

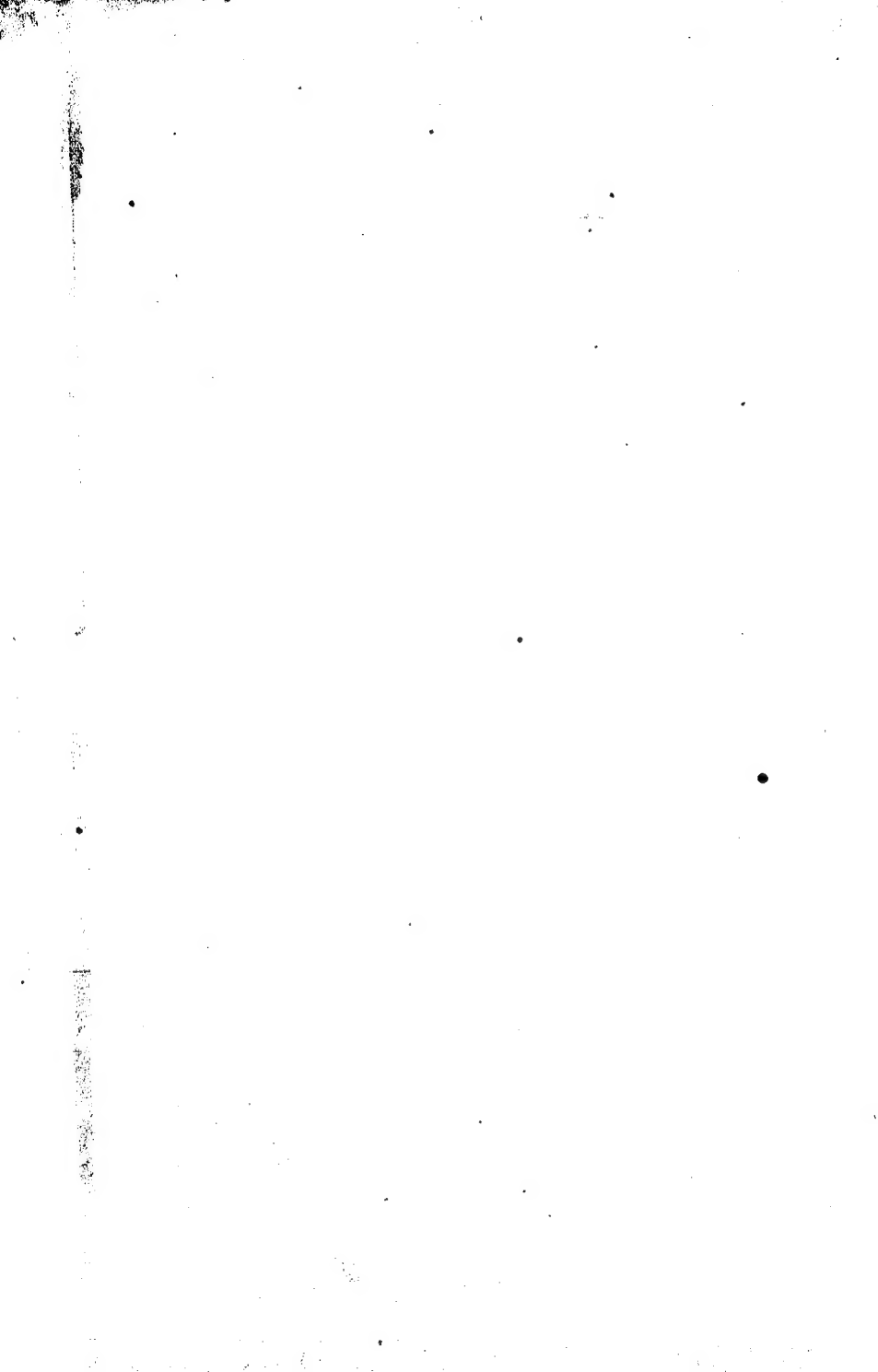
गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[राजराणी कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक ९९४९ वर्गीक

पुस्तकचे नाम पल्लव हिमवत्

दिनांक ५२२३३३

श्रीमद्भुक्ताचार्य

श्रीमद्भुक्ताचार्य
श्रीमद्भुक्ताचार्य

1406

શ્રીવલ્લભદિગ્વિજય.

અને

ગોસ્વામિ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ કૃત.

દ્રવ્ય શુદ્ધિ મૂળ સાથે.

તથા

પુષ્ટિમાર્ગિય વૈષ્ણવોને વાસ્તે.

સેવાપ્રકાર.

(ત્રણે મંથો સાથે.)

ચોજક

વિશ્વનાથ ગોવિંદજી દ્વિવેદી.

મહાભારત, અધ્યાત્મરામાયણ, ભોજપ્રબંધ, હારકામહાત્મ્ય,
શ્રીકૃષ્ણજન્મખંડ, વ્યવહારદર્પણ દત્યાદિ દત્યાદિનો
પ્રસિદ્ધ કર્તા. નિવાસી જનમનગર.

આવૃત્તિ ત્રીજી. સુધારા વધારા સાથે.

અમદાવાદ.

ધી રાજનગર ટાઈપ ફાઉન્ડરી પ્રેસમાં છાપ્યું.

આ પુસ્તક છાપાવવાનો હક્ક (સને ૧૮૬૭ના ૨૫મા આક્ટ
પ્રમાણે નોંધાયેલો છે.)

સંવત ૧૯૬૨.

સને ૧૯૦૬.

તુછાવર રૂ. ૧૫ દોહ.

ધર્મજ સસ્તે મુલ્યે શુદ્ધસ્થાને અવશ્ય ધરમાં રાખવા લાયક.

ટુંક મુદતમાં છપાઈ બહાર પડશે.

૧૭૪૬

સતી ધર્મ-પતિ સેવા.

સ્ત્રીપયોગી ત્રણસો ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર રોચક મોટા કદના ૬૦૦ પૃષ્ઠનું પુસ્તક. કિંમત પ્રથમથી ૧૨ આના બાર પાછળથી રૂ. ૧૧ સવા પુઠું પાકું સોનેરી.

આ ગ્રંથમાં દોઢસો સતીઓનાં ચરિત્રો અને દોઢસો સ્ત્રી પયોગી ધર્મ, સ્ત્રી પુરુષનો પરસ્પર ધર્મ, ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કષ્ટિ શુદ્ધસ્થાશ્રમનો ચિતાર સ્ત્રીની મુખ્યતા, અસ્વતંત્રતા, વિધાની મહત્તા, સ્ત્રીકેળવણી વિદ્યા વગર થતી હાની, ધર સંસાર, તથા સ્ત્રી શિક્ષા ઉપરાંત સ્ત્રીઓને શિક્ષણ લાયક મનોરંજક ગરબીઓ છંદો તથા પ્રસંગોપાત શ્લોકો પણ આપવામાં આવશે. માટે આ ઉત્તમ ગ્રંથ ખરીદવા મરજી હોય તેણે નીચે સહી કરનાર તરફ જામનગર નાગરવાડામાં લખી મોકલવા કૃપા કરવી.

વિ- છગનલાલ વિ. વિશ્વનાથ દ્વિવેદી.

ગીતા આદિ પંચરત્ન નીચે લખ્યાં પુસ્તકો સોળ સાથે.

મુખ્ય વધારા સાથે આવૃત્તિ ત્રીજી છપાઈ બહાર પડી છે.

ભગવદ્ગીતા, વિષ્ણુસહસ્રનામ, ભીષ્મસ્તવરાજ, અનુસ્મૃતિ, ગજેન્દ્રમોક્ષ, રામગીતા, રામરક્ષા, આત્મબોધ, તત્ત્વબોધ, વિજ્ઞાનનૌકા, નારાયણકવચ, ચતુશ્લોકી, સપ્તશ્લોકી, વિષ્ણુ અઠ્યાવીશ, નામસ્તોત્ર, આચાર્યજીવિત પદ્યપદિ અને ચર્યપદ્ય-જરીકા એઓ સોળનું મૂળ સહિત ઉત્તમ ગુજરાતી ભાષાંતર. સોનેરી પાકા પુઠું સહિત કિંમત રૂ. ૧-૦-૦ દપાલ આના ૩ ગીતા એકલી મૂળ સહિત આના ૮

વિશ્વનાથ વિ. ગોવિંદજી દ્વિવેદી.

પુ. પ્રગટ કર્તા.

અર્પણ પત્રિકા.

શ્રી ગોકુલેશો જ્યતિ.

કલ્યાણરૂપ અને શોભાયમાન શ્રી નંદ નંદન જે શ્રી
કૃષ્ણ તેના ચરણરૂપ કમળના ઘણા મકરંદમાં આસક્તિવાળા,
ભ્રમર જેવા મનવાળા, શ્રી વેદવ્યાસ અને વિષ્ણુ સ્વામીના
મતને અનુસરનાર, અક્ષરાતીત પુરાણ પુરષોત્તમરૂપ, અખંડ
ભૂમંડલના આચાર્યોમાં ચૂડામણિરૂપ, માયાવાદરૂપ, અંધકા-
રનો નાશ કરવામાં તીક્ષ્ણ સૂર્યરૂપ, ભક્તજનરૂપિ પક્ષિયોનાં
કલ્પવૃક્ષરૂપ, શરણાગત જેને વાલા છે તેવા, ભયંકર કાલ-
કાલના ભયથી રક્ષણ કરનાર, તૈલંગ કુલમાં દીપક રૂપ,
એવા શ્રી વલ્લભાચાર્યના વંશરૂપી કુમુદમાં (કમળમાં)
ચંદ્રરૂપ શ્રી યશોદાજીના ખોળામાં રમતા, મહા મંગળસ્વરૂપ
શ્રી ગોવર્ધનનાથજીના શ્રી મુખપદ્મના રંગમાં આસક્તિવાળા
ગરુવર્ય ગોસ્વામી શ્રી શ્રી ૧૦૮ શ્રી વિઠ્ઠલરાયજી
સુત શ્રી વલ્લભલાલજીના લાલજી મહારાજ
શ્રી દ્વારકેશલાલજી મહારાજધીરાજનાં અતિ કોમળ
ચરણકમળમાં શ્રી જામનગર નિવાસી વિપ્ર વિશ્વનાથ
ગોવિંદજીના સહસ્ર પ્રણામ પૂર્વક વિનંતિ કે હું! પરમ હાગ-
વતોમાં મુખ્ય ગણવા લાયક છે મન જેતું એવા બુદ્ધિરૂપી
અમૃતથી પ્રકાશિત, ત્રણ જગતમાં ચંદ્રમાનો અનાદર કરનાર
એવા લોકમાં જેતું સૌજન્ય અને સૌમનસ્ય ગવાય છે એવા,
સરસ્વતીના સિદ્ધાંતમાં પારંગતપણાને માટે ઉત્તમ ઉદ્ધમ
કરવાથી જેને મોટું માન મેળવવા ઉત્કંઠા છે એવા અને
શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના સુંદર ચરિત્ર જેમાં વાઘેલ છે એવું
ઠેકાણે ઠેકાણે ભક્તિરસ ભરેલા છે એવું અને સર્વ દુર્જન
વાદીઓને જેમાં છતેલ છે એવું, શ્રી વલ્લભદિગ્વિજય
આદિનાં આ પુસ્તક પરંપરાના આચાર્યવર્યોના વિચારમાં
આદર બાંધનાર આપશ્રીના ચરણ કમળમાં પ્રણામ પૂર્વક
અર્પણ કરું છું તે આપ શ્રી મારી પ્રાર્થના સફળ કરશે.

વિ. વિશ્વનાથ ગોવિંદજી પુ. પ્ર. કર્તા.

વક્ષલદિગ્વિજયની અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ શ્રીમહાપ્રભુજીનું ધ્યાન...	૧
૨ ઉગોદ્ધાત પ્રકરણ (શ્રીવક્ષભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું કારણ) ...	૨
૩ શ્રીવક્ષભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું ણીજીનું કારણ ...	૩
૪ શ્રીવક્ષભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટયા તેનું ત્રીજીનું કારણ ...	૪
૫ શ્રીવક્ષભાચાર્યનું જન્મપ્રકરણ ...	૫
૬ શ્રીમહાપ્રભુજીની જન્મકુંડલી...	૭
૭ પ્રમાણ પ્રકરણ...	૮
૮ પ્રમેય પ્રકરણ ...	૧૨
૯ કૃષ્ણદાસની પેલી સ્થિતિ વિષે ...	૧૪
૧૦ ચાલતો પ્રસંગ તેમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું વિદ્યાધ્યયનનું મુહૂર્ત ...	૧૫
૧૧ સાધન પ્રકરણ પ્રારંભ...	૧૯
૧૨ કૃષ્ણદેવ રામને લાં પ્રપચયા અનેકું વૃત્તાંત. ...	૨૦
૧૩ ફલ પ્રકરણ પ્રારંભ ...	૨૨
૧૪ વાદ પ્રકરણ પ્રારંભ ...	૩૨
૧૫ પ્રાચીન પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ...	૪૯
૧૬ પૃથ્વી પરિક્રમણ પ્રકરણમાં ...	૫૪
૧૭ ઐશ્વર્ય ગુણની કારિકા...	૫૬
૧૮ યશગુણની કારિકા ...	૫૬
૧૯ શ્રી ગુણની કારિકા ...	૫૬
૨૦ માનગુણની કારિકા ...	૫૭
૨૧ વૈરાગ્ય ગુણની કારિકા...	૫૮
૨૨ નિર્વ્યગુણની કારિકા ...	૫૮
૨૩ મહાપ્રસાદનું મહાત્મ્ય...	૬૩
૨૪ માનસિક સેવાનું લક્ષણ તથા શ્રીકૃષ્ણા સ્વરૂપની સમજણ. ...	
૨૫ શ્રીમહાપ્રભુજીનો ગૃહસ્થાશ્રમ...	૯૩
૨૬ શ્રીવિકલનાથજીની જન્મકુંડલી ...	૯૭
૨૭ સંન્યસ્ત પ્રકરણ ...	૧૦૧
૨૮ શિક્ષાસુધાકર ...	૧૦૨
૨૯ વૈષ્ણવનિત્યરમણ ...	૧૦૪

પ્રસ્તાવના.

આવૃત્તિ ત્રીજી.

શ્રી વલ્લભગિરાંસારં શ્રી વલ્લભયશો ભરમ્ ।

શ્રી વલ્લભાર્યચરિતં યથેહન તથા કચિત્ ॥

શ્રી વલ્લભાચાર્યની વાણીનો સાર, શ્રી વલ્લભાચાર્યના યશનો સમૂહ, અને શ્રી વલ્લભાચાર્યનું ચરિત્ર જેવી રીતે આ જગત્-માં છે તેવી રીતે બીજે કયાંય નથી. (એટલે શ્વર્ગાદિમાં પણ તેવો સાર નથી.)

આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના ઘણા વિસ્તારથી લખવા યોગ્ય છે, પણ તે નહીં લખતાં હુંકામાં કેટલી એક સૂચના વાંચનાર ગૃહસ્થોને અગત્યની ધારી નિવે-દન કરુંછું, આ ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં ઘણો અગમ્ય હોવાથી શ્રી ગુરુ ગોવિંદલાલજીની આજ્ઞાથી બાપુ સીતારામ વર્માએ વ્રજભાષામાં ગવ પદાત્મક કાશીમાં છ-પાવેલો છે. પરંતુ એથી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાના જાણનાર વૈષ્ણવોને એ સ-મજાવે ઘણો કઠિન હોવાથી ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને મુંબઈના નિ-વાસી વૈષ્ણવ સદ્ગૃહસ્થોએ તેનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર છપાવવા પ્રથમ ભ-લામણુ કરેલી, અને મને પણ એ ગ્રંથ ઘણો રસિક તથા વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોને અતિકપયોગી લાગવાથી તેનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર છપાવેલ હતું, પણ તેની બંને આવૃત્તિઓ ગોસ્વામી શ્રી વિઠ્ઠલેશજી માહાદેવજીની આજ્ઞા અનુસાર થવાથી તે ગ્રંથ સર્વે પુષ્ટિમાર્ગિય ભક્તોને ઘણો પ્રિય થઈ પડવાથી તેની સઘળી પ્રતો તુરંતજ ખપી જવાથી અને તેની વારંવાર માગણી આવવાથી આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં વિદ્વદ્ગણ ચૂડામણી ગોસ્વામી શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ કૃત દ્રવ્યશુદ્ધિ અને પુષ્ટિમાર્ગિય સેવાપ્રકાર (સચિત્ર) એ બંને નવા ગ્રંથોનો ઉમેરો કરી મોટા સુધારા વધારા સાથે પાછી આ ત્રીજી આવૃત્તિ સરલ અને શુદ્ધ સર્વ પ્રેમી વાંચનાર વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોની હજુરમાં મુક્તાં હું કૃતાર્થ થયો છું. આ પ્રસંગમાં કહેવાનું એટલુંજ કે દ્રવ્યશુદ્ધિ મૂળ સહિત તથા સેવાપ્રકાર એ બન્ને ગ્રંથો ઘણા મોટા અને અગમ્ય હોવાથી તેની રીકા ઘણા વિસ્તારવાળી છે, તેથી તે ભાષાન્તર મૂળ સાથે શબ્દે શબ્દ સરલ અને શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાને વધારે અનુકૂળ થાય તેવો પ્રયત્ન કર્યો છે. છતાં તે ગ્રંથોના ભાષાન્તરમાં અથવા મૂળમાં ભૂલચુક રહી ગઈ હોય તો તે સુઘ વાં-ચનાર સજ્જનોએ સુધારી વાંચતાં રહેલી ખામીને માટે ક્ષમા કરવી. એજ.

જામનગર,

વિ. વિશ્વનાથ ગોવિંદજી દ્વિવેદી.

સંવત ૧૯૬૨ મકરસંક્રાંતિ.

પુસ્તકો પ્રગટ કરનાર તથા વેચનાર.

॥ શ્રી વલ્લભોજયતિ. ॥

શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

પોતાના હૃદય કમળમાં શ્રીકૃષ્ણના બન્ને ચરણારવિન્દનું ધ્યાન કરી, પોતાના શ્રીમાન ઉત્તમ આચાર્યને (વલ્લભાચાર્યને) તથા તેમના પુત્રને (વિઠ્ઠલનાથજીને) મસ્તકથી પ્રણામ કરી અને સર્વ અથોતો વિચાર કરીને, માયાવાદના નાશને કરનારો વલ્લભાચાર્યનો આ અતિ અદ્ભુત અને સુંદર દિગ્વિજય ગ્રંથ ભાષાથી રચવામાં આવે છે.

આતંદ્રી ભરપૂર અને જળથી ભરેલા મેઘની પેઠે સ્યામ સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણને વારંવાર પ્રણામ કરું છું કે જેમણે શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રગટ થઈને દૈવી જીવોને સનાથ કર્યા છે. જેમનાં ચરણની નિર્મળ રજ ચિંતાના સમ્પન્ન નાશ કરે છે અને જેમની કૃપા મુંગાને પણ ઉત્તમ વક્તા બનાવે છે તેમને પ્રણામ કરું છું. વ્યાપક, વાણીના સ્વામી, દયાળુ અને સર્વશક્તિમાન જે પ્રભુએ પૃથ્વીપર પધારી પોતાનું ‘ વિઠ્ઠલ ’ નામ કેહેવરાવીને ભક્ત લોકોને પોતાના આતંદ્રસમાં મગ્ન કર્યા છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના ચરણની રજને માથે ધરું છું અને એ વિઠ્ઠલનાથજીના વંશજોનાં ચરણોને પણ સર્વદા નમું છું. ‘ જે અશક્ય કામ કદી થવાનું ન હોય તે પણ પ્રભુની કૃપાથી બને છે ’ એવો મારા ચિત્તમાં વિશ્વાસ છે તેથી મેં સમુદ્ર તરવાની આશા ધરીને ભેટ બાંધી છે. જે શ્રીવલ્લભદિગ્વિજય નામનો શુભ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં છે તે અત્યંત અગમ્ય છે, અપાર છે અને તેથી માણસોને સમજવો કઠણ પડે છે માટે સંસ્કૃત ભાષામાં રચાએલા સ્વમતના સંઘના ઉત્તમ ગ્રંથો જોઈ વેદમાર્ગને પ્રગટ કરવાવાસ્તે મેં આ નવીન ભાષા ગ્રંથ રચ્યો છે. પુષ્ટિમાર્ગસંબંધી સંઘના લોકોને પ્રણામ કરી હાથ જોડીને વિનંતિ કરું છું કે “ હું વિદ્યારહિત છું અને કાંઈ જાણતો નથી માટે આ મારા ધૃષ્ટપણાની ક્ષમા કરજો. ” શ્રીવલ્લભાચાર્યનું ચરિત્ર ક્યાં અને હું કે જે બુદ્ધિ વગરનો જીવ છું તે ક્યાં. જો કે આમ છે તોપણ તેમના ચરણની રજના બળથી મેં આ સાહસ કર્યું છે.

ઉપોદ્ધાત પ્રકરણ પ્રારંભ:

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટ્યા તેનું કારણ.

માયાથી પર જે અક્ષર બ્રહ્મ છે તેમાં ‘આપિવૈકુંઠ’ નામનું ભગવદ્વામ છે કે જેને વેદમાં તથા પુરાણપ્રદિકમાં ‘ગોલોક’ નામ આપીને વર્ણવ્યું છે એ ભગવદ્વામમાં રમણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કર્ણધારસને વક્ષ્ય થઇ વિચાર કર્યો કે “વેદમાં તથા વેદનાં ઉપનિષદોમાં જે મારા સ્વરૂપના યથાર્થ નિરૂપણવાળો શુદ્ધાદૈત મત છે તે હમણું પૃથ્વીમાં તિરોહિત થઇ ગયો છે અને માયાવાદિ લોકોએ શ્રુતિઓના અર્થનો અનર્થ કરવાથી ભગવદ્ધર્મ પણ લુપ્ત થઇ ગયો છે તો હવે પૃથ્વીપર પ્રગટ થઇને માયાવાદરૂપ અધકારનું નિવારણ કરી શુદ્ધાદૈત મતનો પ્રકાશ કરવો અને મારી સેવા કરનારા પુષ્ટિભક્તિના અધિકારી દૈવી જીવોના સમૂહો કે જેઓ અપરાધથી પૃથ્વીમાં જન્મને બીજા માર્ગમાં ભમે છે તેઓને પુષ્ટિભક્તિવિના મારી પ્રાપ્તિ થવાની નથી માટે પુષ્ટિભક્તિ આપીને મારે તેઓનો અંગીકાર કરવો.” આ વિષયમાં **યમેવૈષ્ણુતેતેનલભ્યોનમેધયાનચહુનાધુતેન** (જેને પરમાત્મા અંગીકૃત કરે તેનેજ પરમાત્મા મળે છે પણ બુદ્ધિથી કે ધણાં શાસ્ત્રો મળતા નથી) એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે. તથા “**દદામિબુદ્ધિયોર્ગતંયેનમામુપયાંતિતે**” “**મત્તયાત્વનન્ય-યાશક્યઅહમેવાંધિધોર્જુન**” “**મત્તયામામભિજાનાતિ યાવાન્યચ્ચાસ્મિ-તત્ત્વતઃ**” “**હું મારા ભક્તોને એવો બુદ્ધિયોગ આપું છું કે જે બુદ્ધિયોગથી તેઓ મને પામે છે.**” “**હે અર્જુન! એવા પ્રભાવવાળો હું અનન્ય ભક્તિથીજ મળું છું.**” “**ભક્ત મારા પ્રમાણને અને મારા સ્વરૂપને ભક્તિથીજ યથાર્થ રીતે જાણે છે.**” એ ભગવતદ્ભીતામાં કહેલાં શ્રીમુખનાં વાક્યો પ્રમાણ છે. તથા ‘**નસાધ્યતિમાંયોગોનસાંલ્યં ધર્મઉદ્ધવ ॥ નસ્વાધ્યાયસ્તપસ્ત્યાગોય-થામકર્મમોર્જિતા**’ (હે ઉદ્ધવ! શુદ્ધિ પામેલી મારી ભક્તિ જેવી રીતે મને વક્ષ્ય કરે છે તેવી રીતે યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, વેદાધ્યયન, તપ કે ત્યાગ મને વક્ષ્ય કરતાં નથી.) એ શ્રીભાગવતનું વચન પ્રમાણ છે. હવે કોઇ એવી શંકા કરે કે “શ્રીવલ્લભાચાર્યથી પહેલાં શ્રીરામાનુજાચાર્ય તથા શ્રી મધ્વાચાર્ય આદિએ પ્રગટ થઇને માયાવાદનું ખંડન તથા ભગવદ્ધર્મરૂપ ભક્તિમાર્ગ તો પ્રવર્તીઆજ હતા.” તો એનો ઉત્તર એ છે કે “રામાનુજ-ચાર્યનો મત વિશિષ્ટદૈત છે તેથી તેનો અભિપ્રાય દૈતમાં હોવાને લીધે

માયાવાદનું યથાર્થ ખંડન થયું ન હતું અને માધ્યમત તો સ્પષ્ટ દેતરૂપ છે તેથી તે મત વેદ સંમત નથી એ વાત સ્પષ્ટજ છે તેમજ બીજા આચાર્યોએ પણ ઉપાસના માર્ગરૂપ બગવદ્ધર્મ પ્રગટ કર્યો હતો. શુદ્ધ ભક્તિ-માર્ગ તો વ્રજ સુંદરીઓના સ્નેહરૂપ પુષ્ટિમાર્ગજ છે કે નેથી શ્રીકૃષ્ણ બગવાન વચ્ચે થયા હતા તો એવા પુષ્ટિમાર્ગને કાંઈપણ આચર્યે પ્રગટ નહી કર્યો હતો. એ માર્ગનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે “**મગવત્યુત્તમ-શ્લોકેભવતીમિરનુત્તમા ॥ ભક્તિઃપ્રવર્તિતાદિષ્ટ્યામુનીનામપિદુર્લભા ॥ ૧ ॥ દિષ્ટ્યાપુત્રાનપતીન્દેહાન્સ્વજનાન્ભવનાનિચ ॥ દિશ્વાવૃણીત-ચૂર્યંયત્કૃણ્ણાલ્યંપૂરુષંપરમ ॥ ૨ ॥** (હે ગોપીઓ! ઉત્તમ કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણમાં તમોએ સર્વોત્તમ ભક્તિ પ્રવર્તાવી એ બહુ સાહે કશું. એવી ભક્તિ મુનીઓને પણ દુર્લભ છે. તમો પુત્રોને, પતિઓને, શરીરોને, સ્વજનોને તથા ઘરોને છોડી દહને શ્રીકૃષ્ણ નામના પરમ પુરૂષને વરી એ બહુ સાહે કશું.) શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી હરિરાયજીએ “**નવેદલોકસાપેક્ષાસર્વથાય-પ્રવર્તતે ॥ સાપેક્ષતાસ્વામિસુલેપુષ્ટિમાર્ગઃસકથ્યતે ॥ ૧ ॥ લોક વેદ-મયામાવોયપ્રમાદાતિરેકતઃ ॥ સર્વબાધકતાસ્ફૂર્તિઃપુષ્ટિમાર્ગઃસક-થ્યતે ॥ ૨ ॥** એ કારિકાઓ કરેલી છે તેઓનો અર્થ એ છે કે “ જે માર્ગમાં સર્વથા, વેદની કે લોકની અપેક્ષા નહી રહેતાં સ્વામિના સુખનીજ અપેક્ષા રહે તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે. બીજા માર્ગની ભક્તિઓથી પુષ્ટિ-ભક્તિમાં એજ ભેદ છે. જે માર્ગમાં ભક્તિભાવના વધારાને લીધે લોકનો કે વેદનો ભય મટી જતાં સધળા ખટપટોનો બાધ યદ્ય ગયો જણાય તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે. જ્યારે પ્રેમરૂપ નદી શ્રીકૃષ્ણરૂપ સમુદ્રનીતરફ વેગથી ચાહે છે ત્યારે તે નદી લોકની તથા વેદની મર્યાદાઓ રૂપી પર્વતોને તોડી નાખે છે.” આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્નેહરૂપ ભક્તિ પ્રધાન છે અને બીજા માર્ગોમાં ભગવાનનું મહાત્મ્ય પ્રધાન છે માટે રામાનુજ આદિના માર્ગોથી પુષ્ટિમાર્ગ અત્યંત થતો નથી.

શ્રી વલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટ્યા તેનું બીજું કારણ.

(કેમકે ભગવાન એક કાર્યમાં અનેક કાર્ય કરે છે.)

શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં રાસલીલામાં શ્રીકૃષ્ણ અંતર્દાન થઇને જ્યારે ગોપી જનતા મંડળમાં પ્રગટ થયા ત્યારે ગોપીજનનાં ઠપકાનાં વચન તથા દીનતાનાં વચન સાંભળી પોતે ભક્તજનના પ્રેમરસને વચ્ચે થઇને ગોપીઓને કહ્યું હતું કે “ હું દેવતાઓના આયુષ્યપર્યંત તમારું બજન કરું તોપણ તમારો

ઓર્શીંગણ થાઉં નહીં.” એ વિષયમાં શ્રી ભાગવતમાં નીચે પ્રમાણે શ્રી-
મુખનું વાક્ય છે. નપારયેહનિરવદ્યસંયુજાંસ્વસાધુકૃત્યંવિવુધાયુષાપિવઃ
॥ માયામજન્દુર્જરગેહશુંખલાઃસવંશ્ચતદ્રઃપ્રતિયાનુસાધુના ॥ એ પ્રમા-
ણે કહ્યું હતું તેથી ભગવાન વચનથી તો બંધાયા હતા પણ તે પ્રમાણે
પોતે ભક્તજનોનું ભજન કહ્યું ન હતું તેથી જે શ્રીમુખે ભક્તજનોને વચન
આપ્યું તે શ્રીમુખ સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપથી શ્રીકૃષ્ણે પોતેજ પ્રગટ થઈને
વ્રજ સુંદરીઓના ભાવથી ભજન માર્ગે પ્રગટ કર્યો, પોતે પણ તે પ્રમાણે
ભજન કહ્યું અને આજસુધી પણ પોતાના વંશદ્વારા ભજન કર્યા કરે
છે. ભજન એ, સેવાનું નામ છે. કારણ કે ‘મજ્જેવાયાં’ એ પાણિની-
ના વાક્ય પ્રમાણે ભજ ધાતુનો અર્થ સેવા છે.

શ્રીકૃષ્ણે પોતાના શ્રીમુખથી ભક્તજનને કહ્યું હતું કે “વેદ માંડે રૂપ
છે પણ હું વેદમાં નથી. જે મારા મનમાં છે તે વેદમાં નથી” એ વચન
શ્રીકૃષ્ણે વલ્લભાચાર્યનું રૂપ ધરીને અર્ચાચીન સમયમાં પાળ્યું.

શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૃથ્વીપર પ્રગટ્યા તેનું ત્રીજું કારણ.

જેના ઘરમાં સો સોમયાગ થાય તેને ઘેર ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય
એમ વેદમાં કહ્યું છે તો એ વચનને સત્ય કરવામાટે સોમયાગ યજ્ઞનારા-
યણુભટ્ટના વંશમાં લક્ષમણુભટ્ટને ઘેર શ્રીકૃષ્ણ વલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રગટ્યા હતા.
કારણ કે લક્ષમણુભટ્ટ, તેમના પિતા ગણપતિભટ્ટ તથા તેમના દાદા ગંધાધ-
રભટ્ટ એમણે એક કુંડમાં સો સોમયાગ કર્યા હતા.

ધર્મ્યાદિક અનેક કારણોને લીધે, અને પાખંડમતોનું વિદારણ કરીને
ભક્તજનોને તારવાને વારતે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીવલ્લભાચાર્ય સ્વરૂપે પૃથ્વીપર પ્રગટ્યા
હતા, એ વિષયમાં ‘મુખાદગ્નિરજાયત’ (મુખમાંથી અગ્નિ કૃત્વમ્ થયો.)
એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે અને એ શ્રુતિના વલ્લભાચાર્યને લાગુ પડતા અર્થમાં અ-
ગ્નિપુરાણના ભવિષ્યોત્તરખંડનું ‘અગ્નિરૂપોદ્ગિજાચારોમવિષ્ણમાર્મહમૂતલે ॥
વલ્લભોદ્ગિરૂપઃસ્યાદગ્નિઠ્ઠલઃપુરુષોત્તમઃ’ (આ પૃથ્વીમાં હું, અગ્નિરૂપ
અને બ્રહ્મણનો આચાર પાળનાર થઈશ. વલ્લભ અગ્નિરૂપ અને વિદ્યુત સા-
ક્ષાત્ પુરુષોત્તમરૂપ થશે.) એ વચન પ્રમાણ છે.

જન્મપ્રકરણ પ્રારંભઃ

દક્ષિણ દેશમાં કાંકરખંભ નામના ગામમાં સોમયાજી લક્ષ્મણભટ્ટ નામના યજ્ઞવેદી તૈત્તરી શાખી ભારદ્વાજ ગોત્રી તૈલંગ બ્રાહ્મણ રહેતા હતા અને એમની સ્ત્રીનું નામ ‘દક્ષમાગાડ’ હતું. એઓ બન્ને વસુદેવ તથા દેવકીના અવતારરૂપ હતાં. લક્ષ્મણભટ્ટના ઘરમાં દક્ષમાગાડના ગર્ભમાં પ્રભુએ પોતાનો આવેશ કર્યો ત્યારથી દક્ષમાગાડના શરીરમાં તેજનો પ્રકાશ વધવા લાગ્યો અને જ્યારે કોઈ શાસ્ત્ર વિષયની વાતનો પ્રસંગ આવે ત્યારે દક્ષમાગાડ તુરંતજ તેનો ઉત્તર દેવા લાગ્યાં એ જોઈને તથા સાંભળીને સર્વ લોકો આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યાં અને અહિંયા લાગ્યાં કે “આના ગર્ભમાં કોઈ મહાપુરૂષ આવેલ છે.” એ દક્ષમાગાડનો રત્નતુલ્ય ગર્ભ આઠ માસનો થયો ત્યારે તે ગર્ભ અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરવાથી લક્ષ્મણભટ્ટને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે ‘સોમયાગના અંગરૂપે સવા લાખ બ્રાહ્મણો જમાડવા છે તો તે કામ કાશીમાં થવું જોઈએ એમ ધારી સંવત્ ૧૫૩૨ ના ચૈત્ર માસમાં લક્ષ્મણભટ્ટ નાતના શિષ્ટ લોકોની સંમતિ લઈ નાતીલાઓને, શિષ્યોને તથા ચાકર નોકરોને સાથે લઈ કાશીની યાત્રા કરવા ચાલ્યા. થોડા દિવસમાં કાશીએ પોહોંચી ત્યાં હનુમાન ઘાટ ઉપર બ્યાં પોતાના નાતીલા રહેતા હતા તે સ્થળમાં સુંદર ઘર લઈને રહ્યા અને તે પછી સારો દિવસ જોઈને તેમણે બ્રહ્મભોજરૂપી સત્રનો આરંભ કર્યો. કેટલાએક દિવસ પછી દેશમાં ઉપદ્રવ ઉઠતાં ખબર આવી કે ‘પશ્ચિમ દિશામાંથી એક યવનો પાદશાહ દિલ્લા આવ્યો છે અને તે યવનોની સેના લઈને કાશી ઉપર આવે છે.’ આ ખબર સાંભળી કાશીના રહેવાશી લોકો ભયભીત થઈને ખીજ દેશોમાં જવા નીકળતાં લક્ષ્મણભટ્ટ પણ ભગવદ્દિશા જાણીને ખીકને લીધે કાશીમાંથી પાછા સ્વદેશમાં જવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં અઢાર મંજલ ઉપર ગયા ત્યાં તેમની પત્નિને ચંપારણ્યના વનમાં પ્રસવ થયો. દક્ષમાગાડએ ચિત્તમાં કાંઈક ખેદ પામી ભગવદ્દિશા માની ગર્ભને કાચો જાણીને પાંદડામાં લપેટીને ત્યાં એકાંતસ્થળમાં એક ખીજડાંના ઝાડની નીચે ખાડામાં મુકી દીધો. આ વૃત્તાંત જાણવામાં આવતાં મનમાં કાંઈક ખેદ પામેલા લક્ષ્મણભટ્ટ ત્યાંથી ચાલી સમીપમાંજ એક ચૌડા નામનું શહેર હતું ત્યાં જઈને રાત રહ્યા. સવારમાં કાશીથી કાગળ લઈને એક માણસ આવતાં તે કાગળ વાંચવાથી ખબર મળી કે “કાશીમાં અમલચેન છે, કોઈપણ ઉપદ્રવ ઉઠ્યો નથી અને

મ્લેચ્છ લોકોની સેના કાશીમાં આવવાની નથી.” આ બબર મળતાં લક્ષ્મણભટ્ટના મનમાં આનંદ થયો અને પ્રથમ કાશીમાં સવા લાખ બ્રાહ્મણ જમાડવાનો સંકલ્પ સિદ્ધ નહી થવાથી ચિત્તમાં જે ખેદ થયો હતો તે મટી ગયો. પછી સર્વ સમાજને સાથે લઈ લક્ષ્મણભટ્ટ પાછા કાશી તરફ ચાલતાં જે સ્થળમાં પ્રસવ થયો હતો તે સ્થળમાં આવ્યા ત્યાં માતાજી ઇલ્લમાગાર પોતાના સ્ત્રીજાતિના સ્વભાવને વશ થઈને પોતે જ્યાં જન્મને મુકી દીધો હતો ત્યાં જોવા ગયાં. જઈને જોય છે તો ત્યાં અનિર્વચનીય ચમત્કારવાળી શોભા જોવામાં આવી તે એ કે બાર હાથના વિસ્તારમાં અગ્નિની જ્વાળાઓનું મંડળ હતું તે મંડળની વચમાં બાળક પોતાના પગનો અંગુઠો મોઢોડામાં લઈને ધાવતા હતા અને બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ ઉભા ઉભા તે બાળકની સ્તુતિ કરતા હતા. જેમ તાપનું હરણ કરનારો ચંદ્રમાં સૂર્યનાં મંડળના સંબંધથી અદ્ભુત શોભાવાળા દેખાય છે તેમ બાળક પણ અગ્નિનાં મંડળના સંબંધથી અદ્ભુત શોભાવાળા દેખાતા હતા. ઇલ્લમાગારને આ પ્રકાર દૂરથી દેખવામાં આવતાં અને તેમના સ્તનમાંથી દૂધની ધારા નીકળવા લાગતાં તુરતજ બ્રહ્મા આદિ સર્વ દેવતાઓ અતર્હાન થઈ ગયા અને અગ્નિએ પણ માર્ગ આપ્યો. આ સમયે જાણે વાત્સલ્યરસની નદીજ હોય એવાં માતાજી ઇલ્લમાગાર જેમ પોતાના વાછડાને દેખીને ગાય દોડી જાય તેમ એ બાળકને પોતાનો પુત્ર જાણી દોડીને તેમની પાસે ગયાં અને જેમ રોક માણસ ધનના બંડારને જોળામાં લઈ તૃપ્ત થાય તેમ તે પુત્રને પોતાના જોળામાં લઈને ચિત્તમાં પરમ આનંદ પામ્યાં. સંવત ૧૫૩૫ શાકે ૧૪૪૦ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ રવિવારને દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે માતાજી ઇલ્લમાગારએ બાળકને જોળામાં લઈ સ્તનપાન કરાવ્યું અને પછી તે બાળકને લઈ પોતાના ઉતારામાં આવીને લક્ષ્મણભટ્ટને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં અને જે તાંબુલની ખીડી લક્ષ્મણભટ્ટને પ્રથમ સ્વપ્નમાં મળી હતી, તેનું શ્રી મહાપ્રભુજીને ગળસુતીમાં પાન કરાવ્યું તે કડી તથા માળા ધારણ કરાવ્યાં.

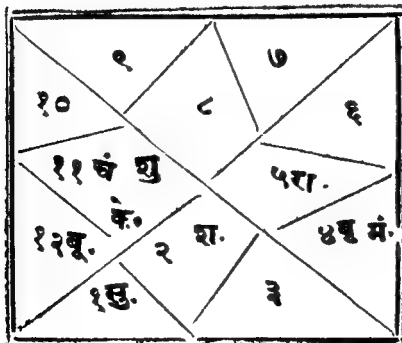
જેમ ચંદ્રને દેખીને સમુદ્રની લેહેરો સમુદ્રમાં સમાય નહી તેમ પુત્રના મુખરૂપી ચંદ્રને જોઈને લક્ષ્મણભટ્ટનો આનંદ લક્ષ્મણભટ્ટના શરીરમાં સમાયો નહી. પુત્રનું ચરિત્ર કાનથી સાંભળીને લક્ષ્મણભટ્ટએ અનુમાન કર્યું કે “આ સોમયાગનું ફળ થયું, અવશ્ય મારે ઘેર ભગવાન પ્રગટ્યા.” આ સમયે ચારે દિશાઓમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો, સર્વ લોકોનાં મનરૂપી મંછલાંઓ આનંદરૂપી સમુદ્રમાં તરવા લાગ્યાં, અકસ્માત આકાશમંગલામાંથી જળની વૃષ્ટિ થતાં લક્ષ્મણભટ્ટએ તેમાં સ્નાન કર્યું, નવીન વસ્ત્રોનું તથા

અલંકારોનું ધારણ કરી પોતાની તૈત્તિરીય શાખાના મંત્રો બણીને વિધિપૂર્વક જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યો, અનેક બ્રાહ્મણો મંગળ આપનારા સ્વસ્તિવાચનસંબંધી વેદમંત્રો લખવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ મંગળ ગાયન કરવા લાગી, સર્વે સ્ત્રીમાગધ તથા બંદીજનો વંશાવલી વાંચીને યજ્ઞનું વર્ણન કરવા લાગ્યા, અને લક્ષ્મણ-ભદ્રજીએ જાતકર્મ સંસ્કાર કરીને અત્યંત ઉદાર મનથી સર્વનો યથાયોગ્ય દાન માન આદિ સત્કાર કર્યો. આ સધળો સુખદાઇ જન્મોત્સવ ચંપારણ્યમાં થયો.

શ્રીહારકેશજી મહારાજે જન્મપત્રીસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મ સમયનું જે પદ, સારંગ રાગમાં ગાવાનું કર્યું છે તેમાં લખ્યું છે કે “ સંવત ૧૫૩૫ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ રવિવારે ચંપારણ્યમાં લક્ષ્મણભદ્રજીના પુત્ર પ્રગટ થયા કે જેથી ત્રૈલોક્યમાં ચંપારણ્ય ભાગ્યશાળી ગણાયું. શ્રીમહાપ્રભુજીના જેવો બીજો કોઈપણ અવતાર થવાનો નથી. એમનું જન્મલક્ષ વૃશ્ચિક હતું. ચોથે કુંભ રાશિમાં ચંદ્ર, શુક્ર અને કેતુ હતા. પાંચમે મીન રાશિમાં બુધ હતો. છઠે મેષ રાશિમાં (જિમ્ય રાશિમાં સૂર્ય હતા કે જેથી વૈરિઓનો નાશ થાય. સાતમે વૃષ રાશિમાં શનૈશ્વર હતો. નવમે કર્ક રાશિમાં બૃહસ્પતિ અને મંગળ હતા. (કર્ક રાશિ બૃહસ્પતિનું ઉચ્ચ છે.) દશમે સિંહરાશિમાં રાહુ હતો કે જેથી યજ્ઞનો પ્રકાશ થયો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો જન્મ ધનિષ્ઠ નક્ષત્રમાં થયો હતો.

ઉપર લખેલા કીર્તન પદના અનુસારથી શ્રીમહાપ્રભુજીની

॥ જન્મકુંડલી. ॥

“ કાશીજી કે જે ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે તેમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાનું પ્રાકટ્ય કેમ ન કર્યું ?” એવી કોઈ શંકા કરે તો તેનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે કરવું. “ પુરાણાંતરમાં કાશીને મહાસ્મશાન કરી વર્ણવી છે માટે કાશી અમંગળ ભૂમી છે. કેવળ મરણને વાસ્તેજ કાશી મંગળભૂમિ કહેવાય છે. માટે કાશી-માં પ્રાકટ્ય નહીં કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના પ્રાકટ્યમાં અલૌકિકપણું જણાવવાને વાસ્તે અને ઘર ઉપર પોતાની અશ્ચિ સૂચવવાને વાસ્તે ચંપારણ્ય નામના અલૌકિક ધામમાં પોતાનું પ્રાકટ્ય કર્યું. ”

ચંપારણ્ય ક્ષેત્ર, નાગપુરની પાસે રાયપુર નામનું એક મોટું ગામ છે ત્યાંથી પૂર્વમાં સાત ગાઉ ઉપર છે અને તે હમણાં ચંપાઝર કહેવાય છે. એ ક્ષેત્રમાં અઘાપિસુધી ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના ગર્ભ સ્ત્રી જાય છે અને પડી જાય છે, આ વાત દક્ષિણ દેશના લોકોના જાણવામાં છે તેથી તે લોકો હજીસુધી કોઈ ગર્ભવતી સ્ત્રીને તે માર્ગે લઈ જતા કે લઈ આવતા નથી.

લક્ષ્મણભટ્ટજી ઉપર પ્રમાણે ચંપારણ્યમાં જન્મોત્સવ કરી સર્વ સમાજને સાથે લઈ આનંદપૂર્વક કાશી તરફ ચાલ્યા.

ધતિશ્રી વદસલ દિગ્વિજયમાં જન્મ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

॥ પ્રમાણ પ્રકરણ પ્રારંભઃ ॥

લક્ષ્મણભટ્ટજીએ સુખપૂર્વક કાશીમાં આવી પોતાના જીના ધંરમાં નિવાસ કરીને જે અલ્પભોજરૂપી સત્ર અવશેષ રહ્યો હતો તે ચલાવવા માંડ્યો અને એ દંપતી પોતાના સુંદર અને આનંદના સમૂહરૂપ પુત્રનું લાલન પાલન કરીને સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ બાળલીલાના મિપથી પોતાના પ્રભાવના અનેક પ્રકારના ચમત્કાર દેખાડવા લાગ્યા. તે વિષે નિજવાર્તા નામના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે. એક દિવસે ઇલમાગારએ પોતાના પતિ લક્ષ્મણભટ્ટજીને કહ્યું કે “ મને શ્રીમથુરા તથા વ્રજમંડળનાં દર્શન અને યાત્રા કરવાની ઇચ્છા છે માટે આપ વ્રજયાત્રા કરો. ” લક્ષ્મણ ભટ્ટજીએ કહ્યું કે “ અલ્પભોજનનો સત્ર સંપૂર્ણ કર્યા પછી અને બાળકને જનોઈ દીધાપછી ચાલ્યું. ” પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાનાં માતાજીની વ્રજમંડળનાં દર્શન કરવાની બહુ ઇત્કંઠા જાણી એક દિવસે માતાજીના બોલામાં સ્તનપાન કરતાં કરતાં બગાસું ખાઈને પોતાના શ્રીમુખમાં સઘળા વ્રજમંડળનું દર્શન કરાવી દીધું, એ જોઈને માતાજી અત્યંત વિસ્મયથી ચકિત

થઈને અનેક પ્રકારની શંકા કરવા લાગતાં માતાજીની એ સ્થિતિ જોઈને શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કર્યો કે “ હમણું મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન દેવાનું પ્રયોજન નથી. ” પછી પોતે હસી પોતાની આવરણ શક્તિ પ્રકટ કરીને માતાજીને પેઢેલાંની પેઢે વાતસલ્ય રસમાં નિમગ્ન કરી દીધાં. ત્યાર પછી શ્રીકાશિવિશ્વેશ્વરે શ્રીમહાપ્રભુજીનો અવતાર થએલો જાણીને મનમાં વિચાર કર્યો કે, મને તો પ્રભુજી જગતને મોહ કૃત્પન્ન થાય, એવા મનો રચવાની આજ્ઞા આપેલી છે, અને પોતે જગતનો મોહ મટાડવા માટે કેમ પ્રગટ થયા હશે ! વળી તે માણસનું રૂપ ધારણ કરીને પ્રગટ થયા છે, તેથી મારે પણ મનુષ્યરૂપે જઈ તેમનાં દર્શન કરીને, એ વાતનો ખુલાસો લેવો જોઈએ. એમ ધારી શ્રીમહાદેવજી યોગીનો વેશ લઈને સિંહના નખનો સોને મહેલો કંઠે લાથમાં લઈ લક્ષ્મણભટ્ટજીને ઘેર ગયા. પણ તેમના શિષ્યોએ ભીતર જવાની મના કરી, તેટલામાં એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ જાણી, ને ઘણુંજ રૂદ્ધ કરવા માંડ્યું, એવું કે, કોઈના છાના રાખ્યા રહે નહીં. ત્યારે લક્ષ્મણભટ્ટજીએ પોતાની પાસે સખામાં બેઠેલા જ્યોતિષિઓને પ્રશ્ન કર્યું જે, મારા પુત્રના શ્રદ્ધ કેવા છે ! ત્યારે તેઓએ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર પ્રમાણે તરત હોરા તપાસીને કહ્યું જે, શ્રદ્ધનો સારા છે, પણ બાળકને સિંહના નખનો કંઠે પહેરાવ્યો હોય તો સાફ. તે સાંભળીને લક્ષ્મણભટ્ટજીએ પોતાના શિષ્યોને સિંહના નખનો કંઠે દ્રવ્ય ખરચીને લઈ આવો; ત્યારે શિષ્યોએ બહાર નિકળતાંજ તે યોગીને, લાથમાં કંઠે લેઈ ઉભેલો જોયો. તે જોઈને શિષ્યો હર્ષ પામ્યા. ને તે યોગીને પૂછવા લાગ્યા કે, આ કંઠેલાનું શું મૂલ્ય લઈશ ! ત્યારે યોગી રૂપ ધારી મહાદેવજી બોલ્યા કે, તમે લક્ષ્મણ વધી દ્રવ્ય આપો તો પણ આ કંઠેલા હું તમારા લાથમાં આપીશ નહીં. અને હું મારે હાથે બાળકના કંઠમાં પેરાવું, ત્યારે તમારા ધ્યાનમાં આવે તેમને આપજો. યોગીનાં એવાં વચન સાંભળીને શિષ્યોએ લક્ષ્મણભટ્ટજીને જઈ કહ્યું. ત્યારે તેમણે યોગીને ભીતર બોલાવ્યા, ને ઉભા થઈ ઘણા સત્કાર કરી બેસાડ્યા. વળી તેનું અપૂર્વ અઘોરિક રૂપ જોઈને મનમાં ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી લક્ષ્મણભટ્ટજીના કહેવાથી શ્રીમહાપ્રભુજીને ત્યાં તેડી લાવ્યા, ત્યારે શ્રીમહાદેવજીએ તરત ઉભા થઈને તે કંઠે શ્રીમહાપ્રભુજીને પેઢેરાવીને પ્રણામ કર્યો, ને વિનંતી કરી કે “ મગવાન્ કોઽયંવેષઃ ” અર્થ-હે પ્રભુ ! આ કેવો વેશ છે ? તે વખતે શ્રીમહાપ્રભુજી બોલવા શિષ્યા નહોતા, તો પણ અરધો શ્લોક શ્રીમહાદેવજીને કહ્યો. સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃકરિણ્યતિ ॥ અર્થ-ભગવાન પોતાની ઇ-

મહામાં આવે તેમ કરે છે. તે સાંભળીને સર્વે જનોને આશ્ચર્ય લાગ્યું. ને ને ઘણાખરા લોકોએ એમ જણ્યું જે આ બાતક કોઈ ચમત્કારી છે. ને ઘણાખરાઓએ એમ ધાર્યું કે આ યોગી કોઈ મહંત છે, તેથી તેણે બાળકને કંઈ કંઈએ બાંધ્યો કે તરત વાચા થઈ. જેવી રીતે જેનો ભાવ હતો, તેવી રીતે તેમણે શ્રીમહાપ્રભુજીને જણાવ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીની પાંચ વર્ષની અવસ્થા થતાં એક દિવસે લક્ષ્મણભટ્ટજી અગ્નિહોત્રની શાળામાં અગ્નિના કુંડમાં ઇષ્ટિ સંબંધી હોમ કરતા હતા અને સઘળા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો વેદમંત્ર બજાવતા હતા. તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના સડજ બાળસ્વભાવથી અગ્નિહોત્રની શાળામાં પિતાની પાસે જઈ, બીરાજ પિતા હવન કરી રહ્યા તે સમયે પિતાજીને કહ્યું કે “હે પિતાજી ! આપે સાધન કરવાનાં ઘણા કાળ વ્યતીત કર્યો, હવે ફળનું ગ્રહણ કરો.” એ પ્રમાણે પુત્રનાં મુગ્ધ વચન સાંભળી અત્યંત વિસ્મય પામેલા લક્ષ્મણભટ્ટજીએ પૂછ્યું કે “હે પુત્ર ! તમે હજીસુધી કાંઈ બણ્યા તો નથી તે છતાં આ વાત કેમ બોલો છો.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે “ભણાવ્યું તો આપના હાથમાં છે. મેં તો તમારા મુખથી જે સાંભળ્યું છે તે તમારી પાસે કહું છું. હું તો બાળક છું. જે ચાર વાત સાંભળી હોય તેમાંથીએક જે વાત યાદ પણ રહી જાય.” એ પ્રમાણે વળી પુત્રનાં મુગ્ધ રસથી ભરેલાં અતિ સુંદર વચન સાંભળીને લક્ષ્મણભટ્ટજીએ ફરીવાર પૂછ્યું કે “હે બાળક ! તમે મારા મુખથી ક્યારે અને શું સાંભળ્યું છે તે કહો.” શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે “પિતાજી ! આપ શ્રીભગવતનો પાઠ કરો છો તેમાંથી મેં સાંભળ્યું છે કે:—

દાનવ્રતતપોહોમજપસ્વાધ્યાયસંયમેઃ ।

શ્રેયોમિર્વિવિધૈશ્ચાન્યૈઃકૃણેમક્તિર્હિસાધ્યતે ॥ ૧ ॥

(દાન, વ્રત, તપ, હોમ, ગાયત્રી આદિના જપ, વેદનું અધ્યયન, મન તથા ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ અને એવાજ પ્રકારનાં બીજાં સાંખ્ય યોગ અદિ સાધનોથી ભગવાનની ભક્તિને સિદ્ધ કરવી. અર્થાત્ દાન આદિ સઘળાં સાધનો છે અને પરમ પુરુષાર્થ રૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ તે સાધનોનાં રજ ૩૫ છે,) વળી પણ—

નદાનંતપોનેજ્યાનશૌચંનવ્રતાનિચ ।

પ્રીયતેમલયામકત્યાહરિરન્યાદ્દિંબનમ્ ॥ ૨ ॥

(શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દાનથી, તપથી, પૂજનથી, પવિત્રતાથી કે વ્રનોથી સર્વથા પ્રસન્ન થતા નથી પણ એક નિર્મળ ભક્તિથીજ પ્રસન્ન થાય છે મારે ભક્તિવિના બીજું કરવું એ પરિશ્રમ માત્ર છે) વળી પણ—

यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिश्चयेस्वरे ।

विक्रीडतोऽमृतांभोग्यैर्किंशुद्रैःखातकोदकैः ॥ ૩ ॥

(મુક્તિના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણમાં જેને ભક્તિ હોય તે અમૃતના સમુદ્રમાં ક્રીડ કરે છે માટે તેને શુદ્ર આમોચીઆના પાણીનું શું પ્રયોજન છે. અર્થાત્ યજ્ઞાદિક સાધનો આમોચીઆનાં પાણી જેવાં તુચ્છ છે.) વળી હે પીતાશ ? તમે ત્રીગીતાશનો પાક કરો છો તેમાં મેં સાંભળ્યું છે કે—

नाहवेदैर्नतपसानदानेननचेज्यया ।

भक्त्यात्वनन्ययाशक्यंअहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ૪ ॥

(હે અર્જુન ! હું વેદથી, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞોથી પામી શકતો નથી. પણ ઉપર કહેલા સ્વરૂપવાળો હું અનન્ય ભક્તિથીજ પામી શકાઉં છું.) વળી તમે વેદનાં ઉપનિષદનો પાક કરો છો તેમાં **યોમજતિરસતિસઆનંદી ભવતિ** (જે પ્રભુને ભજે છે અને ભજનનો રસ લે છે તે આનંદવાળો થાય છે.) એ શ્રુતિ સાંભળી છે. તેમજ તમે વેદનો પાક કરો છો તેમાં **તમેવવિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિનાન્યપંથાવિદ્યતેऽયનાય** (પ્રભુને જાણવાથીજ મુક્તિ મળે છે. મુક્તિને વાસ્તે બીજો કોઈ માર્ગ નથી) એ મંત્ર સાંભળ્યો છે.

દૈત્યાદિક વચનોથી ‘ સર્વ સિદ્ધાંતના સારરૂપ અને ફળરૂપ ભક્તિ માર્ગજ છે, એ ઉપદેશ મને તમારા મુખથીજ થયો છે તે હું તમારી પાસે કહું છું. ’

એવાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનાં આસ્થાવસ્થાનાં રિનગ્ધ અને મુગ્ધ વચનો સાંભળી લક્ષ્મણભટ્ટજીએ ગદ્ગદકંઠ થઇને તે પુત્રને પોતાના ગળામાં લગાવીને આશ્વિંગન કસ્યું અને ત્યાં બેઠેલા ગીજ્ઞ બ્રાહ્મણો ચકિત થઇને લક્ષ્મણભટ્ટજીના બાગ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા કે “ ધન્ય છે લક્ષ્મણ ભટ્ટજીનાં બાગ્યને કે જેને ઘેર આ અવતારી પુરૂષ પ્રકટેલ છે. ”

એઓમાં એક બ્રાહ્મણ શ્રુતિ બોલ્યો કે, “ **યાવજ્જીવમાન્નિહોત્રં જુહુયાત્** જીવતાં સુધી અગ્નિહોત્ર હોમવું. ” એ સાંભળી મદ્દા પ્રભુજીએ તેને કહ્યું કે “ તમે વિદ્વાન્ થઇને બાળકને કેમ ભમાવો છો તમારી શંકાનો ઉત્તર પ્રથમજ થઈ ગયો છે. વેદની શ્રુતિઓના અર્થ અને શાસ્ત્રાર્થ વિષય તો હું બાળક બણ્યા વિના કેમ જાણું પણ મેં તો જે સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું છે. અગ્નિહોત્ર આદિ સધળા ધર્મો તો દેહ સંબંધી છે માટે અનિત્ય હોવાથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વિદ્વાન લોકોને તો નિત્ય અનિત્ય તથા સાર અસાર વસ્તુનો વિચાર કરવો એજ મુખ્ય છે. ” એ વચન સાંભળી સર્વે વિદ્વાનો

અને પંડિત લોકો લગ્નને ચુપ થઈ ગયા. લક્ષ્મણભટ્ટએ પુત્રની વાતો સાંભળીને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે “આ પુત્ર અવસ્ય આચાર્ય થશે અને ઉત્તમ ભક્તિનો વિસ્તાર કરશે.”

તે દિવસથી લક્ષ્મણભટ્ટને ઘેર જે વિદ્વાનો, પંડિતો તથા સંન્યાસી લોકો નિત્ય ભોજનને વાસ્તે આવતા હતા તેઓ સર્વે, શ્રીમદાપ્રભુજીનાં ચરિત્ર સાંભળી શ્રીમદાપ્રભુજીને પોતાની પાસે બેસાડીને વાતો કરતા હતા, તે વાતોમાં જે વિષયનો પ્રસંગ ચાલતો હતો તેના મુગ્ધભાવની મીઠાશથી ભરેલો સિદ્ધાંત ગર્ભિત ઉત્તર મદાપ્રભુજી દેતા હતા. મદાપ્રભુજીનાં એ વચનામૃત સાંભળી, સર્વે મહાત્મા લોકો ખડુજ પ્રસન્ન થતા હતા અને ‘ધન્યધન્ય’ કહીને આશિર્વાદ આપતા હતા. એઓમાં જેઓ માયાવાદિ હતા તેઓ પોતાના મનમાં મદાપ્રભુજીના વચન અસદ્ધ લાગવાથી વિચાર કરતા હતા કે ‘આ બાળક આ અવસ્થામાં અધ્યયન કર્યા વિના પગ્ગુ આવા ચમત્કાર દેખાડે છે ત્યારે અધ્યયન કર્યા પછી કેવું ખંડન મંડન કરશે એ જાણવામાં આવતું નથી.’ આવા પ્રકારથી સર્વે પ્રતિવાદિ લોકો શક્તિ થયા હતા.

ઈતિ શ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં પ્રમાણુ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

પ્રમેયપ્રકરણપ્રારંભ:

પછી મદાપ્રભુજી સાત વર્ષના થયા ત્યારે લક્ષ્મણભટ્ટએ જનોઈ દેવાવે વાસ્તે નાતના શિષ્ટ લોકોની તથા જ્યોતિષ જાણનારા પંડિતોની સંમતિ લઈ મીનાઈમાં સંવત ૧૫૪૦ ના ચૈત્રશુદ્ધ ૯ ને દિવસે તે ક્રિયા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે દિવસે લક્ષ્મણભટ્ટએ મોટા હર્ષથી મંડપની તથા વેદીની રચના કરી નાતના સર્વ પ્રતિષ્ઠિત લોકોને તથા સર્વ પંડિત લોકોને બોલાવી આદરસન્ધારપૂર્વક યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડીને વિધિપૂર્વક જનોઈ દીધું અને જનોઈ દેવાયા પછી ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. ઉપદેશ દેવાયા પછી સભામાં એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે “સર્વેશાકુદ્વિજાજાત્યાનશૈવાન-
ચવૈષ્ણવાઃ ॥ યસ્માદુપાસતેનિત્યંગાયત્રીવેદમાનરમ્ ॥ ૧ ॥ (સર્વે બ્રાહ્મણો જન્મથીજ શક્તિના ભક્ત છે. કોઈ પણ વિષયના કે શિવના ભક્ત નથી. કારણ કે સર્વે વેદોની માતા ગાયત્રીની નિત્ય ઉપાસના કરે છે.)” આ વચન સાંભળી શ્રીમદાપ્રભુજીએ તેને કહ્યું કે “હું બ્રાહ્મણ ! આચાર્ય કરેલા

ગાયત્રીના બાહ્યમાં ગાયત્રીનો જે અર્થ લખ્યો છે તે અર્થ તેને જોયો નથી. હું લખણાં આણસમજી આગક છું તો પણ એટલું તો જાણું છું કે પ્રથમ તું જે શ્લોક જોયો તે શ્લોક માણસે કરેલો હોવાથી અપ્રમાણ છે. જે ગાયત્રી છે તે પરબ્રહ્મની શક્તિ છે અને શક્તિ તથા શક્તિવાળો પદાર્થ ભિન્ન હોતાંજ નથી માટે ગાયત્રી બ્રહ્મરૂપ છે. ગાયત્રીમાં સાકાર બ્રહ્મ શ્રી-કૃષ્ણનુંજ ધ્યાન અને પ્રતિપાદન છે. કારણ કે **યોદેવઃ સવિતાસ્માકંધ્રિયો-ધર્માદિગોચરાન્ ॥ પ્રેરયેત્તસ્યતદ્ભર્ગતદ્વેરણ્યમુપાસ્મહે** (જગતને ઉત્પન્ન કરનાર જે દેવ અમારી બુદ્ધિની વૃત્તિઓને ધર્મ આદિના વિષયમાં પ્રેરે છે તે દેવના ભજવા યોગ્ય સ્વરૂપની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ.) એ વેદની શ્રુતિમાં ગાયત્રીના અર્થનું જે વ્યાખ્યાન કર્યું છે. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ગાયત્રીની ઉપસનાથી કે જપથી કોઈ અંશમાં શાક્ત પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. ગાયત્રી અમને અત્યંત અભીષ્ટ છે. કારણ કે ગાયત્રીથી ‘સર્વ જગત બ્રહ્મરૂપ છે’ એમ સિદ્ધ થઈને ભગવદ્ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે.” એ પ્રમાણે સભાના મધ્યમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ રોપ ભરેલી દૃષ્ટિથી ઉત્તર આપતાં તે ચમત્કાર ભરેલી વાણી સાંભળી સભામાં એકેક તત્ત્વવેત્તા સર્વે વિદ્વાનો અને પંડિતો ભારે હર્ષ પામી મદ્દાપ્રભુજીને વાલવાલ કહીને આશિર્વાદ દેવા લાગ્યા. જેઓ તત્ત્વને નહીં જાણનારા બલિર્મુખ પંડિતો હતા તેઓના હૃદયોમાં મદ્દા પ્રભુજીનાં વચનથી તીવ્ર ખેદ ઉત્પન્ન થયો પરંતુ તે સમયે ભયભીત થઈને કોઈએ પ્રત્યુત્તર દીધો નહીં. એ સઘળાઓએ એવો વિચાર કર્યો કે જે આપણે આગકથી નિરૂત્તર થઈ જશું તો આપણી સઘળા દિવસની પંડિતાઈનો નાશ થઈ જશે અને કદાચ આગકને નિરૂત્તર કરીશું તો પણ લોકો લાંસી કરશે. આવા વિચારથી તે સર્વે લોકો ચુપરચા અને જનોઈ સંબંધી સઘળી ક્રિયા પુરી થઈ ચુકી. તે સમયમાં ત્યાં જનોઈના પ્રસ્તાવનું દર્શન કરવા સારૂ એક ‘કૃષ્ણદાસ મેઘન’ નામનો પરદેશી ક્ષત્રિય આવીને લોકોના સમુદાયમાં ઉભો હતો, તેની સાંભે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ જોઈ તેનું નામ દઈ પોતાની પાસે બોલાવીને તેને પૂછ્યું કે તારે શી ઇચ્છા છે? કૃષ્ણદાસે વિનંતિ કરી કે ‘આપ અંતર્યામી છો તેથી સઘળું જાણો છો, હવે આપ સંસારી જીવોના ઉદ્ધારને વાસ્તે પોતાના ધર્મનો પ્રકાશ કરીને મને આપની શરણે લીએ’ એ સાંભળી તુરંતજ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ એ કૃષ્ણદાસ ક્ષત્રિયને પ્રથમ અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ કરી તેના ગળામાં તુલશીની માળા બાંધીને સેવક કર્યો અને પોતાની ખવાસીમાં રહેવાની તેને આજ્ઞા કરી.

પ્રસંગ આવવાને હીધે એ કૃષ્ણદાસની પેહેલી સ્થિતિ વિષે લખીએ છીએ,

એ કૃષ્ણદાસ સોરઠ ગંગાની પાસે ‘શ્રીનંદ’ નામનું એક શેહેર છે તેમાં રહેતો હતો અને ત્યાં એક ત્રિકાળવેતા મહાપંડિત ‘કેશવાનંદ’ નામનો જોશી હતો તેની પાસે કાંઝ ન્યાતિપનો અંથ ભણતો હતો. એક દિવસે કેશવાનંદે પોતાના શિષ્યોની પાસે કહ્યું કે ‘આવતા વૈશાખ વદી ૧૧ ને દિવસે બારે અપૂર્વયોગમાં પૃથ્વી ઉપર કોઝ સ્થળમાં ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ અવસ્ય થવા જોઈએ. એ વાત સાંભળી કૃષ્ણદાસે પૂછ્યું કે ‘મહારાજ ! ક્યા દેશમાં અને ક્યા વર્ણમાં થશે ?’ કેશવાનંદે યોગશક્તિથી વિચાર કરીને કહ્યું કે ‘આર્યાવર્ત નામની પ્રવિત્ર ભૂમિમાં અને તેમાં વળી આપણા નજદીક દેશમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણને ઘેર પ્રગટ થશે એમ જણાય છે, આથી અધિક બતાવવાનું મારામાં સામર્થ્ય નથી. એ પ્રમાણે ગુરનાં વચન સાંભળી તે વચનોપર વિશ્વાસ રાખી કૃષ્ણદાસ ઘર છોડીને ઘણી ઉત્કંઠાથી શોધ કરવાને વાસ્તે દેશાંતરોમાં ગયો. ચારે દિશાઓમાં પ્રત્યેક શેહેરમાં અને પ્રત્યેક ગામમાં છ વર્ષ સુધી બ્રાહ્મણોના ઘરોમાં ત-જનીજ કરી પરંતુ તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થએલો, તેવાં લક્ષણવાળો કોઝ પણ નજરે આવ્યો નહીં. દેશો દેશમાં ફરી ફરીને અને ધ્વજોધરમાં તજ-વાજ કરીને કૃષ્ણદાસ થાકી ગયો પણ ભગવદર્શનની ઉત્કંઠાથી થાકને કાંઝ પણ નહીં ગણ્યોતો હતો હતો. એટલામાં તેણે કોઠની પાસેથી સાંભળ્યું કે ‘અમુક નગરમાં રમત જાણનારો એક જોશી છે તે જ પૂછો તેનો, પાશા નાખીને યથાર્થ ઉત્તર આપે છે.’ એ વાત સાંભળી કૃષ્ણદાસે તે જોશીની પાસે જઈને પૂછ્યું કે ‘એવો પુરૂષ કઈ દિશામાં પ્રગટ્યો છે.’ જોશીએ રમત ચલાવીને ઉત્તર આપ્યો કે ‘દક્ષિણ દિશામાં’ વળી કૃષ્ણદાસે દક્ષિણ દિશામાં તો હું ઘણે દૂરસુધી ફરી આવ્યો એમ મનમાં વિચાર કરીને પૂછ્યું કે તે પુરૂષ હમણાં ક્યાં છે ? જોશીએ વળી રમત ચલાવીને કહ્યું કે ‘પૂર્વ દિશામાં છે.’ વળી કૃષ્ણદાસે પૂછ્યું કે ક્યા ગામમાં છે.’ જોશીએ રમત ચલાવીને કહ્યું કે ‘કાશીમાં છે.’ એટલા પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને કૃષ્ણદાસ કાશીમાં આવ્યો ત્યાં એક વર્ષસુધી બ્રાહ્મણોના ઘરોમાં શોધ કરતાં જ્યારે લક્ષ્યભટ્ટને ઘેર આવ્યો ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજનાં દર્શન થતાંજ તેનું ચિત્ત ખેંચાયું અને જન્મકાળનો યોગ પણ તેજોજ સધળો મળ્યો. એ ઉપરથી કૃષ્ણદાસે વિચાર કર્યો કે ‘આ સાક્ષાત્ અંતર્યામી ધ-શ્વર છે માટે જ્યારે મારું નામ લખને મને બોલાવશે ત્યારે હું એમને

શરણુ થમશ.' એવા સંકલ્પથી નિત્ય અભ્યાસ જોવો થઈ દરથી શ્રીમહા-
પ્રભુજીનાં દર્શન કરી જતો હતો. તેને એક મહીના પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ
પોતાને જનોઈનો સંસ્કાર થયાને દિવસે આગળ કહ્યા પ્રમાણે શરણુ લઇને
પ્રથમ સેવક કર્યો. તેથી કૃષ્ણદાસ મૈત્રને પોતાના હાથમાંથી એક વીંટી
કાઢીને શ્રીમહાપ્રભુજીને ભીક્ષામાં આપી. અને પછી જ્યાં સુધી તે જગ્યા
ત્યાં સુધી શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસેને પાસેજ રહ્યા હતા.

હવે ચાલતો પ્રસંગ લખીએ છીએ.

લક્ષ્મણભટ્ટજીએ પુત્રને જનોઈ દઈ તેને વિદ્યાધ્યયન કરાવવાને મુદ્દત્ત
જોવરાગ્યું ત્યાં જોશીઓએ આપાઠ શુદ્ધિ ૨ સ્વીકારને પુષ્પ નક્ષત્રને દિવસે
તે 'મુદ્દત્ત બતાવ્યું'. કાશીમાં મોટા પ્રભાવવાળા અને ચારે વેદ તથા છ
શાસ્ત્રોને જાણનારા 'માધ્વાનંદતિર્થ' નામે એક ત્રિદંડી સન્યાસી બણા-
વનાર હતા તેમની શાળામાં શ્રીમહાપ્રભુજીને આપાઠ શુદ્ધિ ૨ એટલે રથયા-
ત્રાના દિવસના શુભ સમયમાં વિદ્યાધ્યયન કરવા બેસાડ્યા. મહાપ્રભુજીએ
તેમની પાસેથી ચાર મહીનામાં ચાર વેદ, છ વેદાંગ તથા બીજાં પશુ સ-
ધનાં શાસ્ત્રો બણી લીધાં અને તે ગુરૂની શાળામાં જોએ પડિત વિદ્યાર્થીઓ
હતા તેઓથી વાદ કરીને તેઓને પરાસ્ત કર્યા. જોએનો પાઠ શંકરાચાર્યના
શારીરિક ભાષ્ય આદિ અંથોનો ચાલતો હતો તેઓની સાથે વાદ કરીને,
જે જે વેદની શ્રુતિઓના તથા વ્યાખ્યાનોના અર્થ શંકરાચાર્યે માયાવાદ
પરત્વ લગાવી અર્થના અનર્થ કર્યા હતા તે શ્રુતિઓના અને તે સૂત્રોના
અર્થે યથાર્થ જ્ઞાનવાદ પરત્વે લગાવી સર્વને નિરંતર કર્યા. જોએનો સાંખ્ય-
શાસ્ત્રનો પાઠ ચાલતો હતો તેઓની સાથે વાદ કરીને વેદ વિરૂદ્ધ નિરીશ્વર
સાંખ્યમતનું ખંડન કર્યું. જોએનો પાઠ પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્રનો ચાલતો હતો
તેઓની સાથે વાદ કરી, કર્મનાં ફળ દેનારા હૃશ્વરની સિદ્ધિ કરીને અને
વેદમાં યજ્ઞાદિકનું 'ફળ જે સ્વર્ગ લખેલ છે તે સ્વર્ગ શબ્દનો અર્થ અ-
ક્ષર જ્ઞાન છે. એમ યન્નદુઃસ્થેનસંભિન્નનચગ્રસ્તમનંતરમ્' ઇત્યાદિ
શ્રુતિઓ ઉપરથી સિદ્ધ કરીને તેઓને પરાસ્ત કર્યા. વળી નૈયાયિક લોકોથી
તથા પાતંજલિ (યોગ શાસ્ત્ર) ના પડિત લોકોથી વાદ કરીને સધળા
વેદબાહ્યમતોનું ખંડન કર્યું. એ પ્રમાણે પ્રથમ વિદ્યાબ્યાસના સમયમાંજ
સધળા વિદ્યાર્થી પડિત લોકોથી વાદ કરીને ગુરૂની શાળામાંજ શુદ્ધાદૈત જ્ઞ-
ાનવાદનો પ્રકાશ કર્યો અને જેમ પૂર્વે અર્જુનને શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર સંબંધી
વિદ્યા બણી નીશાન વીધીને દ્રોણાચાર્યને પોતાની પરીક્ષા આપી અઘૌ-
કિક સામર્થ્ય દેખાડ્યું હતું તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીમાધ્વાનંદ સ્વા-

મીને પોતાની પરીક્ષા આપીને અલૌકિક સામર્થ્ય દેખાડ્યું કે જેથી ગુરુ બહુ આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યા. જેમ ગ્રંથોમાં અને નક્ષત્રોમાં ચંદ્રની શીઘ્ર ગતિ જ્ઞાપમાં આવે છે તેમ વિદ્યા બ્રહ્માનારાઓમાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ શીઘ્ર ગતી ગુરુ મહારાજના જ્ઞેવામાં આવી; શ્રી મહાપ્રભુજીએ સઘળી વિદ્યા ભણીને શાળામાંજ સર્વ પંડિતોને પરાસ્ત કર્યા તે ઉપરથી ‘ આ ઇશ્વર છે ’ એવું ગુરુએ અનુમાન કર્યું. એ અનુમાન પૂર્વક નિશ્ચય કરીને **માધવાનંદ** શ્રી મહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “ હું પ્રભુ ! તમે સર્વ શક્તિવાળા છો, તમે શુદ્ધાદ્વૈત મતથી પ્રપંચના નિત્યપણાનું તથા સત્યપણાનું પ્રતિપાદન કર્યું તેથી હું બહુ પ્રસન્ન થયો છું, હવે મારે મારા ગુરુનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે ” એ પ્રમાણે **માધવાનંદ**નાં વચન સાંભળી ગુરુની આજ્ઞાને સર્વેથી અધિક માનીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ **માધવાનંદ**ને કહ્યું કે “ આપના ગુરુ આપના ઘરની અંદર પધાર્યા છે માટે ત્યાં જઈ દર્શન કરો ” **માધવાનંદ** અંદર જઈને યુવે ત્યાં પોતાના ગુરુ ઉભેલા જ્ઞેવામાં આવતાં તેમણે ગુરુને પ્રણામ કર્યા. પછી ‘ આ ભગવદ્વતાર (વલ્લભાચાર્ય) સર્વ શક્તિમાન છે ’ એમ કહી ગુરુ અંતર્દ્શન થઈ જતાં **માધવાનંદ** બહાર આવીને શ્રી મહાપ્રભુજીને વિનંતિ કરી કે “ આમે મારા મનોરથ સિદ્ધ કર્યા, મને સ્વરૂપના આર્પિભાવ તિરોભાવનો અનુભવ થયો. ” પછી **માધવાનંદ** અનુમાન કર્યું કે “ કળિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષની અંદર **શ્રીગોવર્દ્ધન પર્વત**માંથી **શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી**નું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે એવાં પુરાણાદિકમાંથી વચનો મળી આવે છે, તો તે કામ પણ આના હાથથીજ થશે ” એ નિશ્ચયથી **માધવાનંદ** ફરી મહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “ કદાપિ તમે **શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી**ને પ્રકટ કરો તો તેમની સેવા અમને ગુરુદક્ષણામાં આપવી. ” મહાપ્રભુજીએ એ વાતનો સ્વીકાર કરીને સર્વ પ્રકારથી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. મહાપ્રભુજીનો એવો પ્રભાવ જોઈને ગુરુએ તેમને આશિર્વાદ દીધો કે ‘ તમે વિશ્વ વિષે અવશ્ય દિગ્વિજય કરશો. ’ એ પ્રમાણે ગુરુનો આશિર્વાદ લઈ મહાપ્રભુજી કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ ને દિવસે પોતાના પિતાની પાસે આવ્યા. પિતાએ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી ગદ્ ગદ્ કંઠ થઈને મહાપ્રભુજીનું આર્પિંગન કર્યું. ત્યારથી શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રભાવની, ચમત્કારની અને પાંડિત્યની કીર્તિ સઘળી કાશીપુરીમાં ફેલાતાં કાશીના રહેવાસી સર્વે લોકો શ્રી મહાપ્રભુજીની પાસ આવવા લાગ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજી, એઓમાં જે સાધુ, ભક્ત લોકો દર્શનની ઇચ્છાથી આવતા હતા તેઓને દર્શન દઈ મધુર વચનોથી પ્રસન્ન કરતા હતા. જે પંડિત લોકો પંડિતપણાનો ચમત્કાર જ્ઞેવાની ઇચ્છા

ધરી નિર્મલસરપણાથી આવતા હતા તેઓને શાસ્ત્રોની ચર્ચાપૂર્વક સિદ્ધાંતની વાત કરીને સંતોષ આપતા હતા અને જે પંડિત લોકો વાદ કરી પરાસ્ત કરવાની ઇચ્છાથી આવતા હતા તેઓને વાદ કરીને પરાસ્ત કરતા હતા. સઘળા ભક્ત લોકો અને મત્સર વગરના પંડિત લોકો શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની વાત સંભળી ‘ધન્ય ધન્ય’ કહીને પ્રશંસા કરતા હતા. વાદથી પરાસ્ત થએલા સઘળા વાદી લોકોનાં મનરૂપી માછલાં તે સમયે લાગડૂંથી સમુદ્રમાં લીન થઇને પશ્ચાત્તાપ કરતાં હતાં.

આ પ્રકારની ચર્ચારૂપ નદી પ્રત્યેક દિવસે ચાલતાં બ્યારે કુટિર અને દુરાચારી લોકો દ્વેષભાવથી આની પિત્તવિવાદ (નિર્ઘંક જીર) કરવા લાગતા તેઓની સાથે વાદવિવાદમાં બહુજ ક્રોધ અને ક્લેશ થવા લાગ્યો ત્યારે લક્ષ્મણમહાજીએ બચતીત્ થઇને શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને કહ્યું કે “નિત્યનો બ્રહ્મ-ક્લેશ થાય એ સારું નહીં અને તમે બાળક છો મારે હવે તમારે સર્વથા ક્રોધની સાથે વાદવિવાદ ન કરવો.” પિતાજીનો આગ્રહ જોઇ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “હીક છે, હવે હું પ્રત્યક્ષવાદ નહીં કરું.” પછી જે ક્રોધવિ-હાનો વાદ કરવાની ઇચ્છાથી આવતા તેઓને શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કહી દેતા હતા કે “વાદ, ચર્ચા કરવાની મને પિતાજીની આજ્ઞા નથી પણ બીજા પ્રકારથી તમે સર્વ લોકોનું સમાધાન કરવામાં આવશે.” પછી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ વિચાર કર્યો કે “કાશીના મૂખ્ય નામાંકિત પંડિતો અને ગાયાવાદી સંન્યાસી લોકો કે જેઓ પંડિતપણાનું અભિમાન ધરાવનારા છે તેઓ મારી પાસે આવ્યા નથી પણ મારે તેઓને પણ સંતોષ ઉપજાવવો જોઇએ.” આવા વિચારથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ એક પત્ર લખી તે પોતાના સેવક કૃષ્ણદાસ મેઘનના હાથથી શ્રીવિશ્વનાથના મંદિરના બહારના દરવાજા પર ચોડાવ્યો. આ પ્ર-માણે એક માસ પર્વત નિત્ય એક એક પત્ર ચોડાવ્યા અને તે ત્રીશ પત્રમાં પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસા તથા માયાવાદ આદિ વિષયોમાં વાદીઓની જે જે કલ્પનાઓ હતી તેઓના ઉત્તર આપીને સિદ્ધાંત સ્થાપન શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ લખ્યું હતું. શ્રાવ, સ્માર્ત અને માયાવાદી સર્વે લોકોએ એ પત્રો વાંચીને વાદના ઉત્સાહ છોડી દીધા. એઓમાં જેઓ તત્ત્વવેતા હતા તેઓ તે પ્ર-સન્ન થયા પણ જેઓ તત્ત્વને નહીં જાણનારા બહિર્મુખ હતા તેઓના દૃઢ-યમાં દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થયો. એ ત્રીશ પત્રોનો ‘પત્રાવલંબન’ નામનો ગ્રંથ કે જે પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે તે ગ્રંથના છેડના પાંચ શ્લોક આ ગ્રંથને શોભાવવાને વાસ્તે નીચે લખીએ છીએ.

શ્લોક.

તદ્વક્રુણપ્રસાદેનમાયાવાદોનિરાકૃતઃ ।
 અવૈદિકોમહાદેવસ્તત્રસાક્ષીનસંશયઃ ॥ ૧ ॥
 યૈવૈદિકામહાત્માનસ્તેષામનુમતિસ્તથા ।
 અવૈદવિન્નમનુતેમયાચોપેક્ષિતઃપુનઃ ॥ ૨ ॥
 સ્થાપિતોબ્રહ્મવાદોહિસર્વવેદાંતગોચરઃ ।
 કાશીપતિસ્ત્રિલોકેશોમહાદેવઃસતુપ્યતુ ॥ ૩ ॥
 કસ્યચિત્સ્વથસંદેહઃસમાંપૃચ્છતુસર્વથા ।
 નમયંતેનકર્ત્તવ્યંબ્રાહ્મણાનામિયંગતિઃ ॥ ૪ ॥
 ડિંડિસ્તુવાદિતોદ્ધારિવિશ્વેશશ્યમયાત્રહિ ।
 વિદ્વાન્નિઃસર્વથાશ્રાવ્યોતેહિસન્માર્ગરક્ષકાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કૃપાથી મેં માયા-
 વાદ કે જે વેદવિરુદ્ધ છે તેનું ખંડન કર્યું છે. માયાવાદ વેદવિરુદ્ધ છે એ વિષ-
 યમાં કોઈએ સંશય રાખવો નહીં કારણ કે માયાવાદના વેદવિરુદ્ધપણામાં શ્રી
 મહાદેવજી સાક્ષી છે. (શ્રી મહાદેવજીએ ભગવદ્ગીતાથી વેદવિરુદ્ધ માયા-
 વાદ પ્રવર્તાવ્યો છે એ કથા પુરાણાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે.) જેઓ વેદ ઉપર
 આસ્થાવાળા મહાત્મા પુરૂષો છે તેઓની આ કામમાં સંમતિ છે. વેદને
 નહીં જાણનારો કોઈ માણસ આ વાતને નહીં સ્વીકારે તેની હું ઉપેક્ષા કરું
 છું. મેં સઘળા ઉપનિષદોથી સિદ્ધ જે બ્રહ્મવાદ છે તેનું સ્થાપન કર્યું છે
 તેથી કાશીના પતિ ત્રૈલોક્યના નાથ મહાદેવ સર્વથા પ્રસન્ન હોજો. મારા
 લખેલા વિષયમાં જે કોઈને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો તેણે સઘળા રીતે મને
 પૂછવું. પૂછવા આવતાં બીજું નહીં. કારણ કે સારાસાર તત્ત્વોના વિચાર કરવો
 એ બ્રાહ્મણોનો ધર્મજ છે. આ શ્રી વિશ્વનાથજીના દરવાજામાં મેં જે પત્ર
 ચોડેલ છે તે ડંકો બજાવ્યો છે એમ સમજવું. આ ડંકો વિદ્વાનોએ સર્વથા
 સાંભળવો કારણ કે વિદ્વાનો વેદ માર્ગનું રક્ષણ કરનારા છે.

આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રથમ ગુરૂની શાળામાં પછી ઘરમાં અને
 તે પછી વળી પત્રાવલંબનદ્વારા સઘળા નગરમાં શાસ્ત્રાર્થ કરીને કા-
 શીના સર્વે વાદીઓને જીતી લીધા ત્યારે ઉચ્છૃંખલ, ખલ અને કેહેવા માત્રના
 પંડિત લોકોએ દ્વેષભાવથી શત્રુતા કરવા માંડી. આ જતાં સાંભળીને લ-
 ક્ષ્મણ્ણકજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે “અહીંના લોક જાદુ કરશે અથવા
 મારી નાંખવા તૈયાર થયા છે અને મારો પુત્ર મારું કંઈ નહીં માનતાં

વાદનો હઠ છોડતો નથી માટે હવે આંદોલન સ્વદેશમાં જનું યોગ્ય છે. આવો વિચાર કરી કાશીના શિષ્ટ લોકોની સંમતિ લઈ લક્ષમણુભટ્ટ સર્વ સમાજસહિત, સુખપૂર્વક ચાલી નીકળ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીને પણ આ વાત બહુ ગમતી હતી, કારણ કે કાશીમાં જે કરવાનું હતું તે સિદ્ધ થઈ ચુક્યું હતું અને પછી દેશાંતરમાં વાદી લોકોને જીતવાનું તથા દેવી જીવોને શરણુ લેવાનું કામ અવશેષ રહ્યું હતું. આ કારણથીજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પીતાજીના અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરીને કાશીથી ચાલવાનું કરાવ્યું. વાદરૂપ સંગ્રામમાં પતોરૂપે શસ્ત્રોથી વિદ્વાનોને જીતી લઈ તેઓની વાણીરૂપ સ્ત્રીનું હરણુ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના દેશતરફ ચાલ્યા. કાશી નગરમાં વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા એજ પ્રથમ અદ્ભુત દિગ્વિજય થયો એમ સહુ લોકોએ સમજ્યું.

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં પ્રમેય પ્રકરણ સમાપ્ત.

સાધનપ્રકરણપ્રારંભ:

માર્ગમાં ચાલતાં જે જે દેશ, નગર, ગામ અને તિર્થસ્થળ આવ્યાં હતાં ત્યાંના રહેવાશી અનેક લોકોમાં કેટલાએક તો શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રભાવ સાંભળીને દર્શનની ઇચ્છાથી આવવા લાગ્યા, કેટલાએક સેવક થવાની ઇચ્છાથી આવવા લાગ્યા અને કેટલાએક તો પડિતો વાદ કરવાની ઇચ્છાથી આવવા લાગ્યા. જે કોઈ આવતા હતા તે સંઘનાઓના મનોરથોને શ્રીમહાપ્રભુજી પૂર્ણ કરતા હતા. માર્ગમાં ઘણી શોભા ભરેલી રીતે ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક દિવસે એટલે જે માસે લક્ષમણુબાજાજીમાં આવી પોહોંચ્યા. લક્ષમણુભટ્ટ સાક્ષાત્ અક્ષરબ્રહ્મ એટલે શેષનોજ અવતાર હતા, તેથી તેઓને ત્રિકાળનું જ્ઞાન હતું, તેમને લીધે તેણે તેમના જેટ પુત્ર રામકૃષ્ણભટ્ટને કંકરવાડથી તેડાવી લીધા. અને ત્રણે પુત્રને પોતાની પાસે ખેસાડીને ભક્ષામણુ કરવા માંડી. તેમાં જેટ પુત્ર રામકૃષ્ણભટ્ટને કહ્યું જે, તમે બ્યવહારિક કામમાં કુશળ છો, તેથી તમે કંકરવાડમાં આપણાં સગાં સંબંધીઓ સાથે નિવાસ કરજો. અને આ શ્રીરામચંદ્રજીનું સ્વરૂપ છે, તે યશ નારાયણભટ્ટ વારીનું સ્થાપન કરજો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને કહ્યું જે, તમે તો આચાર્ય થઈને શ્રીવિષ્ણુસ્વામિનો ધર્મ પ્રદત્ત કરશો તેથી તમારે એક રથજો રહેવાનું

બનશે નહીં, પણ આ શ્રીમદનમોહનજીનું તથા શ્રીસાલિંગરામજીનું સ્વરૂપ પણ આગળનું છે તેથી તેની સેવામાં કુશળ રહેજો. અને શ્રીમહા પ્રભુજી ઉપર ઇક્ષમાગારજીનું ઘણું વ્હાવ હતું, તેથી તેની બક્ષામણુ તેમનેજ આપી. અને જ્ઞાતા પુત્ર રામચંદ્રભટ્ટને દ્રવ્ય વિગેરે આપ્યું. રામચંદ્રભટ્ટ કાશિમાં જન્મ્યા હતા, અને તે મ્હોટા કવિ હતા. શ્રીવદ્મજીઆજ્ઞાજીમાં સ્વરૂપાશક્તિ બક્ષિત હતી તેથી દર્શન કરવાને વાસ્તે તથા સેવા કરવાને વાસ્તે કેટલાક દિવસસુધી ત્યાં રહી સેવા શૃંગારસંબંધી પોતાનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરીને એટલે સંવત ૧૫૪૬ના ચૈત્ર વદી ૯ ને દિવસે શ્રીમહાપ્રભુજીને ૧૧મે વર્ષે લક્ષ્મણુઆજ્ઞાજીનાં દર્શન કરતાં કરતાં તેમના સ્વરૂપમાં લીન થઇ ગયા. આ બનાવ બનતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભગવદ્વિદ્યા માની પિતાજીની મરણ પછીની દિવાઓ કરી લોકિક દેખાડવાને વાસ્તે પિતાજીના વિયોગ સંબંધી ખેદ પણ કર્યો પછી એક દિવસે શ્રીલક્ષ્મણુઆજ્ઞાજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “ હવે આપ સ્વતંત્ર થયા, માટે જે કાર્યને વાસ્તે પૃથ્વીપર પધાર્યા છો તે કાર્ય તુરત કરો. આપના દિગ્વિજયને વાસ્તે દેશદેશાંતરના સઘળા પંડિતોને, મતવાદિઓને તથા આચાર્યોને મેં કૃષ્ણદેવ રાજને ત્યાં એકઠા કર્યા છે અને ત્યાં આપને ઝાઝો પરિશ્રમ નહીં પડે માટે તુરત ત્યાં પધારો.” એ વચન સાંભળીશ્રીમાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ તથાસ્તુ હવે અમે વિદ્યાનગરના રાજા કૃષ્ણદેવને ત્યાં જઈએ છીએ.”

કૃષ્ણદેવ રાજને ત્યાં પ્રથમથી બનેલું વૃત્તાંત.

વિદ્યાનગરના રાજા કૃષ્ણદેવને વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો કે “ જે મત વેદપ્રતિપાદિત અને સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર હોય તે મતનું શરણુ લેવું” એ નિશ્ચયને વાસ્તે તેણે દેશદેશાંતરમાંથી સર્વ મતના આચાર્યોને, મતવાદીઓને, પંડિતોને તથા શાસ્ત્રી લોકોને ઓઢાવી વાદજાળામાં વાદનો આરંભ કરાવ્યો હતો. એ પ્રસંગમાં રામાનુંજ સંપ્રદાયના શ્રીહનુમંતાચાર્ય, માંધવમતના આચાર્ય વ્યાસ, તીર્થ અને નિંબાર્ક સંપ્રદાયના કેશવભટ્ટ કાશ્મીરી, એઓ મુખ્ય વાદકર્તા થઇને આવ્યા હતા. વિષ્ણુસ્વામિની ગાદી ઉપર તે તે સમયમાં કોઇપણ આચાર્ય નહીં હતો. બિદ્વમગ્ન પછી એ ગાદી શૂન્યજ રહી હતી. એ ચાર સંપ્રદાયો સંસારી જીવોના ઉદ્ધારને વાસ્તે પ્રકટ થયા છે, તેનાં પ્રમાણરૂપે પદ્મપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોકો છે,

સંપ્રદાયવિહીનાયેમંત્રાસ્તેનિષ્ફલામતાઃ ।

અતઃકલૌભવિષ્યંતિચત્તવારઃસપ્રંદાયિનઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીવ્રજરુદ્રસનકાવૈષ્ણવાઃક્ષિતિપાવનાઃ ।

ચત્તવારસ્તેકલૌભાવ્યાઃસંપ્રદાયપ્રવર્ત્તકાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—જે મંત્રો સંપ્રદાયવગરના હોય છે તેઓ નિષ્ફલ થાય છે એટલામાટે કળિયુગમાં ચાર સંપ્રદાયો થશે. કળિયુગમાં શ્રી, બ્રહ્મા, રૂદ્ર અને સત્ત્વ એ ચાર વૈષ્ણવો સંપ્રદાયોને ચત્તવારનાર થશે અને પૃથ્વિને પવિત્ર કરશે.

કૃષ્ણદેવ રાજાને ત્યાં એ ચારે સંપ્રદાયના અનુયાયી આચાર્યો તથા પંડિતો આવ્યા હતા. જે શંકરાચાર્યના મતને અનુસરનારા માયાવાદી ધણા ધણા વિદ્વાનો અને પંડિતો આવ્યા હતા તેઓમાં મુખ્ય વાદકર્તા વિદ્વાનાનંદગિરિ હતા. જીઝ પશુ શ્રૌત, સ્માર્ત, કર્મવાદી પુર્યમીમાંસક, સાંખ્ય, પાતંજલ, નૈયાયિક તથા વૈશેષિક આદિ સર્વ મતના વિદ્વાનો વાદકર્તા થઈને આવ્યા હતા. છ માસ થયા વાદવચ્ચે ચાલતી હતી અને છેવટ શંકરાચાર્યનો અદ્વૈતમત સહુથી પ્રબળ જગાયો હતો. એનગરમાં દાનાધ્યક્ષ ‘વિદ્યાભૂપણ’ નામે પંડિત હતા તે શ્રીમહાપ્રભુજીને સંબંધમાં મામા થતા. હંસમાગારના એ નાદાનો બાઈ હતા. આ પ્રસંગ ચાલતો હતો તેટલામાં શ્રીમહાપ્રભુજી લક્ષ્મણાસાગરથી ચાલીને વિદ્યાનગરમાં આવતાં મામાએ તેમને આદરપૂર્વક પોતાને ઘેર પધરાવ્યા અને કુશલ પ્રશ્નપુછ્યું. લક્ષ્મણભટ્ટજીનો દેહાંત થયાની વાત સાંભળી વિદ્યાભૂપણને ખેદ થયો અને પછી ખેદનું સમાધાન થયું. પછી ‘તમારા રાજાને ત્યાં વાદશાળામાં શો વૃત્તાંત છે’ એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછતાં વિદ્યાભૂપણે કહ્યું કે “વૈષ્ણવ સંપ્રદાયો તથા જીઝ મતવાદીઓ નિર્બળ છે અને શંકરાચાર્યનો અદ્વૈત મત પ્રબળ છે માટે આવતીકાલે શંકરાચાર્યના મતવાળાને જયપત્ર મળશે અને તે સમયે રાજા એ મતનો આશ્રય કરશે.” એ પ્રમાણે મામાનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી હસીને બોલ્યા કે “તમે વિદ્વાન અને પંડિત થઈને એવું કેમ બોલો છો. શંકરમતમાં જે માયાબાદ છે તે વેદ વિરુદ્ધ છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાયમાં બ્રહ્મવાદ છે પણ કાળની ગતિને લીધે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોમાં માયાવાદનું ખંડન કરનારો કોઈ રહ્યા નથી. હવે હું આવતી કાલે વાદશાળામાં આવી માયાવાદનું ખંડન કરીને માયાવાદીઓને પરાસ્ત કરીશ અને બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને રાજાને સેવક કરીશ.” શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચનો સાંભળી બાળક જાણી હાંસી કરીને વિદ્યાભૂપણ અહંકારનાં વચન બોલ્યો કે “જ્યાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનું પણ કાંઈ ચાલતું નથી ત્યાં આ બાળક આવી સભાને જીતશે કે? આ બાળક સમામાં આવશે તો પોતાની તથા મારી પણ હાંસી કરાવશે.” એ ઉપરાંત એના મનમાં દ્વેષભાવ પણ આવ્યો કે ‘હુંજ સભાનો અધ્યક્ષ છું હું જીને તેડી જાજી તેજ સ-

ભામાં અવી શકે છે તે છતાં આ બાણેજ પોતાથીજ સભામાં આવવાનું કહે છે તો હવે કેવી રીતે આવે છે તે જોઈએ. 'આવા દેવભાવથી હાંસીને ડાળ દરતો વિદ્યાભૂપત્યુ ત્યાંથી ઉડીને બીજા સ્થળમાં જઈ બેઠો. શ્રીમદ્દાપ્રમુજનો પ્રભાવ નહીં જાણીને મામાએ હાંસીનો પ્રસંગ કર્યો એટલે એના પ્રકારથી શ્રીમદ્દાપ્રમુજએ હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કર્યો સમજવો.

ધૃતિ શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયમાં સાધન પ્રકરણ સમાપ્ત.

ફલપ્રકરણપ્રારંભ:

બીજે દિવસે દાનાધ્યક્ષ વિદ્યાભૂપત્યુ પ્રાતઃકાળમાં વેહેલો ઉડી નિત્ય નિયમ પોહોંચી લઈ સુંદર વસ્ત્રા પેહેરીને દરબારમાં ગયો અને ત્યાં દ્વારપાળને આમ્રહ પૂર્વક આજ્ઞા કરી કે "ગદ્ય કાલે જે પંડિત બાળક બાહ્યણુ મારે ઘેર આવીને ઉતરેલ છે તે આજ અહીં વાદ શાળામાં આવનાર છે માટે તેને અંદર નહીં આવવા દેતાં બહારજ રોકી દેવો." એ આજ્ઞા કરી પોતે અંદર જઈ કૃષ્ણદેવ રાજની આજ્ઞા લઈ વાદશાળામાં આવીને બહુ સભાનું ઠી-કઠાક કરવા લાગ્યો. આચાર્યો, મહાપંડિતો તથા શાસ્ત્રીઓ કે જેઓ વાદ કરનારા સભાસદો હતા તેઓને બોલાવીને તેણે યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડ્યા અને એક દિવ્ય સિંહાસન સમાના મધ્યમાં મુકાવું. ગયે દિવસે એવો નિશ્ચય થયો હતો કે 'શંકરાચાર્યના મુતાનુયાયિ જીતશે ત્યારે રાજ તેમને જયપત્ર આપી આ સિંહાસન ઉપર બેસાડીને પૂજન કરશે' એટલા વાસ્તે વિજય સિંહાસન મુકાવીને વિદ્યાભૂપણે વાદનો આરંભ કરાવ્યો.

મામા વિદ્યાભૂપણને ઘેર રહેલા શ્રીમદ્દાપ્રમુજ સવારે અરણોદયના સમયમાં ઉડી શારીર કૃત્ય તથા નિત્ય નિયમ પોહોંચી લઈ સેવક લોકોને તથા નોકર લોકોનેસાથે લઈ બપોરના ભરેલી રીતે કૃષ્ણદેવ રાજની સભામાં પધારવા મામાને ઘેરથી નીકળ્યા. આ સમયે તેમણે દિવ્ય પીતાંબર ધોતી તથા પીતાંબર ઉપરજો ધર્યાં હતાં. લગ્નાટમાં કેસરનું વિશાળ ઉર્ધ્વપુંડ કર્યું હતું અને તેના મધ્યમાં સ્થાનકના નિયમપ્રમાણે ગોપીચંદનની છ મુદ્રાઓ ધરી હતી. મંદહસ્યથી શેષભાગ મુખાવિંદના સમીપમાં કેશની પંક્તિ શોભા દેતી હતી. કંઠમાં તુળસીના ત્રીણાત્રીણા મણકની વિશાળ માળા પેહેરી હતી. સોનાના દોરા જેવું યજ્ઞોપવિત શોભી રહ્યું હતું. ચરણમાં સુશોભિત પાદુકાઓ પેહેરી હતી. સેવકજનથી તથા નોકર લોકોથી વીંટાળને માર્ગમાં

દાથીના જેવી ચાલથી પધારતા હતા. પોતે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં હતા તેથી પ્રાકૃત સુવર્ણાદિકના અલંકાર નહીં ધર્યા હતા પણ અલૌકિક અલંકાર ધારણા કર્યા હતા. સર્વોત્તમ ગ્રંથમાં તે સમયનું શ્રીમહાપ્રભુજીનું વર્ણન કર્યું છે કે ‘સધળા અલૌકિક આભરણોથી શભુગારેલા હતા અને સ્વભાવિક રીતે સુંદર મંદહાસ્ય કરતા હતા.’ સમસ્તલોકમાં પણ લખ્યું છે કે ‘શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરીર ઉત્તમ મણિઓના કિરણોથી ઝળઝળી રહ્યું હતું.’

માર્ગમાં નગરનાં સ્ત્રી-પુરૂષો આતા પ્રકારની શોભાવાળાં દર્શન કરીને વિમોહિત થતાં હતાં. કેટલાંએક કહેતાં હતાં કે ‘આ મહાપુરૂષ ક્યાંથી આવ્યા છે.’ કેટલાંએક કહેતાં હતાં કે ‘આ તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ અથવા વામનજી છે, રાગનાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે જેને ત્યાં આવા પુરૂષ પધારે છે.’ નગરના રેહેવાશી લોકો પરસ્પર એવા પ્રકારની વાતો કરતા હતા અને દર્શન કરતાં કરતાં સાથે ચાલ્યા આવતા હતા. શ્રીમહાપ્રભુજીની રસીક ચાલ ઉપર મોહિત થએલી સ્ત્રીઓની ભારે બીડ થઇ હતી એટલે એવા પ્રકારથી શૃંગારરસ દેખાડીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વેને અધીરાં કર્યા હતાં.

રાજકીય લોકોએ શ્રીમહાપ્રભુજીને એવા પ્રકારથી આવતા જોઇ પોતાના નોકર લોકોને પૂછ્યું કે ‘આ મહાપુરૂષ ક્યાંથી આવ્યા છે.’ નોકર લોકોએ કહ્યું કે “આ મહાસમર્થ છે. કાશીમાં સધળા મતવાદી પડિતોને પરાસ્ત કરી એ જામને વાસ્તે અહીં આવ્યા છે.” રાજકીય લોકોએ જામને આ ખબર કૃષ્ણદેવ રાજાને આપી અને તે રાજાએ પણ પ્રથમ કાંઇક કાશીનું જતાં સાંભળ્યું હતું તે ઉપરથી કૃષ્ણદેવ રાજા તુરતજ પોતાના મેહેલથી બાહાર આવ્યો અને સામે, લોકોના સમુદાયસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીને આવતા જોયા ત્યાં તે રાજાને શ્રીકૃષ્ણભગવાનના જેવુંજ અલૌકિક અને તેજના પૂજ્યમય શ્રીમહાપ્રભુજીનું દર્શન થયું. રાજાએ આગળ જઇ સાદાંગ પ્રણામ કરી વિનંતિ કરી કે ‘મારાં ધન્ય ભાગ્ય છે, મને પાવન કરવાને વાસ્તેજ આપ અહીં પધાર્યા છો.’ એ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ રાજાને કહ્યું કે ‘હાલના સમયમાં પૃથ્વી ઉપર વેદવિરૂદ્ધ મત બહુ પ્રસર્યો છે તો તેનું ખંડન કરવાનેવાસ્તે અને તમારા સંકલ્પ સિદ્ધ કરવાનેવાસ્તે અમારે તમારી વાદશાળામાં આવવું છે.” શ્રીમુખનાં વચન સાંભળી બહુજી હર્ષ પામેલાં રાજા ચરણ ધરાવવાને વાસ્તે વચ્ચે બીજાવતાં બીજાવતાં અને પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીને વાદશાળામાં પંધરાવી ગયો. ‘શ્રીમહાપ્રભુજીને જોઇ મહામા પધારતાં સર્વનાં અભિમાન છુટી જાય’ એ નિયમપ્રમાણે સધળી બ્રહ્મસભા ઝાંખી પડીને લલી થઇ ગઇ. શ્રીમહાપ્રભુજી શિષ્ય લોકોની

રીતીને અનુસરવા સાર અને શાંત રસની અસર કરવાસાર સભાના મધ્ય-
માં થોડીવાર ઉભા રહી સહુમહુના સ્વરૂપ પ્રમાણે સહુને નમસ્કાર, સત્કાર
કરી સહુને યોગ્ય સ્થળોમાં બેસાડીને પોતે પોતાથીજ સિંહાસનપર જઈને
ખીરાજ્યા. બ્રહ્મજ્ઞોની સભા શ્રીમહાપ્રભુજીને નેત્ર પક્ષીઓની પંક્તિની પેઠે
સંભ્રમથી ઉભી થતાં તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ શાંતરસ દેખાડીને સહુને
પોતપોતાને સ્થાનકે બેસાડ્યા અને વાદમાં જય મેળવનાર ધણી રાગના
બેસાડવા ઉપરથી જ સિંહાસનપર બેસી શકે તે સિંહાસનપર પોતાથીજ
પોત ખીરાજીને વીરરસ પણ દેખાડ્યો.

એ પ્રમાણે એક સમયમાં ગન્ને રસ દેખાડી શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાં જો
ચાર વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્ય આદિ વાદકર્તાઓ બેઠા હતા તેઓની સામુ
નેત્ર બોલ્યા કે “ તમે વાદમાં શિથિળ ગઈ ગયા છો એમ અમે સાંભળ્યું
છે તે કેમ છે. આપણા વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં જો બ્રહ્મવાદ છે તે સર્વ વેદાંત
સંમત છે અને શંકરાચાર્ય તો માયાવાદી છે માટે તેનો વેદવિરુદ્ધ માયાવાદ
ખડન કરી શકાય એવો છે.” શ્રી મહાપ્રભુજીનાં જો વચન સાંભળી સર્વે
બોલ્યા કે “ આપ યથાર્થ કહો છો પણ આ સમયે સઘળા અમે ભોટાની
બુદ્ધિ આસુરી માયાનેવીધે હરાઈ ગઈ છે. અમે આપનો પ્રભાવ સાંભળીને
આપની વાટજ જોતા હતા તો આપ અમારા ભાગ્યથીજ અહીં પધાર્યા
છો માટે હવે આપે અહીં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડવો જોઈએ. ” શ્રીમહા-
પ્રભુજીએ કરુણરસને વસ્થ થઈને કહ્યું કે “ તમે અધીરા નહીં થાઓ.
જેસ સૂર્ય અંધારાની ભીડનો નાશ કરે છે તેમ હવે હું માયાવાદનું ખડન
કરી નાંખું છું.” પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રોષરૂપી ભાષામાંથી વચનરૂપી બાણ
કાઢાડીને ક્રૂરદષ્ટિથી પ્રતીવાદીઓને કહ્યું કે “ તમે સઘળા માયાવાદી હો-
વાથી વેદની શ્રુતિઓના અર્થના અનર્થ કરો છો. વેદ માર્ગ ઉચ્છિન્ન થવાને-
લીધે તમારો માયિક મન ચાલ્યો છે તો હવે અમે ભગવદ્વિજ્ઞાથી માયા
વાદનું ખડન કરીને બ્રહ્મવાદનો પ્રકાશ કરીએ છીએ.” એ પ્રકારથી શ્રી
મહાપ્રભુજીએ રૌદ્રરસ દેખાડી પ્રતીવાદીઓને વાદથી હરાવી દેવાની સજ્જતા કરી.

શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચન સાંભળી સઘળા માયાવાદીઓ બોલ્યા કે “ અ-
મારો પણ બ્રહ્મવાદજ છે, અમે માયાવાદી નથી.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર
આપ્યો કે “ તમે જો બ્રહ્મવાદી હો તો વેદની શ્રુતિઓના અર્થને માનો
**સસર્વમવતિ । એતદાત્મ્યમિદંસર્વં । સમાત્માનંસ્વયમકુરુત । પુરુષપ-
લ્લેદંસર્વં । સર્વંચલ્લિવદંબ્રહ્મ ॥** ઇત્યાદિ શ્રુતિઓનો અર્થ એ છે કે, ‘ પરમા-
ત્માજ સર્વ પ્રપંચરૂપ થએલ છે માટે આ સઘળો પ્રપંચ બ્રહ્મરૂપ છે.

પરમાત્માએ પોતેજ પોતાના વ્યાપક સ્વરૂપના એક દેશમાં પોતાને પ્રપંચરૂપ કરેલ છે.' સૈકડો શ્રુતિઓ દેખવામાં આવતાં સધળા જગતનાં જ્ઞાપરૂપપણું નિરૂપણ કરેછે તે છતાં તમો ધૂષ્ટતા કરીને જગતને મિથ્યા માયારૂપ કહો છો. શ્રુતિઓના યથાર્થ અર્થને માનતા નથી, વળી માયાને જ્ઞાતી જુદી માનોછો તેથી તમો માયાવાદી છો." આ પ્રમાણે જન્મતરિપે, જ્ઞાતિરિપે, જીવરિપે અને બીજાં પણ જે જે વાદ પ્રતિવાદના વિષયો હતા તેઓરિપે ચાર ધડીસુધી વાદ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ સઘળા, માયાવાદિઓને પરાસ્ત કર્યા. જેમ પરશુરામે સહસ્રાર્જુન રાજની ભુજાઓ કાપી હતી તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદિઓની કોટીઓ કાપી. જેમ છદ્મે પર્વતોની પાંખોનું છેદન કર્યું ત્યારથી પર્વતો ઉડી શક્યા નહીં તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદિઓની કોટીઓનું ખંડન કરતાં ત્યારથી માયાવાદિઓ સંખળ થઇ શક્યાજ નહીં. માયાવાદિઓનું ખંડન કર્યાપછી નિરીશ્વર સાંખ્ય તથા શ્રીત, સ્માર્ત, પૂર્વમીમાંસક આદિ મતવાદિઓને પણ પરાસ્ત કર્યા. આ સમયે કણ્વાદ અને ગૌતમના મતવાળા નૈયાયિક લોકોએ 'આપણે સઘળા એકી વખતે આના જ્ઞાતિવાદરૂપ શુદ્ધાદૈત ઉપર કોટીઓ કરી આને વિજયમાં નાખી દઇએ' એમ વિચાર કરી એમદમ હલ્લો કરી બોલવા માંડ્યું ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિશ્વતઃકુલવિશ્વતોમુખઃ એ શ્રુતિનું અવલંબન કરી એકદમ સઘળાઓને નિરૂત્તર કરી દઇને સઘળા વેદબાણમનોનું નિરાકરણ કર્યું, એકલા શ્રીમહાપ્રભુજીએ સઘળા વાદિઓની સાથે એકદમ વાદ કર્યો, એ અહ ભુત રસ જેઠ સઘળા લોકો મળીને તેમના ચરણનું પૂજન કરવા લાગ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીનો એવો પ્રભાવ જેઠ સઘળા સભાસદ લોકો ચક્રિત થઇને પરસ્પર કેહેવા લાગ્યા કે 'આમાં અલૌકિક ઇશ્વરી સામર્થ્ય છે.' એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ વાદ શાળામાં માયાવાદિઓને તથા બીજા સઘળા વેદવિરુદ્ધ મતવાદિઓને પરાસ્ત કરી માયાવાદના ખંડનપૂર્વક જ્ઞાતિવાદનું સ્થાપન કર્યું, સર્વ વેદાંતના અનુસારથી પોતાનો જુદો શુદ્ધાદૈતમત પ્રકાશિત કર્યો અને કૃષ્ણદેવ રાજનો મનોરથ સિદ્ધ કર્યો. આ વાત જોઇને રાજા, ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આચાર્ય તથા સંત મહાંત અને સાધુઓ પરમ હર્ષ પામ્યા અને માયાવાદિઓનાં મન ઉત્સાહનો ભંગ થવાથી ખેદ પામ્યા. આ વિષયમાં નીચે લખેલો શરદ્દશતુના વર્ણનનો શ્લોક દષ્ટાંતરૂપે લાગુ પડે છે.

ઉદ્દિપ્યન્નવારિજાનિસૂર્યોત્થાનેકુમુદિના ॥

રાક્ષાતુર્નિર્મયાલોકાયથાદસ્યૂનાલિના નૃપ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જેમ સારા રાજાનો ઉદય થતાં ચોર વિના સઘળા લોકો રાજ

થાય તેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં કુમુદની જાત વિના આકીનાં સધળાં કમળો પ્ર-
કુલિત થયાં.

એ સમયમાં કૃષ્ણદેવ રાજાને જે હર્ષ પ્રાપ્ત થયો તેમાં નીચે લખેલો
શ્લોક દર્શાવે રૂપે લાગુ પડે છે.

સુતસ્યાપુત્રાણાંબહુકનકવૃષ્ટેરધનિનાં

મહારપ્યેદાવાનલકદનહત્યાઃસ્થિતિજુષામ્ ॥

યથાઽકસ્માલ્લલ્લિધર્મઘતિપર માનંદજનની

તથાધોષસ્થાનાંપુનરપિહરેઃસંગતિરભૂત્ ॥ ૨ ॥

અર્થ—જેમ વાંઝણી સ્ત્રીઓને અકસ્માત્ પુત્રની પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ
આપે, જેમ નિર્ધન લોકોને અકસ્માત્ ધણા સુવર્ણની વૃદ્ધીની પ્રાપ્તિ પરમ
આનંદ આપે અને જેમ જેમ મોટા અરણ્યમાં રહેનારાઓને દાવાનળના
પરિતપ્તને મટાડનારા વરસાદની અકસ્માત્ પ્રાપ્તિ પરમ આનંદ આપે તેમ
મજબૂતી લોકોને ફરીવાર અકસ્માત્ થએલી શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ પરમ આ-
નંદ આપનાર થયું.

મામાવાદી લોકોનો ઉત્સાહ નહ થયું ગયો તેમાં નીચે લખેલો શ્લોક
દર્શાવે રૂપે લાગુ પડે છે.

ઉત્થાયહૃદિલીયંતેદરિદ્રાણાંમનોરથાઃ ॥

બાલવૈધવ્યઘ્નાનાંકુલસ્ત્રીણાંકુચાવિવ ॥ ૩ ॥

અર્થ—જેમ બાળરંડપણથી બળી ગયેલી સારા કુળની સ્ત્રીઓનાં
સ્તન બીકોને પાછાં લદાયમાંજ લીન થઈ જાય છે તેમ દરિદ્ર માણસોના મ-
નોરથો બીકોને પાછાં લદાયમાંજ લીન થઈ જાય છે.

કૃષ્ણદેવ રાજાએ તે સમયમાં વિચાર કર્યો તેમાં નીચે લખેલા શ્લોક
દર્શાવે રૂપે લાગુ પડે છે.

સચોતોચોતતેતાવચાવન્નોદયતેશશી ॥

ઉદિતેતુસહસ્રાંશાંનશચોતોનચદ્વમાઃ ॥ ૪ ॥

રવેરેવોદયઃસ્નાયોનપરોન્નપ્રહોદયઃ ॥

નતમાંસિપ્રવૃદ્ધયતયસ્મિન્નમ્યુદિતેસતિ ॥ ૫ ॥

તસ્યૈવામ્યુદયોમૃયાદ્યાનૌર્યસ્યોદયેસતિ ॥

વિકાશભાવાઝાયંતેગુણિનઃકમલાકરાઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ—જ્યાં સુધી ચંદ્ર ન ઉગ્યો હોય ત્યાં સુધી પતંગીઓ પ્રકાશે છે
પણ સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે તો પતંગીઓ કે ચંદ્ર કોઈપણ પ્રકાશતા નથી.
સૂર્યનો ઉદયજ અત્યંત વખાણવા યોગ્ય છે પણ બીજા કોઈ પ્રદત્તો

ઉદય અત્યંત વખાણવા યોગ્ય નથી. કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થતાં જરાપણ અંધકાર જોવામાં આવે નહીં. ઉદય થાય તો સૂર્યનોજ થતો કે જે ઉદય થવાથી સદ્ગુણવાળાં કમજોનાં વનો પ્રદુષિત થાય છે.

કૃષ્ણદેવ રાજ્યએ મોટા ઉત્સાહથી શ્રીમહાપ્રભુજીની ઉપર પુષ્પોત્તી ઘટિ કરી અને સભામાં 'જય જય' તથા 'ધન્ય ધન્ય' શબ્દોનો ડોલાહલ મચી રહ્યો. પછી રાજ્યએ પોતાના દાનાન્યક્ષ વિદ્યાભૂપણના હાથથી વિજયપત્ર લખાવી તેના ઉપર સર્વ આચાર્યોની તથા સર્વ મતવાદીઓની સહીઓ કરાવીને તે વિજયપત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીને આપ્યું. એ વિજયપત્ર લઈ શ્રી મહાપ્રભુજી ઉતારે પધારવાને તૈયાર થતાં રાજ્યએ વિનંતિ કરી કે, 'આપ પાલખીપર બીરાજીને પધારો.' શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે "અમને જાણમવું છે તેથી પાલખીપર નહીં જોસીશું." પછી શ્રીમહાપ્રભુજી ભપકા ભરેલી રીતે પગપાળાજી ઉતારે પધારતાં કૃષ્ણદેવ રાજ્ય, અને ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યો આદિ સઘળા શિષ્ટ લોકો તેમની સાથે ગયા. શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વસ્થચિત્ત થઈને બીરાજ્યા ત્યારે રાજ્યએ વિનંતિ કરી કે 'આવતી કાલ હું આપના ઉપર કનકાભિષેક કરાવીશ તો એ મારો મનોરથ આપે પરિપૂર્ણ કરવો.' ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યો આદિએ પણ કહ્યું કે 'આપને પ્રભાવ અપાર છે અને આપે આચાર્યનું કામ કર્યું છે તેથી અમે સઘળા આવતી કાલે અપને આચાર્ય તિલક કરીશું.' એ પ્રમાણે રાજ્યનાં અને આચાર્યોનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી ખોલ્યા કે "ઠીક છે, પરંતુ જે જીના ચાર સંપ્રદાયો છે તેઓમાં અમે અંતર્ગત રહીશું. વિષ્ણુ સ્વામીનો સંપ્રદાય હમણું ઉચ્છિન્ન થયા જેવો થઈ ગયો છે તો તે સંપ્રદાયનો પ્રકાશ કરવાની અમને પ્રભુની આજ્ઞા છે. વિષ્ણુ સ્વામી પણ આ કારણને વાસ્તેજ પોતાના શિષ્ય બિસ્વમંજળને પૃથ્વીપર રાખી ગયા હતા. એ બિસ્વમંજળ હમણું સુધી વાયુસ્વરૂપે રહ્યા હતા અને તે, અમને ઉપદેશ કરીને પરમધામમાં પધાર્યા છે માટે અમે વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયને પ્રતિનિધિપણથી પ્રવર્તીવીશું." એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચનો સાંભળી સઘળાઓએ 'બહુ સાહે' એમ કહ્યું. આ પ્રમાણે દૈવ વિચાર કરીને સર્વે આચાર્યો પોતપોતાના સ્થાનકોપર આવ્યા અને રાજ્ય પોતાની રાજસભામાં આવ્યો. રાજ્યએ ત્યાં આવી પોતાના કારભારીઓને તથા નોકરકોકોને હુકમ કર્યો કે "આવતી કાલે શ્રીમહાપ્રભુજીને કનકાભિષેક કરવાનો ઉત્સવ કરવો છે માટે નગરમાં ડોકો વગડાવીને પ્રજાને સ્થૂંચના આપો કે સડુ લોકો પોતપોતાના ઘરના દ્વાર ઉપર કેળના સ્થંભોનું, તોરણોનું, ધ્વજઓનું અને મંગળ

કળશોનું સ્થાપન કરે. રાજમાર્ગમાં પણ એવાજ પ્રકારની રચના કરાવવી. ” આ ઉપરથી રાજકીય લોકોએ નગરમાં સચના આપતાં તે પ્રમાણેજ નમરને શણગારવામાં આવ્યું. કૃષ્ણદેવ રાજ્યે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિત્ય નિયમ પોહોચી લઈ ઉત્તમ વસ્ત્રોને તથા ઉત્તમ અલંકારોને ધારણ કરી બ્રાહ્મણ મંડળીને તથા મંત્રી આદિ લોકોને સાથે લઈ રાજવૈભવના ભપકાથી શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે જઈ કનકાભિષેકની વિનંતિ કરીને તેમને પધરાવી ગયો. શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રથમ કનકાભિષેકની શાળામાં ખીરાજમાન કરી પછી સો બાર સોનાની પાટ ઉપર પધરાવી સહસ્ત્ર છિદ્રથી સુશેખિત કરેલા સુવર્ણના પાત્રમાં અભિષેકનું જળ ભરીને કૃષ્ણદેવ રાજ્યે શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપર અભિષેક કર્યો. તે સમયે બ્રાહ્મણો ચારે વેદના મંત્રો ભણુવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ મંગલ ગાયન કરવા લાગી, સધળા પ્રકારના વાજાંત્રો વાગવા લાગ્યાં અને સર્વે લોકો ‘ જયજય ’ શબ્દ બોલવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે અભિષેક કરી દિવ્ય વસ્ત્રોનું તથા દિવ્ય અલંકારોનું ધારણ કરાવી કૃષ્ણદેવરાજ્યે શ્રીમહાપ્રભુજીને સુંદર ઊંચા સિંહાસન ઉપર ખીરાજમાન કર્યા તે સમયે ચારે સંપ્રદાયના આચાર્યોએ શ્રીમહાપ્રભુજીને જુદાં જુદાં આચાર્ય તિલક કીધા. આ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીનું ‘ વલ્લભાચાર્ય ’ એ નામ પ્રગટ થયું. કારણ કે ‘ વલ્લભ ’ એ પ્રિય વસ્તુનું નામ છે તો શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાં વાદવિવાદ કરી બ્રહ્મસમાને જીત્યા તેથી રાજાને તથા સર્વ લોકોને બહુ પ્યારી લાગ્યા. અથવા એ કનકાભિષેકનો ઉત્સવ સર્વને અતિ પ્રિય લાગ્યો તે ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજી વલ્લભાચાર્ય કહેવાયા. ‘ વલ્લભ ’ એ નામના ખીજ પણ અનેક અર્થો રજમાર્ગી ગ્રંથોમાં લખ્યા છે. તિલક થયા પછી કૃષ્ણદેવ રાજ્યે ધણા વિસ્તારથી પૂજન કરી સોનાના થાળમાં એક હજાર સોના મોહોર લાવી શ્રીમહાપ્રભુજીની આજળ ભેટ કરી ‘ મને મારા કુટુંબ સહિત શરણે લઈને સેવક કરો ’ એવી વિનંતિ કરી. એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સહકુટુંબ રાજાને વૈષ્ણવી દીક્ષારૂપ શરણ મંત્રોપદેશ કરીને સેવક કર્યો. પછી બેટના થાળમાં જે સાત મોહોર દૈવીદ્રવ્યરૂપ હતી તેઓનો અંગીકાર કરતાં બાકીની મોહોરોને રાજદ્રવ્ય રૂપ જાણીને છોડી દીધી, એ વાત મૂળપુરુષ નામના ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ સાત મોહોરોને સ્વીકાર કરવામાં અનેક અભિપ્રાયો સચવ્યા છે તે એકે ભરપૂર થાળમાં સાત મોહોર જે દૈવી હતી તેને ઓળખી લીધી તેથી પોતાના ઐશ્વર્ય આદિ છ ધ-

૧ ચારસો રૂપીઆભારની એક તુલા થાય અને વીસ તુલાનો એક ભાર થાય છે.

મોમાં જ્ઞાનરૂપ ધર્મ પ્રકાશિત કર્યો અથવા ઐશ્વર્ય આદિ છ ગુણોવાળું પોતાનું સ્વરૂપ બનાવ્યું અથવા શરણુ મંત્રનો ઉપદેશ થવાથી રાજને નવ પ્રકારની બક્તિમાં શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન અને દાસ્ય એ સાત પ્રકારની બક્તિનો અધિકાર દેવામાં આવ્યો છે પણ સખ્ય અને આત્મનિવેદનરૂપ બાકીના બે પ્રકાર તો નિવેદન મંત્રોપદેશને આધીન છે માટે રાજ જ્યારે નિવેદન કરાવશે ત્યારે દેવામાં આવશે એમ સૂચવ્યું. રાજને જે નિવેદન કરાવ્યું હોત તો સખળું દ્રવ્ય ભગવદીય થઈ જત પણુ રાજ શરણુ મંત્રનોજ અર્થી હતો અથવા શ્રીમહાપ્રભુજીને લાંસુધી નિવેદન કરાવવાની ભગવદાગ્રા થઈ ન હતી તેથી તેમણે રાજને નિવેદન મંત્રનો ઉપદેશ નહીં કર્યો હતો. જ્યારે શ્રીમહાપ્રભુજી વ્રજમાં પધારશે ત્યારે નિવેદન કરાવવાની ભગવદાગ્રા થશે એટલે ત્યારથી જીવોને નિવેદન મંત્રનો ઉપદેશ કરીને બ્રહ્મસંબંધ કરાવશે. એ વાત વાર્તાશ્રવણમાં પ્રસિદ્ધ છે. જે કે સુવર્ણ આદિના અલંકારો ધરવાનો બ્રહ્મચારીને નિષેધ છે તો પણ શ્રીમહાપ્રભુજી પોતે બકતોની ઇચ્છાને પુરનાર હતા તેથી આ પ્રસંગમાં રાજની ઇચ્છાને અનુસરીને અલંકાર ધર્યા હતા. શ્રીગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણનાં વચન છે કે **येयथामां प्रपद्यते तांस्तथैव भजाम्यहं** (જેઓ જે રીતે મને બજવાને ઇચ્છે છે તેઓને હું તે રીતેજ અનુસરું છું.)

આ પ્રમાણે કૃષ્ણદેવ રાજના સખળા મનોરથ સિદ્ધ થતાં તેણે દીન-બાવથી હાથ જોડીને નીચે પ્રમાણે વિગતિપૂર્વક સ્તુતિ કરી.

આપ કે જે બકતોના પાળક છો, કાયા યોગીઓને વારંવાર જેની દિશ્ન પણ દૂર છે એવા છો અને બરાબર પણ કોઈ નથી તથા જેથી અધિક પણ કોઈ નથી એવા પ્રકાશથી પરબ્રહ્મરૂપ નિબંધામમાં રમણુ કરો છો તેમને વારંવાર પ્રણામ કરું છું. આપ કે જે માયારૂપી અધિકારને મટાડનાર, ગોથી (કિરણોથી અને વાણીથી) સર્વ વિષયોને દેખાડનારા અને સર્વદા પ્રભુના મનમાં રહેનારા દ્વિજરાજ (ચંદ્ર અને બ્રાહ્મણોના રાજ) છો તેમને પ્રણામ કરું છું. તૈલંગના વંશના જૂષણ, વિદ્વાનોના સમૂહના સુશોભિત શિરોમણિરૂપ, વેદાંતને રક્ષણુ કરવાના ધરૂપ, ઉપનિષદોરૂપી રત્નોના હારોથી સુશોભિત, માયાવાદરૂપી મોટા અધિકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યરૂપ અને પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરવાને આવતરેલા આવબ્રહ્માચાર્ય રક્ષણુ કરો. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જે પ્રભુના મુખારવિંદમાંથી ઉત્પન્ન થએલા બક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરવા સાથે પ્રગટ્યા છે અને પ્રભુના જેવીજ લીલા કરે છે; તેમનો આશ્રય કરીએ છીએ. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જેના બે

ચરણારવિંદમાં કમળ, વજ્ર, ધનુષ, કૌમોદકી ગદા, તોરણ, પતાકા, મત્સ્ય, અંકુશ, ધ્વજ અને કુંભના રેખાત્મક ચિન્હો છે તેમનો આશ્રય લઇએ છીએ. શ્રીમાન્ વલ્લભાચાર્ય કે જે ચક્ર, શંખ, ગદા તથા કમળથી અંગમાં શોભી રહ્યા છે. જનોઇથી તથા ઉર્ધ્વપુંદ્રથી દીપી રહ્યા છે, પીળાં વસ્ત્રવાળા છે, તુલસીનાં આભરણોવાળા છે અને અત્યંત મહાત્મા છે તેમનો આશ્રય કરીએ છીએ. વર્ણાશ્રમની પદ્ધતિ પ્રમાણે કરવામાં આવેલા સ્વધર્મોથી, વ્રતોથી, યજ્ઞોથી અને ઉચ્ચતમોથી મહાત્મા પુરૂષો જેનાં ચરણારવિંદો દોઝ પામવા ઇચ્છે છે પણ ચરણારવિંદને છોડીને યીજ સંસાર સંબંધી સુખોને ઇચ્છતા નથી તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય કરીએ છીએ. દીન, સધળાં શાસ્ત્રોપથી સાધનોથી રહિત, પાપોના સમુદોથી પુષ્ટ થએલ અને બુદ્ધિ વગરનો માણસ પણ જેના ચરણારવિંદમાં મન રાખે તો તેને પોતાની મેળેજ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય કરીએ છીએ. જેણે પોતાના આશ્રિતોનો ઉદ્ધાર કરવાને વારતે અવતાર ધરેલ છે, જે આચાર્યરૂપથી ભક્તિ માર્ગોનો ઉપદેશ કરે છે અને જેણે પ્રભુને વશ્ય કરેલ છે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય લઇએ છીએ. સાધનો વગરનો છતાં પણ જે ભક્ત ચરણારવિંદનો આશ્રય કરે તેને પવિત્ર કરીને પરમધામ દેનારા અને જેથી અધિક બીજો કોઇ પણ કરણનાં સમુદરૂપ નથી, એવા તે શ્રીવલ્લભાચાર્યનું શરણ લઇએ છીએ. હે કેવળ આનંદ રૂપ ! હે સર્વ અવયોમાં સુંદર ! હે પોતાના એકાંતી ભક્તોના મનને આનંદ આપનારા ! હે ખેદને બાળવાને લીધે વિદ્વાનો જેને અગ્નિ સ્વરૂપ કહે છે એવા ! હે પોતાના વસ્ત્રના છેડાની સુગંધીથી સર્વ જગતને સુગંધમય કરનારા ! હે લક્ષ્મણભદ્રજીના પુત્ર ! હે રાક્ષસ જેવા માયાવાદીઓનાં વચ્ચેનો વિધ્વંસ કરનારા ! હે વેદનો અભિપ્રાય શોધવામાં ચિત્ત દેનારા ! હે સર્વ સદેહોને ટાળનારા ! જય જય. શ્રીવલ્લભાચાર્ય કે જેમણે અસંત પ્રબળ અને પ્રચંડ માયાવાદના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા, જેમના બારે પ્રદીપ પ્રતાપને જેમ જેમ ડરને લીધે વિતકવાદ કરનારા પડિતો રૂપી મદોન્મત હાથીઓ, ભાગી ભાગીને દૂર દૂર પ્રદેશમાં છુપી જાય છે તથા જેમણે કૃપાપૂર્વક ભક્તિનો ઉદય કરીને જીવોનાં કન્યાશુ કર્યાં છે એવા, આનંદના સમુદરૂપ અને કરોડ ચંદ્ર સરખા અપૂર્વ તેજવાળા શ્રીવલ્લભાચાર્ય અમારી સધળી વિપત્તિઓ ટાળીને સુખ સંપત્તિ આપો.

૧ આ સ્તુતિ અમુક ભાગમાં શ્રીભાગવતના એક શ્લોકને, અમુક ભાગમાં પ્રાચીન ગોસ્વામીની કવિતાને, અમુક ભાગમાં શાંકર સંહિતામાંના

એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને કૃષ્ણદેવ રાજાએ ફરી વિનંતિ કરી કે ‘આ અભિષેકના સધળા સુવર્ણનો આપ અંગીકાર કરો. આ દ્રવ્ય આપનું છે.’ શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘આ દ્રવ્ય નાહાવાના ઉચ્છિષ્ટ સરખું છે તેથી અમારે લેવાં યોગ્ય નથી. જે બીજા બ્રાહ્મણો આ દ્રવ્યને લિયે તેઓને વિભાગ કરીને આપી દીધો.’ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અભિષેકના સુવર્ણનો ત્યાગ કરીને ‘આ ઉચ્છિષ્ટ જેવું છે’ એમ કહ્યું એટલે તે વાક્યમાં બીભત્સ ઉત્પન્ન કરી દેખાડ્યો.

એ પ્રમાણે કૃષ્ણદેવરાજાના સર્વ મનોરથ સિદ્ધ કર્યા પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉતારે પધારવાની ઇચ્છા કરતાં રાજાએ સધળી બ્રહ્મસભા સહિત રાજવૈભવનો ભપકો લઇને તેમની સાથે ચાલ્યો, શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન કરવાને વાસ્તે માર્ગમાં બન્ને બાજુએ લોકોની ભારે ભીડ જામી અને સર્વે લોકો દર્શન કરી ગદગદ કંઠ થઇને જય જય શબ્દના મધુર ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રકારથી શ્રીમહાપ્રભુજી ધેર પધારતાં એમનો મામો દાનાધ્યક્ષ વિદ્યાભૂપણ મનમાં ચિંતા કરવા લાગ્યો કે “પ્રથમ મને એમના સ્વરૂપના પ્રભાવનો બોધ ન હતો તેથી મોટી મુર્ખતા કરીને વાતચીતમાં મેં એમની હાંસી કરી અને હારપાળને પણ કહ્યું કે એને અંદર બ્રહ્મસભામાં આવવા દેવો નહી. જે રાજા આ વાત સાંભળશે તો મને મોટી શિક્ષા કરશે અને એ પણ સાંભળશે તો પરસ્પર દ્વેષભાવ થશે તથા સર્વે લોકો મારી નિંદા કરશે.” શ્રીમહાપ્રભુજીની પ્રભુતા જોઇને મામો ભયભીત થયો, એ ભયાનક રસ થયો સમજવો. વિદ્યાભૂપણ પંડિત એ રીતે મનમાં ખડિત અને લજ્જિત થઇ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને બોલ્યો કે ‘મને પ્રથમ આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હતું માટે મારાથી આપની કાંઇક અવજા થઇ ગઇ છે પણ આપ સર્વજ્ઞ છો માટે ક્ષમા કરશો અને રાજાના મનમાં મારા પર કાંઇ દ્વેષ આવે તો તેનું પણ સમાધાન કરશો.” એ પ્રમાણે મામાનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “હું સધળું જાણું છું. તમે દુહ્છ છો અને હું બાળક છું મેં તો મારી વિદ્યાની પરીક્ષા દીધી છે એમ તમારે સમજવું. મારા મનમાં કાંઇપણ દ્વેષભાવ નથી.” શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી મામો નિર્ભય થયો. શ્રીમહાપ્રભુજીનો એવી રીતનો અપ્રમેય પ્રભાવના સમૂહ રૂપ ચંદ્રમાં ચારે દિશાઓમાં પ્રકાશિત થયો અને તેથી સજ્જન દૈવી જીવોના મન અત્યંત હર્ષયુક્ત થયાં. જે વૈદિક સંપ્રદાય પ્રાચીન હતો તેમાંજ શ્રીમ-
ગુરુ સ્તોત્રને, અમુક ભાગમાં પ્રાચીન છપ્પાને અને અમુક ભાગમાં શ્રીજી-
વણજી મહારાજને કરેલા કવિત્તને મળતી છે.

હાપ્રભુજીએ પ્રવૃત્તિ કરી અને તેથી દેવી જીવો મનમાં હર્ષિત થઇને નિર્ભયપદને જાણવા લાગ્યા.

આ ૬જી પ્રકરણમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે ઔશ્વર્ચાદિક છ ધર્મનો અને સુંગાર આદિ નવ રસનો સર્વલોકોને અનુભવ કરાવ્યો તેનું વર્ણન પણ કર્યું છે.

ઇતિશ્રી વશ્વભદિગ્વિજયમાં ૬જીપ્રકરણ સમાપ્ત.

હવે વાદ પ્રકરણનો આરંભ કરવામાં આવે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદનું ખંડન કરીને શુદ્ધદૈતમતનું સ્થાપન કર્યું તેથી જોકે મારે આ પ્રસંગમાં માયાવાદીઓના વાદનો પ્રકાર, તેના ખંડનનો પ્રકાર અને શુદ્ધદૈતનું સ્વરૂપ સવિસ્તર લખવાં જોઈએ પણ શાસ્ત્રાર્થના યથાસ્થિત વિષયો લાખામાં લખી શકાય નહીં અને મારામાં તેનું સામર્થ્ય પણ નથી માટે વિશેષ જાણસુઓને વિનંતિ કરું છું કે “ભાખ્ય, વિદ્ય-મંડન, પ્રહસ્ત, પંડિત કરત્રિદિપાલ અને દિગ્વિજય આદિ સૈકડો સંસ્કૃત ગ્રંથો છે તેઓ ઉપરથી એ વિષયો જોઈ લેવા હું તો નમુનો દેખાડવાને વાસ્તે મારી ખુદ્દિ પ્રમાણે થોડોક વાદવિવાદનો વિષય આ ગ્રંથમાં લખું છું.”

પ્રથમ જાણ વિષયમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓને કહ્યું કે “તમે જાણને નિર્વિશેષ ^૧ અને નિર્ધર્મક ^૨ માનો છો પરંતુ સધ્ધો વેદતો જાણને નિર્વિશેષ પણ કહે છે અને સવિશેષ ^૩ પણ કહે છે તેમજ નિર્ધર્મક પણ કહે છે અને સધર્મક ^૪ પણ કહે છે. અર્થાત્ ^૫ આદેશોનેતિ ॥ एतं वक्षरंगाणि ब्रा-

૧ નિરાકાર. ૨ કર્તાપણું, નિયંતાપણું તથા દ્રષ્ટાપણું વગેરે ધર્મોથી રહિત. ૩ સાકાર. ૪ કર્તાપણું વગેરે ધર્મોથી. ૫ જાણમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિક છે નહીં એવો ઉપદેશ છે. ૬ યાગ્યવલ્ક્યે રૂષિ પોતાની ગાર્ગી નામની સ્ત્રીને કહે છે કે હે ગાર્ગી ! જે જાણ છે તે જાડું નથી, ક્રીણું નથી, ડુંકું નથી, લાંબું નથી, લોહી વગરનું છે, ચીકારા વગરનું છે, છાયા વગરનું છે, અધકાર વગરનું છે, વાયુથી તથા આકાશથી રહિત છે, સંગ રહિત છે, સ્પર્શ રહિત છે, ગંધ રહિત છે, રસ રહિત છે, શ્રોતા રહિત છે, વાણીથી તથા મનથી રહિત છે, તેજ રહિત છે, પ્રાણ રહિત છે, મુખ રહિત છે, નામ રહિત છે, ગોત્ર રહિત છે, જરા રહિત છે, મરણ રહિત છે, બય રહિત છે, ચિંતા રહિત છે, રજા રહિત છે, શબ્દ રહિત છે, કોઈએ લેવાય એવું નથી, ઠંકાએયું નથી, તેનાથી કોઈ પૂર્વ નથી, કોઈપર નથી, એની અંદર કોઈ નથી અને બહાર પણ કોઈ નથી એમ જાણવેતાઓએ કહ્યું છે.

જ્ઞાનાભિવદંત્યસ્થૂલમનપમઘ્સ્વમર્દાયમલેહિતમસ્નેહમચ્છાયમત-
મોવાચનાકાશમસંગમસ્પર્શમગંધમરસમચક્ષુષ્કમશ્રોત્રમવાહનોતેજ
સ્કમપ્રાણમમુખમનામાગોત્રમજરમમરમમયમમૂતમરજોશશ્દમવૃતમ
સવૃતમપૂર્વમનપરમનંતરમુચ્ચાત્ત્વ ॥ ઇત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મને નિર્વિશેષ
અને નિર્ધર્મક કહે છે. અને ^૧ આનંદાઢ્યેવસ્થિતમમાનિનૃતાનિજાયંતે ॥
^૨ સર્વજ્ઞાંચક્રે ॥ ^૩ સઆત્માનમેવાવદદંબ્રહ્માસ્મિ ^૪ સર્વસ્યવશીસર્વ
સ્યેશાનઃ ॥ યઃસર્વજ્ઞઃ સર્વશક્તિઃ સર્વકામઃ સર્વગંધઃ સર્વરસઃ ॥

^૫ વિશ્વતશ્ચશ્ચુરુતવિશ્વતોમુખોવિશ્વતોબાહુરુતવિશ્વતસ્યાતસંબાહુ-
શ્યાંધમતિ ॥ ઇત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મને સવિશેષ અને સધર્મ કહે
છે. ^૬ નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહઆત્મતત્ત્વોનિષ્ઠે ^૭ તનાત્મકશરીરગુણૈશ્ચ-
હીનઃ ॥ આનંદદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ સર્વવ્રત્તસ્વગતભેદાવિવાર્જિ-
તાત્મા ॥ ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ પણ બ્રહ્મને સવિશેષ અને સધર્મ કહે છે.
^૮ યથાસંધવચનઃ ॥ એ શ્રુતિ જણાવે છે કે જેમ ખાંડની પુતળી ખાંડ-
મયજ હોય છે તેમ સાકારબ્રહ્મ આનંદમયજ છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ, સ્મૃતિ
અને વ્યાસસૂત્ર આદિ ઋષિ યોગ્યે બ્રહ્મને સાકાર તથા નિરાકાર પણ અને
સધર્મક તથા નિર્ધર્મક પણ કહેલ છે તે છતાં તમે, વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મ
નિર્વિશેષ છે અને નિર્ધર્મકજ છે એમ કહો છો. ”

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—બ્રહ્મ વાસ્તવિક રીતે નિર્વિશેષ અને
નિર્ધર્મકજ છે. સવિશેષપણું અને સધર્મકપણું વગેરે ધર્મો તો બ્રહ્મમાં આ-
રોપિત છે. શ્રુતિઓ એ પ્રકારનું જે વર્ણન કરે છે તે તો ‘ઉપજીવ્યોજીવક’
(આશ્રય અને આશ્રયી) ભાવથી કરે છે. પ્રથમ જે આરોપ ન કર્યો
હોય તો પછી અપવાદ થઈ શકે નહીં એટલા માટે આરોપ આશ્રય છે

૧ બ્રહ્મમાંથીજ સધળા પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે. ૨ પરમાત્માએ વિ-
ચાર કર્યો. ૩ તેણે પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું કે હુંજ બ્રહ્મહું ૪ પરમાત્મા
સર્વને વશ્ય કરનાર છે અને સર્વના સ્વામી છે. ૫ પરમાત્મા સર્વને જાણ-
નાર છે, સધલી શક્તિઓવાળા છે, સધળા વિષયોવાળા છે, સધળા ગંધો-
વાળા છે અને સધળા રસોવાળા છે. ૬ એનાં નેત્ર ચારેકોર છે, મુખ ચા-
રેકોર છે, હાથ ચારેકોર છે અને પગ ચારેકોર છે. એ પોતાના હાથજતે
ક્રિયાઓ કરેછે. ૭ પરમાત્મા નિર્દોષ અને પરિપૂર્ણ ગુણમય શરીરવાળા છે,
સ્વતંત્ર છે, પ્રાકૃત શરીરથી અને પ્રાકૃત ગુણોથી રહિત છે. આનંદ માત્ર
હાથ પગ મુખ અને ઉદર આદિવાળા છે અને સર્વ શરીરમાં સ્વગત ભેદથી
રહિત છે. ૮ જેમ સીંધાલુણનો ગાંગડો ખારા રસમયજ છે.

અને અપવાદ આશ્રયી છે. જ્ઞાનમાં સવિશેષપણાનો આરોપ કરીને પછી તેઓનો અપવાદ (નિષેધ) કર્યો છે માટે શ્રુતિઓએ એક પ્રકારનું એટલે નિર્વિશેષપણાનું તથા નિર્ધર્મક પણાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રી મહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારા કલ્પાથી વેદોક્ત ધર્મોનો બાધ થઈ શકે નહીં. શ્રુતિઓમાં અમુકને આશ્રયપણું અને અમુકને આશ્રયી પણું છે નહીં માટે એકનો બાધ થાય નહીં અને બાધ થશે તો પરસ્પરનો થશે. આશ્રય અને આશ્રયીપણું માનવું એ તમારી કલ્પના છે. તમે નિર્વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓને આશ્રયી માનીને સવિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓનું ખંડન કરો છો તેમ અમે પણ સવિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓને આશ્રયી માનીને નિર્વિશેષપણાનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓનું ખંડન કરશો તો પછી જ્ઞાનની હાનીરૂપ મોટા અનર્થ પ્રાપ્ત થશે. જે વસ્તુને વાસ્તે તમારી અમારી લડાઈ છે તે વસ્તુનું શુભાવી અથવા વીંછીના બચથી કળોતરા નાગના મોહોડામાં નદી પડ્યા એવું થાય છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—શુદ્ધ નિરાકાર જ્ઞાન જાણવું ઘણું કઠણ છે. જ્યારે સાકાર જ્ઞાનની ઉપાસના કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થશે ત્યારે શુદ્ધજ્ઞાનો બોધ થશે માટે તેવા જ્ઞાનો બોધ કરવા સારૂ શ્રુતિ જ્ઞાનમાં કર્તાપણું વગેરે ધર્મોનો આરોપ કરે છે. બીજાને ચંદ્રમાં અતિસૂક્ષ્મ હોય છે તેને દેખાડવાને વાસ્તે વૃક્ષની શાખાના અથ્રભાગમાં ખતાવવામાં આવે છે અને પછી ચંદ્રમાં આવે છે ત્યારે શાખાનું ફરી પ્રયોજન રહેતું નથી તેમ શ્રુતિઓ પ્રથમ વિશેષોનો અધ્યારોપ કરીને પછી અપવાદ પૂર્વક શુદ્ધ જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરે છે.

શ્રી મહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારું જે કાંઈ બોલવું છે તે સઘળું અસંબધ છે. કારણ કે જે ઉપાસના કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરો છો તેજ ઉપાસનાને અવિદ્યાકલ્પિત માનો છો. સંપૂર્ણ વેદના સર્વ ભાગોમાં એક જ્ઞાનની ઉપાસના છે અને જ્ઞાનજ્ઞાનનો ઉપદેશ પણ એકજ છે તો વેદોક્ત સઘળા ધર્મોનું આરોપિત કહીને ખંડન કરવું એ સર્વથા અસંગત છે. સંપૂર્ણ ઉપનિષદોથી જ્ઞાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય છે પણ તેના અમુક ભાગથીજ થાય છે એમ નથી. **સર્વેવેદાયત્પદમામનન્તિ**^૧ એ શ્રુતિમાં તથા **વેદૈશ્વસર્વૈરહમેશ્વરેણ**^૨ એ સ્મૃતિમાં પણ એમજ કહેલું છે. માટે વેદમાં કહેલી ઉપાસનાને અવિદ્યાકલ્પિત માનવી એ કેવળ ધૃષ્ટા છે. એક શ્રુતિ અધ્યારોપની છે અને બીજી

૧ સર્વે વેદો જેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે. ૨ સઘળા વેદોથી હુંજ નજીક છું.

શ્રુતિ અપવાદની છે એવો શ્રુતિઓમાં ભેદ છેજ નહીં. કોઇપણ શ્રુતિ પોતાને મોહોડે કેહેતી નથી કે અમે (શ્રુતિઓ) અધ્યારોપ તથા અપવાદ કરીને અહનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. વેદ કે જે સાક્ષાત શબ્દબ્રહ્મ હોવાથી યથાર્થ કેહેનાર છે અને સ્મૃતિ પણ જેને **વેદોનારાયણ: સાક્ષાત્** એમ કેહે છે તે વેદ પોતાનાં વચનોજ બાધ કરે એ સર્વથા અસંભવિત છે. કોઇ અમાની માણસ પણ પોતાનાં વચનનો બાધ પોતાના મોહોડાથી ન કરે ત્યારે વેદ તો કેમજ કરે. વેદ પોતે સધર્મક સાકાર બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થઇને તેજ અહનો બાધ કરે એ ઘટતુંજ નથી કોઇ માણસ કેહે કે, મારી મા વાઝણી છે, તો એનું કેહેવું કોઇ માનેજ નહીં તેમ વેદ પણ પોતાના જનકને મિશ્યા કહે તો તેનું મનાયજ કેમ? જે શાખા ઉપર બેસે તે શાખાનેજ કેમ કાપે? મૂર્ખ માણસ પણ કાદવમાં પડીને કાદવને ઘોઇ નાખવા કરતાં કાદવથી દૂર રહેવું એ સારું છે એમ સમજે છે ત્યારે અધ્યારોપ કરીને પછી અધ્યારોપને ટાળવા કરતાં અધ્યારોપ નહીજ કરવો એ સારું છે એમ વેદ કેમ ન સમજે. આ કારણથી અધ્યારોપ અને અપવાદ કોઇ પ્રકારથી શ્રુતિસિદ્ધ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ કાચો ઘડો પ્રથમ સ્થાપ રહે છે અને પાક્યા પછી રાતો કેહેવાય છે પણ એક કાળમાંજ સ્થાપ અને રાતો કેહેવાતો નથી તેમ એક કાળમાંજ અધ્યારોપ અને અપવાદ કરવા સંભવતા નથી. તમોએ શાખા ચંદ્રનું જે દૃષ્ટાંત આપ્યું તે મળતું આવતું નથી. કારણ કે ચંદ્રસંવિશેષ છે તથા દૃશ્ય છે અને તમારા મત પ્રમાણે અહનિર્વિશેષ છે અને અદૃશ્ય છે. એ દૃષ્ટાંતથી તો તમારે પણ અહને સંવિશેષ અને દૃશ્ય માનવું પડશે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—વેદ બે પ્રકારનું નિરૂપણ કેમ કરે છે?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—વેદની શ્રુતિઓએ અહમાં જે ધર્માદિકનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે અપ્રાકૃત અને સ્વરૂપશ્રુત નિલ ધર્માદિકનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને શ્રુતિઓએ અહમાં જે ધર્મનો તથા આકારનો નિષેધ કર્યો છે તે જીવના જેવા પ્રાકૃત ધર્મોનો અને પ્રાકૃત આકારનો નિષેધ કર્યો છે એ સિદ્ધાંત પક્ષ છે. જે અહ સર્વથા નિર્ધર્મક હોય તો વેદથી પણ તેનું નિરૂપણ થઇ શકે નહીં કારણ કે લક્ષણવિનુ નિરૂપણ કરવું અશક્યજ છે. તમો જે અહને સર્વથા નિર્ધર્મક માનશે એ બ્યાપકપણા-રૂપ ધર્મ કે જેથી અહ સિદ્ધ થાય છે તેને નહીં માનવાથી અહત્વની હાનિનો પ્રસંગ તમારા ગળામાં આવી પડશે. કદાચ તમો કેહેશે કે, બ્યા-

૩ વેદ એ સાક્ષાત નારાયણ છે.

પકપણારૂપ ધર્મને તો અમો બ્રહ્મના સ્વરૂપ ભૂત માનીએ છીએ ' ત્યારે તો બહુ ઠીકજ થયું. તમોએ વ્યાપકપણારૂપ એક ધર્મને સ્વરૂપભૂત માન્યો ત્યારે વેદતા કહેલા કર્તાપણા અને નિયંતાપણા આદિ ધર્મોને સ્વરૂપભૂત માનવામાં તમારી શી ક્ષતિ છે? આંખ ઉઘાડીને જુવો કે જે શ્રુતિ ધર્મોનો નિષેધ કરે છે તેજ શ્રુતિ ધર્મોનું વિધાન કરે છે. અપાણિપાદોજવનોગૃહી-
**તાપશ્યત્યચક્ષુઃસશૃણોત્યકર્ણઃ ॥ સર્વેત્તિવેદ્યંનચતસ્યવેદતાતમાહૂરપ્રય-
પુરુષપુરાણમ્ ॥** એ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે બ્રહ્મને હાથ, પગ, નેત્ર કે કાન નથી પણ તે બ્રહ્મ, લીએ છે, ચાલે છે, દેખે છે અને સાંભળે છે. બ્રહ્મ સઘળા પદાર્થોને જાણે છે પણ કોઈ પદાર્થ બ્રહ્મને જાણતો નથી. એ બ્રહ્મનેજ તત્ત્વલેતાઓ સર્વોત્તમ પુરાણ પુરૂષ કહે છે. ' આ પ્રમાણે બ્રહ્મ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રયરૂપ છે તે વિષયને અજોરણિયાનમહતો-
મહીયાન્ (બ્રહ્મ નાહાનાથી પણ નાહાતું છે અને મોટાથી પણ મોટું છે) એ શ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ બતાવે છે.

માયાવાદીઓએ પુછ્યું કે—એ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—આનંદ રસમય સ્વરૂપ છે કે જેનું વર્ણન ઉપર કહેલા ' નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહ ' એ શ્લોકમાં કર્યું છે. પરમા-
ત્માના હાથ, પગ, મુખ અને ઉદર આદિ સઘળું આનંદ માત્રજ છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે **આનંદંબ્રહ્મણોરુપં** (બ્રહ્મનું સ્વરૂપ આનંદજ છે.) સર્વત્ર ' આનંદ ' પદ આકારને બતાવનાર છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—યતોવાચોનિવર્તતેઅપ્રાપ્યમનસાસહ
(મન અને ઇન્દ્રિયો બ્રહ્મને નહીં પોહોંચીને પાછાં વળે છે) એ શ્રુ-
તિરૂપ પ્રમાણથી જણાય છે કે બ્રહ્મ અગમ્ય છે એટલે કોઈ ઇન્દ્રિયથી જ-
ણાય એમ નથી. એ અગમ્યપણું બ્રહ્મ જે નિર્વિશેષ હોય તો ઘટે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—એ તમ લોકોનું કહેવું, તો માનીએ કે જે બીજી કોઈ શ્રુતિ બ્રહ્મને મનના તથા વાણીના વિષયરૂપ ન જણાવતી હોય. આત્માવારેદ્રષ્ટવ્યઃશ્રોતવ્યોમંતવ્યઃ ॥ આનંદંબ્રહ્મણોવિદ્વાન્નવિમે-
તિકુતશ્ચન ॥ (આત્માનો વિચાર કરવો, શ્રવણ કરવું અને મનન કરવું. બ્રહ્મના આનંદને જાણનારો પુરૂષ કોઈથી બીજો નથી.) ઇત્યાદિક અનેક શ્રુતિઓ બ્રહ્મ ઇન્દ્રિયોથી ગમ્ય છે એમ જણાવે છે. **કશ્ચિદ્ધીરઆત્માનંપદ્યતિ** (કોઈ ધીર, જ્ઞાની અથવા ભક્તજન પરમાત્માને દેખે છે) એ શ્રુતિ પણ બ્રહ્મનું ઇન્દ્રિયોથી ગમ્યમ બતાવે છે. હવે તમોએ કહેલી શ્રુતિ અ-
ગમ્યપણું બતાવે છે અને શ્રુતિઓ ગમ્યપણું બતાવે છે ત્યારે **સમાનબલ-**

વિરોધેવ્યવસ્થાકાર્યા સમાન બળવાળાં વામ્યોનો વિરોધ આવે ત્યાં વ્યવસ્થા કરવી એ ન્યાય પ્રમાણે શ્રુતિઓની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થાય છે.

શ્રુતિઓનો અભિપ્રાય એ છે કે પરમાત્મા ભગવાન પ્રાકૃત દેહના તથા પ્રાકૃત ઇન્દ્રિયોના વિષય નથી પણ પોતે અનુગ્રહ કરી જ્ઞાનીઓનાં અથવા ભક્તજનોનાં સધળાં દેહેન્દ્રિયાદિકને અલૌકિક અને દિવ્ય કરીને તેઓના વિષયરૂપ થાય છે અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપાનંદનો તથા પોતાની લીલાને અનુભવ કરાવે છે. આ વાતમાં શ્રીગીતાજીમાં **દિવ્યંદશામિતેચક્ષુઃ પદ્યમેયોગમૈશ્વરમ્** (હું તમને દિવ્ય ચક્ષુ આપું છું માટે તે ચક્ષુથી મારું અલૌકિક સ્વરૂપ જુવો) એ શ્રીમુખનું વાક્ય પ્રમાણે છે.

માયાવાદી બોલ્યા કે—એવો પરમાત્મા કોણ છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—પરાકાષ્ટાને પામેલ, પરબ્રહ્મ, પુરુષોત્તમ શબ્દથી કહેવાતા અને યશોદાજીએ ખોળામાં લપ્તે રમાડેલા જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે પરમાત્મા છે. આ વિષયમાં શ્રુતિઓનાં, સ્મૃતિઓનાં, શ્રીભાગવતનાં તથા ગીતાજી આદિનાં ઘણાં ઘણાં વાક્યો સ્પષ્ટ પ્રમાણ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—પરબ્રહ્મને તો કોઈ નામ કે રૂપ નહીં હોય જોઈએ.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જે પરબ્રહ્મને નામ ન હોય ત્યારે બ્રહ્મ અને પરમાત્મા આદિ નામોથી તમલોકોને બ્રહ્મનો બોધ કેમ થાય છે. એટલા માટે નામ માન્યા વિના તમારી પણ ગતિ નથી અને બ્રહ્મનારૂપનું નિરૂપણ તો અમો આગળ કરી ચુક્યા ચીએ.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જે બ્રહ્મ હોય તેનો સ્વયંપ્રકાશ જોઈએ અને શ્રીકૃષ્ણ તો પરપ્રકાશ છે તેનું કેમ ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમો સાક્ષર છો પણ તમારી કલ્પના દૃઢચાંધના જેવી છે માટે ઉત્તર સાંભળો. ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે **યદાદિત્યગતંતેજોજગન્દ્રાસયતોઽઽખિલમ્ ॥ યદ્વંદ્રમસિઽચ્છાપ્રૌતતેજોઽવિદ્ધિમામકમ્ ॥** સૂર્યમાં, ચંદ્રમાં, અને અગ્નિમાં રહેલુંજ તેજ સધળા જગતનો પ્રકાશ કરે છે તેજ મારું જાણવું.) વળી શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધના ઉત્તરમાં મુમુકુંદ રામએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે કે **મમ્યંત્વાંદેવદેવાનાંત્રયાણાંપુરુષર્ષભમ્ યદ્વાઘસેગુહાધ્વાંતંપ્રદીપઃ પ્રભયાયથા ॥** (હે દેવ ! હું તમને ત્રણ દેવતાઓમાંના વિજ્ઞાણ ધારું છું. કારણ કે જેમ દીવો પોતાની કાંતીથી અધકારને મટાડે તેમ તમે પોતાની કાંતિથી આ ગુણના અધકારને મટાડો છો.) ઇત્યાદિક વચનો ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણનું સ્વયંપ્રકાશપણું સ્પષ્ટ જણાય છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—પરબ્રહ્મ તો પૂર્ણકામ અખંડ જ્ઞાન અને આનંદધન છે અને શ્રીકૃષ્ણે તો ગોપીઓની સાથે ક્રીડા કરી છે અને ગોપીઓના વિયોગથી ખેદ પણ કર્યો છે.

શ્રીમદ્ભાગવત બોલ્યા કે—તમોને પરીબ્રહ્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો બોધ નથી તેથી આવી શંકા કરો છો. પરમાત્મા સર્વ રસરૂપ પણ છે અને સર્વ રસોના બોક્તા પણ છે એ વિષયમાં **રસોવૈસઃ સર્વરસઃ સર્વકામઃ સર્વરસઃ** ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ પ્રમાણ છે. પરમેશ્વર પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત આગળ અમે સિદ્ધ પણ કરી છે, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના ભક્તજનની જેવી ઇચ્છા હોય તેવી લીલા કરીને તેના મનોરથ પરિપૂર્ણ કરે છે કારણ કે પોતે ભક્તોને વશ છે. શ્રીભાગવતના નવમસ્કંધમાં દુર્વાસાને શ્રીકૃષ્ણે કહેલું **અહંભક્તપરાધીનોહ્યસ્વતંત્રઈવામ્નિજ ॥** (હૈ બ્રાહ્મણ! હું ભક્તોને પરાધીન છું તેથી અસ્વતંત્ર જેવો છું. એ વાક્ય તથા શ્રીગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહેલું **યેયથામાંપ્રપદ્યંતેતાંસ્તથૈવમજામ્યહમ્ ॥** (જેઓ જે પ્રકારથી મને શરણાગત થાય છે તે પ્રકારથીજ હું તેઓને ભરું છું) એ વાક્ય આ વિષયમાં પ્રમાણ છે. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાવતાર છે તે જોએ પ્રકારથી ભક્તજનની ઇચ્છાને પકિપૂર્ણ ન કરે તો ભક્ત વશ-પણું, સર્વ રસપણું, સર્વકામપણું અને વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રયપણું ઇત્યાદિક પોતાના ધર્મોની હાનિ થાય અને ભક્તજનોને તેવા સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ ન થાય. એટલા માટેજ શ્રીભાગવતના દસમાસ્કંધની પંચાધાયીમાં શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું છે કે **આત્મારામોપ્યરીરમત્** (પોતે આત્મારામ છતાં પણ ગોપીઓને રમાડી) આ સ્થળમાં કોઇ કહે છે કે ‘ રમણુ આદિરૂપ ભગવદ્લીલા દેખાડવા માત્ર હતી પણ જો તેમ હોય તો સર્વ કામરૂપણાનો, સર્વ રસરૂપણાનો તથા સર્વ રસોના બોક્તાપણાનો ભંગ થાય અને ભક્તજનોને તેવી રસોત્પત્તિ ન થાય મટેસવળી ભગવદ્લીલા નિલ છે અને સ્વરૂપમૂતજ છે. (ભગવાનના દ્રેષી માયાવાદી લોકોનાં આ ઉપરાંત પણ જેજે કુતર્કો, અસંભાવના (કહેવાને સંભવિત ન માનવું) અને વિપરીત ભાવના કલ્પાથી ઉલટી કલ્પના વગેરે છે તેઓનું ખંડન વિદ્વન્મંડન આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સ્ફુટ છે માટે તે ગ્રંથો જોઇને સમજી લેવું.) અક્ષરબ્રહ્મ અથવા ગોક્ષોક એ શ્રીકૃષ્ણનું જ ધામ છે અને તે ધામ શ્રીકૃષ્ણે પોતાની ઇચ્છાથી પ્રગટ કર્યું છે. આ વિષયમાં **વેકોહંબહુસ્યામ્** (હું એકજ ધણા પ્રકારનો થાઉં) એ શ્રુતિ તથા **નદાદુરક્ષરંભસર્વકારણકારણમ્ ॥ યિષ્ણોર્ધામપરંસાક્ષાત્પુરુષસ્ય**

મહાત્મનઃ (સધળાં કારણોના પણ રૂપ એ અક્ષરબ્રહ્મને સાક્ષાત્ મહાપુરૂષ વિષ્ણુનું પરમ ધામ કહે છે) એ સ્મૃતિ પ્રમાણ છે. એ અક્ષરબ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, ગુણાતીત છે, તેજોમય છે, સધળાં કારણોનું કારણ છે, દેશથી તથા કાળથી મપાય એવું નથી અને સધળાં યોગીઓને તથા જ્ઞાનીઓને મોક્ષનું સ્થાનક છે. આ વિષયમાં ગીતાજીમાં શ્રીમુખે કહેલાં અવ્યક્તોક્ષરદ્વયુક્તસ્તમાહુઃ **પરમાંગતિમ્** (જે લોક અવ્યક્ત અને અક્ષર કહેવાય છે તેજ પરમગતિરૂપ છે એમ તત્ત્વવેતાઓ કહે છે) તથા **યત્પ્રાપ્ય નનિવર્તન્તેતદ્ધામ પરમમ** । (જેને પામ્યા પછી પાછો સંસારમા ફેરો રહેતો નથી તે માંડે મરમધામ છે.) એ વચનો પ્રમાણ છે. શ્રી ભાગવતના દશમસ્કંધમાં ગોવાળીઆઓને શ્રીકૃષ્ણે એ ગોલોક દેખાડ્યો હતો એ કથા સ્ફુટ છે એ કથામાં શ્લોક છે કે **દર્શયામાસલોકસ્વંગોપાનાંતમસઃ પરમ્ ॥ સત્યજ્ઞાનમનંતંયદ્બ્રહ્મજ્યોતિઃ સનાતનમ્ ॥** (સત્યરૂપ જ્ઞાનરૂપ, અંત વગરનો અને જ્યોતિર્મય સનાતન બ્રહ્મરૂપ પોતાનો લોક ગોવાળીઆઓને દેખાડ્યો.) વેદની શ્રુતિઓએ પણ અનિર્દેશિય, અતકર્ય અને અચિંત્ય આદિ વિશેષણોથી વર્ણવેલું એ અક્ષર બ્રહ્મ (ગોલોક) જ્ઞાની લોકોને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, ગુણાતીત અને સ્વયંપ્રકાશ બાસે છે અને બક્તલોકોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધામ બાસે છે. વેદપુરાણાદિકમાં ગોલોક, ધામ અને વ્યાપિ વૈકુંઠ આદિ શબ્દોથી એ લોકનું વર્ણન કર્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ, એવા અક્ષરબ્રહ્મના એક દેશમાં પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ જગત રૂપ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ જગત બ્રહ્મરૂપ છે એવું નિરૂપણ થવાથી અમારો બ્રહ્મવાદ શુદ્ધ છે. કારણરૂપ બ્રહ્મ કાર્યરૂપે પ્રગટ થએલા છે તેથી સધળો પ્રપંચ કાર્યરૂપ કહેવાય છે. **આળમકૃતેઃ પારિણામાત્પટવચ્ચ** એ વ્યાસસૂત્રનો અભિપ્રાય પણ એજ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જગત કે જે ઉત્પત્તિ વિનાશવાળું છે તેને બ્રહ્મરૂપ કેમ કહેછો.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—અમે નથી કહેતા પણ ^૧સમાત્માનંસ્વયમકુરત । ^૨યેતદાત્મ્યામિદં । ^૩સહેતાવાનાસ । ^૪પુરુષલ્લેહ-સર્વે અને ^૫સર્વેભાલ્લિલ્લક્ષ્મ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ કહેછે. આ સધળું બ્રહ્મરૂપ જગત અવિનાશી છે અને નિત્ય છે. જગતના જે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ જોવામાં

૧ પરમાત્માએ પોતેજ પોતાના સ્વરૂપને કાર્યરૂપ કર્યું. ૨ આ સધળું જગત બ્રહ્મરૂપજ છે. ૩ પરમાત્મા જગતરૂપે થએલ છે. ૪ આ સધળું જગત પરમાત્માજ છે. ૫ આ સધળું જગત બ્રહ્મજ છે.

આવે છે તે બ્રાંતિ માત્રજ છે. જડ અને જીવ એ બન્નેરૂપ જગતના ભગ-
વદ્દિગ્ધાથી આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થાય છે અર્થાત્ પ્રભુ જ્યારે જગતને
પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે જગત પ્રગટ થાય છે અને તિરોહિત
કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે પોતામાં તિરોહિત કરી લેછે. જગતના જડ-
જીવાત્મક સઘળા પદાર્થો પોતપોતાના દેશકાળમાં તે તે પ્રકારની ભગવદ્દિગ્ધા
પ્રમાણે આવિર્ભાવને અને તિરોભાવને પામ્યા કરે છે. આવિર્ભાવ અને તિ-
રોભાવ એ બન્ને, ભગવાનની શક્તિઓ છે. કહ્યું છે કે “ ૩ આવિર્ભા-
વતિરોભાવૌશક્તી વૈમુર્ચૌરિણઃ ” ॥ વિષ્ણુપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે “
“ સદેતદક્ષયંનિત્ય જગન્મુનિવરાલિલમ્ ॥ આવિર્ભાવતિરોભાવજન્મ-
નાશાવિકલ્પવત્. ”

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—બ્રહ્મનું કાર્ય જગત બ્રહ્મરૂપ છે એમ
કહો છો ત્યારે ‘ જે કાર્ય થાય તે કારણ જેવુંજ થાય ’ એ નિયમપ્રમાણે
સમ્વિદ્દાનંદરૂપ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થએલું જગત પણ સમ્વિદ્દાનંદરૂપ હોવું જો-
ઈએ. પણ એમ નહીં હોતાં ક્યાંક જડપણું અને ક્યાંક ચેતનપણું દેખાય
છે તે કેમ ?

૬ આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ એઓ પ્રભુની શક્તિઓ છે. ૭ હે મુ-
નિઓમાં ઉત્તમ ! આ સઘળું જગત સત્ય છે અને નિત્ય છે. જગતના જ-
ન્મ અને નાશ દેખાય છે તેઓ તો આવિર્ભાવ તિરોભાવ માત્ર છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—અક્ષરબ્રહ્મ કે જે જગતનું કારણ છે
તેમાં ‘ વિજ્ઞાનમાનંદંબ્રહ્મ ’ એશ્રુતિ પ્રમાણે સત્, ચિત્ અને આનંદ
એ ત્રણ અંશ છે તેઓમાં સત્ (છે) એ અંશ તો સ્થાવર જંગમ સઘળા
પદાર્થોમાં સ્પષ્ટ છે. અને ચિત્ તથા આનંદ એ બે અંશો જડપદાર્થો તિ-
રોહિત છે. તેમાં ‘ સદેવસૌમ્યેદમગ્રઆસીત્ ’ એ શ્રુતિ પ્રમાણ છે. જ-
ગતની અંદરના જીવોમાં સત્ તથા ચિત્ એ બે અંશ સ્પષ્ટ છે અને
એક આનંદ અંશ તિરોહિત છે તે જ્યારે જ્ઞાન કે ભક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી
બ્રહ્મપણું પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પ્રગટ થશે. પોતાના કાર્યને ન કરનારપણું એજ
તિરોભાવનું લક્ષણ છે એમ સર્વ સ્થળોમાં સમજવું. સર્વત્ર ભગવદ્દિગ્ધા પ્ર-
ધાન છે. (આથી વિશેષ સમાધાન જોવું હોય તો સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જુવો.)
તમે આ બ્રહ્માત્મક જગતને અજ્ઞાન કલ્પિત મિથ્યા કહો છો પણ જે મિથ્યા
વસ્તુ હોય તે દેખવામાં આવે નહીં અને હાથમાં પણ આવે નહીં. આકા-
શનું ધુલ અને સસલાનું શીંગડું મિથ્યા છે તો તેઓ દેખવામાં આવતાં
નથી. કે હાથમાં પણ આવતાં નથી જગત તો દેખવામાં આવે છે અને

તેના અંદરની વસ્તુઓ હાથમાં પણ આવે છે તે છતાં જગત મિથ્યા કેમ સંભવે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જેમ રજ્જુમાં સર્પની જાંતિ થાય છે ત્યાં રજ્જુ તો સત્ય છે અને સર્પ મિથ્યા છે તેમ બ્રહ્મમાં જગતરૂપ બ્રમ થયો છે એટલે બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—હવે તમે સુપ થઇને સાંભળો. તમારી વાતને તો જેને પોતાની જુદી નહીં હોય તે માનશે. જેમ આંધળાને ચરીસો નકામો છે તેમ પોતાની જુદી વગરના માણસને પણ નકામું છે. પ્રથમ તો રજ્જુ સર્પના દૃષ્ટાંતથી બ્રહ્મમાં જગતરૂપ બ્રમ સર્વથા સિદ્ધ થતો નથી. કારણ કે સાકરમાં સાકરનો બ્રમ થાય છે એટલે દૃષ્ટાંતમાં તો ઠીક છે કે રજ્જુનો આકાર છે અને સર્પનો પણ આકાર છે તેથી મંદ અધ-કારમાં સર્પ જેવી રજ્જુમાં સર્પનો બ્રમ થાય છે પણ તમારા મતમાં અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ નિરાકાર છે અને જગત સાકાર છે તેથી બ્રહ્મમાં જગતનો બ્રમ થવો સંભવતો નથી. બ્રમમાં અધિષ્ઠાન બ્રહ્મનિરાકાર છે અને જગત સાકાર છે તેથી બ્રહ્મમાં જગતનો બ્રમ થવો સંભવતો નથી. બ્રમમાં અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન મુખ્ય કારણ છે અને તે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયજન્ય છે પણ તમારા મતમાં અધિષ્ઠાન બ્રહ્મ 'પરાંચિન્માને' એ શ્રુતિ પ્રમાણે કોઇ ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી માટે બ્રહ્મમાં જગતનો બ્રમ થવો સંભવતો નથી. બીજું જે વસ્તુ પ્રથમ સાચેસાચી દીડી કે સાંભળી હોય તેનો તેના જેવી બીજી વસ્તુમાં મિથ્યાબ્રમ થાય છે તે પ્રમાણે તમે, કોઇ જગતને પ્રથમ સાચેસાચું દીઠેલું કે સાંભળેલું માનો તો પછી જગતનો બ્રમ સિદ્ધ થઈ શકે પણ તે પ્રમાણે માનતા નથી એટલે બ્રમ થવો સંભવતો નથી. ત્રીજું—બ્રહ્મમાં જે બ્રમ છે તે કોનો થયો છે? જીવ કે જે દ્રશ્ય છે તેને બ્રમ થયો કેહેશે તો જીવતો જગત-માનો પદાર્થ હોવાથી પોતે બ્રમરૂપ છે માટે બ્રમને બ્રમ થવો કોઇ પ્રકારે સંભવતો નથી. અને જે બ્રહ્મને બ્રમ થયો કેહેશે તો તમારા શુદ્ધ અને નિર્વિકાર બ્રહ્મમાં પ્રાંતપણરૂપ દોષ આવે છે, માટે તમને આ દોરીની બન્ને તરફથી ધ્રાંસી આવે છે.

વેદોના નારાયણઃ સાક્ષાત્ । વેદેશ્ચ સર્વે રહમેષ્વચેષઃ । એ સ્મૃતિઓ પ્રમાણે વેદ કે જે સાક્ષાત્ નારાયણરૂપ છે અને નારાયણને જાણવાના સાધનરૂપ છે તે વેદને પણ તમે મિથ્યા માનો છો. કારણ કે વેદ પણ જગતમાંનો પદાર્થ છે. તેમજ વેદોક્ત જ્ઞાન, યોગ, બક્તિનાં સાધન અને જ્ઞાનનો

૧ ઇન્દ્રિયો બ્રહ્મને જાણતી નથી.

હિપદેશ કરનાર ગુરુ એઓમાં પણ તમે મિથ્યા બુદ્ધિ કરો છો તો એ તમારી મોટી ધૃષ્ટતા છે. જે એ સઘળા પદાર્થો મિથ્યા હોય તો શિષ્ટલોકો આ લોક તથા પરલોકના ભોગને વાસ્તે તથા મોક્ષને વાસ્તે યજ્ઞ, યાગ, સમ, દમ, તપ, યોગાભ્યાસ અને સંન્યાસ શા માટે કરે છે. જગાદિકમાં ક્રૌંતિભિંખિત વૃક્ષને ફળિત દેખી તેનાં ફળ લેવાને વાસ્તે કોઈ મૃદ-જન પણ પ્રવૃત્ત થાયજ નહીં. તમે કહેશો કે “જેમ સ્વપ્નનો દ્રશ્ય સ્વપ્નમાં ફલિત વૃક્ષનો દેખીને તેના ફળનું ગ્રહણ કરે છે તેમ જગતમાં પણ ઐહિક પારલૌકિક વ્યવહાર ચાલે છે” તો તેનો ઉત્તર સાંભળો. સ્વપ્નનો દ્રશ્ય નથી જાણતો કે “હું સ્વપ્નમાં છું” અને આ સઘળા સ્વપ્નના પદાર્થો મિથ્યા છે” પણ શિષ્ટ લોકો તો વેદાદિકને મિથ્યા જાણ્યા પછી વેદોક્ત સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ કેમજ કરશે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જે માયાવાદ ખોટો હોય તો શિષ્ટ લોકો એ મતનો આદર કેમ કરે છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તત્ત્વવેત્તાઓ અને ભક્ત લોકો કદી પણ એ મતનો આદર કરતા નથી. ભગવાનથી બહિર્મુખ લોકો પોતાની બુદ્ધિ ભગવાનની માયાથી વિમોહિત હોવાને લીધે તેનો આદર કરે છે. માર્ક-ડેય પુરાણમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાનિનામપિચ્છેતાંસિદેવીભગવતૈહિસા ॥ ચલ્લાદા-કૃષ્યમોહાયમહામાયાપ્રયચ્છાતિ ॥ (એ ભગવતી દેવી મહામાયા માની લોકોના ચિત્તોને પણ મહાબળાત્કારથી ખેંચીને મોહમાં નાખી દે છે.) જેઓ ભગવજ્જન છે તેઓ સર્વ પ્રપંચને ભગવદ્રૂપ સમજે છે તેથી તેઓને માયા આધ કરતી નથી. ગીતાજીમાં શ્રીમુખનાં વચન છે કે વાસુદેવઃ સર્વમિતિસમહાત્માસુદુર્લભઃ ॥ મામવેયપ્રપચ્છતેમાયામતોંતરંતિતે ॥ (આ સઘળું જગત ભગવદ્રૂપ છે એમ જાણનારો મહાત્મા બહુજ દુર્લભ છે. જેઓ મનેજ શરણાગત થાય છે તેઓ એ માયાને તરે છે.) યજ્ઞ અને સમાધિ આદિ મિથ્યા હોય તો પછી સંસારમાંથી તારશે કોણ ? બ્રમથી ઉત્પન્ન થએલી રજ્જુ સર્પ કરડવાનું કામ કરેજ નહીં તેમ મિથ્યા સાધનો સંસારમાંથી પાર કરી શકેજ નહીં.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—તમે જીવનું સ્વરૂપ કેવું માનો છો ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે અને આણુ છે. જેમ અમ્મિમાંથી તણુખાઓ નિકળે છે તેમ સઘળા બ્રહ્મમાંથી નીકળીને અલગ થાય છે. યથાસુદીપ્તાત્પાવકાત્કુદ્રાવિસ્ફુલિંગાબ્યુષ્ણરંત્યંતસ્માદા-

ત્મનઃ સર્વેપ્રાણાઃ સર્વેલોકાઃ સર્વેજીવાવ્યુચ્ચરંતિ એ છાંદોગ્યઉપનિષદની શ્રુતિમાં એ પ્રમાણેજ કહ્યું છે આમ હોવાને લીધે જીવનું બ્રહ્મપણું છે અને તમ હોવામાં 'તત્ત્વમાસિ' એ બીજી શ્રુતિ પણ પ્રમાણ છે. આ શ્રુતિથી ગુરૂએ શિષ્યને ઉપદેશ કર્યો છે કે તું (જીવ) બ્રહ્મ છે. આ ઉપદેશ ક્યાં છે અને કેવી રીતે એ જણાવવાને વાસ્તે તે સંબંધી પ્રકરણ સંક્ષેપથી કહીએ છીએ. શામવેદના છાંદોગ્યઉપનિષદમાં ઊદાલક ઋષિ પોતાના શિષ્ય શ્વેતકેતુને ઉપદેશ કરે છે તેમાં પ્રથમ **ઐતદાત્મ્યમિદં સર્વં** અને શ્રુતિથી લઇને **તત્ત્વમાસિ** એ શ્રુતિ પર્યંત ઉપદેશ ભાગમાં છે. પ્રથમનો જ-
 ડજીવાત્મક સર્વ પ્રપંચને બ્રહ્મના કાર્યરૂપ કહ્યો છે અને તે પછી એ વાતને દૃઢ કરવાને વાસ્તે દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે. જેમ સુવર્ણના એક કટકાનું જ્ઞાન થવાથી સુવર્ણનાં કાર્યરૂપ સઘળા ભૂપણાદિક પદાર્થોમાં સુવર્ણનું જ્ઞાન થાય છે તેમ બ્રહ્મના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી બ્રહ્મના કાર્યરૂપ સઘળા પ્રપંચમાં બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે ઇત્યાદિક અનેક દૃષ્ટાંતો આપી પ્રતિજ્ઞાપુર્વક સર્વ પ્રપંચનાં બ્રહ્મરૂપણાનો ઉપદેશ કરી વળી તે વાતને શ્વેતકેતુના મનમાં દૃઢ બેસાડવાને વાસ્તે '**તત્ત્વમાસિ**' એ વાક્યથી કહ્યું છે કે 'તું પોતાને જીવ માનીને બ્રહ્મથી ભિન્ન સમજ જેમાં, તું' બ્રહ્મછો.' આ પ્રકારે સઘળા પ્રપાઠક ઉપદેશ રૂપ છે. એકલું **તત્ત્વમાસિ** એ વાક્ય ઉપદેશ નથી. જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે. તેથી તેમાં બ્રહ્મપણું ધટે છે. અંશોનાનાવ્યવદેશાત્ એ વ્યાસક્ત તથા **મમૈવાંશોજાવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ** એ શ્રીગી-
 તાજીવું' વાક્ય જીવના અંશપણામાં પ્રમાણ છે. એવાંજ બીજાં પણ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ આદિનાં અનેક વાક્યો ઉપરથી જીવ 'બ્રહ્મનો અંશ છે અને આજીવ એવો સિદ્ધાંત છે. **તત્ત્વમાસિ** એ શ્રુતિનો વાસ્તવિક અર્થ અને જીવનું સ્વરૂપ અમે તમને સંભળાવ્યું પણ તમે તેમ નહીં માનતાં જીવને બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ બનાવી તેઓની એકતાને વાસ્તે **તત્ત્વમાસિ** એ ખંડવા-
 ક્યને મહાવાક્ય માનીને અર્થ કરો છો કે "તું (જીવ) શુદ્ધ નિરાકાર નિર્વિકાર બ્રહ્મ છે." એ અર્થને સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે વળી **તત્ત્વમાસિ** એ શ્રુતિમાં ભાગત્યાગ લક્ષણ કરો છો. કાંઈક અંશનો ત્યાગ કરીને જોઈતા મુખ્ય અંશનું ગ્રહણ કરવું એ ભાગત્યાગલક્ષણનું સ્વરૂપ છે. **તત્ત્વમાસિ** એ શ્રુતિમાં તત્ત્વ પદના અર્થ રૂપ ઇશ્વરમાં જે ઐશ્વર્ય, સર્વજ્ઞતા તથા નિ-
 ચંતૃત્વ આદિ ધર્મો છે તથા સ્ત્રી પદના અર્થ રૂપ જીવમાં જે દુઃખિતત્વ, અદ્યક્ષત્વ તથા નિચમ્યત્વ આદિ ધર્મો છે તે સઘળાઓને મિથ્યા સમજી છોડી દેતાં એક, શુદ્ધ, ચિદ્રાકાર અને નિર્વિકાર સ્વરૂપભૂતબ્રહ્મનું ગ્રહણ

કરી જીવના અને જ્ઞાનના અભેદને સિદ્ધ કરો છો અને તેમાં ^૧ સોયંદેવદત્તઃ એ દષ્ટાંત આપો છો. એ પ્રમાણે ભાગત્યાગ લક્ષણાની યુક્તિ કરીને જીવ તથા જ્ઞાનના અભેદનો ઉપદેશ કરો છો તે તમારાં નેત્રોમાં માયિકમતનાં ચશ્માં લાગ્યાં છે તેથી કરો છો અને એમાં દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તેને દેખતા નથી. સોયંદેવદત્તઃ એ તમારું દષ્ટાંતજ વિષય છે. કારણ કે પ્રથમ તથા પછી દેખવામાં આવેલો દેવદત્તનો દેહ ભિન્ન નથી પણ એકજ છે. અને દાદૃષ્ટિકર્મમાં જીવ તથા ઇશ્વરના પિંડ જુદા જુદા છે. છાંદોગ્યઉપનિષદમાં જ્યાં એ ઉપદેશ છે ત્યાં તત્ત્વમસિ એ એકજ અતિરૂપઉપદેશ નથી પણ એતદ્વાત્ત્યામિદં એશ્રુતિથી લઇને તત્ત્વમસિ એ શ્રુતિ પર્યંત ઉપદેશ ભાગ છે. એ સધળો ભાગ મહાવાક્ય છે તે છતાં તમે ખંડ વાક્યનેજ મહાવાક્ય માની જીવની તથા જ્ઞાનની એકતા કરો છો અને જડ પ્રપંચની તથા જ્ઞાનની એકતા છોડી દીધો છો એ મોટો અનર્થ કરો છો. એક શરીરમાં અરધો ભાગ કાપી નાખી અરધા ભાગને રાખવાના જેવી મૂર્ખતા તમેને પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપદેશ કરી નાર ગુરુ અને ઉપદેશ કરવા યોગ્ય શિષ્ય એ બંને પ્રતિબિંબપર હોવાથી બંને મિથ્યા ઠરે છે માટે તમારો જેટલો વાદ છે તે સધળો માયિકજ છે. તમે કહો છો કે “જેમ નાહાના મોહોટા ઘડા વગેરે જળના પાત્રમાં સ્પર્શનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ અંતઃકરણરૂપ અવિદ્યામાં જ્ઞાનનું જે પ્રતિબિંબ પડ્યું છે તે જીવ છે.” આ તમારો બિંબ પ્રતિબિંબ વાદ કોઇરીતે ઘટતો નથી. કારણ કે અવિદ્યા એ કોઇ વસ્તુ નથી પણ મિથ્યા છે માટે મિથ્યા પદાર્થમાં પ્રતિબિંબજ કેમ પડે. વળી જે પ્રતિબિંબ પડે તે સાકાર પદાર્થનુંજ પડે પણ નિરાકાર પદાર્થનું પડે નહીં તે છતાં તમે નિરાકાર જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પડ્યું માનો છો એ તમારી ભારે ભૂલ છે. જે રૂપરહિત પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પડતું હોય તો વાયુનું પ્રતિબિંબ પણ દર્પણ આદિમાં પડ્યું જોઇએ. વળી તમારે બિંબ પ્રતિબિંબવાદમાં જ્ઞાનને તથા અવિદ્યાને સંબંધ માનવો પડશે. કેમકે જેમ મુખને દર્પણનો સંબંધ થયા વિના દર્પણમાં મુખનું પ્રતિબિંબ

૧ દેવદત્ત નામનો કોઇ પુરૂષ પ્રથમ મથુરા આદિદેશમાં જોવામાં આવેલ ભારે તો સર્વ ઐશ્વર્ય સંયુક્ત અને હાથીપર બેઠેલો જોવામાં આવ્યો હતો. ફરી કોઇ સમયમાં તેજ દેવદત્ત કાશીઆદિ દેશમાં જોવામાં આવ્યો ત્યારે દરિદ્ર અને બીખ માગતો જોવામાં આવ્યો. ત્યાં પેહેલાનું ઐશ્વર્ય તથા હાથીપર બેસવું અને પછીનું દારિદ્ર્ય અને બિક્ષાટન એ ધર્મોનો ત્યાગ કરી દેવદત્ત નામના શરીરનો અભેદ માનવામાં આવે છે એ આ દષ્ટાંતનું સ્વરૂપ છે.

પડે નહી તેમ બ્રહ્મને અવિદ્યાનો સંબંધ થયા વિના તેમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડવું સંભવિત નથી.

આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ માયાવાદીઓના વિંબ પ્રતિબિંબવાદનું ખંડન કરી નાખતાં તેઓમાંનો એક મોહોટો પંડિત બોલ્યો કે—નહી નહી, અમારા મતમાં આભાસવાદ છે. જેમ આંગળીથી આંખને દબાવીને જોઇએ ત્યારે એક ચંદ્રના અનેક ચંદ્ર દેખાતાં આવે છે તેમ અવિદ્યાના સંબંધમાં એક બ્રહ્મ અનેકરૂપે ભાસે છે અને તે રૂપો જીવ કેહેવાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારૂં બુદ્ધિમાનપણું ઠીક છે પણ આ વિષયમાં અમે પુછીએ છીએ કે અવિદ્યાના સંબંધથી એક બ્રહ્મ કોને અનેક ભાસે છે ? જો કેહેશે કે ‘બ્રહ્મને ભાસે છે, તો એ તમારા શુદ્ધબ્રહ્મમાં અવિદ્યાના સંબંધરૂપ અથવા બ્રાંતપણારૂપ દોષ આવે છે અને જો કેહેશે કે, જીવને ભાસે છે, તો તમારા મનમાં જીવ પોતે આભાસનો વિષય છે તેને ભાસવું નહી જોઇએ. ‘પ્રતિબિંબવાદ અથવા આભાસવાદ માનશો તો તમને જીવ-મુક્તદશા પ્રાપ્ત થવાનોજ સંભવ નથી. કારણ કે બ્રહ્મજ્ઞાની જીવ-મુક્ત થઇ જાય છે અને તે બ્રહ્મજ્ઞાન સંપૂર્ણ અવિદ્યાનો નાશ કરનાર છે તો બ્રહ્મજ્ઞાનથી અવિદ્યાનો નાશ થતાં અવિદ્યાધિષ્ટિત પ્રતિબિંબરૂપ અથવા આભાસરૂપ જીવના સ્વરૂપનો પણ નાશ થાય એટલે જીવ-મુક્તનો દેહજ પડી જવો જોઇએ. જેમકે રજ્જુમાં થએલો સર્પનો બ્રમ નિવૃત્ત થઇને રજ્જુનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તે સર્પથી થએલો ભય પણ કોઈ અંશથી નથી રહેતો.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—જીવ-મુક્તની સચિતકર્મરૂપ અને ક્રિયા-માણ કર્મરૂપ અવિદ્યા નષ્ટ થઇ જાય છે પણ અવશેષ રહેલાં પ્રારબ્ધરૂપ અવિદ્યા નષ્ટ થતી નથી તેથી જીવ-મુક્તનો દેહપાત થતો નથી. જેમ રજ્જુનું જ્ઞાન થયા પછી પણ થોડીવાર સર્પના ભયથી કંપાદિક રહે છે તેમ બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી પણ પ્રારબ્ધ પુરૂં થતાં સુધી દેહની સ્થિતિ રહેશે.

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—તમારા આ દૃષ્ટાંતથી જીવ-મુક્તના દેહની સ્થિતિ માની લેશું પરંતુ ચાલવું, ફરવું, ખેસવું, ઉડવું ઇત્યાદિક દેહનાં કાર્ય થવા નહી માનીએ. કારણ કે રજ્જુનું જ્ઞાન થયા પછી સર્પના ભયથી થોડીકવાર સુધી કંપ માત્ર રહે છે પણ સર્પનું કાર્ય કરડવા વગેરે સર્વથા રહેતું નથી. વળી તમારૂં બ્રહ્મજ્ઞાન સધળા પ્રકારની અવિદ્યાનું નાશક ન થયું તેથી પ્રારબ્ધરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરવાને વારતે તમારે બીજું

૧ પ્રતિબિંબવાદના તથા આભાસવાદના વિશેષ ખંડનની બુદ્ધિઓ સંસ્કૃત મંથોમાં બણી છે તે જોઇ લેવી.

બ્રહ્મજ્ઞાન બનાવવું પડશે. વળી જીવ અવિદ્યાધિષ્ઠિત છે. અને કર્મ જીવાધિ-
ષ્ઠિત છે તો જ્યારે અવિદ્યાનો નાશ થાય ત્યારે જીવ અને કર્મ રહેજી ક્યાં-
વળી તમારી વિદેહમુક્તિમાં અવિદ્યાના નાશની સાથે પ્રતિબંબરૂપ જીવનો
પણ નાશ માનવો પડે છે માટે મોક્ષમાં જીવોના સ્વરૂપનીજ હાની થાય
છે. સ્વરૂપની હાની અપુરુષાર્થ છે અને મોક્ષ તો પુરુષાર્થ છે.

માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—તમારા મતમાં જીવ આજી છે માટે
દેહના એક દેશમાં રહ્યા છે તો એ એક દેશમાં રહેલો છતાં સઘળા દેહમાં
ચૈતન્ય દેખાય છે ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—જીવનો ચૈતન્યગુણ વિસર્પિ (ફેલાવવાળો)
છે તેથી સર્વ દેહમાં ચૈતન્ય વ્યાપ્ત રહે છે. **હૃત્સ્થોગુણાત્સંચૈતન્યાસંપૂ-
ર્ણોત્તનુતેતનું ॥ કોણસ્થિતોયથાદીપોઽખિલેગેહેપ્રકાશતે ॥** (બ્રહ્મનો
અંશ આજી જીવ દદયરૂપ એક દેશમાં રહ્યા છે તે, જેમ એક ખુણામાં
રહેલો દીવો સઘળા ઘરને પ્રકાશિત કરે છે તેમ સંપૂર્ણ દેહમાં ચૈતન્ય
કરે છે.) જેમ ચંપક પુષ્પ અને કસ્તુરી આદિ પદાર્થ એક દેશમાં રહેલ
છતાં દૂર દેશ પયંત પોતાની સુગંધીને ફેલાવે છે તેમ જીવ દેહના એક દે-
શમાં રહેલો છતાં સઘળા દેહમાં ચૈતન્યને ફેલાવે છે. વ્યાસજીએ પણ
વ્યતિરેકોગંધવચ્ચ એ સૂત્રમાં એ દૃષ્ટાંતથીજ એ વાતને સિદ્ધ કરી છે.

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ **શંકરાચાર્યના** માયિક અદ્વૈત મતનું
ખંડન કરી બ્રહ્મવાદ કરીને સર્વ વેદ સંમત શુદ્ધ અદ્વૈત મતનો પ્રકાશ કર્યો
તે સમયે **માયાવાદીઓ બોલ્યા કે—**શંકરાચાર્યના અદ્વૈત મતને તમે
શા કારણથી માયિક કહો છો ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—એક બ્રહ્મનું અને બીજું માયાનું
બ્રહ્મ કશું છે તથા માયાને પણ અનાદિ અનિર્વચનીય કહી છે તેથી
શંકરાચાર્યના દ્વૈતાભાસરૂપ મતને અમો માયિક કહીએ છીએ. અમારો
મત તો સર્વ વેદ સંમત શુદ્ધાદ્વૈતનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે. જેમ સર્પ
પોતાનાજ શરીરમાં કુંડળાકાર થાય છે તેમ સર્વોત્તમ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પો-
તાની ઇચ્છાથી પોતાના રૂપાંતર અક્ષરબ્રહ્મમાં જગતરૂપ થાય છે. અમે
સિદ્ધાંત મુક્તાવલી નામના ગ્રંથમાં **શ્રીગંગાજીના** દૃષ્ટાંતથી એ પ્રમાણેજ
બ્રહ્મ નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ **શ્રીગંગાજીનું** જે સાકાર અઘૌકિક સ્વરૂપ
છે તે કેવળ ભક્તગમ્ય છે તેમ **શ્રીકૃષ્ણનું** સાકાર મુખ્ય સ્વરૂપ કેવળ
ભક્તગમ્ય છે. જેમ **શ્રીગંગાજીનું** બીજું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તિર્થમાં ભુક્તિ
મુક્તિ આપનાર છે તેમ અક્ષરબ્રહ્મ છે અને જેમ **શ્રીગંગાજીનું** ત્રીજું

તીર્થમાં વ્યવહાર યોગ્ય આધિભૌતિક જળપ્રવાહરૂપ છે તેમ આ સદ્ગુણ જગત છે. અક્ષરબ્રહ્મ સદ્ગુણ કારણોના કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણની જેમ ઈશ્વર આદિ બીજી અનેક શક્તિઓ છે તેમ એક માયાશક્તિ પણ છે **પરાસ્વ-શક્તિર્વિવિધેવશ્ચયતેસ્વાભાવિકીજ્ઞાનબલાક્રિયાચ ॥** શ્રુતિમાં એ પ્રમાણેજ નિરૂપણ કર્યું છે. **શ્રીકૃષ્ણનું** જે સદ્ગુણી રીતનું સામર્થ્ય છે તે માયા કહેવાય છે. વિચિત્ર પરિણામોને કરનારી એ માયા **શ્રીકૃષ્ણની** શક્તિ છે માટે **શ્રીકૃષ્ણથી** ભીન્ન નથી જેમ કરોળીઓ પોતાના લદ્દય-માંથી મુખદ્વારા લારનો વિસ્તાર કરી તે લારથી રમીને પાછી તેને સમેટી લે છે તેમ **શ્રીકૃષ્ણ** પોતામાંથી માયાનો વિસ્તાર કરી તે માયાથી રમીને પાછી તેને સમેટી લે છે. બ્રહ્મમાં ^૧સમ્પત્તીય ^૨વીજ્ઞતીય કે ^૩સ્વગત એઓમાંના કોઈ પણ પ્રકારનું દૈત નથી. અમે એવા બ્રહ્મ શિવાય બીજું કંઈ માન્યુંજ નથી માટે અમારા સિદ્ધાંતમાં દૈતનો વેશ પણ નથી. અમે **શ્રી ભાગવતના** દશમસ્કંધની સુખોદિની કરતાં પ્રથમ મંગળાયરણમાંજ લખ્યું છે કે “અદ્ભુત કર્મો કરનારા તે **શ્રીકૃષ્ણ** ભગવાનનો પ્રમાણ હોજોકે **શ્રીકૃષ્ણ** ભગવાન નામરૂપના ભેદથી જગતરૂપ થઈને જગતથી કીડા કરે છે.”

વાદીઓ બોલ્યા કે—તમારા શુદ્ધઅદૈતમતમાં સેવ્ય સેવકભાવ કેમ થતે ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—પરબ્રહ્મશ્રીકૃષ્ણ પોતાની સેવાને વાસ્તે પોતાના અંશરૂપ સર્વ જીવોને પ્રકટ કરી પોતાના અચિંત્ય ઐશ્વર્યનો પ્રકાશ કર્યો છે તેથી, દાસભાવથી સેવા કરવી એજ જીવોનો મુખ્ય ધર્મ છે. **યોયદંશઃસતમજેત્ (જે જેનો અંશ હોય તે તેને ભજે)** એ શ્રુતિએ વિષયમાં પ્રમાણ છે. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે ^૧**દાસ્યમેવપરોધર્મોદાસ્ય-મેવપરાંહિતં ॥ દાસ્યેનૈવમભેન્મુક્તિરન્યથાનરકંઘજેત્ ॥ શ્રીભાગવત-માં પણ કહ્યું છે કે** ^૨**મધુહિદ્સેવાનુરક્તમનસામભવોપિફલ્ગુઃ ॥**

૧ એક વૃક્ષનો બીજા વૃક્ષથી જે ભેદ છે તે સમ્પત્તીય ભેદ છે.

૨ વૃક્ષનો પાપાણુથી જે ભેદ છે તે વિજ્ઞતીય ભેદ છે ૩ વૃક્ષમાં પત્ર પુષ્પાદિકનો જે પોતામાંજ ભેદ છે તે સ્વગત ભેદ છે.

૧ દાસપણું એજ ઉત્તમ ધર્મ છે. દાસપણું એજ પરમહિત છે. દાસપણાથીજ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. દાસપણાવિના નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૨. શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અભિરૂચી ધરાવનારાઓ મોક્ષને પણ તુરંત ગણે છે.

વાદીઓ બોલ્યા કે—જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનથી દૈતભાવ નષ્ટ થઇને સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે પછી સેવા ક્યાં રહી ?

શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—નિવારણ માનસી સેવા સર્વાત્મભાવની દશામાં પણ સિદ્ધ થાય છે તેમાં ^૩વ્યજ્યમૂતઃપ્રસન્નાત્માનશોચતિનકાંક્ષતિ ॥ સમઃસર્વેષુભૂતેષુમદ્જાતિકલમતેપરામ્ એ શ્રાગીતાજીનું વાક્ય તથા ^૪આત્મારામાશ્વમુનયોનિર્ગ્રથાઅપુરુષકમે ॥ કુર્વંત્યહૈતુર્કાંભક્તિમિત્યમૂ તગુણોદ્ધરિઃ ॥ એ શ્રીભાગવતનું વાક્ય પ્રમાણ છે. ભક્તિના પ્રકારોમાં પણ જે શુદ્ધ સ્નેહાત્મક પુષ્ટિભક્તિ છે તે તો માત્ર વ્રજસુદરીઓને જ પ્રાપ્ત થઈ હતી. શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધમાં ઉદ્ધવજીએ વ્રજસુદરીઓને કહ્યું છે કે ^૧મગવત્યુતમસ્લોકેમવતીભિરનુતમા ॥ ભક્તિઃપ્રવર્તિતાદિષ્ટયામુની- નામપિદુર્લભા ॥ વ્રજસુદરીઓએ વિરહદશામાં ભગવન્મય થઇને કહ્યું છે કે ^૨કૃષ્ણોહંપશ્યતગર્તિલલિતામિતિ ॥ આવી પુષ્ટિભક્તિ બીજા જીવોને અધિકાર પ્રમાણે વ્રજસુદરીઓનાં ચરણની રજની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાય છે ^૩પ્રભુ એક છે પણ તેમણે અનેક પ્રકારે જગતનો વિસ્તાર કર્યો છે. નામ-રૂપના ભેદનો પાર શેષનાગને પણ પ્રાપ્ત થયો નથી. જેમ એક સુવર્ણમાંથી અનેક રૂપવાળાં આભરણો થાય છે અને તેઓનાં કંકણ, ઝાંઝર અને ધુ-ધરીઓ આદિ અનેક નામો થાય છે તેમ પ્રભુમાંથી જડજીવાત્મક જગત દિપન્ન થયું છે અને તેમાં અનેક નામો થયાં છે.

હતિશ્રી વદન્નલ દિગ્વિજયમાં વાદ ^૪પ્રકરણ સમાપ્ત.

૩. બ્રહ્મરૂપ થએલો, નિર્ભજ મનવાજો અને સર્વ પ્રાણીઓમાં સમદૃષ્ટિ રાખનારો પુરૂષ મારી પરમ ભક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. એ પુરૂષ ચિંતા કરતો નથી અને કશી વસ્તુને ધ્યેયતો નથી. ૪ આત્મારામ અને દેહાભિમાનથી રહિત થએલા મુનિઓ ભગવાનની નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. કારણ કે ભગ-વાનના ગુણો એવાજ છે

૧ ઉત્તમ કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણમાં મુનિઓને પણ ન મળે એવી ભક્તિ તમોએ કરી એ બહું સાદું થયું. ૨ હું કૃષ્ણ છું મારી સુંદર ગતિ જુવો. ૩ શ્રીભક્ષમાચાર્યનાં ચરણોનો આશ્રય કરવાથી પણ પુષ્ટિ ભક્તિ મળે છે. ૪ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં સિદ્ધાંતમાં અવિદ્યુત પરિણામ વાદ છે એટલે પ્રભુ પોતે કોઈ જાતનો વિકાર નહીં પામ્યા છતાં જીવરૂપે તથા જગતરૂપે થયા છે એવો નિર્ણય છે.

પ્રાચીન પ્રસ્તાવ પ્રકરણ.

હવે કોઇ શંકા કરશે કે “ શંકરઃશંકરઃસાક્ષાત્ એ વચન પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્ય તો સદ્દાશિવનો અવતાર છે તો તેમ છતાં તેમણે વેદવિ-
રૂદ્ધ માયિકમત કેમ ચલાવ્યો અને તે મતને શિષ્ટ લોકો કેમ માને છે ? ”

આ શંકાના નિવારણને વાસ્તે જુની પૌરાણિક આખ્યાયિકા લખીએ છીએ. પદ્મપુરાણ તથા હરિવંશ આદિમાં પ્રસિદ્ધ કથા છે કે આસુરી સૃષ્ટિના સર્વ લોકો મોક્ષનાં સાધન કરવા લાગ્યા ત્યારે સૃષ્ટિને રાખવા સારૂ પ્રભુએ શ્રીશિવજીને આજ્ઞા કરી કે **સ્વાગમૈકલ્પતૈસ્ત્વચ્ચંજનાન્માદ્વિમુક્તાન્કુરુ ॥ માંચગોપયયેનસ્યાત્સૂષ્ટિરેષોત્તરોત્તરા ॥** (તમે કપોલકલ્પિત ગ્રંથો ઉભા કરીને લોકોને મારાથી વિમુખ કરો અને મારા સ્વરૂપને ગુપ્ત કરી નાખો કે જેથી આ સૃષ્ટિ ઉત્તરોત્તર ચાલી જાય.) એવીજ રીતે પ્રભુએ પોતાની મા-
યાને પણ આજ્ઞા કરેલ કે જેને સૂચવનારૂં વચન નીચે પ્રમાણે માર્કંડેય પુ-
રાણમાં છે. **જ્ઞાનિનામપિચેતાંસિદેવમિગવતીહિસા ॥ બલાદાકૃષ્યમો-
હાયમહામાયાપ્રયચ્છતિ ॥** (એ ભગવતી દેવી મહામાયા માની લોકોનાં ચિત્તોને પણ બળાકારથી ખેંચીને મોહમાર્ગમાં નાખે છે.) સદ્દાશિવ તથા માયાશક્તિ તેઓ ગુણપ્રધાન છે તેથી આવું કામ એઓનેજ કરવાનું હતું.

વળી—એક સમયે પ્રથમ સ્વાયંભુવમન્વંતરમાં નમુચિ અને જંત્ર આદિ સધળા દૈત્યો સન્માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખીને યજ્ઞ યાગ કરવા લાગ્યા અને એ યજ્ઞયાગના પ્રભાવથી તથા પોતાનાં બળપરાક્રમથી ઇંદ્રાદિક દેવતાઓને જીતીને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા. તે સમયે ઇંદ્રાદિક સર્વ દેવતાઓએ બ્રહ્માની પાસે જઈ નિવેદન કરતાં બ્રહ્માએ સર્વ દેવતાઓને તથા સદ્દા-
શિવને પણ સાથે લઈ **શ્રીકૃષ્ણભગવાનની** પાસે જઈ દેવતાઓના દુઃખનું નિવારણ કરવાને વાસ્તે પ્રાર્થના કરી. એ પ્રાર્થના સાંભળી **શ્રીકૃષ્ણ-
ભગવાને** શિવજીને આજ્ઞા કરી કે “ તમે માયાવાદ મય પાખંડશાસ્ત્ર પ્રકટ કરી તથા તેનું આચરણ દેખાડી તામસી સ્વભાવના ઋષિઓમાં એવા ધર્મનું સ્થાપન કરીને આસુરી સૃષ્ટિના દૈત્યોને મોહિત કરો કે જેથી સૃષ્ટિ-
ના સર્વ લોકો પોતાના સ્વભાવને અનુસરસે અને દેવતાઓનું દુઃખ મટશે. જેનું પ્રાત્ર હોય તેનું દાન કરવું ઉચિત છે.” આ વિષયમાં નીચે લખેલું પુરાણનું વચન પ્રમાણ છે **ત્વંચરુદ્રમહાબાહોમોહનાર્થસુરાદ્વિષામ્ ॥ ૫૦ ॥ પાશંડાચરણધર્મર્ત્વંકુરુષ્વમહામતે ॥** (હે મહાબાહુ ! હે મોટી મતિવાળા રૂદ્ર ! તમે દૈત્યોને મોહ ઉપજાવવા સારૂ પાખંડી આચરણવાળો

ધર્મ ચલાવો.) એ આત્મા સાંભળી શિવજી બોલ્યા કે “ મારે જીવોને આપથી બહિર્મુખ કરવા પડશે તો તેમાં મને મારું અકલ્યાણ બાંસે છે.” સદાશિવનાં વચન સાંભળી પ્રભુએ સમાધાન પૂર્વક કહ્યું કે “ એ વાતની ચિંતા નહીં કરો. તમે મારાં સહુજી નામોનો પાઠ કરો છો તથા ષડક્ષર- તારક મંત્રનો જપ કરો છો તેથી તમારું અકલ્યાણ કદી નહીં થાય. તમે સર્વદા કલ્યાણરૂપજી છો. વળી તમે જેઓને ષડક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ કરશો તેઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રમાણે પ્રભુનાં વચન સાંભળી ‘ તથાસ્તુ ’ એમ કહીને પાખંડશાસ્ત્રોની તથા પાખંડમતની પ્રવૃત્તિ કરી અને તેમ કરી સધળા અસુરી સૃષ્ટિના દૈત્યોને મોહ ઉપજાવીને તેઓના સ્વભાવભૂત તમો ગુણમાંજ રાખ્યા.

તે પછી જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પૃથ્વી ઉપરથી સ્વધામમાં પધાર્યા ત્યારે વળી પૃથ્વી ઉપર આસુરી સૃષ્ટિના સધળા જીવો સન્માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખીને યજ્ઞયાગાદિ શ્રૌતસ્માર્ત્ત ધર્મો બહુ કરવા લાગ્યા, હિંસા બહુ થવા લાગી અને તે લોકો સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા. આમ થતાં વળી ઇન્દ્ર- દિક દેવતાઓએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પાસે જઈ એ વૃત્તાંતનું નિવેદન કરતાં શ્રીકૃષ્ણે બુદ્ધાવતાર ધરી વેદની તથા હિંસાની નિંદા કરી કશ્ચારસ દેખાડી આસુરી સૃષ્ટિના જીવોને સન્માર્ગમાંથી બ્રજ કરવા સાર કાર્યોપયોગી ઐશ્વર્ય મતને પ્રવર્તાવ્યો. એટલું કામ કરીને શ્રીકૃષ્ણ પુછા સ્વધામમાં પ- ધાર્યા પછી ઐશ્વર્યમતને અનુસરનારા લોકોએ નાસ્તિક પાખાંડ મતનો બહુ પ્રચાર કર્યો અને ઐશ્વર્યમતના જેવાજ જૈન તથા આર્યાક આદિના મતો પણ પૃથ્વી ઉપર વ્યાપ્ત થઈ ગયા. આમ થતાં દૈવી સૃષ્ટિના સધળા જીવો પણ નાસ્તિક મતમાં ભળવા લાગતાં અને શ્રૌતસ્માર્ત્ત ધર્મોનો લોપ થતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના વચનનું સ્મરણ કર્યું કે યદાયદા- હિધર્મસ્યગ્લાનિર્ભવતિભારત ॥ અમ્યુત્થાનમર્ધમસ્યતદાત્માનંમૃજામ્ય- હમ્ ॥ (હે અર્જુન! જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાની થાય છે અને અધર્મ- નો ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધરું છું.) એ વચનનું સ્મરણ કરી નાસ્તિક મતરૂપી અંધકારને મટાડવાને વાસ્તે તથા ભગવદ્ધર્મોનો પ્રકાશ કરવાને વાસ્તે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના સુદર્શન ચક્રને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યું તે નિંખાચાર્ય થયા. વળી શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે “ નાસ્તિક મતના ખંડનમાં ન્યાયશાસ્ત્રનો અને પૂર્વગીમાંસાનો પણ ખપ છે.” આવા વિચા- રથી સૂર્યને અને બ્રહ્માને પણ પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા તેથી સૂર્ય સુરેશ્વરા-

૧ વિષ્ણુના સહસ્ર નામ ઉપર શંકરાચાર્યે ભાષ્ય પણ કર્યું છે.

આર્ય થયા અને બ્રહ્મદેવ પ્રબોધાચાર્ય થયા. એ ન્યાયનાં તથા પૂર્વમીમાં-
સાના એ આચાર્યોએ નાસ્તિક મતનું ખંડન કર્યું અને નિઃશ્વાચાર્ય બે-
દાબેદ મત પ્રવર્તાવીને ભગવદ્દર્શનો પ્રચાર કર્યો પણ માયાવાદનું જેટું
જોષએ તેનું ખંડન ન થયું અને વેદશાસ્ત્રના અર્થની યથાર્થ યોજના થઇ
નહી. આ કારણથી વળી શ્રીકૃષ્ણે વેદવ્યાસને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા તે
વિષ્ણુસ્વામીરૂપે અવતરયા. ભવિષ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે ભવિતાદ્રાવિ-
કેદેશેવિષ્ણુસ્વામીમહાન્દ્વિજઃ ॥ (વેદવ્યાસ દ્રાવિડ દેશમાં વિષ્ણુસ્વા-
મી નામના ઉત્તમ બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે.) , એ વિષ્ણુસ્વામીએ વેદ, શાસ્ત્ર
તથા પુરાણ આદિમાં જ્યાં જ્યાં માયાવાદનો આભાસ પડતો ત્યાં ત્યાં તે
પ્રકરણોના અર્થની યથાર્થ યોજના કરી શુદ્ધબ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને સેવ્ય-
સેવક ભાવરૂપ મુખ્ય ભગવદ્દર્શને પ્રવૃત્ત કર્યો.

આ સંઘળી કૃતિનું શ્રીમહાદેવજી ત્યાં સહન નહી થતા મહાદેવજીએ
દશરથ રાજાના પુત્ર શ્રીરામચંદ્રજીની પાસે જઈ કહ્યું કે “ મેં તો આ-
પની આગ્રાથી પૃથ્વી ઉપર માયાવાદ પ્રવૃત્ત કર્યો હતો પણ તે હમણું
પૃથ્વી ઉપરથી ઉછિન થઇ ગયો, હવે મારે શું કરવું. ” સદાશિવનાં એ
વચન સાંભળી શ્રીરામચંદ્રજી વિચાર કરવા લાગ્યા તેટલામાં હનુમાનજી
કે જે રામચંદ્રજીની સેવા કરતા હતા તેમણે મહાદેવજીને કહ્યું કે “ તમે
માયાવાદનો આગ્રહ રાખો છો તેથી હું તમને પણ માયાની સમગ્તું છું.
તમારા માયાવાદમાં સ્વામીની સેવા કપટ ભરેલી છે અને અમે તો નિઃકપટ
ભાવથી સ્વામીની સેવા કરીએ છીએ. ” હનુમાનજીનાં એ વચનો સાં-
ભળી મહાદેવજીએ ક્રોધ ચઢાવીને કહ્યું કે તમે મારો તિરસ્કાર કર્યો માટે
હું હવે પોતે પૃથ્વીપર પ્રકટ થઈને તમારા સેવ્યસેવકભાવને મટાડી નાખીશ
અને માયાવાદને ફરીવાર પ્રવર્તાવીશ. ” આ પ્રમાણે બોલીને શ્રીમહાદેવ-
જીએ અંશાવતાર ધર્યો તે શંકરાચાર્ય થયા. આ વિષયમાં નીચે લખેલું
પદ્યમપુરાણનું વચન પ્રમાણ છે. માયાવાદમસચ્છાસ્ત્રં પ્રચ્છન્નં ચૌદ્રમુચ્યતે
મયૈવકથિતં દેવિકલૌબ્રાહ્મણરૂપિણા ॥ (હે પાર્વતી ! જે માયાવાદના
અંથો છે તેઓ દુષ્ટશાસ્ત્ર છે અને ગુપ્ત રીતે બૌદ્ધમતને અનુસરતા છે એમ
કહેવાય છે. મેંજ (શિવેજ) કળીયુગમાં બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને એ અંથો
કહેલા છે.) એ શંકરાચાર્યે બાળ્ય આદિ માયાવાદના અંથોમાં વેદની શ્રુ-
તિઓના અર્થોને માયાવાદપર લગાવી દઇ સેવ્યસેવક ભાવનું નિરાકાર કરીને
સર્વે લોકોને મોહિત કરી નાખ્યા. એ જોઇ તે વાત હનુમાનજીથી સહન
નહી થઇ શકતાં હનુમાનજી પોતે શંકરાચાર્યની હયાતીના સમયમાંજ

શ્રીરામચંદ્રજીની આજ્ઞા લઈ પૃથ્વીપર પ્રકટ થયા તે માધ્વાચાર્ય થયા. એ માધ્વાચાર્યે માયાવાદનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાથી પોતાનું સ્વરૂપ છુપાવી એકદાંડિ સંન્યાસીનો વેષ લઈ શંકરાચાર્યની પાસે માયાવાદના શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. અભ્યાસ કરતાં કરતાં ઘણો કાળ વ્યતીત થઈ ગયો ત્યારે શ્રીરામચંદ્રજીએ પોતાના નાહાનાં બાઈ લક્ષ્મણજીને કહ્યું કે “તમે પૃથ્વીપર જઈને જુવો કે શંકરાચાર્ય અને માધ્વાચાર્ય પરસ્પરમાં શું કરે છે.” એ પ્રમાણે શ્રીરામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણજી પૃથ્વીમાં અવતર્યા તે શ્રી રામાનુજચાર્ય કેહેવાયા. એમને પણ એમના પિતાએ વિદ્યાધ્યયનને વાસ્તે શંકરાચાર્યની પાસે મોકલતાં તે ત્યાં જઈને વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યા. એક દિવસે શંકરાચાર્ય પ્રસન્ન થઈ શ્રીરામાનુજચાર્યને પોતાનો વાંસો ખંજેરવાની સેવા ખતાવતાં શ્રીરામાનુજચાર્ય તેમનો વાંસો ખંજેરવા લાગ્યા. વાંસો ખંજેરતાં ખંજેરતાં પાછળથી જોવામાં આવ્યું કે “શંકરાચાર્ય આ સમયમાં વેદની શ્રુતિઓના અર્થને માયાવાદમાં લાગુ પાડે છે અને તેમાં સેવ્યસેવકભાવનું ખંડન કરે છે.” એ કૃતિ જોઈ શ્રીરામાનુજચાર્ય કંપાયમાન થઈ ક્રોધાવિષ્ટ થતાં તેમના નેત્રમાંથી ઉતાં આંસુના છાંટા શંકરાચાર્યનાં વાંસા ઉપર પડ્યા. એ પડતાં શંકરાચાર્યે પાછળ ફરીને જોયું ત્યાં રામાનુજચાર્યનું શરીર શેખનાગરૂપ જોવામાં આવ્યું. શંકરાચાર્યને જણાવ્યું કે ‘આમાં કાંઈક કારણ છે’ તેટલીવારમાં માધ્વાચાર્ય કે જે શિષ્યભાવથી રહ્યા હતા તેમનું સ્વરૂપ પણ જાણવામાં આવ્યું. ‘આ લોકથી સેવ્યસેવકભાવની હાનિનું સહન થયું નથી તેથી બન્ને જણા પૃથ્વીપર આવ્યા છે’ એવો વિચાર કરી શંકરાચાર્યે તેઓને કહ્યું કે “મારે જે કરવાનું હતું તે મેં મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરી લીધું છે, હવે તમે બન્ને જણા જે કાંઈ તમારે કર્તવ્ય હોય તે બલે કરો.” એટલું બોલી શંકરાચાર્ય તે સમયેજ પૃથ્વીપરથી અંતર્દાન થઈ ગયાં. આ કથા મહાદેવ સંહિતામાં તથા પુરાણાંતરોમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે લખેલી છે. શંકરાચાર્ય અંતર્દાન થયા પછી રામાનુજચાર્યે માધ્વાચાર્યને કહ્યું કે “આપણે બન્નેજણા કાર્યને વાસ્તે અહીં આવ્યા છીએ તો તે કામ તુરત કરી લઈને આપણે શીઘ્ર શ્રીરામચંદ્રજીની પાસે જવું છે પરંતુ તેમાં એક વાત વિચારવાની છે કે અમારો અને તમારો અભિપ્રાય એકજ છે પણ મતભેદ કર્યા વિના આચાર્યપદની નહીં થઈ શકે અને આચાર્યપદની ન થાય તો પૃથ્વીપર આપણું આવવું નિષ્ફળ છે.” એ વાત સાંભળી માધ્વાચાર્યે શ્રીરામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરતાં શ્રીરામચંદ્રજીએ પોતે ત્યાં પ્ર-

કટ દર્શન દધને કહ્યું કે “ તમને પૃથ્વી ઉપર આન્યાને ઘણો કાળ વીતી ગયો, તમારો વિયોગ મારાથી સહન થતો નથી, તમે વાર કેમ લગાડી. માધ્વાચાર્યે કહ્યું કે “ માયાવાદરૂપ દુઃસંગ ભાગવાથી આપનું વિસ્મરણ થયું હતું તે હમણાં રામાનુજચાર્યના સત્સંગથી મટીને પાછું સ્મરણ પ્રાપ્ત થયું છે. ” એ સાંભળી શ્રીરામચંદ્રજીએ આજ્ઞા કરી કે “ હવે તમારું કામ તુરત પોહોગી લઇને અમારી પાસે આવો. ” માધ્વાચાર્યે વિનંતિ કરી કે “ બહુ ઠીક. પરંતુ અમો બન્નેનો અભિપ્રાય તો એકજ છે માટે મતભેદ કેમ થાય અને મતભેદવિના આચાર્યપદવી કેમ પ્રાપ્ત થાય ? ” એ સાંભળી ‘ તમો કોઇ યુક્તિ ગોઠવીને મતભેદ કરો ’ એવી આજ્ઞા દધને શ્રીરામચંદ્રજી અંતર્દાન થઇ ગયા અને તે પછી શંકરાચાર્યના મ-
ણિમાન આદિ શિષ્યોની સાથે માધ્વાચાર્યને વાદયુદ્ધ ચાલ્યું. માધ્વાચાર્ય અને મણિમાન બન્નેજણા વાદયુદ્ધમાં બહુ પ્રવીણ હતા તેથી જેમ પૂર્વ લીમસેનને અને દુર્યોધનને ગદાયુદ્ધ ચાલ્યું હતું તેવુંજ પ્રબળ વાદયુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. જેમ દુર્યોધન ભગવદ્દેવી હતો તેમ અહીં મણિમાન ભગ-
વદ્દેવી હતો અને જેમ લીમસેન ભગવતકૃપાનું પાત્ર હતો તેમ અહીંયાં માધ્વાચાર્ય ભગવતકૃપાનું પાત્ર હતા. મણિમાન અદ્વૈતમતનું પ્રતિપાદન કરતો હતો અને માધ્વાચાર્ય દ્વૈતમતનું પ્રતિપાદન કરતા હતાં. એઓમાં કોઇનો પણ જય કે પરાજય થતો ન હતો ત્યારે રામાનુજચાર્યે વચમાં પડીને મણિમાનને કહ્યું કે “ તમે અદ્વૈતને સત્ય કહો છો તે પણ અમો સ્વીકારીએ છીએ ” અને માધ્વાચાર્યને કહ્યું કે “ તમે દ્વૈતને સત્ય કહો છો તે પણ અમો પ્રમાણપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ. તમારા બન્નેના વાદને પ્રમાણ મળી અમે વિશિષ્ટાદ્વૈતમતના પ્રવૃત્તિ કરશું. ” એ સાંભળી શં-
કરાચાર્યના શિષ્યો બોલ્યા કે “ તમે એ વાત બોલો છો માટે તમારે એ જીભ છે કે શું ? ” રામાનુજચાર્યે એ વાતને પણ સત્ય કરવા સાર પોતાના શેષસ્વરૂપમાં એ જીભ દેખાડી દીધી અને એ પ્રમાણે બન્નેના યુ-
દ્ધને બંધ પાડી પોતાનો વિશિષ્ટાદ્વૈતમત પ્રકાશિત કર્યો. એ પ્રાચીન આખ્યાયિકા છે. આ પ્રમાણે થતાં પણ માયાવાદનું ખંડન થઇને સર્વ વે-
દસંમત શુદ્ધદ્વૈતનો પ્રકાશ થયો ન હતો તેથી તે પ્રકાશ કરવા સાર પ્ર-
જીએ શ્રીવલ્લભાચાર્યનો અવતાર ધર્યો અને તે ધરીને શુદ્ધાદ્વૈતમતનો સંપૂર્ણ રીતે પ્રકાશ કર્યો.

ઇતિ શ્રીવલ્લભ દિગ્વિજયમાં પ્રાચીન પ્રસ્તાવ

પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

અથપૃથ્વીપરિક્રમણપ્રકરણપ્રારંભઃ

શ્રી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણદેવરાજના આમહ ઉપરથી કેટલાક દિવસ સુધી વિધાનગરમાં (વિન્યનગરમાં) ખીરાજ્યા હતા. ત્યાં તેમણે વ્યાસસુત્ર ઉપર અણુભાષ્ય અને સ્વમાર્ગીય નિબંધ આદિ અનેક ગ્રંથો પ્રકટ કરીને પુષ્ટિભક્તિ માર્ગનો પ્રકાશ કર્યો. પછી પોતાને વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે “ જો કાર્યો કરવા સારું પૃથ્વી પર આવવું થયું છે તે કાર્યો સિદ્ધ થઈ સુખ્યાં પણ હજી તેઓમાંના બે કાર્યો અવશેષ છે. એકતો ભગવદ્વિયોગના રસનો અનુભવ કરવો બાકી છે અને બીજો શુદ્ધભક્તિમાર્ગી દૈવી જીવોને શરણે લઈને તેઓનો ઉદ્ધાર કરવો બાકી છે. ” આ સ્થળમાં કોઈને શંકા ઉત્પન્ન થશે કે “ જો શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણનોજ અવતાર હોય તો તેમને શ્રીકૃષ્ણના વિયોગરસનો અનુભવ કરવાની ઇચ્છા કેમ થાય. ” આનુ સમાધાન—શ્રીકૃષ્ણ પોતે વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે અને સર્વ રસોના ભોક્તા છે તેથી એવો વિચાર પણ થયો કે “ જોમ ભક્તજનો ભજનનંદનો અનુભવ કરતાં સંયોગ વિયોગ આદિ રસનો અનુભવ કરે છે તેમ હું પણ સર્વરસઃ એ શ્રુતિ પ્રમાણે સર્વ રસોનો ભોક્તા છું માટે તે શ્રુતિના અર્થને સિદ્ધ કરવા સારૂ મારે પણ વિયોગરસનો અનુભવ કરવો. અને તે અનુભવ કરવાથી અતત્તત્ત્વઃ એ શ્રુતિના અર્થનો પ્રકાશ થશે, દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવો અવશ્ય છે તે પણ થશે અને તેના પેટામાં દેશ દેશાંતર માયાવાદીઓને પરાસ્ત કરવા છે તે કામ થશે અને તીર્થોને માન દેવું છે તે કામ પણ થશે. એવી ધારણાથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પૃથ્વીનું પરિક્રમણ કરવાને દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પુત્રનો એ સંકલ્પ જાણીને માતાજી ઇલમાગા-રૂજીએ કહ્યું કે “ પુત્ર! તમે હવે બ્રહ્મચર્ય છોડીને સમાવર્તન કરો, હવે તમારો વિવાહ કરવો છે. ” માતાજીનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે ‘ હું હમણાં સમાવર્તન નહીં કરું મારે બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય રાખી એકલાએ ત્રણ વાર પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવી છે. ” એ પ્રમાણે પુત્રનાં વચન સાંભળી માતાજીના મનમાં બહુ ખેદ થયો પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનેક પ્રકારોથી તે ખેદનું સમાધાન કરી પૃથ્વી પરિક્રમ કરવા વિષેમાતાજીની આજ્ઞા લીધી. તેમને પોતાના મામા અટલે તેમના બાઈ વિદ્યાભૂપણને ઘેર રાખ્યાં અને તેમની સેવા સારૂ ચાકરનોકર પણ યોગ્યરીતે રાખ્યા. પછી પોતાનો સર્વ આડંબર તથા સરસામાન છોડી દઈ દામોદ-

રદાસ હરસાણી તથા કૃષ્ણદાસ મેઘન વગેરે પોતાના કૃપાપાત્ર અને કામ-
કાળના ઉપયોગી પાંચ સેવકોને સાથે લઈ સંવત ૧૫૪૮ ના વૈશાખ
વદ ૨ ને રોહિણી નક્ષત્રમાં વૈશ્યુવ ધર્મને શુદ્ધિ પમાડવાને પૃથ્વી પ્રદક્ષણ
કરવા નિકળ્યા. ત્યારે તેમની ૧૩ વર્ષની વય હતી. આચાર્ય ધર્મ પ્રમાણે
શીવેલા વસ્ત્ર ન પહેરતા, તેથી ઉપરણો ઓઢીને બ્રહ્મચારી સ્વરૂપે દંડ, ક-
મંડળ, તથા પાદુકા ધારણ કરીને શુભમુહુર્તમાં માતાજીની પાસેથી વિદાય
થયા. એ સમયે માતાજીએ ગદ્ગદકંઠ થઈને આશિર્વાદ આપ્યો કે “ હે
પુત્ર ! તમે મનથી, વાણીથી તથા ક્રિયાથી જે ધર્મને પાળો છો તે ધર્મ
સર્વ અંગોનાં કવચ જેવા થઈને તમારી રક્ષા કરજો. ” એ આશિર્વાદ માથે
ચડાવી શ્રીમહાપ્રભુજી વિનયનગરથી આઘ્યા વિઠ્ઠલનાથજીના ગામમાં
(પંડરપુરમાં આવ્યા ત્યાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પોતાના મંદિરથી પધારીને
શ્રીમહાપ્રભુજીને માર્ગમાં મળ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ આપે આ-
ટલો પરિશ્રમ શા માટે લીધો, હું તો આપનાં દર્શનને વાસ્તે અહીં આવ્યો
હું તે મંદિરમાં આવતોજ હો. ” શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ ઉત્તર આપ્યો કે
“ મિત્રની સામે જઈને તેડી આવવાનો મિત્રનો ધર્મજ છે. ” આ પ્રમાણે
વાત કરીને વિઠ્ઠલનાથજી પાછા પોતાના મંદિરમાં મૂર્તિનિષ્ઠ થયા ત્યારે
શ્રીમહાપ્રભુજીએ મંદિરમાં જઈ તેમનાં દર્શન, આલિંગન અને પૂજન
યથાવિધિ કર્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજી પાંચ સાત દિવસ ત્યાં બીરાજ્યા અને
પેલી સાત સોનામોઢેર કે જે કૃષ્ણ દેવરાજના થાળમાંથી પોતે લીધી હતી
તેનાં નેપુર ધડાવીને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને ધરાવ્યાં. એક દિવસે શ્રીવિઠ્ઠલના-
થજીએ આજ્ઞા કરી કે “ તમે તુરત વિવાહ કરો અમે તમારે ઘેર પ્રકટ
થઈને પુષ્ટિમક્તિના રસનો અનુભવ કરશું, અને પુષ્ટિમક્તિનો બહુ પ્રચાર
કરશું. પૃથ્વીમાં તમારો વંશ ધણા કાળ સુધી રહેશે, ” એ વચન સાંભળી
શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “ અમારી ઇચ્છા તો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય
પાળવાની હતી પરંતુ હવે ભગવદ્દાનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે નહીં તેથી, ત્ર-
ણુવાર પૃથ્વી ક્રમણ કરવાનો જે સંકલ્પ છે તેને પુરો કરીને પછી ગૃહ-
સ્થાશ્રમ કરશું. ” શ્રીમહાપ્રભુજી એ પ્રમાણે વચનથી બધાઈ શ્રીવિઠ્ઠલ-
નાથજીની આજ્ઞા લઈ પૃથુદક નામના તીર્થ ઉપર આવ્યા અને ત્યાં
યથાવિધિ સંકલ્પ કરીને પૃથ્વીપરિક્રમમાં પધાર્યા. એ પરિક્રમમાં પૃથ્વી
ઉપર જે જે મુખ્ય તીર્થોનાં સ્થળ છે અને મુખ્ય ભગવદ્દામ છે ત્યાં ત્યાં
ત્રણ દિવસ અથવા સાત દિવસ બીરાજીને શ્રીમહાભાગવતની એક એક
પાસાયણ કરી, સર્વ સ્થળોમાં દેવીજીવોને પોતાને શરણે લીધા, સર્વ સ્થળોમાં

વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા અને સર્વ સ્થળોમાં અનેક પ્રકારનો વિચિત્ર ચરિત્ર દેખાડ્યા. એવી રીતે શોભા સહિત ત્રણવાર પૃથ્વીપરિક્રમણ કર્યું તેમાં પોતાની સાથે વાસુદેવદાસ તથા દામોદરદાસ હરસાની, પ્રભુદાસ-જલોટા, કૃષ્ણદાસમેધન અને કાશ્મીરી માધવભટ્ટ એ પાંચ સેવકો હતા. એ પાંચમાં પેહેલા ચાર ક્ષત્રિય હતા અને છેલ્લો બ્રાહ્મણ હતો. એ માધવભટ્ટના નિબાંકના મતને અનુસરનારા કેશવભટ્ટનો ભાઈ હતો કે જે કેશવભટ્ટના કરેલા કમદીપિકા આદિ ગ્રંથો પ્રસિધ્ધ છે. પોતાની સાથે પાંચ સેવકો રાખ્યા હતા તેનું કારણ એ હતું કે તેઓ પોતાના ઐશ્વર્ય આદિ છ ધર્મોના પાંચ ધર્મોને સૂચવનારા હતા.

પ્રભુના ઐશ્વર્ય આદિ છ લક્ષણોની કારિકાઓ કે જેઓ શ્રી મહાપ્રભુએ પોતે કરેલી સુમોધીની નામની શ્રી ભાગવતની ટીકામાં દશમસ્કંધના વેણુગીત ઉપર લખી છે તેઓનો અર્થ, ઉપર કહેલા પાંચ સેવકોમાં પણ જોડવાને વાસ્તે આ ગ્રંથમાં તે કારિકાઓ અર્થ સહિત લખીએ છીએ.

ઐશ્વર્ય ગુણની કારિકા.

ईश्वरः पूज्यते लोके मूढैरपि यदा तदा ॥

निरुपाधिकमैश्वर्यवर्णयंति मनीषिणः ॥ ૧ ॥

(જ્યારે જગતમાં મૂઢ લોકો પણ ઇશ્વરની પૂજા કરે ત્યારે તે ઇશ્વરના સાચા ઐશ્વર્યનું વિદ્વાનો વર્ણન કરે છે.) શ્રીમહાપ્રભુની સાથે જે વાસુદેવદાસ હતો તે મહા મૂઢ અને ભાર ઉપાડનાર હતો. શ્રીમહાપ્રભુની સાથેના સઘળા સામાનને એ એકલોજ માથાપર ઉપાડીને ચાલતો હતો તેથી એને સર્વે લોકો છકડો કેહેતા હતા. એ વાસુદેવદાસ સ્નાન, સંધ્યા, જપ કે પાઠ કાંઈ પણ જાણતો ન હતો. કેવળ શ્રીમહાપ્રભુને જ પરમતત્વ સમજતો હતો. આવા મૂઢ માણસે પણ શ્રીમહાપ્રભુની સેવા કરી તેથી શ્રીમહાપ્રભુમાં ઐશ્વર્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

યશગુણની કારિકા.

यशोयदिविमुद्धानां प्रत्यक्षासक्तिवारणात् ॥

स्वधर्मयोजयेत्तेषु ततो भवति नान्यथा ॥ ૨ ॥

(મૂઢ લોકોને પણ તેઓની વિષયોમાં આસક્તિ અટકાવીને સ્વધર્મમાં જોડે તો તેથીજ યશ થાય છે. એ જેવો યશ ખીજ કોઈ પ્રકારથી થતો નથી.) શ્રીમહાપ્રભુની સાથે દામોદરદાસ નામનો જે સેવક હતો તે પ્રથમ લૌકિક કાર્યોમાં બહુજ આસક્ત હતો. એક દિવસે પોતાના ધરની

ખડકીમા બેઠો હતો ત્યાં માર્ગમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને પધારતા જોઈ દર્શન કરતાંજ સ્વરૂપાસક્ત થઈ સઘળાં સ્ત્રીપુત્રાદિકને છોડી દઇને તુરત શરણે આવ્યો હતો અને સર્વ સેવકોમાં અગ્રણી થયો હતો. આ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીમાં યશગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે. ઉપર લખેલી કારિકાનો બીજો અર્થ પણ છે તે એ છે કે (પુરાણાદિકમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ જે પ્રસિદ્ધ છે તેઓમાં આસક્તિનું નિવારણ કરીને મૂઢ લોકોને ભગવદીય ચાર પુરુષાર્થમાં જોડવામાં આવે તો તેથી યશ થાય એવો યશ કોઈ બીજા પ્રકારથી થતો નથી. આમાં કહેલા ભગવદીય ચાર પુરુષાર્થોનું નિરૂપણ મક્કીમાર્ગે હરદેસ્યં ધર્મોર્થો હરિરેવ ચ ॥ કામો હરિદિ-દક્ષા ચ મોક્ષઃ કૃષ્ણસ્ય સેવનમ્ ॥ ૨ ॥ એ કારિકામાં કહ્યું છે એ કારિકાનો અર્થ એ છે કે (પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણનું દાસપણું કરવું એજ ધર્મ છે, શ્રીકૃષ્ણજીનું અર્થ છે, શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા એજ કામ છે અને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું એજ મોક્ષ છે.) શ્રી મહાપ્રભુજીએ દામોદરદાસને એ પુરુષાર્થોમાં પણ જોડ્યો હતો તેથી પણ શ્રી મહાપ્રભુજીમાં યશગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી ગુણની કારિકા.

શ્રિયો હિ પરમાકાષ્ઠા સેવકા સ્તાદા જ્ઞાયાદિ ॥

(જે સેવકો પણ સ્વામિના જેવાજ હોય તો શ્રીગુણની પરમ અવધિ છે.) શ્રી મહાપ્રભુજીની સાથે પ્રભુદાસ નામનો જે સેવક હતો તે શ્રી મહાપ્રભુજી જેવાજ હતો. એક દિવસે ઉષ્ણકાળમાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ‘ આ સમયે ક્યાંથી દહી આવે તો શ્રી ઠાકોરજીને ભોગ ધરીએ. ’ પ્રભુદાસ શ્રી મહાપ્રભુજીના મનની વાત જાણીને તુરતજ એક ગોવાલજીના ધરથી શુદ્ધ દહી લઈ આવ્યો. અને એ ગોવાલજી દહીના મુલ્યમાં મુક્તિ માગતાં તેને મુક્તિ પણ આપતો આવ્યો. આ પ્રમાણે અત્યંત-ચીમિપણું અને મુક્તિદેનારપણું શ્રી મહાપ્રભુજીના સેવકમાં પણ હતું તેથી શ્રી મહાપ્રભુજીમાં શ્રીગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

જ્ઞાનગુણીની કારિકા.

જ્ઞાનોત્કર્ષસ્તદૈવસ્યાત્સ્વભાવર્વ જયીભવેત્ ॥ ૩ ॥

(જ્યારે ભક્ત લોકો પોતાના સ્વભાવને જીતે ત્યારે પ્રભુમાં જ્ઞાનગુણનો ઉત્કર્ષ જણાય છે.) શ્રી માહાપ્રભુજીની સાથે જે કાશ્મીરી બ્રાહ્મણ માધવભટ્ટ હતો તે પોતાના બ્રાહ્મણપણાના અભિમાનને છોડીને તથા ઇ-

ન્દ્રિયોના વિપયાસકિરપ સ્વભાવને જીતીને દાસભાવથી શ્રી મહાપ્રભુજીની સેવા કરતો હતો તથા શ્રી મહાપ્રભુજી શ્રી ભાગવતની સુબોધિની ટીકા કરીને કેહેતા હતા ત્યારે પંક્તિના અર્થને તથા ભાવને યથાર્થ સમજીને લખતો હતો તેથી શ્રી મહાપ્રભુજીમાં જ્ઞાનગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

વૈરાગ્ય ગુણની કારિકા.

હરેશ્વરણયોઃપ્રીતિઃસ્વસર્વસ્વનિવેદનાત્ ॥

ઉત્કર્ષશ્ચાપિવૈરાગ્યેહરેરપિહરિર્યદિ ॥ ૪ ॥

(પોતાની પાસે ઇંદ્રના ઇંદ્ર જેવી સમૃદ્ધિ હોય તો પણ પોતાનું સર્વસ્વ નિવેદન કરી ભગવાનના ચરણમાંજ પ્રીતિ રાખે એવા ભક્તો હોવાથી પ્રભુમાં વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ જણાય છે.) શ્રીમહાપ્રભુજીની સાથે જે કૃષ્ણદાસ હતો તેને શ્રી મહાપ્રભુજીમાં એવીજ અસાધારણ પ્રીતિ હતી. પૃથ્વીપરિક- મામાં એક દિવસે શ્રીઅંગમાં કાંઇક ખેદ થવાથી શ્રીમહાપ્રભુજી કાંઇ આરોગ્યા નહી હતા અને રાતે આરોગવાની કાંઇક ઇચ્છા થઇ તે સમયે કૃષ્ણદાસે નદી તરીને સામે કાંઠેથી ધાન લાવી તેના મરમરા બનાવીને શ્રી મહાપ્રભુજીને આરોગાવ્યા હતા. એક દિવસે માર્ગમાં જતાં પર્વતમાંથી શિલા ટુટી તેને કૃષ્ણદાસે લાઇથી ઝાલી રાખીને, શ્રી મહાપ્રભુજી પધારી ગયા પછી નીચે પાડી હતી. એ ઉપરથી શ્રી મહાપ્રભુજીમાં વૈરાગ્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે. એ પાંચે સેવકોની એવી વાતો ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્તાના અંથમાં સ્કુટ છે.

૭ ધર્મોમાં એક વીર્યગુણ રહેા તેની કારિકા.

વીર્યદેવેષુતત્રાપિસ્ત્રીપુતત્રાપિકામતઃ ॥

સાન્નિધ્યેપુરુષાણાંચતેનતતોમહત્ ॥ ૫ ॥

(શ્રીકૃષ્ણનાં વેણુનાદ અને રાસોત્સવ આદિ ચરિત્રો જોઇને દેવતાઓ મૂર્છિત થઇ ગયા, તેઓમાં પણ તેઓની સ્ત્રીઓ મૂર્છિત થઇ ગઇ, તેમાં વળી કામદેવથી મૂર્છિત થઇ ગઇ અને તેમાં વળી પતિઓ પાસે છતાં પણ મૂર્છિત થઇ ગઇ તેથી શ્રીકૃષ્ણમાં વીર્યગુણનો ઉત્કર્ષ જણાય છે.) શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરિત્ર જોઇ પૃથ્વીના દેવ બ્રાહ્મણો મોહિત થયા હતા અને તેઓમાં પડિત લોકોની વાણીરૂપ સ્ત્રીઓ મોહિત થઇ ગઇ હતી તેથી શ્રી મહાપ્રભુજીમાં વીર્યગુણ સંપૂર્ણ હતો એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજીએ પૃથ્વીપર ખીરાજીને જે જે કાર્ય કસ્યાં હતાં તે સ- ખણાં નિજવાર્તાના અંથમાં અને ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્તાના અંથમાં પ્ર-

સિદ્ધ છે. તેઓમાં જે જે કાર્યો આ ગ્રંથમાં ઉપયોગી જણાય છે તે હવે લખીએ છીએ.

શ્રી મહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતાં કરતાં જ્યારે પુરૂષોત્તમ ક્ષેત્ર એટલે શ્રીજગન્નાથ ધામમાં પધારતા હતા ત્યારે એમને માર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય નામના આચાર્યનો મિત્રાપ થયો. શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની સાથે શ્રી મહાપ્રભુજીને સ્નેહ ઘણો હતો તેથી શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યે સ્નેહની રીતિથી હાસ્યપ્રસંગમાં શ્રી મહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “આપનો માર્ગ તો પુષ્ટિરૂપ છે તે છતાં આપના સેવકો દુર્ભાગ કેમ છે?” શ્રી મહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “અમારા માર્ગમાં દુર્ભાગપણ્યએ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયપણાને જણાવે છે. અમારો માર્ગ વિયોગરૂપ તાપના કલેશથી પુષ્ટ છે તેથી અમારા માર્ગમાં જે આવે છે તે દુર્ભાગ થઈ જાય છે. તેમ તમારા માર્ગમાં રસ પ્રકટ રાખ્યો છે તેથી ભક્તોને સંયોગમાં પણ વિયોગ રહે છે.” એ વાત સાંભળી તે વિષયમાં કૃષ્ણચૈતન્ય કાંઈ બોલ્યો નહીં. વળી કૃષ્ણચૈતન્યે કહ્યું કે “અમારા માર્ગમાં તો નિત્ય એક લાખ ભગવત્નામ લેવાનો આગ્રહ રાખ્યો છે.” એ સાંભળી શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “અમારા માર્ગમાં તો એવો આગ્રહ છે કે એક ક્ષણમાત્ર પણ ભગવત્નામનું વિસ્મરણ થાય તો તુરત આસુરી આવેશ થાય છે, તેથીજ અમે નવરતન નામનાં ગ્રંથમાં નિચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

તસ્માત્સર્વાત્મનાનિત્યશ્રીકૃષ્ણઃશરણમમાઘદન્નિરેવસતતંસ્થેયમિત્યેવ મેમતિ ॥ (એટલા માટે વૈષ્ણવોએ સર્વ ભાવથી ‘નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ માર્શરણ છે’ એમ સર્વદા બોલ્યાજ કરવું જોઈએ એવો મારો નિશ્ચય છે.)

વળી બીજા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે **સાહાનિસ્તન્મહાહિદ્વંસાચાંચજહમૂકતા ॥**

યન્મુહૂર્ત્સક્ષણવાપિવાસુદેવનાર્જિતયત્ ॥ (મુહૂર્ત્તમાત્ર કે ક્ષણમાત્ર પણ વાસુદેવનું ચિંતન ન થાય તો તેજ હાની છે તેજ મોટું હિર છે અને તેજ આંધળા પણું, જડપણું તથા મુંગાપણું છે.)

પછી શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યે કહ્યું કે “અમે તો વનના માર્ગથી તુરત જઈને શ્રી જગન્નાથજીના દર્શન કર્યું.” શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “અમે તો વીકટ માર્ગમાં નહીં ચાલીએ, કારણ કે કોઈ સમયે અમારે વારતે પ્રભુને શ્રમ કરવો પડે.” પછી શ્રી મહાપ્રભુજી તો સીધા માર્ગથી પૃથ્વી પરિક્રમણ કરતા કરતા શ્રી જગન્નાથ ક્ષેત્રમાં ગયા.

શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય તો વનના માર્ગથી ચાલ્યા ત્યાં રસ્તામાં તેમને હથીએ સુંહવતે પકડી લેતા શ્રી જગન્નાથજીએ પોતાની ભુજ લાંબી કરીને બચાવ્યા. આ વૃત્તાંત શ્રી જગન્નાથ ક્ષેત્રમાં સાંભળવામાં આવતાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ કે સ્વર્ગ કાંઈપણ ન હતું. સર્વ દેવતાઓ, સર્વ પિતૃઓ અને સર્વ મનુષ્યો

શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને કહ્યું કે “ પ્રભુને એટલો પરિશ્રમ પડે એ અમારાથી સહન થાય નહીં. ” એટલા માટે અમે એ રસ્તાથી આવ્યા નહિ. એ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય લગ્ન છ ગયા. એક દિવસે શ્રી મહાપ્રભુજી દર્શનને વારતે શ્રી જગન્નાથજીના મંદિરમાં પધારી ઉભા ઉભા દર્શન કરતા હતા ત્યાં અકસ- માત મેઘની ગર્જના જેવા મોટો શબ્દ થયો, તેથી ભયને લીધે પડ્યા આદિ જેટલાજણા મંદિરમાં હતા તેઓ સઘળા બાહાર નીકળી ગયા શ્રી મહાપ્રભુજી એકલાજ મંદિરમાં રહ્યા અને મંદિરના કમાડ પોતાની મેજે બંધ થઈ ગયાં. મંદિરની અંદર શ્રી જગન્નાથજીને અને શ્રી મહાપ્રભુજીને પરસ્પર વાતો થવા લાગી. શ્રી જગન્નાથજીએ કહ્યું કે ‘ તમે જે સેવાનો માર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે અમને બહુ પ્રિય છે માટે હવે તમે તમારા વંશ- દારાએ સેવામાર્ગના પ્રચારનો વિસ્તાર કરો. ’ એ સાંભળી શ્રી મહાપ્રભુ- જીએ ‘ તથાસ્તુ ’ કહ્યું. વળી શ્રી જગન્નાથજીએ કહ્યું કે “ તમે જે કૃષ્ણ- પ્રેમામૃત, નાગનો અંધ પ્રકટ કર્યો છે તે જાણવાની દૃષ્ટિ અમારા ભક્ત કૃષ્ણચૈતન્યને છે. ” શ્રી મહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “ શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની સાથે મારે પણ મિત્રતા છે માટે તેમને હું એ અંધ અવસ્થા આપીશ. ” વળી શ્રી જગન્નાથજીએ કહ્યું કે “ શ્રી જ્યદેવકૃત ગીતગોવંદ કાવ્ય અમને બહુ પ્રિય છે માટે તેનો પ્રચાર તમારા સંપ્રદાયમા રાખો અને રાંગણાતું શાક અમને પ્રિય છે પણ તેનો તમે નિષેધ કર્યો છે તો હવે તેનો વિધિ કરીને તમારા દાકોરજીને ભોગ ધરતા જાઓ. ” આ બે વાત પણ શ્રી મહા- પ્રભુજીએ સ્વીકારી લીધી. આટલી વાતચીત થયા પછી મંદિરના કમાડ ઉઘડી જતાં પડ્યા વગેરે લોકો અંદર આવ્યાં અને તેઓ સર્વે એ સમ- હારને તથા શ્રી મહાપ્રભુજીના પ્રભાવને જોઈ વિરમન થઈને ધન્ય ધન્ય કહેવા લાગ્યા. પછી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાને ઉતારે આવ્યા. બીજે દિવસે પોતે મંદિરમાં જઈને પોતાના હાથથી શ્રીજગન્નાથજીને શૃંગાર કર્યો અને મહાપૂજનો ગનોરથ કર્યો તે સમયે કૃપાપત્ર લોકોને વેણુનાદ કરતાં શ્રીજગન્નાથજીનાં દર્શન થયાં. એ જગન્નાથપુરીનો લોજદેવ નાગનો રાજા હોતો તેણે એક મહીના પેહેલાં ત્યાંનાં પંડિતોને, શ્રોતારમાર્તોને તથા સર્વ સંપ્રદાયવાળાઓને એકઠા કરી સર્વને નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રશ્ન પુછ્યાં હતાં. ૧ પરમાર્થના સાધનરૂપ એક મુખ્યશાસ્ત્ર કોણ છે, ૨ જેને પરબ્રહ્મ શબ્દ લાગુ પડે છે એવો સેવવા યોગ્ય દેવ કોણ છે ? ૩ સંસારમાંથી તારનારનો એક મંત્રી કયો છે ? ૪ મુખ્ય કર્મ કયું છે એ ચાર પ્રશ્નો રાંગણી સર્વ લોકો પોત પોતાને અમતું કહેતા હતા અને પરસ્પર વાદ

કરીને એક ખીજનું ખંડન કરતા હતા તેથી કલેશ થતો હતો અને રાજના મનનું સમાધાન થતું ન હતું. પછી રાજાએ શ્રીમહાપ્રભુજીને ત્યાં આન્યા સાંભળ્યા અને તેમનો પ્રભાવ પણ સાંભળ્યો તે ઉપરથી રાજાએ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવી સાલંગ પ્રણામ કરીને સઘળું વ્રતાંત કહી સંભળાવ્યું. એ સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી કે “અમો વેદશાસ્ત્રની રીતિથી તમારા ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર આપી સમાધાન કરશું માટે સઘળી સભા એકઠી કરીને ખબર કરો એટલે અમે ત્યાં આવીશું. એ ઉપરથી રાજાએ સઘળી સભા એકઠી કરી અને પોતે જાતે જઈ શ્રીમહાપ્રભુજીને ઉતારાથી પધરાવી આવીને તેમને ઉંચા સિંહાસન ઉપર બારાજમાન કર્યા. એ સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ સભાના પડિતોની સાથે થોડી ચર્ચા કરીને જોઈ લીધું કે “આ સભામાં પ્રૌઢ પંડિત કોઈ નથી, સર્વે નિરર્થક જીવે કર્યા કરશે.” તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વેને કહ્યું કે “કાંતો તમો સઘળા યથાર્થવાદ કરીને રાજના મનનું સમાધાન કરો અને તેમ નહીં તો જે શ્રીજગન્નાથજી લખી આપે તે વાતને તમો તથા રાજ પ્રમાણુ કરો.” શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી સભામાં જેઠેલા સર્વે લોકો બોલ્યા કે “આપની સાથે વાદ કરવાનું અમારું સામર્થ્ય નથી માટે સર્વે શ્રીજગન્નાથજીના લખવાને પ્રમાણુ માનીશું.” એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રાજને કહ્યું કે “એક કાગળ તથા તેની સાથે શાહીનું કામ તથા લેખણ મંદિરમાં શ્રીજગન્નાથજીની પાસે મુકી કમાડ બંધ કરીને અમારી પાસે આવો.” રાજાએ તે પ્રમાણુજ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ થોડીવર બોલરી રાજને પાછો મંદિરમાં મોકલી કાગળ મંગાવીને સભામાં જેઠેલા સર્વે લોકોને વંચાવ્યો. એ કાગળમાં શ્રીજગન્નાથજીએ નીચે પ્રમાણુ એક શ્લોક લખ્યો હતો.

एकंशास्त्रं देवकीपुत्रगीतमेकौ देवो देवकीपुत्र एव ॥

મંત્રોપ્યેકસ્તસ્યનામાનિયાનિકર્માપ્યેકંતસ્યદેવસ્યસેવા ૧ ॥

(શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્યરૂપ જે શ્રીગીતાજી છે તેજ એક મુખ્ય શાસ્ત્ર છે. શ્રીકૃષ્ણજ એક મુખ્ય દેવ છે. શ્રીકૃષ્ણનાં જે નામો છે તેઓજ મુખ્ય મંત્ર છે અને શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ મુખ્ય ધર્મ છે. એશ્લોક વાંચી તેને સર્વેએ પ્રમાણુ માન્યો અને તે વિષે કોઈએ પણ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર કર્યો નહીં પરંતુ જે લોકો બહિર્મુખ હતા તે લોકોને એ વાત અસહ્ય થઈ પડતાં તેઓમાંના એક અધમ બ્રાહ્મણે શંકા કરી કે “શ્રીજગન્નાથજીને હાથપો છે નહીં તે છતાં તેમણે લખ્યું કેમ?” એ દુષ્ટનું વાક્ય સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી ક્રોધપૂર્વક

ખોદ્યા કે “ શ્રીહરત નથી ત્યારે ભોગ સામગ્રીને કેમ આરોગે છે માટે આ શંકાનો ઉત્તર પણ શ્રીજગન્નાથજીને દેશે. ” પછી પેહેલાની પેઠેજ પ્રીવાર કસ્યું ત્યાં કાગળમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખાઇ આવ્યો.

યઃપુમાન્પિતરદ્વેષિતંવિચ્ચ દન્યરેતસમ્ ॥

યઃપુમાન્ભગવદ્વેષીતંવિચ્ચાદન્યરેતસમ્ ॥ ૨ ॥

(જે પુરૂષ પિતાનો દ્વેષ કરે તેને જાનના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો જાણવો અને જે પુરૂષ ભગવાનનો દ્વેષ કરે તેને પણ જાનના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો જાણવો) એશ્લોક જોઇ સમામાં એકેકા સર્વ લોકોએ તે વાતને સાચી કહી નિંદા કરનાર બ્રાહ્મણ નીચું જોઇ રહ્યો અને પછી રાત્રીએ તે પ્રમાણે ખાતરી કરી શિક્ષા કરીને તે બ્રાહ્મણને જાતિબલિષ્ઠ કરીદીધો. આ પ્રમાણે શ્રી મહાપ્રભુજી ભોજદેવ રાત્રીના મનનુનિસ્સંદેહ સમાધાન કરીને પાછા પોતાને ઉતારે પધાર્યા. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તે ક્ષેત્રના શક્તિ હંપાસક જે અધમ બ્રાહ્મણો તથા પંડિતો ક્ષેત્રમાં ભૈરવીચક કહે તા હતા તેઓની સાથે વાદ કરીને સર્વને પરાસ્ત કર્યા અને ભગવત્પ્રસાદ મહાત્મનો વિસ્તાર કર્યો. આ ઉપરથી દ્વૈપભાવ થતાં તે સર્વે બ્રાહ્મણોએ વિચાર કર્યો કે “વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ કરવાનો મોટો આગ્રહ છે અને આ વક્ષમાચાર્ય મહાપ્રસાદના મહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે કે ‘જેસમયે મહાપ્રસાદ મળે તે સમયેજ જમી જવો તો હવે આપણે આને એકાદશીને દિવસેજ પ્રસાદ દેશું. જે વાત માંથી એક વાત કરશે એટલે એના મતથીજ એને પરાસ્ત કરી દેશું’ એવો વિચાર ગોઠવી રાખી, શ્રી મહાપ્રભુજી એકાદશીને દિવસે પ્રાતઃ કાળે જ્યારે દર્શન કરવા પધાર્યા ત્યારે તેઓમાંના એકે શ્રીમહાપ્રભુજીને મહાપ્રસાદ દીધો. શ્રી મહાપ્રભુજી તો એ મહાપ્રસાદને શ્રીહસ્તમા લઇ ગરુડસ્તાંબની પાસે ઉભા ઉભા તે મહાપ્રસાદની સ્તુતી કરવા લાગ્યા તથા મહાત્મ્યનું વર્ણન કરવા લાગ્યા તે બીજે દિવસ સર્વનાં કીરણ નીકળ્યાં ત્યારે તે મહાપ્રસાદને મુખમાં ધરી શ્રીજગન્નાથજીનાંદર્શન કરીને પાછા ઉતારે પધાર્યા. એ વાત જોઇને સર્વે લોકો ચક્રિત થઇ ગયા જેમ સિંહની ગર્જનાના ત્રાસથી મૃગના સમૂહો ભાગી જાય તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રભાવના ચમત્કાર જોઇ ત્રાસને લીધે દુર્જન લોકો ભાગીજ ગયા.

હવે પ્રસંગને લીધે મહાપ્રસાદનું મહાત્મ્ય લખીએ છીએ.

મહોપનિષદમાં કહ્યું છે કે—નારાયણ એકજ હતા. બ્રહ્મા, પૃથ્વી

વિષ્ણુએ ખાધેલું ખાયછે, વિષ્ણુએ સુધેલું સુધેછે, વિષ્ણુએ પીધેલું પીએછે અને વિષ્ણુએ ચાખેલું ચાખેછે એટલા માટે વિદ્વાનોએ વિષ્ણુને જે નૈવેદ્ય ધરાવ્યું હોય તે ખાવું જોઈએ.

સારસંગ્રહમાં પદ્મપુરાણનાં વચન છે કે—એકાક્ષને ઇચ્છનારા મુનિઓએ વિષ્ણુના શુદ્ધ નૈવેદ્યનું બક્ષણ કરવું. ખીજા દેવનું નૈવેદ્ય ખાવામાં આવે તો ચાંદ્રાયણ કરવું જોઈએ. વિષ્ણુએ ધરેલી માળા શુદ્ધ છે અને પાપને હરનાર છે. જે માણસ એ માળાને માથે ચડાવે તે માણસ અનાયાસે વિષ્ણુને પામે છે. વિષ્ણુના નૈવેદ્યરૂપ તુલસી સહિત અન્નમાં વિષ્ણુનું ચરણામૃત નાખી જે માણસ વિષ્ણુની આગળ તે અન્નને જમે છે તેને કરોડો યજ્ઞ કર્યાનું પુણ્ય થાય છે. પૃથ્વીમાં જે માણસ વિષ્ણુને નિવેદન થએલા અન્નને જમે છે તે માણસ એવા ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે કે જ્યાંથી પાછું ફરવું પડતું નથી.

નારદી પુરાણમાં કહ્યું છે કે—નારાયણનું નૈવેદ્ય જમવાથી બ્રહ્મહત્યાનો પણ નાશ થાય છે પણ જો તે નૈવેદ્યની કણિકા પણ ધરતીરપર ફેંકી દેવામાં આવે તો બ્રહ્મહત્યાથી આઠ ગણું પાપ લાગે છે.

એજ પુરાણમાં દાદૃશ્યનું વચન છે કે—વિષ્ણુનાં અન્નપાનાદિ પ્રસાદનું નિત્ય સેવન કરવાથી સઘળા પાપોનો નાશ થાય છે, સઘળાં પુણ્ય મળે છે, મુક્તિ મળે છે અને શુભ થાય છે. વૈષ્ણવે તો વિશેષેકરી વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય જમવું જોઈએ. એ જમવાથી તુરંતજ સૌ જન્મનાં પાપનો નાશ થાય છે.

હરિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસીઓએ ભગવાનના નૈવેદ્યરૂપ પવિત્ર ઉત્તમ અન્નને જમે છે.

ભારદ્વાજસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—જે માણસ શ્રાદ્ધના કામમાં પિતૃઓને વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય ન આપે તેના પિતૃઓ તથા શ્રાદ્ધમાં ખેસાડેલા બ્રાહ્મણો વિદ્યાને અને મૂત્રને ખાય છે. વિષ્ણુને નિવેદિત કરેલું હવિ નિત્ય દેવતાઓને વાસ્તે હોમવું અને વિશેષે કરીને પિતૃઓને દેવું. એમ કરવાથી સઘળું અક્ષય થાય છે. વિષ્ણુને નિવેદન કરેલું અભક્તોને દેવું, પછી વૈશ્વદેવ કરવો અને પછી શ્રાદ્ધની ક્રિયા વગેરે કરવું.

નારદ પંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે—માફે પૂજન કરીને ત્યાં નિવેદન કરેલા ઉત્તમ શેષ અન્નનું બક્ષણ કરવા કરતાં ખીજું વધારે સુખ કયું છે? શંખનું જળ તીર્થના જળ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, ચરણામૃત અનેક તીર્થો કરતાં ઉત્તમ છે, નૈવેદ્ય જમવું કરોડો યજ્ઞ બરાબર છે અને વિષ્ણુનું નિ-

મોક્ષ ધરતું એ વ્રત સમાન છે તથા દાન સમાન છે. છ મહીના સુધી ઉપવાસો કરવાથી જે પુણ્ય થાય તે પુણ્ય કળિયુગમાં વિષ્ણુના નૈવેદ્યની કલ્પિકા માત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે.

મોક્ષ વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે-હે બ્રાહ્મણ ! શ્રી જગન્નાથજીના નૈવેદ્યનું અને અન્નપાનાદિકનું ભક્ષણ કરવામાં ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર રાખવો નહીં. જગન્નાથજીનું નૈવેદ્ય પરબ્રહ્મની પેઠે નિર્વિકાર છે અને વિષ્ણુના જેવુંજ પવિત્ર છે. જે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો કે વૈશ્યો જગન્નાથજીનું નૈવેદ્ય ખાવામાં વિકાર કરે તેઓ કોઢીઆ થાય છે, સ્ત્રી પુત્રોથી રહિત થાય છે અને એવા નરકમાં પડે છે કે જ્યાંથી પાછું નિકળાતુંજ નથી.

શ્રી ભાગવતમાં ઉદ્ભવજીએ ક્રીડ્ધણુને કહ્યું છે કે-“ અમે હાસ લોકો કે જેઓ તમે ભોગવેલા માળાં ચંદનો, વસ્ત્રો તથા અલંકારોને અમારા અંગપર ધરીએછીએ અને તમારાં ઉચ્છિદ્રને જમીએ છીએ તેઓ તમારી માયાને જીત્યુંજ.”

એ પ્રભાણે જગન્નાથ ક્ષેત્રમાં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડી શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાંથી પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા શ્રીરંગજીના ધામમાં પધાર્યા.

પેહેલે દિવસ શ્રીરંગભગવાનનાં દર્શન તથા મહાપૂજા યથાવિધિ કરી ત્યાં સાત દિવસ ખીરાજીને શ્રી ભાગવતની એક પારાયણ કરી. એરથળમાં રામાનુજના મતને અનુસરનારા શ્રી નિવાસાચાર્યનો અને જનાર્દનાચાર્યનો મિલાપ થયો. એઓએ કહ્યું કે “ તમારા શુદ્ધાદૈતનો અને અમારા વિશિષ્ટાદૈતનો તાત્પર્ય તો એકજ છે, શ્રી મહાપ્રભુજીએ કિતર આપ્યો કે “ તાત્પર્ય એક નથી શુદ્ધાદૈતમાં અને વિશિષ્ટાદૈતમાં મોટો અંતર છે જેમ ‘ દડી, કેહેવાથી દંડનું ગ્રહણ થયા વગર રહેતું નથી તેમ ‘વિશિષ્ટાદૈત’ કેહેવાથી વિશેષણરૂપ દૈતનું ગ્રહણ થયા વગર રહેતું નથી. એમાં વિશેષ્ય, વિશેષણ અને તેઓનો સંબંધ એ ત્રણેનું ગ્રહણ થાય છે. વળી તમે કારણસૂક્ષ્મચિત્તને અને કારણ સૂક્ષ્મઅચિત્તને બ્રહ્મથી વાસ્તવિક રીતે ભિન્ન માનો છો અને સ્થળચિત્તને તથા સ્થળ અચિત્તને તેઓને કાર્યરૂપ કહો છો. એમ કહીને વળી તેઓને સ્વરૂપે કરી તથા અંગાંગી ભાવે કરી બ્રહ્મથી અભેદસિદ્ધ કરો છો. કારણ કે-**વસ્તુતોમિન્નમેવૈતદ્બ્રહ્મણશ્ચિદચિત્સદા ॥ સ્વરૂપતઃસ્વભાવાદ્યઃશરીરત્વાદમેદવાક્ ॥** એતમારી કારિકામાં એ પ્રભાણેજ કહ્યું છે. તમે જે એ પ્રભાણે કહો છો તે સર્વ વેદ સંમત તથી. વેદમાં તો સર્વત્ર અદ્વિતીય બ્રહ્મનેજ કારણ માનેલ છે. જુવો **एकमेवाद्वितीयं-ब्रह्म । नेहानानास्तिकेचन । नासदासीन्नोसदासीत् । सदेवसौम्येद-**

મમ્ર આસીત્ ॥ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ કેવળ બ્રહ્મને જ કારણ કહે છે. સર્વ શ્રુતિઓમાં જે એવ શબ્દ છે તે અન્યના કારણનો નિષેધ કરનાર છે કદાપી તમે કહેતા હો કે શુદ્ધાદૈતમાં પણ ભેદ પ્રતીતિ તો છેજ' તો તે ઠીક, પરંતુ એ પ્રકારથી ભેદ પ્રતીતિ નથી. અમારા મતમાં જડ, જીવ અને અતર્ક્યોમાં એ ત્રણે બ્રહ્મનાં કાર્ય છે તેથી તેઓમાં પોતપોતામાં ભેદ પ્રતીત થાય છે પણ તેઓનો બ્રહ્મથી ભેદ પ્રતીત થતો નથી. **બ્રહ્મસ્યાં પ્રજાયય । સોકામયત ।**

સદાત્માનંસ્વયમકુરુત । સદ્દં સર્વમસૃજત ॥ ઇત્યાદિક શ્રુતિઓ કાર્યમાત્રને બ્રહ્મરૂપ જ કહે છે. જેમ ઘડા અને કોડીઆં આદિ મૃતિકાનાં કાર્યોમાં તથા કડાં અને કુંડળ આદિ સુવર્ણના કાર્યોમાં પરસ્પર ભેદ પ્રતીત થાય છે તેમ બ્રહ્મનાં કાર્યોમાં પરસ્પર ભેદ પ્રતીત થાય છે પણ કાર્યો કારણથી જુદાં પડતાં નથી એવો અમારો સિદ્ધાંત છે તેથી શુદ્ધાદૈત છે. તમારું જે વિશિષ્ટાદૈત છે તેતો દૈતની કોટિમાં જાય છે. ”

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીમાં વચનો સાંભળી મતવિષયમાં એમાંથી કોઈનાથી પણ ઉત્તર દઈ શકાયો નહી. પછી તે રામાનુજના મતવાળાઓએ જીજ્ઞાસા વાત કાઢાડી કે “ તમે તમમુદ્રાનું ધારણ કરવાનો નિષેધ કેમ કર્યો છે ? તમમુદ્રા વિના જીવ મોક્ષનો અધિકારી થતો નથી. ” એ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે—“ તમમુદ્રાનાં જે પ્રમાણ છે તે સધળાં નિમૂળ છે. ” એ સાંભળી પવિત્રંતેવિતતં એ ભાગથી અતતતતતૂર્તવાસોબધુતે એ ભાગ પર્યંત શ્રુતિ ગોલીને શ્રીનિવાસાચાર્ય બોલ્યા કે “ જેનું શરીર તમ ન થયું હોય તે જીવને બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ એ શ્રુતિમાં કહ્યું છે માટે તમમુદ્રા (ઉની ઉની છાપો) લેવી એ વાત શ્રુતિસિદ્ધ છે. ” શ્રીમહાપ્રભુજીએ એ વાતનું ખંડન કર્યું કે “ એ શ્રુતિમાં તો શરીરને તપાવવાનું કહ્યું છે પણ અગ્નિથી તપાવવાનું કહ્યું નથી. એ શ્રુતિમાં તમમુદ્રાનો વિધિ જોવામાં આવતો નથી. તેમ એ શ્રુતિનો તમમુદ્રામાં નિનિયોગ કરનારી જીજ્ઞાસા પણ કોઈ શ્રુતિ મળતી નથી અને પુરાણાદિકમાં તમમુદ્રાનો નિષેધ કરેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. ખુલ્લુંનારદપુરાણના ચૌદમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—જે માણસના શરીરમાં શબ્દ આદિ તત્ત્વમુદ્રાનાં ચિન્હ હોય તે માણસ નરક સંખંધી સધળી વેદનાઓને ભોગવે છે અને સાત જન્મમાં આંધળ થાય છે. વાયુ પુરાણમાં કહ્યું છે કે—જે બ્રાહ્મણ મોહથી તત્ત્વમુદ્રા લિપ્તે તો તે કમો કરવાને લાયક નહી રહેતાં પાપી થાય છે. લિંગપુરાણમાં કહ્યું છે કે—જેના દેહમાં તપાવેલા શબ્દચક્રની નીશાનીઓ જોવામાં આવે તેને સર્વ વૈદિક કર્મોથી ગદિષ્કૃત થયેલો તથા જીવને મુલો સમજીને

છોડી દેવો જોઈએ. આદિત્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે-જેને વેદોમાં અને યજ્ઞોમાં અધિકાર ન હોય તેણે શંખચક્રાદિકને તપાવીને તેઓની પોતાના બન્ને હાથમાં છાપ લેવી. અગ્નિપુરાણમાં કહ્યું છે કે-જે માણસ સ્નાન, દાન અને જપ આદિ કરવાથી પણ પાપમુક્ત થતો નથી.” એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીના મુખથી તપ્તમુદ્રાના નિષેધનાં વચનો સાંભળી શ્રીનિવાસાચાર્યે વિધાયક વચનો પણ બે ચાર કહ્યાં. તે સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ આ વચનો સર્વ સંમત નથી અને દુર્ભાગ છે. ” તે ઉપરથી શ્રીનિવાસાચાર્ય બોલ્યા કે “ ત્યારે અતત્તત્તનઃ એ શ્રુતિનો અર્થ કેવો કરવો. ” શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે “ એ શ્રુતિનો વિયોગના તાપ ઉપર અભિપ્રાય છે. જ્યારે ભગવાનના વિયોગનો ઉત્કટ તાપ થાય ત્યારે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમકે ગોપીઓને થઈ હતી. દુઃસહપ્રેષ્ટવિરહતીવ્રતાપદ્યુતાશયાઃ એ શ્રીભાગવતના સ્લોકમાં એ પ્રમાણેજ કહ્યું છે. કૌટિલ્યઋષિ આદિ ભક્તોને પણ વિયોગના ઉત્કટ તાપથી ભગવત્પ્રાપ્તિ થઈ છે. ” એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનેક પ્રમાણવચનો કહ્યાં પણ શ્રીનિવાસાચાર્યે અને જનાર્દનાચાર્યે પોતાનો આગ્રહ છોડ્યો નહીં. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ શંકા કરી કે “ તમે સઘળા પરમ વૈષ્ણવ થઈને કંઠમાં તુળસીની માળા કેમ રાખતા નથી. ” શ્રીનિવાસાચાર્ય તથા જનાર્દનાચાર્ય બોલ્યા કે “ અમારા સંપ્રદાયમાં અહર્નિશ માળાનું ધારણ થતું નથી. કેવળ ભગવાનની પૂજા કરવાના સમયમાં ધારણ કરવામાં આવે છે, કારણ કે ભોજન કરતાં, મૈથુન કરતાં અને મળમૂત્ર આદિ કરતાં જે માણસ તુળસીનું ધારણ કરતો હોય તે માણસ વિષ્ણુનો દ્રોહી છે એમાં સંશય નથી.) એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. ” એવાં બે ચાર વચનો બોલીને તેઓ બંધ પડતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે “ એ નિષેધનાં વચનો પ્રમાણ છે. પરંતુ એ વચનોમાં કેવળ ‘ તુળસી ’ પદ છે તેથી તુળસીનાં પત્રોની માળા ભોજન આદિના સમયમાં ધરવી નહીં એવો નિષેધ છે. કોમ્પ વચનોમાં ‘ તુળસી-કાષ્ઠ ’ પદ પણ છે. તોપણ તેથી મોટી અને લાંબી માળાનો નિષેધ થાય છે કારણ કે વિધાયક વચનોમાં સર્વ તુળસી કાષ્ઠ પદ છે. તુળસીનાં કાષ્ઠની માળા ધરવાનાં વચનો અને નહીં ધારણ કરવાની નિંદાના વચનો ધણાં ધણાં મળે છે માટે સામાન્ય શાસ્ત્રથી વિશેષ શાસ્ત્રને બળવાન સમજવું જોઈએ. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે-તુળસીની માળાને કંઠમાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે ધરવી જોઈએ. તુળસીની માળા બ્રહ્મરૂપ છે માટે તેને ધારણ કરવામાં પ્રવિત્ર સ્થિતિની જરૂર નથી. નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે-જે માણસ અપ-

વિત્ર સ્થિતિમાં, અનાચાર સ્થિતિમાં અને સઘળા સમયોમાં પણ તુળસીની માળાનું ધારણ કરે તેને પરમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. હે મુનિઓમાં ઉત્તમ ! જે માણસ તુળસીની કાષ્ટની માળાને પેઢેરીને સ્નાન કરે તેને પુષ્કરમાં અને પ્રયાગમાં સ્નાન કરવાનું પુણ્ય થાય છે. જે આદ્ય તુળસીનાં કાષ્ટની માળાને ધરીને ભોજન કરે તેને અન્નની પ્રત્યેક કણીએ વાજપેય યમનું ફળ થાય છે, પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે-હે પાર્વતી ! જે માણસ તુળસીની માળા પેઢેરીને ભોજન કરે તેને અન્નની પ્રત્યેક કણીએ વાજપેયનું શુભ ફળ થાય છે. હે સુંદરી ! ઝાઝું કેહવાનું કશું પ્રયોજન નથી. તમે સાંભળો કે દિશા-જંગલ જવા વગેરેના સમયમાં પણ કંઠમાળનો ત્યાગ કરવો નહી. જેઓ તુળસીની માળાને ધરતા નથી તે માણસોને મૂઠ બાણવા. જે ક્ષણમાં તુળસીની માળા ન હોય તે ક્ષણમાં અન્ન વિદ્યા સમાન, જળ મુત્ર સમાન અને દુધ રૂધિર સમાન થાય છે એટલા માટે સર્વ સમયમાં કંઠમાળનો ત્યાગ કરવોજ નહી. અરધાક્ષણમાત્ર પણ તુળસીની માળાથી રહિત રહેતો વિષ્ણુનો દ્રોહી થાય છે એમાં સંશય નથી. ” ઇત્યાદિક વચનોને અને વ્યવસ્થાને સાંભળી શ્રીનિવાસાચાર્ય અને જનાર્દનાચાર્ય લજ્જિત થઈને ‘ બન્ને પક્ષ પ્રમાણ છે ’ એમ કેહવા લાગ્યા.

એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીરંગજીના ધામમાં રામાનુજ સંપ્રદાય-વાળાઓને નિરંતર કરી ત્યાંથી વેણા નદીની ઉપર ‘ ઉડ્ડીકૃષ્ણાનગર ’ નામનું એક શહેર છે ત્યાં આગ્યા. એ નગરમાં માધ્વમતને અનુસરનારા ‘ ગોવિંદાનંદતીર્થ ’ નો મિલાપ થયો અને તેની સાથે મતવિપયની ચર્ચા પણ થઈ. “ સેત્ર્યસેવકભાવ તો દ્વૈતમાંજ છે ” એમ ગોવિંદાનંદતીર્થે બાપણ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ તમારો મત એક દેશી છે, સર્વ સંમત નથી. તમે જગતના કર્તા પરમાત્માને કુંભારની પેઠે નિમિત્તકારણ માનો છો અને પ્રકૃતિને જીવું ઉપાદાનકારણ માનો છો એ વેદથી વિરુદ્ધ છે. સર્વ વેદોનું ઉપનિષદોનું અને વ્યાસસૂત્રાદિકનું તાત્પર્ય અદ્વૈત વિષે છે અને પરમાત્માજ જગતનું નિમિત્ત કારણ છે તથા ઉપાદાનકારણ પણ તેજ છે ’ એ વિષે છે. **પેતદાત્મ્યમિર્વસર્વ । તદાત્માનંસ્વયમકુરત** ઇત્યાદિ અનેક શ્રુતિઓ એ પ્રમાણેજ નિરૂપણ કરે છે. ” એ ઉપર ગોવિંદાનંદતીર્થે જીવના તથા અજ્ઞાના બેદને જણાવનારી **દ્વાલુપર્ણાસયુજાસલાયાસમાનંવૃક્ષંપારિષ્વજાતે** એ શ્રુતિ સંબંધાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્ત આપ્યો કે “ એ શ્રુતિ નો સૃષ્ટિકાળમાં જીવના તથા અંતર્યામિના પરસ્પર બેદને સિદ્ધ કરનારી છે પણ દ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરનારી નથી. **एकोहंबहुस्यां । एकाकिनरमते । सर्वै-**

તમૈઝ્ઞન ॥ ઇત્યાદિ અનેક શ્રુતિઓ સર્વત્ર સ્વપ્તરીતે પ્રભુની ઇચ્છાને કારણરૂપ કહે છે માટે તમારો મત યથાર્થ નથી. “ એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ દ્વૈતમતનું ખંડન કર્યું અને પોતાના શુદ્ધદ્વૈતમતમાં અંશાંશિભાવથી તથા ધર્મધર્મિભાવથી જે વેદ પ્રતિપાદિત સેવ્યસેવકભાવ છે તે સિદ્ધ કરી દીધો કે જે સાંભળી ગોવિંદાનંદતીર્થ ચૂપ થઇ ગયા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ રીતે માધ્યામતવાળાઓને નિરૂત્તર કરી ત્યાંથી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતા કરતા શ્રીબદ્ધરિકાશ્રમમાં પધાર્યા. ત્યાં શ્રીબદ્ધરીનારાયણનાં દર્શન કર્યાં યથાવિધિ પૂજન કર્યું અને ત્યાંના અચંક લોકોને બદ્ધરીનારાયણના શૃંગારને વિધિ તથા રસોષની ક્રિયા બતાવ્યાં. સાત દિવસસુધી ત્યાં રહી શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરી ત્યાંની નીચે ઉતર્યા. નીચે ઉતરી પોતાની સાથેના સેવકોને કહ્યું કે “ તમે સધળા અહીં બેસો. હું શ્રીવ્યાસજીના આશ્રમમાં જઇ વ્યાસજીનાં દર્શન કરીને આવુંછું. ” તેઓમાં એક બે વૈષ્ણવોએ સાથે આવવાનો આગ્રહ કર્યો તોપણ શ્રીમહાપ્રભુજી કોઇને પણ સાથે નહીં લેતાં એકલાજ ગહન વનમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં આશ્રમ હતો તે તરફ ચાલ્યા. શ્રી વ્યાસજી જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ‘ પોતાની પાસે શ્રીવલ્લભાચાર્ય આવે છે ’ એમ જાણી પોતાના આશ્રમમાંથી ઉડી સામા જઇને શ્રીમહાપ્રભુજીને મળ્યા. વ્યાસજીને આવતા જોઇ શ્રીમહાપ્રભુજીએ દુરથીજ જ્ઞાનાવતારશ્રીવેદવ્યાસઃ ગુરુચરણેભ્યોનમઃ’ એમ બોલીને પ્રણામ કર્યા. વ્યાસજી પણ ‘ વાગધીશશ્રીવલ્લભાચાર્યચરણેભ્યોનમઃ ’ એમ બોલી નમસ્કારપૂર્વક આલિંગન કર્યું. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીને વાતસંબંધાવ સહિત મોટા હર્ષથી આગળ કરીને વેદવ્યાસ પોતાના આશ્રમમાં તેડી આવ્યા. પરસ્પર વાતો ચાલતાં વ્યાસજીએ કહ્યું કે “ અમે વિષ્ણુસ્વામીનો અવતાર લઇને પ્રકાશિત કરેલો શુદ્ધદ્વૈતમત હમણાં શુભ થઇ ગયો હતો તેને તમે માયાવાહનું ખંડન કરી બ્રહ્મવાદના સ્થાપન પૂર્વક પાડેલ પ્રકાશિત કર્યો તેથી અમે ખડું પ્રસન્ન થયા છીએ. ” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “ આપ કે જે ગુરુછો તેમનું કાર્ય કરવાનો શિષ્યને અધિકારજ છે તેથી મેં કર્યું છે. ” વ્યાસજી બોલ્યા કે “ તમે પોતાના સ્વરૂપને શુભ રાખ્યું છે અને મેં પણ આપના અવતારનું પુસણાદિકમાં સ્ટુટ વર્ણન નહીં કરતાં તે વિષે શુભ રીતેજ લખ્યું છે. ” શ્રીમહાપ્રભુજી બોલ્યા કે “ આપ જ્ઞાનાવતાર છો તેથી આપનાથી કશું છાનું નથી. મેં શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધના પૂર્વાર્દમાં વત્સાહરણના ત્રણ અધ્યાયને ક્ષેપક માન્યા છે તે બે પ્રમાણેજ છે કે કેમ ? ” વ્યાસજી બોલ્યા કે “ હા, એજ પ્રમાણે છે. એ ત્રણ અધ્યાય ક્ષેપક છે.

સમાધિ બાપાર્પ શ્રીભાગવતમાં પૂર્ણાવતારની લીલાનું વર્ણન કર્યું છે અને તે પૂર્ણાવતાર સારસ્વતકલ્પમાં થયો હતો ત્યારે વત્સાહરણની લીલા થઈ ન હતી. ભવાન્કલ્પવિકલ્પેષુનવિમુક્ષતિકર્હિચિત્ એ દ્વિતીય સ્કંધના શ્લોક પ્રમાણે બ્રહ્માને મોહ ન થવાનું વરદાન થયું હતું માટે સારસ્વતકલ્પના બ્રહ્માને મોહ થવાનો સંભવજ ન હતો. વત્સાહરણની લીલા ખીજ કલ્પની છે તો પણ એક આધુનિક મૈથિલ બ્રાહ્મણે ત્રણ અધ્યાય કરીને શ્રીભાગવતમાં નાંખી દીધી છે. ” શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછ્યું કે “ શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધનાં પૂર્વાર્દ્ધમાં દોઢ શ્લોક ઓછો થાય છે તેનું કેમ કરવું. ” વ્યાસજીએ કહ્યું કે “ લખનારાઓના પ્રમાદથી હુમ થઈ ગયેલ છે માટે સમાવેશ કરો. સાતમાં અધ્યાયમાં સમેત્યચૈક્રકૃતાશિષોમલાવિચારયામાસુરુપાયમત્ર એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી મહોષતાત્પદ્મતમેષરક્ષસાવાલોનિવૃત્તિગમિતોમ્યગાન્પુનઃ એ લખવું. અગીયારમાં અધ્યાયમાં દેવાશ્ચપરિસંતુષ્ટાબહુઃપુષ્પબાર્ષણઃ એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી તૌવત્ત્મપાલકૌભૂત્વાસર્વલોકૈકપાલકૌ એ લખવું. તેમજ સડતાલીશમાં અધ્યાયમાં આત્મત્વાન્નકવશ્યત્વાત્સત્યવાકૃત્વાત્સ્વમાવતઃ એ અરધો શ્લોક ઉમેરીને તે પછી યથાભૂતાનિમૂતાનિમૂતેષુસ્વાખ્વીઝ્ઝલંમહી એ લખવું. ” એ પ્રમાણે દોઢ શ્લોક વ્યાસજીએ બતાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીભાગવતમાં તેને દાખલ કર્યો. વળી વેદવ્યાસજીએ કહ્યું કે “ તમે શ્રીભાગવત ઉપર સુમોધિની ટીકા કરી છે તેમાંથી દશમસ્કંધના પૂર્વાર્દ્ધના એક અધ્યાયની ટીકા અમને સંભળવો. ” એ પ્રમાણે વ્યાસજીનાં વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી યુગલગીતનો અધ્યાય સંભળાવવા લાગ્યા. તેમાં ઘામબાહુકૃતવામકપોલોલલિંગતઞ્જૂરધરાર્પિતવેણુષ્ એ એક શ્લોકની વ્યાખ્યાપુરી ન થઈ તેટલામાંજ શ્રીવ્યાસજી દેહાનુસંધાન બૂલીને ભક્તિ રસમાં નિમગ્ન થવા લાગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કર્યો કે “ આ જ્ઞાનાવતાર છે, તેથી હજી એમને ભક્તિમાં તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નથી. પાત્ર જોઈને દાન દેવું યોગ્ય છે. ” એવા વિચારથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ વ્યાખ્યા બંધ કરતાં શ્રીવ્યાસજી બોલ્યા કે “ અમને જ્ઞાનોત્તર ભક્તિના સ્વરૂપનો બોધ આજપ્રાપ્ત થયો. શ્રીભાગવત ઉપર ટીકાઓ ઘણી થઈ છે પણ તેના અંતરંગ અર્થનો અને ભાવનો આપેજ પ્રકાશ કર્યો છે તેથી હવે શ્રીભાગવતનું સાર્યકપણું થયું. ”

શ્રીમહાપ્રભુજી એ પ્રમાણે શ્રીવ્યાસજીની સાથે વાતચીત કરી તેમને અભિવંદન કરી ત્યાંથી પોતાના સેવકોની પાસે આવ્યા. ઘણા વિજંબ થયાથી

આતુર થએલા સર્વે સેવકો દર્શન કરીને પરમ હર્ષ પામ્યા. પછી શ્રીમહા-
પ્રભુજી સર્વને સાથે લઈ પૃથ્વી પરિક્રમણ કરતા કરતા મુમુક્ષુઓની ગતિરૂપ
શ્રીદારકાપુરીમાં પધાર્યા.

પ્રથમ શંખોદ્ધાર અનેગોમતી તીર્થમાં યથાવિધિ સ્નાન તથા શ્રા-
દ્ધાદિક કરી ત્રણ દિવસ ખીરાજીને ગોમતીના સંગમ ઉપર શ્રીભાગવતની
એક પારાયણ કરી. પછી ત્રણ દિવસ સુધી શંખોદ્ધાર તીર્થ ઉપર ખીરાજીને
એક પારાયણ કરી. ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને કહ્યું
કે “વળનાભે સ્થાપેલા અહીંના ઠાકોરજી શ્રીદારકાધીશ ખોડાણા નામના
ભક્ત ઉપર પ્રસન્ન થઈને શ્રીઠાકોરમાં જઈ ખીરાજ્યા છે એ આપના જાણ-
વામાં છે, ત્યારથી અહીંનું મંદિર ખાલી છે તે તીર્થનું મહાત્મ્યપણુ ઘટી
ગયું છે, યાત્રાળુ લોકો ઘણા આવતા નથી અને સઘળા અમ લોકોની આ-
જીવિકા પણ નષ્ટ થઈ છે માટે આપ અહીંના મંદિરમાં કોઈ સ્વરૂપ ખીરા-
જમાન કરો તો સઘળી વાત યથાસ્થિત થાય.” એ વાત સાંભળી શ્રીમહા-
પ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે “વાત તો ઠીક છે. શ્રીદારકાધીશની જેવી ઇચ્છા
હશે તેવું કાલ કહીશું” પછી રાતે શ્રીમહાપ્રભુજી એ વાતનો વિચાર કર-
વા લાગ્યા તે સમયે શ્રીદારકાધીશજીએ સાક્ષાત્ પ્રકટ થઈને આજ્ઞા કરી કે
“શ્રીરૂકમીણીજીએ સેવેલી અમારી મૂર્તિ અહીં રૂકમણી વનમાં ધરતીમાં
ખીરાજી છે અને એ મૂર્તિની પાસે એક શંખ એકઢિરીટ, એક માણુક
અને એક કટાર એ ચાર તે સમયના દિવ્ય પદાર્થો છે, તમે એ મૂર્તિને
પ્રકટ કરો.” એ આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રાતઃકાળમાં આવેલા સર્વે
બ્રાહ્મણોને, ત્યાં મોકલી સઘળા પદાર્થોસંકિત તે મૂર્તિને ત્યાં મંગાવી લઈ
તેનું મંદિરમાં સ્થાપન કર્યું અને સ્વરૂપને ઘટે તેવી સેવા પૂજનો પ્રબંધ
બાંધી ત્યાંના બ્રાહ્મણોને અધિકાર પ્રમાણે સેવામાં નિયુક્ત કર્યા. એ શ્રીમ-
હાપ્રભુજીએ સ્થાપેલી મૂર્તિ ચૌરંગજ્ય પાદશાહના સમયમાં પ્રાચીન મંદિર-
માંથી ઉડીને શંખોદ્ધાર તીર્થ ઉપર ખેટ નામનું ગામ છે ત્યાંજ ખીરાજમાન
છે. આ વિષયમાં કોઈને શંકા થશે કે “શ્રીરૂકમીણીજીએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની
સેવા છોડીને મૂર્તિનું પૂજન સેવન શા માટે કર્યું હતું ?” એનું સમાધાન
આ પ્રમાણે છે કે “શ્રીરૂકમીણીજીને દુર્વાસાઋષિના શાપથી બાર વર્ષસુધી
શ્રીકૃષ્ણથી દૂર રહેવું પડ્યું હતું. એ વિયોગદશામાં શ્રીરૂકમીણીજીએ એ મૂર્તિનું
પૂજન સેવન કર્યું હતું અને જ્યારે બાર વર્ષ પછી પાછો શ્રીકૃષ્ણનો સા-
ક્ષાત્ સંયોગ થયો ત્યારે શ્રીરૂકમીણીજીએ એ મૂર્તિને વનમાં ધરતીમાં પધ-
રાવી દીધી હતી આ. કથા શ્રીદારકામહાત્મ્યમાં સ્ફુટ છે.”

પછી શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીહારકાથી સિદ્ધેશ્વર નામના ગામમાં પધાર્યા ત્યાં રામાનંદ અને શંકરમિશ્ર નામના બે બ્રાહ્મણો કેડું જેઓ પરસ્પર ભાઈઓ થતાં તેઓ શરણે આવીને સેવક થતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ શંકરમિશ્રનું નામ ફેરતીને , પ્રભુદાસ' નામ વિખ્યાત કર્યું. આ સમયે એ બન્ને જણા-એ બ્રાહ્મણનું તો દાસ નામ ન જોઈએ ' એવી શંકા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુ-જીએ સમાધાન કર્યું કે " વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં તો બ્રાહ્મણ આદિ સર્વ વર્ણો-ને ભગવત્નામની પછવડે દાસ નામ આવસ્ય જોઈએ. જુવો શ્રીભાગવતમાં શુકદેવજીએ યુધિષ્ઠિર રાજાનું હરિદાસસ્યરાજર્ષેઃ એ શ્લોકમાં હરિદાસ નામ કહેલું છે તેમજ હરિદાસોઽજૈકસામ્ એ શ્લોકમાં ઉદ્ધવજીને પણ હરિદાસ કહેલ છે. વળી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે સેવકવૃત્તિથી ભગ-વાન તુરત પ્રસન્ન થાય છે. ખીજા પુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે ' પોતાના દાસપણારૂપ અને ભગવાનના સ્વામીપણારૂપ સ્વભાવનું સર્વદા સ્મરણ કરવા કર સઘળા જીવો પોતાથી પરમાત્માના દાસરૂપજ છે. ' ઇતિહાસસમુચ્ચય નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે હજારો જનમાંતરમાં હું શ્રીકૃષ્ણનો દાસ છું એવી જેની મતિ હોય તે માણસ સર્વ લોકોનો ઉદ્ધાર કરે છે. આ પ્રમા-ણેથી દાસપણું એ, જીવનો મુખ્ય આત્મીય ધર્મ છે. ભક્તિદાસ ભાવનામાં-જ દક્ષિત થાય છે. ખીજાં નિષિદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ કરી વિહિત કર્મો કરવામાં બ્રહ્મણપણું અભિમાન રાખવું નહી. જે શર્મ અને વર્મ આદિ સંસારો છે તેઓ તો વર્ણુ વિભાગને લઈને સંકલ્પાદિકના પ્રયોગમાં નામને પછવાડે મુકવાની છે."

ત્યાંથી શ્રીમહાપ્રભુજી સ્થાનેશ્વરમાં પધાર્યા ત્યાં રાણા બાસ અને ગાવિંદહૂએ આદિ ધણા જણો શરણે આવીને સેવક થયા ત્યાં નારાયણ બાસ, વત્સાભટ્ટ અને ત્રિદંડી સંન્યાસી અચ્યુતાશ્રમ વગેરે લોકોની વિનતિ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ થોડા દિવસ સુધી ખીરાજી શ્રીમુખોધિનીનું ફળ પ્રકરણ અથવા ખીજાં પ્રકરણ સંભળાવ્યું. એ પ્રસંગમાં કહ્યુંએ " વૈષ્ણુ-વોએ પંચાયતન પૂજન કરવું કે નહી " એવી શંકા કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યા કે " પંચાયતનની પૂજા સ્માર્ત લોકોને વિહિત છે. વૈષ્ણુવી દીક્ષાવાળા વૈષ્ણુવોએ તો પંચાયતનનું પૂજન સર્વથા કરવું નહી. કારણ કે પંચાયતનમાં એક વિષ્ણુ ભગવાનજ મોક્ષ દેવાવાળા છે તેથી તેજ કેવળ પૂજવા યોગ્ય છે. શિવજી તો તમોગુણને આધીન છે અને વળી પંચાયતન બેળું શિવનું પૂજન થયાથી પૂજના સઘળા પદાર્થો શિવનિર્ભાદ્ય થઈ જાય છે શિવજીનાં પ્રતો પણ શાપિત છે. આ વિષયમાં શ્રીભાગવતના ચતુર્થ-સ્કંધમાં ભવવ્રતધરાયેચયેતાન્સમનુવ્રતાઃ ॥ પાર્શ્વજિનસ્તેભર્ષનુસ-

છહાસપરિપથિનઃ ॥ (જેઓ શિવનાં વ્રતો કરે અને જેઓ તેઓને અનુસરે તેઓ પાખંડી થયે અને ઊત્તમ શાસ્ત્રોથી વિમુખ થયે) એવો ભૃગુઋષિએ શ્રાપ દિધાનું વચન પ્રમાણ છે. ત્યાંથી શિવજીનાં દર્શન કરવાનું અને જળા ધારા કરવાનું પશુ પ્રયોજન નથી. કારણ કે સૂર્યને નમસ્કાર કરવાનો એક શ્લોક છે તેમાં કહ્યું છે કે સૂર્યને અરધા નિમેષમાં બે હજાર ને બસો યોજન ચાલવું પડે છે. પ્રભુએ પણ કહ્યું છે કે વાયુ માત્ર ભયથી વાય છે અને સૂર્યમારા ભયથીજ તપે છે. પંચાયતમાં જે દેવી છે તે ભગવાનની માયા છે, ભગવાનને આધિન છે અને મોક્ષમાં પ્રતિબંધ કરનાર છે માટે તેનું પણ વૈષ્ણવોએ પૂજન કરવું નહી. માર્કંડેયપુરાણમાં કહ્યું છે કે એ ભાગવતી મહામાયાદેવી જ્ઞાનીઓનાં ચિત્તોને પશુ બળાકારથી મોહમાં નાખે છે. શ્રીગીતાજીમાં પ્રભુએ પણ જેઓ મનેજ શરણાગત થાય છે તેઓ એ માયાને તરે છે. પંચાયતનમાં જે ગણેશ છે તેને તો પાર્વતીજીએ પોતાના દેહના મેલમાંથી ઉત્પન્ન કરેલ છે અને પાર્વતીજી પોતે મૃત્યુરૂપ છે માટે ગણેશનું પૂજન પણ વૈષ્ણવોએ કરવું નહી. ગીતાજીમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે મૃત્યુ પણ મારા ભયથીજ ગતિ કરે છે. તો એવી રીતે પ્રભુને આધિન મૃત્યુરૂપ જે પાર્વતી તેના અંગના મેલરૂપ ગણેશનું પૂજન કરવાની વૈષ્ણવોને શી જરૂર હે.ય. આ પ્રમાણે પંચાયતનના દેવતાઓની વ્યવસ્થા છે માટે જે પોનેજ ભયયુક્ત હોય તે ખીજાઓને જન્મમરણરૂપ સંસારના ભયથી નજ છોડાવી શકે. શ્રીકૃષ્ણ કે જે પોને નિર્ભય છે તેમના ભજન સેવનથીજ જન્મ મરણરૂપ સંસારનો ભય મટે છે અને એમના પૂજનમાં ખીજા સર્વ દેવતાઓનું પૂજન પણ થઈ જાય છે. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે ‘ પોતે નિર્ભય હોય અને ખીજા ભયાતુર લોકોનું સંવર્ણી રીતે રક્ષણ કરી શકે એવો હોય તેનેજ ધણી ધારવો જોઈએ. હે રાજા! એટલા માટે સર્વાત્મા પાપોને હરનાર અને સર્વના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાંજ સર્વદા સમરણ, કીર્તન, ધ્યાન અને પૂજન કરવાં જોઈએ. જેમ ઝાડના મૂળમાં પાણી રેડવાથી ઝાડનાં થડ, શાખાઓ અને ઉપશાખાઓ તૃપ્ત થાય છે અને જેમ પ્રાણને અન્ન આપવાથી સંવર્ણી ઇંદ્રિઓ તૃપ્ત થાય છે તેમ એક ભગવાનનું પૂજન કરવાથી સર્વનું પૂજન થાય છે. ’ આવાં અનેક પ્રમાણોના સમૂહો શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને પુરાણ આદિ સર્વ ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ સ્થળમાં પ્રસંગને લીધે એક સમ્યગ્નિર્ભય વિષે આધુનિક

૧ આ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહેલી સમજવી નહી. કારણ કે સંવત ૧૫૪૪ થી સંવત ૧૫૭૩ સુધી દિલ્હીની ગાદી ઉપર સીકંદરલોદીજી હતા અને અકબર તો તે પછી ૩૯ વર્ષ ગાદીએ બેઠો હતો.

અકબરશાહે પાદશાહના વખતની વાત કહીએ છીએ. કોઈ સ્થળમાં દશ પાંચ જણા વાતો કરતા હતા તેઓમાં એકે પોતાના ઉપાસ્ય દેવનો ઉત્કર્ષ કહેતાં બીજાએ તેનું અંત કરીને પોતાના ઉપાસ્ય દેવનો ઉત્કર્ષ કહ્યો. ત્યાં ઘણા લોક એકઠા થઈ જવાથી પરસ્પર વાદવિવાદમાં મારપીટની લડાઈ ચાલવા લાગી. આમ થવાથી રાજકીય સીપાઈ લોકો સર્વને પકડીને પોલીસમાં લાવતાં પોલીસવાળા અમલદારે વિચાર કર્યો કે ‘આ મતનો ઝઘડો છે તો કોને સાચા કરીએ અને કોને જૂઠા ઠરાવીને સજા કરીએ.’ આવા વિચારથી તેણે એ સર્વે લોકોને પાદશાહની પાસે દરબારમાં મોકલી દેતાં અકબર પાદશાહે સઘળી હકીકત જાણી લઈને સર્વે લોકોને કહ્યું કે ‘તમોએ બારે જુલમ કર્યો છે તેથી તમો સજાને લાયક છો. ખેર, તમારા સર્વતા ઝઘડાને અમો મટાડી દેશું તમો સઘળા પોતપોતાના દેવનાં યથાસ્થિત ચિત્રો બનાવીને લઈ આવો.’ આવો હુકમ સાંભળીને કુજઆવાળાઓ તથા બીજા પણ ઘણા લોકો પોતપોતાના ઇશ્વરદેવતાઓનાં ચિત્ર બનાવીને લઈ ગયા. એઓમાં વિષ્ણુ, શિવ, શક્તિ અને ગણપતિ આદિ સર્વે દેવતાઓનાં ચિત્રો આવ્યાં. સર્વદેવતાઓની પાસે શંખ, ચક્ર, ધનુષ, બાણ, ખડ્ગ અને ત્રિશૂળ આદિ શસ્ત્રો જોઈને અકબરશાહે સર્વને પુછ્યું કે ‘તમારા સર્વે દેવતાઓએ શસ્ત્રો કેમ ધર્યાં છે.’ લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘દેવોને મારવા વાસ્તે તથા પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરવાને વાસ્તે ધર્યાં છે.’ એ સાંભળી પાદશાહે કહ્યું કે ‘હીક છે. પરંતુ જેને કોઈનો બચ હોય તથા પોતાથી બીજાને બળવાન સમજતો હોય તેજ શસ્ત્ર રાખે છે. જે પોતે નિર્ભય હોય તેને શસ્ત્રો રાખવાનું કાંઈ કામ નથી, એટલા માટે સર્વે દેવતાઓ સભય છે. આ સઘળા દેવતાઓમાં નિર્ભય તો આ એક વેંજુનાદ કરતા સુગલ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે માટે એજ પરમતત્ત્વ માનો અને બીજા સર્વને એમની વિભૂતિરૂપ સમજો. અમે પણ એક એનેજ જાણીએ છીએ.’ પાદશાહનાં વચન સાંભળી એ લોકોમાં જેઓ નિરાકાર વાદિ હતા તેઓ બોલ્યા કે અમારું બ્રહ્મ નિરાકાર છે તેથી તેનું ચિત્ર થઈ શકતું નથી. પાદશાહે પુછ્યું કે તમારા વેદમાં અહંબ્રહ્માસમિ એમ કોણ કહે છે. એ લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે એજ બ્રહ્મ છે, એ સાંભળી પાદશાહ બોલ્યા કે ‘જ્યારે એ બ્રહ્મ બોલે છે તે દેખે છે અને સાંભળે છે ત્યારે તે કોઈ પ્રકારથી નિરાકાર હરી શકતું નથી માટે તમે પણ જૂઠા છો અને તમારો મત પણ જુલો છે. જે એ નિરાકાર છે તો તમે સાકાર ક્યાંથી પેદા થયા અને દુનિયામાં સર્વે આકારો ક્યાંથી થયા.’ આ પ્રમાણે સર્વને નિરૂત્તર કરીને

પાદશાહે હુકમ કર્યો કે, બચ્ચો. હવે પછી કોઇના દેવને દૂધણુ નહીં દેતાં પોત પોતાના ઉપાસ્ય દેવનું ભજન કરજો. ' આ ૧ ધોર અનર્થના હેતુ કળિકાળમાં સર્વે લોકો સંસ્કારદુષ્ટ અને ક્રિયાદુષ્ટ થઇ જવાને લીધે મંત્રાધીન ક્રિયા અને ઉપાસના આદિ સર્વે માર્ગો નષ્ટપ્રાય થઇ ગયા છે તેથી આ કાળમાં તરવાનો ઉપાય તો એક શ્રીકૃષ્ણનું ભજનજ છે. પદ્મ પુરાણમાંના શ્રીભાગવત માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે ' કોઇ યોગી, સિદ્ધ કે સત્કારને યોગ્ય-જ્ઞાની રહ્યો નથી. હમણાં કળિયુગરૂપ દ્વાવાનળથી સધળાં સાધનો ભસ્મ થઇ ગયાં છે. સર્વે ધર્મીથી રહીત અને મહાભયંકર કળિયુગ પ્રાપ્ત થતાં જે માણસો શ્રીકૃષ્ણનું સર્વદા ભજન કરે છે તેઓ કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી. ' એટલા માટે નિમ્નધ્યંચના સર્વ નિર્ણયભક્તિ પ્રકરણમાં અમે કહ્યું છે કે ' હમણાં કળિયુગમાં તો સર્વે લોકો વિરૂદ્ધ આચારમાં લાગી રહ્યા છે, વેદાધ્યયન આદિ ક્રિયાઓથી રહિત થયા છે, જે આચારથી વિમુખ થયા છે, જે આચાર પાળે છે તે પણ વિધિરહિત પાળે છે, અવ્યવસ્થિત મનવાળા થઇ ગયા છે, ભૂક્ષા પડ્યા છે, જીભના તથા ઉપસ્થનાજ સ્વાદમાં તત્પર થઇ રહ્યા છે, સંસ્કારોથી જાણ થયા છે અને પોતાથીજ દુષ્ટ છે માટે તેઓમાં ધર્મ હોવાનો સંભવ ક્યાંથી હોય ? જે સત્પુરૂષો હોય તો ધર્મનો સંભવ થાય પણ કળિયુગમાં સત્પુરૂષોજ અત્યંત દુર્લભ છે. આમ થઇ ગયું છે તો પણ ધર્મના માર્ગમાં રહી શ્રીભાગવતમાં કહ્યા પ્રમાણે જે માણસ સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરશે તે માણસ કોઇ રીતે પણ અવસ્ય તરી જશે. ' એ કારણને લીધેજ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે કેવળ નિર્મળ ભક્તિથીજ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ભક્તિ શિવાય બીજી બધી ક્રિયાઓ આળસુ થવા જેવી છે. ' કળિયુગમાં ભગવાનની ભક્તિજ પરમ પુરૂષાર્થ છે એવો વેદવ્યાસજીનો પણ સિદ્ધાંત છે. એ વિષયમાં સંપૂર્ણ પ્રમાણે શ્રીભાગવતમાં તથા ગીતાજીમાં ભર્યાં છે માટે જેને જોવાં હોય તે પેટ ભરીને જોઇ લીઓ. માહાત્મ્ય જાણીને ભગવાનમાં અત્યંત દૃઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ રાખવો એજ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે અને મુક્તિ પણ એથીજ થાય છે, બીજા કોઇ ઉપાયથી થતી નથી. "

શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીવજ્રધામથી પ્રયાગ આવતાં અથવા પ્રયાગથી શ્રીવજ્રધામજતાં માર્ગમાં કન્નોજ ગામમાં ગયા ત્યાં એક પૌરાણિક કનોજીઓ આઠણપદ્મનાભ પડિત કે જેની મથા બહુ વિખ્યાત હતી તે, શ્રીમહાપ્રભુજીને પદાસ્યા સાંભળી દર્શન કરવા આવ્યો અને એની સાથે શ્રીમહાપ્ર-

૧ અહીંથી પાછાં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચન શરૂ થાય છે.

જુજીને શાસ્ત્ર વિષમની ઘણી ઘણી વાતો થઈ. એ બ્રાહ્મણ પેશતાનાં નેત્રમાં માં માયકમતરૂપી લીલા કાચનાં ચશ્મમાં ચડાવીને પૂરાણ વાંચતો હતો ત્યાં અર્થ પણ માયિકમતના અનુસારથીજ કરતો હતો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેનાં એ ચશ્મમાં ઉતારી નાખીને તેના નેત્રમાં ભક્તિરૂપ સળીથી બ્રહ્મવાદરૂપી અંજન લગાવી નેત્રને સ્વચ્છ કરી દીધું અને પછી તેના હૃદયમાં જ્ઞાન થવાની પ્રેમવક્ષણા ભક્તિનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું તેથી તેને શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનું અને ભગવત્સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું. પછીએ સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને શરણે આવીને સેવક થયાં ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્વમાર્મીય સિદ્ધાંતરૂપ પુષ્ટિભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને મંત્રસેવાયાં એ ધાતુ ઉપરથી ભક્તિપદના અર્થનો ઉપદેશ રચ્યો તેથી એ જ્ઞાને ભગવત્સેવામ અસાધારણ રૂચિ થઈ. રૂચિ વધ્યા પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેઓને નિબંધગ્રંથના ભક્તિ પ્રકરણના નીચે લખેલા શ્લોક સંભળાવ્યા.

પઠેચ્છાનયર્મકૃત્વાશ્રીભાગવતમાદરાત્ ॥

સર્વસહેતપરુષંસર્વેષાંકૃષ્ણભાવનાત્ ॥ ૧ ॥

વૈરાગ્યંપરિતોષંચસર્વધાનપરિત્યજેત્ ॥

યતદેહાવસાનેહંકૃતાર્થઃસ્વાંનમંજયઃ ॥ ૨ ॥

ઈતિનિશ્ચયમનસાકૃષ્ણંપરિચરેત્સદા ॥

સર્વાપેક્ષાંપરિત્યજ્યદંદકૃત્વામનઃસ્થિરમ્ ॥ ૩ ॥

અથવાસર્વદાશાસ્ત્રંશ્રીભામવતમાદરાત્ ॥

પઠનંવિંમયજ્ઞેનસર્વહેતુવિવર્જિતમ્ ॥ ૪ ॥

વૃત્યર્થનૈવયુંજીતપ્રાણૈઃકંઠગતૈરપિ ॥

તદભાવેયથૈવસ્યાત્તથાનિર્વાદ્વિપાચરેત્ ॥ ૫ ॥

(નિયમ રાખીને પ્રેમપૂર્વક શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. સર્વમાં શ્રીકૃષ્ણની ભાવના રાખી સર્વનાં કઠોર વચનોને સહન કરવાં. વૈરાગ્યને અને સંતોષને સર્વથા છોડવાં નહીં. હું આ દેહ પડી ગયા પછી અવસ્થા કૃતાર્થ થઈશ એવી રીતે મનમાં દહનિશ્ચય રાખી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાને છોડી દઈ મનને સ્થિર અને દૃઢ કરીને સર્વદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. અથવા કોઈ પ્રકારની કામના નહીં રાખતાં પ્રયત્ન પૂર્વક પ્રેમથી શ્રીભાગવતનોજ સર્વદા પાઠ કરવો. પ્રાણ કંઠગત થતાં પણ આજીવિકાને વાસ્તે શ્રીભાગવતનો ઉપયોગ કરવો નહીં. આજીવિકા ન ચાલતી હોય તો જમ થાય તેમ વિધાઈ ચલાવી લેવો પણ શ્રીભાગવત વાંચીને જલિ લેવી નહીં.

આ સંઘર્ષાં શ્લોક સાંઘળી **પદનાભ** પંચિતને મનમાં બહુ ગ્લાનિ થઈ. ‘મેં તો શ્રીભાગવતની પણ કથા વાંચીને ધન ભેળું કસ્યું છે માટે ધન આદિ ધરનું સવળું મારે કામનું નથી એવો વિચાર કરીને સર્વસ્વ શ્રીમહાપ્રભુજીને ભેટ કરી દીધું, અને પોતે તથા પોતાની સ્ત્રી નિષ્કિંચન થઈ રહ્યાં. શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ એના ધન આદિ સર્વ પદાર્થોનો ભગવદર્થ વિનિયોગ કર્યો. એ સેવક થયો ત્યારથી તેણે પોતાનું ‘**પદનાભાસ**’ એવું નામ વિખ્યાત કસ્યું. પછી તેણે એક શંકા પછી કે ‘શ્રીકૃષ્ણવરતાર પ્રત્યેક કલ્પમાં થાય છે તો તે સંઘળા અવતાર તુલ્ય છે કે તેઓમાં કાંઈ ન્યુનાધિક ભાવ છે.’ શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “સંઘળા અવતારોમાં કૃષ્ણવતાર મુખ્ય છે અને પૂર્ણાવતાર છે એ વાત સર્વ સંમત છે પરંતુ પરમેષિધિ રસાત્મક પરમશ્રદ્ધા પુરૂષોત્તમનું પ્રાકટ્ય તો સારસ્વત કલ્પમાં જ છે. બૃહદ્વામનપુરાણમાં શ્રદ્ધાનો અને ભૃગુનો સંવાદ છે તેમાં વ્યાપિ વૈકુંઠના વર્ણન પુર્વક વેદની શ્રુતિઓને પ્રભુનું વરદાન થયાની નીચે પ્રમાણે કથા છે. પ્રાકૃત મહા પ્રલયમાં એક કેવળ ચિન્માત્ર અક્ષર શ્રદ્ધાની અંદર વેદની શ્રુતિઓએ પરશ્રદ્ધાની સ્તુતિ કરી ત્યારે ‘વર માગો’ એવી પરોક્ષ-વાણી થતાં શ્રુતિઓએ માગ્યું કે-**નારાયણદિરૂપાણિજ્ઞાતાન્યસ્માભિર-ચ્યુત ॥ સગુણં શ્રદ્ધાસર્વેષુ વસ્તુવાચ્ચર્નતેષુ નઃ ॥ ૨ ॥** **બ્રહ્મેતિ પઠયતે સ્માભિર્ચદ્રપંનિર્ગુણં પરમ્ ॥ શાક મનોગાચરાતીતતો ન જ્ઞાયતે તુ તત ॥ ૨ ॥** **આ નંદમાત્રમિતિ વૈયદ્વંતિ પુરાવિદઃ ॥ તદ્વપંદર્શયા સ્માકંચાંદેયો વરોહિનઃ ॥ ૩ ॥** (હે અચ્યુત ! તમારાં નારાયણ આદિ જોટલાં રૂપો છે તેઓને અમે સગુણશ્રદ્ધા જાણીએ, અમે વાસ્તવિક રીતે તેઓને શ્રદ્ધા કરી માનતા નથી. જો અમને વરદાન દેવું હોય તો અમે જે રૂપને નિર્ગુણ, પર-વાણીના તથા મનના વિષયથી અતીત અને તેને લીધે કાંઈથી પણ નહીં જાણીએ છીએ શ્રદ્ધા કરીએ છીએ અને જે રૂપને પ્રાચીન વિદ્વાનો આનંદમાત્ર કહે છે તે રૂપ અમને દેખાડો.) આ પ્રમાણે વર માગતાં શ્રીકૃષ્ણે શ્રુતિ-ઓને અક્ષરશ્રદ્ધાની અંદર વ્યાપી વૈકુંઠરૂપ કીડાસ્થળમાં વેણુનાદ કરતું પોતાનું યુગલસ્વરૂપ દેખાડ્યું. તે સમયે શ્રુતિઓને કામભાવથી પોતાની સાથે રમણ કરવાની ઉત્કંઠા થઈ જોઈને ફરીવાર વરદાન આપ્યું કે **કલપં સારસ્વતપ્રાપ્ય વ્રજોપ્યોમાશિષ્યથા ॥ પૃથિવ્યાં મારતક્ષેત્રે માથુરમમ મંડલે ॥ શૃંગાવને મવિષ્યામિ પ્રેયાન્વેરાસ મંડલે ॥** (જ્યારે સારસ્વતકલ્પ આવશે ત્યારે પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં અમારું મથુરાક્ષેત્ર છે ત્યાં વ્રજમાં તમે જાણીએ ત્રેણીઓ અને તે સમયે હું પણ પ્રકટ થઈને શૃંગાવનમાં રાસમંડ-

ળની અંદર તમારા મનોરથોને પરિપૂર્ણ કરીશ.) આ પ્રમાણે વરદાન આપ્યું હતું તેથી પુરૂષોત્તમ પૂર્ણવતાર તો સારસ્વત કમ્પમાંજ હતો, સમાધિભાષા૩૫ શ્રીભાગવતના દશમસ્કંધમાં કથા પણ સારસ્વતકલ્પનીજ છે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સૈવ્ય સ્વરૂપ પણ એકજ છે.”

વળી પણ એ પદ્મનાભદ્રાસે એક શંકા પુછી કે ‘પુરૂષોત્તમનું પ્રાકટ્ય શ્રીનંદરાયણને ત્યાં થયું હતું કે શ્રીવાસુદેવણને ત્યાં થયું હતું ? શ્રીમદ્વાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે શ્રીભાગવતના લેખ પ્રમાણે બન્ને સ્થળમાં પ્રાકટ્ય છે. આવિવેશાંશામાગેનમનઆનકદુર્દુભે : એ શ્લોક પ્રમાણે અનિરૂદ્ધ પ્રદુમ્ન અને સંકર્ષણ એ ત્રણ વ્યક્તિ સહિત પુરૂષોત્તમનું પ્રાકટ્ય શ્રીવાસુદેવણને ત્યાં થયું હતું અને પ્રથમ ભગવતપ્રાદુર્ભાવ તથા બીજા ક્ષણમાં માયાનો પ્રાદુર્ભાવ એવી રીતે વાસુદેવ વ્યક્તિ સહિત પુરૂષોત્તમનું પ્રાકટ્ય શ્રીનંદરાયણને ત્યાં થયું હતું. શ્રીનંદરાયણને ઘેર પ્રગટેલા પ્રભુએ પ્રાકૃત બાળકરૂપે પાછા વસુદેવણને દર્શન દીધાં તે પોતાના વ્યાપકપણાને લીધે દીધાં અને ત્રણ વ્યક્તિવાળા પોતાના સ્વરૂપનો પોતાના બાળકરૂપમાં અંતર્ભાવ કરવો હતો એ પણ તેમાં પ્રયોજન હતું ત્રણ વ્યક્તિવાળા પોતાના સ્વરૂપનો પોતામાં અંતર્ભાવ કરીને પાછા વસુદેવણ ધારાત્રીમાં પધાર્યા હતા. શ્રુતિ૩૫ ગોપીઓએ યુગત્રગીતમાં દેવકીજઠરમૂર-હરાજ : એ વાક્યમાં શ્રીકૃષ્ણને દેવકીના ઉદરથી પ્રકટયા કહ્યા છે અને તથાસુત :સતિયદ્રાધરચિત્તે એ વાક્યમાં યશોદાના પુત્ર કહ્યા છે તે એ વાત ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થાથીજ ઘટે છે. તેમ નંદસ્વાત્મજડત્પન્ને । તન્માતરાનિજસુતોષ્ણયાસ્તુચંત્યૌ દત્યાદિ શ્રીશુકદેવણનાં વાક્યો પણ બન્ને ઠેકાણે પ્રકટ્ય થયું હોય તોજ ઘટે છે જો વસુદેવણને ઘેરજ જન્મ્યા એમ માનીએ તો નંદરાયણને પોતાને ઘેર પુત્ર જન્મ્યાની કેવળ આંતિજ થઈ થતી એ માતવું જોઈએ તે યોગ્ય કહેવાય નહીં. બન્ને ઠેકાણે પ્રકટ થવાનાં સન્નિપ્ર કારણો કહ્યાં. એ આથી વધારે જોવું હોય તો શ્રીસુબોધિની તથા નિબંધ આદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

વળી પણ એ પદ્મનાભદ્રાસે એકાદશીના વ્રતતિથિ પુછતાં શ્રીમદ્વાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “દશમીના વેધવાળી એકાદશી સર્વથા ન કરવી એ તો તમે પડિત હોતાથી જાણોજ છો. વેધ ચાર પ્રકારનો છે. દશમી જો ૪૫ ઘડી હોય તો સ્પર્શ વેધ કહેવાય છે, જો ૫૦ ઘડી હોય તો સંગવેધ કહેવાય છે, જો ૫૫ ઘડી હોય તો શલ્યવેધ કહેવાય છે અને જો ૫૬ ઘડી હોય તો ‘વેધ’ નામનો વેધ કહેવાય છે. તેમાં એવી વ્યવસ્થા છે

કે સત્યયુગમાં ચારે વેધનો ત્યાગ કરવો, ત્રેતાયુગમાં સંગ આદિ ત્રણ વેધનો ત્યાગ કરવો, અને દ્વાપરમાં શલ્યવેધનો તથા વેધનો ત્યાગ કરવો અને કલિયુગમાં 'વેધ' નામના વેધનો ત્યાગ કરવો, આ પ્રમાણે છે એટલા માટે કલિયુગમાં પદ્મ ધરીનો વેધ માનવો જોઈએ. તે જો દક્ષમી પદ્મ ધરીથી ઉપર એક પગ પણુ હોય તો એ વેધ થઈ ચુક્યો એમ સમજવું. જો એકાદશી ને હોય તો ખીજી કરવી અને એકાદશીનો હાથ હોય તો શુદ્ધ દાદશીમાંજ વ્રત કરવું. જન્માષ્ટમી આદિ વ્રતોમાં જો સર્વોદયમાં સપ્તમી આવતી હોય તો વેધ માનવો પણ અરણ્યોદયમાં સપ્તમી હોય તો તેનો આશ્ર આપવો નથી. સર્વોદય સમયે એક પગ પણુ સપ્તમી હોય તો વેધ થાય છે, કારણ કે "સપ્તમીનો એક પગ માત્ર પણુ વેધ હોય તો જન્મ મંગલજનો કલ્પેશ મદિરના એક છાંરાના સ્પર્શથી પણ આમલ થાય છે તેમ જો સપ્તમીના સ્પર્શવાળી અષ્ટમી અગ્રાલ થાય છે," એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. જો જો અષ્ટમી હોય તો પેહેલી અષ્ટમી શુદ્ધાધિકા છે માટે તે વેધ રહિત ભગવદ્વ્રતનો ત્યાગ કરવો નહી. ખીજીને મળતિ-શિરૂપ સમજવી કારણ કે "સાઠ ધડીવાળી તિથિનો થોડોક ઉપરાંતનો જ આગ ખીજો દિવસ આવે છે તે ભાગ કર્મ કરવામાં અયોગ્ય છે અને તિ-થિનું મળરૂપ છે એમ સમજવું પણ એકાદશી સિવાય" એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. જો અષ્ટમીનો હાથ હોય તો તે સપ્તમીનો વેધવાળો અને ન્યુન સ્થિતિ છે માટે નવમીને દિવસેજ વ્રત કરવું. (ઉત્સવ અને વ્રતાદિકનો ક્ષતિસ્તર નિર્ણય ઉત્સવ વ્રતને આદિ અર્થો છે તે જોઈ લેવો.)

જો પ્રમાણે ઉપદેશ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પધારવા ભાગતાં વિયોગથી મનના બહુજ એક પ્રમાણ પદ્મનાભદ્રાસે ભગવત્સ્વરૂપની સેવાને વાસ્તે વિચારિત કરી ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેને શ્રીમયુરનાથજીનું સ્વરૂપ સેવા કરવાને વાસ્તે આપ્યું, સેવાની પ્રણલિકા બતાવી અને સ્વમાર્ગીય અર્થો પણ આપ્યા.

પછી શ્રીમહાપ્રભુજી ત્યાંથી પધારી ગયા ત્યારથી પદ્મનાભદ્રાસ તથા તેની સ્ત્રી જો બન્ને જણાએ સ્નેહપૂર્વક તનમનથી શ્રીઠાકોદરજીની સેવા કરવા માંડી. એક દિવસે પદ્મનાભદ્રાસને તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે "આપણે તો નિષ્કિંમન થઈ ગયાં. દેહના નિર્વાહને વાસ્તે અથવા પ્રભુની સેવાને વાસ્તે ધનાદિક તો અવશ્ય જોઈએ એટલા માટે તમે પુરોહિતવ્રતનો સ્વીકાર કરીને મળમાનો પ્રસેથી ધનાદિક લઈ આવો તોજ કામ ચાલે." સ્ત્રીમાં વચન સાંભળીને પદ્મનાભદ્રાસે ઉત્તર આપ્યો કે "હું બિજાવતિ

તો નહીં કરે. કારણ કે એમ કરવાથી મૂર્ખ બોલે આ માર્ગ પર દ્વંપલ મુકશે કે ‘બુદ્ધો પદ્મનાભ એવા સંપ્રદાયમાં ગયા કે જેથી વ્યાસાશન મુકીને બીજા માગવી પડી.’ બાહ્યથી ઉત્તમ વૃત્તિ તો એહસો કરી આવવાની છે માટે તેથી દેહનો નિર્વાહ કરીશું.” એમ કહીને તેણે સ્ત્રીને નીચે લખેલા ચાર શ્લોક સંભળાવ્યા.

વસનાશનયોર્જહીર્હિચિતામનુરાગંતતતાંવિધેહિકૃષ્ણે ।

અયિપશ્યસિકિન્નયાગ્નસેનીમનયોરસયતામિતઃપ્રયાતામ્ ॥ ૧ ॥

મોજનાચ્છાદનેચિંતાંવૃથાકુર્વતિર્વૃણવાઃ ॥

યોસૌવિશ્વંભરોદેવઃસર્કિમક્તાનુપેક્ષતે ॥ ૨ ॥

ચીરાણિકિંપયિનસંતિદિશંતિમિશાનૈર્વાઘ્રિયાઃ

પરમૃતઃસરિતોપ્યશુષ્યન્ ॥

રુદ્ધાગુહાઃકિમજિતોવતિનોપસન્નાન્કસ્માન્નર્જતિક

વયોધનકુર્મદાંધાન્ ॥ ૩ ॥

નહિસાધાનસંપરયાહરિસ્તુષ્યતિકર્હિચિત્ ॥

મક્તાનાંદૈન્યમેકંહિહરિતોષણકારણમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—વચ્ચની અને અનની ચિંતા છોડી દે. નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ કર્ય. શ્રીકૃષ્ણમાંજ પ્રેમ રાખ્યાથી દ્રોપદીને વસ્ત્રો પણ અપુટ થઇ પડ્યાં હતાં અને અન પણ અપુટ થઇ પડ્યું હતું એ તારા જાણવામાં નથી ? ॥ ૧ ॥ વૈષ્ણવો અનની અને વચ્ચની ચિંતા વૃથાજ કરે છે, કારણકે જે પ્રભુ વિશ્વંબર કેહેવાય છે તે પોતાના બંડોની ઉપેક્ષા કેમ કરશે. ॥ ૨ ॥ શું માર્ગમાં ફાટલ વસ્ત્રો નથી હોતાં ? પરનું પોષણ કરનારાં જુદાંજુદાં નથી આપતાં ? નદીઓ સુકાઇ ગઇ છે ? ગુફાઓ શેકાઇ ગઇ છે ? અને પ્રભુશરણાગતોનું રક્ષણ નથી કરતા ? કે જેથી વચ્ચની, અનની, જળની, ધરની અને શરીરના રક્ષણની આપ્રમાણે ચિંતા કરીએ. અનવસ્ત્રાદિકંતો સેહેજ મળે એમ છે તે છતાં વિદ્વાન ભોલો, ધનના દુષ્ટ મદથી આંધળા થએલા લોકોની ખુશામત આ માટે કરે છે. ॥ ૩ ॥ પ્રભુ સાધનોની સંપત્તિથી કદી પ્રસન્ન થતા નથી, કારણ કે બંડોની એક દીનતાજ પ્રભુને પ્રસન્ન થવાના કારણ રૂપ છે. ॥ ૪ ॥

પદ્મનાભદાસે એ પ્રકારના ઉપદેશથી સ્ત્રીના મનમાં દૃઢ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કર્યું અને પડી બન્ને જણા શુદ્ધ સ્નેહભાવથી પોતાના શ્રીકૃષ્ણકરુણ

ની સેવા કરવા લાગ્યાં. એઓ જ્યારે પરસ્પર ભગવદ્વાતા કરતાં હતાં ત્યારે એઓને દેહતું અનુસંધાન પણ રહેતું નહતું. થોડાજ કાળમાં માનસી સેવા-રૂપ પ્રેમવક્ષણભક્તિ સિદ્ધ થતાં એઓ કેટલાક દિવસ પછી પાછા અડેલ ગામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવીને સેવામાં તત્પર થયાં હતાં. **પદ્મ-નાભદાસના** અને તેની સ્ત્રીની વાર્તા બહુજ અનિર્વચનીય અને અલૌકિક છે. સઘળા સેવકોમાં એઓ અત્યંત કૃપા પાત્ર થયાં હતાં.

શ્રીમહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરતાં કરતાં જ્યારે કાશીમાં પધાર્યા ત્યારે તેમણે પેહેલે દિવસે **મણિકર્ણિકામાં** યથાવિધિ સ્નાન તથા શ્રાદ્ધ કરી **શ્રીવિશ્વનાથનાં** તથા **શ્રીખિંદુમાધવનાં** દર્શન કર્યાં. ખીજે દિવસે પંચગંગા નામના તીર્થમાં સ્નાન કરીને, ત્યાં ખીરાજ્યા તે સમયે સાથેના સેવક લોકોએ એક ધ્વજ ખડી કરીને સર્વને સંભળાવવાને વાસ્તે ઊંચા શબ્દથી પ્રસિદ્ધ કર્યું કે “**શ્રીવિષ્ણુસ્વામીના** મતને અનુસરનારા, વૈષ્ણુ-વસંતપ્રદાયોના આચાર્યોમાં શિરોમણિ **શ્રીવલ્લભાચાર્ય** અહીં આવીને ખીરા-જ્યા છે. એમણે વિજયનગરમાં કૃષ્ણદેવરાજ તે ત્યાં સર્વેવાદીઓને જીતી માયાવાદનું ખંડન તથા બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કરીને શુદ્ધાદૈત્યમતનો પ્રકાશ કર્યો છે. આ કાશીમાં જે કોઈને એ વિષે વાદ કરવાનો અભિલાષ હોય તો તેઓએ ખુશીથી આવતું.” એ ઉપરાંત એવાજ અભિપ્રાયનો એક પત્ર પણ **શ્રીવિશ્વનાથજીના** મંદિરના દ્વાર ઉપર ચોંટી દીધો. એ પત્ર જોઈને તથા ઉદ્દેશ્ય સાંભળીને કાશીના સર્વે પંડિતો, શાસ્ત્રીઓ અને મહાત્મા સાધુ લોકો શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આગ્યા. એઓમાં **દિનકરભટ્ટ, લક્ષ્મણભટ્ટ, નિત્યાનંદમહાશય, ચંદ્રશેખર** અને **નીલકંઠ** એઓ મુખ્ય હતા. એઓએ પ્રથમ શિષ્ટાચારની રીતિથી નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે “આપનું અલૌકિક સામર્થ્ય છે. આપ સાક્ષાત્ ઇશ્વરનો અવતાર છો. કાશી-સ્થ પંડિતોએ તો આપની બાહ્યાવસ્થામાંજ આપના પાંડિત્યનો અનુભવ કર્યો છે. વળી આપે દક્ષિણ દેશમાં રાગને ત્યાં બ્રહ્મસભાને જીતીને વિજયપત્ર મેળવ્યું છે તે પણ અમે સાંભળ્યું છે માટે અમારે વાદ કરવાની ઇચ્છાનથી પરંતુ આપે જે શુદ્ધાદૈત્યમતનો પ્રકાશ કર્યો છે તે મત સાંભળવાની અમે ઇચ્છા કરીએ છીએ.” વિદ્વાનોનાં એ વચન સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વનો યોગ્ય સત્કાર કરી તથા યોગ્ય સંભાષણ કરી સર્વને વેદ સમત શુદ્ધાદૈત્યમત ઉપયાદનપૂર્વક સંભાળાવ્યો. એ સાંભળી પ્રસન્ન થયાને સર્વ કહેવા લાગ્યા કે “આપે શુદ્ધ બ્રહ્મભાવમાં સર્વવેદ પ્રતિપાદિત એવ્યસેવકભાવનો કર્યો એ વિશ્વજ્ઞજ્ઞા કરી છે, હવે આ ધ્વજ સમેટી

લઈને આશ્રમમાં પધારે. ' એટલામાં એકદંડી ઉપેદાશ્રમ તથા પ્રકાશાનંદ સરસ્વતી એ એ સન્યાસીઓ કે જેઓ માયાવાદી, હઠ રાખનારા અને પં-
ડિતપણાનું અભિમાન ધરાવનારા હતા તેઓએ વાદ્યર્યાનો આરંભ કરતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સર્વની સમક્ષ ચાર ઘડી સુધી વાદ કરીને એઓને પરાસ્ત કર્યા. કલ્લોલ નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે એ વાદ સત્યાવીશ દિવસ સુધી ચાલ્યો હતો.) પછી એઓમાંનો એક સન્યાસી ક્રોધમુદ્રાથી ભક્તિમાર્ગ ઉપર આક્ષેપકરીને વિતંડવાદ કરવાલાગતાં તેજેધને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “તમે પો-
તાના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળા નથી. જેવું તમારું બહારનું કાપાયવસ્ત્ર નિર્મળ છે તેવું ત-
મારું અંતઃકરણ નિર્મળ નથી, તમે તમારા વેષને લજવો છો. ભાગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે જે મૂઢ યુદ્ધિવાળો કર્મેદ્રિયોનો નિગ્રહ કરીયે મનમાં વિષયોનું સ્મરણ કર્યા કરતો હોય તે પુરૂષ ખોટા આચારવાળો કેહેવાય છે. શ્રીભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે મૌન ક્રિયાનો ત્યાગ અને પ્રાણાયામ એઓ અનુક્રમે વાણીના, દે-
હના અને ચિત્તના દંડ છે માટે એ સાચા દંડો નહીં રાખતાં વાંસના દંડ રાખવાથી સન્યાસી કેહેવાય નહીં. વળી શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે સન્યાસી એ વાદવિવાદોનો ” તથા તર્કોનો ત્યાગ કરવો અને ક્રોધ પણ પક્ષનો આ-
શ્રય કરવો નહીં. આ વચનો સાંભળી વળી એ સન્યાસી ક્રોધાવિષ્ઠ થઈને બોલ્યો કે “ તમે જ્ઞાનમાર્ગનો દ્વેષ કરો છો તથા સન્યસ્ત ધર્મની નિંદા કરો છો માટે તમને જ્ઞાનમાર્ગમાં અધિકાર નથી અને ચતુર્થાશ્રમ (સન્યાસ) પણ તમને પ્રાપ્ત થવાનો નથી. ” સન્યાસિનાં એ વચનો સાંભળી શ્રીમહા-
પ્રભુજી બોલ્યા કે “ સન્યસ્ત ધર્મ તો અમને સર્વ પ્રકારે અભીષ્ટ છે. અમે સન્યસ્ત ધર્મની નિંદા કરતા નથી પણ એમ કહીએ છીએ કે તમારો સ-
ન્યાસ પાખંડરૂપ છે તેથી નિંદિત છે. શિષ્યાસૂત્રનો ત્યાગ કરી એકદંડ સ-
ન્યાસ તો ત્યારે કરવો જોઈએ કે જ્યારે મદિરાથી મત્ત થએલાની પેઠે દશા થઈ જાય. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે જ્યારે કટિ ઉપરથી વસ્ત્ર પડી જતાં તેની ખબર પણ ન રહે ત્યારે કાપાયવસ્ત્રનું ધારણ કરવું. આ કાળમાં તો દૃઢતર વૈરાગ્યનો અસંભવ હોવાથી ત્રિદંડસન્યાસનો પણ અધિકાર નથી. સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે જ્યારે મનમાં સર્વ વસ્તુઓથી વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ વિદ્વાને સ-
ન્યાસ લેવો, વૈરાગ્ય વિના સન્યાસ લીએ તો પતિત થાય છે. આ કારણને લીધેજ અગ્નિહોત્રગલાલંબસન્યાસંપલપૈતુકમ્ ॥ દેવરાજસુતોત્તમ-
કૌંડીનવિવર્જયેત્ એ સ્મૃતિએ કળિયુગમાં સન્યાસનો નિષેધ કર્યો છે અને અમે પણ તેને અનુસરીનેજ સન્યાસનિર્ણય નામનો ગ્રંથ કરવાનું ધાર્યું છે. જો કે અમે અમારા સંપ્રદાયમાં સન્યાસનો નિષેધ કર્યો છે તોપણ

‘સન્યાસ ધર્મ તમને પ્રાપ્ત નહી થાય’ એમ તમે બોલી ગયા એટલા માટે અમે યોગ્ય સમયમાં સન્યાસી થઇને તમને તથા સવળા કાશીસ્થ લોકોને સન્યાસીના ધર્મ દેખાડીશું. તમે અમને જ્ઞાનમાર્ગના દેવી કહીને પોતાને જ્ઞાનમાર્ગના અધિકારી માનો છો તેથી અમે શરીવાર તમને પુછીએ છીએ કે તમે જ્ઞાન ને પ્રપંચરૂપ અવિદ્યાનું ધ્વંસક (વિનાશ કરનાર) કહેા છો તો તે પ્રપંચરૂપ અવિદ્યા ભાવરૂપ છે કે અભાવરૂપ છે? ભાવરૂપ કહેશે તો જ્ઞાનથી અવિદ્યાનો બાધ નહી થાય. કારણ કે નાસ્તોવિદ્યતેભાવોનામા વોવિદ્યતેસતઃ (અસત્ પદાર્થનો ભાવ હોતો નથી) એવો નિયમ છે. એક બ્રહ્મની અને બીજી ભાવરૂપ અવિદ્યાની એમ બે સત્તાઓ થઇ તેથી અદ્વૈતનો ભંગ થાય છે. તેમજ બે તમે, અવિદ્યાનો અભાવરૂપ કહેશે તો તે અભાવનો પ્રતિયોગીભાવ હોવાથી પ્રપંચનું સત્યપણું ઠરે છે તો તેથી પણ તમારા અદ્વૈતનો ભંગ થાય છે.”

શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચનો સાંભળી પેલો સન્યાસી ‘અમે પ્રપંચને બ્રહ્મરૂપ માનીએ છીએ’ એમ તુરત બોલી દેતાં શ્રીમહાપ્રભુજી હસીને બોલ્યા કે “તમે મારા પંથમાં આવી ચુક્યા છો માટે ધણું જીવો. તમે બ્યારે પ્રપંચરૂપ અવિદ્યાને બ્રહ્મરૂપ કહી ત્યારે તમારો પરમતમાં પ્રવેશ થઇ ચુક્યો. અમે સર્વ વેદની સંમતિથી પ્રપંચને બ્રહ્મરૂપ કહીએજ છીએ ” આ પ્રકાર સાંભળી પેલો સન્યાસી નિરૂત્તર અને લજ્જિત થઇને ઉડી ગયો અને એ વાદ જોઇને, બીજા લોકો પણ કે જેઓના મનમાં વાદની ઇચ્છા હતી તેઓને પણ સંતોષ થઇ ગયો. એ વાદચર્યા સાંભળવાને તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના દર્શન કરવાને જે ઘણા ઘણા લોકો આવ્યા હતા તેઓમાં જેઓ દેવી જીવ હતા તેઓ શરણુગત થઇને સેવક થયા. એઓમાં ક્ષત્રિય જાતનો એક પુરૂષોત્તમદાસ નામનો ધનાઢ્ય શેઠ હતો તેણે વિનતિ કરી શ્રીમહાપ્રભુજીને પોતાને ઘેર પધરાવીને ત્યાં ખીરાજમાન કર્યા અને પોતે તન મનથી સેવા કરવા લાગ્યો, એનો શુદ્ધ સ્નેહભાવ જોઇ તેના આગ્રહ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજી થોડાક દિવસ તેને ઘેર ખિરાજ્યા. એક દિવસે એ પુરૂષોત્તમદાસ શેઠ વિનતિ કરીને કહ્યું કે “આપણા સંપ્રદાયમાં જે સિદ્ધાંતપક્ષ છે તે મને સમજાવો.” એ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના સોળ ગ્રંથોમાં જે સિદ્ધાંતમુક્તાવાણી નામનો ગ્રંથ છે તે અર્થ સહિત તેને સંભળાવ્યો. સર્વ લોકોના સમજવામાં આવવાને વાસ્તે આ ગ્રંથ અને આકીના શ્રીવૈષ્ણવોના નિય નિયમનાં બાવીશ ગ્રંથ કે જે પુષ્ટિ માર્ગમાં જરૂરના છે તેઓના છેવટના ભાગોમાં મૂળ અને ભાષાંતર સહિત દાખલ કર્યા છે.

એ સિદ્ધાંતમુક્તાવળી સાંભળ્યા પછી પુરુષોત્તમદાસ શેઠે સેવાને
 વાસ્તે ભગવત્સ્વરૂપ યાગતાં શ્રી મહાપ્રભુજીએ શ્રી મહાનમોહનજીનું સ્વરૂપ
 સ્તોત્ર કરીને આપ્યું અને સેવા કરવાની સધળી પ્રતાળીકા બતાવી. પછી
 એક દિવસે પુરુષોત્તમદાસ શેઠે પુછ્યું કે “કાશી સિવનું ક્ષેત્ર છે માટે જે
 વૈષ્ણવ કાશીમાં આવે તેણે કાશીની યાત્રા કરવી કે નહીં ?” શ્રી મહાપ્રભુજી ઉત્તર
 આપ્યો કે “કાશી તો મુખ્ય તીર્થ છે. જે તીર્થમાં જવું તે તે તીર્થની યાત્રા
 અને તીર્થનું સન્માન અવશ્ય કરવાં. કાશીમાં પેડેલે દિવસ મણિકર્ણિકા ચક્ર-
 પુષ્કરિણીમાં સ્નાન, દાન, ચુંડન તથા આદ્ય કરવું અને તે પછી શ્રીવિષ્ણુ-
 નાથનાં તથા શ્રીબિંદુમાધવનાં દર્શન અવશ્ય કરવાં.” વળી એ શેઠે પુછ્યું કે
 “શામાનુજ સંપ્રદાયના અને માધ્વસંપ્રદાયના લોકો શિવાલયમાં જવા-
 નો જ નિષેધ કરે છે તેનું કેમ ? શ્રી મહાપ્રભુજીએ જતર આપ્યો કે “આ-
 પણા માર્ગમાં એવડો બધો આમહ નથી. શિવજી બ્રહ્મકોટીમાં છે અને
 વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયના મુખ્ય પ્રવર્તક છે. પણ શિવજીના વતાદિક
 સ્થાપિત છે માટે તે તો સર્વથા કરવા નહી.” વળી એ શેઠે પુછ્યું કે “જે-
 ઓ ભસ્મનું અને રૂદ્રાક્ષનું ધારણ કરે છે તેઓની સાથે કેવી રીતે વ-
 ત્તવું ? માધ્વમતને અનુસરનારાઓ તો એ લોકોને અસ્પૃશ્ય માને છે.”
 એ સાંભળી શ્રી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “હીક છે. જે કે પુરાણાદિકમાં એવાં
 વચનો પણ મળી આવે છે તો પણ આપણે ખેંચ કરીને એવો આમહ ક-
 રવો નહીં સાધાનમાવથી રહેવું. ભસ્મ રૂદ્રાક્ષ તો કેવળ શૈવી દીક્ષાવા-
 ળાઓને વિહિત છે. બાકી સ્માર્ત કર્મકાંડી આદિ સર્વ લોકોને તો કેવળ
 ઉર્ધ્વપુંડ્ર વિહિત છે. રૂકંઠ પુરાણમાં કહ્યું છે કે મરણ પ્રાપ્ત થતાં પણ
 આડું ટીકું કરવું નહીં અને નારાયણના નામ વિના બીજું નામ બ્રહ્મ-
 મું નહીં. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે જેના કપાળ ઉપર અને પેટ ઉપર
 ઉર્ધ્વપુંડ્ર જેવામાં ન આવે તેનું ફરીવાર મોહોડું ભેડવું નહીં અને જેવાં
 બાકીનાં સર્વનાં દર્શન કરવાં. વળી કહ્યું છે કે ઉર્ધ્વપુંડ્ર સર્વ લોકોને વાસ્તે
 વિહિત છે, કદી પણ નિષિદ્ધ નથી. જે બાહ્યજી આદિ લોકો ઉર્ધ્વપુંડ્ર ધા-
 રણ કરે તેઓ વિષ્ણુના ભક્ત થાય છે.” બ્રહ્માંડપુરાણમાં કહ્યું છે કે
 ઉર્ધ્વપુંડ્ર ધર્યાવિના જે કાંઈ યોગ, દાન, જપ, હોમ, વેદાધ્યયન કે પ્રિત-
 તપણું કરવામાં આવે તે સધળું ભસ્મ થઇ જાય છે.” વળી કહ્યું છે કે
 ‘જે અધ્યત્મ બ્રહ્મજી ઉદ્ધવગરનું ઉર્ધ્વપુંડ્ર કરે છે તેઓના કપાળમાં સર્વદા
 કૃપામયો પદ્મ છે એમ વિસ્તરણ સમજવું. પશુવંદની કંઠાખાખું પૃતોર્ધ-
 રૂદ્રઃકૃતચક્રધારીવિષ્ણુપરંપરાયાતિયોમહાત્માસ્વરોચ્યમંજુભદ્રાદિ-

સ્થંપરાત્પરંયન્મહતોમહાંતિ એ શ્રુતિ છે તેમાં ઉર્ધ્વપુંઙ્ગ ધારણ કરવાનું કહ્યું છે. વાયુપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે ‘જેણે અંગમા ગોપીયંદનની સુંદર માટીથી શ્રીકૃષ્ણનાં આયુધનાં ચિન્હ કસ્યાં હોય તેને પ્રયાગ આદિ તીર્થોમાં જવાનું કશું પ્રયોજન નથી.’ વળી પુરૂષોત્તમદાસશેઠ પુછ્યું કે “કાશી શિવનું ક્ષેત્ર છે માટે વૈષ્ણવોએ કાશીમાં રહેવાનું કેમ કરવું ?” શ્રીમહાપ્રભુજીએ સમાધાન કસ્યું કે ‘બિંદુમાધવપાર્શ્વસ્થાવિષ્ણુકાંચીતિ-વિશ્રુતા (કાશીનો બિંદુમાધવની આસપાસ જેટલો ભાગ છે તે વિષ્ણુ-કાંચી કહેવાય છે) એ વચન પ્રમાણે કાશી શિવનું અને વિષ્ણુનું બન્નેનું ક્ષેત્ર છે તેમાં વિવેકિ વૈષ્ણવોએ વિષ્ણુની સીમામાં ઘર બાંધીને નિવાસ કરવો ઉચિત છે અને તેપ્રમાણે તમારું ઘર વિષ્ણુની સીમામાંજ છે. ય-મેશ્વર મહાદેવથી જે દક્ષિણ ભાગ છે તે શિવનું ક્ષેત્ર છે અને જે ઉત્તર ભાગ છે તે વિષ્ણુનું ક્ષેત્ર છે.’ આજપર્યંત કાશીમાં પુરૂષોત્તમશેઠના ઘરમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની જેઠક પ્રસિદ્ધ છે અને જે મેહેલામાં એ ઘર છે તે મેહેલામાં એ ઘર છે તે મેહેલો ‘યત્નવટ’ નામથી પ્રખ્યાત છે.

એ પ્રમાણે કાશીમાં પોતાનો પ્રભાવ દેખાડીને અને પુરૂષોત્તમ-દાસશેઠના સઘળા મનોરથો પરિપૂર્ણ કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પૃથ્વીપરિક્રમણ કરવા સાર આગળ પધાર્યા. એ પ્રમાણે જે પરિક્રમા પુરી કરીને ત્રીજી કરવાને વાસ્તે પધારતાં જ્યારે ઝાડખંડમાં આવ્યા ત્યારે રાતે પ્રભુની આ-ગ્રા થઇ કે “અમે ‘ગોવર્દ્ધનધરી સ્વરૂપથી ગિરિરાજની કંદરામાં ખીરાજીએ છીએ એ તમારા જાણવામાં છે ત્યાંના વ્રજવાસી લોકોને અંબારા દર્શન થયાં છે અને એઓ અમને પ્રગટ કરવાને વાસ્તે વિચાર કરે છે પરંતુ અમે ત-મારી વાટ જોઈએ છીએ માટે તમે હવે તુરંત ત્યાં આવીને અમને પ્રગટ કરો અને શ્રીકૃષ્ણાવતારના જીવો વ્રજમાં આવ્યા છે તેઓને શરણે લઇને સેવક કરો એટલે અમે તેઓની સાથે કીડા કરીશું.” આ પ્રમાણે ભગવ-દાસા થતાં શ્રીમહાપ્રભુજી તુરંત સાંજ પરિક્રમા છોડી દઇને વ્રજમાં પધાર્યા તે પ્રથમ શ્રીમથુરાજીમાં આવીને ઉજ્જગર નામના એક ચોખ્ખાને ઘેર ખી-રાજ્યા. ત્યાંથી શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરવા વિશ્રાંતઘાટ તરફ ચાલવા લા-ગ્યા ત્યાં ઉજ્જગર ચોખ્ખાએ તથા ખીજા લોકોએ પણ કહ્યું કે “મહારાજ ! વિશ્રાંતઘાટ ઉપર તેહ પાંચ દિવસ થયા મોટો ઉપદ્રવ ઉઠ્યો છે. એ સારું ભણી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછ્યું ‘શેઠ ઉપદ્રવ છે સર્વ લોકોએ વૃષાંત કહ્યું કે પ્રથમ દિલીથી પાદશાહનો કામદાર રૂસતમઅલી અહીં આવ્યો હતો તેની અહીંના ચોખા લોકોએ કાંઈ હાંસી કરતાં તેણે ક્રોધાવિષ્ણુ થઇ દિલી જઇને

લાંથી એક યંત્ર સિદ્ધ કરીને મોકલ્યો છે. વિશ્રાંત ઘાટનાં નાકાં રાંકી લઈ
 એ યંત્ર ટાંગીને યવન લોકો બેઠા છે. જે કોઈ હિંદુ તેની નીચે આવે જાય
 તેની ચોટલી કપાળને ડાઢી થઈ જાય છે. એ જાયથી પાંચ દિવસ થયા લાં
 સ્નાન કરવું બંધ છે.” એ સાંભળી શ્રી મહાપ્રભુજી બોલ્યા કે “તીર્થ ઉપર
 આવી તીર્થથી વિમુખ થઈને જવું યોગ્ય નથી માટે અમે તો સ્નાન કરવા
 જઈએ છીએ. યંત્રની હરકત અમને થવાની નથી અને જે બીજા લોકોને
 સ્નાન કરવું હોય તેઓ પણ બલે અમારી સાથે આવે.” એટલાં વચન
 કહી શ્રીમહાપ્રભુજીએ લોકોના સમુદાય સહિત લાં આવીને સુખપૂર્વક
 સ્નાન કર્યું અને શ્રીયમુનાજીએ યજ્ઞવિધિ પૂજન પણ કર્યું તે-
 માં કોઈને પણ યંત્રની હરકત થઈ નહીં પણ શ્રીમહાપ્રભુજી સ્નાનાદિક
 કરીને પાછા ઉતારે પક્ષાસ્યા પછી એવીને એવી હરકત થવા લાગી. શ્રી
 મહાપ્રભુજીએ પ્રભાવ જેઉ ઉજાગર એળા આદિ સર્વે લોકોએ વિનંતિ કરી
 કે “આપ એવો કાંઈ ઉપાય કરો કે જેથી યંત્ર અહીંથી ઉપડે અને સર્વ
 પ્રજાનું દુઃખ મટી જાય.” એ વચન સાંભળવાથી કરુણા આવતાં શ્રીમહાપ્ર-
 ભુજીએ યંત્રના મિપથી એક કાગળ લખી પોતાના સેવક વાસુદેવદાસ
 અને કૃષ્ણદાસના હાથમાં આપી તેઓને કહ્યું કે “તમે દિલ્હી જાઓ અને
 દિલ્હીના સદર દરવાજા પાસે રાજમાર્ગમાં આ કાગળ ટાંગીને એસો. તમારી
 ખબર પૃથ્વીપતી પાદશાહની પાસે પોહોંચશે ત્યારે આનો ન્યાય થશે” એ
 ઉપરથી એ બન્ને જગ્યાએ દિલ્હીમાં જઈને તે પ્રમાણેજ કર્યું અને તેની
 નીચે જે કોઈ યવન લોકો જવા આવવા લાગ્યા તેઓની ડાઢીઓ ઉપડી
 પડીને ચોટલીઓ થઈ જવા લાગી આ ખબર લોકો સિકંદર પાદશાહની
 પાસે પોહોંચી કે “જે હિંદુ ફકીરોએ આવીને આ ઉપદ્રવ કર્યો છે.” તે
 ઉપરથી પાદશાહે તે બન્નેને બોલાવી પુછતાં બન્નેએ અરજ કરી કે “હજુર
 પૃથ્વીના પતિ હાકેમ છો. હિંદુ મુસલમાન સર્વે આપની પ્રજા છે. આવો
 ઉપદ્રવ પ્રથમ હજુર કામદાર રસ્તમઅલ્લીએ મથુરામાં સાત દિવસ થયા
 કર્યો છે તેથી વસ્તીને દુઃખ દેખીને અમારા ગુરૂ શ્રીએ અમે બન્નેને અ-
 હીં મોકલ્યા છે કે જેથી હજુર સુધી ખબર પોહોંચે.” એ સાંભળીને લોકો
 સિકંદર પાદશાહે તુરત રસ્તમઅલ્લીને સઘળી હકીકત પુછીને કહ્યું
 કે “પેહેલી કસુર તારી છે. તે શું જણ્યું હતું કે હિંદુઓમાં આવો કરા-
 મતી ફકીર નહીં હોય; હવે આખોયોથી જો અને તારો યંત્ર જલદી મગા-
 વી લે. કદી કોઈના ધર્મ ઉપર નજર કરીશમાં.” આ પ્રમાણે રસ્તમઅલ્લી-
 ને કહીને પાદશાહે શ્રીમહાપ્રભુજીના એ બન્ને સેવકોને કહ્યું કે “જ્યારે મથુ

રામાંથી યંત્ર આવી જાય ત્યારે તમે પણ પોતાનો યંત્ર ઉઠાવીને જલદી આધ્યા જાળે અને તમારા ગુરને અમારી બંદગી કહેજો.” આ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્રાંતધાર ઉપરથી ચવનોનો યંત્ર કઠાવી નાખીને પછી ત્યાંથી શ્રીગિરિરાજમાં આવ્યા અને સિદ્ધ પાંડેનાં ઘરમાં ખીરાજ્યાં ત્યાં સઘળી વાતણું ઠીકઠીક કરી, શ્રીગિરિરાજની કંદરામાં જ્યાં શ્રીગોવર્દનધર ખીરાજમાન હતા ત્યાંથી તેમને પ્રકટ કર્યા, પ્રકટ કરી શ્રીગિરિરાજના ઉપર પોતાની ધમ્મજ પ્રમાણે સુંદર મંદિર તૈયાર કરાવી તેમાં ખીરાજમાન કર્યા અને ખીરાજમાન કરી અધિકાર પ્રમાણે રામદાસજી વગેરે બ્રાહ્મણોને તથા કુંભજનદાસ ચોહાણ વગેરે મળવાસીઓને પુષ્ટિ મારગની રીતિનો સેવા પ્રકાર બતાવ્યો. શ્રીનાથજી સંબંધી વિસ્તારપૂર્વક વૃત્તાંત નિજવાર્તા નામના બાણા ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે. સાક્ષાત્ પ્રભુએ સ્વરૂપથી શ્રીગિરિરાજમાં સદા ખીરાજતા હતા અને તે, શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા પ્રકટ થયા તે વિષે તથા દર્શનના મહાત્મ્ય વિષે ગર્યસંહિતાના ગિરિરાજ ખંડમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“હે રાજા શ્રીકૃષ્ણ જે રૂપથી ગોવર્દન પર્વતને ધરણે હોતો તે રૂપ ત્યાંસુંમાર મંડળમાં હજી સુધી ખીરાજમાન છે. કળિયુગના આરંભથી આરંભજનર અને આઠસો વર્ષ વ્યતીત થયા પછી એ સ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ શ્રીકૃષ્ણજી સ્વરૂપ કે જે હમણાં શુંગાર મંડળમાં ગુપ્ત છે તે સ્વરૂપ સઘળાઓ દેખતાં ગિરિરાજની ગુફાના મધ્યમાંથી પ્રકટ થશે. જે પ્રભુ ગિરિરાજમાં સર્વદા સ્થિત કરે છે તેમને સજ્જનો નાથશ્રીજી અને દેવદમન એવાં નામોથી કહેશે તેઓ કૃતાર્થ થશે. શ્રીજગન્નાથજી, શ્રીરંગનાથજી, શ્રીહરકાનાથજી અને શ્રીવલ્લીનાથજી એઓ ભરતખંડની આરે દિશાઓમાં ખીરાજે છે અને આ શ્રીનાથજી ભરતખંડના મધ્યમાં શ્રીગિરિરાજમાં ખીરાજે છે. પવિત્ર ભરતખંડમાં એ દેવતાઓના ધધર આર નાથ ઉત્તમ ધર્મરૂપી મંડપના સ્તંભરૂપ છે અને પીડાએલા લોકોના રક્ષણમાં તત્પર છે એઓના દર્શન કરવાથી મનુષ્ય નારાયણરૂપ થાય છે. સુખદિ માણસ પૃથ્વીમાં આર વાયોની યાત્રા કરીને જે દેવદમનનાં દર્શન નહીં કરે તો તેને યાત્રાનું ફળ થશે નહીં. ગોવર્દન પર્વતમાં દેવદમન નામવાળા શ્રીનાથજીના દર્શન કરવાથી પૃથ્વીમાં આર નાયોની યાત્રા કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થશે.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીનાથજીની સેવાનો પ્રબંધ બાંધીને પાછો શ્રીમથુરાજી આવવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે શ્રીનાથજીએ આજ્ઞા કરી કે “તમે જાણીશું પૃથ્વીપરિક્રમણ સંપૂર્ણ કરીને તમારો વિવાહ કરો અને પછી સહકર્મ બધી

આવીને અમારી સેવાનો વિસ્તાર કરો.” આ ભગવદાજ્ઞાને માથે ચડાવી શ્રી-
મહાપ્રભુજી પાછાશ્રીમથુરામાં આવ્યા અને ત્યાંથી ઉજ્જગર ચોખાને સાથે
લઈ ચોરાશી કોશની વ્રજમંડળની યાત્રા કરવા પધાસ્યા. ચોરાશી કોશના
વ્રજમંડળમાં વન અને ઉપવન આદિ સ્થળોમાં પ્રભુએ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં
જે જે લીલાઓ કરી છે તે સઘળી લીલાઓને શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકાશિત
કરી અને તે તે સ્થળમાં શ્રીભાગવતની પારાયણો કરી. ઉજ્જગર ચોખાના
ખતાવ્યા પ્રમાણે અતુલમથી વ્રજમંડળની પરિક્રમા કરતાં કરતાં શ્રીગોકુળ કે
જે પોતાને ખાસ સ્થળ હતું ત્યાં આવી ઠકુરાનીઘાટ ઉપર બીસી જતાં
શ્રીભાગવતની એક પારાયણ કરીને થોડાક દિવસ અધિક બીરાળ્યા. ત્યાં એક
દિવસે મધરાતે બારે ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કે “સઘળા જીવો મારી શરણે આવે
છે પણ તેઓમાં જે અહંતા મમતા આદિ પ્રાકૃત દોષો છે તેઓની નિવૃત્તિ
શી રીતે થાય ?” શ્રીમહાપ્રભુજીને આ પ્રમાણે ચિંતાથી ઘેરાયલા જોઈ
શ્રીનાથજીએ સાક્ષાત પ્રગટ થઈને આજ્ઞા કરી કે “તમે શામાટે ચિંતા
કરો છો. જે જે જીવ તમારી શરણે આવે તેઓનું સર્વસ્વ નિવેદન કરાવી
તેઓને અમારો સંબંધ કરાવો. એમ કરવાથી જીવોને સઘળા દોષોની નિ-
વૃત્તિ થશે તથા અમારી સેવામાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ અમે મારી પ્રાપ્તિ થશે.”
આ ભગવદાજ્ઞા શ્રાવણ શુદ્ધ એકાદશીની મધરાતે થઈ તેજ સમયે શ્રી-
મહાપ્રભુજીએ પ્રભુને રેશમના અથવા સુતરનાં પવિત્રાં પેહેરાવીને મિશ્રીનો
ભોગ ધર્યો અને પ્રાતઃકાળમાં પ્રથમ દામોદરદાસજીને નિવેદન મંત્રનો
ઉપદેશ કરી નિવેદનપૂર્વક બ્રહ્મસંબંધ કરાવ્યો અને ભગવદાજ્ઞા પ્રમાણે
સિદ્ધાંત રહસ્ય નામનો ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો કે જેમાં નિવેદનનો વિષય સ્ફુટ છે.

એક દિવસે શ્રી ગોકુળમાં ઠકુરાની ઘાટ ઉપર શ્રી મહાપ્રભુજી બી-
રાજીમાં હતાં ત્યાં એક રાઘવદાસ નામનો સાધુ પુજનો સંપુટ (ડાબલો)
હાડીને ઠાકોરજીની પૂજા કરવા લાગતાં શ્રી મહાપ્રભુજીના જોવામાં આવ્યું
કે “તેણે ભગવન્મૂર્તિના વક્ષસ્થળ ઉપર શાલગ્રામની શિલા મુકીને પૂજ-
ન કર્યું અને પૂજન કરીને ઠાકોરજીને પાછા સંપુટમાં પોઢાડ્યા ત્યારે પણ
મૂર્તિના વક્ષસ્થળ ઉપર શાલગ્રામની શિલા મુકી.” એ વાત જોઈ તેનું
સહન નહીં થઈ શકતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પેલા સાધુને પુછ્યું કે “આમ શા-
માટે કરો છો ?” સાધુએ ઉત્તર આપ્યો કે “શાલગ્રામમાં સ્વતઃસિદ્ધ ભ-
ગવાન બીરાજે છે અને મૂર્તિમાં તો પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ભગવાન બીરાજે છે
માટે મુખ્ય પૂજન શાલગ્રામનું છે. એ કારણથી હું આમ કરું છું.” એ
સાંભળીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ત્યારે મૂર્તિનો આગ્રહ શા માટે રાખો

હો.” સાધુ બોલ્યો કે “શાલગ્રામમાં સાકાર દર્શન થાય નહીં એટલે માટે મુર્તિ રાખી છે.” એ વાત સાંભળી વળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુછ્યું કે “મુર્તિમાં કોની ભાવના કરો છો.” સાધુએ કહ્યું કે “નંદરાયના પુત્ર જે શ્રીકૃષ્ણ છે તેમની ભાવના કરું છું.” એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજી ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે તમે ભક્ત છતાં અને એવી ભાવના કરતાં છતાં મૂર્તિના વક્ષસ્થળ ઉપર તમારા હાથથી શિલા મુકો છો તેથી તમારી ભાવના અને કૃતિ સર્વ નિષ્ફળ છે. ભગવાન તો ભક્તોને વશ્ય છે. શ્રીભાગવતમાં શ્રીમુખેજ કહ્યું છે કે “અહંમક્તપરાધોનોહ્યસ્વતંત્રદ્વિજ (હું દુર્વીસા ! હું ભક્તોને પરાધીન છું તેથી અસ્વતંત્ર જેવો છું.)” આ પ્રમાણે છે તેથી ભક્તજનને ભક્તિના વધારાને લીધે ઉત્કંઠા થઇ હોય તો પ્રભુ શાલગ્રામમાં પણ પોતાનું સાકાર દર્શન દીધે છે. આ વિષયમાં યદ્યદ્વિયાતરુગાયત્રિમાવયં-તિતત્ત્વપુઃપ્રણયસેસદનુગ્રહાય (હૈ : પ્રભુ ! ભક્તલોકો કુદ્ધિથી તમારાં જેવાં જેવાં કૃપાની ભાવના કરે છે તેવાંતેવાં સ્વરૂપથી તમે તેઓને દર્શન આપો છો) એ શ્રીભાગવતનું વચન પ્રમાણ છે. વળી શાલગ્રામ તો અત્ત-રક્ષણનું સ્વરૂપ છે તેથી તેની અંદર શ્રીકૃષ્ણ નિલ ખીરાજે છે. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે પ્રભુ શાલગ્રામની શિલામાં જેવું સર્વદા રમણ કરે છે તેવું રમણ લક્ષ્મીજીના અંગમાં કે વૈકુંઠમાં પણ કરતા નથી. શાલગ્રામમાંજ નહિ પણ ગમે તે પદાર્થમાં ભક્તજન ઉત્કંઠથી તેવી ભાવના કરે તો તે પદાર્થમાંથી પ્રકટ થઇને પ્રભુ દર્શન દે છે. પ્રદહાદહને થાંભલામાંથી પ્રકટ થઇને દર્શન દીધાં હતાં, દ્રૌપદીને વનમાં પ્રકટ થઇને દર્શન દીધાં હતા અને ગોપીજનના મંડળમાં અંતર્દાન થયા છતાં પણ પ્રકટીને દર્શન દીધાં હતાં. આધુનિક હમણાના ભક્તજનોને પણ એ પ્રમાણેજ દર્શન દે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન મુખ્ય સ્નેહભક્તિથીજ પ્રસન્ન થઇને દર્શન દે છે. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે પ્રભુ દાનથી, તપથી, યગથી, પવિત્રતાથી કે વ્રતોથી પ્રસન્ન થતા નથી પણ કેવળ નિર્મળ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે માટે ભક્તિ શિવાય ખીન્નું સઘળું ચાળા સુંથવા બરાબર છે. પ્રતિષ્ઠા તો પૂજનની યોગ્યતાને વાસ્તે કરવામાં આવે છે અને પ્રતિષ્ઠા કર્યા છતાં પણ પૂજન કરનારનું તપોબળ હોય તોજ મૂર્તિમાં ભગવાન પધારે છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.” શ્રી મહાપ્રભુજીએ એટલું બધું કહ્યું તો પણ તે સાધુએ પોતાનો દુઃસગ્રહ છોડ્યો નહીં પણ તે સાધુએ ખીન્ને દિવસે પૂજના સમયમાં સંપુટ બોલ્યો ત્યાં શાલગ્રામની શિલાનાં બે ફાડીયાં થઇ અએલાં તેના જેવામાં આવ્યાં. આ ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનો બોધ થતાં તે સાધુ શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે આવી ક્ષમા કરાવીને સેવક થયો.

પછી શ્રીમહાપ્રભુજીમજની પ્રરિક્ષા કરતાં કરતાં શ્રીવૃંદાવનમાં પધારી કેસીધાટની ઉપર ખીજડાના ઝાડની નીચે સુંદર સ્થળ જોઇને ખીરાજ્યા. વૃંદાવનમાં સુશોભિત વૃક્ષોની પંક્તિઓ લાગી રહી હતી અને પુષ્પોના સમુદયથી ઘેરાયલી સુંદર લતાઓમાં નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ મધુર શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં તે જોઇને શ્રીમહાપ્રભુજીનું મન ત્યાં લાગ્યું અને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે શ્રીભાગવતની વ્યાખ્યા સુમોધિની સાંભળવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ચાર માસ પર્યંત ત્યાં ખીરાજીને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને જોટલી વ્યાખ્યા તૈયાર થઇ હતી તેટલી સંભળાવી એક દિવસે ભાંડીરવડના કુંજમાં રૂપસનાતન અને જીવગોસ્વામી નામના બે શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યની અનુયાયિઓની સાથે ભગવદ્વાર્તા ચાલતાં રૂપસનાતને શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “તમે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન પતિભાવથી કરો છો તો પતિનું નામ લેવું તો ધર્મશાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ છે.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર દીધો કે “ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે વિધિનિષેધો છે તેઓ લૌકિક અને અનિત્ય દેહસંબંધી ધર્મોને લાગુ પડે છે માટે લૌકિક દેહ સંબંધી પતિપુત્રાદિકમાં વિધિનિષેધની પ્રવૃત્તિ છે. પ્રભુમાં તો અલૌકિક અસ્મીય પતિસંબંધ છે **૧ સવૈપતિઃ સ્યાદકુતોભયઃ સ્વયંસમંતતઃ પતિમયાતુરંજનમ્** એ શ્રીભાગવતના પંચમ સ્કંધમાં લક્ષ્મીજીના વચન રૂપ પ્રમાણથી તથા **૨ સ્ત્રિયોવાપુરુષાવાપિ મર્તમાલેન કેશવૃંદાદિકૃત્વા ગતિયાંતિશ્ચુતીનાં નાત્ર સંશયઃ** એ બૃહદ્વામનપુરાણમાં ભૃગુ પ્રત્યે બ્રહ્માનાં વાક્યરૂપ પ્રમાણથી સિદ્ધ થયું છે કે શ્રીકૃષ્ણ જીવ માત્રના પતિ છે અને સધળા જીવોએ પતિભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું જોઇએ. પતિભાવથી ભજન કરતાં પણ નામ લેવામાં કશો બાધ નથી પણ વિધિ છે. કારણ કે ભગવન્નામનું માહાત્મ્ય સધળા વેદોમાં, શાસ્ત્રોમાં અને પુરાણાદિકમાં અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે. સામાન્ય શાસ્ત્રથી વિશેષશાસ્ત્રને બલવત્તર સમજવું જોઇએ **૩ શ્રદ્ધામૃતકથાયામેશશ્વનમદનુકીર્તનમ્** એમ શ્રીભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં તથા **૪ સદારંટંતિમન્નામમસેસવાપરાયણાઃ ॥ તેજનામાપ્રિયોલોકેગ**

૧ જે પોતે નિર્ભય હોય અને ભયથી આતુર થયેલા ખીજ લોકોની સધળી રીતે રક્ષા કરી શકે એમ હોય તેને પતિ કરવો જોઇએ.

૨ જે સ્ત્રીઓ અથવા પુરૂષો તદ્દયમાં પતિભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરે છે તેઓ શ્રુતિઓની ગતિને પામે છે એમાં સંશય નથી.

૩ મારી અમૃત જેવી કથામાં શ્રદ્ધા રાખવી અને નિરંતર મારાં નામ લીધા કરવાં ૪ જે લોકો સર્વદા મારાં નામ લે છે અને મારી સેવામાં તત્પર રહે છે તે લોકો સર્વ જગતમાં મને ખ્યાર છે અને તેઓ મારા પદને પામે છે.

હંતિમમતતપદમ એમ નારદ પંચરાત્રમાં શ્રીમુખેન કહ્યું છે તેથી એ વચનો માનવાંજ જોઈએ. કારણકે પતિની આજ્ઞા પાળવી એ મુખ્ય પતિ-વ્રતધર્મ છે.” એ સાંભળીને રૂપ સનાતન પ્રસન્ન થયા.

પછી એ રૂપસનાતને “મુક્તિમુક્તિસ્પૃહાયાવત્પીશાચીહદિવર્તે તે ॥તાવત્પ્રેમરસસ્યાન્નકથમભ્યુદયોઽભવેત્ ॥ એ પોતાની કૃતિનો શ્લોક સંભળાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “ તમે મોક્ષની ઇચ્છાને પિશાચીરૂપે વર્ણવી છે માટે શિષ્ટ લોકો આ લેખનો આદર કરશે નહીં પણ ઉલટા દુષણ દેશે. કારણ કે સર્વના મતમાં મોક્ષ એ પરમ પુરુષાર્થ છે અને મોક્ષદશામાંજ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે.” શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એ વચન સાંભળી રૂપસનાતન તો ખાતી ગયા પણ જીવગોસ્વામીએ તે ઉપર બહુ વાદ કર્યો. આ વાત સાંભળવામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે રૂપ થઇને જીવગોસ્વામીને કહ્યું કે “ તમે મોટી અવજા કરી. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીમાં અને શ્રીકૃષ્ણજીમાં કાંઈ બેદ નથી બન્ને એકરૂપ છે. તમે ભગવાનનો દ્વેષ કર્યો તેથી જાઓ, હું તમારો ત્યાગ કરું છું.” ગુરૂજીનાં એ વચન સાંભળી જીવગોસ્વામીને ઘણો ખેદ થયો અને તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે “ ગુરૂશ્રીએ મારો ત્યાગ કર્યો તો હવે હું પણ આ દેહનો ત્યાગ કરી દઈશ.” આવા દૃઢ વિચારથી જીવગોસ્વામી અનશનવ્રત લઇને શ્રીયમુનાજીના તટ ઉપર જઈ બેઠા અને રેતીની બે મુઠી ખાઈને બે દિવસ સુધી એમજ રહ્યા. આ વ્રતાંત સાંભળવા માં આવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યને સાથે લઇને ત્યાં ગયા. જીવગોસ્વામી પોતાના ગુરૂશ્રીનાં અને શ્રીમહાપ્રભુજીનાં દર્શન કરી બહુ પ્રસન્ન થઇને અપરાધની ક્ષમા માગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ અતુમોદન કરીને શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યની સાથે તેને એકમત કરી દીધા અને પોતે પણ ચાર માસ ખીરાજી શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યના શિષ્યોમાં એક બંગાળી બ્રાહ્મણ બહુ સ્નેહી હતો તેને આનાથજીની સેવાને વાસ્તે સાથે લઇને આગળ પધારયા.

આ પ્રમાણે વ્રજની પરિક્રમા જે બાકી હતી તેને પુરી કરી મથુરામાં ઉજ્જગર ચોખાને દાનદક્ષિણા આપીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતે પૃથ્વી પરિક્રમાને જ્યાં છોડીને આવ્યા હતા ત્યાં (ઝાડખંડમાં) જવાને વાસ્તે પાછા ચાલ્યા. માર્ગમાં ચાલતાં શ્રીમથુરાજીના અને આગરાના વચમાં ગૌઘાટ કહેવાંય છે ત્યાં પધાર્યા. એ ઘાટ ઉપર સૂરદાસ નામનો એક વિરક્ત બ્રાહ્મણ રહેતો તે ઉત્તમ ભગવદ્ભક્ત હતો, બાપામાં વિષ્ણુનાં પદ ઘણાં કરતો અને લોકોમાં

પ જ્યાં સુધી ભોગની અને મોક્ષની ઇચ્છારૂપ પિશાચી (ઝાડજી) લદ્દયમાં હોય ત્યાં સુધી તે લદ્દયમાં પ્રેમરસનો ઉદય કેમ થાય ? નજ થાય.

સુરદાસ સ્વામી કેહેવાતો હતો. એ સુરદાસ જો કે લોકોને સેવક પણ હતો હતો પણ મનમાં જ્ઞાનિ રાખતો કે 'મારામાં તેવી કૃતિ નથી તો પ્રભુ મારો બિહાર કેમ કરશે' એ સુરદાસ 'અહીં શ્રીમદ્ભાગવાત્ આવી છે' એમ સાંભળી તેમનાં દર્શનને વારતે આવ્યો અને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને સન્મુખ બેઠો. શ્રીમદ્ભાગવતજીએ તેને કહ્યું કે 'કે સુરદાસ! તમે લોક ભાષામાં વિષ્ણુનાં પદ કયાં છે એમ અમે સાંભળ્યું છે માટે કાંઈક સંભળાવો.' તે ઉપરથી સુરદાસે નીચે લખેલું પદ ગાઇને સંભળાવ્યું.

પ્રભુમેં સઘ પતિતન કોટીકો । ઔર પતિત સઘ દોસ ચારકે
મેતો જન્મતહીકો ॥ ૧ ॥ બાધેક્ર અજામિલ ગનિકા તારી ઔર પૂતન
હીકો । મોહી છોરિ તુમ ઔર ઉધારે મિટે સૂલ કેસેજીકો ॥ ૨ ॥
કોડ ન સમરથ સેઘ કરનકો સૌંચિ કહત હૌં લીકો । મારિયત
લાજ સૂર પતિતનમેં કહત સૈઘે મોહિનીકો ॥ ૩ ॥

એ પ્રકારનાં એ ચાર પદ સંભળાવ્યાં તે સાંભળીને શ્રીમદ્ભાગવતજીએ કહ્યું કે "સુરદાસ! તમે તો ભક્તોમાં સર્વરૂપ છો છતાં કત્તર કેમ બનો છો, ભક્ત-લોકો તો તીર્થાદિકને પણ પવિત્ર કરે છે. 'તેષાં વિચરતાંપદ્મ્યાંતીર્થાનાં પાવનેચ્છયા તથો તીર્થોર્કૃતોતીર્થાનિસ્વાંતઃસ્થેનગદાભૃતા એ શ્રીભાગવતનાં વચને એ વિષયમાં પ્રમાણ છે. હવે તમે પ્રથમ પોતામાંથી પ્રાકૃતભાવ કહાડી નાખી સ્વરૂપનિષ્ઠ થઇ વ્રજલીલાનો અનુભવ કરીને પછી તેનું વર્ણન કરો અને વિયોગની ભાવના કરો તેથી તમારી જ્ઞાનિ મટી જશે." એ સાંભળી સુરદાસે શંકા કરી કે "શ્રીમદ્ભાગવત! પ્રાકૃતભાવ એટલે શું અને તેની નિવૃત્તિ કેમ થાય." શ્રીમદ્ભાગવતજીએ કહ્યું કે "જે અહંતા મમતા છે તેજ પ્રાકૃત ભાવ છે કહ્યું કે 'અહંતામમતાનાશેસર્વથાનિરહંકૃતઃ ॥ સ્વરૂપસ્થોયદાઝીઃકૃતાર્થઃસાનેગદ્યતે ॥ આ પ્રમાણે પ્રાકૃતભાવની નિવૃત્તિ નિવેદનદ્વારા થાય છે. જીવ ભગવાનના અંશરૂપ છે માટે દાસભાવથી ભગવદ્ભજન કરવું એ જીવનો સ્વધર્મ છે. શ્રુતિ કહે છે કે 'યોયદંશઃસંતમેજત્.' એ ઉપદેશ સાંભળી જેને બોધહૃત્પત્ર

૧ ભક્તલોકો તીર્થોને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી પગવતે તીર્થોમાં જાય છે. ૨ ભક્તલોકો પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલાં ભગવાનથી તીર્થોને પવિત્ર કરે છે.

૩ અહંતા તથા મમતાનો નાશ થતાં સર્વથા અહંકાર રહિત થએલો જીવ બ્યારે નિષ્ઠ થાય ત્યારે કૃતાર્થ થયો કેહેવાય છે

૪ જે જેનો અંશ હોય તેણે તેનું ભજન કરવું જોઈએ.

थयो जेवा सुरदासे पोते कवि तो हतान तेथी तुरतान नीये लपेलुं
पढ करीने श्री संभणाव्युं.

अनुपकों आपु नही विसरयो । जैसे स्वान काचके मंदिर भ्रमि
भीम भूसि मरयो ॥ १ ॥ दुरि सौरभ मृगनाभि बसतहे दुम तिन
शोध सरयो । ज्यों सुपनेमे रंक भूप भयो तस्कर अरि पकरयो ॥ २ ॥
ज्यों के हरि प्रतिबिंब देखके आपुनी कूप परयो । ऐसे गज लाखि
स्फटिक शिलाको दमनन जाइ अरयो ॥ ३ ॥ मरकट मुठि छार
नहि दोनी घर घर द्वारि फिरयो । सुरदास नलिनीको सूवा काहि
कोने पकरयो ॥ ४ ॥

ये पढ सांभणीने श्रीमहाप्रभुअ णहु प्रसन्न थतां ते पछी सुरदासे
नीये लपेलुं अक विनिमि सयक पढ संभणाव्युं.

तुम ताजि और कोन पै जाऊं । काके द्वार जाय शिर नाऊं पर
हथ कहां बिकाऊं ॥ १ ॥ ऐसो को दाता हे समरथ जाके दिये अ-
घाऊं । अंतकाल तुमरे सुमिरण विनु और नही कहूं ठाऊं ॥ २ ॥ रं-
क सुदामा कियो अजाची दियो अभैपद ठाऊं । कामधेनुचितामनि
दीनी कल्पवृच्छ तरछाऊं ॥ ३ ॥ भव समुद्र अति देखि भयानक म-
नमे अधिक डराऊं । कांजे कृपा महाप्रभु मोपर सुरदासबलि जाऊं ॥ ४ ॥

आ पढ सांभणी श्रीमहाप्रभुअ सुरदासने श्रीयमुनाअभां नवरावी
शरभुभंत्रेना तथा निवेदनभंत्रेना उपदेश करीने सेवक करयो अने ते पछी
श्रीभामवतना दशभरकंधनी अनुक्रमणिकानो पाठ करी संभणाव्यो. अ
सां-
भणातान नेने दिव्य नेत्रथी प्रणवीलानो अनुभव थवा लाग्यो. जेवा
सुरदासे तेवां पढ करीने संभणावया मांडयां.

प्रथम पढ.

बज भयो महारिके पुत जब यह बात सुनी । सुनी आनंदे सब लो-
ग गोकुल गुनक गुनी ॥ १ ॥ ब्रज पुरव पुरे पुण्य रोपी कुल सुथिर
थुनी । प्रह्वनच्छत्र सब सोध कीनी बेदघुनी ॥ २ ॥ सुनी धाई सबै
ब्रजनारी सहज सिंगार किये । तन पहिरे नौतन चार काजर नेन
दिये ॥ ३ ॥

आ सर्व पदो शीर्तनोना संग्रहपुस्तकभां अथवा सरसागरभां स्मृत छे.

भील्युं पढ.

आदि सनातन हरि अविनाशी । कलस निरंतर घटघट वासी
॥ १ ॥ पूरणब्रह्म पुरान बखाने । चतुरानन शिव अंत न जाने ॥ २ ॥

મહિમા અગમ નિગમ નહિ પાવે । તાહિ જસોદા ગોદ સ્થિલાવે ॥ ૩ ॥

ધૃત્યાદિ સધળાં પદો સૂરસાગર અંથમાં સ્ફુટ છે. એવા પ્રકારનાં ધણું ધણું પદો સંબળાવીને શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રસન્ન કર્યા અને જેવા વાદમીતિ-શ્રુતિ સંસ્કૃત પદોના આદિ કવિ થયા હતા તેવાજ એ સૂરદાસ ભાષાના આદિ કવિ થયા. જેમ નારદજીના ઉપદેશથી વ્યાસજીએ સમાધિ ભાષારૂપ શ્રીભાગવત કરીને પોતાના તાપને દૂર કર્યો હતો તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના ઉપદેશથી સૂરદાસે વ્રજભાષામાં વ્રજલીલાનું વર્ણન કરીને પોતાના તાપને દૂર કર્યો. શ્રીમહાપ્રભુજી એ પ્રમાણે સૂરદાસજીને શરણે લઇને ત્યાંથી ચાલ્યા તે ઝાડખંડ કે જ્યાં પોતે પૃથ્વી પરિક્રમણુનો ત્યાગ કર્યો હતો ત્યાં આવ્યા. ત્યાંથી અવશેષ રહેલી પૃથ્વી પરિક્રમાનો સંપૂર્ણ કરી ફરી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં દર્શન કરવા વાસ્તે પંડરપુરમાં પધારતાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ ફરીવાર આજ્ઞા કરી કે કાશીમાં તમારી જાતનો “ મધુમંગળ ” નામનો બ્રાહ્મણ પોતાની દેવકન્યા દેવા વાસ્તે તમારી વાટ જીવે છે માટે તુરત ત્યાં જઈને વિવાહ કરો. શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં વચન સાંભળી ‘ તથાસ્તુ ’ એમ કહી બ્રહ્મચર્યવ્રતનું સમાવર્તન કરી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના યોગ્ય સમાજ સાથે લઇને કાશીમાં પધાર્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ બાર વર્ષમાં પૃથ્વીની ત્રણ પરિક્રમાઓ કરી.

આવી રીતે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ચાર ચાર વર્ષે એક એક પરિક્રમા પૂરી કરી. અને બાર વર્ષની વયે પરિક્રમા કરવાનો આરંભ કર્યો હતો, તેથી જ્યારે ૨૫ વર્ષના થયા, ત્યારે ત્રણ પરિક્રમા અને ત્રણ દિગ્વિજય કરી રહ્યા. અને આખી પૃથ્વીમાં વિજય સ્વામીના મતને અનુસારે વૈષ્ણવ ધર્મનો સર્વત્ર પ્રચાર કર્યો. ત્યાર પછી પૃથ્વીપર ૨૧ વર્ષ સુધી બિરાજ્યા હતા. તેમાં કેટલાએક દિવસ અડેલમાં, અને કેટલાએક દિવસ કાશીમાં, તથા તેની પાસે ચરણાટ છે ત્યાં, તથા કેટલાક દિવસ વ્રજમાં શ્રી ગિરિરાજજી વિગેરે સ્થળોમાં બિરાજ્યા હતા.

ધૃતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજય અંથમાં પૃથ્વીપરિક્રમણ પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

અથ શ્રીગૃહસ્થાશ્રમ પ્રકરણ પ્રારંભ:

કાશીમાં એક મધુમંગળ નામનો તૈલંગ બ્રાહ્મણ હનુમાન ધાટ ઉપર પોતાની નાતના સમુદાયમાં રહેતો હતો. એ બ્રાહ્મણે માહાલક્ષ્મી ના-

મની પોતાની કન્યાને રૂપથી, શીલથી અને ગુણોથી શ્રીવલ્લભીજી જેવી જોઈને વિચાર કર્યો કે “આ કન્યાને યોગ્ય પતિ તો અમારી નાતમાં જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રગટેલ છે તેજ છે મટે એ કોઈ પ્રકારથી અહીં આવીને આનું પાણિયદહણ કરે તોજ આ કન્યાનો જન્મ સાર્થક થાય” એ કન્યાએ પણ મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે “જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય મારું પાણિયદહણ કરે તોજ મારે જીવનું. એ વિના ખીજ વરને વરવું નથી.” એ કન્યા નિત્ય પોતાની માતાજીની સાથે શ્રીગંગાજીમાં નાહાવા જતી હતી ત્યાં શ્રીગંગાજીની પાસે એજ વરદાન માગતી હતી. એ કન્યાનો ભક્તિભાવ જોઈ શ્રીગંગાજીએ પ્રસન્ન થઈ એક દિવસે રાત્રિમાં સ્વપ્નદ્વારા દર્શન દઈને તેને કહ્યું કે “આજથી પાંચમે દિવસે શ્રીવલ્લભાચાર્ય અહીં આવીને તને વરશે.” એ પ્રમાણે વરદાન દઈ સૌભાગ્યદ્રવ્ય આપીને શ્રીગંગાજી અંતર્દાન થઈ ગયાં. કન્યાએ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી એ વૃત્તાંત પોતાની સાહેલી-ઓની પાસે કહ્યું અને સૌભાગ્યદ્રવ્ય પણ દેખાડ્યું. મહાલક્ષ્મીએ પોતાના મનને દૂત બનાવી પોતાના પ્યારની પાસે મોકલતાં પ્યાર શ્રીવલ્લભાચાર્ય પોતે અંતર્યામી હોવાથી એ વાત જાણી પ્રવાસ છોડી દઈને કાશીમાં પધાર્યા. શ્રીમદાપ્રભુજી કાશીમાં પધારતાં તે વાત સાંભળી મધુમંગળે તેમની પાસે આવીને વિનંતિ કરી કે “મારી કન્યાને આપ વરો.” શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ “હીક છે અમને પણ એનીજ ભગવદાશા થઈ છે,” એમ કહીને શુભ મુર્તિમાં વિવાહ કર્યો. પછી ‘તીર્થમાં ગૃહસ્થાશ્રમ નિર્દિત છે અને તેમાં પણ કાશીમાં વધારે નિર્દિત છે’ એમ વિચારી શ્રીમદાપ્રભુજી કાશીથી પ્રયાગમાં આવીને ખીરાજ્યા અને ઘર બાંધી નિવાસ કરવા સાડ તિર્થથી દૂર સ્થળ શોધવાને વાસ્તે સેવકોને મોકલ્યા. ત્રવેણીને સામે પાર અરિલ ગામની પાસે દેવરિપિ નામનું એક નાહાનું ગામ એકાંત સ્થળ અને સર્વ પ્રકારે સુખદાઇ જોવામાં આવતાં સેવકોએ આવી તે પ્રમાણે વિનંતિ કરી એટલે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમ સમાજને લઈ ત્યાં જઈ પોતાને વાસ્તે તથા પોતાની સાથે નાતના જે શિષ્ટ લોકો હતા તેઓને વાસ્તે યોગ્ય ધરો બધાનીને ત્યાં નિવાસ કર્યો.

જેમ કાશીને અને પ્રયાગને તિર્થ જાણી તેથી દૂર ધર બાંધાવીને નિવાસ કર્યો તેમ વ્રજને પણ તિર્થ જાણી તેથી દૂર નિવાસ કર્યો એમ સમજવું નહી. કારણ કે વ્રજ, શ્રીગોકુલ અને વૃંદાવન તો પરમપ્રિય નિજધામ છે પણ જેવાં પુષ્કર, પ્રયાગ અને કાશી આદિ તીર્થો છે તેવાં નથી. અને ચોરાશી કોશનું જે વ્રજમંડળ છે તે શ્રીકૃષ્ણને કીડા કરવાના

સ્થળરૂપ નિજધામજ છે. વ્રજમાં સર્વદા શ્રીકૃષ્ણકીડા કરે છે. પૃથ્વીદામન પુરાણમાં કહ્યું છે કે 'પૃથ્વિવચ્ચાંભારતેશ્વેત્રેમાયુરેમમમંડલે ॥ વંદ્રાવં-
નેમાયેષ્યામિપ્રેયાંસ્તેરાસમંડલે ॥ ૧ ॥' 'વૃંદાવનંપરિત્યજ્યપદમેકં
નગઙ્ગતિ ॥' જીજ્ઞ પુરાણમાં પણ એવી કથા છે કે " શ્રીકૃષ્ણભગવાને
પ્રયાગને તીર્થોત્તો રાજ્ય કરીને પૃથ્વીપર મોકલતાં પૃથ્વીઉપરના સઘળાં તીર્થો
બેટના પદાર્થો લઈને પ્રયાગરાજની પાસે આવ્યાં પણ તેઓમાં વ્રજ નહી
આવ્યું. એ જોઈ પ્રયાગરાજે કોપિત થઈ ફરી ભગવાનની પાસે જઈને એ
વૃત્તાંતનું નિવેદન કરતાં ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે અમે તને તીર્થોત્તો રાજ્ય
કર્યો છે પણ અમારા ધરનો રાજ્ય કર્યો નથી." આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય
છે કે વ્રજમંડળ પરમધામ છે અને શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં સર્વદા નિત્ય કીડા કરે છે.
ત્યાં અદ્યાપિ સુધી પણ પોતાના કૃપાપાત્ર તેવા ભક્તજનોને શ્રીકૃષ્ણ પોતાની
કીડાનો અનુભવ કરાવે છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ વ્રજમાં નિવાસ નહી કર્યો તેનું
કારણ તો એજ છે કે " પોને વ્રજલીલા સંબંધી વિયોગરસનો અનુભવ
કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીપર પદાસ્થા હતા માટે વ્રજમાં નિવાસ કરવામાં આવે
તો તેવા વિયોગરસનો અનુભવ ન થાય. ' એ કારણથીજ શ્રીમહાપ્રભુજી
વ્રજથી દુર ખીરાજીને વિયોગરસનો અનુભવ ' કરતા હતા ' એમ નિરોધ-
લક્ષણ આદિ સ્વમાર્ગીય ગ્રંથોમાં સ્ફુટ લખ્યું છે.

એ પ્રમાણે દેવરિષિ નામના ગામમાં ખીરાજી શ્રીમહાપ્રભુજી શાસ્ત્રોક્ત
રીતિ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ ચક્રાવવા લાગતાં એ ખબર સર્વત્ર વિદિત થવાથી
પંડિતશ્રેષ્ઠો શંકા સુમાધાનને વાસ્તે અને સાધુશ્રેષ્ઠો દર્શનને વાસ્તે ત્યાં આ-
વવા લાગ્યા. પ્રયાગમાં એક મધુસૂદન સરસ્વતી નામના સન્યાસી રહેતા
હતા તેમને શ્રીમહાપ્રભુજીએ દેવરિષિ ગામમાં ભક્તિશાસ્ત્રનાં ગ્રંથોનું અ-
ધ્યયન કરાવ્યું અને તેજ ગામમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને ઘેર સંવત ૧૫૬૮ ના
બાદરવા વદી ૧૨ દ્વાદશીને દિવસે મોટા પુત્ર શ્રીગોપીનાથજીનો જન્મ
થયો. એ શ્રીગોપીનાથજી બળભદ્રનો અવતાર હતા અને તે પૃથ્વીપર થોડા
દિવસજ ખીરાજયા હતા.

દેવરિષી ગામમાં લોકોની બીડ બહુ થવા લાગતાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું

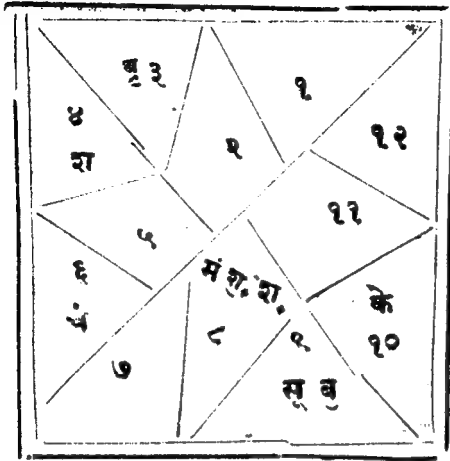
- ૧ પ્રભુએ પ્રિયાને કહ્યું છે કે " પૃથ્વીમાં ભરતખંડમાંના મારા મથુરા
મંડળમાં વંદાવનની અંદર રાસમંડળમાં હું તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરીશ. "
- ૨ પ્રભુવંદાવનને છોડીને એક પગલું પણ દુર જતાં નથી.

મન ખિન્ન થયું હતું તટલામાં શ્રીમહાલક્ષ્મીજીને બીજો ગર્ભ રહેવાની ખબર પડતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિચાર કર્યા કે “હવે મારે ઘેર ‘આત્માવૈ-પુત્રનામાસિત્’ એ શ્રુતિ પ્રમાણે બીજા પુત્રરૂપે સાક્ષાત્ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ થવાનો છે, પંડરી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ પણ પોતે પ્રકટ થવાની આજ્ઞા કરી છે અને પુરાણ તથા તંત્ર આદિ ગ્રંથોમાં એમનો પ્રાદુર્ભાવ ચરણાદિમાં થવાનું ભવિષ્ય લખ્યું છે માટે અહીંથી ઉડીને થોડોક કાળ ચરણાદિમાં નિવાસ કરવો યોગ્ય છે.” આવો વિચાર કરીને શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના સર્વ સમાજ સહિત ચરણાદિમાં પધાર્યા. એ પર્વતની ઉપર નાનાપ્રકારનાં વૃક્ષોની પકિતઓ અને લતાઓ પ્રકૃષ્ટિતપણાથી તથા દ્વિતિતપણાથી શોભી રહી હતી, સુંદર ઝરણાંઓ ઝરતાં હતાં. ઝરણાંઓ ઝરવાથી સરોવરો ભરપુર હતાં, નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ મીઠા શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં, અને નીચે શ્રીગંગાજી વેહેતાં હતાં કે જે શોભા જોઈને શ્રીમહાપ્રભુજી બહુ પ્રસન્ન થયા. એ પર્વ-તમાં ચરણ પહોડીની ઉપર ભગવાનના ચરણનું ચિન્હ બીરાજે છે તેથી તે પર્વત ‘ચરણાદિ’ એ નામથી વિખ્યાત છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ ત્યાં જઈ ચરણ ચિન્હનાં દર્શન કર્યાં કે જે ચિન્હ ચૌરંગજેષ્ઠ પાદશાહનો ઉપદ્રવ થયો ત્યા-રથી યવન લોકોના સ્વાધીનમાં થઈ ગયેલ છે. એ સ્થળમાં ગામથી કાંઈક છેટે સુંદર સ્થળ શોધી શ્રીમહાપ્રભુજીએ ત્યાં ઘર બાંધીને સુખપુર્વક નિવાસ કર્યો અને તે ઘરમાં સંવત ૧૫૭૨ શકે ૧૪૩૭ ના પૌષ વદી ૯ શુક્રવારને દિવસે શ્રીમહાપ્રભુજીના બીજા પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો જન્મ થયો. જેવો શ્રીનંદરાયજીને ઘેર શ્રીકૃષ્ણનો જન્મોત્સવ થયો હતો તેવોજ શ્રીમહાપ્ર-ભુજીને ઘેર શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીનો જન્મોત્સવ થયો અને શ્રીમહાપ્રભુજીએ મોટા હર્ષથી જાતકર્મ વિધાન તથા સર્વના યથાયોગ્ય દાનમાન આદિ સત્કાર કર્યા કે જેઓનું વર્ણન તથા તે સમયના અઐકિક આનંદનું વર્ણન અષ્ટ-છપના વૈષ્ણવોએ કરેલા ગીતછંદપ્રબંધ નામના ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે. સારંગ રાગમાં ગવાતા અને ગોસ્વામી શ્રીદ્વારકેશજીએ કરેલા પદમાં શ્રીવિઠ્ઠલના-થજીનું જન્મલગ્નાદિક જે જે લખેલ છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

સંવત ૧૫૭૨ ના પૌષવદી ૯ શુક્રવારે માગશર વદી ૯ ને શુક્રવારે મૃગૌ નવીન મેઘ સરખી કાંતિવાળા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તે સમયે હસ્ત નક્ષત્ર હતું, શોભનયોગ હતો અને તૈતિલકરણ હતું.

૧ પિતા પોતેજ પુત્રરૂપે થાય છે.

॥ શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીનિ જન્ગકુંડલી. ॥

શ્રુતિએ પણ જોતો પાર પામતી નથી એવા, પુર્ણાવતાર અને શ્રી-
નંદરાયના કુમાર જે શ્રીકૃષ્ણ છે તેજ પોતે આ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી રૂપે
પ્રગટયા હતા. એ વિષયમાં પ્રમાણરૂપે પુરાણોમાંથી તથા તંત્ર આદિ ગ્રંથો
માંથી જે વચનો મળી આવ્યાં છે તે નીચે લખીએ છીએ.

અગ્નિપુરાણના ભવિષ્યોત્તર ખંડમાં કહ્યું છે કે “^૧અગ્નિરૂપોદ્ધિચારો
ભવિષ્યમીહભૂતલે ॥ ચલ્લમોદ્ધિચારોઃ સ્યાદ્ધિઠ્ઠલઃ પુરુષોત્તમઃ” ॥ અગ્નિ
સંહિતાના ચૈદમાં અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે “^૨તુર્ગસ્યકૃષ્ણેતુત્તમમ્યાં
મુનિસત્તમ ॥ ગોપ્યાવતારઃ કૃષ્ણસ્યનિજરૂપેભૂતલે ॥ ભવિષ્યતિમ-
હાપ્રાશ્નોદૈવપ્રોદ્ધરણાયત્ર ॥ ચલ્લમસ્વગૃહેતુત્તમિરિરાજધરોહરિઃ” ॥
સનત્કુમાર સંહિતામાં કહ્યું છે કે “^૩કરુણારસમાવહ્નોલીલાકરણ

૧ હું પૃથ્વીમાં બ્રાહ્મણોનો આચાર પાળનારા અગ્નિરૂપ થઈશ વલ્લભ
ને અગ્નિરૂપ અને વિઠ્ઠલને પુરુષોત્તમરૂપ સમજવા.

૨ પૃથ્વીમાં પોપવટી ૯ ને દિવસે દૈવીજીવોનો ઉદ્ધાર કરવા સાડ
વલ્લભાચાર્યને ઘેર શ્રીકૃષ્ણનો ગુપ્ત અવતાર થશે, ગિરિરાજને ધરનારા શ્રી
કૃષ્ણજી એ મહાપણિત બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે, ૩ કરુણારસના ભાવને જા-
ણનારા, લીલાઓ કરવામાં તત્પર અને સર્વદા આનંદમય યશોદાના પુત્ર
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દૈવી જીવોના ઉદ્ધારને વારસે બ્રાહ્મણરૂપે અવતરશે અને
તેમનું વિક્ષેપ, એ અદ્ભુત નામ થશે કે જેથી ત્રણે તાપોનો નાશ થશે.

તત્પરઃ ॥ સદાનંદમયોદેવોયશોદાનંદનોહરિઃ ॥ વિપ્રવેષેણદૈવાનામુ
દ્ધારાર્થેભાવિષ્યતિ ॥ વિઠ્ઠલેશોક્તુતંનામતાપત્રયધિનાશકમ્ ” ॥ ગૌરી
તંત્રમાં કાલમહાદેવે કહ્યું છે કે “પૌષકૃષ્ણનવમ્યાંચવિઠ્ઠલેશોતિસદ્ધકઃ
॥ દ્વિજાલયેમહાદેવિકાશ્યાઃસન્નિહિતેહરિઃ ॥ ગુપ્તવૃદાવનંયત્રનાના
પક્ષિસમાકુલં ॥ ગિરિરાજકાનિષ્ઠસ્યચરણાદ્રેશ્ચગઘ્હરે ॥ ભાવિષ્યતિક
લેર્મથ્યેપ્રથમંનંદનંદનઃ ” ॥ બ્રહ્માભક્તમાં કહ્યું છે કે “ પૌષકૃષ્ણન
વમ્યાંચઅવતારે હરેર્દ્વિજાઃ ॥ ભવિષ્યતિર્દ્વિજાચારે ફલેરાધેમહાદ્રુતઃ

બ્રહ્માંડપુરાણમાં પણ ભગવાનનો અને બ્રહ્માનો સંવાદ છે. તે પ્રકરણમાં
કૃષ્ણો બુદ્ધોવિઠ્ઠલેશઃકલિકર્મલેચ્છનિકૃતનઃ શ્લોકમાં કળિયુગની અંદર
કૃષ્ણ, બુદ્ધિ, વિઠ્ઠલેશ અને કલિક એ ચાર ભગવદ અવતાર ગણાવ્યા
છે. આ બે પ્રમાણે બતાવ્યા છે તે આધુનિક ધર્મતર જીવોને વાસ્તે છે,
કારણ કે સ્વભાગિય કૃપાપાત્રજનો તો શ્રીવિઠ્ઠલેશજીના પ્રભુપણનો જાતે
અનુભવ કરે છે.

ગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ નવમીને દિવસે પ્રગટ થઇને પોતાનું
પૂર્ણપાણું, બ્યાપકપાણું અને આનંદાદિક ધર્મસંયુક્ત પ્રભુપાણું બતાવી આ-
પ્યું છે કેમકે નવનો અંક પૂર્ણ છે. નવના અંક ઉપર અકેકોને ગણીને શત
પર્યંત જીવોં તો સર્વત્ર નવની સંખ્યાજ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીના પ્રાકટ્ય પછી થોડેક કાળે શ્રી મહાપ્રભુજી
ચરણાદિમાંથી ઉડીને પાછા અરેલની પાસે દેવરિષિ ગામમાં આવી
પોતાના જીના ધરમાં ખીરાજ્યા અને ત્યાં તેમણે પંદર વર્ષસુધી ખીરાજીને
(મહાલક્ષ્મીજીને) ગૃહસ્થાશ્રમના સુખનો અનુભવ કરાવ્યો તથા સર્વે
સેવકોને ભગવદ્દીક્ષાનો, સેવાનો, કથાવાર્તાનો અને ખીર્જાં પણ અનેક પ્રકા-
રનાં ચમત્કારી ચરિત્રોનો અનુભવ કરાવ્યો, આ વૃત્તાંતનું સવિસ્તર વર્ણન
ચોરાશી વૈષ્ણવનીવાર્તાના ભાષા ગ્રંથમાં તથા નિજવાર્તા નામના ભાષા
ગ્રંથમાં સ્ફુટ છે.

૪ હે પાર્વતી! કાશીની પાસે ગોવર્દ્ધનના નાહના ભાષ્ય ચરણાદિના ઘાટો
પ્રદેશ કે જ્યાં અનેક પક્ષીઓથી બ્યાપ્ત ગુપ્ત વૃદાવન છે ત્યાં કળિયુગમાં શ્રી
કૃષ્ણ પૌષવદી ૯ ને દિવસે બ્રાહ્મણના ધરમાં પ્રથમ અવતરશે અને તે
વિઠ્ઠલેશ ” કેહેવાશે.

૫ હે બ્રાહ્મણો ! કળિયુગના પ્રથમ ભાગમાં પૌષ વદ ૯ ને દીવસે
વલ્લભાચાર્યને ઘેર મહાઅદ્ભુત શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થશે.

ચોરાશી વૈષ્ણોના વાર્તા ગ્રંથ ઉપરથી કોઇને શંકા ઉત્પન્ન થાય કે “શ્રીમહાપ્રભુજીએ જીવનપર ખીરાજીને માત્ર ચોરાશીજી સેવકો કર્યા હતા તો તેનું સમાધાન એમ છે કે “શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવકો તો હજારો થયા હતા પણ તેઓમાં મુખ્ય ગણવા યોગ્ય ચોરાશી હતા તેથી ચોરાશીની વાર્તા લખાઇ છે. ચોરાશીની સંખ્યામાં પણ નીચે પ્રમાણે કારણ છે. ભક્તોમાં રહેલી ભક્તિના ભેદ ચોરાશી છે. જેમકે અવણુ, કીર્તન, રમરણુ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મ નિવેદન એ રીતે ભક્તિના નવ પ્રકારોમાં પ્રત્યેકનો સાત્વિક રાજસ અને તામસ એ ત્રણ ત્રણ ભેદ કરતાં અને તેઓના પંચ શ્રીભાગવતના તૃતીય રીસ્કંધમાં લખ્યા પ્રમાણે) કામના પરત્વે ત્રણ ત્રણ ભેદ કરતાં સગુણ ભક્તિના એકાશી ભેદ થાય છે એથી ઉત્તમ નિર્ગુણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પ્યાશીમી છે કે જે ભક્તિના અધિકારવાળી તો વ્રજસુંદરાઓજ હતી. ધીરા, અધીરા અને ધીરાધીરા એ ત્રણ ભેદથી નિર્ગુણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ત્રણ પ્રકારની છે એટલે સર્વ મળીને ભક્તિના ચોરાશી ભેદ છે એ સૂચવવાને વાર્તા ચોરાશી ભક્ત પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.” આ વાત અમે શ્રીદારકેશજીએ કરેલા ભાવના મંથનો આશય લઈને લખી છે.

એક સમયે શ્રીકૃષ્ણચૈતન્ય બંગાળાથી શ્રીવૃંદાવન જતાં મધ્યાહ્ન સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીની પાસે અરેલ ગામમાં આગ્યા, તે સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાની પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મીજીને કહ્યું કે “શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને પ્રસાદ લેવરાવો.” શ્રીમહાલક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે શ્રીહાકોરજીનો રાજભોગ થઇને અનોસર થઇ ગયો છે અને મહાપ્રસાદ પણ ઉડી ગયો છે.” એ સાંભળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ અનિવેદિત સામગ્રીમાંથી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યને ભોજન કરાવતાં તે જોઇને એક સેવકે શંકા કરી તે ઉપરથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું કે “શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્યનાં તદ્દયમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ખીરાજી છે.” વળી શ્રીકૃષ્ણ-ચૈતન્યે પુછ્યું કે “આપણું સર્વસ્વ તો વ્રજધામ છે તેજતાં આપે વ્રજથી દૂર સ્થિતિ કેમ કરી છે ?” શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉત્તર આપ્યો કે “અમને વ્રજલીલાનો વિયોગ છે તેથી વ્રજલીલાના વિરહ સંબંધી તાપની ભાવનાને વાર્તા અમે વ્રજથી દૂર સ્થિતિ રાખી છે. તાપ સંબંધી ક્લેશ ભોગ્યા વિના ભમવપ્રાપ્તિ થાય નહીં.” એ વચન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યે પોતાના સેવકોને કહ્યું કે “આ શ્રીકૃષ્ણનાં શ્રીમુખનાં વચન સિદ્ધાંતરૂપ છે, એટલા માટેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપે પ્રકટયા છે માટે તમો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શ્રીકૃષ્ણજી સમજો. એ વિષયમાં કોઇએ પોતાના મનમાં જરા પણ શંકા રાખવી નહીં.”

શ્રીમદ્દાસાચલના પુત્ર જે શ્રીમદ્દગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી હતા તેમના પુત્રો સાત હતા. તેઓમાં મોટા પુત્ર શ્રીગિરિધરજી સંવત ૧૫૫૭ ના કાર્તિક શુદ્ધી ૧૨ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે સાક્ષાત્ ઐશ્વર્ય આદિ છ ગુણોવાળા પ્રભુ હતા તેથી શ્રીગુસાંઘજીએ તેમને મુખ્ય તથા શ્રીગોવર્દનનાથજીની મુખ્ય સેવા આપ્યાં અને દાયભાગમાં શ્રીમથુરેશજી કાંકોરજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

બીજા પુત્ર શ્રીગોવિંદરાયજી સંવત ૧૬૦૦ ના માર્ગશીર્ષ વદી અષ્ટમીને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે ઐશ્વર્ય ગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીવિઠ્ઠેશરાયજી શ્રીજીદ્વારજી તેનું સ્વરૂપ આપ્યું.

ત્રીજા પુત્ર શ્રીભાગદૃષ્ટજી સંવત ૧૬૦૬ માં આશ્વિન વદી ૧૩ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે વીર્યગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીદ્વારકાનાથજી કાંકોરોલીમાં છે તેનું સ્વરૂપ આપ્યું.

ચોથા પુત્ર શ્રીગોકુળનાથજી સંવત ૧૬૦૮ ના માર્ગશીર્ષ શુદ્ધી ૭ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે યશગુણનું સ્વરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીગોકુળનાથજી ગોકુળમાંજે તેનું સ્વરૂપ આપ્યું.

પાંચમા પુત્ર શ્રીરઘુનાથજી સંવત ૧૬૧૧ ના કાર્તિક શુદ્ધી ૧૨ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે શ્રીગુણનું સ્વરૂપ હતા, એમને દાયભાગમાં શ્રીગોકુળચંદ્રમાજી કામ વનમાંજે તેનું સ્વરૂપ આપ્યું.

છઠ્ઠા પુત્ર શ્રીયદુનાથજી સંવત ૧૬૧૩ ના ચૈત્ર શુદ્ધી ૬ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે જ્ઞાનગુણરૂપ હતા. એમને દાયભાગમાં શ્રીભાગદૃષ્ટજીનું સ્વરૂપ દેવા માંડ્યું પણ તેમણે તે સ્વરૂપને નાહાનું જાણીને લીધું નહીં. પછી એમના વંશમાં ઘણો કાળ વિતાવી પછી કાશીમાં રહેલા શ્રીગિરિધરજી મહારાજે શ્રીમુકુંદરાયજીનું સ્વરૂપ લીધું હતું.

એવી રીતે છ પુત્ર તો અરેલ ગામમાંજ પ્રકટયા હતા. તે પછી શ્રી મદ્દગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી અરેલ ગામમાંજ ગૃહસ્થાશ્રમ લઈ શ્રીગોકુળમાં જઈને સુખ પૂર્વક નિવાસ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં તેમણે શ્રીનાથજીની સેવાનો વિસ્તાર બારે કરચો અને પોતાનો પ્રભાવ ચારે દિશાઓમાં પ્રકાશિત કરચો. રાજ્ય ખીરબલ અને રાજ્ય તોડરમલ્લ આદિ ઘણા રાજ્યો એમના સેવક થયા હતા. અકબરશાહ પાદશાહ દર્શનને વાસ્તે આવ્યા હતા તેમણે કેટલાએક પ્રશ્નો કરતાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ સર્વ પ્રશ્નોનાં સમાધાન કર્યાં હતાં એ વાત પાર્શ્વના બાયામંથમાં સ્ફુટ છે.

પછી સાતમા પુત્ર શ્રીધનશ્યામજી બીજી ભાર્યામાં સંવત ૧૬૨૩ માર્ગશીર્ષ વદિ ૧૩ ને દિવસે પ્રકટયા હતા અને તે વૈરાગ્યગુણરૂપ હતા. એમને શ્રીગુંસાધજીએ દાયભાગમાં શ્રીમદનમોહનજીનું સ્વરૂપ આપ્યું.

આ પ્રમાણે શ્રી ગુંસાધજીએ સાતે પુત્રોને જુદા કરી દાયભાગમાં નોખનોખાં ભગત્સ્વરૂપ આપ્યા હતાં તેથી શ્રીવલ્લભીય સંપ્રદાયમાં સાત ગાદી મુખ્ય છે. પૃથ્વીમાં ત્રણ કુળ વિખ્યાત કહેવાય છે તેઓમાં રઘુકુળ અને યદુકુળ જતાં રહ્યાં છે અને હાલ વલ્લભકુળ સરસાધ ભોગવે છે.

ધર્મશ્રી વલ્લભદિગ્વજયમાં ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

અથ સન્યસ્ત પ્રકરણ પ્રારંભઃ

એક દિવસે રાત્રિના સમયમાં શ્રીનાથજીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દઇને શ્રી-મહાપ્રભુજીને કહ્યું કે “તમે શ્રીભાગવતની સુબોધિની ટીકાને સંપૂર્ણ કરવાના આગ્રહનેલીધે અમારી આજ્ઞા બે વાર તો ન માની પણ હવે એ આગ્રહ છોડી દઇને લોકોને સન્યસ્ત ધર્મ દેખાડો અને તુરત અમારી પાસે આવો.” આ ત્રીજવારની ભગવદાજ્ઞા થતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ ‘અંતઃકરણપ્રબોધ’ નામનો ગ્રંથ બનાવીને તેમાં પોતાના મનને સમજાવ્યું કે “હું સેવકધર્મનો સ્વીકાર કરીને પૃથ્વીપર આવ્યો છું તો ધર્મમાં સ્વામીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું યોગ્ય નથી. જો કે પ્રથમ શ્રીભાગવતની વ્યાખ્યા કરવાના આગ્રહથી બેવારની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે તોપણ હવે આ ત્રીજવારની આજ્ઞાનું સર્વથા ઉલ્લંઘન કરવું નહી.” આ પ્રમાણે મનને સમજાવી, તેસમયમાં પ્રથમ સ્કંધની, દ્વિતીય સ્કંધની અને તૃતીય સ્કંધની સુબોધિની પુરી થઇને અતુર્ય સ્કંધના થોડાક અધ્યાયોની થઇ હતી તેને ત્યાંથીજ છોડી દેતાં દશમસ્કંધને પોતાનું નિરોધ સ્થળ બાણી દશમસ્કંધની સુબોધિની પુરી કરી અને થોડાક એકાદશ સ્કંધના અધ્યાયોની સુબોધિની કરી લઇને સમયનો અતિક્રમ થવાના ભયથી સંન્યાસ નિર્ણય. નામનો ગ્રંથ કર્યો અને તેમાં પોતાના માર્ગમાં પ્રાકૃત સંન્યાસનો નિષેધ કરી ભક્તિમાર્ગિય સંન્યાસનું વિધાન કર્યું. પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પોતાના બીજા પુત્ર શ્રીમદ્દગોસ્વામી શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીમાં પોતાના સંધળા માહત્ત્યનું સ્થાપન કરી, કોઈ યુક્તિથી પોતાની પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મીજીની પાસેથી ધરતો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા લઇ, કોઈ નજાણે એવી રીતે એકલાજ શ્રીવેણીજીના તટ ઉપર આવી,

ત્રિદંડ વિધિ કરી, નારાયણેંદ્રતીર્થ નામના સન્યાસીથી પ્રેશમંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને સન્યાસ લીધો, આ વૃત્તાંત સાંભળવાથી સર્વે સેવક લોકો શોકાતુર થઇને પોતાની પાસે આવતાં પોતે તેઓનું સમાધાન કરયું કે અમે સ્વરૂપથી સર્વદા ખીરાજમાન છીએ માટે તમેને અમારો વિયોગ બાધ નહીં કરે. તમે જ્યારે એકાગ્ર થઇને અમારું સ્મરણ કરશો ત્યારે અમે તમેને દર્શન દેશું અને તમારા સમળા મનોરથ પૂર્ણ થશે. આ સન્યાસની લીલા તો અમે કોઇ નિમિત્તથી લોકોને દેખાડવાને વાસ્તે અને અસુરી જીવોને વ્યામોહ કરવાને વાસ્તે કરી છે. ” આ પ્રમાણે સમાધાન કરી સર્વેને વિદાય કર્યા પછી શ્રીમહાપ્રભુજી “ અહીં રહીશું તો લોકોનાં સમુદાયને લીધે ચિત્તની એકાગ્રતામાં વિક્ષેપ થશે અને કાશીમાં રહેનારા સન્યાસીઓને સન્યસ્તમાર્ગ દેખાડવો પણ છે ” એવો વિચાર કરી એકાએક કાશીમાં પધારીને અસીનાં સંગમની પાસે શ્રીગંગાજીને કિનારે હનુમાન ધાટ ઉપર ખીરાજ્યા. ત્યાં ચાળીશ દીવસ સુધી એક આસનથી, અનશનવ્રતથી અને ધ્યાનમુદ્રાથી રહી ચાળીશમે દિવસે મધ્યાન્હ સમયમાં શ્રીગંગાજીના પ્રવાહ ઉપર મધ્યપ્રવાહાપર્યંત જઈ પ્રવાહથી સૂર્યમંડળપર્યંત એક અખંડ દંડાકાર તેજનો પુંજ દેખાડીને પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્દેહન થઇ ગયા. એ સમયમાં કાશીમાં રહેનારા સર્વે લોકો ધન્ય ધન્ય કહીને પરસ્પર કેહેવા લાગ્યા કે ‘ સાચો સન્યાસ તો શ્રીવલ્લભાર્યજીએજ કર્યો. ’

ઇતિશ્રી વલ્લભદિગ્વિજયમાં સન્યસ્ત પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

શિક્ષાસુધાકર.

શ્રીમત્રિમંગિલલિતે ભિલિતે નિજગોપ ગોપિકાનિકરે ॥

મૃદુકરવરઘૃતલકુટે કુટિલ કટાક્ષે સદા મતિ ભૂયાત્ ॥ ૧ ॥

આ જગતમાં જગતની ઉત્પત્તિ સાથે ચાર સંપ્રદાયો ઉત્પન્ન થયા છે. જેમાં મુખ્ય આપણનો શ્રીપુણ્દિસંપ્રદાય છે. પુણ્દિ એટલે પોષણ એટલે શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ. પુણ્દિસંપ્રદાયના આચાર્ય શ્રીવલ્લભાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિદરૂપ આ જૂતણમાં પ્રગટ થઇ દેવીજીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો-કરે છે-અને કરશે. આચાર્ય સંપ્રદોનો અર્થ આ છે કે શાસ્ત્રવિહિત ક્રમો મથાર્થ આચરણ કરનાર, પૂર્ણપણાથી શાસ્ત્રોને જાણનાર, ખીજાઓને તેમાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર ઇલાદી વાક્યોને આધારે શ્રીઆચાર્યજી માહાપ્રભુજીયે નિબંધ નામના ગ્રંથમાં આપ્યા કરી છે કે—

શ્લોક:—કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દંભાદિરહિતં નરમ્ ॥

શ્રીભાગવતતત્ત્વસ્રં ભજોજિજ્ઞાસુરાદરાત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર મનુષ્યોને દેખાડવા માટે ધર્મનો ડાહ્ય નહીં કરનાર શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ (એટલે શ્રીભગવાન એવા નામથી પ્રાતપાદિત તત્ત્વ) ને શ્રીમાહાપ્રભુજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાણનાર એવા પુરૂષને આદરથી બળે-અને અગ્નિપુરાણમાં કહેલ છે કે **અવિદ્યો વા સવિદ્યો વા ગુરુ રેવ જનાર્દનઃ** ॥ વિદ્યારહિત અથવા વિદ્યાવાન ગુરુ જનાર્દન (એટલે અવિદ્યાને મટાડનાર છે) આ વાક્યોથી એમ સમજવાનું કે મૂલ સંપ્રદાય-પ્રવર્તક શ્રીમાહાપ્રભુજી આચાર્ય છે અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપદેશ કરનાર તેમના વંશજો એ આચાર્યદ્વાર છે. તે બંનેમાં સમાન બુદ્ધિ રાખવી. એવો શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય છે. સંપ્રદાયશબ્દનો અર્થ આ છે કે શ્રુતિ સ્મૃતિ, વ્યાસસૂત્રાદિની એક વાક્યતાથી સિદ્ધ થયેલો જે સિદ્ધાન્ત તે સંપ્રદાય કહેવાય. આસંપ્રદાયનો સદાચાર આવો છે કે પ્રથમ શ્રીઆચાર્યદ્વારા શ્રીકૃષ્ણ નામમંત્ર સ્મરણરૂપ શરણુમંત્ર મહણ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ આ નામમંત્ર પરમપવિત્ર અને સર્વનો સારભૂત માહાપાતકોનો પાત કરનાર પાવનોને પાવન કરનાર તે નામમંત્ર શાસ્ત્રમાં ગણેલો છે. જેમકે સ્કન્દપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

નામ્નાં મુખ્યત્તરં નામ કૃષ્ણાખ્યં યત્પરંતપ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત મશેષાણાં પાપાનાં મોચકં પરમ્ ॥

અર્થ—સર્વ નામોમાં મુખ્ય, સર્વ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરણ, પાપીજનોને પાપથી મુકાવનાર, આવું પરમપવિત્ર શ્રીકૃષ્ણ આનામ છે. ભગવદ્-ગીતામાં પણ અર્જુન પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણ વાક્ય.

સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ॥

અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥

અર્થ—હું અર્જુન સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવલ માહારે શરણુ પ્રાપ્તથા, હું સર્વ પાપોથી તને મુક્ત કરીશ, શોક ના કર. આ પ્રમાણે બીજાં પણ વચનો ઘણાં છે. પરંતુ વિસ્તારના બચથી વિશેષ વચનો નથી લખી જણાવતા. શ્રીકૃષ્ણનામરૂપ શરણુમંત્રનો મહિમા સર્વત્ર વેદશાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. શરણુમંત્ર મહણ કર્યા પછી વૈષ્ણવપણું પ્રાપ્ત થાય છે. વૈષ્ણવપણું ભગવદ્દાસપણું સમજવું. કારણ કે પ્રભુ સર્વના કર્તા(ઉત્પન્ન કરનાર) રક્ષણ કરનાર પોષણ કરનાર છે તે **સ્વમાચરતઃ** જીવોને દાસપણું સિદ્ધ છે. કામ પણુ સાબમાન મનુષ્ય અમે પરમેશ્વરના દાસ નથી. આમ બોલે છે તે

તેની બૂલ સમૂહ બિલકુલ સ્પષ્ટ માલમ પડવાથી પ્રતિફલ છે. કારણ કે જીવમાત્ર ભગવદ્દશ છે. તો સર્વ જીવોને ઉત્પન્ન કરનાર. તેઓનું પાછું રક્ષણ કરનાર સર્વ રીતથી પાત્રન કરનાર એક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણજ છે. તો સ્પષ્ટરીતે જીવોને દાસપણું સિદ્ધજ છે આ કલિયુગમાં કેશવ (શ્રીકૃષ્ણ) કીર્તનરૂપભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે. અને મોક્ષાદિ પદાર્થો પણ ભક્તિથી મળે છે. જે ભગવાને અર્જુનને ભગવદ્ગીતા નામના ગ્રંથમાં ઉપદેશ કર્યો છે મક્તયા સ્વતન્ત્રયા શક્ય અહમેવાંવેધોઽજુર્ન ॥ અર્થ—હે અર્જુન હું ભક્તોને કેવલ અનન્ય ભક્તિથીજ પ્રસન્ન થાઉં છું. બીજાં તેવાં સાધનો નથી. માટે ઘટે છે કે સર્વ જનોએ નિરભિમાન થઇ અનન્ય ભક્તિ કરવી. આજ અત્યુત્તમ માર્ગ છે. ભક્તિમીમાંસા સૂત્રમાં પણ ॥ સા પરાનુર-કિરીશ્વરે આ પ્રમાણે કહેલ છે. તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનેરિષે જે અનન્ય પ્રેમયુક્ત પ્રીતિ તેનું નામ ભક્તિ અને તેજ ભક્તિ કરવાથી તેઓની પ્રાપ્તિ સમજવી. આ સંપ્રદાયમાં શ્રીશરણમંત્ર ગ્રંથણ કર્યો પછી તે મંત્રનો રાત્રિદિવસ જપ કર્યો કરવો. અન્યાશ્રય સર્વથા ન કરવો. કારણ કે અનન્યભક્તિ આ શબ્દનો અર્થ આ છે કે બીજાનો આશ્રય સર્વથા ન કરતાં કેવલ શ્રીકૃષ્ણનીજ અનન્યભક્તિ કરવી. અને તે ભક્તિ પણ સર્વાંશથીજ કરવી. આનું નામ અનન્યભક્તિ સમજવી.

બીજો વિષય.

જે ગામમાં આપણે નિવાસ કરતા હોયે તે ગામમાં જો આપણા સંપ્રદાયનું મંદિર હોય તો શ્રીકાકોરજીના દર્શન શિવાય જરૂરપાન પણ ન કરવું. બીજા વૈષ્ણવોને મળતાં શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ અવસ્ય કરવું. વૈષ્ણવોએ હન મેશ પ્રાતઃકાલમાં ઉડતાંજ પોતાના ગામમાં ધારણ કરેલ એ તુલસીની માલા હોય તે તુલસીમાળાના દર્શન કરી નેત્રને સ્પર્શ કરાવવો. ત્યાર પછી શ્રીનાથજીપ્રભૃતિ આઠે સ્વરૂપનું નામસ્મરણ કરવું તે આ પ્રકારે. શ્રીનાથ-જી-શ્રીનવનીતપ્રિયજી-શ્રીમથુરેશજી-શ્રીવિઠ્ઠેશરાયજી-શ્રીદારકાનાથજી-શ્રીગોકુલનાથજી-શ્રીગોકુલચંદ્રમાજી-શ્રીમદનમોહનજી પછી પોતાના શ્રીગુરુદેવન સેવ્યસ્વરૂપનું નામ સ્મરણ કરવું ત્યાર પછી શ્રીમાહાપ્રભુજી શ્રીગુણધરજી-શ્રીગિરિધરજી-શ્રીગેવિંદરામજી-શ્રીઆલકૃષ્ણજી-શ્રીગોકુલનાથજી-શ્રીરઘુનાથજી-શ્રીયદુનાથજી-શ્રીધનસ્વાયજી-તદનંતર શ્રીહરિદાસવર્ચ (શ્રીગિરિરાજ) શ્રીયમુનાંજી-અને પોતાના શ્રીગુરુદેવનું નામસ્મરણ કરી ધ્યાન કરવું. પછી બિહાનામાંથી ઉડી દંતધાધાવનાદિ (દાતણ વિગેરે) દેહકૃત્ય કરી સુદ્ધજલથી સ્નાન કરવું. ત્યાર પછી ઘોડેલ વસ્ત્ર અથવા ઘોડેલ રેશમીવસ્ત્ર પહેરી ચરણામૃત લઈ ભગવત્પ્રસાદી કુંકુમાદિકથીજ સુંદર દાદશ તિલક કરવાં.

॥ श्रीः ॥

अथ गोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजकृता

॥ द्रव्यशुद्धिः प्रारभ्यते ॥

॥ १ ॥ अथ स्नानाचमननिमित्तविचारः ॥

मू०—तत्र तावत्प्रायश्चित्तमिताक्षरायां याज्ञवल्क्यः ॥ “उदक्या-
शुचिभिः स्नायात्संस्पृष्टस्तैरुपस्पृशेत् ॥ अङ्गिलगानि जपेच्चैव गायत्रीं
मनसा सकृत्” इत्याह ॥ तत्र विज्ञानेश्वरः ॥ उदक्या रजस्वला ॥
अशुचयः शवचांडालपतितसूतिकाशावाशौचिनः एतैः संस्पृष्टः स्ना-
यात् ॥ तैः पुनरुदक्याशुचिसंस्पृष्टादिभिः संस्पृष्ट उपस्पृशेत् आचामेत् ॥
आचम्य च अङ्गिलगान्यापोहिष्टेत्येवमादीनि त्रीणि मंत्रवाक्यानि
जपेत् ॥ त्रिष्वपि बहुवचनस्य चारितार्थ्यात् ॥ तथा गायत्रीं च
मनसा सकृज्जपेत् ॥ न नूदक्यादिसंस्पृष्टः स्नायादित्येकवचनोर्निदष्टस्य
कथं तैरिति बहुवचनेन परामर्शः ॥ सत्यमेवं किं त्वत्र उदक्या-
दिसंस्पृष्टव्यतिरिक्तस्नानार्हमात्रस्पर्शोऽप्याचमनमात्रविधानार्थं तैरिति
बहुवचनमित्याविरोध इति व्याख्यातवान् ॥ तेन रजस्वलाशवशा-
वाशौचिचांडालपतितसूतिकानां स्पर्शं सचैलं स्नानम् ॥ अपराकं
तु मनुवाक्ये ॥ “दिवाकीर्तिमुदक्यां च पतितं सूतिकां तथा ॥ शवं
तत्स्पृष्टिनं चैव स्पृष्टः स्नानेन शुद्ध्यति” इति शवस्पृशः स्पर्शोऽपि
सचैलं स्नानमुक्तम् ॥ मर्यादासिधौ तु व्याख्यातम् ॥ दिवाकीर्तिरत्र
चांडालः ॥ अत्यंताशुचिसाहचर्यात् ॥ पतितो महापातकी ॥ सूतिका

प्रसवे सत्यप्राप्तशुद्धिकाला ॥ स्पृष्टं स्पर्शः तस्य स्पृष्टं तत्स्पृष्टं तद-
स्यास्तीति तत्स्पृष्टी अत्र तत्पदेन दिवाकीर्तिप्रभृतयः पंचाऽपि
परामृश्यन्त इति ॥ अपराकेंऽप्येवम् ॥ तेन पंचस्पृशामपि स्पर्शं स्ना-
नम् ॥ यद्यप्यत्रस्नानमात्रमुक्तंतथापि सचैलं स्नानं सर्वसंमतम् ॥
“ श्वानं श्वाकं प्रेतधूमं देवद्रव्योपजीविनं ग्रामयाजकं सोमविक्र-
यिणं चितिं चितिकाष्टं मद्यं मद्यभांडं सल्लेहं मानुषास्थि शवस्पृशं
महापातकिनं शवं स्पृष्ट्वा सचैलमंभोऽवगाहोत्तीर्याऽग्निमुपस्पृश्य गाय
त्र्यष्टशतं जपेत् ॥ घृतं प्राश्य स्नात्वा त्रिराचमेत् ” इति च्यवन-
वचनात् ॥ तेन रजस्वलाशवचांडालपतितसूतिकातत्स्पर्शिशवाशौ-
चितत्स्पर्शस्पर्शं सचैलं स्नानम् ॥ तद्व्यातिरिक्तस्नानार्हस्पर्शं त्वाच-
मनमिति सिद्ध्यति ॥ ॥ ते च स्नानार्हा विज्ञानेश्वरेण संगृहीता
अग्रे वाच्याः ॥ सांप्रतं तु रजस्वलादिस्पर्शविषयेऽन्यो विशेष
उच्यते ॥ मर्यादासिधौ पराशरः ॥ “ उदक्यास्पर्शने स्नायादंशुके-
नांगतोऽपि वा ॥ स्याच्चतसृष्वपि स्नानं तुल्याः सर्वा रजस्वलाः ”
इति तुल्या इति स्पर्शदोषजनने सर्वास्तुल्या इत्यर्थः ॥ तथा ॥ व-
स्त्रसंस्पर्शने तस्य सचैलांगवगाहनम् ॥ अंगस्पर्शनवत्तस्य वदन्ति
द्विजसत्तमाः ” इति चे ॥ १ ॥

॥ १ ॥ अथ स्नानायमन निमित्त विचार ॥

ગુ. ૦ ૬૧૦-પ્રાયશ્ચિત્તમિતાક્ષરામાં યાજ્ઞવલ્ક્યઋષિનું વચન છે કે, ૨-
જસ્વલા, શમ, ચાંડાલ, મહાપાતકી, સૂતિકા અને મૃતકસૂતકી (મરેલા મા-
ણસનું સૂતક પાળનાર) એઓની સાથે સ્પર્શ કરનાર માણસે સ્નાન કરવું,
અને તેઓનો સ્પર્શ કરનારનો સ્પર્શ કરવાથી આચમન કરવું. અને “આ-
પોહિષ્ઠાં” ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રનો જપ કરવો અને ગાયત્રી મંત્રનો પણ
એકવાર જપ કરવો. વિજ્ઞાનેશ્વર નામના મહાપણિત પણ આ પ્રમાણે જ
લખેછે. અને વળી લખેછે કે, મૂલ શ્લોકમાં બહુવચન છે. તેથી એકવચનનો
પ્રયોગ બહુવચન સાથે સંબંધ ન રાખે. બહુવચન, બહુવચન સાથેજ સંબંધ

રાખનારે હોયછે. (સ્નાયાન્) એ એકવચન અને (તૈઃ) એ બહુવચનનાટે ઉપરના શ્લોકનો સારાંશ એવો છે કે, રજસ્વલા વિગેરેનો સ્પર્શ કરનાર માણસ શિવાય ખીજના સ્પર્શમાંજ દ્રક્ત આચમન કરવું. આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી બહુવચનના પ્રયોગનો સમાવેશ થાયછે. એટલે રજસ્વલા, શય, સૂતકી, ચાંડાલ, મહાપાતકી અને સૂતિકા એઓનો સ્પર્શ થવાથી સચૈલ (વસ્ત્રસંહિત) સ્નાન કરવું. અપરાધનામના ગ્રંથમાં અને મનુવાક્યથી પણ ચાંડાલ, રજસ્વલા, મહાપાતકી, સૂતિકા^૧, શય અને શયનો સ્પર્શ કરનાર, આ ઉપર કહેલાઓનો જો સ્પર્શ થાય તો, તે ધણીયે સચૈલસ્નાન કરવું. જોકે ઉપરના શ્લોકમાં દ્રક્ત સ્નાનજ કરવાને લખ્યુંછે. પરંતુ અમને એમ લાગેછે કે, સચૈલસ્નાન કરવું એ સર્વસંમત વાત છે. અને વળી મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં પણ સચૈલ સ્નાન કરવાને કહ્યું છે. વળી ચ્યવનઋષિનું પણ આપ્રમાણે મત છે કે, કૂતરું, ચાંડાલ, શયનો ધૂવાડો, દેવદ્રવ્યથી આછવિકા કરનાર, આખા ગામનો યાજ્ઞક (કર્મ કરાવનાર) સોમનાગની ઔપધિનો વેચનાર, ચિતા, ચિતાનું કાદ, મદિરા, મદિરાનું પાત્ર, મનુષ્યનું તરતનું હાડકું, શયનો સ્પર્શ કરનાર, મહાપાતકી, શય, આટલા પદાર્થોમાંથી કોઈ એકનો જો સ્પર્શ થાય તો, વસ્ત્રસંહિત જલમાં ઉતરી સ્નાન કરવું. પછી અગ્નિનો સ્પર્શ કરી, એટલે અગ્નિ તાપીને આહસો વાર ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો. પછી જરા ધી ખાઈ સ્નાન કરી, ત્રણવાર આચમન કરવું. આપ્રમાણે ચ્યવનઋષિનું વચન છે. ત્યારે આઉપરથી એમ લાગે છે કે, રજસ્વલા, શય, ચાંડાલ, પતિત, સૂતિકા અને તેનો સ્પર્શ કરનાર મૃતકાશૌચી (મરેલાનું સૂતક પાળનાર) તેને અડકનાર, અને તેનો સ્પર્શ કરનારનો જો સ્પર્શ થાય તો, સચૈલસ્નાન કરવું. અને આ શિવાયના ખીજઓના સ્નાન કરવાલાયકના સ્પર્શમાં આચમન કરવું, એમ સિદ્ધ થાય છે. અને તે સ્નાન કરવા લાયકની ગણના વિજ્ઞાનેશ્વર નામના ગ્રંથકારે કરેલી છે તે આગળ કહેવાશે. હમણાં તો રજસ્વલા વિગેરેના સ્પર્શમાં ખીજો પણ કાંઈ વિશેષ કહેવામાં આવેછે. મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં પરાશરનો મત એવો છે કે, બહાર બેઠેલી સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શ થાય અથવા તેના કપડાનો સ્પર્શ થાય તોપણ, સચૈલસ્નાન કરવું. અને સર્વ જાતની રજસ્વલા સ્ત્રિયો દોષથી સમાનજ સમજવી. મોહોટા મોહોટા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પણ એમજ પ્રતિપાદન કરેછે કે, રજસ્વલાના અંગનો તથા વસ્ત્રનો સ્પર્શ સમાનજ ગણવો. ॥ ૧ ॥

૧ પ્રસવ થવાથી શુદ્ધિકારને પામ ન થયેલી સ્ત્રી.

॥ २ ॥ अथ वस्त्राद्यंतरितस्पर्शे बुद्धिपूर्वकस्पर्शे च स्नानादिविचारः ॥

मू०—पृथ्वीचंद्रोदये ॥ “ वस्त्राद्यंतरितस्पर्शे साक्षात्स्पर्शोऽभिधीयते ॥ साक्षात्स्पर्शे तु यत्प्रोक्तं तद्रस्त्राद्यंतरेऽपि च ” इति प्रचेतोवचनमप्युक्तम् ॥ पराशरवाक्ये तु ॥ “ स्नानं स्पृष्टेन येन स्यात्काष्ठाद्यैर्यदि तं स्पृशेत् ॥ नावारोहणवत्स्पर्शं तत्रोपस्पर्शनाच्छुचिः ” इत्युक्तम् ॥ तेनेदं सिध्याति ॥ मनुस्कानां दिवाकीर्त्यादीनां पंचानां वस्त्राद्यंतरितस्पर्शे स्नानम् ॥ शावाशौचिनां तु तत्राऽनुक्तत्वात्तदशुचित्वस्य प्रत्यहं क्षीयमाणत्वाच्च काष्ठादिना बुद्धिपूर्वकतत्स्पर्शेऽपि न स्नानं किंत्वाचमनादेव शुद्धिरिति ॥ एवं च पूर्वोक्तयाज्ञवल्क्यवाक्यमपि संगतं भवतीति ॥ चेतनव्यवधानस्पर्शे तु विशेषः संवर्तेनोक्तः ॥ “ तत्स्पृष्टिनं स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते ॥ ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ” इति ॥ तेनोदक्यादिस्पर्शे द्वयोः स्नानं तृतीयस्याचमनम् ॥ एवं द्रव्येष्वपि तत्स्पृष्टस्पृष्टयोर्द्वयोः क्षालनं तृतीयस्य प्रोक्षणमिति सिध्याति ॥ तथेत्यतिदेशस्याऽऽचमनोत्तरमुक्तत्वेन प्रोक्षणस्य तत्समानदेशिकतया द्वयोर्त्तरमेव तत्र प्राप्तेः ॥ इदं चाऽबुद्धिपूर्वकस्पर्शे द्रष्टव्यम् ॥ गौतमेन “ पतितच्चांडालोदक्याश्वस्पृष्टितत्स्पृष्टयुपस्पर्शने सचैलमुदकोपस्पर्शनाच्छुद्ध्येत् ” इत्यादिना तृतीयस्य स्नानस्योक्तत्वात् ॥ तथा “ उपस्पृश्याशुचिस्पृष्टं तृतीयं चाऽपि मानवः ॥ हस्तौ पादौ च तोयेन प्रक्षाल्याऽऽचम्य शुद्ध्यति ” इति मर्यादाभिधौ देवलवाक्याच्च त्रयाणां स्नानस्य चतुर्थे आचमनस्य च बुद्धिपूर्वकस्पर्शविषयत्वेन सर्वेष्वंगीकारात् ॥ तेन बुद्धिपूर्वकस्पर्शे त्रयाणां स्नानं चतुर्थस्याऽऽचमनम् ॥ यद्यप्यत्र प्रथमस्याऽबुद्धिपूर्व

દ્વિતીયાદીનાં તત્પૂર્વે પ્રથમસ્ય બુદ્ધિપૂર્વે દ્વિતીયાદીનાં બુદ્ધિપૂર્વે સ્પર્શ
વિશેષઃ કુત્રાઽપિનોક્તસ્તથાઽપિ બુદ્ધેરેવ દોષમયોજકત્વકલ્પનાત્તાદૃ
શસ્થલે આતૃતીયસ્નાનમિતિ પ્રતિભાતિ ॥ અયમેવ ન્યાયો દ્રવ્યેષ્વ-
પિ ॥ ચતુર્થાનંતરમશુદ્ધનુવૃત્ત્યભાવાદિતિ ॥ इतः स्वल्पो वाचनिकस्तु
द्रव्यशुद्धिप्रकारो अपेक्ष्यादिस्पृष्टपात्रविचारे वक्ष्यते ॥ સ્પર્શાનંતરં-
સ્નાને તુ મર્યાદાસિંધૌ વિશેષ ઉક્તઃ ॥ ૨ ॥

॥ ૨ ॥ હવે સાક્ષાત્ નહીં પણ વસ્ત્ર વિગેરેથી અને જાણીજો-
ઇને રજસ્વલાદિકનો સ્પર્શ થવાથી સ્નાનાદિક કરવાનો વિચાર ॥

ગૂઠ ૬૧૦-પૃથિવીચંદ્રોદયનામના ગ્રંથમાં લખ્યુંછે કે, વસ્ત્રાદિક વ-
ચમાં હોય એટલે જેમ કે એક માણસને એક રજસ્વલાના અંગનો નહીં
પણ તેણે ધારણ કરેલા કપડાનો સ્પર્શ થયો તો, તે સ્પર્શને પણ સાક્ષાત્
સ્પર્શ સમજવો. અર્થાત્ રજસ્વલાનો સ્પર્શ થવાથી જે કાંઈ કરવું પડે તેજ
તેના કપડાનો સ્પર્શ થવાથી પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ જેવુંજ સમજવું. એ રીતે
પ્રચેતાનું વચન છે. પરાશરન્કપિનું વચન જે સ્પર્શ કરનારનો સ્પર્શ ક-
રવાથી સ્નાન કરવાને લખ્યું છે તેનો જે કાશાદિકથી સ્પર્શ કરવામાં આવે
તો, આરોહણ (શયને ઉપાડનાર) માણસ તે સ્પર્શને ન સમજવો. એટલે
જેમ ફાઇ માણસે શયનું આરોહણ કરેલછે, એટલે શયને ઉપાડેલ છે.
પછી તેને બીજે માણસ અડ્યો, બીજાને ત્રિજનો સ્પર્શ થયો, અને તે
ત્રિજનો ચોથાને સ્પર્શ સાક્ષાત્ નહીં પણ કાશાદિકથી કરવામાં આવ્યો હોય,
તો પણ તે સ્પર્શથી સ્નાન નહીં પણ, આયમન કરવાથી એટલે હાથ પગ
ઘોઘ, ભગવત્સમરણ કરી આયમન કરવાથી શુદ્ધિ થાય. કારણ કે મનુએ
ગણેલાઉપર જણાવેલા પાંચ જણામાં શમના સૂતકીનું ગ્રહણ નથી કયું મા-
ટે આઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, ચાંડાલ વિગેરે પાંચનો તો જે વ-
ચમાં વસ્ત્ર કાશાદિક હોય અને સ્પર્શ થાય તો પણ, તે સ્પર્શને સાક્ષાત્સ્પર્શ
સમજસચેલ સ્નાનાદિક કરવુંજ પ્રાપ્ત છે. પરંતુ સૂતકીનો સ્પર્શ કરનાર જે
માણસ તેનો સ્પર્શ જે કાશાદિકથી જાણીજોઇને પણ કરવામાં આવે તો
આયમન કરવું એટલે હાથપગ ઘોઘ, ભગવત્સમરણ કરી આયમન કરવું. કા-
રણ કે સૂતક દિવસે દિવસે ઘટતું ચાલ્યું જાયછે. માટે હવે ચેતન (સજીવ)
પદાર્થ વચમાં આવવાથી થતો સ્પર્શ માટે વિશેષ વિચાર-સંવર્તનામના

ઋષિનો એવો મત છે કે, અઙ્ગણતાં (ન જાણીને) ઉપર કહેલાં રજસ્વ-
લા વિગેરેનો કાંઈ માણસ સ્પર્શ કરે તો, તે તો સચૈલસ્નાન કરે. પણ
તેનો બીજાએ સ્પર્શ કર્યો તો તે પણ સચૈલસ્નાન કરે, અને તેનો ત્રીજો
માણસ સ્પર્શ કરે તો તે આચમન કરે. એમ પદાર્થોને માટે પણ સમજ-
વું. અર્થાત્ અપવિત્ર પદાર્થનો અઙ્ગણતાં સ્પર્શ થવાથી ત્રીજા પદાર્થનું પ્રો-
ક્ષણ (જલથી છાંટવું) કરવાથી પવિત્રપણુ માનવું. એ પદાર્થ સૂધી તો તે
પદાર્થને ઘોષ નાખવો. હવે જો જાણીજોઈને સ્પર્શ થયો હોય તો, તેની
શુદ્ધિ-ગૌતમઋષિ કહેછે કે, પતિત, ચાંડાલ, રજસ્વલા, રાખનો સ્પર્શ ક-
રનાર, તેનો સ્પર્શ કરનારનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો સચૈલસ્નાન કરવું.
તથા ચોથા માણસે હાથપગ ઘોષ આચમન કરવું. સારાંશ આ છે કે, ઉપર
ગણાવેલી ચીજોમાંથી કાંઈએક અપવિત્ર ચીજ જેમકે રજસ્વલા સ્ત્રી છે
તેનો કાંઈ માણસને સ્પર્શ થયો, તે માણસનો બીજા માણસને સ્પર્શ થયો,
અને તે માણસનો ત્રીજો માણસને સ્પર્શ થયો તો તે ત્રીજાનો જો ચોથા
માણસને સ્પર્શ થય તો, ચોથા મનુષ્યે હાથપગ ઘોષ આચમન કરવું. એ-
ટલે તે ચોથો શુદ્ધ થાય. પરંતુ ત્રીજા સુધી તો સચૈલસ્નાન કરવું જો-
ઈયે. આપ્રમાણે મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં દેવલઋષિનું પણ વચન છે.
તેમ બીજાપણુ ગ્રંથકારોનાં વચનો ધણાં છે. જેકે, પ્રથમ સ્પર્શ કરનારનો
સ્પર્શ અઙ્ગણતાં થયોછે અને બીજા ત્રીજાનો જાણીજોઈને થયોછે. અથવા
પેહેલાનો બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ થયોછે અને બીજાત્રીજાનો અઙ્ગણતા થયોછે.
આવી બાબતમાં શાસ્ત્રકારોએ કાંઈ વિશેષ ક્યાંય પણ કહ્યું નથી. તો પણ
દોષની પ્રાપ્તિની કલ્પના દરેકને બુદ્ધિમાંજ થાય છે, માટે અમોને એમ
ભાસેછે કે, ત્રીજાસુધી તો સ્નાનજ કરવું. ચોથાએ આચમન, સારે પછી
પાંચમાં છઠ્ઠા વિગેરે માણસોએ કાંઈ પણ ન કરવું જોઈયે. કારણ કે ચાર
પુરૂષ પછી અશુદ્ધિ આવવાનો અસંભવ છે. હવે આનો આ વિચાર પ-
દાર્થોને માટે પણ સમાન સમજી રાખવો. બાકી કાંઈ પ્રકાર કહેવાનો છે.
તે અપવિત્ર પદાર્થના સ્પર્શથી પાત્રોની શુદ્ધિ કહેવાશે ત્યાં કહીશ. હવે
સ્પર્શ થયા બાદ સ્નાન કરવું તે કેમ કરવું તે બાબતમાં મર્યાદાસિંધુમાં
કહેલો વિશેષ વિચાર ॥ ૨ ॥

॥ ૩ ॥ અથ શીતોષ્ણોદકસ્નાનવિચાર: ॥

મૂ૦-અસ્પૃશ્યસ્પર્શનાદૌ સ્નાનં તીર્થાદિષુ શીતોદકેન કાર્યમ્ ॥

“ અસ્પૃશ્યસ્પર્શને ચૈવ ન સ્નાયાદુષ્ણવારિણા ” इति वृद्धमनुवचनात् ॥ तीर्थाऽभावे तु उष्णोदकेनाऽपि कार्यम् ॥ “ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियांगं मलकर्षणम् ॥ तीर्थाभावे तु कर्तव्यमुष्णोदक-
परोदकैः ” इति शंखवचनात् ॥ अत्र निमित्तानंतरं नैमित्तिकं
कार्यमिति न्यायान्निदयस्પૃશ્યસ્પર્શં નિશ્ચેવ સ્નાયાત્ ॥ ૩ ॥

॥ ૩ ॥ હવે ઠંડા ગરમ જલથી સ્નાન કરવાનો વિચાર ॥

ગુ૦ ટી૦-ઉપર કહેલા અસ્પૃશ્ય (ન સ્પર્શ કરવાલાયક) નો જો સ્પર્શ થાય તો, તીર્થાદિકમાં ઠંડા જલથી સ્નાન કરવું. વૃદ્ધમનુજું પણ આમજ કહેલું છે કે, જોના સ્પર્શથી સ્નાન કરવું પડે તેવાઓનો જો સ્પર્શ થાય અને નાહાવું પડેતો ઠંડાજલથીજ નાહવું. જો તીર્થ વિગેરે ન હોય તો, ગરમ જલથી સ્નાન કરવું. કેટલાંએક નિત્ય કાર્ય છે જેમ કે, બ્રાહ્મણાદિને સંધ્યાવંદન. કેટલાંએક નૈમિત્તિક કાર્ય છે. જેમ કે, પિતૃશ્રાદ્ધ. કેટલાંએક કામ્યકર્મ છે જેમ કે, સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છા રાખનાર માણસે અમાવસ્યા વિગેરે તિથિઓને દિવસે રોજ યજન કરવું. કોઈ વખતે કાર્યની અંગબૂત ક્રિયામાં સ્નાન કહેલું હોયછે. જેમ કે યજ્ઞની સમાપ્તિમાં અવભૃથ ન.મનું સ્નાન. માટે કહેવાનો મતલબ એવો છે કે, જુદા જુદા કારણે જુદી જુદી રીતથી સ્નાન કરવાને શાસ્ત્રમાં કહેલુંછે. કયાંય ગરમ જલથી, કયાંય શીત જલથી અને કયાંય પરીદક એટલે એક પાત્રમાં પ્રથમ ઠંડુ જલ નાખવું. પછી ગરમ ત્યાર પછી વળી ઠંડુ જલ નાખવું. આવું જો જલ તેને પરીદક નામનું જલ કહેવામાં આવેછે. માટે જેવું નિમિત્ત તે પ્રમાણે કાર્ય કરવું. જેમ કે રાત્રિયે કોઈ તેવો પ્રસંગ સ્નાન કરવાનો આવ્યો તો તે રાત્રિયેજ કરી લેવો. ॥ ૩ ॥

॥ ૪ અથ રાત્રૌ સ્નાનવિચાર: ॥

મૂ૦ તથાહ યમઃ॥ “ચંડાલૈઃ શ્વપૈઃ સ્પૃષ્ટે નિશિ સ્નાનંવિધી
યતે ॥ ન વસેચ્ચેદયં રાત્રૌ નિશિસ્નાનેન શુદ્ધયતિ ॥ અથ તત્ર
વસેદ્રાત્રિમઙ્ગાનાદાવિચક્ષણઃ ॥ તદા તસ્ય તુ તત્પાપં શતથા પરિવ-
ર્તેતે” इति ॥ અત્ર ચંડાલાદિપદં રજસ્વલાદીનામપ્યુપલક્ષણમ્ ॥

અત્ર વિશેષમાહ પરાશરઃ ॥ “અસ્તંગતે યદા સૂર્યે ચંડાલં પતિતં
 સ્ત્રિયમ્ ॥ સૂતિકાં સ્પૃશતશ્ચૈવ કથંશુધિર્વિધીયતે ॥ જાતવેદઃ સુવર્ણ
 ચ સોમમાર્ગે તથૈવ ચ ॥ બ્રાહ્મણાનુમતેનૈવ સ્નાત્વા દૃષ્ટ્વાચ શુદ્ધ્ય-
 તિ ॥ આચાંતમનૂર્ગર્તે વા નિશિ સ્નાનં ન વિદ્યતે ॥ સ્નાનમાચમનં
 પ્રોક્તં દિવોદ્ધૃતજલેન તુ” ઇતિ ॥ સોમમાર્ગમાકાશમ્ ॥ દૃષ્ટેત્યન્વયઃ ॥
 અનુગર્તે જલાશયે ॥ રાત્રૌ જલાશયે સ્નાનમાચમનં ચ નાસ્તિ ॥
 કિંતુ દિવોદ્ધૃતજલને રાત્રૌ સ્નાનમાચમનં ચ કાર્યમિત્યર્થઃ ॥ અ-
 ન્યોઽપિ વિશેષો દેવલેનોક્તઃ ॥ “દિવોદ્ધૃતૈર્જલૈઃ સ્નાનં નિશિ
 કુર્યાન્નિમિત્તતઃ ॥ પ્રક્ષિપ્ય ચ સુવર્ણં તુ સન્નિધાપ્ય ચ પાવકમ્”
 ઇતિ ॥ એતદપ્યુદ્ધૃતોદકસ્નાનં શવસ્પૃષ્ટ્યતિરિક્તવિષદમ્ ॥ તથાહ
 વૃદ્ધશાતાતપઃ ॥ “અનસ્તમિત આદિત્યે સંગૃહીતં તુ યજ્જલમ્ ॥
 તેન સર્વાત્મના શુદ્ધિઃ શવતપૃષ્ટં તુ વર્જયેત્” ઇતિ ॥ રાત્રૌ શવ-
 તસ્પૃષ્ટયોઃ સ્પર્શે મઙ્ગજનેનૈવ શુદ્ધિઃ ॥ ઇતરાસ્પૃષ્ટ્યસ્પર્શે તૂદ્ધૃતો-
 દકસ્નાનેનેત્યર્થઃ ॥ ઉદ્ધૃતજલાભાવે તુ મરીચિરાહ ॥ “દિવાહતં
 તુ યત્તોયં ગૃહે યદિ ન વિદ્યતે ॥ પ્રજ્વાલ્યાગ્નિં તતઃ સ્નાયાન્નદીપુ-
 ણ્કરિણીષુ ચ” ઇતિ અગ્ન્યભાવે વિશેષમાહાઽત્રિઃ ॥ “રાત્રૌ સ્નાનં
 યદિ ભવેત્પશ્યન્નાગ્નિં સમાચરેત્ ॥ સ્વર્ણાંગુલિકરો વિપ્રો વહ્નિના વા
 વિનાચરેત્” ઇતિ ॥ ૪ ॥

॥ ૪ ॥ રાત્રિમાં સ્નાન કરવાનો વિચાર ॥

ગુ. ૧૦-૪મ કહે છે કે રજસ્વલા ચાંડાલ વિગેરેનો સ્પર્શ રાત્રિમાં
 થાય તો રાતનાંજ સ્નાન કરવું. પરંતુ અજ્ઞાનથી તેમને તેમ સુધ ન રે-
 હેવું. કારણ કે જો રાત્રિનાં સ્નાન કરવામાં ન આવે તો તે પાપ સવારના
 સોગણું થાય છે. પરાશરકૃષ્ણિ કહે છે કે, સૂર્ય અસ્ત પામ્યા પછી ચાંડાલ
 પતિત રજસ્વલા સ્ત્રીકાને જો સ્પર્શ થાય તો અગ્નિનું, સુવર્ણનું, નક્ષત્રમં-
 ડણનું, બ્રાહ્મણની આજ્ઞાથી સ્નાન કરી દર્શન કરવું એટલે શુદ્ધ થાય છે.
 જ્ઞાણશયમાં સ્નાન કે આચમન રાત્રિના કરવું નહીં. સ્નાન કે આચમન

॥ ५ ॥ अथ रात्रौ नद्यादिजले स्नानविचारः ॥

१ अघ्निया । २ या । ३ इदं सर्व-

स्पर्शं दिवा जाते दिवैव तीर्थादौ शीतांभोऽवगाहनम् ॥ तीर्थाद्य-
भाव उष्णोदकेन परोदकेन वा स्नानम् ॥ निशि जाते तु तीर्थ-
गत्वार्ग्निं प्रज्वाल्य धाम्न इत्यादिमंत्रं पठित्वा ततोऽवगाहनम् ॥
तदभावे दिवोऽधृतेन उष्णोदकेनपरोदकेन वा तत्राप्यार्ग्निं पश्यता
सुवर्णं तु प्रक्षिप्य स्नानं कार्यम् ॥ अग्न्यभावे सुवर्णागुलिकरेण तदभावे
तु रात्रावप्युधृत्य यथालाभं पूर्वोक्तप्रकारं कृत्वा स्नायात्ततः प्राभा-
नायच्छेत् ॥ सर्वाभावे तु हरिं स्मृत्वा यथाकथंचिदपि स्नायात् ॥
नतु रात्रौ तथैव तिष्ठेदिति ॥ श्वतत्स्पृष्टस्पर्शने तु मज्जनेनैव
शुद्धिः ॥ अत्रापि मज्जारज्जलाभावे हरिस्मरणपूर्वकं स्नानमिति
प्रतिभाति ॥ तथैव स्थितेरनुचितत्वादिति ॥ सूर्योदयोत्तरं पुनः
स्नायादिति च ॥ ५ ॥

॥ ५ ॥ હવે રાત્રીમાં નદી વિગેરેના જલમાં

જ્ઞાન કરવાનો વિચાર !!

ગુરુ ટી૦-કાત્યાયન ઋષિ કહેછે કે, રાત્રિમાં, જલ ભરવું નહીં. જલમાં પ્રવેશ કે સ્નાન કરવું નહીં. જે કદાચિત્ તેટલી બધી જરૂર પડે તો તૈન્ત્રીય શાખામાં કહેલા આ મંત્રનો પાઠ કરી સ્નાન કરવું. તે મંત્ર. “ ધાન્નોધાન્નો રાજ્જ્ઞિતો વરુણનો મુંચ ॥ યદાપો અમ્રયા રક્ષિ વરુણેસિ શપામદે તતો વરુણનો મુંચ ” ॥ રાત્રિમાં જલ ન ભરવા માટે અર્ચાદા સિંધુ નામના ઔષ્ધ યનનું મત છે કે, સૂર્ય અસ્તંગત થયા બાદ જલ લેવું યા ન લેવું તે ખાતે વિચાર કરીએ છીએ. તો ન ગ્રહણ કરવું એમ કેટલાએક માહાત્મા ઋષિયોનું વચન છે. અને વળી ગ્રહણ કરવું એમ પણ કોઇનું કહેવું છે. પરંતુ જેટલા પ્રમાણમાં જલ લેવામાં આવે તેટલા પ્રાણુયામ કરવા, ઇત્યાદિ વિચાર કરેલો છે. તેથી એમ જણવું કે, ન કરવાલાયકનો સ્પર્શ અથવા તત્સ્પર્શ જે દિવસમાં થાય તો દિવસમાં જ તીર્થ ત્રિગેરેમાં શીતલ જલથી સ્નાન કરવું. તીર્થ ત્રિગેરે ન હોય તો, ગરમ જલથી અથવા પરોદક (નીચે ઉપર ઠંડુ વચમાં ગરમ) નામક જલથી સ્નાન કરવું. અને જે રાત્રિમાં તેવો સ્પર્શ થાય તો, તીર્થમાં જલ અગ્નિને સળગાવી આગળ દેહેવાઇ ગયેલો “ ધાન્નો ” એ મંત્રનો પાઠ કરી ચાર પ-

છી મજ્જન કરવું. મજ્જન એ નામનો એક જાતનો સ્નાનનો પ્રકાર છે જેનો અર્થ આગળ કહેવાઇ ગયો છે. અને મજ્જન પણ ન બની શકે તેમ હોય તો, દિવસમાં આવેલું ધરવું જલ ગરમ કરાવીને અથવા પોરેદક નામક જલથી અગ્નિને સન્મુખ રાખી, જલમાં સુવર્ણ નાંખી, સ્નાન કરવું. કદાચિત્ અગ્નિ પણ ન મળે તો, હાથમાં સુવર્ણ ધારણ કરીને સ્નાન કરવું. અને તેમ પણ ન બને તો પછી રાત્રિમાં જલ બાહાર કાઢી જેમ બને તે-મ પ્રથમ કહેલા પ્રકારે સ્નાન કરવું. અને સ્નાન કર્યા પછી પ્રાણાયામ કરવા. કદાચિત્ કાંઇ પણ ન બની શકે તેમ હોય તો પછી શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતાં કરતાં જેમ બની શકે તેમ પણ સ્નાન કરવું. પરંતુ એમ ને એમ બેસી રહી રાત્રિ કાઢવી નહીં. શયનો તથા તેના સ્પર્શ કરનારનો સ્પર્શ થયો હોય તો તો મંજનથીજ શુદ્ધ થાય છે. એમાં પણ કદાચિત મજ્જન-નલાયક જલ ન મળે તો પછી શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સ્નાન કરવું એમ અમને બાસે છે. પણ એમ ને એમ બેસી તો નજ રહેવું. અને પછી સૂર્યોદય થાય સારે થીજ વાર સ્નાન કરવું. ॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥ અથ રાત્રૌ જન્મમૃતિરજઃસુ કાલવિભાગાદિ- વિચારઃ ॥

મૂ०—મિતાક્ષરાંયાં કથ્યપઃ ॥ “ ઉદિતે તુ યદા સૂર્યે નારીણાં દૃશ્યતે રજઃ ॥ જનનં વા વિપત્તિર્વા યસ્યાહસત્તસ્ય શર્વરી ॥ અર્ધરાત્રાવધિઃ કાલઃ સૂતકાદૌ વિધીયતે ॥ રાત્રિં કુર્યાન્નિભાગાં તુ ક્વૌ ભાગૌ પૂર્વ એવ તુ ॥ ઉચ્ચરોઽશઃ પ્રભાતેન યુજ્યતે મૃતસૂતકે ॥ રાત્રા-વેવ સમુત્પન્ને મૃતે રજાસિ સૂતકે ॥ પૂર્વમેવ દિનં ગ્રાહ્યં યાવન્નાભ્યુદિતો રવિઃ ” ઇતિ ॥ અત્રાવારતો વ્યવસ્થેત્યુક્તમ્ ॥ અત્ર યસ્યેત્યનેન વારો ગ્રાહ્યો ન વિધિરિતિ બોધ્યમ્ ॥ નોચેદુદિત સ્વાદિકથનવૈય્ય-ધર્માસ્તેઃ ॥ તેન મ્લેચ્છવદ્રાત્રિસારમ્ય ગણના વારિતા ॥ શુદ્ધિમ-મૂલે તુ ॥ તત્રાપિ ત્રિભાગપક્ષમેવાદ્રિવંતે શિષ્ટા इत्येतावदाધિક્રમ-ુક્તમ્ ॥ ૬ ॥

૧ પ્રાણાયામ. એ એક જાતનો યોગશાસ્ત્રનો પ્રાણવાયુને ચલાવવા ઉ-તારવાનો માર્ગ છે. તે સત્પાત્ર આદિજેને પૂછવાથી જણાય છે.

॥ ૬ ॥ હવે રાત્રિમાં જન્મ-મરણ તથા અટકાવ આવે તો તે
જાળતસર કાલવિજ્ઞાનનો વિચાર ॥

૫૦ ટી૦-મિતાક્ષરામાં કશ્યપત્રકષિતું વચન-સૂર્યનો ઉદય થતાં સ્ત્રિયોને
અટકાવ આવે અથવા કોઈનો જન્મ થાય તથા મરણ થાય. તો જો દિવસ
હોય તો દિવસ લેખવો. રાત્રિ હોય તો રાત્રીથી ગણના કરવી. અર્ધ રાત્રી-
સુધી પ્રથમ દિવસ પછી બીજો દિવસ ગણાય છે. રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરવા.
તેમાં પ્રથમના બે ભાગ પૂર્વ દિવસમાં ગણવા. અને ત્રીજો ભાગ આવતા
દિવસ સાથે ગણવો. રાત્રિમાં મરણ તથા અટકાવ અથવા સૂતક પ્રાપ્ત થાય
તો સૂર્યોદયપ્રથમ પ્રથમ દિવસજ ગણવો. આ ઠેકાણે સદાચારથી વ્યવસ્થા
જાળવી. એટલે જોમ રીત શિષ્ટોત્તરકથી ચલાવવામાં આવતી હોય તેમ ચા-
લવું. ઉપર કહેલી જાળતમાં નિયતિનું મુખ્ય પાણું ન સમજવું. વારથી ગણના
કરવી. જે વારને રોજ સૂર્યનો ઉદય થયો તો તે વારથી ગણાય. પણ તિ-
થી જો ગણવા જાય અને પછી તિથી વધ ઘટ હોય તો પછી ઘણી અ-
ડચણ આવે માટે સૂતકાદિના વિષયોમાં વારથી ગણના કરવી યોગ્ય છે. તે-
મજ રાત્રિની ગણતરી પણ પ્રોક્ત પ્રકારથીજ કરવી. એટલે બે પક્ષ સમજ-
વા. એક તો અર્ધ રાત્રિપર્યંત પ્રથમ દિવસ ગણાય. બીજો પક્ષ રાત્રિના ત્રણ
ભાગ કરવા, તેમાં બે ભાગસુધી પ્રથમ દિવસ. ત્રીજો ભાગે આવતો દિવસ
જાણવો. પરંતુ નીચ જોતિમાદક રાત્રિની ગણના ન કરવી. શુદ્ધિમયૂખ
નામના ગ્રંથમાં પણ રાત્રિના ત્રણ ભાગ કરવાનો પક્ષ શિષ્ટ મનુષ્યોએ સ્વી-
કારેલો છે, એમ લખેલું છે. ॥ ૬ ॥

॥ ૭ ॥ અથ ચતુર્થદિનાદૌ રજસ્વલાશુધિવિચારઃ

૫૦-મિતાક્ષરામાં સ્મૃત્યંતરે ॥ “શુદ્ધ્યા મર્તુશ્ચતુર્થેઽહિ સ્ના-
નેન સ્ત્રી રજસ્વલા ॥ દૈવે કર્મણિ પિત્ર્યે ચ પંચમેઽહની શુદ્ધયતિ”
इति ॥ પંચમેઽહનીતિ રજોનિવૃત્ત્યુપલક્ષણમ્ ॥ રજસ્યુપરતે સાધ્વી
સ્નાનેન સ્ત્રી રજસ્વલેતિ મનુવાક્યાત્સાધ્વીતિ દૈવપિત્ર્યકર્માર્હેતિ વ્યા-

૧ રજસ્વલા વિષયે તુ મિતાક્ષરામાં સ્મૃત્યંતરે इति પુરાત-
નનુ પાઠઃ ।

હયાનાત્ ॥ તેનાનુપરતેઽપિ રજસિ ચતુર્થેઽહિ સ્નાનેન રપર્શાદિષુ
 શુદ્ધ્યાતિ ॥ દૈવપિન્ડ્યકર્મવિષયે તુ ચતુર્થેઽહિ સ્નાતાપિ રજોરહિતૈવ
 યોજ્યેત્યર્થં ઇત્યુક્તમ્ ॥ इदमेव च युक्तम् ॥ चतुर्थेऽहनि संशुद्धा
 भवति व्यावहारिकी ” इति तत्रैव बृद्धमनुना सर्वव्यवहारेषु शुद्धे-
 रुक्तत्वात् परंपरितेषु दैवादिकार्येष्वदोषात् ॥ तेनाश्रसंज्ञारहितशा-
 कपिष्ठादिस्पर्शेऽप्यदोषः साक्षात्पाकादિક्रियायां तु दोष इति सि-
 ध्याति ॥ एवं सति शुद्ध्युत्तरं रजोऽनुपरमे पाकाद्युपकरणसंपाद-
 नदशायां यदा परिहितवसने रजःसंसर्गो दृश्येत तदांगादि संशोध्य
 वस्त्रांतरं परिधाय तत्करणे दोषो न भवतीति सिद्ध्यति ॥ ७ ॥

॥ ૭ ॥ હવે રજસ્વલા સ્ત્રીની શુદ્ધિનો વિચાર ॥

ગુ૦ ટી૦-ભિતાક્ષરા નામના ગ્રંથમાં સ્મૃત્યંતરમાં લખે છે કે, ર-
 જસ્વલા સ્ત્રી યોથે દિવસે સ્નાન કરી સાધારણ શુદ્ધ થાયછે. એટલે દેવસં-
 ખંધી, પિતૃસંખંધી કર્મમાં યોગ્યતાવાળી થતી નથી. સહજ કામકાજ કર-
 વાને શુદ્ધ થાયછે. પરંતુ યથાયોગ્ય શુદ્ધ તો પાંચમે દિવસેજ થાયછે. પાં-
 ચમે દિવસ રજની નિવૃત્તિ થવા માટે જાણુવો. અર્થાત્ પાંચમે દિવસે ર-
 ખિરનો સ્નાન ખંધ થઇજાયછે. માટે રજની નિવૃત્તિથી સ્નાન કરી, પતિવ્રતા
 સ્ત્રી સર્વ કાર્યોમાં લાયક સમજવી. એટલે દૈવ, પિન્ડ્ય વિગેરે કાર્યોમાં તે
 આવી શકે છે. એમ મનુ વિગેરે ગ્રંથકારો પણ લખે છે. સારાંશ આટલો
 નિકળે છે કે, રજોદર્શન ખંધ થયા પછી પણ યોથે દિવસે સ્નાન કરવાથી
 સ્પર્શાદિકમાં શુદ્ધિ થાયછે, પરંતુ દૈક, પિન્ડ્ય કાર્યોમાં તો રજોદર્શન રહિ-
 તજ પાંચમે દિવસે યોગ્ય સમજવી. વૃદ્ધમનુ લખે છે કે, યોથે દિવસે
 સ્નાન કર્યા પછી વ્યવહાર (સ્પર્શાદિ) માં શુદ્ધ થાયછે. એટલે શાક, લોટ
 વિગેરેના સ્પર્શમાં યોગ્ય થઇ શકેછે; પરંતુ રશાઇ વિગેરે કાર્યોમાં યોગ્ય થઇ
 શકાતું નથી. કદાચિત્ શુદ્ધિ થયા પછી કંઇ કામકાજ કરતાં ધારણ કરેલાં
 વસ્ત્રોમાં રજનો સંખંધ જાણવામાં આવે તો તરત અંગાદિકની શુદ્ધિ કરી
 ખીબ્બુ વસ્ત્ર ધારણ કરવું. તેમાં દોષ નથી, અને ગ્રંથકારોના વચનોથી સિ-
 દ્ધ થાયછે. ॥ ૭ ॥

॥ ८ ॥ अथोपस्मोतरं पुना रजोदर्शनाविचारः ॥

मू०—तत्राष्टात्रिः॥ “रजस्वला यदि स्नाता पुनरेव रजस्वला ॥
 अष्टादशदिनादवर्गशुचित्वं न विद्यते ॥ एकोनविंशतेरवर्गकोहः
 स्यात्ततो व्यहम् ॥ विंशप्रभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्” इति ॥
 अर्थस्तु ॥ रजोदर्शनमारभ्य पुनः सप्तदशदिनम्यंतरे रजोदर्शने
 अशुचित्वं नास्ति ॥ अष्टादशेत्वेकाहादुनविंशे द्व्यहाद्विंशतिप्रभृतिषु
 व्यहाच्छुद्धिरिति ॥ यत्तु “चतुर्दशदिनादवर्गशुचित्वं न विद्यते”
 इति स्मृत्यंतरे तत्र तु स्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतमित्याविरोधः ॥ अयं
 चाशुचित्वप्रतिषेधो यस्या विंशतिदिनोत्तरमव प्रायशो रजोदर्शनं
 तद्विषयः ॥ यस्याः पुनः प्रागेवाष्टादशदिनात्प्राचुर्येण तदर्शनं त-
 स्यास्तु प्रागप्यष्टादशभ्यस्त्रिरात्रमिति विज्ञानेश्वरः ॥ एवंच यदि
 प्रथमदिन एव रजो यस्या दृष्टं न द्वितीयादिषु तदाप्युक्तकश्यपवा-
 क्ये दर्शनस्यैव निमित्तत्वेनोक्तत्वात् ॥ वासिष्ठेन च रजस्वला त्रिरा-
 त्रमशुचिर्भवतीत्युक्त्वाऽनंजनादिविधानकथनाच्चतुर्थेऽह्नयेव शुद्धिर्न
 तु प्रागित्यापि बोध्यम् ॥ अज्ञाते तु रजसि निर्णयसिंधौ पराशरमा-
 धवीये प्रजापतिः ॥ “अविज्ञाते मले सातु मलवद्रसना यदि ॥
 कृतं गृहेषु वृष्टं स्याच्छुद्धिस्तस्यास्त्रिरात्रतः” इत्युक्तवान् ॥ तेनैत-
 न्यते मलसत्तैवाशुचित्वापादिका ॥ कर्मतत्त्वप्रकाशिकारख्ये कृष्णभ-
 द्दीये धर्मप्रवृत्तौ च “ज्ञानादशुचिरिष्यते” इति चतुर्थपादः पठितः॥
 तथा यमोऽपि ॥ “व्यसनात्कार्यकरणाभिद्राविस्मरणादपि ॥ रजः
 स्त्रावमविज्ञाता सा शुचिः सर्वकर्मसु ॥ ज्ञानादूर्ध्वं यदि स्पृष्टा
 शोधयेत्कर्मसाधनम् ॥ मृण्मयानि परित्यज्य स्नेहानपि विलापयेत् ॥
 तक्षणं दारुर्भृगास्त्रां कांस्यं वा भस्मभिः क्षतैः ॥ गृहं विलेपयेन्मृ-
 द्धिर्बोमयेन च बारिणा ॥ धान्यानां चैव सर्वेषां प्रोक्षणाच्छुद्धिरि-
 ष्यते ॥ ज्ञाताज्ञातेषु दोषेषु अनक्तेष्वशुभेषु च ॥ पुण्याश्वावाचनं

कुर्याद्विप्राणामनुशासनादिति” तथा “असंदिग्धे परिज्ञाते त्वार्तवे
 शुद्धिकारणम् ॥ संदिग्धमात्रे स्नानं स्यादित्युवाच प्रजापतिः” इति
 चोक्तम् ॥ तेनैतन्मते ज्ञानमेवाशुचित्वापादकम् ॥ स्मृत्यर्थसारे तु
 अज्ञाते रजःस्नावे चतुर्षु दिनेषु ज्ञाते तु रजःस्नावादिकमशुचित्वम् ॥
 जननादौ तु ज्ञानादिकमशुचित्वम् ॥ सर्वथा अज्ञातं चेत् शुचित्व-
 मेव ॥ एवं सर्वं पापनिमित्तं स्वसत्तादिपापापादमित्युक्तम् ॥ स्वस-
 तादीति स्वसत्तामारभ्य ॥ तथा चायमर्थः ॥ रजःप्रभृतीनां स्वस-
 त्तामारभ्य पापजनकत्वात्तदारंभकालमनुमाय तदारभ्य स्पर्शदो-
 षोऽनुसंधेयः ॥ आरंभकालानुमानाशक्तौ तु शुचित्वमेवेति ॥ अत्र
 यद्यपि पूर्वावधि कालसंदेहे ॥ पंचमदिवसादौ तदज्ञाने च निर्णयो
 नोक्तस्तथापि “संदिग्धमात्रे स्नानं स्यात्” इति वाक्यात् संदिग्धया
 स्नातव्यम् ॥ तद्वस्त्रादीनां साक्षात्स्पृष्टानां क्षालनं गोमूत्रस्वर्णजला-
 दिभिरपवित्रः पवित्रो वेत्यादि मंत्रपूर्वकमन्येषामभ्युक्षणं कार्यम् ॥
 यत्र च बहुस्त्रीके गृहे दुष्टवस्त्रादीनां मलमात्रज्ञानं न मलिनायास्त-
 दापि दिनगणनादीभिर्या मालिन्ये संदिग्धा तथा तथा कार्यम् ॥
 तत्रापि संदेहे तु सर्वाभिः ॥ पुण्याहवाचनं तादृशस्थले सर्वत्र ज्ञाता-
 ज्ञातेष्विति पूर्वोक्तवाक्यात् हरिस्मरणादिपूर्वकं प्रोक्षणादिकं च
 सर्वत्र ॥ तदतिरेकेणान्यस्य शोधकतमस्याभावात् ॥ संधितपपटयो-
 स्तु स्याग एवं ॥ “उदकयास्पृष्टसंघुष्टं पर्यायामं च धर्जयेत्” इति
 याज्ञवल्क्यवाक्ये पक्रामत्यागकथनादेतयोश्चासंज्ञासत्त्वादिति तु
 मम प्रतिभाति ॥ ८ ॥

॥ ८ ॥ छवे नियमित द्विस्रो पाछी पाछुं रजोदर्शन थाय ते आ-
 भतने विचार ॥

गू० टी०-ते आप्ततमां अत्रिक्कपि कडेछे छे, जे स्नान करी शुद्ध
 थयेथी रजस्वला स्त्री पाछी रजस्वला अठारद्विसथी प्रथम थाय तो
 अपवित्रता न पाणवी. आगष्टीश द्विस प्रथम ओक द्विस अपवित्रपछुं,

ત્યારપછી બે દિ. અપવિત્રપણું અને વીશ દિવસ પછી પુરેપુરું એટલે ત્રણરાત્રિ અપવિત્રપણું પાળવું. સારાંશકે, જે દિવસે રત્નેદર્શન થાય તે દિવસથી માંડીને પાણું સત્તર દિવસની અંદર પ્રીતી રત્નેદર્શન થાય તે અપવિત્રપણું સમજવું નહીં, અને જે અઠારમે દિવસે થાય તો એક દિવસથી શુદ્ધિ. ઓગણીશમે બે દિવસથી શુદ્ધિ, અને વિશમેથી ત્રણ દિવસે શુદ્ધિ જાણવી. કોઈ સ્મૃતિમાં એમ લખેલું છે કે, ચૌદદિવસોની પ્રથમ અપવિત્રપણું નથી હોતું. તો તેનો અર્થ એમ સમજવો કે, સ્નાન કરી લેવું એમ જણાય છે. આ અપવિત્ર-પણાના ખાતાનો વિચાર, જે સ્ત્રીને વીશ દિવસ પછીજ માણું કરીને ર-ત્નેદર્શન થતું હોય તે સંબંધી આ વિષય છે એમ જાણવું. વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે કે, જે સ્ત્રીને અઠાર દિવસ પ્રથમજ પાણું રત્નેદર્શન થાયું કરીને થાય તો, તે સ્ત્રીએ તો અઠાર દિવસ પ્રથમ પુરેપુરું એટલે ત્રણ રાત્રિ અ-અપવિત્રપણું પાળવું. જે પેહેલે દિવસે રત્નેદર્શન થયું તેમ જણાયું અને બીજા દિવસે ત્રીજા દિવસે, નથી જણાવું તોપણ પુરેપુરું અપવિત્રપણું પા-ળવું. કારણ કે કશ્યપઋષિવું વચન છે કે, રત્નસ્વભા સ્ત્રીએ અંગન વિ-ગેરે કરવું નહીં, તો તે નિષેધ ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે કે, ચોથે દિવસેજ શુદ્ધિ થાય; પરંતુ ચોથા દિવસથી પ્રથમ શુદ્ધ ન થાય, અને કદાચિત્ ર-ત્નેદર્શન થયું છે પરંતુ તેની ખબર નથી પડી તો તે બાબતમાં નિર્ણય-સિંધુ નામક ગ્રંથમાં પ્રજાપતિ કહેછે કે, જે રત્નેદર્શનથી મલિન થયેલું કપડું માલમ પડ્યું, અને રત્નેદર્શન થવાની ખબર નથી, ફક્ત કપડા ઉ-પરથી રત્નેદર્શન થયું એમ માત્ર જણાય તો, ઘરમાં કરેલું કામકાજ સર્વ દોષવાળું સમજવું. અને સાર પછી ત્રિસત્રથી શુદ્ધિજાણવી. આ ઉપરથી એમ દેખાય છે કે, મલરૂપ દોષની વસ્ત્રાદિકમાં રહેલી સત્તાજ અપવિત્રપણુને ઉત્પન્ન કરનારી છે. કર્મભૂતવપ્રકાશિકા નામના ગ્રંથમાં તથા ધર્મપ્રવૃત્તિ નામના ગ્રંથમાં કૃષ્ણભટ્ટ કહેછે કે, અટકાવ જાણવા પછી દોષ લાગેછે. જાણ્યાથી પ્રથમ દોષ હોવાનો સંભવ નથી. અને તેમ થમ નામના ગ્રંથ-કાર મણુ જણાવે છે કે, કોઈ જાતના વ્યસનને લીધે અથવા નિદ્રાસંબંધી વિસ્મરણને લીધે થયેલું રત્નેદર્શન જાણવામાં નથી આવ્યું તો સાંસુથી તે સ્ત્રી પવિત્ર કહેવાય, અને જ્ઞાન થયા બાદ જે કોઈ પદાર્થોનો સ્પર્શ કરે તો, જે તે માટિનાં વાસણ હોય તો તે ફેંકી દેવાં; ધી તેલ હોય તો ગ-રમ કરી બીજા પાત્રોમાં ભરી લેવાં. લાકડાંનાં વાસણ વિગેરે હોય તો ધ-સાવી લેવાં. શીંગડાંનાં તથા દાંતના પણ તેમજ અથવા સોંવાર રાખથી માં-

જી લેવાં. ગોખર માંડી જલથી ધર લિપાવી કાઢવું. અનાજ હોય તો પ્રોક્ષણ કરી લેવું. આ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરવી. નહીં કહેલા અશુભ પણ દોષો જાણેલા હોય અથવા ન જાણેલા હોય તો પણ બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈ પુણ્યાહવાચન કરાવવું. એટલે સર્વની શુદ્ધિ થઈ જાય છે. સંદેહવાળા રજોદર્શન ખાતે પ્રજાપતિએ સ્નાન કરવાને કહેલું છે. તે ઉપરથી એમ સમજવું કે, જ્ઞાતીજ અપવિત્રપણું પેદા થાય છે. સ્મૃત્યર્થસાર નામના ગ્રંથમાં લખવામાં આવ્યું છે કે, રજસ્વાય પ્રથમ ન જાણવામાં આવ્યો અને પછી ચાર દિવસમાં જાણવામાં આવે તો અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને જનનાશૌચ વિગેરેમાં જાણવાથીજ અપવિત્રપણું, પણ ન જાણવામાં આવે તો પવિત્રપણું સમજવું. એ પ્રમાણે જે કાંઈ પાપનું નિમિત્ત થાય તે પોતાની સત્તાથીજ પાપને સંપાદન કરતાં સમજવું. રજોદર્શન વિગેરેમાં પોતાની સત્તાને લઈનેજ પાપ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આરંભકાળનું અનુમાન કરીને સ્પર્શ દોષ લાગુ થાય છે અથવા નષ્ટ થાય છે એમ જાણી રાખવું. અને જે આરંભકાળનું અનુમાનજ ન થઈ શકે તો, અપવિત્રપણું પણ કેમજ આવી શકે ? માટે આરંભકાળનું અનુમાન કરણભૂત માનવું. આ ઠેકાણે શંકા થાય કે, કહેલા સમયમાં જેમ કે પાંચમે દિવસે અથવા, કોઈ વખતમાં કોઈ બાબતમાં સંદેહ થયો તો તે બાબતમાં દેમ કરવું એ ખાતે કાંઈ નિર્ણય કર્યો નથી. પરંતુ “સંવિગ્રમાન્ને સ્નાનં સ્યાત્” ॥ આ વચનના પ્રમાણથી જે સ્ત્રીને સંદેહ પેદા થાય તેણે સ્નાન કરવું. અને તે સંદેહવાળી સ્ત્રીએ સ્પર્શ કરેલાં વસ્ત્રાદિને ધોઈ નખાવવાં, અને ગોમૂત્ર, સુવર્ણ તથા જલથી “અપવિત્રપવિત્રોવા” ઇત્યાદિ મંત્રોએ કરીને બીજા પદાર્થોની ઉપર પ્રોક્ષણ કરાવવું. કદાચિત્ત જે જે ધરમાં ઘણી સ્ત્રીઓ હોય અને મલમાત્રનુંજ રક્ત ગાંઠ થાય, રજસ્વલા સ્ત્રીનું ગાંઠ ન થાય તો પણ દિવસોની ગણનાથી જે સ્ત્રી રજોદર્શનને લાચક હોય તે સ્ત્રીએ ઉપર પ્રમાણે કરવું. કદાચિત્ત એ બાબતમાં પણ સંદેહ પેદા થાય તો, તે ધરમાં જેટલી સ્ત્રીઓ હોય તે સર્વ સ્ત્રીઓએ ઉપર પ્રમાણે કરવું. અને એવી બાબતમાં પુણ્યાહવાચન કરાવવું તથા જાણેલા ન જાણેલા સર્વ પદાર્થો ઉપર પૂર્વોક્ત વાક્યથી બધે ઠેકાણે પ્રોક્ષણ કરાવવું. આ શિવાય બીજી શુદ્ધિ જણાતી નથી. સંધુષ્ટાન્ન અને પર્યાયાન્નને પણ ત્યાગ કરવો. સંધુષ્ટાન્ન એટલે રજસ્વલા સ્ત્રીએ જે અન્નને સ્પર્શ કર્યો હોય તે અન્ન સંધુષ્ટાન્ન, તથા પર્યાયાન્ન ઇત્યાદિ શબ્દોથી વ્યવહાર છે એમ

જાણવું. અર્થાત્ યાજ્ઞવલ્ક્યક્રમપિ પણ જણાવે છે કે, ઉપર કહેલા અન-
નો, પદ્યાન્નનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ માટે તેમ કરવું. એમ પ્રંથ-
કાર કહે છે એમ અને બાસે છે. ॥ ૮ ॥

॥ ૯ ॥ અથ રજસ્વલાયા અશુચ્યંતરસ્પર્શે રજસ્વલયોઃ
પરસ્પરસ્પર્શે ચ વિવારઃ ॥

મૂ૦-તત્રાપરાર્કેં બહુનિ વચનાનિ સંતીતિ તેષામર્થે એવોચ્યતે ॥
ઉદ્વયાસૂતિકયોઃ શ્વચંડાલકર્મકે સ્પર્શે ત્રિરાત્રોપવાસઃ ॥ ચંડા-
લશ્વપચર્તૃકેઽપિ તથા પંચગવ્યાશનં ચાધિકં શાતાતપેનોક્તં ક-
શ્યપેન તુ શુદ્ધયુત્તરં તથાકરમુક્તમ્ ॥ તદ્રાશ્યનંતરં ત્વજાઘ્રાતક-
રણમપ્યુક્તમ્ ॥ બૃહસ્પતિના તુ પાંતતશ્વપાકર્તૃક સ્પર્શે પ્રથમદિને
જાતે ક્યહઃ, દ્વિતીય ક્યહઃ, તૃતીય એકાહઃ, અગ્રે નક્તં કાર્યં પરતું
શુદ્ધનંતરમિન્યુત્કમ્ ॥ અત્રાશક્તૌ વૃદ્ધશાતાતપેન તદારમ્ય સ્નાના-
વધ્યપવાસઃ ॥ નોત્તરં તુ કાલેન શુદ્ધિરિત્યુક્તમ્ ॥ અત્રાપ્યશક્તૌ
તુ પરાશરેણાહોરાત્રોપવાસઃ પંચગવ્યાશનં તતઃ શસ્ત્રકયા સ્વર્ણાનં
બ્રાહ્મણભોજનં ચોત્કમ્ ॥ રજસ્વલયોઃ પરસ્પરસ્પર્શે તુ સગોત્રયોઃ
સ્નાનમાત્રમ્ ॥ અસગોત્રયોરાપિ સર્વવર્ણયોઃ સ્પર્શે એકરાત્રમુપવાસઃ ॥
ક્ષત્રિયાસ્પર્શે બ્રાહ્મણ્યાશ્ચિરામ્ ॥ વશ્યાસ્પર્શે પંચરાત્રમ્ ॥ શૂદ્રા-
સ્પર્શે ષદ્દાત્રમિતિ વૃદ્ધવસિષ્ઠેનોક્તમ્ ॥ રજસ્વલા ચેન્મૂત્રાણુત્સર્જંતી
સ્પૃશેત્તદા ઉત્સર્જંતી અહોરાત્રમુપવસેત્ ॥ મૂંજાનાં ચેત્તદા મંજાના
ત્રિરાત્રં જલં પિબેત્ ॥ રજસ્વલાં ચેત્ શ્વજંબુકાશ્વરમ્ભૃતયઃ સ્પૃશેયુઃ
સા વા તાન્ સ્પૃશેત્તદા સ્નાત્વા સજ્યોતિરુપવસેત્પંચગવ્યં ચઃશ્રી-
યાદિત્યાદિકં તત્ર બહુવ્રતમ્ ॥ ૯ ॥

॥ ૯ ॥ હવે રજસ્વલાને કોઈ બીજો અપવિત્ર સ્પર્શે કરે
અથવા એક રજસ્વલા બીજી રજસ્વલાનો સ્પર્શે કરે તે બા-
બત વિવાર ॥

મૂ૦ ૯૦-અપરાર્ક નામના પ્રંથમાં અનેક વચનો લખ્યાં છે તે-

ઓનો અર્થ આઢી* કહિયે છીયે. રજસ્વલા અને સુવાવડી સ્ત્રીને શય તથા ચાંડાલનો સ્પર્શ થાય તો તેઓએ ત્રણ રાત્રિપર્યંત ઉપવાસ કરવો, તથા ચાંડાલ અથવા સ્વપચનો સ્પર્શ થાય તો પણ પંચગવ્યનું પ્રાશન (ખાતું) અધિક કરવું, એમ શાતાતપનું કહેવું છે. કશ્યપઋષિ કહે છે કે શુદ્ધ થયા બાદ તેમ કરવું. અને તે રાત્રિ પછી અન્નધાતકત્રણ (બકરીના નાકથી તે પદાર્થ સુંધારી શેવો) એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે. બૃહસ્પતિ તો એમ કહે છે કે, કોઇ માંસપતક તથા શ્વપાક ખતિનો ચાંડાલનો સ્પર્શ થાય તો પેરુલે દિવસે ત્રણ દિવસ, બીજે દિવસે બે દિવસ અને ત્રીજે દિવસે એક દિવસ પછી આગળ એક ટેક બોજન; પરંતુ નક્ત-બોજન એકલે સાયકાલે બોજન એ પ્રમાણે રજસ્વલા સ્ત્રીએ કરવું પરંતુ શુદ્ધિ થયા બાદ અને કદાચિત્ તેમ કરવાને ન બની શકે તો શાતાતપ નામના ઋષિ કહે છે કે, રજોદર્શનના દિવસથી ઉપવાસ સ્નાનના દિવસ પર્યંત કરવા સ્નાન કર્યા પછી સમયથી તેની શુદ્ધિ થાયછે એમ પણ કદાચિત્ ન બને તો, પરાશર ઋષિ કહેછે કે, અહોનાત્ર ઉપવાસ કરવો. *પંચગવ્યનું પ્રાશન (બક્ષણ) કરવું. અને બને તેટલું સુવર્ણનું દાન કરવું અને બ્રાહ્મણ બોજન યથાશક્તિ કરાવવું. હવે પરસ્પરરજસ્વલા એક બીજાનો સ્પર્શ કરે તે બાબતમાં કેમ કરવું તેનો ખુલાસો, એક ગોત્રવાળી રજસ્વલાએ પરસ્પર સ્પર્શ કરે તો સ્નાન કરવું. અને જ્ઞેભિન્ન ગોત્રવાળી રજસ્વલા સ્ત્રી સર્વ વર્ણમાં એક બીજાનો સ્પર્શ કરેતો એક રાત્ર ઉપવાસ કરવો. અને જ્ઞે ક્ષત્રિયજાતિની રજસ્વલા સ્ત્રીનો સ્પર્શ થાય તો, બ્રાહ્મણી રજસ્વલા સ્ત્રીને ત્રિરાત્ર, વૈશ્યજાતિની સ્ત્રીના સ્પર્શમાં પંચરાત્ર, અને શૂદ્રજાતિની સ્ત્રીના સ્પર્શમાં ૭ રાત્ર, એ પ્રમાણે વૃદ્ધવશિષ્ઠ નામના ઋષિનો મત છે. હવે જ્ઞે રજસ્વલા સ્ત્રી કોઇ પેશાબ કરતી બીજી સ્ત્રીને અડકી જાયતો, પેશાબ કરનારી સ્ત્રીએ અહોરાત્ર ઉપવાસ કરવો. અને જ્ઞે બોજન કરતી સ્ત્રીને રજસ્વલાનો સ્પર્શ થાય તો, બોજન કરનારી સ્ત્રીએ ત્રણ રાત્રિસુધી જલનું પાન કરી રહેવું. હવે જ્ઞે રજસ્વલા સ્ત્રીને કુતરનો, શીયાળનો, અથવા ગર્દભ વિગેરે જનવરનો સ્પર્શ થાય તો, અથવા રજસ્વલા સ્ત્રી ઉપર કહેલા જનવરનો જાતે જાણી જોઇને સ્પર્શ કરે તો, સ્નાન કરી તારા ઉગે ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરે, અને પંચગવ્યનું બક્ષણ કરે. એ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રમાં બધું કહેલું છે. ॥ ૫ ॥

* પંચગવ્ય એટલે દૂધ, દહીં, ઘી ગોખર અને ગોમૂત્ર સમજવાં.

॥ १० ॥ अथ रजस्वलास्नानादिविचारः

मू०—रजस्वलायाः स्नानदिवसे तैलादिमलिनं शिरोमलिनं वसनादिकं च यथावच्छोधनीयम् ॥ तदाह कृष्णभट्टीये पराशरः ॥ “रजस्वला त्रिरात्रांते मलं प्रक्षाल्य संगवे ॥ दंतानां धावनं कृत्वा मृत्तिकाषष्टिभिः पृथक् ॥ शौचं कृत्वा ततो देहं क्षाल्य गोमयवारिणा ॥ स्नायात्सचैलं नाऽगारे तडागादिजलाश्रये ” इति ॥ अत्र मलप्रक्षालनस्य गोमयेन स्नेहमालिन्यक्षालनस्य चोक्त्या तल्लभः ॥ अत्रिरपि ॥ “रजस्वला चतुर्थेऽहि मृत्तिकाषष्टिभिः पृथक् ॥ शौचं कृत्वा यथान्यायं दंतानां धावनं तथा ॥ कृत्वा तु संगवे तीरे सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ भस्मगोमयमृद्भिश्च सर्वैरन्यतमेन वा ॥ स्नात्वांशुकं परिच्छाद्य गंधपुष्पैरलंकृता ॥ आचम्य पुष्पैरादित्य मर्चयित्वा यथोचितम् ॥ ऐंद्रं वरं प्रभो मन्त्रामिदानीं दातुमर्हसि ॥ इत्युक्त्वायेंद्रभावेन प्रार्थयेत्तु स्वकं पतिम् ॥ ऋतुस्नाता तु या नारी यं स्नेहान्नरमीक्षते तादृशं जनयेत्पुत्रं पतिमेव निरीक्षयेत् ” इति स्मृत्यर्थसारे त्वेवं संगवे स्नानमात्रमुक्तं गृहे वा तडागादौ वेति तु न विचारितम् ॥ षष्ठिमृत्तिकादिभिः शौचं ब्राह्मण्याः क्षत्रादिस्त्रीणां पादभादन्युतमृत्तिकादिभिर्विधवाया द्विगुणाभिः शौचमित्युक्तम् ॥ अन्येषु तु प्राचीनार्वाचीननिबंधेषु चतुर्थेऽहि स्नानमात्रं वदन्ति न तु तत्प्रकारं कालं वा देशं वा ॥ शिष्टाचारस्तु सूर्योदयोत्तरं चतुर्थेऽहि पूर्वोक्तप्रकारेण गृहेऽपि दृश्यते ॥ व्यासस्मृतौ द्वितीयाध्याये ॥ “स्नायात्सा तु त्रिरात्रांते सचैला उदित रवौ ॥ विलोक्य भर्तृवदनं शुद्धा भवति धर्मतः ” इति वाक्यात् ॥ तेन स्मृत्याचाराभ्यामेषा देशकालव्यवस्थोचितैव तडागादीनामसार्वत्रिकत्वादपि ॥ वस्तुतस्तु देशकालकथनमसहायविषयम् ॥ न ह्येकाकिन्या गृहेऽतिशुद्धतया स्नातुं शक्यते न वा दुष्टेऽस्मिन्कलौ सकज्जया तरुण्या

बीहस्तया कर्तुं शक्यत इति ॥ एवं गृहे स्नाने रजस्वलास्पृष्टार्द्रभू-
 निर्गृहं च यथावच्छेद्यमेव ॥ “व्यसनात्कार्यकरणात्” इति पूर्वा-
 क्त्यमवाक्येषु ज्ञानोत्तरं कर्मसाधनशोधनस्य गृहविलेपनस्य चोक्त-
 त्वादिति ॥ तत्स्पृष्टं जलं च त्याज्यमेव ॥ “अशुब्धानामपां नास्ति
 प्रसृतानां च दूषणम् ॥ स्तोकानामुद्धृतानां च कल्मषैर्दूषणं भवेत्”
 इति मर्यादासिधौ देवलवाक्यात् ॥ किं बहुना ॥ “अत्राशुब्धतद्वा-
 गादिनदीवाप्यः सरांसि च ॥ कश्मलाऽशुचिसंस्पर्शे तीर्थतः परि-
 वर्जयेत्” इत्यमेध्ययुक्तदेशस्थानां त्यागस्य तेनैवोक्तत्वाच्च चंडाला-
 द्यशुचिस्पर्शं हति पाठांतरस्योक्तत्वाच्च कैमुतिकादेवोद्धृतजलत्याग-
 प्राप्तेरिति ॥ तेन रजस्वलास्पृष्टार्द्रभूमंस्काराभावस्तत्स्पृष्टजलत्यागाभा-
 वश्चाऽनाचार एव गुर्जराणाम् ॥ तथा तृतीयदिवसे मलापकर्षस्नानं
 सारस्वतद्विजक्षत्रियादिस्त्रीणां यो मध्यदेशे सोऽप्यनाचार एव ॥
 एवं रजस्वलावेदेव शवस्पृग्मिश्र शिरोवस्त्रप्रभृति शोध्यमेव ॥ यद्यपि
 मृत्तिकासंख्या न तत्र शास्त्रोक्ता तथापि स्मृत्यंतरे सकृन्मृत्तिकाभ-
 स्मस्नानस्योक्तत्वात्तथा शिष्टाचाराच्च तदप्यावश्यकम् ॥ बृहदाशौ-
 चत्वाच्च ॥ अतस्तत्स्पृष्टजलादिकं च त्याज्यमेव ॥ रजस्वलादीना-
 मातुरत्वे तु यमः पराशरश्च ॥ “आतुरे स्नान उत्पन्ने दशकृत्वो
 ह्यनातुरः ॥ स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तु तं स्नायात् ततः शुद्धेत्स आतुरः”
 इत्याह तुः ॥ उशनाश्च ॥ “ज्वराभिभूता या नारी रजसा च परि-
 प्लुता ॥ कथं तस्या भवेच्छौचं शुद्धिः स्याच्छौचकर्मणि ॥ चतुर्थेऽ-
 हनि संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियम् ॥ सा सचैलाऽवगाह्यापः
 स्नात्वास्नात्वा पुनःस्पृशेत् ॥ दशद्वादशकृत्वो या आचामेच्च पुनःपुनः ॥
 अंसे च वाससां त्यागस्ततः शुद्धा भवेत्तु सा ॥ दद्याच्छक्त्या ततो
 दानं पुण्याहेन विशुद्ध्यति” इति ॥ रजोदिवसेषु मध्ये ग्रहणाप्राते
 तु निर्णयसिधौ स्नानमुत्कम् ॥ “न मृतकादिदोषोऽस्ति ग्रहे होम-

जपादिषु ॥ ग्रस्ते स्नायादुक्तापि तीर्थे दुष्टृत्य "ारिणा" इति भार्ग-
 वार्चनदीपिकायां सूर्योदयनिबंधवचनात् ॥ "स्नाने निमित्तिके प्राप्ते
 नारी यदि रजस्वला ॥ पत्रांतरिततोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं चरेत्"
 इति पराशरवचनाच्च ॥ त्रिदिनमध्य एव ग्रहणानिमित्तकं स्नानं कृत्वा
 अनंजनादिरूपं रजस्वलाव्रतं निर्वाहयेदित्यर्थः ॥ एवं ग्रहणनिमित्तिके
 स्नाने प्राप्ते यदि चंद्र दर्शस्य मुच्यमानदशायामुदयस्तदा "ग्रस्य-
 माने भवेत्स्नानम्" इत्युक्तस्य निमित्तस्याभवेऽपि दृष्टा स्नयादिति
 वाक्यान्तरास्काभिनिमित्तं स्नानम् यदि च तावन्भावकाशस्तदा
 मुख्यस्य दानकाशस्य सत्त्वं न्मार्जनपूर्वकं दानमेव कृत्वा मुष्टिक-
 स्नानं कार्यामिति प्रतिभाति ॥ बालादीनां रजस्वलादिस्पर्शं तु
 शुद्धिमयूखे हरिहरभाष्ये शातातपः ॥ "शिशोरभ्युक्ष्यं कार्यं बाल-
 स्यान्नमनं स्पृशम् ॥ रजस्वलादिमंस्पर्शं स्नातव्यं च कुमारकैः ॥
 प्राक् चूडाकरणादालः प्रागक्षप्रक्षणाच्छिशुः ॥ कुमारकः स विज्ञेयो
 यावन्मौंजीनिबंधनम्" इति ॥ रजस्वलादिदृष्टाक्षे तु शातातपः ॥
 "जीवाभिशस्तपतितैः सूतिकोदक्यनास्तिकैः ॥ दृष्टं वा स्याद्यदक्षं
 तु तस्य निष्कृतिरुच्यते ॥ अभ्युक्ष्य किंचिदुद्धृत्य तदुंजीताविशं-
 कितः ॥ भस्मना वापि संस्पृश्य संस्पृशेदुल्लुकेन वा ॥ सुवर्णरज-
 ताभ्यां वा भोज्यं घ्रातमजेन वा" इति ॥ एतेन जलादेर्नाशुद्धिरिति
 प्रतिभाति ॥ एवमत्यंतशुचिविषये विचारितम् ॥ १० ॥

॥ १० ॥ हवे रजस्वला स्नाना स्नानादिकेन विचार ॥

॥ १० ॥ रजस्वलानां स्नाने दिवसे तेन विगरेथी यथेक्षा तथा
 भस्तकथी यथेक्षा भस्मना वस्त्रे सर्वे योष नाभ्यां ये प्रभाते कृष्णभस्मीय
 नामक ग्रथमां पराशरकृष्णि कडे छे डे, रजस्वला स्त्रीये त्रिशत पुरुषे याय
 ओरले संगव* नामक योथा दिवसना सवारन समयमां भस्मने योष नाभ्यां,
 साड वषट भूतिशथी इतंभावन करपुं, पछी भवत्याग करीशरीरन गोभरना

* संगव ओरले प्रातःकाल पछी त्रय मुहूर्तने वषट.

જલથી ઘોષ નાંખી, સચેલ સ્નાન કરવું. પરંતુ ઘેર સ્નાન કરવું નહિ. તળાવ या નદી વિગેરે જલાશયમાં સ્નાન કરવું. આ કેશાણે ઘેર સ્નાન ન કરવું અને જલાશયમાં જઈ સ્નાન કરવું એનું કારણ એમ દેખાય છે કે, વિના જલાશય યથ યોગ્ય મત્ર ન ધોવાય તથા તેલ વિગેરની ચીકાશ સાફ ન થઈ શકે, અને ગોખરના જલથી સવેની શુદ્ધિ કરવી ઇત્યાદિ ક્ષેપ ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે, જલાશયમાં જઈ સ્નાન કરવું. અત્રિ ઋષિ પણ કહે છે કે, રજસ્વલા સ્ત્રી ચોથે દિવસે વારંવાર સાઠ વખત માટી લઈ પોતાના ઘાંતોની શુદ્ધિ કરે અને સંગવન્ન નક સમયમાં તીર ઉપર જઈ, સચેલ સ્નાન કરે, અને તે સ્નાનમાં રાખ ગોખર અને મૃતિકાથી ઉપયુક્ત થવું.

સ્નાન કર્યા બાદ પવિત્ર વસ્ત્ર ધારણ કરી ચંદન પુષ્પાદિકથી સુશોભિત થઈને આચમન કરી પુષ્પોથી સર્વનું પૂજન કરે અને પ્રાર્થના કરે કે, હે પ્રભો! ઈંદ્રના જેવો માહરો પતિ મને અર્પણ કરો. એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી ઈંદ્રાભાવથી પોતાના પતિની પ્રાર્થના કરવી. જે સ્ત્રી ઋતુનું સ્નાન કર્યા પછી જેને સ્નેહપૂર્વક જુવેછે, તેવો તેને પુત્ર પ્રાપ્ત થાયછે. આ પ્રમાણે સ્મૃત્યર્થસાર નામક ગ્રંથમાં સંગવ સમયમાં ફક્ત સ્નાન કરવાને જણાવ્યું છે, પરંતુ સ્થાનમાટે નિર્ણય યથાયોગ્ય કર્યો નથી. નેથી ઘરમાં પણ સ્નાન થાય. સાઠ વખત માટીથી બ્રાહ્મણી સ્ત્રીએ, એકસો વીસ વખત માટીથી વિધવા સ્ત્રીએ તથા ક્ષત્રિયાદિકની સ્ત્રીઓએ સાઠના ચોથા ચોથા ભાગની ન્યૂનતાથી અપવિત્રપણું દૂર કરવું. ખીજા પ્રાચીન અર્વાચીન (નવીન) ગ્રંથોમાં ચોથે દિવસે રજસ્વલાને સ્નાન માત્ર જણાવ્યું છે પરંતુ, તે સ્નાન ક્યાં અને કયે વખતે અને કેમ કરવું ઇત્યાદિ વૃત્તાંત જણાવ્યું નથી. પરંતુ સદાચાર એવો છે કે, સૂર્યોદય પછી ચોથે દિવસે પ્રથમ કહી ગયા તે પ્રકારથી ઘરમાં પણ સ્નાન થઈ શકે, ગ્યાસસ્મૃતિના ખીજા અધ્યાયમાં એમ લખ્યું છે કે રજસ્વલા સ્ત્રીએ ત્રણત્રિ પૂર્ણ થાય એટલે સૂર્યોદયમાં ચોથે દિવસે સચેલ સ્નાન કરવું આ પછી ધર્મપૂર્વક ભર્તાનું સુખદર્શન કરવું. ત્યારે શાસ્ત્ર અને સદાચારથી આ પ્રમાણે દેશકાલથી વ્યવસ્થા યોગ્ય ખાસે છે. જે કે તળાવ નદી વિગેરેમાં સ્નાન કરવું સર્વસમત જેવું છે તો પણ દેશકાલ તપાસતાં કેટલીક બાબતોમાં મહાવતા પૂર્ણ નથી બની શકતી. જુઓ કે કોઈ એકત્રી ઘરમાં સ્ત્રી હોય તો, તે સ્ત્રીએ યથાયોગ્ય પોતાની શુદ્ધિ કરવામાં ગચકપતાને પ્રાપ્ત થવું પડે. અને આ અતિદુષ્ક કલયુગમાં લાજવાળી તરણ સ્ત્રીએ ઘરથી બહાર યથાયોગ્ય સ્નાનાદિક કરવા

અશક્ય થવું પડે માટે આ બાબતમાં પણ દેશકાલ જોવાની જરૂરી જાણવી જોઈએ. એ પ્રમાણે ઘરમાં પણ રજસ્વલા સ્ત્રીએ સ્પર્શ કરેલી બીની ભૂમી તથા ઘરપણ યથાયોગ્ય પવિત્ર કરવું. વ્યસનથી અથવા કામ કરવાથી એ પ્રમાણે આગળના નિર્ણયમાં યમના વચનનું પ્રમાણ આપી ગયા છીએ તે ઉપરથી સાર જણાય છે કે, કાંઈપણ અપવિત્રપણ જાણવા પછી આવે છે. તો જાણ્યા પછી જે પદાર્થની શુદ્ધિ વિલેપનાદિથી કરવાને કહી છે તે પ્રમાણે રજસ્વલાએ સ્પર્શિત ભૂમીને શુદ્ધ કરવી. રજસ્વલાએ સ્પર્શિત જલનો ત્યાગ કરવો. **મર્યાદસિંધુ** નામના ગ્રંથમાં **દેવલ ઋષિ**નું વચન છે કે **અશ્લુષ્ઠ*** અને પ્રસૂત† જલનો રજસ્વલા સ્પર્શ કરે તો, તે જલ અપવિત્ર થતું નથી. અર્થાત્ નદીમાં જઈ યા તળાવમાં જઈને રજસ્વલા તળાવ નદીના ઘણાં જલનો સ્પર્શ કરેતો, તે જલ અપવિત્ર થતું નથી. અર્થાત્ કૂપાદિકથી બાહેર કાઢેલું જલ તથા થોડું જલ રજસ્વલાના સ્પર્શથી અપવિત્ર થાય છે. એમ સમજવું. અને અપવિત્ર પદાર્થના સંબંધથી સ્થાન પણ અપવિત્ર થાય છે એમ પણ સાથેજ સમજવું. મૂલ ગ્રંથમાં રજસ્વલા વિગેરેનો સ્પર્શ એમ લખ્યું છે તે ઉપરથી ચાંડાલાદિનો સ્પર્શ સમજ લેવો. અર્થાત્ તેના સ્પર્શથી પણ કૈમુતિકન્યાયને આધારે ચાંડાલ, સુતકી મુતિકા, રજસ્વલા. વિગેરે સ્પર્શ કરેલું જલ અપવિત્ર થાય છે એમ જાણવું. કેટલાએક ગુજરાતી લોકોનો ઉપર પ્રમાણે ન કરવાથી અનાચાર છે એમ પણ જાણવું. અને ત્રીજે દિવસે મઝને દુર કરવા માટે સારસ્વત બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય વિગેરેની સ્ત્રીઓ મધ્ય દેશમાં સ્નાન કરે છે તે પણ સર્વથા અયોગ્યજ છે. રજસ્વલાની માફક શબનો સ્પર્શ કરનારે યા શબના આશૌચવાળા મનુષ્યે મસ્તકનું વસ્ત્ર વિગેરે ઘોષ મૃત્તિકા તથા ભસ્મથી સ્નાન કરવું. જે કે આ બાબતમાં માટી કેટલીવાર લઈ સ્નાન કરવું વિગેરે બીના લખી નથી. તો પણ સદાચારને લીધે તેમ કરવું યોગ્ય છે. કારણ કે, મરણાશૌચ માટી બાબતવાળું છે માટે તે લોકોએ પણ સ્પર્શિત જલનો ત્યાગ કરવો. હવે રજસ્વલા વિગેરે રોગી હોયતો, તે લોકોએ કેમ સ્નાન કરવું તે વિષે વિચાર કરિયે છીયે કે, સ્નાન કરનાર માણસ રોગી હોય એટલે સ્નાન ન કરી શકે તેમ હોય તો બીજો નિરોગી મનુષ્ય દશ વાર વારંવાર રોગીનો સ્પર્શ કરી કરીને સ્નાન કરે, ત્યારે તે રોગી માણસ

* અશ્લુષ્ઠ એટલે નદી તળાવનું જલ. † પ્રસૂત જલ એટલે વિસ્તારવાળું જલ.

શુદ્ધ થાયછે એમ સમજવું. શુક્રાચાર્ય પણ કહેછે કે, તાવના રોગવાળી સ્ત્રી જે રજસ્વલા થાય તો કેવી તરેથી તેની શુદ્ધિ કરવી એ બાબતના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે, ચોથે દિવસે ખીજી સ્ત્રી તે રજસ્વલાનો સ્પર્શ કરે, વારંવાર સ્પર્શ કરતી જાય અને સ્નાન કરે, એમ દશ વખત યા બાર વખત કરી વારંવાર આચમન કરતી જાય. અને પછી હોલી વખતે તે કપડાંનો ત્યાગ કરે, ત્યારે તે રોગી રજસ્વલા સ્ત્રી શુદ્ધ થાયછે. ત્યારબાદ યથાશક્તિ દાન દે અને પુણ્યાહવાચન કરાવે. તેમ કરવાથી રજસ્વલાની શુદ્ધિ થાયછે. જે રજેદર્શનના દિવસોમાં વચમાં ગ્રહણ આવે તો નિર્ણયસિંધુ નામના ગ્રંથમાં સ્નાન કરવાને લખ્યું છે. સૂનિકા વિગેરેને ગ્રહણમાં હોમ જપાદિકમાં ધરમાં સ્નાન કરતાં હોય નથી. રજસ્વલા સ્ત્રી પણ તીર્થમાંથી જલ મંગાવી સ્નાન કરે. **ભાર્ગવાચ્યનદીપિકા** નામના ગ્રંથમાં તથા સૂર્યોદયનિબંધ વચનથી માલમ પડે છે. નૈમિત્તિક એટલે કાંઈ નિમિત્તથી આવેલું સ્નાન કરવામાં રજસ્વલા સ્ત્રી પણ લાયક છે. જેન પરાશરનું વચન પણ પ્રમાણમાં જણાવું. ત્રણ દિવસની અંદર જે ગ્રહણ આવે તો પણ સ્નાન કરી, આંજણુ આંજ્યા વિના પાછું અપવિત્રપણું પૂર્ણ કરવું. અર્થાત્ રજસ્વલા વ્રત પૂર્ણ કરવું. એમજ ગ્રહણ નિમિત્ત સ્નાન પ્રાપ્ત થાયતો જે અસ્ત થયેલ ચંદ્ર યા સૂર્યનો મુકાવાના વખતમાં ઉદય થાયતો ગ્રહણ નિમિત્ત સ્પર્શકાલીન સ્નાન પ્રાપ્ત છે, છતાં તે વખત ન આવે અને શુદ્ધ ચંદ્રબિંબ અથવા શુદ્ધ સૂર્યબિંબનોજ ઉદય માલમ પડેતો, સ્નાન કરવામાં **“દૃષ્ટા. સ્નાયાત”** એ વચનથી વિરોધ આવે. કારણ કે તેનો એવો અર્થ છે કે, અસ્ત થયેલ ચંદ્રાદિને જોઇને સ્નાન કરવું. પરંતુ તે વખત ન આવવાને લીધે અવકાશના અભાવથી માર્જન પૂર્વક દાન કરી મોક્ષ સ્નાન કરવું. એ અમને યોગ્ય લાગે છે. હવે બાલક વિગેરેને રજસ્વલાનો સ્પર્શ થાયતો તે બાબતમાં કેમ કરવું તેનો નિર્ણય શુદ્ધિમયૂખ નામક ગ્રંથમાં હરિહર બાબમાં શાતાતપ આ પ્રમાણે કહેછે કે, રજસ્વલાનો સ્પર્શ શિશુ* કરે તો તે શિશુને પ્રેક્ષણ (જલ છાંટવું) અને રજસ્વલાનો સ્પર્શ બાલક (જેના બાળમોવાળા ઉતરાવેલ ન હોય) તે કરે તો, તેને આચમન કરાવવું. અને જે કુમાર (જેને યજ્ઞોપવિત નથી થયું) તે જે કરે તો તેને સ્નાન કરાવવું. રજસ્વલા વિગેરેએ જોયેલા અન્નની શુદ્ધિ કેમ કરવી તે બાબતમાં **શા. તાતપ** આજ્ઞા કરેછે કે, જીવ અભિશાપિત (નિહિત) મહાપાતકી, સ:

* શિશુ એટલે જેને અન્નપ્રાશન નથી થયું તેવું બલક.

તિકા, રજસ્વલા, અને નાસ્તિક, એઓએ જોયેલા અન્નનો નિર્ણય એમ સમજવો કે, તે અન્નને પ્રોક્ષણ કરી તેમાંથી જરાક કાઢી નાખી, નિઃશંક થઈ પછી ભક્ષણ કરવું. અથવા ભરમથી સ્પર્શ કરી યા ઉખાડી-યાથી સ્પર્શ કરી અથવા સુવર્ણ રજતથી અડકી યા યકરાથી સુંઘાવી ભક્ષણ કરવું. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, ઉપર કહેલાં રજસ્વલા વિગેરેએ જોયેલું જલ છોવાતું નથી એમ અમને અંધકાર કહે છે કે ભાંસે છે. આ પ્રમાણે અસંત અપવિત્ર પદાર્થ ખાતે વિચાર કર્યો છે. ॥ ૧૦ ॥

॥ ૧૧ ॥ અતઃ પરમેતન્દ્યતિરિક્તસ્નાનાદિયોગ્ય- નિમિતાવિચારઃ ॥

મૂ૦—તત્ર પરાશરઃ ॥ “ દુઃસ્વપ્ને મૈથુને વાંતે વિરિક્તે ક્ષુરક-
ર્મણિ ॥ ચિતિપૂયશ્મશાનાસ્થ્રાં સ્પર્શને સ્નાનમાચરેત્ ” इति ॥ અત્ર
મૈથુનિનઃ સ્નાનં ઋતુકાલવિષયં કાલવિશેષવિષયં ચ ॥ “ અનૃતૌ
તુ યદા ગચ્છેચ્છૌંચં મૂત્રપુરીષવત્ ” इति बृहस्पतिवचनात् ॥ “ અ-
શ્મ્યાં ચ ચતુર્દશ્યાં દિવા પર્વાણિ મૈથુનમ્ ॥ કૃત્વા સર્વેલં સ્નાત્વા
તુ વારુણીભિશ્ચ માર્જયેત્ ” इति मिताक्षरापरार्कयोः स्मृत्यंतराच्च॥
મર્યાદાસિંધૌ તુ સઘો ભુક્તાન્નવમને સ્નાનાભાવઃ ॥ “અશ્નન્ ભુક્ત્વા-
ર્દ્રેપાણિર્વા વાંતો ન સ્નાનમાચરેત્ ॥ અન્યદા વમને સ્નાયાત્તથા
શોકાશ્રુપાતયોઃ ॥ ઇત્યાપસ્તંબવચનાદિત્યુક્તમ્ ॥ શોકાશ્રુપાતયો
રિતિ શોકે તત્કૃતેઽશ્રુપાતે ચેત્યર્થઃ ॥ તથા વિરિક્તસ્ય દશકૃત્વો
વિરેકે સ્નાનમિતિ નોવિંદરાજઃ ॥ હરીતકયાદિભક્ષણેન વ્યાધિના
વા અષ્ટસંખ્યાત ઋર્ધ્વ વિરેકે સ્નાનમિતિ મેધાતિથિઃ ॥ “ મૈથુને
દુઃસ્વપ્ને વમનવિરકયોઃ ” इति विष्णुवाक्यान्मिलितमेवैतान्निमित्त-
मित्युदीच्या इति मतत्रयमधिकमुक्तम् ॥ પૂયસ્પર્શે સ્નાનમ્ ॥ તદન-
ધિકૃતાકારણસ્પર્શે વેદિતવ્યમ્ ॥ પૂયં ચાકારણાદન્યઃ સ્પૃષ્ટા સ્ના-
ત્વૈવ શુદ્ધાતિ ” इति लिंगपुराणादिति च विशेष उक्तः ॥ અસ્થિ-

रपर्शे तु मनुना विशेष उक्तः ॥ “ नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्नेहं स्नात्वा
 विप्रो विधुद्ध्यति ॥” आचम्यैव तु निःस्नेहं गामालभ्यार्कमीक्ष्य
 चेत् ” इति ॥ सस्नेहमिति सांसमज्जादिसंदिग्धम् ॥ यत्तु ब्राह्मे ॥
 मनुष्यास्थि तु संस्पृश्य स्निग्धं निःस्निग्धमेव वा ॥ स्नायाद्वां सस्पृ-
 शेत्सूर्यं पश्येद्विष्णुमनुस्मरेत् ” इति निःस्निग्धस्पर्शेऽपि स्नानमु-
 क्तम् । तत्कामतः स्पर्शविषयमित्यविरोधः ॥ अन्यच्च यम आह ॥
 “ अजीर्णेऽभ्युदिते वांते तथा भ्यस्तमिते रवौ ॥ दुःस्वप्ने दूर्जन-
 स्पर्शे स्नानमात्रं विधीयत ” इति ॥ अत्र अजीर्णापगमे स्नानं दे-
 देवार्चादावधिकारत्वप्रातिपादनार्थमिति मर्यादासिधौ ॥ तथा सूर्यो-
 दयास्तमयव्यापिनी निद्रा अभ्युदिताभ्यस्तामितपदाभ्यामुच्यत इत्य-
 परार्क उक्तम् ॥ कश्यपस्तु ॥ “ उदयास्तमयोः स्कंदित्वाऽक्षि-
 स्पंदने कर्षाक्रोशने चित्यारोहणे पूयसंस्पर्शने च सचैलं स्नात्वा
 पुनर्मन इति जपेत् ॥ महाव्याहृतिभिः सप्ताज्याहुतीर्जुहुयात् ” इति
 विशेषमाह ॥ स्मृत्यंतरे ॥ “ चितिं च चित्तिकाष्ठं च पूयं चांडाल-
 मेव च ॥ स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सवासा जलमाविशेत् ॥ देवार्चनपरो
 यस्तु वित्तार्थी वत्सरत्रयम् ॥ स वै देवलको नाम हव्यकव्येषु
 गर्हितः ” ॥ मिताक्षरायां ब्रह्मांडपुराणे ॥ “ शैवान् पाशुपतान्
 स्पृष्ट्वा लोकायतिकानास्तिकान् ॥ विकर्मस्थान् द्विजान् शूद्रान् स-
 वासा जलमाविशेत् ” ॥ अपरार्के तु बौद्धानिति पाठः ॥ तथा
 तत्रैव स्मृत्यंतरम् ॥ “ नग्नान् पाशुपतान्बौद्धान् कालान्कौलान्
 दिशश्चरान् ॥ एतान् दृष्ट्वा रविं पश्येत्स्पृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ” ॥
 मर्यादासिधौ हारीतः ॥ “ बौद्धान् पाशुपतान् जैनान् लोकायति
 ककापिलान् ॥ विकर्मस्थान् द्विजान् शूद्रान् सवासा जलमाविशेत् ॥
 कापालिकांस्तु संस्पृश्य प्राणायामोऽधिको मतः ” इत्याह हारीतः ॥
 अत्र पाशुपता वेदबाणा विवाक्षिता इति व्याख्यातम् ॥ अपरार्के

तु अंगिरसा ॥ श्वपाकच्छायाधिरेहणे स्नानं घृतप्राशनं चोक्तम् ॥
 अन्येऽपि बहवस्तत्रोक्ताः ॥ “ प्रत्यहं नित्यकर्मकर्ता पक्षानंतरं
 अस्पृश्यतां याति ॥ ज्ञातिबाह्यकृतश्च पुल्कमम्लेच्छभिल्लपारसीका-
 दयः साविका नारी श्वपाल उन्मत्तः शूद्रोच्छिष्टं उच्छिष्टः शूद्रः
 श्वविडराहोष्ट्रखरवृकगोमायुवानरकाककुक्कुटगृध्रोलूकाः ॥ भासवा-
 यसवानरमार्जारस्वरोष्ट्रश्वविड्वराहाणाममध्यम् ॥ सदाचारचंद्रोदये
 तु गयूरामेध्यमप्युक्तम् ॥ चिताप्रदेशोद्रववृक्षः, नीली नीली वि-
 काराः, चंडालपतितच्छाया, शिवनिर्माल्यं, भक्षवर्जं पंचनखः,
 शवः, परकीयवसाविष्टार्तं वमूत्ररेतोमज्जाशोणितानीति ” ॥ एतेषां
 स्पर्शं सचैलं स्नानम् ॥ एवं चात्र निषिद्धतरपक्षिपक्षाणामनुक्त्वा-
 त्तेषां वायूङ्हायितानां स्पर्शं न कश्चिद्दोष इति प्रतिभाति ॥ अत्र
 च येषां स्नानमुक्तं तेषामस्नातानां स्पर्शं तु स्पृष्टुराचमनमात्रम् ॥
 अथात्र विशेषो मर्यादासिंधौ ॥ तत्र शातातपः ॥ “ रजकश्चर्मकृ-
 च्चैव व्याधजालोपजीविनौ ॥ चैलनिर्णजकश्चैव नटः शैलूषकस्तथा
 मुखेभगस्तथा श्वा च वनिता सर्ववर्णगा ॥ चक्री ध्वजी बध्वाघाती
 ग्राम्यकुक्कुटसूकरौ ॥ एभिर्धदंगं स्पृष्टं स्यात् शिरोवर्जं द्विजातिषु ॥
 तोयेन क्षालनं कृत्वा आचांतः शुचितामियात् ” ॥ अत्र रजको
 वस्त्ररंजनकर्ता ॥ शैलूषो नाटकाद्याभिनेता ॥ मुखेभगो मुखयोनि-
 रिति ख्यातः ॥ शिरोवर्जमित्यत्र शिरः पदमूर्ध्वगोपलक्षकमिति
 केचित् ॥ आपस्तम्बस्त्वेतात्प्रक्रम्य विशेषमाह “ एतैः स्पृष्टस्तु
 उच्छिष्ट एकरात्रं पयः पिबेत् ” ॥ “ एतैरुच्छिष्टैस्त्रिरात्रं घृतं
 प्राश्य विशुद्ध्यतीति ” ॥ बृहत्पराशरः ॥ “ म्लेच्छालूनासनस्पर्शं
 क्षेत्रे वा यदि वा गृहे ॥ उपस्पृशन् शिरः प्रोक्ष्य संशुद्धो जायते
 नरः ” ॥ शंखः ॥ “ उच्छिष्टं मानवं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
 तथैव हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्याचम्य शुद्ध्यति ” ॥ तथाविधमिति

ઉચ્છિષ્ટમ્ ॥ તથૈવેતિ આચમનાવિધિના ॥ તથા “યદંભઃ શૌચનિર્મુક્તં
ક્ષિતિ પ્રાપ્ય વિનશ્યંતિ ॥ પ્રક્ષાલ્યાશુચિલિપ્તં ચ તત્સ્પૃષ્ટ્વાઽઽચમ્ય
શુદ્ધ્યતિ” इति ॥ શૌચજલાસક્તાક્ષિતિમશુચિલિપ્તં ચ સ્પૃષ્ટ્વા પ્રક્ષા-
લનાદાચમનાચ્ચ શુદ્ધયતિત્યર્થઃ ॥ યમઃ ॥ “સકર્દમં તુ વર્ષાસુ પ્રવિ-
શ્ય ગ્રામસંકરમ્ ॥ જંધાનાં મૃત્તિકાસ્તિસ્રઃ પશ્યાં ચ દ્વિગુણાઃ
સ્મૃતાઃ” इति ॥ ગ્રામસંકરો ગ્રામાવકરઃ ॥ અન્યાન્યપિ નિમિત્તાનિ
સ્મૃત્યંતરાદવગંતવ્યાનિ ॥ યથા ॥ “સ્નાત્વા પીત્વા ક્ષુતે સુપ્તે ભુક્ત્વા
રથ્યોપસર્પણે ॥ આચ્રાંતઃ પુનરાચમેદ્દસ્રં વિપરિધાય ચ” इत्यादि ॥
“કૃતેષ્વાચમનં કાર્યં પિતૃકાર્યેષુ સર્વદા ॥ અધોવાયુસમુત્સર્ગે આ-
ક્રંદે ક્રોધને ક્ષુતે ॥ માર્जारમૂષકસ્પર્શે પ્રહાસે છીવનેઽનૃત” इत्यादि
ચ કૃષ્ણભટ્ટીયે ॥ ૧૧ ॥

॥ ૧૧ ॥ હવે ઉપર કહેલા શિવાયના સ્પર્શાદિકથી સ્નાન કરવા

• વિગેરેનો વિચાર ॥

ગૂં ૧૦-તે ઠેકાણે પરાશર ઋષિ કહેછે કે, ખરાગ સ્વપ્ન આ-
વ્યું હોય ત્યારે, સ્ત્રીસંભોગ કરવામાં આવે ત્યારે, ઓપીકાઢેલ પદાર્થનો
સ્પર્શ થાય ત્યારે, મત્રત્યાગ કરવામાં આવે ત્યારે, હાનમત કરાવવામાં આવે
ત્યારે, ચિતાનો સ્પર્શ કરવામાં આવે ત્યારે, પૂયનો સ્પર્શ કરવામાં આવે
ત્યારે, સ્મશાનમાં જવામાં આવે ત્યારે, અથવા સ્મશાનનાં હાડકાંનો સ્પર્શ
કરવામાં આવે ત્યારે, સ્નાન કરવું પ્રાપ્ત થાયછે. આ ઠેકાણે મૈથુન કરનારને
સ્નાન કરવાને જણાવ્યું છે તે ઋતુકાલસંબંધી વિષયમાં જણાવ્યું છે. તેમ
મનાઇ કરેલા સમય વિષયકને સ્નાન છે એમ જણવું. ઋતુવિના જ્યારે
સ્ત્રી પાસે જવામાં આવે ત્યારે મૂત્ર મલના સાગથી જેમ અપવિત્રપણું થા-
યછે તેમ અપવિત્રપણું થાયછે એમ જણવું. આઠમે દિવસે ચૌદશને દિવસે
તથા દિવસમાં પર્વણીમાં જે મૈથુન કરવામાં આવે ત્યારે સચ્ચૈલસ્નાન કરવું.
અને “વારુણીમિશ્ર” એ મત્રોથી શરીર ઉપર માર્જન કરવું. એમ મિ-
તાક્ષરામાં તથા સ્મૃત્યંતરમાં અપરાર્ક નામક ગ્રંથકાર જણાવેછે. અને
મર્યાદ સિંધુ નામક ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે કે, ભોજનગાદ તરત જો વ-

મન થાય તો સ્નાન કરવું નહીં, એમજ ભોજન કરતાં કરતાં આર્દ્રહથે જો વમન કરવામાં આવે તો સ્નાન ન કરવું. અને જો ખીજ વખતમાં વમન થાય તો સ્નાન કરવું. તેમજ શોક અને અશ્રુપાતમાં પણ જાણવું, એમ આપસ્તંબનું વચન છે. અર્થાત્ શોકમાં અશ્રુપાત થાય તો સ્નાન કરવું એમ અર્થ જાણવો. એમજ વિરિક્ત (દસ્તવાળો) માણસ હોય તે-જો પણ દશ વખત જ્યારે વિરેક થાય ત્યારે સ્નાન કરવું. એમ ગોવિંદરાજ નામક ગ્રંથકાર કહેછે. હરડે વિગેરે ખાવાથી તથા વ્યાધિયુક્ત થવાથી આઠ વખત ઉપર વિરેક થાય તો સ્નાન કરવું એમ મેઘાતિથિનું વચન છે. તથા મૈથુનમાં દુઃસ્વપ્નમાં વમન વિરેકમાં સ્નાન કરવું એમ વિજ્ઞાનું વચન છે. આ નિમિત્તથી ઉત્તર દિશાના રહેનારા લોકોનું કથન છે એમ ત્રણ મત છે. પૂયના સ્પર્શમાં સ્નાન કરવું કહ્યું છે. પરંતુ વગર કારણે જ્યારે તેનો સ્પર્શ થઈ જાય ત્યારે એમ જાણવું. વગર કારણે કોઈ માણસ પૂયનો સ્પર્શ કરેતો સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થાયછે. એમ લિંગપુરાણમાં વચન છે. હાડકાના સ્પર્શમાં મનુષ્યે વિશેષ કલ્પાછે. વિપ્ર એટલે બ્રાહ્મણ મનુષ્યના સ્નેહવાળાં અસ્થિનો જો સ્પર્શ કરે તો, સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થાયછે. અને જો સ્નેહવિનાના અસ્થિનો સ્પર્શ થાય તો, આવ્યમન કરી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતાં સૂર્ય-દર્શન કરવું. (સ્નેહવાળું એટલે માંસ મજ્જા વિગેરેના સ્નેહવાળું.) એમજ બ્રહ્મપુરાણમાં પણ લખ્યું છે કે, માણસના સ્નેહવાળા અથવા સ્નેહવિનાના હાડકાનો સ્પર્શ કરવામાં આવેતો સ્નાન કરવું. પૃથ્વીનો અથવા ગાયનો સ્પર્શ કરી સૂર્યનું દર્શન કરવું. અને વિજ્ઞાનું સ્મરણ કરવું. અર્થાત્ સુકાં અસ્થિનો સ્પર્શ થાય તો પણ સ્નાન કરવું. પરંતુ તે જાણી જોઈને સ્પર્શ કરવાની બાબતમાં જાણવું. ખીજુંપણ ચમ કહેછે કે, અશ્વ યવા-માં, વાંતિ યવામાં, સૂર્યાસ્ત યવામાં, દુઃસ્વપ્ન યવામાં, દુર્જનના સ્પર્શમાં, સ્નાનમાત્ર કરવું જોઈયે. અશ્વના અપગમમાં સ્નાન કરવાને દેવપૂજન વિગેરેમાં જણાવ્યું છે તે દેવપૂજનનો અધિકાર સિદ્ધ થવા માટે મર્યાદાસિ-ધુમાં જણાવ્યું છે. તેમજ સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્તમાં નિદ્રા કેહેવામાં આવી છે એમ અપરાર્કમાં જણાવ્યુંછે. કશ્યપનું વચન એવું છે કે, ઉદયમાં અને અસ્તમાં રેત:પાત થાય તો, નેત્ર ધરકે તો, ચીંશ થાય તો, ચિંતામાં આરોહણ થાય તો, પૂયનો સ્પર્શ થાય તો સચૈવસ્નાન કરી “પુનર્મનશ્ચિત્” એ મંત્રનો જપ કરવો અને મહાવ્યાહૃતિયે કરીને સાત ધીની આહુતિથી અગ્નિમાં હોમ કરવો. એમજ સ્મૃત્યંતરમાં પણ જણાવવામાં આવે છે કે,

ચિતા, ચિતાનું કાષ, પૂય, ચાંડાલ અને *દેવલકનો સ્પર્શ થાય તો, વસ્ત્ર-
સહિત જલમાં પ્રવેશ કરવો. મિતાક્ષરામાં બ્રહ્માંડપુરાણમાં પણ લખેલું
છે કે, શૈવ, પાશુપત (કોષ્ઠજાતનો શિવમાર્ગી) લોકાયતિક (કોષ્ઠજાતનો
નાસ્તિક) તથા શુદ્ધ નાસ્તિક, ન કરવાના કર્મમાં આસક્ત બ્રાહ્મણ અને
શદ્ર ઇત્યાદિનો સ્પર્શ થાય તો વસ્ત્રસહિત જલમાંપ્રવેશ કરવો. અપરાક
નામક ગ્રંથમાં ઐશ્વર્યનો પણ સ્વીકાર કરેલો છે. અને ત્યાં કોષ્ઠ ખીજ સ્મૃ-
તિમાં પણ લખેલું છે કે, નમ્ર, પાશુપત ઐશ્વર્ય કાલ (મરણ કરનાર) કૌલ
(પતિતની જાતિ) અને દિશસ્ચર (દિશાઓમાં ફરનાર) ઇત્યાદિને જોઇને
સૂર્યનું દર્શન કરવું. તથા સ્નાન કરવું એમજ મયોદ્દાસિંધુમાં
હારીત કહે છે કે, ઐશ્વર્યને પશુપતોને જોઇને લોકાયતિકોને કાપાલિકો
(એટલે મનુષ્યના મસ્તકની તુંગલી ધારણ કરનારાઓ) ને ન કરવાના
કર્મ કરનારા દ્વિજોને તથાશૂદ્રોને સ્પર્શ કરવાથી વસ્ત્રસહિત જલપ્રવેશ કરવો.
કાપાલિકનો સ્પર્શ કરી વધારે એક પ્રાણાયમકરવો. એમ હારિતનામના
ઋષિ કહે છે. પાશુપાત એટલે વેદધર્મથી બાહાર ગયેલા એમ વ્યાખ્યા
કરી છે. અપરાકમાં અંગિરા કહે છે કે, શ્વપાક એટલે કૂતરાને પકાવી
ખાનાર, એક જાતના ચાંડાલની છાયામાં આવવાથી સ્નાન કરવું અને
ધીનું પ્રાશન કરવું. ખીજપણ ધણી જાતો ત્યાં કહેલી છે. હમેશ નિત્ય
કર્મનો કરનારો એક પક્ષપક્ષી અસ્પૃશ્યતા (સ્પર્શ ન કરવાપણું) ને
પ્રાપ્ત થાયછે. એમ જાતિબાહાર કરેલો પણ સમજ લેવો. તથા પુસ્કસ-
નામક રાજ્ય એક જાતનો ચાંડાલ તથા મ્લેચ્છ (અનાર્ય) લિલ્લ,
પારસિ વિગેરે, સાવિકા સ્ત્રી, શ્વપાલ, (કૂતરાનો ધણી) ઉન્મત્ત શુ-
દ્રનું એકું તેમજ ઉચ્છિષ્ટ મનુષ્ય, શૂદ્રકુ તરૂં, વિષ્ઠા, સૂવર, ઊંટ,
ખર, નાઇડો, શિયાળ, વાનર, કાક, કૂકડો, ગીધ, ધુવડ, એ પણ
ઉપર પ્રમાણે સમજ લેવાં. ભાસ, કાગડો, વાનર માંજર, ખર,
ઊંટ, કૂતરૂં, વિષ્ઠા, અને સુવર એઓને અપવિત્રપણું જણવું, સદા-
ચારચદ્રોદયમાં મોરને પવિત્ર ગણવામાં આવેલ છે. એમ જણવું. ચિ-
તાની જગામાં થયેલું વૃક્ષ, ગળી, ગળીના કાંધ વિકારો, ચાંડાલ, માહા-

* પૈસો લઇ ત્રણ વર્ષ પર્યંત દેવ પૂજા કરે તેનું નામ દેવલક કહેલું
છેઅને તે હવ્યકવ્યમાં નિર્દિત છે.

પાતકીની છાયા, શિવનિર્માલ્ય, પંચનખપશુ તથા શબ્દ, પરકીયવસા, વિષ્ટા, રજ, મુત્ર તથા રેત, મજ્જા અને રૂધિર ઇત્યાદિનો સ્પર્શ થાય તો સચૈવસ્નાન કરવું. આ ઠેકાણે જેની મનાઇ કરી છે એ પક્ષિયો શિવાય ખીજ પક્ષિયોના વાયુથી ઉડેલાં પીછાંનો સ્પર્શ થાય તો, તેમાં કોઇ જાતનો દોષ ન માનવો એમ અમને ભાસેછે. અને આ ઠેકાણે જેના સ્પર્શથી સ્નાન કરવાને જણાવ્યું છે તેવા સ્પર્શ કરેલા મનુષ્યનો જે સ્પર્શ થાય તો સ્પર્શ કરનારે આચમન કરવું. હવે મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં શાતાતપ કહેછે કે; કપડાં રંગનાર, મોચી, પારાધી, જલ ના. ખીને જીવનારો, કપડા વણનારો, નટ શૈલૂષ, એટલે નાટક વિગેરેને જાણનારો, મુખે ભગ એટલે મુખમાં વીર્ય ધારણ શીઘ્ર તથા શ્વાન, સર્પ વર્ણુની સ્ત્રી, ચક્રનાં ચિન્હવાળો, ધાંચી, ફાંસી દેનાર, ગામનો કુકડો તથા સુવર એટલાઓમાંથી કોઇના પણ મસ્તક શિવાય ખીજ અંગનો સ્પર્શ કરે તો, જલથી તે અગ ઘોષ નાખવું અને આચમન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. આપસ્તંબ શાખાવાળાઓનું આ આખતમાં એવું કહેવું છે કે ઉપર કહેલામાંથી જે કોઇ ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ કરે તો એક રાત્રિ જલપાન કરે અને ઉપર કહેલા ઉચ્છિષ્ટ જે કોઇ ઉચ્છિષ્ટ મનુષ્યનો સ્પર્શ કરે તો, ત્રણ રાત્રિપર્યંત ઘ્રતપ્રાશન (ધીનું ભક્ષણ) કરવું. ત્યારે શુદ્ધ થવાય એમ કહેવું છે. બ્રહ્મપરાશર કહે છે કે, ભ્રેષ્ઠના તથા કાપણી કરનાર (એટલે અન્ન, વૃક્ષ, ઘાસ વિગેરેનો કાપનાર) અર્થાત્ લીલા વૃક્ષ તૃણાદિનું છેદન કરનારના આસનનો જે સ્પર્શ ક્ષેત્રમાં અથવા ઘરમાં થાય તો, આચમન કરી મસ્તક ઉપર જલથી પ્રોક્ષણ કરવું. તેમ કરવાથી મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે. શંખ નામક ઋષિ કહેછે કે, ઉચ્છિષ્ટ મનુષ્યનો સ્પર્શ કરીને અથવા ખાવાના ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થનો સ્પર્શ કરીને તેમજ હાથ પગ ઘોળને આચમન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. જે જલ પવિત્ર થવા માટે પૃથ્વી ઉપર નાખવામાં આવે, અર્થાત્ જમ કે એક સાધારણ દાખણે લઇ એ તો કોઇ મનુષ્યે પોતાના હાથ ઘોવા માટે જલ લીધું અથવા તો કોઇને કહ્યું કે આ મહારા હાથ છે તે ધોવરાવો. ખીજ માણસે અથવા પોતે પોતાના જલથી હાથ એક જમીનના વિભાગમાં ઘોવા, હવે જે જલ હાથ ઉપર નાંખવામાં આવ્યું તે જલથી હાથ તો ધોવાયા, પરંતુ તે જલ જમીન ઉપર પડ્યું તે જમીન ભીની અપવિત્ર જલથી થઇ. તો તે જલ

૧ ભક્ત્યવર્જિત પંચનખ પશુનો નિષેધ મનુષ્યે લખ્યો છે, તે જોઇ લેવો

જો કે જમીનમાં ઉતરી ગયું પરંતુ તે બીનાશ અપવિત્ર જડ પડવાથી થઈ છે એ આપણા જાણવામાં છે. હવે તે બીનામાં આપણે જો જમ ઉભા રહીને અથવા તેમાં પગ મુકીને અથવા તેનો સ્પર્શ કરીએ તો, જે અંગને તેનો સ્પર્શ થયો હોય તો તે અંગ ધોષ નાખવું. તથા આચમન કરવું. ત્યારે શુદ્ધ થવાય છે. યમ કહે છે કે, વર્ષાદના દિવસોમાં ગારાવાળા ગાયના ઉકરડાનો જો સ્પર્શ થાય તો પગને છ વખત માટી લઈ ધોષ નાંખતા અને જાંઘને ત્રણ વાર માટીથી ધોષ નાંખવી. આ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરવી. બીજાં પણ નિમિત્તો બીજાં શાસ્ત્રમાંથી જોઈ લેવાં. જેમ કે સ્નાન કરીને જો જલપાન કરવામાં આવે તો પાછું આચમન કરવું જોઈએ એ. મજા જો છીંક આવે તો પણ પાછું આચમન કરવું જોઈએ. જો શયન કરવામાં આવે તો પણ પાછું આચમન કરવું જોઈએ. રસ્તામાં જઈ આ- વ્યા તો પણ આચમન કરવું જોઈએ. ભોજન કરીને પણ આચમન કરવું યોગ્ય છે. તેમજ કપડાં પહેરીને પણ આચમન કરવું જોઈએ. જેમ કે પિતૃકાર્યમાં સર્વદા અયોનાયુનો લાગ કરતાં, આકંઠ કરતાં ક્રોધ કરતાં છીંક આવતાં, માંજર તથા ઉંદરનો સ્પર્શ કરતાં. થુક નાખતાં, હાસ્ય કરતાં, અસત્ય બોલતાં પછી અવશ્ય આચન કરવું. ॥ ૧૧ ॥

॥ ૧૨ ॥ અથ સ્પર્શે દોષાભાવવિચારઃ ॥

મૂ૦-મર્યાદાસંથૌ બૃહસ્પતિઃ ॥ “ તીર્થે ત્રિવાહે યાત્રાયાં સં- ગ્રામે દેશવિપ્લવે ॥ નગરગ્રામદાહે ચ સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટિર્ન દુષ્યાતિ ॥ આપ- ઘ્યપિ હિ કષ્ટાયાં રુઘયે પીઠને તથા ॥ માતાપિત્રોર્ગુરોશ્ચૈવ નિદેશે વર્તનાત્તથા ” ઇતિ ॥ નિદેશે આજ્ઞાયામ્ ॥ તથા ચ ગુર્વાઘાજ્ઞયાપિ દોષાભાવ इत्यर्थः ॥ શાતાતપઃ ॥ ગોકુલે કંદુશાલાયાં તૈલયંત્રેષુ- યંત્રયોઃ ॥ અમીમાંસ્યાનિ શૌચાનિ સ્ત્રીષુ રાજકુલેષુ ચ ” ઇતિ ॥ અત્રિસ્મૃતૌ તુ ॥ સ્ત્રીणां च व्याधितस्य चोति चतुर्थपादः पठितः॥ પૃથ્વીચંદ્રોદયે પરાશરઃ ॥ “ વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ સંગ્રામે જનસંકુલે ॥ પલાયને ઘ્નેઽરણ્યે સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટિર્ન દુષ્યાતિ ” ઇતિ ॥ ષટ્ત્રિંશન્મ- તેઽપિ ॥ “ દેવયાત્રાત્રિવાહેષુ યજ્ઞેષુ વિતતેષુ ચ ઉત્સવેષુ ચ સર્વેષુ

૧ સ્પર્શદોષાપવાદઃ इत्यपि पा० ॥

સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટિર્ન દુષ્યતિ ” ॥ સ્મૃત્યંતરે ॥ “ દેવાલયસમીપસ્થાન
 દેવયાત્રાસમાગતાન્ ॥ ચંડાલપતિતાદૌશ્ચ સ્પૃષ્ટ્વાન સ્નાનમાચરેત્ ” ॥
 અન્યથા યદિ શંકેત દેવતાદ્રોહમાચરેત્ इत्यापि तत्रैव ॥ સ્પૃષ્ટાસ્પૃ-
 સ્ટિસ્વરૂપં ચ સ્મૃત્યર્થસાર ઉક્તમ્ ॥ “ પ્રાપ્યકારીંદ્રિયં સ્પૃષ્ટમસ્પૃ-
 ષ્ટમિતરોંદ્રિયમ્ ॥ તયોસ્તુ વિષયં પ્રાહુઃ સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટયભિધાનતઃ ”
 इति ॥ અત્ર ચ પ્રાપ્યકારીંદ્રિયં ત્વર્ગિંદ્રિયમ્ इतरोंद्रियं नयनादिकंत
 द्विषये स्पृष्टास्पृष्टिस्तत्र दोषाभाव इति केचिदिति पृथ्वीचंद्रः॥तथा
 चोक्तस्थलेषु तत्कर्मके तत्कर्तृके च स्पर्शादौ न दोष इत्यर्थः ॥૧૨॥

॥ ૧૨ ॥ હવે સ્પર્શમાં દોષ ન થવા બાબત વિચાર ॥

ગૂ. ૦ કી. ૦—મર્યાદાસિંધુમાં બ્રહ્મસ્પતિ કહે છે કે, તીર્થમાં, વિ-
 વાહમાં, યાત્રામાં, સંગ્રામમાં, દેશના વિપ્લવમાં, નગરનો અથવા ગામડાનો
 દાહ થતો હોય તો તેમાં સ્પર્શસ્પર્શનો વિચાર દોષવાળો ન સમજવો.
 અર્થાત્ દોષ લાગતો નથી, એમજ પરમકષ્ટરૂપ આપત્તિમાં, રોગના બય-
 માં તથા પીડામાં, માતાપિતા ગુરૂની આજ્ઞામાં દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. શા-
 તાતપ ઋષિ કહે છે કે, ગોકુલમાં (પશુ સંગ્રામી સમુદાયમાં) *કંદો-
 ધની શાલામાં, તૈલચંદ્ર તથા શેરડીના રસના ચંદ્રમાં, સ્ત્રીઓમાં, રાજકુલમાં
 પવિત્રતાનો વિચાર કરવાનો નથી. અર્થાત્ ઉપર કહેલી બાબતોમાં અપવિ-
 ત્રતા દોષાત્ત થતી નથી. અત્રિસ્મૃતિમાં પણ લખે છે કે, સ્ત્રીઓ સં-
 બંધી તથા રોગી સંબંધી અપવિત્રતા દોષને ઉત્પન્ન કરનારી થતી નથી.
 પૃથ્વીચંદ્રોદયમાં પણ પરાશર ઋષિ કહે છે કે, વિવાહ હોય, ઉત્સવ
 હોય યજ્ઞ હોય, સંગ્રામ થતો હોય, જનસમુદાય હોય, વનમાં અથવા ભયં
 કર અરણ્યમાં ભાગવું હોય તો, સ્પર્શસ્પર્શનો દોષ લાગુ થતો નથી. એમજ
 “ વડ્ઞિશાન્મત માં પણ લખે છે કે, દેવયાત્રા, વિવાહ, મોટા મોટા યજ્ઞો
 અને સર્વ ઉત્સવોમાં સ્પર્શસ્પર્શનો દોષ લાગુ થતો નથી. અર્થાત્ સ્પ-
 ર્શસ્પર્શ થાય તો, દોષ લાગતો નથી, સ્મૃત્યંતરમાં પણ લખે છે કે,
 દેવાગ્રયની સમીપમાં રહેલા દેવયાત્રા માટે આવેલા અને પતિત હોય અને
 તેનો જો સ્પર્શ થાય તો પણ સ્નાન ન કરવું. અને જો તેમ ન કરે તો
 સ્નાન કરનાર ધણીયે દેવદ્રોહ કર્યો એમ કહેવાય. સ્મૃત્યર્થસારમાં સ્પ-

*અથવા પવા-દાળીયા વિગેરે શેકનારની શાળા.

શર્પશ્ચ શબ્દનો અર્થ એવો લખ્યો છે કે, સ્પર્શ જોનાથી જાણવામાં આવે છે એવી ત્વક્ [ચામડી) નામની ઇન્દ્રિયને બીજાઓ એટલે નેત્ર, કર્ણ, મુખ, કર, પાદ. ઇત્યાદિ ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ થાય તો તે ઠેકાણે સ્પર્શ થયો એમ કહેવાય, અને જો સ્પર્શ ન થાય તો અસ્પર્શ એમ વ્યવહાર થાય છે. અર્થાત્ ઉપર કહેલી બાબતોમાં જો સ્પર્શ થવામાં આવે તો પણ તે સ્પર્શજન્ય દોષ ધર્મશાસ્ત્રના વચનોને આધારે લાગુ પડતો નથી એમ સમજવું. પછી તે સ્પર્શ આપણા તરફથી કરવામાં આવ્યો હોય અથવા તે અપવિત્ર પદાર્થ તરફથી કરવામાં આવ્યો હોય તો પણ એમ સમજ લેવું જોઈએ. અર્થાત્ તેના તરફથી યા આપણા તરફથી તે દોષ લાગતો નથી. ॥ ૧૨ ॥

॥ ૧૩ ॥ અથ ભગવત્સેવાયાં દૈવપિત્રયકર્મસુ સ્નાના-
દિના શુદ્ધસ્ય કે વા અશુચિત્વેહેતવઃ કથં ચ તતઃ
શુદ્ધિરિતિ વિચાર્યતે ॥

મૂ૦-તત્ર યે પૂર્વે સ્નાનાર્હા ઉક્તાસ્તસ્પર્શે તુ સ્નાનમસંદિગ્ધમેવ ॥
યે પુનરાચમનાર્હાસ્તેષામપિ સ્પર્શે સ્નાનમેવ ॥ સદાચાર ચંદ્રોદયે ॥
“ શ્વકાકોષ્ટ્વરોલૂકસૂકરગ્રામપક્ષિણઃ ॥ દીપં શૂર્પં તથા શય્યાં
પાદત્રાણં ચ મર્જનીમ્ ॥ સ્નાનાંતે યઃ સ્પૃશેદેતાન્ પુનઃ સ્નાનેન
શુદ્ધિતિ ” ઇતિ ॥ બૃહસ્પતિનાઽન્યેષાં ગ્રામપક્ષિપ્રમૃતીનામાચમનપ્રયો-
જકસ્પર્શાનામાપિ સ્પર્શે સ્નાનબોધનાત્ તત્સમાનકક્ષાણામન્યેષામપિ
સ્પર્શે સ્નાનસ્ય સંસ્કૃત્વહોમેઽંજલિવ્યાકોશત્વવદૌચિત્યબલાદેવ પ્રાપ્તેઃ
। इदं च नाभेरूर्ध्वं स्पर्शं । “ नाभेरूर्ध्वं करौ मुक्त्वा यदंगं स्पृર્शते
खगः ॥ તત્ર સ્નાનં પ્રકુર્વતિ શેષં પ્રક્ષાલનાચ્છુચિ ” ઇતિ વાક્યા-
દિતિ સદાચારચંદ્રોદયે ॥ મમ ત્વન્યદાપિ પ્રતિભાતિ ॥ દીપાદીના-
મસ્પૃશ્યત્વં લૌકિકાનામેવ ॥ “ અજારજઃ खररजस्तथा संमार्जनी-

૧ યથા સંસ્કૃત્વહોમે અંજલિવ્યાકોશસ્ય ઔચિત્યબલાત્પ્રાપ્તિસ્તથા.

रजः ॥ दीपमंचकयोश्छाया हंति पुण्यं पुराकृतम् ” इति स्मृत्यंतरे ॥
शूर्पवातनखाग्रांबुस्नानवस्त्रांगमार्जनम् ॥ मार्जनीरेणुकेशांबु हंति
पुण्यं पुराकृतम् ” इत्यात्रिस्मृतौ च तादृशमेव पुण्यहंतृत्वोक्तेः ॥ न
तु वैदिकोपयुक्तानामपि स्पर्शे ॥ अत एव देयत्वेन दानार्थमुपस्था-
पितानामपि स्पर्शे स्नानाभावो युज्यते ॥ अन्यथा तस्य दुष्टत्वा-
पत्तेः ॥ श्राद्धादौ दीपदानस्य कार्तिकादिषु भगवद्दीपप्रबोधनस्य
शूर्पापित्तसौभाग्यद्रव्यस्पर्शस्य शय्यायांविष्णुमूर्तिस्थापनस्य गुरुपा-
दुकादिस्पर्शस्य भगवन्मंदिरमार्जनादेश्च स्नानोत्तरमकर्तव्यत्वापत्तेश्च
तेषां पुण्यजनकत्वात्तेश्च ॥ १ अत्र वचनानि दानखंडे सदाचारचंद्रो-
दयविष्णुभक्तिचंद्रोदयहरिवल्लभसुभोदयप्रभृतिषु च द्रष्टव्यानि ॥
गुरुपादुकादीनां पूज्यत्वं च “ त्वत्पादुके ह्यविरतं परि ये चरंति
इति ” श्रीभागवते भगवत्पादुकापरिचरणानुवादात् ॥ भगवता
कृष्णायतार उद्धवाय रामायतारे भरताय च स्वपादुकादानाच्च
सिद्धे तत्परिचरणे ॥ “ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥
तस्यैते कथिता ह्यार्थाः प्रकाशंते महात्मनः ” इति श्वेताश्वतरश्रुत्या
देववद्गुरुभक्तेरपि कर्तव्यत्वात्सिद्धम् ॥ अतस्तदुपानह ऊर्ध्वांगस्पर्शे-
ऽप्यदोषः ॥ तथा नृसिंहपुराणे दूतान् प्रति यमवाक्ये ॥ “ संमार्जनं
च यो दूता गोमयेनोपलेपनम् ॥ करोति भवने विष्णोस्तस्य त्याज्यं
कुलत्रयम् ” इति संमार्जनफलकथनाद्भगवन्मंदिरसंमार्जनरजसोऽपि
पुण्यत्वे कुतस्तत्संमार्जनीस्पर्शे दोषः ॥ न चोपलेपनमेव संमार्जन-
मिति शङ्क्यम् ॥ श्रीभागवते संमार्जनोपलेपाम्यामिति भगवद्वाक्यस्य
द्विवचनविरोधापत्तेः ॥ अतो लौकिकानामेव तेषां स्पर्शे स्नानं न तु
शास्त्रीयानामिति निश्चयः ॥ किंच ॥ स्नानोत्तरं नाभेरध उपानत्स्पर्शे
यत्र दोषाभावस्तत्र तीर्थादौ स्नात्वा उपानत्परिधानेन गृहार्गमने

पादमात्रस्पर्शे दोषाभावोऽर्थादेव सिद्धः ॥ दूरादागमने मध्येमार्ग-
ममेध्योच्छिष्टादीनां पतितानां संसर्गस्याशक्यपरिहारत्वेनांततो गत्वा
पादौ शुची ब्राह्मणस्येति वाक्यं शरणीकरणीयम् ॥ गृह आगत्य
पादशौचं च कार्यमेव ॥ तथासत्यध्वगतानेकदुःस्पर्शापेक्षया एक-
स्योपानतस्पर्शस्याल्पत्वादापि तथा ॥ केचित्तु ॥ “पादके स्वंजतो
मेध्ये उत्तमांगे ह्युपानहौ इति वचनमप्याहुः ॥ तथादि समूलं तदा
उत्तमांगपदस्योपानदुपरिभागबोधकत्वं ज्ञेयम् ॥ स्नानोत्तरं गृहाद्या-
गमन उपानहावपि मूत्राधुत्सर्गे अपरिहिते एवं सांप्रदायिकशिष्टा-
चाराद्वार्ये ॥ “मूत्रं पुरीषं नो कुर्यात्सोपानत्कः कदाचन” इति
सदाचारचंद्रोदये स्मृत्यंतरे निषेधादिदानीं च सर्वदेशेषु तदानीं
तत्परिधानदर्शनेन तदशुचित्वस्य रफुटत्वादिति ॥ शिष्टास्तूपानतस्पर्-
शमपि गुल्फादथ एवादुष्टमंगीकुर्वति ॥ कलौ शिष्टाचारस्य स्मृत्य-
पेक्षयाप्यधिकत्वात्तथैवोचितं न तु तदुपर्यपीति ॥ एवं च चार्मस्नेह-
विशेषसंश्रितकाष्ठपेटिकादिष्वपि संधायकस्नेहस्य शुष्कीभावे उपरि-
तदभावात्कचिल्लेशेन सत्त्वेऽपि तद्वुद्ध्यभावाच्च तादृशपेटिकास्पर्श-
ऽपि न तत्कृतमशुचित्वं पुरुषस्य भोज्यव्यतिरिक्तवस्तुनश्चेति
बोध्यम् । भोज्यस्य तु तद्भवत्येव । यमेन “कोशगतास्तथापः”
इति दृतिगतायां त्याज्यत्वकथनात् न्यायसाम्येन भोज्यवस्तूनामपि
तथात्वस्य युक्तत्वात् शिष्टानां तथैवाचारादिति । अन्यच्च मर्यादा-
सिंधौ देवलः ॥ “ततः शरीरस्रोतोभ्यो मलानिःस्पंदनिःस्रवात् ॥
अन्नादीनां प्रवेशाच्च स्यादशुद्धिर्विशेषतः ॥ पतिताशुच्यमेध्यानां
स्पर्शनाच्चाशुचिर्भवेत् ॥ सुप्ताद्रस्त्राविपर्यासात्कृतादध्वपरिश्रमात् ॥
उक्त्वा च वचनं शुक्तमनृतं क्रूरमेव च ॥ द्रप्ताविद्धां तनुं लक्ष्य
दृष्ट्वाचम्य शुचिर्भवेत् ॥ प्रलेपस्नेहगंधानामशुद्धौ व्यपकर्षणात् ॥
शौचलक्षणमित्याहुर्भृदपोगोमयादिभिः ॥ लेपे स्नेहे च गंधे च व्य-

पकृष्टे सुदूरतः॥पश्चादाचमनंचापि शौचार्थं वक्ष्यते विधिः” इति ॥
 अत्र विवक्षितंशरीरच्छिद्रनिर्गतं मलं द्वादशधा मनुविष्णुभ्यामुक्तम् ॥
 “वसा शुक्रमसृङ् मज्जा मूत्रं विट् कर्णविण्मखाः॥श्लेष्माश्रुदूषिकास्वे-
 दा द्वादशैते नृणां मलाः” इति॥वसा हृन्मेदः॥ शुक्रपदं रजसोऽप्यु-
 पलक्षकम् ॥ असृक्पदं पूयस्त्रायुमांसादेः ॥ कर्णविट् कर्णमलम् ॥
 तदास्य मलस्य घृविनादेरप्युपलक्षणम् ॥ नखपदं केशलोमादेः ॥
 स्वेदपदं गात्रमलानाम् ॥ एतेषां निःस्पंदं ईषन्नःसरणम् ॥निः स्रवो
 भूयो निःसरणम् ॥ अन्नादीनामित्यादिपदं जलदुग्धौषधादीनामापि
 संयाहकम् ॥ तथा चैतेभ्योऽशुचिर्भवतीति कर्मकाले विशेषतो भव-
 तीत्यर्थः ॥ अत्र निःस्पंदस्यैवाऽशुद्धापादकत्वे निःस्रवस्यार्थादेवा-
 शुद्धिहेतुत्वप्रप्तेस्तदुक्तिवैयर्थ्यापत्तिः स्यादिति तद्वारणाय पूर्वो-
 क्तमलेषु पूर्वषट्कस्य निःस्पंदेऽपि विशेषतोऽशुद्धिरुत्तरषट्कस्य तु-
 निःस्रव एव विशेषतोऽशुद्धिरिति व्याख्येयम् ॥ एवं च यदौधाय-
 नेन पूर्ववन्मलानभिधायोक्तम् ॥ “आददीत मृदीपश्च षट्सुपूर्वेषुशुद्ध-
 ये ॥ उत्तरेषु च षट्सुस्वाद्भिः केवलाभिर्विशुद्धति” इति ॥ तदापि
 संगतं भवतीति ॥ इयं च शुद्धिस्तदंगस्य ॥ सापि स्वकीयमलस्पर्शे ॥
 परकीयतत्स्पर्शे स्नानस्य पूर्वमुक्तत्वादिति ॥ तेन कर्मकाले पूर्वष-
 ट्कनिःस्पंदेऽपि स्नानम् ॥ उत्तरषट्कस्य तु निःस्रव इति सिद्ध्यति
 मनुजं तु द्वादशानामपि निर्गमे मृद्वार्युपादानमुक्तम् ॥ तद्वैवपिऽय-
 कर्मकाले तद्योग्यत्वार्थमिति गोविंदराज इति कुल्लूकभट्टीये ॥ म-
 र्यादा सिंधौ तु उत्तरषट्कस्य जलमात्रेण गंधलेपक्षयाभाव इत्यु-
 क्तम् ॥ उभयमपि कालभेदेन युक्तमेव ॥ पतिताशुच्यमेध्यानामित्यत्र
 पतितानि यान्यशुच्यमेध्यानीत्यर्थः ॥ अत्राशुचिपदेनौपाधिकाशौ-
 चद्रव्यमुच्छिष्टादिकम् ॥ अमेध्यं च स्वभावादशुचीति भेदो बोध्यः॥

तत्रामेध्यं तु देवलेन गणितम् ॥ “ मानुषास्थि शवं विष्टा रेतो मू-
त्रातिवे वसा ॥ मेदोऽसृक् दूषिका श्लेष्मा मज्जा चामध्येमुच्यते ”
इति ॥ एतेषां स्पर्शे अशुद्धिः स्फुटैव ॥ अत्रान्यत्र च मलेषु स्तन्य-
स्रगगणनात्तस्य निःस्पंदादिना नाशुद्धिः ॥ न च “ स्त्रियः क्षीरं
द्विजः पीत्वा ” इति स्मृत्यन्तरे पुनः संस्कारादिस्मृणात्सर्वदा अ-
शुचित्वं शक्यम् ॥ तस्य प न एव तथात्वात् ॥ अन्यथा “ हस्ते
दत्तानि चान्नानि प्रत्यक्षं लवणं तथा मृत्तिकाभक्षणं चैव गोमांसाश-
नवत्स्मृतम् ” इति वाक्योक्तानामपि स्पर्शे “ तथात्वापत्तेरिति ॥
सुप्ते त्वशुद्धिर्दक्षेणोक्ता ॥ अयंतमलिनः कायो न च छिद्रसमन्वितः ॥
स्नवत्येव दिवारात्रो प्रातः स्नानं विशोधनम् ॥ लिङ्गं हि प्रसुप्त-
स्य इंद्रियाणि क्षरन्ति च ॥ अंगानि समतां गच्छन्त्युपमान्यधमैः
सह ” इति ॥ अत्र प्रसुप्तस्येति कथनादासीनप्रचलायिते लालात्वे-
दाद्यभावेन तथा न दोष इत्याचमनमात्रम् ॥ लालादिस्रावि त्वासी-
नप्रचलायितेऽपि स्नानमेव ॥ यद्यपि दक्षेण प्रातःस्नानं प्रक्रम्य सु-
प्तदोष उक्तस्तथापि दूषकताबीजस्य स्वापांतरेऽपि तुल्यत्वात्प्रस्वा-
पमात्रे ज्ञेयः ॥ वस्त्रविपर्यासे क्षुतादौ वाचमनमात्रं अल्पदोषत्वात् ॥
अत एव सदाचारचंद्रोदय पराशरः ॥ “ क्षुते निष्ठीवने सुप्ते परि-
धानेऽश्रुपातने ॥ कर्मस्थ एषु नाचामेद्वक्षिणं श्रवणं स्पृशेत्, ” इ-
त्याहुः ॥ सुप्त इति आसीनप्रचलायिते बोध्यम् ॥ युक्तेरुक्तत्वात् ॥
इदं च श्रोत्राचमनमाचमनाशक्तौ बोध्यम् ॥ सदाचारचंद्रोदयः ॥
“ कुर्यादाचमनं स्पर्शं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनम् ॥ कुर्वीतालभतं वापि-
दक्षिणश्रवणस्य च ॥ अविद्यमाने पूर्वस्मिन्नुत्तरप्राप्तिरिष्यते ” इति
मार्कंडेयपुराणात् श्रोत्राचमनप्राशस्त्यं याज्ञवल्क्य आह ॥ “ गंगा च
दक्षिणे कर्णे नासिकायां हुताशनः ॥ उभयोः स्पर्शने चैव तत्क्षणा

देव शुद्धति ” इति ॥ मुखजाः स्वल्पतमा बिंदवस्तु पतिताः शुद्धा
एव न तु देहे ॥ तदाह गौतमः ॥ न मुख्या विप्रुष उच्छिष्टं कुर्वति
न चेदंगे निपतंतीति ” ॥ “ उक्तत्वा च वचनं शुक्तम् ” इत्यत्र
शुक्तपदेन परुषमश्लीलं चोच्यते ॥ “ शुक्ताम्ले परुषेऽपूते ” इति
विश्वकोशात् ॥ द्रप्साविद्धामिति घनीभूतश्लेष्मादिलिप्तम् ॥
शौचार्थं वक्ष्यते विधिरिति सर्वशरीरशुद्ध्यर्थं आव्रजनस्य प्रकारो
वक्ष्यत इत्यर्थः ॥ तथा ॥ “ स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा
स्थोपसर्पण ॥ आचांतः पुनराचामेदस्त्रं विपरिधाय च ” इत्यादि ॥
शेषं स्फुटम् ॥ अन्यच्च छंदोगपरिशिष्टे ॥ “ पित्र्यमंत्रानुद्रवणे आ-
त्मांभे अवेक्षणे अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ मार्जार-
भूषकस्पर्शे आकृष्टे क्रोधसंभवे ॥ निमित्तेषु च सर्वेषु कर्म कुर्वस्त्वपः
स्पृशेत् , इति ॥ अनुद्रवणमुच्चरणम् । आत्मांभो हृदयस्पर्शः ॥
तस्यैवावेक्षणं च शेषं स्फुटम् ॥ भगवत्सेवायां त्वधोवायुसमु-
त्सर्गे स्नानमेव ॥ आगमे च “ अश्लीलभाषणं चैव अधोवा-
युविमोक्षणम् ” इति ॥ वाराहपुराणे च ॥ “ स्पृशन्मामग्रतो
पूतिवातकं च प्रपुंचति ॥ वायुं पुरीषयुसंयुक्तं सपिवेतु संशयः ॥
मक्षिका पंच वर्षाणि सप्त वर्षाणि मूषकः ॥ श्वा चैव त्रीणि वर्षाणि
नव वर्षाणि कच्छपः ” इत्यपराधेषु गणनात्तत्फलस्य कथनात् अ-
जीर्णे स्नानस्योक्तत्वेनाधोवायुसमुत्सर्गस्य चाजीर्णत एव प्र यो
भवनञ्च स्नानस्यैव भगवत्सेवायामौचित्यादिति ॥ मार्जारस्पर्शे तु
यत् स्नानं तन्मार्जारकर्मकस्पर्शविषयम् ॥ “ भासवायसमार्जारखरो-
द्धांश्च श्वसूकरान् ॥ अपेध्यानि च संस्पृश्य सवासा जलमाविशेत् ”
इत्यंगिरसो वाक्ये संस्पर्शकर्मताया एवोक्तत्वात् ॥ अन्यथा मार्जा-
रकर्तृकस्पर्शस्यापि दूषकत्वांगीकारे “ मार्जारश्चैव वर्गो च मारुतश्च

સદા શુચિઃ” ઇતિ વાક્યવિરોધાપસેઃ ॥ યદ્વા ॥ માંડાદિસ્પર્શે શુ-
ચ્છિઃ ॥ શરીરસ્પર્શે સ્નાનમિતિ ॥ દાક્ષિણાત્યનિબંધેષુ તુ ભોજને
પૂજાદિકર્મણિ પુચ્છે વિદાલસ્પર્શે સ્નાનમ્ ॥ અન્યદા તુ શુચિત્વમ્ ॥
પુચ્છે વિદાલકં સ્પૃષ્ટ્વા સ્નાત્વા વિમો વિશુદ્ધતિ ॥ ભોજને કર્મકાલે
ચ વિધિરેષ સનાતનઃ” ઇતિ રત્નાવલીનિબંધોદાહતસ્મૃતિવચનાદિ-
ત્યુક્તમ્ ॥ एवं चास्नातादीनां वस्त्राद्यंतरितस्पर्शेऽपि वस्त्राद्यंतरित-
स्पर्श इति पूर्वास्क्रमचेतोवाक्यात्. स्नानमेव ॥ काष्ठाद्यंतरितरपर्शे
त्वाचमनं समाचारात् ॥ तथैवाविकपट्टदुकूलाद्यंतरितरपर्शेऽपि ॥ १. ३ ॥

॥ ૧૩ ॥ ભગવત્સેવામાં તથા દૈવપિતૃ કાર્યોમાં સ્નાનાદિક કરવા-
થી શુદ્ધ થયેલને પાછું અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થવાને ક્યાં ક્યાં
કારણો લાગુ પડે છે. અને પછી પાછી તેની શુદ્ધિ કેમ થાય છે તે
બાબત સર વિચાર કરિયે છીયે ॥

તે બાબતમાં જેના સ્પર્શથી સ્નાન કરવાને જણાવ્યું છે તેનો સ્પર્શ
થાય તો સ્નાન કરવું અવશ્ય પ્રાપ્ત છેજ. એમાં કાંઈ પણ સંદેહજ નથી.
અને જેના સ્પર્શથી આચમન કરવાને જણાવ્યું છે તેના પણ સ્પર્શમાં સ્ના-
નજ કરવું યોગ્ય છે. જેમકે સદાચરચદ્રોદયમાં લખે છે કે, કુતરું, કાગડો,
ઊંટ, ગધેડો, ધૂવડ, સૂવર, અને ગામનાં બીજાં પક્ષિયો, દીવો, સુપડું અને
શૈયા, પાદત્રાણુ, સાવરણી. આટલા પદાર્થોનો જે માણસ સ્નાન કરવા પછી
સ્પર્શ કરેતો ફરીથી સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. બૃહસ્પતિ પણ કહે છે
કે, જે બીજા કેટલાએક આચમન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે, એવા પદાર્થો ગણેલા
છે તેવા પદાર્થોનો સ્નાન પછી સ્પર્શ થાય તો પણ સ્નાન કરવું પ્રાપ્ત છે,
અને બીજા પણ તેવા પદાર્થોના સ્પર્શમાં સ્વતઃસિદ્ધ સ્નાનજ પ્રાપ્ત થાય છે.
જેમ સાચવાનો હોમ કરવાને જ્યાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તો ત્યાં, હોમ કરનાર
પોતાની અંજલી પોહોળી કરીને જેમ હોમ કરે છે તેમજ, યોગ્યતાના બ-
ળથી આ ઠેકાણે પણ ઉપર કહેલા જનવરોના બળથી સ્વતઃ સિદ્ધ સ્નાન-
જ પ્રાપ્ત છે. નાબીની ઉપર જે પક્ષીનો સ્પર્શ હાથને છોડીને થાય તો
સ્નાન કરવું. અને જે બીજા અંગનો સ્પર્શ કરે તો ઘોષ નાંખવાથી શુદ્ધિ
થાય છે. એમ સદાચરચદ્રોદયમાં લખેલું છે. અને તો બીજાજ કાંઈ બાબત

જાણે છે તે એ કે શાસ્ત્રમાં દીવા વિગેરેનો જો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો તે સ્પર્શથી સ્નાન કરવું જોઈએ. પરંતુ તે દિવા વિગેરે લૌકિક આ ઠેકાણે સમજવામાં જોમ કે લખ્યું છે કે, બકરીની રજ, ગમેડાની રજ, અને સાવરણીની રજ, તથા દીવાની છાયા અને મંચક (પલંગ વિગેરે)ની છાયા પૂર્વકાળમાં કરેલા પુણ્યનો નાશ કરે છે. એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. અને વળી કહેલું છે કે, સૂપડાનો પવન, નખના અગ્રભાગનું જલ, સ્નાનવસ્ત્રથી અંગનું માળન, સાવરણીની રજ, તથા કેશનું જલ. આટલા પદાર્થો પુરાકૃત પુણ્યનો નાશ કરે છે. એમ અત્રિસ્મૃતિમાં પુણ્યનો નાશ કરનારા પ્રોક્ત પદાર્થો છે એમ જણાવ્યું છે પરંતુ, તે લૌકિક પદાર્થો જણવા. અલૌકિક નહીં. કારણકે ધન માટે પાસે રાખેલા તે પદાર્થોના સ્પર્શમાં સ્નાન કરવું યોગ્ય નથી. કેમકે શ્રાદ્ધ વિગેરેમાં દીપદાન કરવાને જણાવ્યું છે, કાર્તિક વિગેરે માસમાં પરમેશ્વરને દીપ અર્પણ કરવાને જણાવ્યું છે. એમજ સૂપડામાં સૌભાગ્ય દ્રવ્ય રાખી અર્પણ કરવું. તથા શેયામાં વિષ્ણુની સૂર્તિનું સ્થાપન કરવું, અને ગુરૂ પાદુકાદિનો સ્પર્શ કરવો, તથા ભગવાનના મંદિરમાં માળન વિગેરે કરવું. ઇત્યાદિ ધર્મશાસ્ત્રમાં કરવાને કહેલું છે. તો પછી પરસ્પર વિરોધ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે સ્નાનોત્તર ઉપર કહેલા દીપ અર્પણનો સ્પર્શ કરવાથી સ્નાન લખેલું છે. અને દાનાદિ કરવાથી પુણ્ય લખેલું છે. તો પછી પરસ્પર વિરોધ આવશે. માટે સ્નાન કર્યા પછી પણ અલૌકિક દીપ અર્પણ સંમાર્જની પાદુકા વીગેરેનો સ્પર્શ થાય તોપણ સ્નાન ન કરવું, એમ સમજવું લૌકિકદીપ અર્પણ સંમાર્જની જો સ્પર્શ થાય તો અવશ્ય સ્નાન કરવું એમ સમજી લેવું. આ ઠેકાણાનાં વચનો દાન ખંડમાં સદાચાર્યત્રેદાય, વિષ્ણુ ભક્તિચત્રેદાય, હરિવદ્ધ-ભસુધેદાય ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ તપાસી જોવાં. ગુરૂપાદુકા વિગેરેનું પૂજ્ય પણ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ જણાવવામાં આવ્યું છે. ભગવાને કૃષ્ણાવતારમાં ઉદ્ધવને, રામાવતારમાં ભરતજીને પોતાની પાદુકાનું અર્પણ કરેલુંજ છે. એમજ શ્વેતાશ્વતર નામના ઉપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે, જે માણસ દેવની માદ્રક પોતાના ગુરૂની ભક્તિ કરે છે તે ગુરૂભક્તિ કરતોર માહાત્માને સર્વ પુરુષાર્થો સિદ્ધ થાય છે. માટે દેવમાદ્રક ગુરૂભક્તિ કરવી સ્વતઃસિદ્ધ હોવાથી ગુરૂ પાદુકાદિનો સ્પર્શ પ્રત્યુત પવિત્ર કરનારો છે, એમ જણવું. અર્થાત્ ગુરૂ પાદુકાના ઉપર ભાગનો સ્પર્શ કરવાથી અપવિત્ર પણ પ્રાપ્ત થતું નથી કે જેથી સ્નાન કરવું પડે. નૃસિંહપુરાણમાં પણ પોતાના હૃતોને યમરાજાએ જણાવ્યું છે કે, હે હૃતો ! જે માણસ વિષ્ણુના મંદિરમાં સંમાર્જન (સા-

વરણીથી વાર્શીક કરવું) અને ઝાળરથી ઉપલેપન (લીપવું) કરે છે તે મા-
ણસના ત્રણ કુક્ષનો તમારે ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ આ ઉપરથી ભગવાનના
મંદીરની રજપણ મહાપવિત્ર સ્પર્શરીત્યા માલમ પડે છે અર્થાત્ પછી સા-
વરણીનો સ્પર્શ તો ક્યાંજ રહેા. સારાંશ કે સંમાર્જની (સાવરણી) તો માહા
પવિત્ર છે. પરંતુ તે ભગવન્મંદિરમાંની, ખીજી લૌકિક નહીં, ઉપલેપન કર-
વાને પણ શ્રીભાગવતમાં સ્પષ્ટ જણાવવામાં આન્યું છે, માટે એમ નિ-
શ્ચય થાય છે કે, લૌકિક સંમાર્જની, દીપ, શૈયા, સર્પ વિગેરેની સ્પર્શ ક-
રવામાં મનાઈ છે. અલૌકિકની નહીંજ. વળી ખીજું એમ લખેલું છે કે,
સ્નાન કરવા પછી નાભીને નીચે જો જોડાનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરવું
નહીં, તે અંગ ધોઈ નાખવું. એ બાબતમાં એમ સમજવાનું છે કે, તીર્થા-
દીમાં સ્નાન કરી પગરખાં પેહેરી ઘેર આવતાં અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થતું
નથી. કારણ કે, અર્થથીજ દોષ લાગુ પડતો નથી. કારણકે દૂરથી આવતાં
રસ્તાના વચમાં અનેક અપવિત્ર પદાર્થો પડેલા હોય છે અને તેનો સ્પર્શ
જરૂર ક્યાંકપણ થઈજ જાય માટે તે બાબત અશ્વક્ય જેવી છે. તેથી શા-
સ્ત્રમાં લખેલું છે કે, બ્રાહ્મણના ચરણ નિરંતર પવિત્રજ રહે છે. માટે ઘેર
આવી પગ ધોઈ નાખવા. સારાંશ આ છે કે, જો પગમાં પગરખાં પેહેરેલાં
હોય તો, રસ્તાના અનેક અપવિત્ર પદાર્થોનો સ્પર્શ ન થાય અને ઘેર આવી
પગરખાંનો ત્યાગ કરી, પગ ધોઈ નાખવા વધારે ઉત્તમ છે. અનેક અપ-
વિત્ર પદાર્થોના સ્પર્શ કરતાં એક પગરખાંનો સ્પર્શ કરવોજ વધારે ઉત્તમ
છે. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે પાદુકા (ખડક) અથવા ચાંખડીયુ ઉપરના ભા-
ગથી પવિત્ર કહેવાય છે અને પગરખાં પણ ઉપરના ભાગમાં પવિત્ર કહેવાય
છે, માટે સ્નાન કર્યા બાદ ઘેર વિગેરે આવવામાં મૂત્ર વિગેરેના ત્યાગમાં
ધારણ ન કરવાં અથવા કરવાં એ બાબતમાં સંપ્રદાયની રીતપ્રમાણે આ-
ચાર પાળવો. સદાચાર્યદ્રોહ્યમાં તથા ખીજી સ્મૃતિમાં પગરખાં મલ મૂ-
ત્રનો ત્યાગ કરતી વેળાએ ધારણ નહીં કરવાં એમ જણાવેલું છે. પરંતુ હાલ
વર્તમાન કાળમાં સર્વ દેશમાં તે વખતે પગરખાં પેહેરવાનો આજ્ઞા આજ્ઞે છે,
માટે તે ઉપરથી અપવિત્રપણું સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. કેટલાએક શિષ્ટ મનુષ્યો
તો એમ કહે છે કે, પગરખાંનો સ્પર્શ ગુહ્ય (ધુંટી)ની નીચે દુષ્ટ ન સમજવો
અર્થાત્ અપવિત્ર ન જણાવે. કતિયુગમાં સદાચાર, સ્મૃતિ કરતાં પણ વધારે
પ્રબલ ગણવામાં આવે છે. માટે પગરખાંનું ધારણ અસાધારણપણાને પ્રાપ્ત
કરે છે. મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં દેવલઋષિ કહે છે કે, શરીરમાં પ્રવાહી
માર્ગોથી મલાદિકનો પ્રવાહ થવો અથવા આવ થવો તેથી અને અત્ર વિ-
ગેરેના પ્રવેશથી અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પતિત, અશુચિ અને અપવિત્ર
પદાર્થના સ્પર્શથી અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કે શયન પછી, કપડાં

ધારણ કર્યા પછી, (એક વસ્ત્રનો ત્યાગ અને ળીઝનું ધારણ) પછી, રસ્તામાં ચાલી આવવા પછી અને, અસત્યને સત્ય તરીકે યા કૂર તરીકે કહેવાથી, છાશ નાખ્યા પછી ન મળેલાં અર્થાત્ દહીપણાને પ્રાપ્ત ન થયેલા દૂધના છાંટા ઉડવાથી અથવા ગુનાથી આચમન કરવું. ત્યાર પછી શુદ્ધ થવાય છે. એટલે જો શરીર ઉપર લેપ કરવો પડે અને તૈલ વિગેરેથી મર્દન કરવું પડે અને કોઈ ગંધ વાળા પદાર્થો શરીર ઉપર લગાડવા પડે તો, પછી પવિત્ર થવા માટે માટી જલ અને ગોખરથી પવિત્ર થવું. લેપમાં સ્નેહમાં અને ગંધમાં શુદ્ધ થવા માટે માટી જલ અને ગોખરથી શુદ્ધ થઈ પછી આચમન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે શરીરમાંથી નિકળતા મલો બાર પ્રકારના છે તે મનુ તથા વિષ્ણુએ આ પ્રમાણે જણાવ્યા છે. વસા (છાતીનો મેદ*) શુક્ર (પુરુષ વીર્ય તથા સ્ત્રીનું રજ) અસુક્ર (પરસ્ત્રાયા માંસ વિગેરે) મજ્જા, મૂત્ર, વિશ્ત્ર, કાનનો મેત્ર, નખ, કેશ, (રૂવાટાં વગેરે) એટલે મુખમલ્લ ચૂક વિગેરે. સ્તેષ્ઠમા^૧, આંસુ, આંખના ચિપડા અને સ્વેદ એટલે અવવવનો મલ. આ બાર પ્રકારના મલોનું નિઃસ્પંદ (થોડું નીકળવું) થાય. અથવા નિઃસ્ત્રવ (વારંવાર નીકળવું) થાય તો અને પ્રથમ કહી ગયા છીએ તેમ, અન્ન વિગેરેના પ્રવેશથી અશુદ્ધિ થાય છે તો તે ઠેકાણે અન્નાદિ શબ્દથી જલ દૂધ ઔષધ વિગેરે જાણી લેવાં. સારાંશ આ છે કે, ઉપર કહેલા દ્વાદશ મલોનું થોડું નીકળવું થાય યા વારંવાર નીકળવું થાય અથવા અન્નાદિનો પ્રવેશ થાય તો અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને કર્મકાલના સમયમાં વિશેષ અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરના બાર મલોની બૌદ્ધતમાં સારાંશ એ સમજવાનો છે કે, પ્રથમ વસા (છાતીનો મેદ) થી આરંભીને વિષ્ણુપર્યંતના જે છ મલો તેમાંથી કોઈનું જરાપણ નીકળવું થાય તો ધણીજ અશુદ્ધિ જાણવી. અને બાકીના બીજા છ મલો જે કાનના મેલથી લઈને તે સ્વેદપર્યંતનામાંથી જો કોઈનો નિઃસ્ત્રવ (વારંવાર નીકળવું) થાય તો પણ ધણીજ અશુદ્ધિ જાણવી એમ સમજી ગમવું જોઈએ બાધાયન નામક મંથકાર કહે છે કે, બાર મલમાંથી પેહેલાંના જે છ મલો તેનાથી જો શુદ્ધ થવું હોય તો માટી અને જલથી શુદ્ધ થવું. અને બાકીના બીજા છ મલો રહ્યા તેનાથી જો શુદ્ધ થવું હોય તો ફક્ત જલથીજ શુદ્ધ થવાય છે. એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા જાણવી. આ જે શુદ્ધિ કહી છે તે પોતાના મલ બાબત સમજવી. પારકા બાર મલમાંથી જો કોઈનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરવાને પ્રયત્ન જણાવી ગયા છીએ, તેનું સ્મરણ રાખવું.

* છાતીનો મેદ એટલે કર સમજવો. ૧ સ્તેષ્ઠમા એટલે સળખમ થવાથી નાસિકાદ્વારા નીકળતું જલ.

જે કદાચિત્ કર્મસંબંધી સમયમાં પેહેલાના છ મલોમાંથી કોઈનું નીકળવું
 થાય તો સ્નાન કરવું. બીજા બાકીના છ મલોનું પણ ધણું વારંવાર નિક-
 ળવું થાય તો પણ સ્નાનજ કરવું સિદ્ધ થાયછે. મનુષ્યેતો બાર મલમાંથી
 કોઈનું પણ નીકળવું થાય તો માટી અને જલનો ઉપયોગ કરવો એમ
 લખેલું છે. અને કુદલૂકબાહુની વ્યાખ્યામાં ગોત્રિંદરાજ લખેછે કે દેવસં-
 બંધી તથા પિતૃસંબંધી કર્મના વખતમાં તે કર્મયોગ્ય સિદ્ધ થાય માટે માટી
 તથા જલ લેવું યોગ્ય છે એમ જણાવેલું છે. મર્યાદાસિંહુ નામક ગ્રંથમાં
 એમ લખેછે કે, બાર મલમાંથી છેલ્લા છ મલ માટે કેવલ જલથી ગંધવાળા
 લેપનો બિલકુલ નાશ નથી સંભવતો. માટે જલ અને માટી યથાસમય
 બેયનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય છે. ઉપાધિથી અપવિત્ર થયેલ પદાર્થ જેમ કે
 એક ઉચ્છિષ્ટ. તો તે ઉપાધિથી ઉચ્છિષ્ટ થાયછે. એમજ કોઈ પદાર્થ એવો
 હોય છે કે સ્વભાવથીજ અપવિત્ર હોયછે. જેમ કે, દેવલ ઋષિયે કહેલું
 છે કે, માણસનું અસ્થિ (હાડકું) થળ, વિષા, વીર્ય, પેશાબ, સ્ત્રીનું રજ
 યા આતંત્રવ, વસા, (હૃદયનો મેદ) મેદ, રૂધિર, ચીપડા, સળખમનું જલાદિ,
 મજ્જા આટલી ચીજો અપવિત્ર કહેવાય છે. માટે આટલી ચીજોમાંથી હર
 કોઈનો સ્પર્શ થાય તો અપવિત્રપણું સ્પષ્ટ સમજી લેવું. આ ઠેકાણે
 અથવા બીજે કોઈ ઠેકાણે પણ દૂધની મલમાં ગણત્રી કરી નથી. માટે સ્ત-
 નમાંથી કદાચિત્ દૂધનો આવ થાય તો પણ અપવિત્રતા લાગુ પડતી નથી.
 આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે તે સ્તનમાંથી નીકળતું દૂધ સર્વથા સ-
 વર્કાલ પવિત્રજ છે. કારણ કે એમ લખેલું છે કે, સ્ત્રીનું દૂધ દિવે પાન
 કરે તો અર્થાત્ પીયે તો ફરીથી સંસ્કારને પ્રાપ્ત થાયછે. માટે સર્વદા તે
 પવિત્ર નથી. અર્થાત્ સ્તનમાંથી જે આવ થાય તો તેનાથી અશુદ્ધિ નથી
 એમ જણવું. અશુદ્ધિ લખી છે તે પાન કરવામાં લખી છે, બીજે ઠેકાણે
 નહીં. અને જે એમ ન હોય તો શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે હાયોહાય અન્ન
 આપે તો, પ્રત્યક્ષ હાયોહાય લૂણ આપે તો અને માટીનું બક્ષણ કરે તો,
 ગોમાંસ ખાવા બરોબર બનેછે. ત્યારે તે પ્રમાણે કરનારના સ્પર્શમાં પૂરું
 અપવિત્રપણું પ્રાપ્ત થવુંજ જોઈયે, પરંતુ તેમ નથી. હવે શયન ખાતે દ્વિ-
 વે અપવિત્રપણું જણાવેલું છે. તે આ પ્રમાણે-કે નવ હિંદ્રવાળે અલંકૃત મલિન
 આ દેહ દિવસરાત્રિ મલને અભ્યા કરેછે અર્થાત્ મલિન થાયછે. માટે પ્રા-
 તઃકાલમાં સ્નાન કરવું, એ પરમશુદ્ધિ છે. નિદ્રા કરનાર માણસની ઉદ્રિષ્ટો
 ગંધપરશીવાવાળીઓ થાયછે. અને મલોથી કચો કરેછે. ઉત્તમ તથા અધ-

અંગે સર્વ સમાનતાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ ઠેકાણે પ્રમુખ (સારી રીતે મુતેસો) એ શબ્દથી બેઠેલો અથવા ચાલતો જે માણસ હોય છે તેની ઇન્દ્રિયોમાંથી લાગ, પરશેવો વિગેરેનો અભાવ હોય છે તેથી મુતેલા મનુષ્ય સમાન હોય લાગુ પડતો નથી. માટે તેવા માણસે આચમન કરવું, અને જો બેઠેલો માણસ અથવા ચાલતો માણસ હોય અને લાગ વિગેરેનો સ્વાદ થાય તો સ્નાન કરવું. જોકે દક્ષિ પ્રાતઃસ્નાનને લઈને શયન પર્યંતનો દોષ કહ્યો છે, તો પણ નિદ્રાવસ્થામાં ગમે તે વખતે દોષનું તુલ્યપણું છે. માટે નિદ્રાવસ્થામાં તે દોષ લાગુ છે એમ સમજવું. હવે કપડાં બદલાવ્યાં હોય તો આચમન કરવું. કારણ કે અદ્ય દોષ લાગુ પડે છે માટેજ. સંક્રાન્તિ-રથદ્રોહ્યમાં પરાશર લખે છે કે, ચૂકવામાં, શયનમાં, કપડાં પેહેરવામાં, આંસુ પડવામાં, કર્મ કરનાર મનુષ્યને જો ઉપર કહેલી બાબતોમાંથી કાંઈ પણ બને તો આચમન કરવું. અથવા જમણા કાનનો સ્પર્શ કરવો. એમજ બેઠાં બેઠાં અથવા ચાલતાં ચાલતાં પણ તેમ કરવું પ્રાપ્ત છે, એમ સમજ લેવું. કારણ કે પ્રોક્ત યુક્તિથી સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે ઉપર કહેલું શ્રોત્રાચમન (દક્ષિણ કર્ણનો સ્પર્શ) નબની શકે તે ઠેકાણે કરવાનું છે એમ જાણવું. સંક્રાન્તિ-રથદ્રોહ્યમાં લખે છે કે આચમન કરવું, અથવા ગાયના પાછલા ભાગનો સ્પર્શ કરવો, અથવા સૂર્યનું દર્શન કરવું, અથવા દક્ષિણ કર્ણનો સ્પર્શ કરવો. માર્કંડેયઋષિ પણ કહે છે કે, જો આચમન ન બને તો ગાયના પાછલા ભાગનો સ્પર્શ કરવો, તે પણ ન બની શકે તો સૂર્યદર્શન કરવું, અને તે પણ ન બની શકે તો દક્ષિણ કર્ણનો સ્પર્શ કરવો. આ દક્ષિણ કર્ણનો સ્પર્શયાજ્ઞવલ્ક્યઋષિયે પણ વખાણ્યો છે કે ગંગા દક્ષિણ કર્ણમાં વસે છે, અગ્નિ નાસિકામાં વસે છે. માટે બેયનો જો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો તત્કાલ મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે. હવે મુખમાંથી પડેલા થોડા પણ બિંદુ વસ્ત્ર વિગેરે ઉપર પડે તો તે જલ બિંદુઓ પવિત્ર છે એમ જાણવું પરંતુ વસ્ત્ર વિગેરે ઉપર પડ્યા હોય તો, શરીર ઉપર પડે તો પવિત્ર ન સમજવા. તે બાબતસર જોતમ કહે છે કે, મુખમાંથી જલના બિંદુઓ જો પડે તો ઉચ્છિદ્ર થતું નથી, પરંતુ તે શરીર ઉપર પડ્યા ન જોઈએ. વસ્ત્ર ઉપર પડે તો અપવિત્રપ્રણું થતું નથી. હવે કોઈને શુક્ત વચન (કઠોર અથવા અસંબદ્ધ) વચન કહેવામાં આવે તો તથા દ્રોષાવિદ્ધ એટલે અત્યંત ઘાટા કશદ્ધિથી શરીર લિપ્ત થાય તો પવિત્ર થવા માટે વિધિ કહેવાય છે સર્વ

શરીરની શુદ્ધિ થવા માટે આયમન કરવાનો પ્રકાર કહેવા છે. જેમ કે સ્નાન કરીને, પાન કરીને, છીક આવવાથી, શયન પછી, ભોજન કરીને, રસ્તામાં ફરી આવવાથી આયમન કરેલા માણસે પણ ફરીથી આયમન કરવું, અને કપડાં બદલાવીને પણ આયમન કરવું એ પ્રમાણે લખાયેલું છે. છઠાગપ-રિશિષ્ટ નામના ગ્રન્થમાં કહેલું છે કે, પિતૃસંબંધી મંત્રના ઉચ્ચારણમાં તથા કોઈ ન જોવાલાયક વસ્તુ જોવામાં આવે તો, અને અપાન વાયુના ત્યાગમાં, અત્યંત હસવામાં, અસત્ય બાપણ કરવામાં, માર્જાર તથા મૂષકનો સ્પર્શ કરવામાં, ક્રોધથી પેદા થનારી ગાળીમાં ધત્યાદિ સર્વ નિમિત્તામાં કર્મ કરનાર મનુષ્યે જલનો સ્પર્શ કરવો, તથા હૃદયનો સ્પર્શ કરવો, અને ભગવત્સેવામાં જે અપાનવાયુનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો સ્નાન કરવું પ્રાપ્ત છે, એ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે. 'અસ્લીલ બાપણ કરવું' તથા અધો-વાયુ (અપાનવાયુ) નો ત્યાગ કરવો. એ જોય બાબત કરવાની મનાઇ છે. વારાહપુરાણમાં ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે, માહારો સ્પર્શ કરતાં કરતાં જે માણસ અધોવાયુનો ત્યાગ કરે છે, તે માણસ વિષાસહિત પવનનું પાન કરે છે એમાં સંશય નથી. પાંચ વર્ષ માંખી થાય છે, સાત વર્ષ ઉંદર થાય છે, ત્રણ વર્ષ કૂતરો થાય છે, અને નવ વર્ષ પર્યંત કાચબો થાય છે. એ પ્રમાણે અપરાધોમાં ગણના કરવામાં આવી છે, તથા તે બાબતસર ફલ કહેવામાં આવ્યું છે. અઞ્જણ થયું હોય તો સ્નાન કરવાને કહેલું છે. કારણ કે અધોવાયુ ધણું કરીને અઞ્જણથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ભગવત્સેવામાં અધોવાયુનો ત્યાગ થવાથી સ્નાન કરવું યોગ્ય છે. મીંદડીનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરવાને કહ્યું છે તો તે બાબતમાં એમ સમજવાનું છે કે, માર્જારને સ્પર્શ કરનાર તરફથી સ્પર્શ કરવામાં આવે તો તેણે સ્પર્શ કરનારે સ્નાન કરવું એમ સમજવું. ગામનો કૂકડો, કાગડો, મીંદડો, ગધેડો અને ઉંટ તથા કૂતરું અને સૂર, આટલાં અપવિત્ર જનવરોનો સ્પર્શ થાય તો વસ્ત્રસહિત જલમાં પ્રવેશ કરવો, એમ અંગિરા ઋષિયે સ્પર્શની બાબતમાં અપવિત્રતા જણાવી છે. અને એમ જે ન હોય તો, એટલે માર્જાર પોતે જનતે ચલાવીને બીજા મનુષ્યનો સ્પર્શ કરે તો તે સ્પર્શ દૂષિત ગણવામાં આવતો નથી. કારણ કે શાસ્ત્રમાં એમ લખ્યું છે કે માર્જાર, કડછી, તથા પવન સદા પવિત્ર છે. તો આ બાબતમાં બાધ આવે, માટે ચલાવીને જે આપણે માર્જારનો સ્પર્શ કરિયે તો આપણને સ્નાન પ્રાપ્ત થાય છે, નહીં તો નહીં. અથવા વાસણ વિગેરેનો સ્પર્શ કરે તો તે પવિત્રજ

૧ ન બોધવાના બોલો બોલવા તેને સંસ્કૃતમાં અસ્લીલ એમ કહે છે.

રહે છે અને શરીરનો સ્પર્શ કરે તો સ્નાન કરવું. દક્ષિણ પાંડિતોના મન્યોમાં તો એમ લખ્યું છે કે, ભોજનમાં પૂજાદિ કર્મોમાં માર્ગરના પૂંછનો સ્પર્શ થાય તો સ્નાન કરવું. એ શિવાયના બીજા સ્થલોમાં પવિત્રપણું છે. રતનાવલી નિર્બંધમાં કહ્યું છે કે માર્ગરના પૂંછનો સ્પર્શ ભોજન તથા કર્મકાલમાં બ્રાહ્મણ કરે તો સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે, આજ સનાતનકાલની વિધિ છે, એમજ અસ્નાત (વગર સ્નાન કરેલ) વિગેરેનો સ્નાત એટલે સ્નાન કરનાર મનુષ્ય વસ્ત્ર વિગેરે વચ્ચેમાં હોય અને તેના સ્પર્શથી તેનો સ્પર્શ થાય તો (નાહાયેલો માણસ, અને વગર નાહાયેલો માણસ) બે બેઠા હોય અને વચ્ચેમાં કોઇ વસ્ત્ર વિગેરે પડેલું છે અને તે વસ્ત્રનો સ્પર્શ વગર નાહેલા બાણીયે કર્યો છે, અને તે વસ્ત્રનો પાછો સ્પર્શ નાહેલો કરે તો પ્રત્યેતાના વચ્ચેથી સ્પર્શ કરનારે સ્નાન કરવું જોઇયે. અને કોઇ વિગેરેના વચ્ચેમાં અંતર હોય અને જો સ્પર્શ થાય તો આચમન કરવું. કારણ કે સદાચારથી, તેમજ બિન-પદ્ધતિથી રેશમી વિગેરેના અંતરમાં જો સ્પર્શ થાય તો પણ તેમજ કરવું ॥ ૧૩ ॥

॥ ૧૪ ॥ અથ વસ્ત્રાદિવિષયે શુદ્ધિવિચારઃ ॥

મૂ૦—તન્નાઽહતસ્ય વસ્ત્રસ્ય પ્રોક્ષણાચ્છુદ્ધિઃ । અહતાનાં પ્રોક્ષ-
ણમિત્યેકે “ અહતં યંત્રનિર્મુક્તમ્ ” હત્યપરાકે વાયુપુરાણાત્ ॥ इदं
च मंगल एव शस्तमिति पृथ्वीचंद्रोदये ॥ “ અહતં યંત્રનિર્મુક્ત
વાસઃ પ્રોક્તં સ્વયંભુવા ॥ શસ્તં તન્માંગલિકયેષુ તાવત્કાલં ન સર્વ-
દા ” इति भृगुसत्यतपसोर्वाक्यादुक्तम् ॥ अतो यदहतं वासस्तत्सर्व-
कर्मसु शुद्धं तल्लक्षणं तु पृथ्वीचंद्रोदये पुलस्त्यशातातपौ सदाचार-
चंद्रोदये कात्यायनश्चाह ॥ “ ईषदौतं नवं श्वेतं सदशं यज्ञ धारि-
तम् ॥ अहतं तद्विजानीयात्पावनं सर्वकर्मसु ” इति ईषदौतमिति
वारैकं रजकेन निर्णिक्तं ईषदौतं केवलजलमात्रप्रक्षालितमिति पृथ्वी-
चंद्रः ॥ तथा सदाचारचंद्रोदये ॥ “ अष्टहस्तं नवं श्वेतं सदशं यज्ञ
धारितम् ॥ अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनम् ” इति च ॥

૧ કાચિત્ શુદ્ધિપદં ન વ્રણયતે.

अत्रैवं मम प्रतिभाति आचारतिलके “शुक्रशोणितसंछर्दि श्लेष्मभूत्रपु-
 रीषकम् ॥ स्निग्धदुर्गन्धिजीर्णानि नव दोषाश्च वाससि ” इति कथ-
 नादेतद्दोषराहित्यमेव नवत्वम् ॥ अन्यथा यन्न धारितमित्यस्य वैय-
 ध्यापत्तेः ॥ श्वेतमित्यनिषिद्धवर्णांतरस्याप्युपलक्षकम् “ सवस्त्रोप-
 स्करैर्युक्ता शय्या रक्तांशुकानि च ॥ पुष्पाणि चैव शुद्धानि प्रोक्षि-
 तानि न संशयः ” इति मर्यादासिंधौ बृहत्पराशरवाक्यात् ॥ द्विती-
 यवाक्ये “ अष्टहस्तमित्यहतं वास परिधत्ते ” इति श्रुत्यादिष्वहत-
 स्य परिधानत्वबोधनात् दर्हत्वबोधकं न तु लक्षणस्यापि घटकम् ॥
 तथासत्यधारि तमीषद्वौतं “ अधारितं नवं ” अधारितं श्वेतमधा-
 रितं सदशमिति चतुर्विधमहतं भवति ॥ ततश्च तत्तत्कर्माणि तस्य
 तस्य पवित्रत्वं सुखेनैव संभवति ॥ यथा ईषद्वौतस्य तस्य यज्ञादि-
 कर्माणि । नवस्य प्रावरणादौ उज्ज्वलस्य चित्रकौमुभादेः सुवासि-
 नीराधादामोदरार्थकदानादिषु । सदशस्य गुर्जराणां परिणयकाले
 कन्यापरिधानादिषु ॥ नवमप्यक्षालितं तु न भगवदुपयोगि ॥ वारा-
 हपुराणे “ नीलीरंजितवस्त्रं यो मर्त्यो मह्यं निवेदयेत् ॥ नवमक्षा-
 लितं चैव रौरवे नरके वसेत् ” इति निंदनात् ॥ ततश्च नीलीरंजि-
 ताक्षालितव्यतिरिक्तानां सर्ववर्णानां नवीनानां वस्त्राणां तथा म-
 नुष्यानुपभुक्तानां धौतानां चित्राणां रक्तानां च निर्मलानां वस्त्रा-
 णां प्रोक्षणादेव शुद्धया भगवत्कर्मणि तेषां स्पर्शा न दोषावहः ॥
 किंच मर्यादासिंधौ मेध्यस्य चातुर्विध्यं देवलेनोक्तं व्याख्यातं च ॥
 “ शुचि पूतं स्वयं शुद्ध पवित्रं चेति केवलम् ॥ मेध्यं चतुर्विधं लोके
 प्रजानां मनुरब्रवीत् ॥ नवं वा निर्मलं वापि शुचीति द्रव्यमुच्यते ॥
 शुद्ध पवित्रं पूतं शुद्धमित्यभिधीयते ॥ स्वयमेव हि यद्रव्यं केवलं
 मेध्यतां गतम् ॥ स्थावरं जंगम वापि स्वयंशुद्धमिति स्मृतम् ॥ अ-

न्यद्रव्यैरदृश्यं यत्स्वयमन्यांश्च शोधयेत् ॥ इव्यकव्येषु यत्पूज्यं त-
 त्पावित्रमिति स्मृतम् ” इति ॥ अत्र प्रथमश्लोके केवलमित्यस्य अमे-
 ध्यलेपहीनमित्यर्थः ॥ द्वितीयश्लोके शुचिसंज्ञं लक्षयति नवमित्या-
 दि ॥ तत्र नवमित्यचिरजातम् ॥ तदप्युपभोगात्प्रागेव वर्जितमिति
 वक्ष्यमाणत्वात् ॥ निर्मलमित्यनवमपि यन्मलशून्यम् ॥ अग्रिमार्धे
 'तस्यैव संज्ञांतरमाह ॥ तत्राद्यः शुद्धशब्दः स्वयंशुद्धपरः । द्विति-
 यस्तु शुचिपर्यायः ॥ एवं च शुचिद्रव्यमेव पुनः पूतादिसंज्ञायोगि
 नवत्वानिर्मलत्वसद्भावात् ॥ संज्ञाभेदस्तु वक्ष्यमाणतत्तदुपाधियोगा-
 र्थम् ॥ शुचीन्युदाहरति ॥ “ अथ सर्वाणि धान्यानि द्रव्या^१ ण्या-
 भरणानि च ॥ अवर्ज्याज्ञातानि शुचीन्येतानि केवलम् ” इति ॥
 अत्रात्यंतमवर्ज्यं अवर्ज्यावर्ज्यं तद्यथा स्यात्तथा ज्ञातानि अवर्ज्या-
 वर्ज्यज्ञातानि केवलमित्यमेध्यलेपवर्ज्यं ॥ पूतसंज्ञं लक्षयति ॥ “ व-
 र्जिते निर्मले द्रव्ये शुचिसंज्ञा प्रवर्तते ॥ तस्मिन्नेव हि कर्मण्ये पूतसं-
 ज्ञा पुनर्भवेत् ” इति ॥ वर्जिते उपभोगशून्ये च निर्मले वा द्रव्ये
 कर्मार्थं कृतप्रोक्षणादिसंस्कारे भवतीत्यर्थः ॥ पूतसंज्ञोपाधिं दर्शयति ॥
 “ तद्यच्छुद्धं न कर्मण्यं शुचीत्याहुद्विजायतः ॥ निर्मल संस्कृतं
 द्रव्यं क्रियार्थं पूतमुच्यते ” इति ॥ एतेन शुचरेव द्रव्यस्य क्रत्वर्थ-
 संस्कारयोगः पूतसंज्ञोपाधिरित्यर्थः ॥ स्वयंशुद्धं लक्षयति स्वयमेव
 हीत्यादि यद्द्रव्यं गृहादिकममेध्यलेपहीनं अशुचिस्पर्शमात्रदूषितं सत्
 स्वयमेव पुरुषव्यापारं विनैव वायुरग्निमात्रेणैव शुद्धतां याति त-
 त्स्वयंशुद्धमित्युक्त इत्यर्थः ॥ तदेवोदाहरति ॥ वसतिश्चमसो यानं
 वाहने साधनानि च ॥ क्षुरो नौरासनं चेति स्वयंशुद्धमिति स्मृतम् ”
 इति ॥ वसतिर्गृहम् ॥ चमसो होतृचमसादि ॥ यानं रथादि ॥ वा-
 हनं हयादि ॥ साधनं खड्गादि ॥ शेषं स्फुटम् ॥ तथा “ पशवश्च

स्वयंशुद्धा योषितश्चानृतौ तथा ॥ ब्रह्महत्यादि नारीणां ऋतुकाले
 हि संस्पृशेत् ॥ आकराश्च स्वयंशुद्धा द्रव्याणामिति निश्चयः ॥ क्रीतं
 च व्यवहारिभ्यां पण्यंशुद्धमिति स्मृतम् ॥ अदृष्टं वाक्प्रशस्तं च स्व-
 यंशुद्धं च केवलम् ॥ त्रिण्येतानि विशुद्धानि भगवान् मनुरब्रवीत् ”
 इति ॥ एतानीत्यदृष्टादीनि ॥ विशुद्धानीति शुद्ध्यंतरानपेक्षाणि ॥
 पवित्रं लक्षयति ॥ अन्यद्रव्यैरित्यादि ॥ अनेन शुचिर्न एवान्यादू-
 ष्यत्वमन्यशोधकत्वं वा पवित्रसंज्ञोपाधिरित्युक्तम् तदेवोदाहरति ॥
 “ अजाश्वं मुखतो मेध्यं गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः ॥ पुष्पितास्तरवो
 मेध्या ब्राह्मणाश्चैव सर्वदा ॥ भस्म क्षौद्रं सुवर्णं च सदर्भाः कुतपा-
 स्तिलाः ॥ अपामार्गशिरिषार्काः पद्ममामलका मणिः ॥ माल्यानि
 सर्षपा दूर्वाः सदा भद्राः प्रियंगवः ॥ अक्षताः सिकता लोहा ह-
 रिद्रा चंदनं यवाः ॥ पलाशखदिराश्वत्थतुलसीधातकीवटाः ॥ एता-
 न्याहुः पवित्राणि ब्रह्मज्ञा हव्यकव्ययोः ॥ पौष्टिकानि मलघ्नानि
 शोधनानि च दोहिनाम् ॥ तेष्यापो गोशकृन्मृच्च पवित्राणि विशेषतः ॥
 सर्वाशुचिविशुद्ध्यर्थं सर्वेषां सर्वतः सदा ” इति ॥ अतो नवत्वनि-
 निर्मलत्वाभ्यां शुचेर्वस्त्रादिपदार्थस्य शंखोदकप्रोक्षणादेना संस्का-
 रेण पूतत्वादापि तथेति ^१ न तत्र स्पर्शदोषः ॥ यत्तु कर्मठा ऊषा-
 दिना चैलनिर्णेजकधीतानां पुनः प्रक्षालनेऽपि शोधकद्रव्यदोषादु-
 ष्टत्वं मन्यते ॥ तत्तु तैत्तिरीयश्रुतौ सदृश्यावृत्कामनया विहितस्य
 दाक्षायणयज्ञस्य कर्तारं प्रत्येव नत्वन्यान् प्रति श्रुतौ तस्यैतद्गतं
 नानृतं वदेन्नमा ५ समश्रियान्न स्त्रियमुपेयान्नास्य पल्यूलनेन वासः
 पल्यूलयेयुरेताद्धि देवाः सर्वे न कुर्वतीति ” तं प्रत्येव विधानात् ॥
 अतस्तत्सहपाठितव्रतांतरसाहित्य एव युक्तमिति ॥ किंच ॥ एकाद-
 शस्कंधे ॥ “ द्रव्यस्य शुद्ध्यशुद्धी च द्रव्येण वचनेन च ॥ संस्कारे-

नाथ कालेन महत्त्वालपतयाथ वा शक्त्याशऽक्त्याथवा बुद्ध्या
 समृद्ध्या च यदात्मने ॥ अयं कुर्वति हि यथा देशावस्थानुसारतः”
 इति भगवद्वाक्यात् ॥ श्रीधरीये च ॥ “ देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं
 द्रव्यप्रयोजनम् ॥ उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शुद्धिं प्रकल्पयेत् ”
 इति बौधायनीयवाक्याच्च ॥ स्वशक्तिसमृद्ध्यादिकं द्रव्यस्वरूपं
 द्रव्यप्रयोजनादिकं चालोच्य द्रव्याशौचस्य कल्पनीयत्वादनुशास-
 नादपि तदालोच्य तादृशस्पर्शं दोषाभावः ॥ तेन वितानप्रतिसीरा-
 दीनां नवीनकरणाशक्त्यापि तथेति बोध्यम् ॥ भगवद्वाक्यार्थस्तु
 ॥ द्रव्यस्य पात्रवस्त्रादेः शुद्ध्यशुद्धी ॥ द्रव्येण तोयादिना शुद्धिः ॥
 सूत्रादिना त्वशुद्धिः ॥ वचनेन शुद्धमशुद्धं वेति संदेहे इदं शुद्धम-
 स्तीत्यादिरूपेण ब्राह्मणवचनेन शुद्धिः ॥ नेत्यादिरूपेणाशुद्धिः ॥
 संस्कारेण प्रोक्षणादिना पुष्पादिशुद्धिः ॥ अवघ्राणादिना त्वशुद्धिः ॥
 अथ कालेन ॥ दशाहादिना नवोदकादेः शुद्धिः ॥ विपरीतेना-
 शुद्धिः ॥ तदुक्तम् ॥ “ काले मेघोदकं ग्राह्यं वर्ज्यं तु व्यहमेव हि ॥
 अकाले दशरात्रं स्यात्ततः शुद्धिर्विधियते ” इति ॥ तथा ॥ अन्ना-
 देरपर्युषितस्य शुद्धिर्विपरीतस्याशुद्धिः ॥ महत्त्वालपतया तथा ॥
 अंत्यजाद्युपहतानां तडागाद्युदकानां महत्त्वालपत्वाभ्यां शुद्ध्यशुद्धी
 शक्त्याशक्त्या सूर्योपरागादौ सूतकादौ चान्नादे शक्तान् प्रत्य-
 शुद्धिरशक्तान्प्रति तु शुद्धिः ॥ बुद्ध्या पुत्रजन्मादेर्दशाहाद्वहिर्ज्ञानेन
 शुद्धिः ॥ समृद्ध्या जीर्णमलवद्द्रव्यादेः समृद्धान्प्रत्यशुद्धिः ॥ द-
 रिद्रं प्रति शुद्धिः ॥ तत्रापि विशेषमाह यदात्मन इत्यादि ॥ एते
 द्रव्यवचनादयो द्रव्याशुद्धिद्वारा आत्मने यदयं कुर्वति तद्देशावस्था-
 नुसारत एव यथावत्कुर्वति न तु सर्वतः ॥ तथाहि ॥ निर्भयदेश
 एव स्नानादिना शुद्धिं कुर्वति ॥ न तु चोराद्याकुले ॥ तथा रोगा-

दिरहितयुवाद्यवस्थायामोवधं कुर्वति ॥ न तु बाल्यादपि रोगाद्यव-
स्थायां चेति बौधायनवाक्यं स्फुटार्थम् तथा सति यद्वाह्येऽप्यु-
क्तम् ॥ प्रत्यहं क्षालयेद्वस्त्रं दैवे पित्र्ये च कर्मणि ” इति ॥
यच्च लैंगे देवकार्योपयोग्यनां प्रत्यहं शौचमिष्यते ” इति ॥
तदपि वर्षादिव्यतिरिक्तकाल एवेति बोध्यम् ॥ वर्षादौ तु दिनांतरे
क्षालितानां कर्माहृत्याय प्रोक्षणमेव शुद्ध्युपायः ॥ स एव च भग-
वते महाराजोपचारेण पूजाकरणेऽपि बोध्यः ॥ कालकृतदोषस्य
तेनापि^१ परिहारादिति ॥ तथा ॥ अस्नातेन काष्ठादिभिर्धौतवस्त्रा-
स्याऽऽनयनेऽपि न दोषः ॥ उपाकर्तव्यपशोः स्पर्शस्थले तदन्वारं-
भणे यजमानमृत्युरनन्वारंभणे स्वर्गलोकाद्भानिरिति दोषौ प्रदर्श्य
वयाश्रपणीभ्यामन्यामन्वारभते तन्नैवान्वारब्धंनैवानन्वारब्धमित्यु-
भयदोषोपशमार्थं श्रावितस्य स्पर्शन्यायस्याऽत्रापि स्पर्शदोषाभावा-
यांगिकारे बाधकाभावात् ॥ केचित्तु ॥ आविकं पट्टकूलं च कृष्णा-
जिनमथापि वा ॥ एभिः प्रेवाष्टितं वस्त्रं प्रोक्षणादेव शुद्ध्यति” इति
वचनमपि पठन्ति ॥ न च “ वस्त्रार्थंतरितस्पर्श ” इति प्रचेतोवचन-
विरोधः ॥ ^२ तस्याऽस्पृश्यस्पर्श विषयत्वेन विषयभेदात् ॥ किं चा-
पारार्के स्मृत्यंतरेण मर्यादासिंधौ देवलेनामेध्यस्य चातुर्विध्यमुक्तम्
॥ “ दूषितं दुष्टं कश्मलं चैव लिङ्गि नाम् ॥ चतुर्विधममेध्यं च सर्वं
व्यालंयास्यते पुनः ॥ शुच्यप्यथुचि संस्पृष्टं द्रव्यं दूषितमुच्यते ॥
अभक्ष्यभोज्यपेयानि वर्जितानिप्रचक्षते ॥^३ व्यंगः पतितचांडालौ ग्रा-
म्यकुक्कुटसूकरौ ॥ श्वा च नित्यं विवर्ज्याः स्युः षडेते कर्मतः समाः ॥
सत्रणः सूतकी सूती मत्तोन्मत्तजस्वलाः ॥ मृतबंधुरशुद्धश्च वज्र्या
एते स्वकालतः ॥ स्वेदाश्रुविदवः फेनो निरस्तं नखलोम च ॥ आर्द्रं
चर्मासृगित्येतदुष्टमाहर्षनीषिणः ॥ मानुषास्थि वसा विष्टा रेतोमूत्रा-

१ प्रोक्षणादिना. २ वचनस्य. ३ त्यक्त इति पाठांतरमपराकं.

तेवानि च॥ कुणपं पूयमित्येतत्क श्मलं समुदाहृतम्” इति॥ “दूषितैः
 प्रोक्षणेनापि शुद्धिरुक्ता विधानतः ॥ दृष्टैर्मार्जनसंस्कारैः कश्मलैः
 सर्वथा सजेत्” इति च ॥ अत्र लिंगिनामिति दंडादिलिंगधारि-
 णाम् ॥ अभक्ष्यत्यत्र नञस्त्रिष्वपि संबंधः ॥ व्यंगो जन्मत एवांग-
 हीनः॥ त्यक्त इति पाठे ज्ञातिबाह्यः ॥ नित्यं विवर्ज्या इति सर्वदै-
 वास्पृश्याः ॥ उन्मत्त इति चित्तविक्षेपवान् ॥ दूषितैर्दृष्टैरित्यत्र
 दूषितस्येति शेषः ॥ कश्मलैरित्यत्र दूषितस्मिति शेषः ॥ स्फुटमन्यत् ॥
 एवं सत्यज्ञातस्य एतेष्यनंतर्भावादप्यदोषः ॥ किंच ॥ आश्वलाय-
 नस्मृतौ ॥ “परिधाने सितं शस्तं वासः प्रावरणे तथा ॥ पटुकूलं
 यथालभं ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ आविकं त्रसरं चैव परिधाने परि-
 त्यजेत् ॥ शस्तं प्रावरणे प्रोक्तं स्पर्शदोषो नहि द्वयोः ॥ भोजनं च
 मलोत्सर्गं कुरुते त्रसराटतः प्रक्षाल्य त्रसरं शुद्धं पटुकूलं सर्वदा शुचि”
 इति कथनात् ॥ “रेतःस्पृष्टं शचस्पृष्टं स्पृष्टं मूत्रपुरीषयोः॥ रजस्बला-
 भिः संस्पृष्टमाविकं तु सदा शुचि” इत्याविकस्यांगिरसा कश्मल-
 स्पर्शेऽप्यदुष्टत्वं कथनाच्च तद्वेष्टितस्य कुतो दोषसंसर्गः ॥ तस्मान्ना-
 यमाचारो दुष्ट इति निश्चयः ॥ मूत्राद्युपघाते तु वस्त्रं दुष्यत्येव ॥ त
 दाहापरार्कं यमः ॥ “यदि मूत्रपुरीषाभ्यां रेतसा रुधिरेण वा ॥
 चैलं समुपहन्येत अग्निः प्रक्षालयेत्तु तत् ॥ यद्यंभसा न शुद्ध्येत्तु
 वस्त्रं चोपहतं दहम् ॥ छेदनं तस्य दाहो वा यन्मात्रमुपहन्येत” इति॥
 मद्याद्युपघातेऽप्येवम् ॥ उज्जिष्ठोपघाते तु क्षालनमर्थादेव सिध्यम् ॥
 यानि तु “सोषैरुदकगौमूत्रैः शुद्ध्यत्याविककौशिकम् ॥ सश्रीफलै-
 रंगुपदसारिष्टैः कुतपं तथा ॥ सगौरसर्षपैः क्षौमम्” इत्यादीनि
 याज्ञवल्क्यवाक्यानि ॥ तानि त्वधूना नाद्रियं ते ॥ किंत्वाविकादीनि

४ इति हेतोः अस्नातेन काष्ठादिमिथौ तद्वस्त्रस्यापनयनेऽदोष इति
 संबंधः. ५ पटांबरविशेषम् । क्षौमं दुकुलं स्यादेव तु निवीतं प्राचुतं
 त्रिष्वित्यमरः

વસ્ત્રાણિ તત્તર્થિર્નેજકૈરવશોધ્યંતે ॥ તદાપિ યુક્તમ્ ॥ એકાદશસ્કંધે ॥
 “અમેધ્યલિપ્તં યથેન ગંધલેપં વ્યપોહતિ ॥ ભજતે પ્રકૃતિં તસ્ય તચ્છો-
 ચં તાવદિષ્યતે ” इति भगवता फलतौल्यस्यैवादरणात् ॥ अतस्त-
 ध्वावनोत्तरं प्रोक्षणादिकरणं सम्यगेवेति ॥ किंचांगेराः ॥ “शंचा
 ‘महार्धरोमाणां वाय्वग्नयर्केदुरश्मिभिः ” इत्यप्युक्तम् ॥ एवमेव र-
 ज्ज्वादीनां वस्त्रवच्छुद्ध्यः ॥ तथाह व्यासः ॥ “वस्त्रं मृदंभसा शु-
 द्धयेद्रज्जुवैदलमेव च ॥ रज्ज्वादિકं चातिदुष्टं त्याज्यं तन्मात्रमेव
 च” इति ॥ या लोके ‘निवार’ इत्युच्यते सापि रज्जુभेद एव तत्कार-
 थ्यकरणादाति ज्ञेयम् ॥ १४ ॥

॥ ૧૪ ॥ હવે વસ્ત્ર વિગેરેનો શુદ્ધિવિચાર ॥

ગૂઠ ૧૦-વસ્ત્ર બાબતમાં અહતવસ્ત્ર (સંયામાંથી નિકળેલું) ને
 વસ્ત્ર તેની શુદ્ધિ પ્રોક્ષણ કરવાથી થાય છે. એમ અપરાર્ક તથા વાયુપુરાણ
 જણાવે છે, અને પૃથ્વી ચન્દ્રોદય મંથ જણાવે છે કે, આ અહત નામનું
 કપડું મંગલકાર્યમાં પ્રશસ્ત છે. સ્નાયંભૂ મનુ લખે છે કે, યંત્રમાંથી નિ-
 કળેલું કપડું અહત એ નામથી બોલાય છે, માંગલિક કાર્યોમાં વખાણવાલા-
 ચક છે પરંતુ તેટલોજ વખત સર્વ કાલ નહીં, એમ ભૃગુ તથા સત્ય-
 તપાન્નપિ થો પણ કહે છે. માટે અહત નામનું કપડું સર્વ કર્મમાં શુદ્ધ
 છે, અને તેનું લક્ષણ પૃથ્વીચન્દ્રોદયમાં પુલસ્ત્ય તથા શા-તાતપ અને
 સદાચારચન્દ્રોદયમાં કાત્યાયન ઋષિ કહે છે કે, એકવાર ધોખીયે ધોયે-
 લું ને કપડું તે અથવા પૃથ્વીચન્દ્ર કહે છે કે ફક્ત જલથીજ ધોયેલું ક-
 પડું, તે અને નવીન (નવું) સફેત તથા સદૃશ કોઈએ ધારણ કરેલું નહીં,
 એવા લક્ષણવાળું ને કપડું તેને અહત એ નામ આપવામાં આવે છે અને
 તે સર્વ કર્મમાં પવિત્ર ગણવામાં આવે છે, તેમજ સદાચારચન્દ્રોદયમાં
 કહે છે કે, આઠ હાથનું નવીન સફેત અને સદૃશ તથા અધારિત ને કપડું
 હોય તે અહત એમ કહેવાય છે અને તે સર્વ કર્મમાં પાવન તરીકે ગણ-
 વામાં આવે છે. આ ધર્મશાસ્ત્રનાં વચનોની બાબતમાં ગ્રંથકર્તા (શ્રીપુર-
 પોતમજી મહારાજ) આજ્ઞા કરે છે કે, મને એમ બાસે છે કે આચાર-

તિલકમાં વીર્ય, રૂધિર, ઉલ્લી, શ્લેષ્મ, મૂત્ર, પુરીપ, (વિષ્ણ) ચિકિત્સાથી, દુર્ગંધી પદાર્થ, અને જીર્ણપણું, આ નવ દોષ કપડામાં કહેલા છે. માટે આ દોષથી રહિત જે વસ્ત્ર, તે વસ્ત્રને નવીન તરીકે કહેવામાં આવે છે. નહીં તો ધારણ કરેલું એ શબ્દ ઉપરથી વ્યર્થતા સિદ્ધ થાય; માટે લક્ષણમાં ધારણ ન કરેલું એમ લખ્યું છે. લક્ષણમાં વળી લખે છે કે સંકેત અર્થાત્ બીજા રંગવાળું નહીં એમ નિર્ણય થાય છે. એટલે નિષિદ્ધ વર્ણવાળું નહીં એમ સમજવું. વસ્ત્ર તથા ઉપસ્કરવાળી શેયા, લાલ કપડાં અને પુખ્તો, આટલા પદાર્થો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે એ બાબતમાં સંશય નથી એમ મર્યાદાસિંહુ નામના ગ્રંથમાં બૃહત્પરાશરનું વચન છે. માટે હવે બીજા વાક્યમાં અષ્ટ હસ્ત (આઠ હાથનું) એમ લખેલું છે અને શ્રુતિમાં પણ એમ કહ્યું છે કે, અહતવસ્ત્રને ધારણ કરે, એ પ્રમાણે શ્રુતિ વિગેરેમાં અહતવસ્ત્રનું ધારણ જણાવ્યું છે તો, તે જણાવવાથી એમ જણાય છે કે, અહત નામક વસ્ત્ર ધારણમાં યોગ્ય છે. તો તે ઉપરથી અહતવસ્ત્રનું લક્ષણ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. ફક્ત અહતવસ્ત્ર ધારણ કરવા લાયક છે એમ સમજવાનું છે. અહત નામક વસ્ત્ર ચાર પ્રકારનું જણવું, તે આ પ્રમાણે. એક નહીં ધારણ કરેલું અને જરા ધોયેલું. બીજું નહીં ધારણ કરેલું અને નવીન. ત્રીજું નહીં ધારણ કરેલું અને સંકેત. ચોથું નહીં ધારણ કરેલું અને સદૃશ (છેડવાળું.) આ પ્રમાણે એ અહત નામનું કપડું ચાર પ્રકારનું થાય છે અને જુદાં જુદાં કર્મોમાં તેનું તેનું પવિત્રપણું સુખથી સંભવે છે. જેમ કે ચાર જાતમાંથી પેહેલી જાતનું અહત વસ્ત્ર યજ્ઞ વિગેરે કર્મોમાં કામ આવે છે, અને બીજી જાતનું અહત વસ્ત્ર ઝોઢાડવા વિગેરેમાં ઉપયોગી થાય છે, અને ત્રીજી જાતનું અહત વસ્ત્ર ચિત્રવિચિત્ર કસુંબા વિગેરેથી રંગેલું વસ્ત્ર સુવાસિનીયો માટે તથા શ્રીરાધા દામોદરને અર્પણ કરવા માટે યા દાનાદિ માટે ઉપયુક્ત થાય છે. તથા ચોથી જાતનું અહત નામક વસ્ત્ર ગુજરાતના મનુષ્યો વિવાહમાં કન્યાને પેહેરાવવા માટે ઉપયુક્ત કરે છે. હવે નવું અને વગર ધોયેલું વસ્ત્ર ભગવાનને ઉપયુક્ત થતું નથી. વારાહપુરાણમાં ભગવાન કહે છે કે, જે માણસ ગળાથી રંગેલું વસ્ત્ર મને અર્પણ કરે છે તે માણસ તથા નવીન અક્ષાહિત (વગર ધોયેલું) વસ્ત્ર અર્પણ કરનારો અવશ્ય રૌરવ નામના નરકમાં જાય છે. આ પ્રમાણે ગળાનું રંગેલું નવું તથા વગર ધોયેલું કપડું અર્પણ કરવા માટે નિંદા લખી છે. સારાંશ આ છે કે, સર્વ જાતનાં નવીન કપડાં તથા મનુષ્યોએ વગર

ધારણ કરેલાં ધોષેલાં, રંગમેરંગી, લાલ અને નિર્મલ વસ્ત્રોનો સ્પર્શ થાય તો પ્રેક્ષણથી શુદ્ધિ થાય છે. અને જમવતસંજ્ઞાની કર્મમાં તેનાં કપડાંનો સ્પર્શ, દોષને ઉપત્ત કરનારો થતો નથી. વળી અર્ચાદીસિંધુ નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, મેધ્ય (પવિત્ર પદાર્થ) ચાર પ્રકારનો છે એમ દેવદત્ત ઋષિયે કહ્યું છે તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે. એક શુચિ, બીજું પૂત, ત્રીજું સ્વયંશુદ્ધ, અને ચોથું પવિત્ર. આ પ્રમાણે મનુજે પણ પ્રજા માટે જણાવ્યું છે. નીતિ અથવા નિર્મલ જે પદાર્થ હોય છે તે શુચિ તરીકે કહેવાય છે, શુદ્ધ તરીકે, પવિત્ર તરીકે, પૂત તરીકે, અથવા શુદ્ધ તરીકે કહેવાય છે. જે પદાર્થ પોતે જાતેજ શક્ત મેધ્યતા (પવિત્રપણા) ને પ્રાપ્ત થાય છે પછી તે પદાર્થ સ્થાયર હોય અથવા જન્મમ હોય તો તે પદાર્થ સ્વયંશુદ્ધ તરીકે કહેવાય, અને બીજા પદાર્થોથી પોતે દૂષિત થતો નથી, અને જે તેનો બીજા પદાર્થને સ્પર્શ થાય તો તેને શુદ્ધ કરી આપે અને દેવ પિતૃના કાર્યમાં પરમ પૂજ્ય તે પદાર્થ પવિત્ર તરીકે જાણવો. આગળ નીતિ અથવા નિર્મલ જે પદાર્થ તે શુચિ કહેવાય છે. એ ઠેકાણે નીતિ શબ્દનો અર્થ તરતનું પેદા થયેલું અર્થાત્ બીજાને ધારણ કરેલું નહીં એમ સમજવો, અને નિર્મલ એટલે મજાદિવિનાનું એમ સમજવું. આ ઠેકાણે શુદ્ધ શબ્દ અને સ્વયંશુદ્ધ શબ્દ એ બન્ને શબ્દો શુચિશબ્દના પર્યાય છે એમ જાણવું, અને શુચિશબ્દ છે તે પોતેજ કારણને લઈને પૂત વિગેરે નામેને ધારણ કરે છે. આ ઠેકાણે પવિત્ર પદાર્થો ગ્રંથકારોએ કેટલા ગણેલા છે તે ગણાવીએ છિયે તે આ પ્રમાણે. સર્વ જીવનાં અનાજ, સર્વ જીવના પદાર્થો (વસ્ત્ર વિગેરે) અને આબરણો (દાગીના) સર્વથા વર્ણિત પદાર્થોથી જાણવામાં આવે ત્યારે પવિત્ર તરીકે ગણવાં. નિર્મલ જે પદાર્થ જેને અપવિત્ર પદાર્થનો સંસર્ગ નથી થયો ત્યારે તે નિર્મલ પદાર્થ શુચિ એ નામથી જાણવામાં આવે છે, અને તેજ કર્મદાયક બ્યારે થાય ત્યારે પૂત આ પદાર્થ છે એવી રીતે જાણવાય છે (ક્યારે કે બ્યારે તે પદાર્થનો ઉપયોગ થયો નથી અને કોઈ દેવી કર્મ માટે બ્યારે તેની ઉપર પ્રેક્ષણ વિગેરે કરવામાં આવે. સારાંશ કે કંઈ સંસ્કાર કરવામાં આવે ત્યારે), પૂત એવું દ્રવ્ય (પદાર્થ) નું નામ ક્યારે પડે છે તે આ પ્રમાણે જે પદાર્થ શુદ્ધ છે પરંતુ કર્મમાં લેવા લાયક નથી તો તેને શુચિ એમ કહેવાય. નિર્મલ છે, સંસ્કારવાળું છે એવું જે દ્રવ્ય (પદાર્થ) તે હર કોઈ જીવની ક્રિયા માટે પૂત તરીકે કહેવાય છે. હવે સ્વયંશુદ્ધ પદાર્થ કેને કહેવો તે જણાવે

છે. જે દ્રવ્ય (ધર વિગેરે) અપવિત્ર લેપવિનાનું છે, અને અશુચિ પદાર્થના સ્પર્શભાવથીજ દૂષિત છે, અને પોતે એટલે તે પદાર્થ જાતેજ પુરૂષવ્યાપાર શિવાય પવનભાવથીજ શુદ્ધપણને પ્રાપ્ત થાય તો, તે પદાર્થ સ્વયંશુદ્ધ (પોતે સ્વાભાવિક શુદ્ધ) તરીકે કહેવાય તે આ પ્રમાણે. ધર, અગ્નિહોત્ર વિગેરેમાં હોમ કરનારનાં પાત્રો, રથ વિગેરે યાન; ઘોડા હાથી વિગેરે વાહન, *ખડ્ગ વિગેરે હથિયાર, સજ્જો, વાહાણ અને આસન. આટલા પદાર્થો સ્વયંશુદ્ધ સમજવા, અને તેમજ પશુઓ ઋતુવિનાની ક્ષિયો (બ્રહ્મહત્યાદિ ક્ષિયોને ઋતુકાલમાંજ લાગુ પડે છે) અને પદાર્થોના દગડાઓ, વ્યાપારિ યોગે ખરીદેલું કાંઈ પણ પણ્ય (વેચવાની ઓળ) તથા અદૃષ્ટ એટલે જે પદાર્થને અપવિત્રપણાનો સ્પર્શ થયો છે, વિગેરે બાળતો જાણવામાં ન હોય તે અદૃષ્ટ તરીકે જાણવું. વાણીથીજ જે યોગ્ય હોય તે આટલા પણ પદાર્થો સ્વયંશુદ્ધ તરીકે સમજવા. અદૃષ્ટ, વાણીથી પ્રસસ્ત અને સ્વયંશુદ્ધ આ ત્રણ પદાર્થો ભગવાન મનુ કહે છે કે, એ ત્રણે પદાર્થો પરમ શુદ્ધ તરીકે જાણવા. અર્થાત્ જીજ્ઞાસુ પદાર્થનો સ્પર્શ થાય તો શુદ્ધ થાય એમ પણ એને જરૂર નથી કારણકે, તે જાતેજ પોતે પોતાની મેજે શુદ્ધ છે. હવે મેધ્ય(પવિત્ર) પદાર્થોની ગણના કરવામાં આવે છે. અન્ન (બકરી) તું મોઢું અથવા બકરી અને અથ (ઘોડો) એ બે જાનવરો મુખથી પવિત્ર છે, ગાયો વાંસાથી પવિત્ર છે, પુષ્પવાળાં વૃક્ષો તથા બ્રાહ્મણો પણ પવિત્ર તરીકે ગણવા. ભસ્મ, મધ, સુવર્ણ, દર્ભસહિત તિલ, ને પાલ દેશના ધાબળા, અન્નાડો, સરસડો, આકડો, પદ્મપુષ્પ, આમળાં, મણિ, પુષ્પો, સરસવ, દૂર્વા, પ્રિયંગવ (ધાન્ય વિશેષ, અથવા ઘઉંલા, સુગંધી) અક્ષત (ચોખા) વેળું, રાતી પીળી હળદર, ચંદન, જવ, ખાખરા, ખેર, પીપળો, તુલસી, ધાતકી, વડ આટલા પદાર્થો પવિત્ર છે એમ જાણવું, અને હવ્યકવ્યમાં બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનારા અથવા વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણો પવિત્ર છે, એમ સમજવું. મનુષ્યોના મનનો નાશ કરનારા શોધન દ્રવ્યોમાં પુષ્ટિ આપનારાં દ્રવ્યોમાં જલ, ગોખર, અને માટી વિશેષે કરીને પવિત્ર ગણાય છે. સર્વ પ્રકારની અપવિત્રતા દૂર કરવા માટે સર્વને સર્વદા ઉપર કહેલા પદાર્થો કલા છે. માટે નચીનપણાએ તથા નિર્ભક્ષણાએ કરીને પવિત્ર વસ્ત્રાદિની શુદ્ધિ કરવાને

* ખડ્ગ શબ્દનો અર્થ લોકો તલવાર તરીકે કહે છે, પરંતુ એક ધાર દરેક બેની અને બીજી તલવાર બેની હોય તે ખડ્ગ.

માટે સંખના જલથી પ્રીક્ષણરૂપ સંસ્કાર કરીને પવિત્ર પણું પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તેવા પદાર્થોનો ભગવત્સેવામાં સ્પર્શ દોષ લાગુ પડતો નથી. કર્મકંડ લોકો (આચાર પાળવામાં કુશલો) એમ કહે છે કે, ખારા વિગેરેથી કપડાના ધોનારા ધોખીયો કપડાં ધોઇ આપે છે. અને પછી તે કપડાં જલમાં ધોઇ નાખીયે તોપણ કપડામાં દોષ રહે છે. કારણકે ધોખીયો ધોયેલાં તે કપડાં ખારા વિગેરે મેલને દૂર કરનાર પદાર્થોથી નિર્મલ થયાં છે તોપણ તે અપવિત્ર તરીકે ગણવાં. તૈત્તિરીય નામના ઉપનિષદમાં એમ લખ્યું છે કે, દાક્ષાયણ નામનો યજ્ઞ દોષ જાતની કામના બાબતમાં કરવામાં આવે છે. તો તે બાબતમાં તેવાં કપડાં ઉપયુક્ત થતાં નથી. અને જો ઉપયોગ કરે તો કર્તાને તે દોષ લાગુ પડે, બીજાને નહીં. તે દાક્ષાયણ યજ્ઞનું વ્રત એવી જાતનું છે કે, ખોદું ન ખોલવું, માંસ નહીં ખાવું, સ્ત્રી પાસે જવું નહીં, અને વ્રત કરનાર યજમાન પવિત્રપણાથી પવિત્ર વસ્ત્ર ધારણ કરે તો, પછી દેવતાઓ ઇચ્છિત ફલ આપનારા થાય છે. તો કપડાઅલંકાર પવિત્રતા તે કેટલો તે યજ્ઞકર્તા યજમાનમાટે જણાવેલી છે. માટે તે અથવા તેવાં બીજાં વ્રતોમાં તેમ કરવું યુક્ત છે. વળી એકાદશસ્કંધે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે, પદાર્થની શુદ્ધિ અથવા અશુદ્ધિ પદાર્થથી અથવા વચનથી થાય છે. અથવા સંસ્કારથી યા સમયથી મોહોટાપણાથી અથવા અસ્પર્શથી થાય છે. અને શક્તિથી અશક્તિથી અથવા શુદ્ધિથી અને સમૃદ્ધિથી તથા દેશ અવસ્થાના અનુસરણથી પાપ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે ભગવાનનાં વચન છે, વળી ઓધર કહે છે કે દેશ, કાલ, આત્મા, દ્રવ્ય, દ્રવ્યનું પ્રયોજન, ઉપપત્તિ અને અવસ્થા મત્સંદિને જાણીને શુદ્ધિ કરવી. જોધા-ચનનું પણ વચન છે કે, પોતાની શક્તિ સમૃદ્ધિ વિગેરે દ્રવ્યનું સ્વરૂપ અને દ્રવ્યનું પ્રયોજન (જરૂરી) વિગેરે બરોબર જોઇ તપસી પદાર્થની અપવિત્રતાની કલ્પના કરવી. તેમ શાસ્ત્રની આજ્ઞાનો પણ સાથે વિચાર કરવો. માટે તેવા પદાર્થના સ્પર્શમાં દોષ લાગતો નથી. માટે આ ઉપરથી ચંદ્રવા તથા પડદા (ટરા) વિગેરે નક્ક જનીવવાની અશક્તિ હોય તો ચાલે, અર્થાત્ દોષ ન લાગે અને આમજી ભગવાનનાં વચનો કહી ગયા હોયે તેનો આ પ્રમણે અર્થ કરવો. દ્રવ્ય એટલે પાત્ર વસ્ત્ર વિગેરેની શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ શેનાથી કરવી કે, જલ વિગેરેથી કરીને અને મૂત્ર વિગેરેથી અશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે વચન ૧ શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ. આ પદાર્થ શુદ્ધ છે, અથવા અશુદ્ધ છે, આવી બાબતમાં સંદેહ પેદા થાય તે વખતે

આ પદાર્થ શુદ્ધ છે. એ જ્ઞાનનું જ્ઞાત્રણનું વચન પ્રમાણ તરીકે જાણવું, અને શુદ્ધ નથી. આ જ્ઞાત્રણ જે વચન તેથી તે પદાર્થની અશુદ્ધિ જાણવી. પ્રાણજાલિરૂપ સંસ્કારથી પુષ્પાદિની શુદ્ધિ જાણવી. અને અવધાણ (સુંવા) ની અશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે કાલથી શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ. દશાદિ દિવસોથી નવીન જલ વિગેરેની શુદ્ધિ સમજવી. અને વિપરીતપણાથી અશુદ્ધિ સમજવી તે આ પ્રમાણે. વરસાદના વખતમાં જે વરસાદ આવે તો ત્રણ દિવસ તે જલ અથાણ (ન લેવા લાયક) જાણવું. અને વિના વખત જે વરસાદ આવે તો તે જલ દશ દિવસ પર્વત અશુદ્ધ જાણવું, અર્થાત્ દશ દિવસ પછી શુદ્ધિ થાય છે. તેમજ પિરશવામાં ન આવેલાં અનાદિની શુદ્ધિ જાણવી. વિપરીત (પિરશવામાં આવેલાં) અનાદિની અશુદ્ધિ જાણવી, હવે મોહોટાપણાથી તથા નાનાપણાથી અશુદ્ધિ તથા શુદ્ધિ તે આ પ્રમાણે. સાંતાલ વિગેરેયે સ્પર્શ કરેલા તળાવ વિગેરેના જલની મોહોટાપણાથી શુદ્ધિ, અને અલ્પપણાથી અશુદ્ધિ. હવે શક્તિ અને અશક્તિથી શુદ્ધિ અથવા અશુદ્ધિ આ પ્રમાણે. સૂર્ય ચંદ્રના ગ્રાસમાં (ગ્રહણમાં) તથા સૂતક વિગેરેમાં જે માણસ સમૃદ્ધિવાળો હોય તેને અન્ન વિગેરેમાં અશુદ્ધિ જાણવી. અને અસમર્થના અન્ન વિગેરેમાં શુદ્ધિ જાણવી. હવે બુદ્ધિથી શુદ્ધિ, જેમ કે પુત્રના જન્મોદયથી દશ દિવસ ઉપર જે ખામર પડે તો શુદ્ધિ, નહીં તો અશુદ્ધિ. હવે સમૃદ્ધિથી શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ, જેમ કે જીર્ણ થયેલું તથા મેલવાળું કપડું સમૃદ્ધિવાળાને અશુદ્ધિવાળું છે એમ જાણવું, અને અસમર્થને માટે શુદ્ધિવાળું જાણવું તેમાં પણ વિશેષ કહે છે કે ઉપર કહેલા પદાર્થો તથા વચનો પદાર્થની અશુદ્ધિદ્વારા આત્માને પાપ યુક્ત કરે છે. પણ ક્યારે કે દેશ અવસ્થાના અનુસારે કરીને સર્વ પણાથી નહીં જેમ કે, જે ઠેકાણે ભય ન હોય અથવા ન આવે તે ઠેકાણે સ્થાન વિગેરેની શુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. પણ જ્યાં ચોર વિગેરેનો ઉપદ્રવ હોય ત્યાં તેમ નથી બની શકતું, તેમજ રોગ વિગેરેથી રાફત યુવાવસ્થામાં પાપ મનુષ્યે કરે છે. પરંતુ બાહ્યાવસ્થામાં અથવા રોગયુક્ત અવસ્થામાં નથી કરતાં તેમજ, ઉપર પણ સમજ લેવું. અને જ્ઞાપુરાણમાં એમ કહ્યું છે કે, હંમેશ દેવસંબંધી પિતૃસંબંધી કર્મમાં ધોયેલું કપડું ધારણ કરવું. અને જિગપુરાણમાં પણ કહે છે કે, દેવકાર્યમાં જેનો ઉપયોગ થાય તેનાં કપડાં હંમેશ ધોવાં. પવિત્ર ધારણ કરવાં, આ જે લખાયું છે, તે પણ વર્ણવ્યું છે.

બીજા વખત માટે છે એમ જાણવું, કારણ કે, વરશાદના દિવસોમાં બીજા દિવસે ધોવામાં આવેલાં કપડાંઓને કર્મલાયક કરતા માટે પ્રોક્ષણ કરવું એજ પવિત્રતાનો ઉપાય છે. અને તેજ ઉપાય રાજધિરાજ પ્રમુખી પૂજામાં પૂજ્ય જાણવો. કાલથી થયેલો દોષ પ્રોક્ષણ કરવાથી નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ વગર સ્નાન કરેલા માણસે કાલ વિગેરેથી ધોયેલા કપડાંનો સ્પર્શ કરવામાં આવે તો તેમાં દોષ નથી. જેમ ઉપાકર્તવ્ય (યજ્ઞમાં મારવાલાયક) પશુનો સ્પર્શ કરવાના સમયમાં જો તે પશુનો પછવાડેથી સ્પર્શ કરવામાં આવે તો, યજ્ઞમાનનું મરણ થાય અને, તેમ ન કરવામાં આવે તો યજ્ઞમાનની સ્વ-ર્ગલોકથી હાનિ થાય, આ એવ દોષો દેખાડી આગળ લખે છે કે, વપાત્રપણી (ચરખી કાઢવા માટે જે મુખવાળું યજ્ઞસંબંધી પાત્ર)થી પછવાડાનાં પશુના અંગનો સ્પર્શ કરવો. તો તે સ્પર્શ વપાત્રપણીરૂપ કલ્પથી કરવામાં આવે છે તો સ્પર્શ કર્યો પણ કહેવાય, અને ન કર્યો પણ કહેવાય માટે એવ દોષમાં સ્પર્શરૂપ ન્યાયને દોષ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે, બાધક નથી, માટે તેમજ ઉપર પણ ધોયેલાં કપડાંને વગર સ્નાન કરેલો માણસ જો લાકડી વિગેરેથી લપ્તાયે તો તેમાં ઉપરના દૃષ્ટાંતાનુસાર સ્પર્શ કર્યો પણ કહેવાય અને ન કર્યો પણ કહેવાય, માટે તેમ કરવામાં અડચણ નથી. આ ટેકાણે એમન સમજવું કે પ્રચેતાના વચનનો વિરોધ આવશે કારણ કે, પ્રચેતાનું વચન બીજી બાબતનું છે. કોઈ એમ કહે છે કે કિનના કપડાથી વીંટાયલું, રેશમી કપડાથી વીંટાયલું અથવા કાળા મૃગચર્મથી વીંટાયલું વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ કહે છે તે ઉપરથી પ્રચેતાના વચનનો વિરોધ આવતો નથી. કારણ કે એવ વચનો ભિન્ન ભિન્ન વિ-પયનાં છે. અપરાર્ક નામક ગ્રંથમાં સ્મૃત્યંતરથી તથા મર્યાદાસિંહુમાં દેવલ ઋષિએ અપવિત્ર પદાર્થના ચાર વિભાગ કર્યા છે. તે આ પ્રમાણે, એક દૂષિત નામનો અપવિત્ર પદાર્થ, બીજો વર્ણિત નામનો અપવિત્ર પદાર્થ, ત્રીજો દુષ્ટ નામનો અપવિત્ર પદાર્થ, ચોથો કર્મલ નામનો અપવિત્ર પદાર્થ. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકાર જાણવા તેની વ્યવસ્થા, જે પવિત્ર પદાર્થને અપવિત્ર પદાર્થનો સ્પર્શ થતાં તે પવિત્ર પદાર્થ અપવિત્ર થઈ જાય તે પદાર્થ દૂષિત કહેવાય. અને ખાવા પીવામાં જેની મનાઈ કરી છે તે વર્ણિત નામનો અપવિત્ર પદાર્થ કહેવાય તેમજ કર્મથી કોઈ પદાર્થ વર્ણિત તરીકે કહેવાય છે જેમકે વ્યંગ (અંગલીન) પાત્રી, ચાંદાત્ર, ગાંમનાં ફૂકડાં તથા સૂતર, કુતરું. આટલા છ પદાર્થો કર્મથી વર્ણિત છે કોઈ કાળથી વર્ણિત

પદાર્થો હોય છે, જેમ કે, મધ્ય (છિદ્ર) વાળો માણસ સતકી, સતિકા, (મુ-
વવડી) મંત્ર, (કેરી) ઉન્મત (ગાંડો) રજસ્વલા, મૃતબંધુ (જેનો આઘ
ગુન્ગરી ગયો છે તે) અશુદ્ધ. આટલા પદાર્થો પોતાના કાલથી વર્જિત છે
એમ જાણવું. હવે દુષ્ટ નામનો અપવિત્ર પદાર્થ કયો તે જણાવે છે પર-
શેવો, આંસુનાં ટીપાં, શીશુ, કાઠી નાખેલાં નખ તથા રૂવાટાં, લીલું ચર્મ
(આંખડું) અને રૂધિર (રક્ત) (લોહી) આટલા પદાર્થોને પડિનો દુષ્ટ
તરીકે કહે છે. હવે કસ્મલ નામનો એવો અપવિત્ર પદાર્થ તે આ પ્રમાણે-
માણસનું હાડકું, ચરખી, વિદ્યા, વીર્ય, પેશાબ, આત્મ (અટકાવતો રૂધિર)
અથવા સ્ત્રીનું રજ, શખ, દુર્ગંધિ પદાર્થ પણ વિગેરે, આટલા પદાર્થોને ક-
સ્મલ નામનો અપવિત્ર પદાર્થ તરીકે કહેવાય છે. બીજા પદાર્થોથી દૂષિત
થયેલા પદાર્થોની ત્રેક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. કસ્મલ પદાર્થનો ત્યાગ
કરવો શુદ્ધિરૂપ બને છે. કોઇ ઠેકાણે વ્યંગને બદલે ત્યક્ત એવો પાક છે તો
ત્યાં, જનતબાર રાખવામાં આવ્યો હોય તે માણસ સમજવો ત્યારે સારાંશ
એ છે કે, વગર સ્નાન કરેલો માણસ ઉપર કહેલી બીનાઓમાં લખવામાં
અથવા ગણવામાં નથી આવ્યો માટે તેઠેકાણે હોય નથી એમ સમજવું.
એટલે અસ્નાત માણસ કાષ્ઠાદિથી ધોયેલું કપડું લઇ લેય તો સ્પર્શદોષ લા-
ગુ થતો નથી એમ જાણવું. વળી આદ્યજ્ઞાન સ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે,
પેહેરવામાં ધોળું કપડું પ્રશસ્ત તરીકે જાણવું, અને ઓઢવામાં પણ પ્રશસ્ત
જાણવું, અને જો મળી આવે તો આમણને વધારે સાફ રેશમી કપડું ક-
હેલું છે. અને ઉનનું કપડું તથા ત્રેવડું કપડું પેહેરવામાં નહીં રાખવું,
ઓઢવામાં પ્રશસ્ત ગણેલું છે. અને તેવા કપડાનો સ્પર્શદોષ લાગુ પડતો
નથી. ત્રેવડા કપડાને ધારણ કરનારો માણસ જો બોજન અથવા મલ્લનો
ત્યાગ કરે તો ઘોષ નાખવાથી ત્રેવડું કપડું શુદ્ધ થાય છે. અને રેશમી વસ્ત્ર
તો સર્વદા પવિત્ર તરીકે જ ગણવામાં આવે છે. ઉનનું કપડું વીર્યના સ્પર્શ-
વાળું થયું હોય, શખના સ્પર્શવાળું થયું હોય અથવા પેશાબ, યા વિદ્યાનો
સ્પર્શ થયો હોય અથવા રજસ્વલાઓએ સ્પર્શ કર્યો હોય તો પણ તે આ-
વિક (બકરા ગાંડર વિગેરે)ની ઉનનું કપડું અપવિત્ર થતું નથી, અર્થાત્
સર્વદા પવિત્રજ રહે છે. આ પ્રમાણે ઉનના કપડા માટે અંગિરા ઋષિએ
કસ્મલ પદાર્થનો સ્પર્શ થાય તો પણ તે અપવિત્ર થતું નથી એમ લખ્યું
છે, તો પછી ઉનનાં કપડાથી વીંટાયેલા બીજા કપડાના સ્પર્શમાં તો દોષ
ક્યાંથીજ લાગુ પડે, સારાંશ નજ પડે. માટે આ જે સદાચાર તે દુષ્ટ ગ-

ધુવામાં ન આવે. એમ નિશ્ચય સમજવો. મૂળ વિગેરેનો વસ્તુને જે સ્પર્શ થાય તો તેનો દૂષિતજ થાય છે. તે અપસર્ગ નામના ગ્રંથમાં સ્પર્શ એકે જો. પેશાજ અને વિદ્યાથી વીર્યથી અથવા રુધિરથી વસ્તુ દૂષિત થાય તો જલથી તે કપડું ઘોષ નાખવું. જે ઘોષ નાખવાથી શુદ્ધ ન થાય તો તે ટલા ભાગને કાપી નાખવો અથવા જાળી નાખવો, એમજ મધ (મદિરા) વિગેરેના સ્પર્શમાં પણ સમજી લેવું. એવાના સ્પર્શમાં તે કપડું ઘોષ નાખવું એ બાબત અર્થથીજ સિદ્ધ થાય છે. આશ્વલક્યના ઋષિએ બીજાં કેટલાંએક વચનો લખેલાં છે જેમાં વસ્ત્રોની શુદ્ધિ જણાવેલી છે જેમકે ખાસ જલ તથા ગોમૂતથી ઉત્તરું કપડું તથા કૌશિક નામનું કપડું શુદ્ધ થાય છે. શ્રીશલ (બિલાં) થી અંયુપક નામનું કપડું શુદ્ધ થાય છે. અને સરીઠાથી નેપાલ દેશના ધાબળાઓ શુદ્ધ થાય છે. ઘોળા સરસવથી ઘોમ નામનું કપડું શુદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે, પરંતુ હાલમાં તે કે કપડાનાં ધોનારાઓ તે કે કપડાને ઘોમ આપે છે. માટે તે વસ્ત્રોનો આર્દ્ર સંપર્ક કરવામાં આવતો નથી. શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં લખ્યું છે કે, અપવિત્ર પદાર્થથી જે કપડું લેપવાનું થાય અને તે લેપ જે પદાર્થથી નષ્ટ થઈ વસ્ત્ર ખાણું પોતાની પ્રકૃતિ (સ્વરૂપ) ને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે પવિત્ર તરીકે ગણવું. આ પ્રમાણે દત્તના તુલ્યપણાનો વસ્ત્રવાનો આદર્શ જણાવેલો છે માટે તે કપડાને ઘોવા પછી પ્રોક્ષણાદિ કરવું યોગ્યજ છે. વળી અંભિરામકાષ કહે છે કે, પણી ક્રીંચતનાં ઉંનનાં કપડાં વાયુ, અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્રમાના કિરણોથી પવિત્ર થાય છે. એમજ દોરી દોરડાંની પણ વસ્ત્ર માદ્રકજ સુધ્ધિ કરવી. જેમકે વ્યાસજી કહે છે કે, કપડું જલથી વસ્ત્ર નાટીથી પવિત્ર થાય છે. અને દોરી દોરડાં તથા કાચ પાન પંખા વિગેરે કપડાં હરપ તે પણ તેનાથીજ શુદ્ધ થાય છે અને દોરી વિગેરે જે કાંઈ અતિદુષ્ટ થઈ મથું હોય તો તેટલા ભાગનો લાગ કરવો. લોકમાં જેનું નામ નવાર એમ કહેવામાં આવે છે તે પણ એક જ્ઞાનો દોરીને લેઈજ છે માટે તેને માટે પણ તેમજ કરવું. ॥ ૧૪ ॥

॥ ૧૫ ॥ અથ પાત્રાદિશુદ્ધિવિવારઃ ॥

મૂળ-તત્ર યાજ્ઞવલ્ક્યઃ ॥ “સૌવર્ણરાજતાકમ્બાનામુર્જપામ્પ્રશા-
સ્મનામ્ ॥ શાકં રઙ્ગુર્મૂલફલં વાસોં વિદલચર્મણામ્ ॥ પાત્રાણાં
ચમસાનાં ચ વારિણાં શુદ્ધિરિપ્યતે” ઇતિ ॥ સૌવર્ણ સુવર્ણસ્ય વિકા-

रः ॥ राजतं रजतस्य ॥ अञ्जनं मुक्ताशंखशुक्यादि ॥ ऊर्ध्वपात्रं
 'महावीरादि ग्रहादिसाहचर्यात् ॥ ग्रहाः षोडशप्रभृतयः ॥ अश्म
 दृषदादि ॥ शाकं वास्तुकादि ॥ रज्ज्वल्लज्जदिनिर्मिता बन्धनोद्धर-
 णादिसाधनभूता ॥ मूलमार्द्रकादि ॥ फलप्राप्तादि ॥ वासो वस्त्रम् ॥
 विदलं वेण्वादि ॥ चर्म अजादीनाम् ॥ विलवचर्मणोग्रहणं तद्विका-
 राणां छत्रवरचादीनामुपलक्षणार्थमिति विज्ञानेश्वरः ॥ पात्राण्यन्या-
 निलौकिकान्यपि ॥ चमसा होतृचमसादयः ॥ एतेषां सौवर्णादीनां
 लेपरहितानामुच्छिष्टस्पर्शमात्रे वारिणा प्रक्षालनेन शुद्धिरिति विज्ञा-
 नेश्वरः ॥ तेनोच्छिष्टस्पर्शाभावे प्रक्षालनाभाव हाति तदाशयः ॥
 इयं शुद्धिलौकिकवैदिकसाधारणी ॥ मध्ये शाकादिनिवेशात् ॥ तेन
 पाकाद्यर्थान्नादिसंभाराभूतानां पात्राणां शाकादीनां च पर्युषि-
 तत्त्वनिवृत्त्यर्थमपीदं क्षालनविधानं कैमुतिकादप्यायातीति तत्तु
 मम प्रतिभाति ॥ संभारभूतानां तु प्रोक्षणादेव शुद्धिः ॥
 धान्यादीनां प्रोक्षणस्य वक्ष्यमाणत्वादिति ॥ सलेयानां शुध्य-
 तरमाह ॥ “ चरुक्षुद्रसस्त्रेहपात्राण्युष्णेन वारिणाः ” इति ॥
 एतानिलेपसहितानि उष्णेन वारिणा शुध्यतीति विज्ञानेश्वरः ॥
 अनुच्छिष्टत्वेऽपीषलेपयतामेषां शुद्धिः ॥ प्रथमत एव चर्वादिलेप-
 बोधनाय चरुपदोपादानालेपराहित्ये औष्ण्यस्याप्रयोजनकत्वाप-
 त्तेश्च “ निर्लेयं कांचनं भांडमद्भिरेव विशुध्यति ॥ अब्रजमश्ममयं
 चैव राजतं चानुपस्कृतम् ” इति मनुवाक्ये केवलानामेवोक्तत्वा-
 दिति तु मम प्रतिभाति ॥ अपरार्केऽप्येवम् ॥ उक्ते मनुवाक्ये अनु-
 पस्कृतमित्यस्याखातपूरितमित्यर्थं विज्ञानेश्वर आह मेधातिथिस्तु
 अत्यंतानुपहतमित्यर्थमाह ॥ अपरार्कस्तु ताम्रादिना यत्र संसृष्ट-
 मित्याह ॥ मर्यादासिंधौ तु “ उपात्प्रतियत्तवैकृतवाक्याध्याहारेषु ”

इति पाणिनिना वैकृते सुटोऽनुशासनाच्चित्ररेखादिरुपविकारर-
हितमित्यर्थ उक्तः ॥ इदमेव युक्तं रेखादिगतेषु लेखस्य केवलवा-
रिणाऽनपनयादिति ॥ निर्णयामृतेऽप्येवमुक्तम् ॥ बहुलिप्तानां तु
मनुराह ॥ “तैजसानां णीनां तु सर्वस्याश्ममयस्य च ॥ भस्म-
नाद्रिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ” इति ॥ तैजसानामिति-
धातुपात्रजन्यानाम् ॥ “ हेम ताम्रं च रजतं कांस्यायस्त्रपुसीसकाः ॥
एते च तैजसाः प्रोक्ता धातवस्तैजसोद्भवाः ” इति वाक्यात्तानि
बोध्यानि ॥ अत्र कांस्यपदं पितलस्याप्युपलक्षकम् ॥ ब्रह्मांडे
“ कांस्यायस्ताम्ररीत्यानि ” इति रैत्यानां धातुपात्रेषूलेखात् ॥
त्रपु तु वंगम् ॥ जसतं तु तस्यैव भेदः सीसस्य वेति बोध्यम् ॥
मृद्भस्मनोरेककार्यत्वाद्विकल्पः ॥ आपस्तु समुचीयते इति विज्ञा-
नेश्वरो मर्यादासिंधुश्च ॥ मम त्वन्यत्प्रतिभाति ॥ ब्रह्मवैवर्ते “ नित्वं
नूतनभांडेन कर्तव्यः पाक एव च ॥ अथवा पक्षपर्यंतं ततस्त्याज्यं
मनीषिभिः स्थानं तु संस्कृतं कृत्वा पाकं निर्वर्त्य पूजकः ” ॥
इति भगवता श्रीनंदं प्रति वैष्णवब्राह्मणधर्मेषु प्रत्यहं पाकभांड-
त्यागकथनात् मृण्मयव्यतिरिक्तानां भांडानां च प्रत्यहं हातुमश-
क्यत्वात्तेषां भांडानां वह्निज्वालोत्थमपीनिवारणमेव नूतनीकरणं
पश्चांतरस्योक्तत्वाच्चेति तादृशशिष्टाचारादगवम्यते ॥ तन्मपीनिवृ-
तिश्च भस्मना भवति मृदा च भवतीति तत्र मृद्ग्रहणम् ॥ कांस्यपा-
त्रलेपस्तु भस्मना निवर्तत इति तत्र भस्मग्रहणमित्येवं विभाग
इति ॥ इयं च निर्लेपेल्लिप्तातिलिप्तानां शुद्धिरुच्छिष्टस्पर्शेऽपि तु-
ल्यैवंति सर्वेषां संमतम् ॥ तत्रोर्ध्वाधोभेदेनोच्छिष्टद्वैविध्यादूर्ध्वोच्छि-
ष्टपुरुषस्पर्शे यथोक्ता शुद्धिर्यदंगमुच्छिष्टं तेन स्पर्शे मृदादिकमादे-
यम् ॥ तथैवाधोच्छिष्टपुरुषहस्ते स्पर्शेऽपि तदंगस्पर्शे त्वमेध्यलिप्तस्य
या शुद्धिः सा कार्योति मम भाति ॥ चार्मेषु विशेषो याज्ञिकदेवकृते

સ્મૃતિસારે ઉક્તઃ ॥ “ ગોમૂત્રવારિણા ગૂર્ણ ધૂપેન સ્નેહકૂપિકાઃ ॥
 ચર્મણા સઘ્નઃ શુદ્ધિઃ સ્યાદ્ગોમૂત્રૈર્ગૌરસર્ષપૈઃ ” ઇતિ ॥ યત્તુ પુનરન્ય-
 દુક્તમ્ ॥ ડ્યહંભસ્મ ચ મૃદ્ધારિ ત્રિફલા ચ દિનત્રયમ્ ॥ કષાયાઃ
 સપ્તરાત્રં સ્યોદતચર્મવિશોધનમ્ ॥ ભસ્મનઃ પલમેકં તુ દ્વિગુણં મૃદ
 એવ ચ ॥ કષાયાસ્ત્રિગુણાઃ પ્રોક્તાસ્ત્રિગુણા ત્રિફલા ભવેત્ ॥ આમ્રો
 જંબૂસ્તથા ધાત્રી પુલ્કશૈવ ચતુર્થકઃ ॥ અશ્વત્થોદુંબરવટાઃ કષાયાઃ
 સપ્ત કીર્તિતાઃ ” ॥ એતદલ્પોપઘાતવિષયમ્ ॥ ૧૫ ॥

॥ ૧૫ ॥ હવે પાત્ર વિગેરેનો શુદ્ધવિચાર ॥

ગુ૦ ટી૦- યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ કહેછે કે, સોનાનું પાત્ર, રૂપાનું પાત્ર અન્ન-
 પાત્ર (મોતી શંખ છીપનું પાત્ર) ઊર્ધ્વ પાત્ર (યજ્ઞસંબંધી આંડનીયો વિગેરે
 પાત્ર) ગ્રહપાત્ર (યજ્ઞમાં સોમરસ સ્થાપન કરવાનું પાત્ર) પથ્થરનાં પાત્ર, વાસ્તુક
 વિગેરે શાક, રજ્જુ (બાંધવા માટે તથા છોડવા માટે દોરી) તથા આદુ વિ-
 ગેરે, શ્લ આંખા વિગેરેનાં કૃષ્ણ, વસ્ત્ર, વાંસ વિગેરેનાં પાત્ર, બકરી વિગેરેનાં
 આંબડાં, છત્ર વિગેરે બીજાં લૌકિક પાત્રો, યજ્ઞસંબંધી ચમસ નામના પાત્રો.
 આ ઉપર કહેલાં સુવર્ણ વિગેરેનાં પાત્રો વિના લેપવાળાએને જો ઉચ્છિષ્ટ
 (એકા) નો સ્પર્શ થાય તો, જલથી ધોઈ નાખવાથી શુદ્ધ થાયછે, અને
 જો એકાનો સ્પર્શ ન થાયતો ધોવાની કાંઈ જરૂર નહીં આ શુદ્ધિ લૌકિક
 અને વૈદિક સાધારણ છે એમ જાણવું. ઉપર કહેલાં વચનોમાં શાક વિગેરેનું
 પણ ગ્રહણ છે તેથી એમ સમજવું કે, પાકાદિ માટે અન્ન વિગેરેથી બરે-
 લાં પાત્રોનું તથા શાક વિગેરેનું ખીરસવાપણાની નિવૃત્તિ માટે ધોઈ નાખવાનું
 વિધાન કૈમુતિક ન્યાયથી પ્રાપ્ત થાયછે એમ અમને (અંચકાર શ્રીપુરૂષોત્તમજી
 માહારાજ કહેછે) ભાસે છે. સમુદાયથી બરેલાં પાત્રો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ
 થાયછે, કારણ કે ધાન્ય વિગેરેને માટે પ્રોક્ષણ કરવું કહેલું છે માટે. હવે
 લેપવાળાં પાત્રોની શુદ્ધિ કહેછે કે ચર, સ્તુક સ્વ (યજ્ઞસંબંધી પાત્ર.) થી તેલ-
 ની ચીકણવાળાં હોય તો ગરમ જળથી ધોઈ નાખવાં એટલે શુદ્ધ થાયછે.
 એમ વિજ્ઞાનેસ્વર નામક અંચકાર કહેછે. એમાં ન હોય અને જરા લેપવાળાં
 હોય તો પણ શુદ્ધિ કરવી. પ્રથમ ચર શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે તો, તે ઉ-
 પરથી લેપવાળાપણું જણાવવા માટે ચર શબ્દનું ગ્રહણ છે. અને જો લેપ-
 વિનાનાં પાત્રો હોય તો ગરમાણવાળાં જલનું પ્રયોજન રહે નહીં. તેમજ

લેપવિનાનું સોનાનું પાત્ર જલથીસુધ્ધ થાયછે. અને મોતી શંખ છીપનું વાસણ તથા પથ્થરનું પાત્ર, અને રૂપાનું વાસણ અનુપસ્કૃત (લેપાદિરહિત) કેવલ જલથી સુધ્ધ થાય. આ પ્રમાણે મનુનું વચન છે. તો તે ઉપરથી એમ જણાયછે કે, કેવલ પાત્ર તેણે કહ્યાં છે. એ પ્રમાણે અમને (અંધકાર કહેછે) ભાસે છે અપરાધ પણ એમજ કહે છે કે મનુનું વચન જ છે તેનો એવો અર્થ છે કે, લેપાદિરહિત જેમાં કાંઈ પણ નાખેલું નથી. એવું પાત્ર એમ અર્થ જણાવ્યો છે. એમજ વિજ્ઞાનેશ્વર પણ કહેછે. મેધાતિથિ કહે છે કે, અત્યંત અનુપહત એટલે બિલકુલ પદાર્થના સ્પર્શવિનાનું પાત્ર એમ અર્થ સમજવો. પાણિની ઋષિયે સૂત્રમાં 'વૈકૃત' શબ્દ ગણેત્રો છે તે ઉપરથી પણ એવો અર્થ માલમ પડે છે કે ચિત્રવિચિત્ર રેખા વિગેરેથી રહિત પાત્ર. એવો કયો છે તો તે પણ યોગ્ય છે. કારણ કે જે પાત્રમાં કાંઈ રેખાઓ અથવા ખાડા ખપચા વિગેરે હોય તો તેમાં અન્નાદિ બરાબ રહે તો પછી કેવલ જલથી તે પાત્ર સાફ થઈ શકતું નથી. માટે પાણિનીયે પણ કહેલો અર્થ ઉચિતજ છે. નિર્ણયામૃત ગ્રંથમાં પણ એમજ લખ્યું છે. જે પાત્ર ઘણાં લીંપાઈ ગયાં હોય તે બાબતમાં મનુ કહેછે કે, તૈજસ પાત્રો અને મણીનાં પાત્રો અને પથ્થરનાં પાત્રો રાખથી જલથી તથા માટીથી સુધ્ધ થાયછે. વિદ્વાનો કહેછે કે આ ઠેકાણે તૈજસપાત્ર એટલે ધાતુનાં પાત્રો સમજવાં. જેમકે સોનું, રૂપું, કાંસું, લોહું, કઢક, સીસું, આટલા ધાતુઓને તૈજસધાતુ તરીકે કહેછે. માટે આ ઉપરથી તેના પાત્રો એમ સમજવું. આ ઠેકાણે કાંસું એ શબ્દથી પીતલ પણ સમજી લેવું. કારણ કે, બ્રહ્માંડપુરાણમાં કાંસું તથા પીતલ એ બેયનો ધાતુપાત્રોમાં પાઠ લીધેલો છે માટે એમ સમજવું. જસત નામનો ધાતુ સીસાનોજ એક ભેદ છે. મને (અંધકાર કહેછે કે) આ ઠેકાણે એમ ભાસેછે કે, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં એમ લખ્યું છે કે, હંમેશ નવીન વાસણથી રસોઈ કરવી. અથવા એક પખવાડીયું પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી નવીન પાત્રથીજ રસોઈ કરવી, અને પછી તે પત્રોને નાખી દેવાં, અને સ્થાન સુધ્ધ કરી પૂજન કરનારે પાકથી નિવૃત્ત થવું. આ પ્રમાણે ભગવાને શ્રીનંદજીને વૈષ્ણવપ્રાહ્મણનાં ધર્મોમાં હંમેશ રસોઈનાં વાસણો રસોઈ કરી કાઢી નાખવાને જણાવ્યું છે, અને માટી શિવાય બીજી જાતનાં વાસણો હંમેશ ત્યાગ કરવાને અશક્ય છે, તેવાં વાસણો અમિતી જ્વાલાથી મશવાળાં થયેલાં બનેછે માટે તે મશ દૂર કરવી. એટલે તે વાસણ નવીન થયું એમ ગણવામાં આવેછે એવો એક પક્ષ છે.

અને સદાચાર પણ તેવો છે તેથી માત્રમ પડેછે માટે માટીથી અથવા રાખથી તે વાસણુની મથ કાઢી નાખવી. કાંસાના પાત્રનો લેપ રાખથી દૂર થાયછે માટે ત્યાં રાખજ લેવી. લેપવિનાનાં પાત્રોની, થોડા લેપવાળાં પાત્રોની, અને ઝાઝા લેપવાળાં પાત્રોની સુધ્ધિ ઉચ્છિષ્ટ લેપવાળાં પાત્રોની બરાબરજ છે એમ સમજવું. અને એજ સદાચારસંમત છે. હવે ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ એ પ્રકારનો બનેછે એક નીચલા અંગમાં તથા બીજો ઉપરના અંગમાં એમ એ પ્રકારનો છે. ઉપરના અંગને ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ થયો હોય તો જે અંગ એહું થયું હોય તો તે અંગ માટીથી ઘોષ નાખવું. તેમજ નીચલા અંગને બંને એહાંનો સ્પર્શ થયો હોય તો અથવા એહા માણસના હાથનો સ્પર્શ થાય તો જે ટેકાણાના અંગને ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ થાય તો તે ટેકાણે અપવિત્ર પદાર્થથી લીંપાયલા અંગની જેમ શુદ્ધિ કરવી ઘટે તેમ તે ટેકાણાની શુદ્ધિ કરવી. એમ બને બાસેછે. ચામડાની બાબતમાં યાજ્ઞિકદેવવિરચિત-સ્મૃતિસારમાં કહ્યું છે કે, ગોમૂતના જલથી શર્પ (સુપડું) સુધ્ધ થાયછે. ઘૂપથી તેજ ધિગેરેની કુપિયો સુધ્ધ થાયછે. અને ગોમૂત તથા ઘોળા સરમ-વથી ચામડું શુધ્ધ થાયછે. વળી બીજું પણ કહ્યું છે કે, ત્રણ દિવસ ત્રિ-દૂળા (હરહાં બેહાં આમળાં)થી, અને સાત રાત કપાય (કાઢા)થી ચર્મની શુદ્ધિ કરવી. એક પત્ર (એ અથવા ચા તોલાં) રાખ, તેથી બમણી માટી અને તેથી ત્રણગણો કાઢો, અને ત્રણગણી ત્રિશળા લેવી. આંબો, જાંબુ, આમળા, પીપર, પીપળો, ઉંબરો, વડ, આ સાત વૃક્ષના કાઢાથી ચર્મ શુદ્ધ કરવું. આ શુદ્ધિ અલ્પઉપદ્રાટ વિપયક જાણવી ॥ ૧૫ ॥

॥ ૧૬ ॥ અથોચ્છિષ્ટસ્પૃષ્ટપાત્રશુધ્ધિવિચારઃ ॥

મૂ૦-તત્ર શંખ આહ ॥ “બ્રહ્મક્ષત્રવિશાં ચૈવ સકૃત્સંમાર્જના-ચ્છુચિઃ ॥ ચતુર્થેન તુ યદ્રક્તં ચતુર્થિસ્તત્ર માર્જનમ્ ॥ અગ્રો પ્રાક્ષિપ્ય ગૃહીયાદ્દસ્તૌ પ્રક્ષાલ્ય યત્નતઃ ॥ ગોશૃંગેણ તુ સંસ્પૃષ્ટ તત્પાત્રં શુધ્ધિ-તામિયાત્” ઇતિ ॥ इदं च कांस्यव्यतिरिक्ततैजसविषयम् ॥ कांस्य-स्याधिकशुद्धेऽग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥ मर्यादासिंधौ तु पात्रांतरे शंखेन विशेष उक्तः ॥ “सिद्धार्थ कानां कल्केन दंतसृंगमयस्य च ॥ गोवा-लैः फलपात्राणामस्थानं स्याच्छृंगवत्तथा” इति इदं चाल्पोपद्राते ॥

अधिकोपघाते तु ॥ संगणार्थायुपुराणेऽवलखनविधानादित्युक्तम् ॥
किंच मनुस्तु ॥ “अग्नेश्वापां च संयोगाद्वैम रूप्यं च निर्वभौ ॥
तस्मात्तयोश्च संयोगान्निर्णेको गुणवत्तरः” इत्याह ॥ अर्थस्तु ॥ अग्निवै-
वरुणानीरकामयतेत्यर्थवादे हेमरूप्ययोजलाग्निसंयोगजन्यत्वाक्तेस्त-
योः स्वकारेण शोधनमत्युत्तममिति ॥ किंच ॥ “ताम्रायः कां-
स्यरैत्यानां त्रपुणः ससिकस्य च ॥ शौचंयथार्हं कर्तव्यं क्षाराम्लो-
दकवारिभिः” ॥ हारीतस्तु अद्विःकांचनशंखशुक्तीनां तदगुण-
वर्जनं स्नेहवैवर्ण्योपहतानां यवगोधूमकलायमाषमसूरमुद्गगोमयः
चूर्णैर्धावनम् ॥ अम्ललवणाभ्यां ताम्राणाम् ॥ भस्मना कांस्यानाम् ॥
शाणतैलघर्षणैः काष्णयिसानाम् ॥ सिकताघर्षणैः शैलानाम् ॥
शिलाघर्षणमार्जनैर्मणिमयानाम् निर्लेखनैर्दारुमयानाम् ॥ पुनः
पाकेन मार्तिकानाम् गोमूत्रगोमगबिल्वैर्बैदलानां गोवालरज्ज्वा
सोदकया फलपात्राणां कपंडलूनां यतिपात्राणां चेति विषभाजः ॥
अत्र तदगुणवर्जनमिति तद्विधाद्यपकर्षणम् स्नेहवैवर्ण्योपहतानामिति
उच्छिष्टादिस्नेहेन विधर्षणं यथा भवति तथा पहतानाम् ॥ यवादि-
चूर्णानि तु तुल्यार्थत्वाद्विकल्प्यन्ते ॥ उदकं तु सर्वैः शोधनद्रव्यैः
समुच्चीयते ॥ शाणं लोहतैक्ष्ण्यसाधनम् ॥ तच्च क्षुरल्लुरिकाद्यायुधशो-
धनाय नतु कटाहादिशोधनायेति ॥ तदर्थं सिकताघर्षणं बोध्यम् ॥
शिलाघर्षणमार्जनं स्वर्णकारादिभिः पाषाणविशेषे घर्षणेनोज्ज्वली-
करणम् ॥ कांस्ये इतोऽपि विशेषमाहुः पराशरशातातपापस्तत्राः ॥
“गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥ शुद्ध्यन्ति
दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि च” इति ॥ दशकृत्वो मार्जनात्
शुद्ध्यन्तीति निर्णयामृतापराको ॥ शंखस्त्वितोऽपि विशेषमाह ॥
“सूतिकोच्छिष्टभांडस्य सुराग्रूपहतस्य च ॥ त्रिःसप्तमार्जनच्छि-
द्धिर्न तु कांस्यस्य तापनम्” इति ॥ कांस्यभिन्नानां तैजसानां

सूतिकोच्छिष्टादिके स्वल्पोपघाते यवसूर्णादिभिरेकविंशतिवारं मा-
 र्जनादेव शुद्धिः ॥ न तु कांस्यस्य तापनमित्यनेनार्थात्कांस्यव्यति-
 रिकतानां तापनं कार्यामिति गम्यत इत्यपरार्कः ॥ निर्णयामृते तु
 यवादीनां शोधकानां सप्तसंख्याकत्वादेकैकेन त्रिवारं शोधनाच्चै-
 जसांतरस्य शुद्धिर्नतु कांस्यस्य ॥ तस्य तु मार्जनतापनाच्चेत्युक्तम् ॥
 तत्रापराकोक्तमेव युक्तम् ॥ स्मृत्यंतरे सुरादिलेपे तापस्योक्तत्वात्
 तदपेक्षयोच्छिष्टस्याल्पत्वादिति अपरार्कनिर्णयामृतयोरादिसपुरा-
 णे ॥ सुवर्णरूप्यशंखाश्मशुकितरुमयानि च कांस्यायस्ताम्ररैत्यानि
 त्रपुत्रसीसमयानि च ॥ निर्लेपानि विशुद्ध्यन्ति केवलेन जलेन तु ॥
 शुद्धोच्छिष्टानि शोध्यानि त्रिधा क्षाराम्लवारिभिः ” इति ॥ अत्र
 क्षारादिद्रव्यत्रित्वावधिवात्कम् ॥ मार्जनं यथाह चतुष्कृत्वो दशकृत्व-
 श्च वचनांतरवशादित्युक्तम् ॥ मर्यादासिंधौ तु ब्रह्मपुराण इत्युक्त्वा
 क्षाराम्लवारिभिरित्यंतमभिधाय “ सूतिकाशवविष्मूत्ररजस्वलाह-
 तानि च ॥ प्रक्षेप्तव्यानि तान्यग्नौ यच्च यावत्सहेदपि ” इत्यधिक-
 मुक्तम् ॥ यच्च यावादिति प्रागुक्तक्षालनोत्तरं यत्पात्रं यावत्कालम-
 ग्निसंयोगं सहते यावताग्निप्रक्षेपेण न नश्यति तावत्कुर्यादिति स-
 वैरेव व्याख्यातं च ॥ तेनाय निष्कर्षः ॥ त्रैवर्णकोच्छिष्टं निर्लेपं
 भांडं मार्तिकमुच्छिष्टपुरुषस्पृष्टं प्रोक्षणेन शुद्ध्यति ॥ सलेपं त्वव-
 चुडनात् ॥ अवचूडनं नामाग्निसंयोगः ॥ “ अलेपमृन्मयं भांडं भां-
 ढसंचयमेव च ॥ प्रोक्षणादेव शुद्ध्येत्तु सलेपं अग्निचूडनात् ”
 इति बृहत्पराशरवाक्यात् ॥ उच्छिष्टकरादिस्पर्शे तु तस्यावचूडन-
 दाहश्च यथायथं मृन्मयानां पात्राणामुच्छिष्टसमारब्धानामवचूडन-
 मुच्छिष्टसलेपोपहतानां पुनर्दहनमिति बोधायनवचनात् ॥ पुनर्दहनं
 नाम पुनः पाकः । सच रूपरसगंधस्पर्शपरावृत्तिफलकोऽग्निसंयो-
 गः ॥ दार्वादीनां तूच्छिष्टपुरुषस्पर्शे दोषाभावः प्रोक्षणं वा ॥ स-

लेपानां तु तक्षणं उच्छिष्टसलेपपाण्यादिस्पृष्टानां च “ तक्षणं दा-
 रुणं गणाम् ” इति याज्ञवल्क्यवाक्यात् ॥ तथैव वैदलानां व्यज-
 नादीनां प्रक्षालनात् ॥ गोमूत्रगोमयाविल्वैर्घर्षणपूर्वकं जलप्र-
 क्षालनाच्च एवमेव चर्मणां चैलवद्रक्ष्यमाणरीत्या च पूर्वोक्तया-
 ज्ञवल्क्यहारीतयोर्वाक्यात् अत्र यद्याप काचपात्राणां कागद-
 पात्राणां च शुद्धिः कत्रापि न विचारिता ॥ तथापि विष्णुध-
 र्मोत्तरे द्वितीयकांडीयद्रव्यशुद्धयध्याये काचभांडशुद्धिरुक्ता ॥
 “शुद्धिश्च काचभांडानां केवलेन तदांभसा” इति ॥ कागदीयस्य
 तु तत्रापिनोक्ता ॥ तत्र चीनीयानां केचन काचविशेषत्वं केचन
 मार्तिकत्वं केचन कपर्दजन्यत्वं लोका वदन्ति ॥ तत्र कापर्दकत्वे
 अब्रजत्वम् ॥ तथासति वारिणा शुद्धिरल्पोपघाते ॥ मध्यमात्यंतोपघात-
 योस्तु त्याग एवा ॥ अस्थिजन्यत्वेन तक्षणशोधयत्वास्तक्षणस्य च तत्रा-
 शक्यत्वादिति ॥ मार्तिकत्वे काचत्वे च वारिणाऽवचूडनेन सहनार्हं
 दाहेन चेति ॥ परंतु चीनीयानि पात्राणि शिष्टा न गृह्यते ॥ तदुत्प-
 त्तिप्रकारस्य कदर्यत्वादिति ॥ तदुत्पत्तिप्रकारस्तु वैद्यग्रंथे अर्कप्रका-
 शाख्ये रावणेनोक्तः ॥ “अथ वक्ष्ये तु जीर्णास्थिमात्तकाकरणं म्रिये ॥
 शिलाजतुस्थले कुर्याद्दीर्घं गर्तं मनोहरम् ॥ निक्षिपेत्तत्र तानस्थिसं-
 चयान् द्विचतुष्पदाम् सार्जिंक्षारं महाक्षारं मृत्क्षारं लवणानि च ॥
 गंधकोष्णजलं क्षेप्यं नानामूत्राणि तत्र च ॥ एवं कृत्वा मासषट्
 दद्यात्पाषाणमृत्तिकाम् ॥ कंकास्यूर्ध्वं तदुर्ध्वं तु कुर्याद्वाहिष्टिकां शु-
 भाम् ॥ त्रिवर्षाज्जायते सर्वमेकीभूतं द्रवत्समम् ॥ ततो निष्कास्य
 तच्छुण्णं कृत्वा पात्राणि निर्मेते” इति ॥ कागदीनां तु यथायोग्यं
 प्रोक्षणक्षालनशोषणैः शाणत्वात् ॥ मिताक्षरायां क्षौमवच्छाणशुद्धे-
 रुक्तत्वादिति तु मम प्रतिभाति ॥ अन्येषामतैजसानामपि पूर्वोक्त-
 याज्ञवल्क्यहारीतादिवाक्येभ्यो ज्ञेया ॥ निर्लेपं कांष्यभिन्नं तैजसं तु

ત્રૈવર્ણિકૈરુચ્છિષ્ટૈરનુચ્છિષ્ટાંગેન સ્પૃષ્ટં ન દુષ્યાતિ ॥ ઉચ્છિષ્ટહસ્તા
 દિસ્પૃષ્ટં તુ સકૃત્સંમાર્જનાત્ ॥ ત્રૈવર્ણિકસૂતકારજસ્વલાભ્યાં સ્પર્શે-
 નોપહતં ત્વેકવિંશતિકૃત્વઃ સંમાર્જનાત્ ॥ તદુચ્છિષ્ટોપઘાતે તુ સ-
 હ્યાધિતાપોત્તરં પૂર્વોત્કરીત્યા સંમાર્જનાત્ ॥ એવમેવ રજસ્વલોપધા-
 ડપિ ॥ ઉચ્છિષ્ટશૂદ્રસ્પર્શે તુ ક્ષાલનાત્ ॥ તદુચ્છિષ્ટં તુ ચનુર્ભિશ્રતુ-
 ષ્કૃત્વઃ સંમાર્જનસંહદાહાત્તરં ગોશૃંગસ્પર્શાચ્ચ ॥ ગવાધ્રાતેડપ્યેવમ્ ॥
 કાંસ્યં તુ ત્રૈવર્ણિકસ્પૃષ્ટં ક્ષાલનાત્ ॥ ઉચ્છિષ્ટાંગસ્પૃષ્ટ તુ સકૃત્સં-
 માર્જનાત્ ॥ શૂદ્રોચ્છિષ્ટં ક્ષારૈર્દશકૃત્વો માર્જનાદવચ્છૂડનાચ્ચ ॥ યાવ-
 ત્સહેદિતિ વાક્યાત્ ॥ ગવાધ્રાતેડપ્યેવમ્ ॥ શૂદ્રીસૂતિકયોસ્તુચ્છિષ્ટં
 કાંસ્ટા ત્યાજ્યં તથા ંગિરાસ્તુ ॥ “ગંદૂપં પાદશૌચં ચ યઃ કુર્યા-
 ત્કાંસ્યભાજને ॥ ષળ્માસં મુચિ નિઃક્ષિપ્ય પુનરાકારમાદિશેત” ॥
 ॥ અત્ર કાંસ્યપદં પિત્તલસ્યાપ્યુપલક્ષકમિતિ માતિ ॥ ૧૬ ॥

॥ ૧૬ ॥ હવે ઉચ્છિષ્ટના સ્પર્શવાળા પાત્રનો શુદ્ધિવિચાર ॥

ગુ ૦ ટી ૦-શંખ કહે છે કે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, અને વૈશ્યના ઉચ્છિષ્ટ સ્પર્શથી
 એકવાર માંજ નાખવાથી પાત્રની શુદ્ધિ થાય. અને શૂદ્રના ઉચ્છિષ્ટ સ્પર્શથી
 ચાર વખત માંજવાથી શુદ્ધ થાય છે, એટલે અગ્નિમાં તપાવી હાથ ધોઈ યતથી
 તે પાત્રને ધોવું. અને પછી ગાયના શીંગડાનો સ્પર્શ કરાવવો. ત્યારે તે પાત્ર
 પવિત્ર થાય આ પાત્ર કાંસ્યપાત્ર શિવાયનું સમજવું. કારણ કે કાંસાના પાત્રની
 આગળ વધારે શુદ્ધિ કેહેવાશે માટે, મર્યાદાસિંધુનામક ગ્રંથમાં પાત્રોની
 શુદ્ધિ બાબત એમ લખ્યું છે કે શંખનામક ગ્રંથકાર કહે છે કે, દાંત તથા
 શીંગડાનાં પાત્રોની શુદ્ધિ સરસવના કલ્ક (સરસવ વાટેલાનો પીડો) થી કરવી
 ૧૨ તથા પાત્રોની ગાયના વાળથી સુધ્ધિ કરવી, અને હાલકાં કે તેનાં પાત્રોની
 શીંગડાના પાત્ર માફક શાધ્ધ કરવી. આ શુદ્ધિ અલ્પસંસર્ગ માટે છે એમ
 સમજવું. અધિક સંસર્ગ થયો હોય તો વાયુપુરાણમાં શીંગડાનાં પાત્ર
 માટે ઘસાવી નાખવાથી સુધ્ધિનો વિધિ લખ્યો છે. તેમ જાણવું. વળી મનુ
 કહે છે કે અગ્નિ અને જલના સંયોગથી સુવર્ણ અને રજત (રૂપું) બને છે
 (શામે છે) માટે તે બેનો સંયોગ ઘણા ગુણવાળો જાણવો. વેદમાં એમ લખ્યું
 છે કે અગ્નિયે વરૂણની સ્ત્રીની કામનાં કરી આ બાબત જ્યાં લખી છે તે

અર્થસાદમાં સોનારપાતી જત્ર અગ્નિના સયોગથી પેદાશ કરી છે માટે તેની શુદ્ધિ તેના કારણથી વધારે ઉત્તમ જાણી. વળી ત્રાંચું, લોહું, કાંચું પીતલ કલમ, સીંસું આટલા ધાતુઓનું પવિત્રપણું ખાર, ખરાશ અને જલથી યથાયોગ્ય કરું. **હારીતકપિ** તે એમ કહેછે કે કાંચત શાંખ અને છીપ તેની શુદ્ધિ જલથી કરવી. અને તેજ ધી વિગેરે ચીકણ તથા બીજા પદાર્થોવાળાં તે પાત્રોની શુદ્ધિ જલ-ગોધૂમ (ધડ) મટર, અડદ, મસૂર, મગના લોટથી તથા ગોખરથી ઘોઘ નાખવાથી થાયછે. ખરાશ અને ખારથી ત્રાંચાનાં પાત્રોની શુદ્ધિ થાયછે. રાખથી કાંસાનાં પાત્રોની શુદ્ધિ થાયછે. કીટોકે ચડી ગએલાલોટાનાં પાત્રોની શુદ્ધિ કાતસથી ઘસાવવાથી તથા તેજ ઘસાવવાથી થાય. પથ્થરનાં પાત્રોની શુદ્ધિ રેતી ઘસવાથી થાય. મણિમય પાત્રોની શુદ્ધિ પથ્થરના ઘસવાથી માંજવાથી થાયછે. કાટનાં પાત્રોની શુદ્ધિ ઘસાવવાથી થાયછે. અને માટીનાં પાત્રોની શુદ્ધિ બીજાવાર બાળવાથી (બીજાવાર અગ્નિમાં પકાવવાથી) થાયછે. પાંદડાં વિગેરેનાં પાત્રો (જેમ કે સાદરી, ફાના કાંઈ પંખા, ઘાસની ઝાંખી. ઝાંખા કંડણી કરંડીયા કત્તાદિ પાત્રો) ની શુદ્ધિ ગોમૂત, ગોમય, અને બીલીના રસથી થાયછે અને વળી એમ પણ લખ્યું છે કે જલવાળી ગાયના વાળની દોરીથી રસોની યા ફલપાત્રોની કમંડલુ વિગેરે યોગીયોનાં પાત્રોની શુદ્ધિ કરવી એમ જાણવું. શુદ્ધિ કરવી એટલે એમ સમજવું છે તે બીજાનો તેમાંથી સ્પર્શ ગંધ દૂર થઈ જાય, સારે તે શુદ્ધ થયું કહેવાય. એમ જાણવું. આગળ કહી ગયા છીએ કે **‘ક્ષેત્રવૈવર્ણ્યોપહત’** એટલે ઉચ્છિદ્ટ વિગેરેની ચીકણવાળું તે પાત્ર. એમ અર્થ સમજવો. આગળ કહી ગયા કે જલ વિગેરેનો લોટ લઈ સાફ કરવું. એટલે એમ સમજવાનું છે કે ઉપર કહેલાં અન્નનો લોટ લેવો પછી તેમાંથી જેનો મળે તે લેવો, એમ અર્થ સમજવાનો છે. ઉપર કહી ગયા કે લોહ-પાત્રની શુદ્ધિ માટે કાતસ ઘસવું. તે એ કેકાણે એમ સમજવાનું કે સ-છીયો છુરી વિગેરે લથીયારો શોધવા માટે તે કાર્ય કરવું. પણ કડાયાં કે કડાઈની શુદ્ધિ કરવી હોય તોતો રેતી લઈને ઘસવાથી શુદ્ધિ થાયછે એમ જાણવું. પથ્થરનું ઘસવું, તથા માંજવું, આ એ કાર્ય સોની વિગેરે લોટો મળેછે કે ને પથ્થરના ઘસવાથી તે પાત્ર ઉજ્જલ થઈ જાયછે, એમ જાણવું. કાંસાનાં વાસણ માટે ઉપર કહી ગયા તેવી વધારે પણ શુદ્ધિ લખી છે તે આ પ્રમાણે, **પરાશર, શાતાતપ** અને **આપસ્તંબ** કહેછે કે પણ પયવા ગાય બેલોએ સુંઘેલાં કાંસાનાં પાત્રો અને શદ્રનાં એકાં થયેલાં કાંસાનાં પાત્રો દશખારથી શુદ્ધ થાયછે. અને તે પાત્રો કાગડા દૂતરાં સા સ્પ-

શિવાળાં હોય તો પણ, દશ વાર માંજ સાદ કરવાથી શુધ્ધ થાયછે એમ નિર્ણયામૃત તથા અપરાક પણ કહેછે. શંખ નામના ગ્રંથકાર આ બાબતથી પણ વધારે કહેછે કે, જે કાંસાનું પાત્ર સૂતિકાએ ઉચ્છિદ્ય કર્યું છે અથવા મગ વિગેરે (દાર) ના સ્પર્શવાળું છે તોપણ તેને તાવ દેવો નહીં. ફક્ત એકવીશ વાર માંજવાથી શુધ્ધ થાયછે. કાંસાના પાત્ર શિવાય બીજા તૈજસ ધાતુનાં વાસણો જે સૂતિકાનાં એકા વિગેરેના ઘોઘા સ્પર્શવાળાં થયાં હોય તો જવ વિગેરેના કોટથી એકવીશ વાર માંજવાથી શુધ્ધ થાય. પરંતુ કાંસાના પાત્રને તપાવવું નહીં. એમ અપરાકેના કથન ઉપરથી જણાય છે. નિર્ણયામૃતનો એકવો મત છે કે શોધક પદાર્થના સાત પદાર્થ ગણેલા છે. તો એક પદાર્થથી ત્રણ ત્રણ વાર શુધ્ધ કરવી. એટલે સાત તેરી એકવીશ વાર માંજવાથી તૈજસ પાત્રની શુધ્ધ કરવી. પરંતુ કાંસા પાત્રની શુધ્ધ તો માર્ગન (માંજવું) તથા તાંપનથી થાય. આ બાબતમાં અપરાકેનું કથન યુક્ત છે. સ્મૃત્યંતરમાં એમ લખ્યું છે કે કાંસાને મગનો લેપ કરવામાં આવ્યો હોય તો તાપ આપવો. એટલે કાંસાપાત્રમાં મગ ભરવામાં આવ્યું હોય તો તાપ આપવો. પરંતુ ઉચ્છિદ્યની અપવિત્રતા મગ કરતાં અલ્પ છે. માટે જરૂર પડતાંજ તાપ આપવો યુક્ત છે. અપરાકે તથા નિર્ણયામૃતમાં આદિત્યપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે સુવર્ણ, રૂપું, શંખ, પથ્થર, છીપ, રત્ન, કાંસા, લોહ, તાંબુ, પીતલ, કલમ, સીસું આદિ ધાતુનાં પાત્રો લેપ વિનાનાં કેવલ જલથી શુધ્ધ થાય. અને જે શૂદ્રના એકાના સંસર્ગવાળા હોય તો ખાર ખટામ અને જલથી શુધ્ધ થાયછે. માંજવું, યથાયોગ્ય કરવું. ચૌદ વખત અથવા દશ વખત કરવું, આ પ્રમાણે વચનાંતર છે માટે તેમ કરવું. મર્યાદાસિંધુમાં બ્રહ્મપુરાણમાં ખાર ખટામ અને જલથી શુધ્ધ કરવી એમ કહીને આગળ જણાવ્યું છે કે સૂતિકા, શંખ, ત્રિકા, પેશાબ. અને રજસ્વલા આટલાનાં સ્પર્શવાળાં કાંસાના પાત્રો શુધ્ધ માટે અગ્નિમાં નાખવાં, પરંતુ અગ્નિ જેટલો સહન કરી શકે તેટલોજ દેવો. પ્રથમ તે પાત્રને ઘોઘ નાંખવું. પછી જેટલો અગ્નિ સહન કરી શકે તેટલો અગ્નિ તે પાત્રને આપવો. એટલે જેટલા અગ્નિથી તે પાત્રનો નાશ ન થાય, તેટલો અગ્નિ આપવો. આ પ્રમાણે સર્વ બાખ્યા કરી છે. આ બાબતનો આ સાર છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યનાં ઉચ્છિદ્ય પાત્રો અને લેપવિનાનાં માત્રીનાં વાસણો ઉચ્છિદ્ય પુરૂષના સ્પર્શથી પ્રોક્ષણ કરવાથી શુધ્ધ થાયછે. અને લેપવાળું પાત્ર, અવચૂડન (અગ્નિસંયોગ) કરવાથી શુધ્ધ થા-

યજે. લેપગરનું માટીનું વાસણ અથવા પાત્રસમુદાય, પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાયછે, અને સક્ષેપ માટીનું વાસણ અગ્નિસંયોગ કરવાથી શુદ્ધ થાયછે. એમ બૃહત્પરશરનું વચન છે. એક હાથ વિગેરેનો સ્પર્શ થાય તો પણ અગ્નિસંયોગ કરવો. એકાના સ્પર્શવાળાં માટીનાં વાસણો તથા એક લેપવાળાં માટીનાં વાસણોને ફરીથી બાળવાં એમ બૌદ્ધાચનનું મત છે. ફરીથી બાળવું એટલે બીજી વાર તે વાસણને અગ્નિમાં પકાવવું. અગ્નિમાં પકાવવું એટલે રૂપ, રસ, ગંધ સ્પર્શને પાછા વાળનારો અગ્નિસંયોગ. એટલે તે માટીના પાત્રનું રૂપ વિગેરે બદલી નાખ. એવો અગ્નિસંયોગ કરવો. લાકડાં વિગેરેના પાત્રો ને ઉચ્છિદ્ટ પુરૂષનો સ્પર્શ થાય તો હરકત નહીં. અથવા તે પાત્રો ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. લેપવાળાં પાત્રો હોય તો તક્ષણ (ધસાવવું) અને એકાં લેપવાળાં પાત્રોનો અથવા એક લેપવાળા હાથ વિગેરેથી પાત્રનો સ્પર્શ થાય તો તે કાષ્ટનાં વાસણો અથવા સીંગડાનાં વાસણો ધસાવી નાખવા તેમજ વૈદલપાન વિગેરેના પંખા વિગેરેઓને પ્રક્ષાત્તન કરવાથી શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાયછે. ગોમૂત્ર, ગોબર (બિત્તાં વિગેરે) ના ધર્મણુ (ધસવાં) પૂર્વક જલથી ઘોષ નાખવું. એમજ ચાંમડાઓની કપડાં માફક શુદ્ધ કરવી. પ્રથમ યાજ્ઞવલ્ક્ય, હારીતનાં વચનો જણાવી ગયા છીએ. આ ઠેકાણે જોકે કાચનાં વાસણોની તથા કામત્રનાં વાસણોની શુદ્ધિ કયાંય પણ લખાપડી નથી તેથી લખી નથી, તો પણ વિષ્ણુધર્મોત્તરના બીજા કાંડના દ્રવ્યશુદ્ધિના અધ્યાયમાં કાચનાં વાસણોની શુદ્ધિ કહી છે. કાચનાં વાસણોની શુદ્ધિ કેવલ જલથી થાય છે. અને કામત્રનાં વાસણોની શુદ્ધિ તો ત્યાં કહી નથી. હવે ચીનાઇ પાત્રને કોઇ એમ કહે છે કે કોઇ કાચ વિશેષ છે. અથવા માટીનો વિકાર છે. કોઇ કહે છે કે કોઇ જાતનાં કોડાનો વિકાર છે. એમ લોકો કહે છે. હવે જો કોડાનો વિકાર માનીયે તો મોતી, શંખ, છીપ વિગેરેનો વિકાર માનવો જોઇએ. જો એમ માનીએ. તો અરૂપઅપવિત્રતા થઇ હોય તો જલથી શુદ્ધિ જાણવી, મધ્યમ, અથવા અત્યંત અપવિત્રતા પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. હાડકાનાં માનવામાં આવે તો તક્ષણ કરવાથી શુદ્ધિ શક્ય છે. પરંતુ તે તક્ષણ કરવું અશક્ય છે. માટીપણમાં અને કાચપણમાં જલથી, અગ્નિસંયોગથી અને તે અગ્નિસંયોગથી યોગ્ય અગ્નિસંયોગ કરવો. એટલે તે પ્રમાણે કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે. પરંતુ ચીનાઇ વાસણો શિશ્વોકો સ્વીકારતા નથી. કારણ કે, તેની પેદાશ ધણીજ

હલકી તરેહથી થાય છે. માટે સ્વીકારતા નથી. તેની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર અર્ધપ્રકાશ નામના વૈવકચંચમાં રાત્રણે જણાવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે. શિવજી કહે છે કે હે પ્રિયા પાર્વતી! જુના હાડકાની માટી કરવાનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળ. શિલાજીતને ઠેકાણે એક મનોહર ખાડો કરવો. અને તે ખાડામાં જનવરોના હાડકાના ઢગલા નાખવા. અને તેમાં સાજીખાર, માહાખાર, માટીનોખાર, લૂણ, ગંધક અને ગરમ જલ નાંખવું. અને નાના-પ્રકારના મૂત્રો તેમાં નાખવા. એ પ્રમાણે છ માસસુધી પથ્થર તથા માટી રાખી તેની ઉપર હાડકાં નાખવાં, અને તે ઉપર અમ્મિની ભટ્ટી કરવી. એમ ત્રણ વર્ષ કરવાથી સર્વ પથ્થરમય એક ભાગ થઈ જાય છે. પછી તેમાંથી તે ચૂર્ણ બાહાર કાઢી તેનાં પાત્રો બનાવવાં. આ પ્રમાણે તેપાત્રોની બનાવવાની રીત છે. હવે કાગલનાં પાત્રનું યથાયોગ્ય શોધન, પ્રેક્ષણ કરવાથી ધોવાથી તથા શોષણથી કરવું. કારણ કે સણપણું તે પાત્રોને હોય છે. માટે મિતાક્ષરામાં ક્ષૌભવજ ગાદક સણની શુદ્ધિ કહી છે. માટે મને (અન્ય-કાર કહે છે કે) એમ બાપે છે કે ખીજ તૈજસ ધાતુવિનાનાં પાત્રોની શુદ્ધિ પ્રથમ કહેલાં યાજ્ઞવલ્ક્ય, હારીત વિગેરેનાં વચનોથી જણાવી. લેપ વિનાનું કાંસા શિવાય તૈજસ પાત્ર ઉચ્છિષ્ટ. પ્રાણણ, ક્ષત્રિય. વૈશ્યોયે અનુચ્છિષ્ટ અંગ (વગર એકું અંગ) થી સ્પર્શ કરવામાં આવે તો તે પાત્ર દોષ પાત્ર થતું નથી. એક હાથ વિગેરેથી સ્પર્શ કરવામાં આવે તો એકવાર માંજ-વાથી શુદ્ધિ થાય. ત્રિવર્ણની સૂવિકા રજસ્વલાના સ્પર્શથી અપવિત્ર થયેલું પાત્ર એકવિંશવર માંજવાથી શુદ્ધ થાય. અને સાતકા રજસ્વલાના એકાથી અપવિત્ર થયેલું પાત્ર યોગ્ય અગ્નિ દીધા બાદ પૂર્વોક્ત રીતિથી માંજવાથી શુદ્ધ થાય છે. એમ રજસ્વલાના સ્પર્શમાં પણ સમજી લેવું. ઉચ્છિષ્ટ શદ્રના સ્પર્શમાં ઘોઘ નાખવાથી શુદ્ધિ થાય છે. શદ્રોચ્છિષ્ટ પાત્રને ચાર વાર માં-જવાથી તથા યોગ્ય અગ્નિ દીધા બાદ ગાદના સીંગડાને સ્પર્શ કરાવવો. ગાયના સુંઘવામાં પણ એમજ કાંસાનું પાત્ર ત્રિણર્ણનું ઉચ્છિષ્ટ થયેલું માંજ નાખવાથી શુદ્ધ થાય છે. એક અગ્નિ સ્પર્શમાં એક વાર ધોવાથી (માંજ-વાથી) શુદ્ધિ થાય છે. અને શદ્રનું એકું હોય તો દશ વાર ખારથી માંજવું તથા અવચૂડન કરવું તે અવચૂડન જોડે સહન થઈ શકે તેટલું કરવું. સાધજેલના સુંઘવામાં પણ એમજ. શદ્રની સ્ત્રી અથવા સુવાવડી સ્ત્રીનું એકું થયેલું કાંસાનું પાત્ર કાઢી નાખવું. એટલે ઉપયોગમાં ન લેવું. અંગિરા-નામના ઋષિ કહે છે કે કાંસાના વાસણમાં જ ગાણસ કોગળા કરે અથવા

पग धोय, तो छ भासपर्यंत नमीनभां राणी तो पात्र पाछुं पूजाकारनुं जेवुं
 उरवस होय तेवुं पाछुं करी लेवुं. आ ठेकाछे डांसानुं वासछुं समजनुं.
 आठलुं नडीं पछु पितवना वासछुं गाटे पछुं समज लेवुं. अम अमने
 (अन्धकारने) भांसेछे. ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ अथामेध्यस्पृष्टशुद्धिविचारः ॥

मू०—तत्रामेध्यं देवलेनोक्तम् ॥ “ मानुषास्थि शवं विष्टा रेतो
 मूत्रार्तवं वसा ॥ मेदोऽश्रु दुषिका श्लेष्मा मद्यं चामेध्यमुच्यते ”
 इति ॥ अत्र शवादिकं पश्वादीनां मूषकपल्लीपर्यंतानां बोध्यम् ॥
 ततः स्वल्पानां कीटेषु पातात् ॥ विष्टामूत्रे मार्जारपर्यंतानां बो-
 ध्ये ॥ आखुपुरीषस्याभे पतितस्य दर्शने तावद्वासमात्रोद्धरणकथने-
 नातिदूषकत्वाभावादिति ॥ मद्यं तु द्वादशविधमपि ॥ तच्च पुलस्त्ये-
 नोक्तम् ॥ पानसंद्राक्षमाधूकं खार्जूरं तालमैक्षवम् ॥ मधूत्थं सैर-
 मारिष्टं मैरेयं नारिकेलजम् ॥ समानानि विजानीयान्मद्यान्येकाद-
 शैव तु ॥ द्वादशं तु सुरा मद्यं सर्वेषामध्यं स्मृतम् ” इति ॥ तत्र
 तैजसानां मूत्राद्युपघाते शुद्धिरपरार्कनिर्णयामृते च बोधायनेनाक्ता ॥
 तैजसानां मूत्रपुरीषशुक्रासृक्कुणपमद्यैरत्यंतवासितानामावर्तनम् ॥
 अल्पसंसर्गे तु परिलेखनम् स्पर्शमात्रोपघाते तु त्रिःसप्तकृत्वो भ-
 स्मना परिमार्जनम् ॥ अतैजसानामेवंभूतानामुत्सर्ग इति ॥ आवर्त-
 नमग्निसंयोगेन द्रवीकरणम् ॥ परिलेखनं शस्त्रेणाभितोऽवयवानिस्त-
 क्षणम् ॥ परिमार्जने तु हारीतोक्तो विशेषोऽपि द्रष्टव्यः ॥ शातात-
 पस्तु ॥ “ सुवर्णं रजतं ताम्रं त्रिषु कृष्णायसं तथा ॥ रीतिकासी-
 सलोहानि शुद्ध्यं यश्मघर्षणात् ” इत्याह ॥ तथा स्मृत्यंतरे ॥ “ भ-
 स्मना शुद्ध्यते कांस्यं सुरय यत्र लिप्यते ॥ सुरामूत्रपुरीषैस्तु शु-
 द्ध्यते तापलेखनैः ॥ ताम्रमम्लेन शुद्ध्येतु न चेदामिषलोपितम् ॥
 आमिषेण तु यल्लिप्तं पुनर्दाहेन शुद्ध्यति ” ॥ एवं बोधायनवादि-

ण्णुरप्याह ॥ “ विष्णुपूत्ररेतःशबरक्तलिप्तमावर्तनोल्लेखनतापनैर्वा ॥
 त्रिःसप्तकृत्वः परिमार्जनाद्वा भस्मादिना शुद्ध्यति तैजस हि ”
 इति ॥ तैजसानां रेतोविष्णुमूत्रासृक्कुणपादिभिश्चंडालमूनिहोदक्या-
 पतितादिभिश्चिरमुपहतानामावर्तनम् ॥ तदल्पकालोपहतानां परि-
 लेखनम् ॥ ततोऽप्यल्पकालोपहतानां प्रतापनम् ॥ स्पर्शमात्रोपहता-
 नामेकाविंशतिकृत्वो भस्मादिभिर्मार्जनम् ॥ पतिमार्जनं क्षालन-
 मित्यपराकं व्याख्यातम् ॥ निर्णयामृते तु ॥ तैजसानां मूत्रश्लेष्मघाते
 पुनः करणम् ॥ गोमूत्रे वा सप्तरात्रं परिवासनमिति बौधायनवच-
 नमुपन्यस्य लेपनिर्हरणाशक्तो पुनःकरणम् ॥ अन्यथा गोमूत्रास-
 इति व्यवस्थापितम् ॥ तदपि युक्तम् ॥ एवं च विडालपल्लीप्रभृति-
 मूत्रादिस्पर्शेऽत्यंतोपघातादौ चानयैव दिशोद्भाव्य शुद्धिर्बोध्यम् ॥
 तथा झिल्लीप्रभृतिक्षुद्रजीवाभ्यं शाकादौ पतितस्य रंध्रनोत्तरं ज्ञाने
 पाचनस्थाल्यां तदवयवानां भूयो लेपत्तापनं पल्लीमूषकादिवैरंभावं
 उल्लेखनम् ॥ एवमेव गफरीजलौकःप्रभृतिकुणपसमर्गेऽप्युज्ज्वलम् ॥
 तथैव च स्पृष्टपात्रस्यापि भोजनपात्रे तस्यालस्यस्पर्शोद्भस्मादिना
 भार्जनं साक्षात्स्पर्शं चाधिकमार्जनमित्युज्ज्वलम् ॥ किंच ॥ “ ताम्र-
 पात्रे तु यद्वयं कांस्यपात्रे च यन्मधु ॥ आद्रकं गुडसंयुक्तं मद्यो
 घृतं विनेत् ” इत्यादिस्मृत्यंतरवाक्योक्तानामप्यशुचिनां स्पर्शेऽपि
 मार्जनादेव शुद्धिर्न त्वन्या ॥ अत एव सदाचारचंद्रोदये षट्विंशन्म-
 ते ॥ “ होमकार्ये तथा दोहे पात्रे च परिवेषणे ॥ स्नाननर्पणदा-
 नेषु ताम्रे गव्यं न दुष्याति ” इत्युक्तम् ॥ तथैव दीपस्पृष्टपात्रेऽपि
 ज्ञेयम् ॥ किंच ॥ गवाघ्रातादीनां दशभिर्मार्जनैः पराशरादिवाक्य
 शुद्धिरुक्ता ॥ शंखेन तु कृष्णशकुनिमुखोदसृष्टं निलिखेत् ॥ स्नाप-
 नमुखोदसृष्टं पात्रं न प्रयुंजीते त्युक्तम् ॥ पत्रापि शंखवाक्ये मुख-
 पदादेशा शुद्धिः अंगांतरस्पर्शे पूर्ववाक्योक्तेति बोध्यम् ॥ श्वाप

दश्च मार्जारभिन्नो बोध्यः ॥ “मार्जारश्चैव दर्वी च मास्तश्च सदा
 शुचिः” इति वाक्यादिति विज्ञानेश्वरः ॥ एतेदेव युक्तम् ॥ पात्र-
 संघादौ तु स्पृष्टस्यैवाशुचित्वं न तरस्य ॥ तदुक्तमपराङ्गे हारीतेन ॥
 “संहतानां तु पात्राणां यद्येकमुपहन्यते ॥ तस्यैव शोधनं
 कार्यं न तु तत्स्पृष्टिनामपि” इति ॥ शंखोऽपि ॥ “मलं संयो-
 गजं स्वं वा यस्य येनोपहन्यते ॥ तस्य तच्छोधनं प्रोक्तं सामान्यं
 द्रव्यशुद्धिर्न” इति ॥ अयं शोधनप्रकारः पूर्वोक्तन्यस्तहारीतोक्त-
 विभागानुसारेण ज्ञेयः ॥ येषां वाचनिकी शुद्धिर्न दृश्यते तादृशां तु
 शुद्धिं मर्यादसिधौ शातातप आह ॥ “अशुचिं संस्पृश्येयस्तु एक एव
 स दुष्यति ॥ तं स्पृष्ट्वाऽन्यो न दुष्येत्तु सर्वद्रव्येष्वयं विधिः” इति
 तेनेधनादौ चीवरादिसंसर्गे तत्संबन्धिस्वरूपं विचार्याऽशुद्धिः कल्प-
 नीया ॥ बिडालपुरीषादिसंसर्गे तु तस्यामेध्यत्वात्तत्स्पृष्टस्पर्शिनाम-
 प्यशुचित्वम् तथा आचारादिति बोध्यम् ॥ बोधायनस्तु ॥ दारुप्र-
 यानां पात्राणामुच्छिष्टदमारब्धानामवलेखनम् ॥ उच्छिष्टलेपोपह-
 तानामेव तक्षणं मूत्रपुरीपरस्तेऽप्रभृतित्रिरुत्सर्ग इत्याह ॥ अत्रावलेखनं
 ‘वस्त्रादिना घर्षणम् ॥ तक्षणस्य पृथगुक्तत्वादिति ॥ मर्यादसिधौ
 तु ॥ शवचंडालपुरीषैरप्यलेपोपघातेऽपि घर्षणमित्युक्तम् ॥ केचित्तु
 पुरीषसंसर्गे गंधलेपापनयनक्षमतक्षणम् ॥ शवादिस्पर्शे मृदारिभ्यां
 क्षालनं श्वादिस्पर्शे वृसीपीठादीनां क्षालनमेवेत्याहुः ॥ तदापि पा-
 कोपयोगिनां तु त्याग एवेति प्रतिपाति ॥ शृंगदेतास्थिमयानामप्ये-
 वम् ॥ मणिमयादीनां मूत्राद्युपघाते विष्णुराह ॥ मणिमयमश्मस्यम-
 व्रजं सप्तरात्रं महीनिखननेनेति ॥ उच्छिष्टाद्युपघाते तु कश्यपः ॥
 सिकताभिर्दंतशृंगशंखशुक्तिमणीनामित्याहापराङ्गे ॥ वैदालानां वेणु-
 वैत्रनडानि चूलादिमयानामपि दारववेदेव शुद्धिः ॥ तत्रापि वेणुवे-

१ पात्रस्य साधनेन गच्छति. २ शास्त्रादिनेति पाठः. ३ पनस
 इति भाषायाम्.

ત્રાદેર્વસ્ત્રાધાની ચેતદા પ્રયોજનવિચારેણ ગંધલેપક્ષાયાધાયકક્ષાલ-
નાદિનૈવ શુદ્ધિઃ ॥ પક્ષાન્નાદિસ્થાપનપાત્રં ચેત્તદા ત્યાગ એવેત્યાશુ-
હ્યમ્ ॥ મુળમયાનાં તુ પુનઃ પાકેન શુદ્ધિરુચ્કા ॥ સા ચ શ્વાદિ
સ્પર્શદોષ એવ ન તુ દોષાંતરે ॥ તદુક્તં મનુના ॥ “ મયૈર્મૂવ
પુરીષૈર્વા શ્લેષ્મપૂયાશુશોણિતૈઃ ॥ સંસ્પૃષ્ટં નૈવ શુદ્ધ્યેતુ પુનઃ પાકા-
ન્મહીમયમ્ ” इति ॥ મર્યાદાસિંધૌ તુ ણ્ઠીવૈનૈઃ પૂયશોણિતૈરિતિ પાઠઃ
ઉભયથાપિ મલાંતરોપલક્ષકત્વં નિર્વાહ્યં ચંડાલાદિસ્પર્શે તુ ત્યાગઃ ॥
ચંડાલૈરુપસંસ્પૃષ્ટં ધાન્યં વસ્ત્રમથાપિ વા ॥ પ્રક્ષાલનેન શુદ્ધ્યેતુ પરિ-
ત્યાગે મહીમયમ્ ” इत्यपरार्કે સ્મૃત્યંતરાત્ ॥ ફલપાત્રાણાં શુદ્ધિસ્તૂ-
ક્તૈવ કશ્મલસંસર્ગે તુ ત્યાગ એવ ॥ કિંચારાર્કે બ્રાહ્મે ॥ મૃદંબુભિ-
રિતિ પ્રકૃત્ય “ રજ્જુવલ્કલપાત્રાણાં ચમસાલાબુચર્મણામ્ ॥ કૃત્વા
શૌચં તતઃ શુદ્ધિર્ગોવાલૈર્ધર્ષણં પુનઃ ” इति ॥ ચર્મણાં તુ સામાન્યતઃ
કશ્યપ આહ ॥ તૃણકાષ્ઠરજ્જુભૂર્જશણક્ષૌમજતુચર્મવેણુવિદલફલપ-
ત્રવલ્કલાદીનાં ચૈલવચ્છૌચમ્ ॥ મૃદારુચર્મણામત્યંતોપહતાનાં ત્યાગઃ
અસંસ્કૃતાયાં ભૂમૌ ન્યસ્તાનાં પ્રક્ષાલનમ્ ॥ પેરોક્ષાહનાનામભ્યુક્ષ-
ણમ્ ॥ એવં ક્ષુદ્રસમિધામસંસ્કૃતામેધ્યાદયુપહતાનામેકપુરુષોદ્ધાર્યા-
ણામિતિ ॥ કાચ્છપવલયનાં શુદ્ધિશ્ચર્મશુદ્ધચૈવ વ્યાખ્યાતા જ્ઞેયા ॥
એવમન્યેષામપિ ॥ ૧૭ ॥

॥ ૧૭ ત હવે અપવિત્ર પદાર્થનો કોઇને સ્પર્શ થાય
તો તેની શુદ્ધિ કરવાનો વિચાર. ॥

ગુ ૦ ૧૧૦-અમેધ્ય એટલે અપવિત્ર વસ્તુ દેવલક્ષ્મિયે આ પ્રમાણે
ગણેલી છે કે, માણસનું હાડકું, અને પશુ વિગેરેનું એટલે ઉંદર, હાખડી,
પર્યંતનું શબ, બાણવું. કદાચિત્ ઉંદર, હાખડી, શિયાયના પ્રાણીના શબ
માટે સંદેહ થાય તો અદ્યપ્રાણીની કીટમાં ગણના છે, માટે પ્રોક્ત વિષય
યુક્તિયુક્ત છે એમ બાણવું. અર્થાત્ આ ઠેકાણે ઉપર પ્રમાણે શબ શબ્દનો
અર્થ સમજી લેવો. વિદ્યા એટલે માર્ગરપર્યંતની વિદ્યા અને મૂત્ર પશુ સમજી
લેવું. વીર્ય, આર્નવ, વસા, મેદ, અશ્રુ, (આંસુ) આંખના ચીપડાં, સ્તનપ્રસ

અથવા કર અને મધ, આટલાં પદાર્થો અપવિત્ર તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. આખું (ઉંદર) ની વિદ્યા અન્નમાં પરેલી હોય તો તે જોયા પછી તેટલો ભાગ અન્નમાંથી કાઢી નાખવો. અર્થાત્ એક ગ્રાસમાત્ર તે અન્નમાંથી કાઢી દૂર કરવું. તેમ કરવાથી અત્યંત દોષપણું દૂર થઇ જાય છે. હવે મધ (દાર) બાર પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. તે પુલસ્ત્યઋષિ આ પ્રમાણે જણાવે છે. પાનસ (શણસનું મધ.) બીજું દ્રાક્ષ (ધ્રાખનો દાર) ત્રીજું માધુક (મહુડાનો દાર) ચોથું ખાનુર (ખનુરનું મધ પાંચમું તાલનું મધ. છઠું એક્ષવ. (શેરડીના રસનો દાર) સાતમું મધનું મધ, આઠમું 'તૈર-નામનું' મધ. નવમું આરિષ્ટ નામનું મધ. દશમું મૈરૈય નામનું મધ. અગિયારમું નાળીયેરનું મધ. અને માહા નીચમાં નીચ બારમું સુરા નામનું મધ, એ પ્રમાણે બાર પ્રકારનાં મધ ગણેલાં છે. તેમાં બીજા અગિયાર મધ તો સમાન છે પણ બારમું સુરા નામનું મધ સર્વ મધમાં અધમ (હલકું) ગણેલું છે, એમ જણવું. હવે તૈજસ નામનાં પાત્રો એટલે સુવર્ણ, ત્રાંબુ, રૂપું, કાંચ, લોહ, કલ્પ, અને સીસું આટલી ધાતુનાં પાત્રો તે તૈજસ પાત્ર સમજવાં. તે તૈજસ પાત્રોને પૈશાચ વિગેરેથી ઉપધાત થાય ત્યારે તેની શુદ્ધિ અપરક તથા નિર્ણયામૃતમાં ઐશ્વર્યને કહેલી છે તે આ પ્રમાણે. તૈજસ પાત્રોને ભૂતનો, વિદાનો, વીર્યનો, રૂધિરનો, રાખનો અને મધનો અત્યંત સ્પર્શ થાય તો, આવર્તન (અગ્નિના તાપથી રસ કરાવી નવીનતા કરવી) કરવું. અને જો અરુપ સંસર્ગ થાય તો, પરિલેખન (એટલે ચોતરફથી શસ્ત્રોએ કરીને અવયવ પાત્રના ધસાવી નાખવારૂપ કર્મ) કરવું. અને ફક્ત સ્પર્શજ જો થાય તો, એકવીશ વાર રાખથી ચોતરફથી માછ નાંખવું. અને તૈજસ શિવાયના બીજા પાત્રોને જો તેવો સ્પર્શ થાય તો, ઉત્સર્ગ (ત્યાગ) કરવો. પાત્રોને માછ નાખવાની આગતમાં હારીત નામના મંચકારે તથા શાતાતપે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, સોનાનું વાસણ, રૂપાનું વાસણ, ત્રાંબાનું વાસણ, કલ્પનું પાત્ર, કીટાળાવાળું લોહાનું પાત્ર, પીત્તળનું પાત્ર, સીસાનું પાત્ર, અને સાધારણ લોહાનું પાત્ર, પથ્થરના ધસવાથી પવિત્ર થાય છે. તેમજ બીજા સ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે જે, કાંસાનું વાસણ મધથી ઉપલિપ્ત (લેપવાળું) થતું નથી તે પાત્ર રાખથી પવિત્ર થાય, અને જે કાંસાનું પાત્ર મધ અથવા ભૂત યા વિદાથી લેપવાળું થાય તે કાંસાનું પાત્ર તાપ, અને ધસાવવાથી પવિત્ર થાય છે. અને જો ત્રાંબાનું

૧ તૈર નામનું એક જાતનું મધ હોય છે. ૨ સ્પર્શ.

પાત્ર અપવિત્ર થયું હોય તો તે ત્રાંખાનું પાત્ર ખટારાથી પવિત્ર થાય છે, પરંતુ જો તે પાત્ર માંસના લેપવાળું ન થયું હોય તો. અને જો માંસના લેપવાળું થયું હોય તો, દાહ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. એમજ ભૈષ્ણિકના માદક વિષ્ણુ પણ કહે છે કે, વિદ્યા, મૂત્ર, વીર્ય, શબ્દ, રૂઢિરના લેપવાળાં કૌતુક પાત્રો આવર્તન કરવાથી, ઉલ્લેખન (ધ્વજવાથી) તાપ આપવાથી, અને એકવીશ વાર રાખથી માંજવાથી પવિત્ર થાય છે. તેજસ પાત્રોને વીર્યનો, વિદ્યાનો, મૂત્રનો, રૂઢિરનો તથા શબ્દ વિગેરેનો ધ્વજો વખત સંસર્ગ થાય તો અને ચાંડાલનો, સુવાવડી સ્ત્રીનો, રંગસ્વણનો, ખતિત વિગેરેનો પણ જો ધ્વજો વખત સ્પર્શ થાય તો, આવર્તન (અગ્નિના તાપથી ગાળી નાખાવવું.) કરવું, અને ઉપરનાઓનો જો ઘોડો વખત સ્પર્શ થાય તો, પ્રતાપન (બરોબર તપાવવું) અને જો ઉપર કહેલાઓનો સ્પર્શજ માત્ર થાય તો, એકવીશ વાર રાખ વિગેરેથી માંજ નખાવવું. અપરાર્ક નામના અંધકાર કહે છે કે, એકવીશ વાર માંજવું અને ઘોડું એમ વારંવાર કરવું જવું. એ પ્રમાણે એકવીશ વાર કરવાથી શુદ્ધ થાય છે એમ એમનો મત છે. નિર્ણયામૃતમાં પણ એમજ કહ્યું છે. તેજસ પાત્રોને મૂત્ર વિગેરેનો સ્પર્શ થાય તો શરીથી નવું કરાવવું. અથવા એમ ન બને તો ગોમૂત્રમાં રાખવું એ પણ યુક્ત છે. એમજ માંજર, પક્ષી, વિગેરેનો, મૂત્રાદિકનો, અત્યંત સ્પર્શ થાય તો ઉપર કહેલા રસ્તાથીજ શુદ્ધિ કરવી. તેમજ તમના વિગેરે હલકા જીવો શાક વિગેરેમાં પડી રંધાઇ ગયા પછી જાણવામાં આવે, અને પછી પાકના પાત્રમાં તે જાનવરના અવગતો લેપરૂપે જેવામાં આવે તો તે પાત્રને તપાવવું. અને તેમજ પપ્પટ્ટી (જાખડી) મૂષક (ઉદર) વિગેરે જાણવામાં આવે તો તે પાત્રનું ઉલ્લેખન (ચોતરથી અવયવવું ધર્મણ) કરાવવું. એમજ માછલી તથા જલજીવ વિગેરેના શયના સંસર્ગમાં પણ એમજ સમજી લેવું. તેમજ સ્પર્શ કરેલા પાત્રને ભોજનપાત્ર તરીકે આવવાથી અને અસ્પર્શ થવાથી રાખ વિગેરેથી માંજ નાખવું. સાક્ષાત્ જો સ્પર્શ થાય તો વધારે વખત માંજ નાખવું જોઇએ, એમ જાણવું. વળી ત્રાંખાના વાસણમાં દૂધ, દહીં રાખવામાં આવે અને કાંસાના પાત્રમાં મધ રાખવામાં આવે અને ગોળ અને આદુ ભેળું થાય તો તે મધ જેવું અથવા મધજ સમજવું. પરંતુ તેમાં ધી ભેળું ન થવું જોઇએ,

૩ સોનું રૂપું, ત્રાંખું, કાંસું, ભોહું, કલ્પ, સીસાનાં પાત્રો સમજવા. ૪ અગ્નિના તાપથી ગાળી નાખવું. ૫ અથવા ઢેક ગરોળી પણ લોકો કહે છે.

એમ સ્મૃતિઓમાં વચનો છે. આવી જાતના અર્થ અપવિત્રતાના સંસર્ગમાં તે પાત્રની માંજવાથી શુદ્ધિ થાય છે. માટેજ સદાચાર્ય દ્વાદશ્યમાં પદ્મ ત્રિશન્મતમાં લખે છે કે, હોમ કાર્યમાં, દોહન કરવામાં, સંધવામાં, પરિવેષણ (પીરસવામાં) અને સ્નાન, તર્પણ, અને દાનમાં ત્રાંખાના પાત્રમાં રાખેલું (ગળ્ય) દૂધ, દહીં, ધી, ગોખર, ગોમૂત દોષવાળું થતું નથી. એમજ દીવાના ફક્ત સ્પર્શમાં પણ જાણવું. તથા ગાય, બેલ, વિગેરેના સુંધેલાં પાત્રો દશ વખત માંજવાથી પવિત્ર થાય, એમ પરાશર વિગેરેના વાક્યોમાં શુદ્ધિ જણાવી છે. શંખ નામના ગ્રંથકાર કહે છે કે કાળા પક્ષીના મુખના સ્પર્શવાળું પાત્ર ઉલ્લેખન (અભિષેક) કરવાથી શુદ્ધ થાય, પરંતુ કેવલ માંજવાથી શુદ્ધ થતું નથી. કોઇ આપદ નામના જનવરના મુખના સ્પર્શથી અપવિત્ર થયેલું પાત્ર ઉલ્લેખન કરવાને યોગ્ય છે. એમ પણ મત છે કારણ કે તેનો નિષેધ શંખજ જણાવે છે. માટે મૂલ્યમાં મુખ શબ્દ લખ્યો છે તે ઉપરથી ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધિ સાધીત થાય છે. તેમજ અંગાંતરના સ્પર્શમાં પણ જાણી લેવું. આપદ નામનું જનવર માંજરથી કોઇ બીજી જાતનું જાણવું. વિજ્ઞાનેશ્વર લખે છે કે, માંજર, દર્વી અને પવન હંમેશ પવિત્રજ છે. એમ એમનું લખવું છે. એજ યુક્ત છે. પાત્રસમુદાય હોય તો જે પાત્રને અપવિત્ર પદાર્થનો સ્પર્શ થાય તેજ પાત્ર અપવિત્ર ઘણ શકે બીજા નહીં, તે બાબતસર અપરાધમાં હારીત કહે છે કે, સંહત પાત્રોમાં (પાત્ર-સમુદાયમાં) જે એકને અપવિત્રતાનો દોષ લાગ્યું પડે તેજ પાત્રને શુદ્ધ કરવું, પરંતુ તે અપવિત્ર પાત્ર જેને અડ્યું હોય તેવાં બીજાં પાત્રોને શુદ્ધ કરવાની જરૂરી નથી. શંખ નામક ગ્રંથકાર પણ લખે છે કે પોતાનો અથવા પારકો સંયોગથી પેદા થનારો મૂલ્ય (દોષ) જે પાત્રનો જેણે કરીને જાય તો તેનું શોધન કરવું કહેલું છે. તે સોધન દ્રવ્યની શુદ્ધિ કરનાર સામાન્ય જાણવું. આ શોધન રીત પૂર્વોક્ત હારીતના વચનને અનુસરનારી જાણવી. અને જેઓની વચનોથી શુદ્ધિ ન જણાય તેઓની શુદ્ધિ મર્યાદાસિંધુમાં શાતાતપ કહે છે કે, જે અપવિત્ર પદાર્થને જે એક સ્પર્શ કરે તો તેજ દૂધથીને પ્રાપ્ત થાયજે. અને તેને બીજો સ્પર્શ કરે તો તે દોષવાળો થતો નથી. આ વિધિ સર્વ દ્રવ્યો (પદાર્થો) માટે સમજી લેવો. આ ઉપરથી કાક વિગેરેમાં સ્વીવરાદિના સંસર્ગ થાય તો તે સંસર્ગનું સ્વરૂપ વિચારી અશુદ્ધિની કષ્ટના કરવી. માંજરની વિજા વિગેરેના સંસર્ગમાં તો એમ સમજવું કે, તે વિજા અપવિત્ર છે, માટે તેને જે કોઇ બીજો પદાર્થ અડકે

તો તેપણ અપવિત્ર તરીકે બને, કારણકે તેવો સદાચાર છે, માટે એમ જણવું. યૌધાયન કહે છે કે, લાકડાનાં પાત્રો એકાંનાં કામમાં આવ્યાં હોય તો તે પાત્રોને ધસાવવાં, અને એકાંના લેપવાળાં થયાં હોય તો તેને છોલાવવાં. અને મૂત્ર, વિદ્યા, વીર્ય, વિગેરેના દોષવાળાં થયાં હોય તો ત્યાગ કરવો. આ ઠેકાણે અવલેખન શબ્દથી શસ્ત્ર અથવા વસ્ત્રથી કાઢનાં પાત્રોને ધસવું એમ સમજવું. તક્ષણુ એટલે છોલવું એ શબ્દ બુદ્ધો લખ્યો છે માટે મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, શબ, ચાંડાલ અને વિદ્યાનો જે અલ્પ સંસર્ગ થાય તોપણ ધર્મણુ (ધસવું.) કરવું. કોઈ એમ કહે છે કે, વિદ્યાનો જે પાત્રને સંસર્ગ થયો હોય તો જ્યાંસુધી અંધનો નાશ ન થયો હોય ત્યાંસુધી છોલાવવું. અને શબ વિગેરેના સ્પર્શમાં માટી પાણીથી ઘોષ નાખવું. કૂતરાં વિગેરેનો સ્પર્શ થયો હોય તો ચઢાઈ આસન વિગેરેને ઘોષ નાખવાં. એવો મત છે. તે ઠેકાણે પણ પાકોપયોગી (રસેષ્ઠ કરવામાં લાયક) પાત્રોનો તો ત્યાગ કરવો એમ અખને (ગ્રંથકારને) બાંસે છે. શીંગડાં, દાંત, હાડકાના પાત્રોની પણ તેજ વ્યવસ્થા કરવી. મણિમયપાત્રોને માટે મૂત્ર વિગેરેના સંસર્ગ થાય તો વિષણુ કહે છે કે મણિમયપાત્રો, પરંથરનાં પત્રો, અખ્જપાત્ર (છીપ, મોતી વિગેરેનાં પાત્રો) ને, સાત રાત્રિપર્યંત જમીનમાં ડાટી રાખવાં. અને એકાંને સંસર્ગ થયો હોય તો કશ્યપ કહે છે કે, રેતીથી દાંતનાં, શીંગડાંનાં, શંખનાં, છીપનાં, મણિનાં પાત્રોની શુદ્ધિ કરવી. એમ અપરાર્કનો પણ મત છે. એમજ વાંસનાં, લાકડીનાં, નેતરનાં, અને નિચૂલ (પનસ) વિગેરેનાં પાત્રોની શુદ્ધિ કાષ્ઠપાત્ર માફક કરવી. તેમાં પણ જે વાંસ, લાકડીનાં, પાત્રોમાં કપડાં રાખવામાં આવતાં હોય તો પ્રયોજન (કાર્ય જરૂરી) નો વિચાર કરી ગંધ લેપનો જેવી રીતથી યોગ્ય નાશ થાય તેવી જાતના ક્ષાલન (ઘોષ નાખવું.) ઇત્યાદિકથી શુદ્ધિ કરવી. પાકેલાં અખ જે રાખવામાં આવતાં હોય તો, તે પાત્રોને ત્યાગ કરવો ઉચિત છે. માટીનાં વાસણોનો તો ફરીથી ખાકાવવાથીજ શોધ (શુદ્ધિ) થાય છે. અને તે પણ શુદ્ધિ કૂતરાં વિગેરેના સ્પર્શ દોષમાંજ કરવી. પરંતુ ખીજાં સાધારણ દોષોમાં નહીં. તે બાબતસર મનુ કહે છે કે મઘના, વિદ્યાના, કંકના, દુર્ગંધ પદાર્થના, રૂધિરના, આંસુના સ્પર્શથી થયેલું અપવિત્ર માટીનું વાસણ શુદ્ધ થતું નથી. પરંતુ જે ફરીથી તેનો ખાકા થાય તો શુદ્ધ થાય. મર્યાદાસિંધુમાં પણ લખ્યું છે કે ચૂક, રૂધિર, વિગેરેના સ્પર્શવાળું માટીનું પાત્ર ત્યાગ લાયક છે, અને જે ખીજા સાધારણ દોષવાળું જે તે પાત્ર થયું.

હોય તો જમ તેમ ચાલે, પરંતુ ચાંડલાદિનો સ્પર્શ થયો હોય તોતો ત્યાગજ કરવો પ્રાપ્ત છે. અપરાધમાં સ્મૃત્યંતરથી લખેછે કે, ચાંડલાયે સ્પર્શ કરેલું ધાન્ય અથવા કપડું તે ધોષ નાખવાથી શુદ્ધ થાયછે. પરંતુ માત્રીનાં વાસણુનો તો ત્યાગજ કરવો એમ કહ્યું છે. ફલના પાત્રોની શુદ્ધિ કહીજ છે. પરંતુ અત્યંત અપવિત્ર પદાર્થનો સંસર્ગ થાય તો ત્યાગજ કરવો યોગ્ય છે. વળી અપરાધમાં કહ્યું છે કે, માટી તથા જલથી શુદ્ધિ કરવી. એમ કહીને આગળ લખે છે કે, દોરી, વઢકણપાત્રોની તથા ચમસપાત્રે (ચમપાત્ર તૂંબડાં, ચામડાં, એજોની શુદ્ધિ કરી પછી ગાયના વાળની દોરીથી ધસવું, ત્યારે શુદ્ધ થાયછે. ચાંમડાં માટે કશ્વપ કહેછે કે, ધાસ, કાષ, રજ્જુ, બોળપત્ર, શણ, રેશમ, જંતુ, (કોષ જતનું પત્ર પાત્ર) ચા વજ્ર, ચાંમડું, વાંસ, પંખા, ફલ, પત્ર, વઢકણ વિગેરેની વજ્રમાદ્રક શુદ્ધિ કરવી. માટી, કાષ, ચાંમડાં અત્યંત સંસર્ગવાળાં થયાં હોય તો ત્યાગ કરવો. 'અસંસ્કૃત જમીનમાં રાખવામાં આવ્યાં હોય તો, તે પદાર્થો ધોષ નાખવા. પરાક્ષ મંગાવેલા પદાર્થોની ઉપર જલથી પ્રોક્ષણ કરવું. એમજ હલકી જતથી સમિધાઓ પણ જે અપવિત્ર પદાર્થ વિગેરેના સંસર્ગવાળાં થયાં હોય તોપણ પ્રોક્ષણ કરવું. પરંતુ તે સમિધાઓ એક પુરપથી ઉપડી શકે તેટલાં હોય તો તેમ કરવું. કાચબાના કડાં વિગેરેની શુદ્ધિ ચર્મ (ચાંમડા) પ્રમાણે કરવી એમ સમજવું.' એમજ ખીજાઓને માટે પણ સમજાવેલું ॥ ૧૭ ॥

॥ ૧૮ ॥ અથ શય્યાદિશુદ્ધિવિચાર:

મૂ૦-તત્ર બૌધાયનઃ " આસનં શયનં યાનં નત્રિઃ પંથાસ્તુ-
 નાનિ ચ ॥ મારુતોર્કેણ શુદ્ધ્યાંતિ પક્ષેષ્ટકચિતાનિ ચ ॥ આત્મશ-
 ય્યાસનં યાનં જાયાપત્યં કમંદલુઃ ॥ શુચીન્યાત્મનં દતાનિ પરેષા-
 મશુચીનિ તુ " ॥ હારીત : ॥ યાનશયનાન્યપરિહાર્યાણ્યેકે મન્યં-
 તે ॥ તન્ન ॥ વર્ણવિશેષાચ્છુચિમલિનસંસર્ગદર્શનાત્પાપસંસર્ગયોગશ્ચ ॥
 તસ્માત્પૃથક્કર્ત્ત્વાઃ શ્રેયાંસ ઇતિ ॥ અત્ર મન્યંતેત્વં પૂર્વપક્ષમુ-
 ક્ત્વા તથેત્યાદિના સિદ્ધાંતિતમ્ ॥ અર્થસ્તુ ॥ ધર્મશાસ્ત્રે વર્ણનામુ

ત્તરાધરથાવેન વિશેષદર્શનાત્ ॥ કિંચ ॥ પાતકોપપાતકકૃદ્ધિર્મલિનૈ-
સ્તદ્રાહિતાનાં શુક્લાનાં તુલ્યશય્યાદિયોમેન સંસર્ગસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તતિ-
મિત્તતયાભિધાનાત્ ॥ અકૃતૈનસોઽપિ યલિનસંસર્ગે વ્યાધિતસંસર્ગે
નીરોગસ્યેવ પાપોત્પત્તિર્દર્શનાચ પૃથકશુદ્ધયાદિવશેન પૃથકશૌચ-
ત્વમેવ શ્રેયઃ ઇતિ ॥ તર્હિ સ્વીયાલાભે કિં કાર્યમિત્યાકાંક્ષાયાં પુન-
ર્હારીતઃ ॥ સ્વાનુપપત્તૌ શુચ્યંતર્ધાય સમાપનંતિ સંસ્પર્શે સચૈલં જ્ઞા-
નમેવં જ્ઞાહેતિ ॥ અર્થસ્તુ ॥ સ્વકીયશય્યાચલાભે કંબલાદિના શુદ્ધેન
તદંતર્ધાયોપયોક્તવ્યમ્ ॥ યતઃ પતિતાદેઃ શય્યાદિસંસ્પર્શે સચૈલજ્ઞા-
નમિતિ ચૈલાધિકાર ઇત્યપરાર્કે વ્યાખ્યાતમ્ ॥ એતૈનૈવાસનતૂલિકા-
દિકમપિ વ્યાખ્યાતં જ્ઞેયમ્ ॥ કિંચ ॥ “ શયનાસનયાનાનિ દ્રવ્યં
ચ બહુસંહતમ્ ॥ જઢાલાદિભિરપ્યેતત્સ્પુષ્ટં સંપ્રોક્ષગાચ્છુચિ ” ઇતિ
તત્રૈવ સ્મૃત્યંતરવાક્યામ્ ॥ કિંચ ॥ તૂલિકાદીનામુચ્છિષ્ટાદિસ્પર્શે
તુ સર્વનિર્બંધેષુ દેવલઃ ॥ “ તૂલિકામુપધાનં ચ પુષ્પરક્તાંબરં તથા ॥
સંશોષ્યાનાતપે કિંચિત્કરૈઃ સંપાર્જયેત્પુનઃ ॥ પશ્ચાશ્ચ વારિણાઽભ્યુ-
ક્ત્ય વિનિયુંત્રીત કર્મણિ ॥ તાન્યપ્યતિમલિઃઠાનિ યથાવત્પરિશો-
ધયેત્ ઇતિ ॥ બૃહત્પરાશરસ્તુ ॥ “ સવસ્ત્રોપસ્કરૈયુક્તા શય્યા રત્ત્કાં-
શુકાનિ ચ ॥ પુષ્પાણિ ચૈવ શુદ્ધંતિ પ્રોક્ષિતાનિ ન સંશયઃ ”
इत्याह ॥ ૧૮ ॥

॥ ૧૮ ॥ હવે સૌથા વિગેરેની શુદ્ધિનો વિચાર. ॥

ગુ. ૧૦-આ જાળતમાં બૌધ્ધાયન કહેછે કે, આસન, શયન, યાન,
(૨૫ આડી વિગેરે) વાહણો, માર્ગ, ધામ, આટલા પદાર્થો અને પાકેલી
છોટાનો દગસો પવનથી તથા સૂર્યથી પવિત્ર થાયછે. પોતાની શૈયા, આસન,
યાન, (રથાદિ) જી, છોકરું, કર્મડુ, આટલી બીજે પોતાની પવિત્ર
જળથી, અને પાકડી હોય તેો અપવિત્ર જાણુ. આ જાળતમાં હાલિત
વાચક મંથકર કહેછે કે, યાન, શયન, જીજના ત્યાગ કરવા લાયક છે.
અર્થાત્ તે જની શકેછે. એમ જાનવામાં આવેછે તે ઠેકાણે કહેછે કે, નહીં

એમ થોમ્સ નથી કારણ કે, જુદા જુદા વર્ણો કલા છે. માટે પવિત્ર અપ-
વિત્રના સંસર્ગ દોષથી પાપના સંસર્ગનો સંબંધ બને છે, માટે જુદી જુદી
જાતની પવિત્રતા ક્રિયાણુ કરનારી હોય છે. આ કેટલાંકે એમ સમજવાનો
અર્થ છે કે, ધર્મશાસ્ત્રમાં ચારે વર્ણો માટે ઉત્તમતા, અધમતા, જણાવેલી છે.
તેમજ પાપ, ઉપપાતકને કરનારાઓ જે મલિન લોકો (પાતકી લોકો)
તેની સાથે પાપરહિત લોકો જે તેના સમાન આસન અથવા તેથી
શૈયામાં શયન વિગેરે કરે તો, પાતકીનો તે પાપરહિત લોકોએ સંસર્ગ કર્યો
તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને જણાવેલું છે, અને એમજ પાપરહિત મા-
ણસને જે પાતકીનો સંબંધ થાય તો જેમ રોગીનો સંસર્ગ રોગરહિતને
બને તેની માફક પાતકીનો સંસર્ગ જે નિષ્પાપને થાય તો પાપ લાગે,
અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે, માટે જુદી જુદી શૈયાઓ જુદાં જુદાં આસન
કરવાથી જુદી જુદી જાતનું પવિત્રપણું ઐયસ્કર છે. એમ જણવું. ત્યારે
પોતાની શૈયા અથવા આસન ન મળે તો શું કરવું. આ બાબતમાં ફરીથી
હારીત કહે છે કે, પોતાની શૈયા વિગેરે ન મળી શકે તો પવિત્ર ધાબળા
વિગેરેથી આંતર્યાન કરી એટલે તેની ઉપર બિછાવી અથવા ધાબળાથી ઢાંકી
ધાબળાની અંદર તે શૈયાને રાખી તે શૈયાનો ઉપયોગ કરવો. કારણ કે
પવિત્ર (પાતકી) વિગેરેની શૈયા વિગેરેનો જે સ્પર્શ થાય તો સચ્ચેલ
(કષ્ટા શીખે) સ્નાન કરવાને અપરાધે જણાવ્યું છે. આ શૈયાની બાબત
ઉપરથી ગાદી, તકિયા, આસન, વિગેરે માટે સમજી લેવું. વળી એમ પણ
લખ્યું છે કે, શયન, (બિછાવું) આસન, યાન, (રથાદિ) અને સમુદાય-
વાળો દ્રવ્યસમૂહ, આટલા પદાર્થો આંડાલ વિગેરેના સ્પર્શવાળા થાય તોપણ
પ્રોક્ષણ કરવાથી પવિત્ર થાય છે. વળી ગાદી, તકિયા, વિગેરેને એમાંનો સ્પર્શ
થાય તો, સર્વનિબંધમાં દેવલક્ષ્મિ કહે છે કે, ગાદી, ગાદણું, ઓશિકું
યા તકિયો, પુષ્પ, લાલ વસ્ત્ર, આટલા પદાર્થોને છાંયામાં જરા સુકાવી જરાક
હાથથી ઝાટકી નાખ્યા. એટલે સાફ કરવાં, યા જલથી સાફ કરવાં. પછી
ફરીથી જલ છાંટી કામમાં લગાડવાં, અને જે તે અતિમલીન થયાં હોય
તો, યથાયોગ્ય શુદ્ધ કરવાં. બૃહત્પરાશર કહે છે કે, વસ્ત્ર, ઉપસ્કરસહિત
શૈયા, લાલ કપડાં, અને પુષ્પો, પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે એમાં સંશય
નહોં એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ॥ ૧૮ ॥

॥ १९ ॥ अथ धान्यादिशुद्धिविचारः

मू०-तत्र मनुः॥ “अद्विस्तु प्रोक्षणं शौचं बहुनां धान्यवास-
साम् ॥ प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्विः शौचं विधीयते” ॥ याज्ञवल्क्यो-
ऽपि ॥ “प्रोक्षणं संहतानां च बहूनां धान्यवाससाम् ” इति ॥
अत्र बहुत्वं धान्यानां न स्वरूपकृतम् ॥ किंतु बहुत्वेनानेकपुरुषो-
धधार्यत्वं लक्ष्यत इत्यपरार्कः ॥ युक्तं चैतत् ॥ अन्यथा कणत्रयेण
मुष्टिमात्रेण वा बहुत्वापत्तेर्विशेषणवैयर्थ्यं स्थादिति ॥ स एव
संमतिमप्याह बौधायनस्य ॥ संहतानां काष्ठादीनां प्रक्षाल्यावशो-
षणं चंडालादिस्पर्शे पुरुषवाह्यादर्वाक् ॥ ऊर्ध्वं त्वनेकपुरुषोद्धार्ये
दारुशिले भूमिसमे इति ॥ लौगाक्षिश्च ॥ “चंडालादिपरामृष्टं प्रो-
क्षणादहू शुद्ध्यति ॥ अल्पं प्रक्षालयेद्धान्यं तंडुलं तु परित्यजेत् ”
इति ॥ तंडुलमिति वितुषं धान्यमात्रम् ॥ त्यागस्त्वल्पविषयः शुद्ध्य-
तरस्य वक्ष्यमाणत्वात् । तदाह बौधायनः ॥ “ब्रीहयः प्रोक्षणादद्विः
शाकमूलफलानि च ॥ तन्मात्रस्यापहाराद्वा निस्तुषीकरणेन वा ”
इति ॥ चंडालादिस्पर्शेऽनेकपुरुषोद्धार्याणां ब्रीहीणां प्रोक्षणं मूत्रा-
दिसंसर्गे तन्मात्रमपहारः ॥ अशुचिपांस्वादिद्रव्यसंयोगे निस्तुषीक-
रणमित्यर्थः ॥ कश्यपस्तु ॥ प्रोक्षणपर्याग्निकरणावगाहनैर्ब्रीहियवगो-
धूपानां विमर्शनेप्रोक्षणैः फलीकृतानां निघर्षणदलनप्रोक्षणैः शमी-
धान्यानामित्याह ॥ अर्थस्तु ॥ अनेकपुरुषोद्धार्याणां ब्रीह्यादीनां
त्रयाणां यथाक्रमं प्रोक्षणादिभिः शुद्धिः ॥ पर्याग्निकरणं तूलुकस्य
सर्वतो भ्रामणम् ॥ अवगाहनं क्षालनम् ॥ फलीकृतानां ब्रीह्यादितं-
डुलानामप्यत्वे विमर्शनेन शुद्धिरनेकपुरुषोद्धार्यत्वे प्रोक्षणेन ॥ खं-
डनेनोज्ज्वलीकरणम् ॥ कराभ्यां घर्षणं विमर्शनम् ॥ शमीधान्यानां
कोशीधान्यानां मुद्गादीनां एकपुरुषोद्धार्याणां निघर्षणेन ततोऽल्पा-
नां दलनेन अनेकपुरुषोद्धार्याणां तु प्रोक्षणेनेति ॥ अत्र निघर्षण-

पदेन पूर्वोक्तं विमर्शनमेवोच्यते ॥ अल्पत्वे तु त्याग इत्युक्तम् ॥
 आदित्यपुराणे तु ॥ “ गृहदाहे समुत्पन्ने विपन्ने पशुमानुषे ॥ अ-
 भोज्यस्तद्रतो व्रीहिर्धातुद्रव्यस्य संग्रहः ॥ मृष्ययेनावरुद्धानामधो-
 भुवि च तिष्ठताम् ॥ यवमाषतिलादीनामदोषं मनुरब्रवीत् ॥ ततः
 संक्रममाणेऽग्नौ स्थाने स्थाने च दह्यते ॥ न च प्राणिवधो यत्र के-
 वलं गृहदीपनम् ॥ तत्र द्रव्याणि सर्वाणि गृह्णीयादविचारयन् ”
 इत्युक्तम् ॥ एतदपरार्कस्थं प्रमेयम् ॥ मिताक्षरायां तु विज्ञानेश्वरः ॥
 बहुत्वं स्पृष्टापेक्षया यदा धान्यानि यस्त्रादीनि वा राशीकृतानि
 तत्र चांडालादिस्पृष्टान्यल्पानि बहून्यस्पृष्टानि ॥ तत्र स्पृष्टानां वा-
 ससां क्षालनात् ॥ अस्पृष्टानां प्रोक्षणात् ॥ धान्यानां तावन्मात्रो-
 धरणोत्तरं प्रोक्षणात् ॥ स्पृष्टानां बहुत्वे तु धान्यवाससां क्षालना-
 देव ॥ समत्वे तु प्रोक्षणादेव ॥ इयत्स्पृष्टमियदस्पृष्टमित्याविवेकं तु
 क्षालनादेव ॥ अनेकपुरुषोऽध्यायत्वे स्पृष्टानामपि प्रोक्षणादेवेत्याह
 एतेनैव परंपरा संशोऽपि व्याख्यातया एव ॥ मर्यादसिंधौ तु
 द्रोणाधिकानां बहुत्वमुक्त्वा देशं कालमिति बौधायनवाक्यात् ॥
 देशकालाद्यपेक्षया बहुत्वं केचिदाहूः ॥ यथा दुर्गतस्य दुर्भिक्षे कुड-
 वपरिमितमपीत्युक्तम् ॥ इदमेव च युक्तम् ॥ पूर्वोक्तैकादशस्थभ-
 गवद्वाक्यात् ॥ एवं वाससामपि बहुत्वमनेकपुरुषोऽध्यायत्वेने त्रि-
 भ्योऽधिकत्वेन च पूर्वोक्तरीत्योन्नेयम् ॥ नागदेवीये तु संग्राहकारः ॥
 “ सुभेतान्यथ चित्राणि कौसुंभानि यथाक्रमम् ॥ विंशत्येकादश
 त्रीणि बहूनीणि स्मृतान्यथ ” इत्याह ॥ संहतत्वं तु ॥ उक्तशुद्धि-
 द्रव्यारब्धावयवित्वमिति विज्ञानेश्वरः ॥ मर्यादसिंधौ तु संहतत्वं
 नाम अनेकेषां शय्यादीनां स्यूतत्वं यद्वा संहतत्वं काठित्वम् ॥
 तेन शीतघृतगुडामिक्षादिकं संहतम् ॥ यद्वा ॥ “ शयनासनयानानि
 रोमबन्धानि यानि तु ॥ बस्त्राण्येतानि सर्वाणि संहतानि प्रचक्षते ”

इत्यंगिरोभिहितानि संहतानीत्युक्तम् ॥ रोमबन्धानि कंबलादीनीति
च तत्रोक्तम् ॥ पूर्वोक्तभगवद्वाक्योक्तरीत्या तस्य तस्य तथा यु-
क्तत्वात्सर्वमेतदपपन्नम् ॥ जलव्यतिरिक्तानां द्रवाणां तु क्लृप्तावना-
च्छुद्धिः ॥ प्लावो द्रवस्य त्विति याज्ञवल्क्यवाक्यात् ॥ तत्र प्लावो
नाम समानजातीयेन द्रव्येण भांडस्यापूरणं यावता निःसरतीति
विज्ञानेश्वरः ॥ पात्रस्थे घृतादौ तावत्समानजातीयमन्यदासिच्यते
यावत्पूर्णे पात्रे किञ्चिन्मात्रं बहिर्निःसरतीत्यर्थः ॥ अमेध्यमस्पृष्टद्र-
व्यस्पृष्टस्याप्यैषैव शुद्धिरित्यापि स एवाह ॥ एतदेव उत्पवनाधि-
त्याहः ॥ द्रवाणां चैव सर्वेषां शुद्धिरुत्पवनं स्मृतम् ” इति मनुवाक्या-
त् ॥ उत्पवनं चात्र बह्नांतरिते पात्रे प्रक्षेपः ॥ अन्यथा कीटाद्यपनयन-
स्यासंभवादिति विज्ञानेश्वर इदं च केशकीटमक्षिकान्वित इति बोध्य-
व्यम् ॥ कुल्लकभट्टाये तु प्रादेशपरिमाणकुजपत्रद्वयग्राभ्यां पवमानः
सुवर्जन इत्याद्यनुवाकेनोत्पवनं सपृष्टस्यांजस्यापनयनं वा उत्पवन-
मित्युक्तम् ॥ एतच्च प्रस्थपरिमाणे ॥ अल्पस्य तु त्याग एव ॥ एतच्च
श्वकाकाघुपघाते ॥ वर्णापसदभांडस्पर्शे तु भांडांतरे तदासिच्य याव-
ता तद्वहिर्निःसरति तादृशप्लावं विधाय शेषमुत्सृजंति शिष्टाः ॥
मधुदके पयस्ताद्विकाराश्च पात्रात्पात्रांतरनयन शुध्य इति बांधायन-
स्मरणात् ॥ शूद्रभांडस्थितानामप्येपैव शुद्धिः ॥ वर्णापसदहस्ता-
त्प्राप्तानां तु पात्रात्पात्रांतरनयनं पुनः पवनं च कार्यम् ॥ अभ्यवहा-
र्याणां घृतेनाभिघारितानां पुनः पवनमेवं स्नेहानां स्नेहवद्रसानाभि-
ति शंखस्मरणात् ॥ शाकादीनां तु दूषितत्यागे शेषस्याप्लावनाच्छु-
द्धिः ॥ तदुक्तं मर्यादसिधौ ब्राह्मे ॥ “सस्यानि ब्रीहयश्चैव शाकमू-
लफलानि च ॥ त्यक्त्वाथ दूषितं भागं प्लाव्यान्यन्यजलने च” इति
म्लेच्छादिभांडस्थितौ तु बृहत्पराशरः ॥ “आममांसं घृतं क्षौद्रं
स्नेहश्च फलसंभवाः ॥ म्लेच्छभांडस्थिता ह्येते निष्क्रांताः शुचयः

स्मृताः” इति ॥ तथा ॥ “आभीरभांडसंस्थानि पयोदधिघृतानि च ॥ तावत्पूतं हि तद्भांडं यावत्तत्र नितिष्ठति ॥ पूतानि सर्वपण्यानि कारुहस्तस्थितानि च” इति ॥ अत्र म्लेच्छभांडस्थितानां चतुर्णां शुद्धिमुक्त्वाग्रिमवाक्ये पयोदध्राभीरभांडस्योरेव शुद्धिकथनान्म्लेच्छजातीयाभीरभांडस्थयोः पयोदध्नोरग्राह्यत्वं बोधितम् ॥ उचितं चतत् ॥ “न नीचीयवनात्परः” इति वाक्यात् ॥ सर्वपण्यानां पूतत्वकथनेन शाकफलादीनां ततोऽपि ग्राह्यत्वं च बोध्यते ॥ आम्नादिकृत्तानां बहूदिनैर्भोगाय ततो गृहीत्वा संचेष्यमाणानामपि प्रोक्षणमात्रेण शुद्धिः क्षालयित्वा स्थापने पूयीभावात् ॥ इदं च शुद्धिकल्पनमुपपत्तिप्रयोजनयोर्बलाज्ज्ञातव्यम् ॥ कारुहस्तस्थितानीत्यनेन रजकान्तुवायादिसंसर्गकृताया अशुद्धेरपवादः ॥ तेनावरजातीयानामपि कारुणां शिलिपक्रियया द्रव्यमुत्पादयतां संस्कुर्वतां वा प्रसक्तं प्रत्यवायहेतुत्वं निवार्यते ॥ तथा सति रजकसेवकादिभिः संस्कृतानां वस्त्रादीनां कुर्विदशूर्पकारादिभिश्चोत्पाद्यमानानां द्रव्याणां शुचित्वमेवेति वाक्यतात्पर्यम् ॥ ततश्च येनाम्नादिद्रव्येण शिलिपसृष्टेन विना द्रव्योत्पत्तिभंस्कारौ न भगवतस्तदापि शुद्ध्यत्येव ॥ यथा वस्त्रे त्वनो खलिः ॥ अत एव शंखः ॥ कारुहस्तः शुचिस्तथाऽऽकरव्याणि प्रोक्षितानीति ॥ आकरो द्रव्योत्पत्तिस्थानं तद्रव्याणि ॥ चाकरद्रव्याणि पैठीनसिर्धिशेषमाह ॥ “आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम्” इत्येतदपरार्कमनम् ॥ विज्ञानेश्वरस्तु ॥ कारुणां सूतकादिसंभवेऽपि तत्साध्य कर्मणि तद्वहस्तस्य शुचित्वम् ॥ तथाच स्मृत्यनुरमा ॥ “कारवः शिलिपनो वैद्या दासीदासास्तथैव ॥ च राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्तिताः” इत्याह उभयमपीदं युक्तम् ॥ १९ ॥

१ तंतुवायः कुर्विदः स्यादित्यमरः.

॥ ૧૬ ॥ ધાન્ય વિગેરેની શુદ્ધિ કરવાનો વિચાર. ॥

ગૂં ૧૦-મનુ કહેછે કે, ઘણુંક અન્ન હોય અથવા ઘણુંક વસ્ત્ર હોય તો જલ ઊંટવાથી તેની શુદ્ધિ થાયછે, અને જો થોડાં હોય તો જલથી ઘોષ નાખવાથી શુદ્ધિ થાયછે. યાજ્ઞવલ્કય પણ કહેછે કે, સમુદાયવાળાં ઘણાં વસ્ત્રો અથવા ધાન્યો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધિ થાયછે. આ ઠેકાણે સમુદાયપણું યા બહુપણું સ્વરૂપથી થયેલું ન સમજવું. કિંતુ બહુ પણું એટલે અનેક માણસોથી ઉપાડી શકાય તેવું નામ બહુપણું એમ અર્થ સમજવો. એમ અપરાર્ક નામક ગ્રંથકાર કહેછે. અને એ કથન યોગ્ય જણાય છે કારણ કે, એક મુડી ભરીને અનાજ હોય તો તે પણ દાણે દાણે અન્ન એવું નામ ધારણ કરશેજ. અને બહુ પણ કેહેવાશે. અથવા ત્રણ દાણા અનાજ હોય તો તે પણ બહુ એમ તો કેહેવાશે. કારણ કે, એકથી વધારે અનેક જેમ કેહેવાય છે તેના માટે બહુ નામના વિશેષણને વ્યર્થતા પ્રાપ્ત થાય માટે ઉપરનો અર્થ યોગ્ય છે. આ બાબતમાં ઐશ્વર્ય નામના ગ્રંથકારની પણ સંમતિ આ પ્રમાણે છે. સમુદાયવાળાં કાષ્ટ વિગેરેને જો ચાંડાલાદિનો સ્પર્શ થાય તો અને એક પુરૂષ ઉપાડી શકે તેનાથી ઓછા હોય તો તેને જલથી ઘોષ નાખી પછી સુકાં કરી લેવાં. અને અનેક પુરૂષો ઉપાડી શકે તેવાં અને તેટલાં હોય તો તે કાષ્ટને જમીન બરાબર સમજાવો. એમ લૈંગાદિ નામના ગ્રંથકારનો મત છે. ચાંડાલ વિગેરેએ સ્પર્શ કરેલી ઝાઝી ચીજ હોય તો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય. અને અશ્વ હોય તો જેમકે કાંઈક ધાન્ય હોય તો ઘોષ નાંખવું. અને જો ચોખ્ખા હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. આ ઠેકાણે ચોખ્ખા આ શબ્દથી ફાતરા વિનાનાં ધાન્યનું ગ્રહણ છે એમ સમજવું. અને ત્યાગ કરવો તે પણ જો તે ધાન્ય થોડું હોય તો કરવો કારણ કે ઝાઝા અનાજની શુદ્ધિ બીજી આગળ કેહેવાની છે માટે તે બાબતમાં ઐશ્વર્ય કહેછે કે, શાળ, શાક, મૂલ અને ફલ, આટલી ચીજો પ્રોક્ષણ કરવાથી પવિત્ર થાયછે. અથવા જેટલો ભાગ અપવિત્ર થયો હોય તેટલા ભાગનો ત્યાગ કરવાથી, અથવા માથેથી ફાતરાં કાઢી નાખવાથી પવિત્ર થાયછે. અનેક પુરૂષથી ઉપડી શકે તેવાં શાળ ધાન્યને જો ચાંડાલ વિગેરેનો સ્પર્શ થાય તો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય. અને મૂત્ર વિગેરેનો સંસર્ગ થયો હોય તો તેટલા ભાગનો ત્યાગ કરવાથી શુદ્ધ થાય, અથવા અપવિત્ર રજ વિગેરે દ્રવ્યનો સંયોગ થાય તો તે ધાન્યને ફાતરાંરહિત કરવાથી શુદ્ધિ જણવી. કશ્યપ કહેછે કે,

અનેક પુરુષોથી ઉપડી શકાય તેવાં શાળ વિગેરે ધાન્ય એટલે શાળ, જવ, અને ગોધૂમ, (ઘઉં) તેઓને પ્રોક્ષણાદિ કરવું, એટલે શાળને પ્રોક્ષણ કરવું. જવને પર્યંચિકરણ (બળતું ઉબાળિયું ઉપર ફેરવવું) કરવું, અને ઘઉંને ધોઇ નાખવાં, અને શાળ વિગેરે ચોખા થોડા હોય તો વિમર્શન (હાથથી ચોળી નાખવાં) કરવું, અને અનેક પુરુષોધાર્ય (અનેક પુરુષથી ઉપડી શકે તેવાં) ધાન્ય, શાળ, કે ચોખા હોય તો પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ થાય. કાંતો ખાંડવાથી ઉબવત્ર કરવું. શ્રમીધાન્ય (કાશીધાન્ય) એટલે જેની રળીયું થાયછે તેવું ધાન્ય. જેમકે મગ, અડદ, વિગેરે તે જે એક પુરુષથી ઉપડી શકે તેટલું હોય તો હાથથી 'ચોળી નાખવું', અને જે અતિ અદ્ય હોય તો દળી નાખવું. અને અનેક પુરુષધાર્ય હોય તો પ્રોક્ષણ કરવું. આ ઠેકાણે નિર્ઘર્ષણ એટલે પ્રથમ કહી ગયેલું વિમર્શન એટલે ચોખું કરી વીણી ચોળી સાફ કરવું, એમ જાણવું. અને જે અત્યંત અદ્ય હોય તો ત્યાગ કરવો. આદિત્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, ધરમાં આગ લાગી હોય અને પશુ માણસો મરણ પામે તો તે ધરમાં રહેલી શાળ, તથા ધાતુ, દ્રવ્યનો સંગ્રહ, અને માટીના વાસણમાં રહેલાં જવ, અડદ, તિલ, વિગેરે દોષવાળાં થતાં નથી. એમ મનુષ્યે કહ્યું છે. ત્યારપછી ધરમાં અગ્નિ વધવા લાગે અને ઠેકાણે ઠેકાણે બળવા લ્યગે અને કોઇ પ્રાણીનો નાશ ન થાય ફક્ત ધરજ બળી જાય તો ધરમાં રહેલાં સર્વ પદાર્થો વિચાર ન કરતાં લઇ લેવા. આ પ્રમાણે અપરાકમાં પણ લખ્યું છે તે જાણવું. મિતાક્ષરામાં વિજ્ઞાનેશ્વર કહેછે કે, બહુપણું એટલે શું કે જે ઠેકાણે ઘણુંક ધાન્ય પડેલું છે અને ઘણાંક કપડાં પડેલાં છે, એટલે અનાજ કપડાના ઢગલા પડેલા છે, તેવામાં આવીને તેને ચાંડાલનો સ્પર્શ થાય તે વખતે એમ બને કે ચાંડાલનો સ્પર્શ કેટલાએકને મોટા ભાગને નથી થયો, તો તેવે ઠેકાણે એમ કરવું યોગ્ય છે કે, જે કપડાઓને સ્પર્શ થયો છે તે કપડાં સર્વે ધોઇ નાખવાં. અને બીજાં કપડાંને પ્રોક્ષણ કરવું. અને અનાજમાટે પણ તેટલો ભાગ અનાજનો જેને ચાંડાલનો સ્પર્શ થયો છે તે કાઢી નાખવો. બાકીના ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. અને જે ઝાઝો ભાગ અપવિત્ર થયો હોય તો તે ભાગને ધોઇ નાખવો. અને જે બન્ને ભાગ સરખાં હોય તો પ્રોક્ષણ કરવું. આટલો ભાગ પવિત્ર છે અને આટલો ભાગ અપવિત્ર છે એ બાબતના અવિવેકમાં તો ધોઇ નાખવાથીજ શુદ્ધિ થાય. અને અનેક પુરુષધાર્યપણામાં તો સ્પર્શ કરેલાને પણ પ્રોક્ષણ કરવું. આ ઉપરથી પરપરા ભાવતનો સ્પર્શ પણ આવીજ

જાય છે. મર્યાદાસિંધુ નામના ગ્રંથમાં એમ લખ્યું છે કે, દ્રોણથી વધારે જે પદાર્થ હોય એટલે જે દ્રોણથી વધતું અનાજ હોય તો તેને બહુપણું લાભ થાય છે, તે ઠેકાણે દેશકાલ જોઈને શુદ્ધિ કરવી. એમ બૌદ્ધાયનનું કહેવું છે, અને બીજા પણ લોકો કહે છે, જેમકે દુકાળની વખતે હલકી ગતિવાળા એટલે જેને અન્ન ખાવા નથી મળતું તેવા માણસને એક અરધો શેર અન્ન હોય તો તે બહુ તરીકે કહી શકાય છે, અને તેવા વખતમાં યુક્તજ છે. એમજ વસો માટે પણ બહુપણું અનેક પુરુષાર્થ હોય તો જાણવું. અને ત્રણ કપડાથી વધારે કપડા હોય તેને બહુપણું પણ પૂર્વોક્ત રીતથી તેવા વખતમાં જાણી લેવું જોઈયે. નાગદેવ નિરચિત સંગ્રહમાં લખ્યું છે કે, વીસ ધોળાં કપડાં, ઇગીયાર ચિત્રચિત્ર કપડાં, અને ત્રણ કસુંબજ કપડાં, બહુ તરીકે કહેવાય છે. હવે સંહત પણું એટલે વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે, જેની એટલે જે પદાર્થની શુદ્ધિ કરવી કહી છે તે પદાર્થના આયત્રોને પરસ્પર સંહત તરીકે કહેવાય છે. મર્યાદાસિંધુકાર એમ કહે છે કે, સંહતપણું એટલે કઠિનપણું સમજવું. તેણે કરીને ઠંડું ધી, ગોળ, શેરડીનો રસ, વિગેરેને સંહત તરીકે કહેવાય. અથવા અંગિરા એમ જણાવે છે કે, શયન, આસન, અને યાન, આટલી ચીજો જે રામવાળા એટલે કિનના કપડામાં બંધાયેલી હોય એટલે તે કપડાં રામમધ્ય થયાં હોય તો તે સંહત તરીકે કહેવાય. આ ઠેકાણે રામમધ્ય શબ્દથી ધ્યાનમાં ગ્રહણ કરી શકાય છે. આ ઠેકાણે જેમ ચોગ્ય શુદ્ધિ કરવી ઘટે તેમ કરવી પ્રાપ્ત છે. જલપિનાના રસોની શુદ્ધિ પ્લાવન કરવાથી થાય છે. પ્લાવ એટલે સમાન પદાર્થથી વાસણ ભરવું અને તે પાશુ જરાક જેણે કઠિને નીકળે તેનું નામ પ્લાવ અથવા પ્લાવન એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે. સારાંશ એ છે કે, એક વાસણમાં ધી વિગેરે કાંઈ પણ રસ ભર્યો હોય અને તેટલુંજ તેવી જાતનું બીજું દ્રવ્ય તે વાસણમાં ભરવામાં આવે એટલે ભરેલામાં બીજી તેવી જાતની ચીજ ભરવામાં આવવાથી ઉભરાઈ જાય એમ અર્થ જાણવો. એમજ અપવિત્ર પદાર્થના સ્પર્શથી અપવિત્ર થયેલ બીજા રસાદિની તેજ પ્રમાણે એટલે આ પ્રમાણેજ શુદ્ધિ કરવી. આનુંજ નામ ઉત્પવન જાણવું. મનુ પણ સર્વ દ્રવ્યો (પાતળા પદાર્થો)ની શુદ્ધિ માટે ઉત્પવન કરવાને જણાવે છે. આ ઠેકાણે ઉત્પવન એટલે બીજા પાત્રમાં આકું કપડું રાખી

* દ્રોણ શબ્દનો અર્થ આઠ હજાર બસો છપન પત્ર જાણવો. જા એટલે તોલો.

ગાળી નાખવું એનું નામ કૃત્તવન જાણવું. વિજ્ઞાનેશ્વર લખેછે કે, 'એમ જો ન કરવામાં આવે તો કીટ વિગેરે તે ચીજમાંથી ન નીકળી શકે માટે તેમ કરવું અવશ્ય પ્રાપ્ત છે. આ પ્રમાણે કેશ, કીટ, માંખી, વિગેરેવાળી ચીજ માટે કરવું એમ જાણવું. કુદલૂકલકૃતિ પરિચિત મનુની દીક્ષામાં એમ લખ્યું છે કે, પ્રાદેશમાત્ર (અંગુકાના અગ્રભાગથી તે તર્જનીના અંત પર્યંત) પ્રમાણવામાં બે દર્ભના કટકાના અગ્રભાગથી 'પવમાનઃ સુવર્જનઃ' એ અનુવાક (વેદમંત્રનો વિભાગથી) કૃત્તવન કરવું, અથવા સ્પર્શ કરેલા અંશનું ફરીકરણ કરવું. આ પ્રમાણે પ્રોક્ત સ્થાનમાં લખ્યું છે, અને આ કૃત્તવન એક શેર પદાર્થ હોય તો કરવું પણ જો અન્ય હોય તો ત્યાગન કરવો. આ પાંચ કૃતરા, કાગડાના સ્પર્શમાં જાણવું. નીચવણના વાસણનો સ્પર્શ થયો હોય તો તે ચીજ પાત્રો પદાર્થ રસમય બીજા વાસણમાં પૂરોક્ત પ્રકારથી સિંચનરૂપ કરી, જેટલા પ્લાવથી તે રસ બાહાર નિકળે તેટલો પ્લાવ કરી બાકીનો રહેલો ભાગ શિષ્ટભેદો (પ્રતિષ્ઠિત લોકો) છોડી આપે છે. મધ, અથવા મધુપર્કનું જલ, અથવા મધ અને જલ, દૂધ, અને દૂધના વિકારો દહીં, છાશ, વિગેરે એક પાત્રથી બીજા પાત્રમાં લઈ જવાથી શુદ્ધિ થાયછે, એમ બૌદ્ધાયનનું વચન છે. એમજ શૂદ્રના વાસણમાં હોય તોપણ આ પ્રમાણેજ શુદ્ધિ કરવી, અને નીચ વર્ણના હાથથી પ્રાપ્ત થયેલાઓને તો એકપાત્રથી બીજા પાત્રમાં લઈ જવું, અને ફરીથી પ્લાવન પ્રથમ કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે કરવું. શાંખનામક ગ્રંથકાર કહેછે કે, ખાવાકાયક ધૃતવાળા પદાર્થો હોય તો તેઓને ફરીથી પ્લાવન કરવું. એમજ તેલ વિગેરેને અને રસોને પણ એજ પ્રમાણે કરવું. શાક વિગેરે માટે જેટલો ભાગ દૂધિત હોય તેટલો કાઢી નાખી બાકીનો હોય તેમનું આ પ્લાવન કરવું એટલે શુદ્ધિ થાયછે. એમ મર્યાદાસિંધુમાં અને બ્રહ્મપુરાણમાં પણ જણાવ્યું છે કે, સસ્ય ધાન્યના અંકુર અથવા નવીન ધાન્ય, ફેતરાવાળા અનાજ અથવા શાળ, શાક, મૂલ, ફલ આટલા પદાર્થોમાં જેટલો ભાગ દૂધિત થયો હોય તેનો ત્યાગ કરી જલથી બીજા અવશિષ્ટ ભાગને ઘોષ નાખવો, એટલે તેની તે શુદ્ધિ થઈ એમ સમજવું. અનાર્થ વિગેરેના વાસણમાં રહેલાં હોય તો પરાશર કહેછે કે, કાચું માંસ, ઘી, મધ, તેલ, ફલ અથવા ફલનો સંભવ જમાંથી થાય એમ હોય તે પદાર્થ, આટલા પદાર્થો મ્લેચ્છ (અનાર્થ)ના વાસણમાં રહેલા હોય ત્યાંસુધી અપવિત્ર અને બાહાર કાઢવામાં આવે ત્યારે પવિત્ર થાયછે એમ જાણવું. તેમજ

આભાર (ભરવાડ-ગોવાળ-વિગેરે) ના વાસણમાં રહેલા દૂધ, દહીં, અને ધી
 પણ ત્યાંસુધી પવિત્ર કહેવાય કે, ન્યાંસુધી તેમાં તે રહેછે. જેટલા પદાર્થો
 વેચવા લાયક હોયછે તે સર્વ કારીગરના હાથમાં ન્યાંસુધી રહે ત્યાં લગી
 પવિત્ર તરીકે સમજવાં. આ ઠેકાણે અનાર્યના વાસણમાં રહેલા ચાર પદાર્થોની
 શુદ્ધિ કહીને આગળના ખીજ વચનમાં દૂધ, દહીં, ભરવાડ ગોવાળના વાસ-
 ણના પણ શુદ્ધ તરીકે કહ્યાં. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે અનાર્ય
 ભરવાડ ગોવાળના વાસણમાં રહેલાં દૂધ અથવા દહીં નહીં લેવા જોઈયે,
 યા નહીં તેમના દહીં દૂધ લેવાં એમ સમજવું, અને આ પ્રમણેજ કરવું
 યોગ્ય છે. કારણ કે અનાર્યથી ખીજે કોઈ નીચ છેજ નહીં એમ વચન છે,
 માટે સર્વ વેચવાલાયક બજારમાં આવેલી ચીજો પવિત્ર સમજવી એમ
 કહ્યું છે. આ ઉપરથી પાકેલાં ફક્ત વિગેરે લેવા લાયક છે એમ જણવું.
 આંખા વિગેરેના ફક્ત ધણાં દિવસે ઉપયુક્ત થઈ શકેછે માટે તે લોકોથી
 પક્ષ પણ લઈ પ્રોક્ષણ કરવું એટલે શુદ્ધ થાયછે. ધોઈને રાખી મુકવાથી
 તેમાં ગંધ પેદા થાયછે માટે જે પદાર્થની શુદ્ધિ કરવી જેમ યોગ્ય ઉપપત્તિ
 થાય તેવાં પ્રયોજનના બલથી જણી લેવું. કારીગરના હાથમાં રહેલી ચીજો
 પવિત્ર લખીછે. આ ઉપરથી ધોખી, વણકર વિગેરેના સંસર્ગથી થયેલી
 અશુદ્ધિ પૂર્વોક્ત પવિત્રતાની અપવાદ તરીકે સમજવી. આ ઉપરથી લલકી
 જાતના કારીગરોનું બનાવવાની ક્રિયામાં, પદાર્થોની ઉત્પત્તિમાં તથા સંસ્કાર-
 માં લાગેલું પ્રત્યવાયનું કારણપણું નિવારણ કરવામાં આવેછે એમ જણવું.
 અને ધોખી, નોકરો, વિગેરેઓનું વણકર યા દરજી, ધાંચાં. વિગેરેયે પેદા
 કરેલા પદાર્થોનું પવિત્રપણું છેજ. એમ વાચ્યનો અભિપ્રાય છે એમ સમજવું.
 તેથી કારીગરે સ્પર્શ કરેલ અથવા વિગેરે પદાર્થવિના પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને
 સંસ્કાર ન થાય તો તે પણ શુદ્ધજ છે. જેમ વચનની ઉત્પત્તિમાં ખળા
 માટેજ શાખ કહેછે કે, કારીગરનો હાથ પવિત્ર છે. આકરદ્રવ્યો (પદાર્થની
 ઉત્પત્તિનું ઠેકાણું તથા પદાર્થો) પણ પવિત્રજ છે. પૈઠીનસિત્તકાંધે કહેછે
 કે, દરેક આકરો, (પદાર્થની ઉત્પત્તિના સ્થાનો) સુરા, (મદ્ય) ના આકર
 શિવાય પવિત્ર જણવાં. આ બાબતમાં અપરાધનો પણ મત છે. વિદ્યા-
 નેધર કહેછે કે, કારીગરોને સતત વિગેરે હોય તો પણ તેના હાથથી
 બનતી કારીગરીમાં તેના હાથને પવિત્રપણું જણવું. આ બાબતમાં પણ
 શાસ્ત્રનું વચન છે કે, કારીગરો, વૈદો, દાસી, દાસો, રાજાઓ, રાજાના
 નોકરો, તરત પવિત્રજ કહ્યા છે એમ જણવું. આ બેય બાબતો
 જોઈયજ છે. ॥ ૧૫ ॥

॥ २० ॥ अथ सिद्धन्नशुद्धिविचारः ॥

मू०—तत्रापराकं सदाचारचंद्रोदये च यमः॥ “मक्षिकाकीटमन्ने तु पतितं यदि दृश्यते ॥ मूषकस्य पुरीषं वा क्षुतं यच्चावधूनितम् ॥ भस्मना स्पृष्टमश्रीयादभ्युक्ष्य सलिलेन वा” ॥ तथा ॥ “अवक्षुतं केशपतंगकीटैरुदक्यया वा पतितैश्च दृष्टम् ॥ अलातभस्मांबुहिरण्य-
तोयैः संस्पृष्टमन्नं मनुराह भोज्यम् इति” ॥ अत्र अवधूनितं नाम यदुपरि वस्त्रावधूननं कृतम् ॥ अवक्षुतं नाम यदुपरि क्ष्वयुः कृतम् ॥ अत्र मक्षिकापदेन नीलमक्षिकोच्यते ॥ बौधायनेन हविर्देपेषु नील-
मक्षिका शातिकामत्कुणाश्चेलशिरसोर्युतिकेत्याभिधानादित्यपराकः ॥ अत एव सदाचारचंद्रोदये वाक्यांतरे मक्षिकादीनामदुष्टत्वमुक्तम् ॥ “मक्षिकादंशमशका धुणाः सूक्ष्माः पिपीलिकाः॥ आमिषामेध्यसौरी च नैते कीटा विपत्तयः” इत्युक्तम् ॥ आमिषामेध्यसौरी शटितमां-
सोद्भवः कीटः ॥ विपत्तय इति दोषाय न भवेयुरिति व्याख्यातं च ॥ पूर्वस्मिन्वाक्ये कीटोऽमेध्यसर्पीत्यपराकः ॥ बौधायनश्च ॥ केशकीटनखरोमाखुपुरीषाण्यन्ने दृष्ट्वा तन्मात्रमन्नं परित्यज्याद्भिः
संप्रोक्ष्य भस्मना संस्पृश्य प्रशस्तवचसातु गृह्णीयात् ॥ भूर्भुवः सुवरि-
त्युपरिष्ठात् ध्यात्वा पुनरेव भुंजीतेत्याह ॥ सदाचारचंद्रोदयेतु त्व-
केशेतिपाठयुक्तमीदृगेव याज्ञवल्क्यवाक्यम् ॥ यत्तु गौतमः ॥ नित्यम-
भोज्यं केशकीटावसन्नमित्याह ॥ तत्केशादियुक्तपाकविषयमिति निर्णयामृतं मिताक्षरायां च ॥ इदमेव युक्तम् ॥ अन्यथा वाक्यांतर-
विरोधापत्तेरिति ॥ गोघ्रातेऽप्यन्नेपूर्वोक्तैव व्यवस्था ॥ “गोघ्राते
ऽन्ने तथा केशमक्षिकाकीटदुषिते ॥ सलिलं भस्म मृद्वापि प्रक्षेप्तव्यं
विशुद्ध्ये” इति मार्कंडेयपुराणात्. याज्ञवल्क्योक्तेश्च ॥ श्वकाकाशु-
पघाते तु पराशरः “शृतं द्रोणाधिकं चान्नं श्वकाकैरुपघातितम् ॥
अत्याज्यं तस्य शुद्धर्थं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् कर्तव्यं वचनं तेषाम-

નિસંસ્કારકર્મણિ ॥ શ્વકાકાશ્વલીઢં તુ ત્યક્ત્વા લાલાસમન્વિતમ્ ॥
 ગાયત્ર્યષ્ટસહસ્રેણ મંત્રપૂતેન વારિણા ॥ ભોજ્યં તત્પ્રોક્ષિતં વિપ્રૈઃ પર્ય-
 પ્રિકૃતમેવ ચ” ઇતિ ॥ જમદગ્નિશ્ચ ॥ “શૃતાન્નં દ્રોણમાન્નં સ્યાત્
 શ્વકાકાશ્વપદાતિતમ્ ॥ કેશકીટાવસન્નં ચ તદપ્યેવં વિશુદ્ધતિ ॥
 ક્રીતસ્યાપિ વિનિર્દિષ્ટમેવમેવ મનીષિભિઃ ॥ ન દ્વિઃપક્કં પર્યુષિતં
 શુક્તાદ્યેવં કદાચન” ઇતિ ॥ દ્રોણઃ ષટ્પંચાશદધિકં પલશતદ્વયમ્ ॥
 અષ્ટસહસ્રેણેત્યષ્ટાધિકસહસ્રેણ ॥ કેશકીટાવસન્નંતુ કેશકીટકસહપક્કં
 बोध्यम् ॥ તેન બહુપાકે ગૌત્વમોક્તાઽભોજ્યતા નિવાર્યત ॥ અપરાક-
 મર્યાદાસિંધુહેમાદ્રિષુ જમમનૂ ॥ “દેવદ્રોણ્યાં વિવાહેષુ યજ્ઞેષુ પ્રકૃતેષુ
 ચ ॥ કાકૈઃ શ્વભિશ્ચયત્ સ્પૃષ્ટં તદન્નં ન વિવર્જયેત્ ॥ તન્માત્રમન્નમુ-
 દ્ધત્ય શેષં સંસ્કારમર્હતિ ॥ ધનાનાં પ્રોક્ષણાચ્છુદ્ધિર્દ્રવાણામપિ તાપ-
 નાત્ ॥ સંસ્પર્શનાદ્ભવેચ્છુદ્ધિરપામગ્રેઘૃતસ્ય ચ ॥ ચ્છાગેન મુલ્કસંસ્પૃષ્ઠ
 શુચિ ત્વેવં વિનિર્દિશેત્” ઇતિ દેવદ્રોણી દેવયાત્રેસપરાકૈઃ ॥ દેવતા-
 નૈવેદ્યાર્થં યત્ર વહ્નં પચ્યતે સા દેવદ્રોણીતિ મર્યાદાસિંધુઃ ॥ એતચ્ચ વહ-
 ન્નમર્દશનાર્થમ્ ॥ પ્રકૃતેષ્વિત્યુત્સેવશ્વિત્યાપિ સ એવ વ્યાચરણ્યૌ ॥ ૨૦ ॥

॥ ૨૦ ॥ હવે પાકેલા અન્નની શુદ્ધિનો વિચાર. ॥

ગુ. ૧૦-આ ખાખતમાં અનેરાર્કમાં તથા સદાચાર્યદ્રોણ્યમાં
 યમ કહે છે કે, અન્નમાં માખી અથવા કીટ, કીડો) ને જોવામાં
 આવે, અથવા ઉંદરની લીડી, જોવામાં આવે તથા છીકવામાં આવે અથવા
 અવધૂનિત એટલે જોની ઉપર કપડું ધુણાવવામાં તથા હલાવવામાં અથવા
 કપડાથી ફટકારવામાં આવ્યું હોય તેવું અન્ન જો થાય તો સખથી તે અ-
 ન્નનો સ્પર્શ કરી જલથી પ્રોક્ષણ કરવું. અને પછી તે અન્ન ખાવાના કામમાં
 લેવું. તેમજ જે અન્ન ઉપર છીક ખાવામાં આવી હોય, તથા કેશ પડેલા
 હોય, પતંગ પડેલાં હોય, કીડાઓ પડેલાં હોય, રજસ્વલાયે જોયેલું હોય
 તથા પતિત માણસે (માહા પાપ કરનારા માણસે) જોયેલું હોય, તો અ-

૧ મર્યાદાસિંધુ:

લાત, (ઉંબાડીયું) રાખ, જડ, તથા શીતાના જડથી સ્પર્શ કરી ભક્ષણ કરવા લાયક તે અન્ન થાય છે એમ મનુ કહે છે. આ ઠંડાયે માખી આ શબ્દથી કાળી માખી સમજવી. ઔધાયન કહે છે કે, હવિના દોષોમાં કાળી માખી, શાતિકા નામની માખી, તથા માંકડ, વસ્ત્ર, મસ્તકની ણુ, આટલા પદાર્થો ગણેલા છે. આમ અપરાઈ પણ કહે છે માટે સદાચાર-ચંદ્રોદયમાં વાક્યછે કે, મક્ષિકા (સાખી) વિગેરેને અદુષ્ટપણું છે. માખી દંશ, (ડાંસ) મચ્છર, ધુણુ, (કાઠનો કીડો) ઝીણી ઝીણી કાડીયો, અને સડેલા માંસનો કીડો, આટલા પદાર્થો દોષને પેદા કરનારા થતા નથી એમ કહ્યું છે. અપરાઈ એમ કહે છે કે, અપવિત્ર પદાર્થમાં ફરનારો કીડો એમ અર્થ કરવો. ઔધાયન કહે છે કે, કેશ, કીટ, નખ, શ્વાટાં, ઉંદરની વિષ્ટા આટલા પદાર્થ અન્નમાં જો જોવામાં આવે તો તેટલો ભાગ અન્નનો ત્યાગ કરી બાકી રહેલા અન્ન ઉપર જડથી પ્રોક્ષણ કરવું. અને ભસ્મથી સ્પર્શ કરી પ્રશસ્ત વચનથી ગ્રહણ કરી 'મુર્મુવઃ સ્વઃ' આ શબ્દો મુખથી બોલી ધ્યાન કરવું. પછી તે અન્નથી ભોજન કરવું એમ કહેવું છે. સદાચારચંદ્રોદયમાં ચામડી અને કેશ આ જો બાળત વધારે હકી છે. એમજ યાજ્ઞવલ્કયનું પણ કથન છે- ગૌતમ કહે છે કે, તેશ, કીટ, સાંચે પાકેલું અન્ન સર્વથા ભોજન કરવા લાયક નથી, એમ નિર્ણયામૃતમાં કહે-લું છે. મિતાક્ષરામાં પણ યુક્ત છે એમ જણાવેલું છે. એમ જો ન હોય તો પરસ્પર વચનનો વિરોધ આવે. ગાંધ્યે સુધેલા અન્નની પણ એજ વ્યવસ્થા જાણવી. માર્કેડેયપુરાણમાં લખ્યું છે કે, ગાંધ્યે સુધેલું હોય તથા કેશ, માખી, અને કીટથી દૂષિત હોય તો તે અન્નની શુદ્ધિ જડથી, રાખથી, માટીથી, કરવી, યાજ્ઞવલ્કયે પણ એમજ જણાવેલું છે. પરાશર કહે છે કે, પાકેલું અન્ન દ્રોણથી વધારે હોય, અને કૂતરાં કાગડાના સ્પર્શ-વાળું હોય તો પણ તે અન્નનો ત્યાગ કરવો નહી. અને તેની શુદ્ધિ માટે બ્રાહ્મણોને પ્રશ્ન કરવો અને જો તેઓ કહે તેમ કરવું. એને જો કૂતરાં, કાગડા, વિગેરેનું આટલું હોય તો, તથા લાળવાળું હોય તો, તેટલો ભાગ છોડી દઈ આઠ હજાર ગાયત્રીમંત્રથી પવિત્ર થયેલા જડથી પ્રોક્ષણ કરી અને મંત્રથી ચોતરફ અગ્નિ ફેરવી પછી તે અન્ન ભક્ષણ કરવા લાયક થાય છે, એમ જાણવું. આ બાળતમાં જમદગ્નિ કહે છે કે, દ્રોણ બાર

૧ સુવર્ણના સ્પર્શવાળું જડ.

૨ દ્રોણ શબ્દથી આઠ હજાર બસો છાન પત્ર સમજવા. પત્ર એટલે ચાર તોલા.

માત્ર (આઠ હાત્તર બસો છપન પત્ર) અત્ર પાકેલું કૂતરું, કાગડો, વિગેરેયે સ્પર્શ કરેલું, અને કેશ, કીટવાળું, પણ અત્ર આ પ્રમાણે શુદ્ધ થાય છે. એમજ વેચાથી લીધેલું હોય તો પણ વિદ્વાનો કહે છે કે, આજ પ્રમાણે શુદ્ધ કરવી. પરંતુ જે વાર પાકેલું તથા પીરસવામાં આવ્યું હોય તેવું અન્ન શુક્તાદિ ક્યારે પણ પવિત્ર થતું નથી, આ ઠેકાણે દ્રોણ શબ્દનો અર્થ આઠ હાત્તર બસો છપન પત્ર સમજવો. ગૌતમઋષિ કહે છે કે, અપરાર્ક, મર્યાદાસિંધો હેહાદ્રિ પ્રયોગમાં યમ અને મનુ કહે છે કે, દેવદ્રોણીમાં વિવાહમાં, યજ્ઞમાં, ઉત્સવોમાં કાગડા કૂતરાઓયે સ્પર્શ કરેલું જે અન્ન તે અન્નનો ત્યાગ કરવો નહીં. જેટલા અન્નને દૂપિતપણાનો દોષ લાગુ પડ્યો હોય તેટલા અન્નનો ત્યાગ કરી ખાકીના અન્નને સંસ્કાર કરી શુદ્ધ કરવું. ઘાટા પદાર્થોને પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધિ કરવી. પાતળા પદાર્થોની તાપ આ પી શુદ્ધિ કરવી. જલની, અગ્નિ તથા ધીના સ્પર્શથી શુદ્ધિ કરવી. છાગના (બકરાના) મુખનો સ્પર્શ થવાથી પવિત્ર થાય છે, એમ જાણવું. દેવદ્રોણી શબ્દથી દેવયાત્રા એવો અર્થ કરવો એમ અપરાર્કનું કથન છે, અથવા પૂર્વોક્ત અર્થ મર્યાદાસિંધુમાં લખ્યો છે. આ અર્થથી ઘણુંક અન્ન એવો અર્થ દેખાડવામાં આવે છે. મર્યાદાસિંધુમાં પ્રકૃત શબ્દનો અર્થ ઉત્સવ એમ કયો છે. ॥ ૨૦ ॥

॥ ૨૧ ॥ અર્થ ઘૃતપાયસાદીનાં શુદ્ધિવિચારઃ ॥

મૂળ-શાતાતપઃ ॥ “ ઘૃતં ચ પાયસં ક્ષીરં તથૈવેશ્વરસો ગુહઃ ॥ શૂદ્રભાંડસ્થિતં તત્રં તથા મધુ ન દુષ્યતિ ” इति ॥ પાયસં પયોવિ-
કારો નતુ પયસિ સિદ્ધ ઓદનઃ ॥ વિકારાર્થે ચ તદ્ધિત इति ક-
લ્પતરુત્રાકરપારિજાતશુદ્ધિપ્રદીપાઃ ॥ એતદ્વ્યાધારદોષાભાવે ત-
દ્દોષે તુ પાત્રાંતરનયનમ્ ॥ “ આધારદોષે તુ નયેત્પાત્રાંતરં દ્રવમ્ ॥ ઘૃતં ચ પાયસં ક્ષીરં તથૈવેશ્વરસો ગુહઃ ” इति શંખવાક્યાત્ ॥ તથા
મહ્યામહ્યપ્રકરણે ॥ “ સંધિન્યાનિર્દશાઽવત્સા ગોપાયઃ પરિવર્જ-
યેત્ ॥ ઔષ્ઠમૈકશફં સ્ત્રૈળમારણ્યકમથાવિકમ્ ” इति યાજ્ઞવલ્ક્યેન

૩ સ્વભાવથી મીઠા રસો હોય અને કાચે કરી ખાટા થઈ જાય તે.

૪ દેવતાના નૈવેદ્ય માટે જે સ્થલમાં ઘણુંક અન્ન સંખવામાં આવે તે.

૧ અથેત્યારમ્ય વિચારપદપર્યન્તમન્યપુસ્તકે નાસ્તિ.

सामान्यत एतदुग्धं निषिद्धं तथापि हारीतेन संधिनि वृषस्यंती
 तस्याः पयो न पिबेत् ॥ ऋतुमद्रावात् ॥ न हतवत्सायाः शोकाभि-
 भूतत्वात् ॥ न दुग्धाया विना वत्सात् ॥ यथाश्रतोऽन्नमाच्छिद्या-
 त्मनाश्रीयादेवं तत् ॥ न नवप्रसूतायाः सरजस्त्वात् ॥ सप्तरात्रादि-
 त्येके दशरात्रादित्यपरे मासेनाथ पीयूषं भवतीति धर्मविद इति
 हेतुपूर्वकमुक्तं ॥ तच्च^३ श्राद्धहेमाद्रावेव व्याख्यातम् ॥ वृषस्यंती-
 पदात् निवृत्तमैथुनेच्छायाः पयो न निषिद्धमिति गम्यते ॥ हतव-
 त्सा मृतवत्सा ॥ तत्र शोकाभिभूतत्वादिति हेतुः ॥ तेन विस्मृतव-
 त्सशोकायाः पयसि न निबेधः ॥ वत्सादिविनेति जीवंतमेव वत्स-
 मन्यतो निधाय क्षीरलोभेन दुग्धायाः पयो न निबेत् ॥ तत्र दृष्टां-
 तः ॥ यथाश्रतो भुञ्जानादन्नं हठाद्गृहीत्वा स्वयमश्रीयादेवं तदिति ॥
 न नवप्रसूतायास्तत्र हेतुः सरजस्त्वादिति तत्र सप्तरात्रादयस्त्रयः
 पक्षाः ॥ एतेषु पक्षेषु यथा रजोनिवृत्तेर्व्यवस्था द्रष्टव्येति ॥ तेन
 यदा सप्तरात्रादावपि रजोनिवृत्तिनिश्चयस्तदा पयःपाने न धर्महा-
 निरिति तेन संधिन्याः पयो द्वितियदिवसे शुद्धं मृतवत्सायास्तु
 पिण्याकभक्षणादिना विस्मृतवत्सशोकतया तन्मृतकानाघ्राणे शुद्ध-
 म् ॥ नवप्रसूतायास्तु निर्दशत्वे प्राय इदानीं शुद्धिमंगीकुर्वीति नतु
 सप्तरात्रोत्तरम् ॥ तदुत्तरं रजःसंसर्गपर्यंतमशुद्धं नतु मासपूर्तिपर्यं-
 तम् ॥ विनावत्ससंदोहस्तु यावद्वत्सस्तदाकांक्षते अन्यस्तुणादिकं
 चरित्वा न तृप्यति ॥ तदुत्तरं वत्साय स्थापनेन तत्स्वत्वं निवार्य
 दोग्धव्यं तत्पयः शुद्धमिति सिद्ध्यति ॥ तथा स्यंदिनीं यमसं-
 संधिनीमिति गौतमस्मरणात् तत्पयोऽप्यशुद्धम् ॥ तत्र हेतुं तु न
 केऽपि लिखन्ति ॥ तथा स्यंदिनीदुग्धस्य ग्रहणे दुग्धस्त्रवणेन स्त-

२ हारीतेन.

३ हारीतोत्कम्.

नानां रिक्ततया तत्तीडाप्रसंगः ॥ यमसुवथ ग्रहणे वत्सयोर्बुभुक्षाया
 पूर्या तदुग्धस्य परवस्त्वं दोष इति मम प्रतिभाति ॥ दुग्धनिषेध-
 ताद्विकाराणामप्युग्धत्वमिति मिताक्षरायाम् ॥ गोमूत्रगोमययो-
 रनिषेध इति यद्यपि तत्रोक्तं तथापि यत्र रजस्त्वं संभाव्यते तत्र तु
 निषेध इति मम प्रतिभाति ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ “ द्राक्षेक्षूणां रसः शुध्वः
 सद्यस्तु प्रथमेऽहनि ” इति तथा ॥ यतौ च ब्रह्मचारिणि गतं भै-
 क्षमपि तेषां शुचि ॥ तदाहापराकै मनुः ॥ “ ब्रह्मचारिगतं भैक्षं
 नित्यं मेध्यमिति स्थितिः ” इति ॥ ब्रह्मचारिति विहिताभिक्षापे-
 क्षकम् ॥ भैक्षं भिक्षासमूहः विहितभिक्षाधिकारिणोऽपि मनुनैवो-
 क्ताः ॥ “ सांतानिकं वक्ष्यमाणमध्वगं सर्ववेदसम् ॥ गुर्वर्थमातृपि-
 तृर्थस्वाध्यायार्थोपतापिनः ॥ नवैतान्स्नातकान्विद्याह्नाह्नान् धर्म-
 भैक्षकान् ” इति ॥ सांतानिकः संतानप्रयोजनः ॥ सर्ववेदसो दत्त-
 सर्वस्वः ॥ उपतापी रोगी ॥ अन्ये प्रसिद्धाः ॥ तथाच तेषां भैक्षं
 न दुष्यतीत्यर्थः ॥ यावतोपघातेन रथ्योपसर्पणादिना भैक्षं न सिद्ध-
 यति तन्मात्रस्यापवादोऽयम् ॥ अत एव तदतिरिक्तोपघाते शुद्धि-
 माह वसिष्ठः “ प्रचरन्नभ्यवहार्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ॥ भूमौ
 निधाय तद्रव्यमाचांतः प्रचरेत्पुनः ” इति ॥ यस्योपघातस्याऽच-
 मनाच्छुद्धिस्तदिहोच्छिष्टशब्देनोच्यते ॥ अभ्यवहार्यशब्दाच्च न
 भैक्षमात्रविषयमेतत् ॥ किंतु परिवेषणादिविषयमपि ॥ यत्तु मनुनो-
 क्तम् ॥ “ उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन ॥ अनिधायैव
 तद्रव्यमाचांतः शुचितापियात् ” इति ॥ तद्वत्त्वाद्यपराविषयम् ॥ किंच
 ब्राह्मे ॥ “ उच्छिष्टेन तु शूदेगं संस्पृष्टः परिवेषकः ॥ द्रव्यहस्तश्च
 यत्किंचिद्व्यात्तत्तु न भक्षयेत् ” ॥ तेनोच्छिष्टशूद्रातिरिक्तस्पर्शो दोषो
 नः स्तीति तदाशङ्क्यः ॥ इत्यपराकर्तव्यं प्रमेयमुक्तम् ॥ सदाचारचंद्रो-

दये तु वासिष्ठं मानवं च वाक्यमुपन्यस्योक्तम् ॥ यदि द्रव्यमंगधा-
रणयोग्यं तदांगे निधायाचामेत् ॥ यदि तदयोग्यं तदा तत्स्पृष्टा
आचामेत् ॥ यद्वा ॥ आचमनार्होच्छिष्टस्पृष्टः अभ्यवहार्येतरद्रव्यं भूमाव
निधायाचम्य शुचिर्भवति ॥ अभ्यवहार्यद्रव्यं तु भूमौ निधायाचम्याभ्यु-
क्ष्य गृहीयादिति ॥ एवं चात्र पूर्वोक्तवचनद्वयेऽप्युच्छिष्टकर्मकोच्छि-
ष्टकर्तृकस्पर्शदोषः पुरुषस्यैव तस्यैव शुद्धिविधानात् ॥ न तु तत्सं-
बंधेन द्रव्यस्यापि दुष्टत्वम् ॥ पुनः प्रक्षारस्यानिधानस्य चोक्तत्वात् द्रव्य
त्यागस्यानु क्तत्वाच्चेति ग्रंथद्वयस्यापि तात्पर्यम् ॥ तेनाभ्यवहार्यस्य
गृहांतरदेशांतरप्रेषणेऽपि साक्षात्स्पर्शो न भवेच्चेददोष एव अमेध्याशु-
चिप्रभृतिस्पर्शे तु त्याग एवेति शिष्टाचारात्प्रतिभाति ॥ विष्णुपुराणे ॥
“संप्रोक्ष्य विद्वान् गृहीयाच्छूद्रान्नं गृहमागतम् ” इति गृहागमनालिं-
गाच्च तेनामेध्याशुचिस्पर्श एव त्यागो न त्वन्यक्षेते निश्चयः अन्यच्च
सदाचारचंद्रोदये ॥ तत्रांगिराः ॥ “अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्रा-
कुले पथि ॥ कृत्वा मुत्रपुरीषं च द्रव्यहस्तो न दुष्यति ” अत्र
द्रव्यपदमन्नस्यापि संग्राहकम् ॥ “शौचं तु कुर्यात्प्रथमं पादौ प्रक्षा-
लयेत्ततः ॥ उपस्पृश्य तदभ्युक्ष्य गृहीतं शुचितामियात् ” इति
स्मृतेः ॥ हलायुधे हारीतः ॥ “कृत्वा मूत्रपुरीषं च द्रव्यहस्तः कथं-
चन ॥ भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथाविधि ॥ तत्संयोगात्तु
पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचि ” इति ॥ पक्वान्नं मृतपक्वं पुरुषसंयोगा-
द्यथा तद्द्रव्यशुचिभूतं तथा तत्संयोगाच्छुच्यपीत्यर्थः ॥ “प्रक्षाल्य
पादौ निक्षिप्य आचम्याभ्युक्षणं पुनः ॥ पुष्पादीनां तृणादीनां
प्रोक्षणं हविषा तथा ” इति निक्षिप्येति ॥ द्रव्यं भूमौ निधाय ॥
मार्कण्डेयस्तु शौचमप्यनिधायैव कार्यापेक्षाह ॥ पक्वान्नेन गृहीतन
मूत्राच्चारं करोति यः ॥ अनिधायैव तद्द्रव्यमंगे कृत्वा यथान्यायमु-

३ द्रव्यभारकपुरुषसंबंधेन, ४ पक्वान्नं कृतोपस्पर्शनपुरुषसंयोगात्.

पस्पृश्य यथावाध ॥ अन्नमभ्युक्षयेचैव उद्धत्यार्कस्य दर्शयेत् ॥
 त्यक्त्वा ग्रासमथैतस्माच्छेषं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ इति च तत्रोपन्य-
 स्तम् ॥ एवंच सूत्रोच्चारदावापि यत्र दोषाभावस्तत्र कुतस्तरामुच्छि-
 ष्टस्पर्शे ॥ किंच पक्वान्नं घृतक्रमिति यद्ध्याख्यातं तदापि युक्तमेव
 राहूदर्शने श्रुतमन्नं च वर्जयेदिति ॥ निषेधसत्वेऽपि “आरनालं
 पयस्तक्रं दधिल्लेहाज्यपाचितम् ॥ मणिकस्थोदकं चैव न दूष्येद्राहू-
 तके” इति घृतपक्रस्यैवादुष्टत्वकथनेनाऽन्यत्रापि तस्यैवाऽदुष्टताया-
 युक्तत्वादिति ॥ वायुपुराणे चातुर्मास्यमाहात्म्ये ॥ किंचापराकं आप-
 स्तंबः ॥ अप्रयतोपहतमन्नमप्रयतं न च भोज्यं न तु शूद्रेणोपहतमभो-
 ज्यं यस्मिंश्चान्नि केशः स्यादन्यद्वाऽमेध्यैरवमृष्टं कीटो वामेध्यसेवी
 मूषकलंगं षडोपहतं सिचा वा शुना वाऽपात्रेण वा दृष्टं सिचा वोप-
 हतं दास्या वा नक्तमाहृतम् ॥ भुंजानं वा यत्र शूद्र उपस्पृशेदगर्ह-
 ङ्गिर्वा समानपंक्तौ भुंजानेषु वा यत्रानुत्थायोच्छिष्टं प्रयच्छेदाचा-
 मेद्वा ॥ कुत्सयित्वा यत्रान्नं दधुर्मनुष्यैरवध्रातमन्यैर्वाऽमेध्यैरिति ॥
 अप्रयतं न च भोज्यमिति ॥ तथाचाग्रयधिश्रयणप्रोक्षणाहिरण्यस्पर्श-
 च्छागमुखस्पर्शान्यतमेन प्रयतं कृत्वा भोज्यम् ॥ अशुचिना शूद्रेण
 स्पृष्टं त्वभोज्यम् ॥ मूषकलंगमिति तत्पुरीषं पूच्छादिकं वा सिचेति
 वस्त्रेण उपहतं दृष्टमित्यन्वयः ॥ अनर्हङ्गिर्वेति उपस्पृष्टमित्यध्या-
 हारः ॥ स्फुटमन्यत् ॥ अत्राऽप्रयतशूद्रस्पर्शे अभोज्यत्वस्योक्तत्वात्
 प्रयतशूद्रस्पृष्टपक्वान्नस्य भोज्यत्वानुज्ञा यद्यपि लभ्यते तथापि
 शिष्टा भगवत्प्रसादस्यैव तादृशस्य भोज्यत्वमाद्रियंते नेतरस्येति
 प्रसादव्यतिरिक्तं न भोज्यं कलौ शिष्टाचारस्य स्मृत्यपेक्षया प्रा-
 वल्यादिति ॥ २१ ॥

॥ ૨૧ ॥ હવે ધી દૂધ વિગેરેની શુદ્ધિ કરવાનો વિચાર. ॥

ગૂં ૧૦-ધી, દૂધનો વિકાર એટલે દૂધની કાંઈ પણ ચીજ આસુંડી વિગેરે અને દૂધ, તથા શેરડીનો રસ, ગેળ, શૂદ્રતા વાસણમાં રહેલી છાશ, તથા મધ, આટલી ચીજો દૂષિત થતી નથી. ઉપર કેહેલી ચીજો પવિત્ર ખરી પણ જે પાત્રમાં તે રાખવામાં આવે તે જે પાત્ર અપવિત્ર હોય તો તે પાત્ર બાબત બુદ્ધી શુદ્ધિ કરવી. તે શુદ્ધિ આટલીજ કે, જે પાત્રમાં તે ચીજ હોય તેમાંથી ખીજ પાત્રમાં તે ચીજ નાખવી. આધાર દોપની બાબતમાં રાખ કહે છે કે, દ્રવ, (પાતળો પદાર્થ રસાદિ) એક પાત્રમાંથી ખીજ પાત્રમાં નાખવો. તે ચીજો એ કે, ધી, દૂધનો કાંઈ વિકાર, તથા દૂધ, શેરડીનો રસ, તથા ગેળ. એમજ આ ચીજ બાકાણુ કરવી યોગ્ય છે તથા અયોગ્ય છે એ બાબતસર, લખ્યું છે કે, બેલપાસે જવાની ઇચ્છા કરનારી ગાયનું તથા વાછડાવિનાની ગાયનું દૂધ નહીં લેવું જોઈએ. એમજ ઉંટણીનું દૂધ, એક ડાબડાવાળાં જનાવરનું દૂધ, સ્ત્રીનું દૂધ, અરણ્યના જનાવરોનું દૂધ, તથા ગાડરનું દૂધ લેવું નહીં. વાણવદકયે સામાન્યપણાથી ઉપર કહેલાં દૂધનો નિષેધ કરેલો છે. તો પણ હારીત કહે છે કે, જે ગાયને બેલપાસે જવાની ઇચ્છા હોય તે ગાયનું અથવા બેલથી જે ગાયે ગર્ભ ધારણ કર્યો હોય તેવી ગાયનું દુધ પાન કરવું નહીં. રતુપણાવાળી હોવાથી હતવત્સા (જેનો વાછડો મરી ગયો છે તેવી ગાય) નું પણ દૂધ તે ગાય વાછડાના શોકાવાળી હોવાથી લેવું ન જોઈએ. તેમજ દુઝણી ગાય વાછડા વિનાની હોય તો પણ તેનું પણ દૂધ પીવાના કામમાં લેવું ન જોઈએ. જેમ કોઈ ખાવા બેઠેલા માણસ પાસેથી તેનું અન્ન ઝોટી લઈ જેમ કોઈ ખાય તેની માફક વાછડા વિનાની ગાયનું દુધ પણ સમજવું. એમજ નહીં પ્રસૂતા થયેલી ગાયનું પણ દુધ ન લેવું. કારણ કે રજોદોષવાળું તે હોય છે માટે સાત રાત પછી તે નવ પ્રસૂતાનું દુધ લેવું એમ કોઈનો મત છે. દશ રાત્રિ પછી દુધ કામમાં આવે એમ ખીજા કોઈ કહે છે એક માસ પછી અમૃતરૂપ થાય છે એમ ધર્મના જાણનારાઓ કહે છે. આ પ્રમાણે કારણસર હારીતનું વચન છે, તે વચનની વ્યાખ્યા શ્રાદ્ધહેમાદિ નામના ગ્રંથમાં લખી છે. મૂલ ગ્રંથમાં ‘વૃણસ્યંતી’ પદ છે આ ઉપરથીજ જે ગાયને મૈથુનની ઇચ્છા મરી ગઈ હોય તેવી ગાયનું દુધ લેવાને હરકત નથી એમ જાણવું. જે ગાયને ભૂલી જવાથી વાછડાનો શોક મરી ગયો હોય તેવી ગાયનું દુધ પીવામાં અડચણ નથી. જીવતો વાછડો હોય અને દુધ દોસ

રાણે દુધના લોભથી એક બાળુ તેને બાંધી રાખે, અને દુધ બધુ દોષ લઇ લેવામાં આવે તો તે દૂધ વાછડા લાયક ન થવાને લીધે ઉપયુક્ત થતું નથી, કારણ કે લોભી માણસ હોય તે વાછડાનો ભાગ દૂધનો રાખતો નથી. માટે તે દૂધ અપવિત્ર છે એમ જાણવું. તેમાં દૃષ્ટાંત—જેમકે કોઇ માણસ જન્મતો હોય અને હઠથી તેનું અન્ન લઇ લેવામાં આવે અને પોતે જમી જાય તેમ તે જાણવું. તેમજ નવીન પ્રસૂતા થયેલી ગાયનું પણ દુધ લેવાય નહીં કારણ કે રતુપણું હોયછે, માટે નવીન પ્રસૂતા થયેલી ગાય માટે ઉપર લખ્યા ત્રણ પક્ષો જણાવ્યા છે પછી તે પક્ષોમાં જેમ રજ્જેનિવૃત્તિ જે પક્ષથી યોગ્ય નિશ્ચયવાળી થાય તે પક્ષનો સ્વીકાર કરતાં નિશ્ચય થાય કે હવે રજ્જેનિવૃત્તિ થઇ ગઇ, આ બાબતમાં કાંઇ સંદેહ નથી તો પછી તે દુધનો ઉપયોગ કરવામાં ધર્મની હાનિ થતી નથી. જે ગાયનો વત્સ નષ્ટ થયો હોય તે ગાયને બોળ વિગેરે ખવરાવવાથી જો વત્સના શોકની નિવૃત્તિ માલમ પડે અને મરી ગયેલા વાછડાને લીધે જો તે તેને સુંગે કરે નહીં એમ જો અને તો તે ગાયનું દુધ શુદ્ધ સમજવું. અને નવીન પ્રસૂતા ગાયને દશ દિવસ જ્યારે થાય ત્યારે ઘણું કરીને હમણા શુદ્ધિનો અગિકાર કરવામાં આવેછે પરંતુ સાત રાતથી ગાયના દુધનો અંગીકાર કરવામાં આવતો નથી, પરંતુ સાત પછી જ્યારે રજ્જી નિવૃત્તિનો સંસર્ગ નષ્ટ થાય ત્યાર પછી શુદ્ધ જાણવું, માસ પૂર્તિની કાંઈ જરૂર નહીં. વાછડાવિનાનું જે દોહન કરવું તે બાબતમાં તો એમ જાણવું કે જ્યાંસુધી વાછડું દુધની આકાંક્ષા (ધૃત્તિ) કરેછે ધાસ વિગેરે ખાવા નથી આવડયું અને દુધવિના બીજા પદાર્થથી તૃપ્ત થતું નથી, તો પછી તે વાછડાને માટે યોગ્ય આહાર રાખી અને દોહન કરવું. તો તે દુધ શુદ્ધ છે એમ સિદ્ધ થાયછે. તેમજ બે પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનારી ગાયનું દુધ પણ ગૌતમ કહે છે કે, લેવું યોગ્ય નથી. તેમાં કોઇ હેતુ તો અંતકાર જાણવતા નથી. એમજ ગર્ભવતી ગાયનું દૂધ લેવામાં દુગ્ધના સ્વાદને લીધે સ્તનોમાં પીડાનો પ્રસંગ હોય છે માટે. એમજ જોડલાને પેદા કરનારી ગાયના દુધ માટે એવું કારણ દેખાય છે કે, બે વાછડાની ક્ષુધા (ભૂખ) પૂર્ણ રીતથી શાંત ન થાય, માટે તે દૂધ ઉપર પરની સત્તા છે માટે દોષ લાગે છે. આવા કારણને લીધે તેમ હશે એમ અમને ભાસે છે. જે ગાયના દૂધની મનાઇ છે તો તે ગાયના બીજા પણ પદાર્થો ન લેવા એમ મિતાક્ષરામાં લખેલું છે. ગોમૂત્ર તથા ગોખરની મનાઇ ન જોઇયે. જો કે મિતાક્ષરામાં એમ લખ્યું છે તો પણ અમને એમ ભાસે છે કે જ્યાં સુધી રજ્જેદોષ હોય છે ત્યાં સુધી ગોમૂત્રાદિકનો નિષેધ માનવો જોઇએ,

એમ અમને બાસે છે. બ્રહ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે. દ્રાક્ષા (ધ્રાખ) નો રસ, શેરડીનો રસ, પેહેલે દિવસે તરતમાં શુદ્ધ રહે છે. તેમજ યતિ બ્રહ્મચારીયે માંગેલી બિજા પણુ પવિત્ર જાણવી તે બાબતમાં અપરાધમાં મનુષ્યે જણાવ્યું છે કે, બ્રહ્મચારીયે માંગેલી બિજા નિત્ય પવિત્ર છે એમ સ્થિતિ છે. આ ઠેકાણે બ્રહ્મચારી શબ્દથી જેને બિજા માગવાને શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા કરેલી છે તેવો બ્રહ્મચારી જાણવો. બિજાના અધિકારીયો મનુષ્યે ગણેલા છે તે આ પ્રમાણે. સાંતાનિક, (સંતાન માટેજ વિવાહ કરનાર) યજ્ઞ કરનાર, રસ્તામાં ચાલનાર, સર્વ વેદસ, (સર્વ આપી દેનાર એટલે જેણે સર્વ ધરતી ચીજને ધર વિગેરે બીજને જેણે પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે આપી દીધેલ છે તેવો માણસ) શુર, માતા, પિતા, સ્વાધ્યાય માટે બિજા માગનારો, રોગી, આટલા ધર્મને માટે બિજા માગનારા આત્મજ્ઞોને સ્નાતક તરીકે કહેવાય છે, માટે તેઓની બિજા દૂષિત થતી નથી. રસ્તામાં શરવા વિગેરેથી જ્યાં સુધી બિજા પૂર્ણ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી તે બિજા અપવિત્રના સંસર્ગથી પણુ બ્રહ્મચારીની બિજા અપવિત્ર થતી નથી માટેજ એ બાબતવિના વશિષ્ઠ શુદ્ધિ કહે છે. ખાવાલાયક પદાર્થોમાં દૂરતાં કદાચિત્ ઉચ્છિદ્રનો જે સ્પર્શ થાય તો હાથમાં જે પદાર્થ હોય તે જમીન ઉપર રાખીને આચમન કરી ફરીથી શરવા જવું. આ ઠેકાણે અપવિત્રના સંસર્ગથી આચમન કરવારૂપ શુદ્ધિ લખી છે. તે ઉચ્છિદ્ર શબ્દથી કહેવામાં આવે છે. ખાવા લાયક પદાર્થો એ શબ્દથી દૂરેક બિજામાં તેમ નહીં સમજવું. ત્યારે પીરસવાની બાબત વિગેરેમાં જાણવું. અર્થાત્ પીરસતાં પીરસતાં જે એકાનો સંસર્ગ થઈ જાય તો પીરસવાની ચીજ બાબતુ વરી આચમન કરવું. પછી પુનઃ કાર્ય શરૂ કરવું એમ સમજવાનું છે. વળી મનુ કહે છે કે, હાથમાં કાંઈ ચીજ હોય અને જે એકાનો સ્પર્શ થાય તો તે હાથમાં રહેલી ચીજ પણુ ન છોડી દેતાં એટલે જમીન ઉપર ન રાખતાં આચમન કરવાથી તે માણસ પવિત્ર થાય છે. પરંતુ આ વચન વચ્ચે વિગેરેથી જુદી જુદી ચીજે હાથમાં હોય તો તે બાબતસર છે એમ જાણવું. વળી બ્રહ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે, પીરસનારને ઉચ્છિદ્ર શબ્દનો સ્પર્શ થાય તો હાથમાં જે ચીજ હોય તે ચીજ બીજને આપી દેવી. પોતે જુલુણ ન કરવી આ ઉપરથી એમ નકી થાય છે કે શ્વર શિવાય જે કોઈ બીજે માણસ સ્પર્શ કરે તો દોષ નથી, એમ તે બ્રહ્મપુરાણના વચનનો આશય છે, એમ અપરાધમાં જણાવ્યું છે, એમ જાણવું. સદાચાર્યદ્રોહ્યમાં મનુ તથા વશિષ્ઠનું વચન લઈ જણાવ્યું છે કે, જે પદાર્થ એકો હોય તો કે જે અંગ ઉપર ધારણ કરી શકાય તો ધારણ

કરીતેજ આચમન કરવું. અથવા ઉચ્છિષ્ટનો સ્પર્શ જોને થયો એવો આચમન કરવા લાયક માણસ, ભક્ષણ કરવા લાયક પદાર્થ, ન હોય તો જમીન ઉપર ન રાખતાં આચમન કરી પવિત્ર થવાય છે, અને જો ખાવા લાયક પદાર્થ, ન હોય તો જમીન ઉપર ન રાખતાં આચમન કરી પવિત્ર થવાય છે, અને જો ખાવા લાયક પદાર્થ, હોય તો જમીન ઉપર રાખી આચમન કરી તે સ્ત્રીન ઉપર પ્રોક્ષણ કરી ગ્રહણ કરવી. પ્રથમ કહેલાં બે વચનોમાં ઉચ્છિષ્ટ કર્મક સ્પર્શ, તથા ઉચ્છિષ્ટકર્તક સ્પર્શ, દોષ પુરૂષને લાગુ પડે છે, અને શુદ્ધિ પણ તેનીજ કહી છે. પરંતુ તે ઉચ્છિષ્ટના સંબંધથી પુરૂષના હાથમાં રહેલું દ્રવ્ય દુષ્ટ થતું નથી, કારણ કે ફરીથી ફરવા માટે નીચે ન રાખવાને જણાવ્યું છે તેથી એમ બાસે છે, તેમ દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવાને પણ જણાવ્યું નથી એવો બેય ગ્રંથનો તાત્પર્ય છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ખાવા લાયક પદાર્થને બીજા ઠેકાણે મોકલાવવામાં પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ ન થાય તો દોષ નથીજ. અપવિત્ર પદાર્થનો સ્પર્શ થાય તો ત્યાગ કરવો એ શિષ્ટાચારથી બાસે છે. વિષ્ણુપુરાણમાં લખ્યું છે કે, શૂદ્રનું અન્ન ઘરમાં જો આવે તો પ્રોક્ષણ કરી વિદ્વાન માણસે ગ્રહણ કરવું. એમ ગ્રહાગમન લિંગથી જણાય છે. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે, અપવિત્ર પદાર્થનો તે અન્નને સ્પર્શ થાય તો તેનો ત્યાગજ કરવો જોઈયે. બીજા નિશ્ચય થતો નથી. વળી બીજું સદાચારસન્દોદયમાં લખે છે કે, અંગિરા ઋષિ કહે છે કે, વગડામાં જો ઠેકાણે જલ ન મળી શકે તેવાં ઠેકાણામાં રાત્રિમાં ચોર વાઘવાળા રસ્તામાં કદાચિત્ પેશાબ દસ્ત કરવામાં આવે અને હાથમાં કાંઈ પદાર્થ હોય તો દૂષિત થતો નથી. આ ઠેકાણે દ્રવ્ય શબ્દથી અન્ન પણ લઈ શકાય છે. પ્રથમ શૌચ કરી, હાથ પગ ધોઈ જલનો સ્પર્શ કરી, ગ્રહણ કરેલા પદાર્થને પ્રોક્ષણ કરી, પાવત્રતાને પ્રાપ્ત થવાય છે. હાથાયુધમાં હારીત કહે છે કે, દ્રવ્ય હાથમાં હોય અને દસ્ત પેશાબ કરવામાં આવે તો અન્ન જમીન ઉપર રાખી, યયાવિધિ દસ્તે જઈ, જલના સ્પર્શ કરી, પકવ અન્ન લઈ લેવું. તે પવિત્ર તરીકે થાય છે. ધીથી પાકેલું અન્ન પકવ અન્ન પુરૂષના સંયોગથી જેમ અપવિત્ર થાય છે તેમજ તેના સંયોગથી પવિત્ર થાય છે એમ અર્થ જાણવો. જમીન ઉપર રાખી, હાથ પગ ધોઈ, આચમન કરી, ફરીથી તે ઉપર પ્રોક્ષણ કરી, પવિત્ર થાય છે. પુષ્પ વિગેરે હોય તો, ઘાસ વિગેરે હોય તો, હવિ (ધી) અથવા અગ્નિમાં હોમવા લાયક પદાર્થથી તે ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું. માર્કંડેયઋષિ કહે છે કે, જમીન ઉપર દ્રવ્ય ન રાખીને પશુ શૌચ કરવામાં હરકત નથી,

જે માણસે પકવાન મંદણ કરેલ છે તેવા માણસે જે પેશાબ અથવા દસ્ત કરવામાં આવે અને તે પકવાન પોતાના મસ્તક ખભા વિગેરે અંગ ઉપર રાખવામાં આવ્યું હોય તો પણ યથાન્યાય દસ્ત કરી યથાવિધિ જલનો સ્પર્શ કરી (એટલે હાથ પગ ઘોષ) તે અન્ન ઉપર પ્રોક્ષણ કરી તેમાંથી એક ગ્રાસ જુદો કાઢી સૂર્યદર્શન કરાવી તે ગ્રાસનો ત્યાગ કરવો. બાકીનો ભાગ શુદ્ધિપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે તે ઠેકાણે લખ્યું છે. આ ઉપરથી એમ નહીં નિર્ણય થાય છે કે, પેશાબ કરવામાં તથા દસ્ત કરવામાં બ્યારે દોષ લાગુ પડતો નથી, ત્યારે ઉચ્છિષ્ટના સ્પર્શમાં તો ક્યાંથીજ દોષ લાગુ પડે? વળી પકવાન શબ્દનો અર્થ એમ લખ્યો છે કે ધીથી પાકેલું અન્ન તે પકવાન તરીકે કહેવામાં આવે છે, તે પણ યોગ્યજ છે. કારણ કે મંદણમાં રાંધેલું અન્ન કામમાં નથી આવતું. આ પ્રમાણે મનાઇ કરી છે તો પણ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, આરનાશ, (કાંચ) દૂધ, ઊસ, દહીં. તેજ ધી થી પાકેલું અન્ન, મોઢોટા માટીના વાસણમાં રહેલું જલ, આટલી ચીજો રાહુના સ્તંભમાં અપવિત્ર થતી નથી. આ ઠેકાણે ધીથી પાકેલા અન્નને દૂધિતપણું ન હોવાને લીધે અપવિત્રપણું યોગ્ય છે વાયુપુરાણમાં ચાતુર્માસ્ય માહાત્મ્યમાં અને અપરાધમાં આપસ્તંબ કહે છે કે, સંસ્કાર વિનાનું આણેલું અન્ન અપ્રયત્ન તરીકે કહેવાય છે, અને તે ભક્ષણ કરવા લાયક થતું નથી, પરંતુ શદ્રના સંસર્ગવાળું અન્ન અભોજ્ય છે નહીં. જે અન્નમાં મોવાળા પડ્યા હોય, અથવા કાંઈ અપવિત્ર પદાર્થ પડ્યો હોય, અથવા અપવિત્ર પદાર્થમાં રહેનારો કીડો પડ્યો હોય, અથવા ઉંદરની લીંડી, યા ઉંદરનું પુચ્છ પડ્યું હોય, અથવા તે અન્ન વસ્ત્રના કાંઈક દોષવાળું થયું હોય, શ્વાનના દોષવાળું થયું હોય, અથવા અપાત્રે દીકેલું હોય, યા દાસીયે લાવવામાં આવ્યું હોય, નક્ત અન્ન હોય, ભોજન કરનારને શદ્રનો સ્પર્શ થયો હોય, અથવા જે લાયક ન હોય તેવા સાથે સમાન પંક્તિમાં ભોજન કરનારાઓમાં અથવા ન ઉઠીને ઉચ્છિષ્ટ આપવામાં આવે, અથવા આચમન કરવામાં આવે, ખરાબ શબ્દો બોલીને અન્ન આપવામાં આવે, યા માણસોયે સુંઘેલું હોય, અથવા અપવિત્રાયે દીધેલું ધોય, તો તે અન્ન અપ્રયત્ન તરીકે સમજવું, પરંતુ અભોજ્ય તરીકે જાણવું નહીં માટે અપ્રયત્ન અન્નને અગ્નિનો સ્પર્શ કરાવવો, (એટલે અગ્નિ ચોતરફ ફેરવો) પ્રોક્ષણ કરવું, સુવર્ણનો સ્પર્શ કરાવવો, ગાડરના મુખનો સ્પર્શ કરાવવો, એટલે તે અન્ન અપ્રયત્ન મટીને પ્રયત્ન બને છે, અને પછી ભોજન કરવા લાયક થાય છે. અપવિત્ર શદ્રનો જે સ્પર્શ થાય તો ભોજનના કામમાં તે અન્ન આવતું નથી. આ

ઠેકાણે એમ સમજવું કે, અપ્રયત અન્નને જો શુદ્ધનો સ્પર્શ થાય તો ભોજનમાં તે અન્ન ઉપયુક્ત થવું નથી, અને પ્રયત અન્ન પકવાન્ન હોય, અને શુદ્ધના સ્પર્શવાળું હોય તો ભોજન કરવાની આજ્ઞા જો કે પ્રાપ્ત થાય છે, તો પણ શિષ્ટ લોકો ભગવત્પ્રસાદને માટે તે આજ્ઞાનો આદર કરે છે. ધીજ અન્નને માટે તે આજ્ઞા સ્વીકારતા નથી, અને એમ કહે છે કે કલિયુગમાં ભગવત્પ્રસાદ શિવાય તેવી જાતનું પકવાન્ન પ્રયત હોય તો પણ ભોજન કરવા લાયક નથી, સદાચારને સ્મૃતિના વચન કરતાં પ્રયત્નપાણું છે. ॥ ૨૧ ॥

॥ २२ ॥ अथ घृतपाचितादीनां भक्ष्याभक्ष्यविचारः ॥

मू०—“घृतपकं तैलपकं मिष्टान्नं शुद्रसंस्कृतम् ॥ अभक्ष्यं ब्रा-
ह्मणानां च शुद्रम्रष्टं त्रिपीटकम्” इति ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे
उक्तम् ॥ यत्तु सुमंत्वंगिरसौ ॥ “गोरसं चैव सत्कूंश्च तैलं पिण्याक-
मेव च ॥ अपूपान्भक्षयेच्छूद्राद्यच्चान्यत्पयसा कृतम्” इति ॥ पिण्या-
कं ‘तिलकूट’ इति प्रसिद्धम् ॥ पयसोति दुग्धेन ॥ हारीतः ॥ “कदु-
पकं स्नेहपकं पायसं दधिसक्तवः ॥ एतान्यशुद्रान्नभुजो भोज्यानि
मनुरब्रवीत्” इति ॥ शंखः ॥ “^२अपूपाः संस्कृतो धानास्तक्रं दधि
घृतं मधु ॥ एतत्पण्येन भोक्तव्यं भांडलेपो न चेद्भवेत्” इति ॥
तदापद्विषयम् ॥ अन्यथा शुद्रान्नभोजननिषेधकवाक्ये विरोधात्
नापणीयमन्नमश्रीयादिति शंखलिखितवाक्यविरोधाच्चेत्यपरार्कः ॥
सदाचारचंद्रोदयस्तु ॥ एतानि वचांसि लिखितानि ॥ शुद्रगोरसाद्यपि
तद्देहादन्यत्र नीत्वा भोक्तव्यम् ॥ “घृतं तैलं तथा क्षीरं गुडं तैलेन
पाचितम् ॥ नीत्वा नदीतटे विप्रो भुंजीयाच्छूद्रभोजनम्” इति परा-
शरोक्तेरित्याह ॥ कश्चित्तु अलवणं स्नेहपकं सच्छूद्रस्य भोच्यं तेन
वचसामविरोध इत्याह ॥ निर्णयामृतस्तु ॥ उक्तशंखवचनात्पक्वान्ना-
नामभक्ष्यत्वमिहाह ॥ दिनकरोद्योते तु “शुद्रेषु दास्यनोपलकुल-
मित्रार्थसंरिणाम् ॥ भोज्यान्नता गृहस्थस्य तीर्थयागातिदूरतः”

इति कलिवर्ज्येषु गणनात् ॥ कलावेव निषेधः सोऽपि गृहस्थस्यैव
न यतिब्रह्मचारिणोः ॥ अयं च पाकस्यैव निषेधः ॥ ब्राह्मणादिषु
शूद्रस्य पचनादिक्रिया 'तथेति कलिवर्ज्येषु पाकस्य च गणनादि-
त्युक्तम् ॥ तेनैतन्मते कलौ शूद्रेण पाचितमन्नं गृहस्थेन ब्राह्मणादिना
न भोक्तव्यम् ॥ ब्रह्मचार्यादिभिस्तु तेन पाचितमपि भोज्यमित्या-
याति ॥ मम त्वन्यत्प्रतिभाति ॥ देवलेन "स्वदासो नापितो गोपः
कुम्भकारः कृषीवलः ॥ ब्राह्मणैरपि भोज्यान्नाः पंचैते शूद्रयोनयः"
इति ॥ याज्ञवल्क्येन च "शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्धक्षीरिणः ॥
भोज्यान्ना नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत्" इति ॥ हारीतेन च
कुलं मित्रं कुलपुत्रो भैक्षदः शिष्यकः सुहृत् ॥ भवेदस्य सुखं लाभे
भयत्रात च यो भवेत् ॥ एते शूद्रेषु भोज्यान्ना मनो यत्र विभाव्यते"
इत्यपरार्के अनेकेषां भोज्यान्नताकथनात् ॥ कलिवर्ज्येषु तु दाम्ना-
दीनां चतुर्णामेव गणितत्वात्तदितरेषामुक्तानां शूद्राणां भोज्यान्नता
यद्यपि प्राप्यते ॥ तत्पि अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नस्त्विति
निषेधांतरात्तत्पक्वान्नभोजनं न कार्यम् ॥ किंचैतेषु वाक्येष्वन्नपदा-
त्पकमन्नेव न भोज्यम् ॥ पयोविकार ऐक्षवं फलादिक तु भोज्य-
मिति ॥ अत एव मनुरपि "नाद्याच्छूद्रस्य पक्वान्नं विद्वानश्नाद्धि
नो द्विजः ॥ आददीतान्नमेवास्माद्वृत्तावेकरात्रिकम्" इत्येवाह ॥
किंच "यथा जलं निर्गमनेष्वपेयं नदीगतं तत्पुनरेव पेयम् ॥ तथा-
न्नपानं विधिपूर्वमागतं द्विजादिपात्रांतरितं न दुष्यति" इत्यपरार्के
स्मृत्यंतरम् ॥ सदाचारचंद्रोदये च ॥ "यथा यतस्ततोऽप्यापः शुद्धि
यांति नदीगताः ॥ शूद्राद्विप्रगृहेष्वन्नं प्रविष्टं तु तथा शुचि" इति ॥
स्मृत्यंतरं तथा तत्रैव ॥ "तावद्भवति शूद्रान्नं यावन्न स्पृशति द्विजः ॥
द्विजाग्रयकरसंस्पृष्टं सर्वं तद्धविरुच्यते" इति पराशरवाक्यं च तेन

યચ્છૂદ્રસ્યાન્નં તદ્ગૃહે બ્રાહ્મણેન પાચિતં બ્રાહ્મણેન શુચિપ્રકારેણાનીય
 દ્વિજપાત્રે સ્થાપિતં ચેત્તદા ન દુષ્યતિ ॥ તથા સક્ત્ત્વો ધાનાશ્ચ શૂદ્ર-
 પક્કા અપિ લોકાવાદિષ્ટવાભાવાન્ન દુષ્યન્તિ ॥ તથા અભોજ્યાન્નાનાં
 ગૃહેઽપિ તત આગં ગૃહીત્વા બ્રાહ્મણઃ સ્વીયપાત્રેણ પક્ક વા મુલે ચેત્ત-
 દાપિ ન દોષઃ ॥ સચ્છૂદ્રલક્ષણં તુ સદાચારચંદ્રોદયે બૃહત્પરાંશરે-
 નોક્તમ્ । “વિશુદ્ધાન્વયસંજાતો નિષ્ઠતો મગ્નર્માંસયોઃ ॥ દ્વિજમક્તિ-
 ર્વાણિગ્વૃત્તિઃ સચ્છૂદ્રઃ પારિકીર્તિતઃ” इति ॥ આત્મનિવેદોદ્યેહે સ્વયંપ-
 ચ્ચને તુ સુતરાં ન દોષઃ ॥ નિવેદનોત્તરં તત્ર તાવન્યામાત્રૈ સ્વત્વો-
 ત્પત્તેરિતિ ॥ ૨૨ ॥

॥ ૨૨ ॥ ધીથી પાકેલા પદાર્થોનો ભક્ષણ કરવા ન કરવાનો વિચાર.

ગૂં ટીં-શદ્રના સંસ્કારવાળું ધીથી પાકેલું તથા તેલથી પાકેલું મીઠું
 અન્ન, તથા શદ્રે ભુંજેલો સાથવો, વિગેરે બ્રાહ્મણોને ભક્ષણ કરવા લાયક
 નથી. આ પ્રમાણે બ્રહ્મવૈવર્તના શ્રીકૃષ્ણજન્મખંડમાં કહેલું છે. સુમં-
 તુક્લપિ અને અંગિરાક્લપિ કહેછે કે, શદ્રને ત્યાંથી આવેલો ગોરસ,
 તથા સાથવો, તેલ, સાંનિ, માલપૂવા, દૂધની કાંઠ ચીજ ભક્ષણ કરવામાં
 અડચણ નથી. મનુ પણ કહેછે કે, ભાડભુંજ્યાની શાળામાં ભુંજાયતાં
 કાંઠ અન્નો, તેલથી પાકેલાં અન્નો, દૂધની ચીજો, દહીં સાથવો, આટલી
 ચીજો શદ્રના અન્નને ન ખાનાર બ્રાહ્મણ વિગેરેના ખાવામાં અડચણ નથી.
 આ પ્રમાણે મનુ કહેછે. શંખ પણ કહેછે કે, દૂધનામાં યા દૂધમાં બનેલા
 પૂવા, સાથવો, ઘાણી, છાશ. દહીં, ધી, મધ. આટલી ચીજો બખ્તરમાંની
 ભક્ષણ કરવા લાયક છે, પણ જો વાસણને લેપ થવામાં ન આવ્યો હોય
 તો, એટલે બખ્તરના વાસણો અરધા અપવિત્ર હોયછે. લેપવાળા (મથવાળા)
 હોયછે માટે આ વચન આપતિકાવતું છે. જો એમ ન હોય તો શદ્રના
 અન્નનો ભોજન નિષેધ વાક્યનો વિરોધ આવે. બખ્તરનું અન્ન ન ખાતું
 એ પ્રમાણે શંખ વચનનો પણ વિરોધ આવે, એમ અપરાર્કનું કથન છે.
 સદાચાર્યદ્રોદય તો આ વચનો લખીને આમ લખેછે કે, શદ્રના ગોરસ
 વિગેરે શદ્રના ઘરથી બીજે ઠેકાણે લઈ જઈ ભક્ષણ કરવાં. ધી, તેલ, તથા
 દૂધ, ગોળ, તથા તેલથી પાકેલું અન્નાદિ શદ્રના ઘેરથી આવેલું બ્રાહ્મણ

૧ સાંનિ એટલે તેલવાળા ઘાણીમાં કુટાયલા અરધા કચરાયલા તંત્ર.

નરીને કીનારે લઈ જઈ ભોજન કરે, એમ પરાશરે કહ્યું છે. કોઈ એમ કહે છે કે, લવણવિનાનું સ્નેહપત્ર (તેલથી પાકેલું) અન્નાદિ સમૃદ્ધિનું ખાવું એમ કહે છે. આ કથનથી પૂર્વોક્ત વચનોનો અવિરોધ છે. નિર્ણયામૃત કહે છે કે, પ્રથમ કહેલા વચનોથી પકવાનનું અભક્ષણું જણાવ્યું. દિનકરે-લ્લોત નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે, શદ્ર જાતિમાં દાસ, ગોપાળ, કુલમિત્ર, (કોઈ તરહની શદ્રની જાત) અને અર્ધસીરિ, (કોઈ તરહની શદ્રની જાતિ) આટલા શદ્રોનું અન્ન ગ્રહસ્થને ખાવા લાયક તીર્થયાત્રામાં અથવા અતિ દૂર દેશમાં કહ્યું છે. પરંતુ તે કાર્ય કલિયુગમાં નહીં કરવું. આ નિષેધ કલિયુગમાંજ ગ્રહસ્થને માટેજ કરેલ છે, પરંતુ યતિ કે બ્રહ્મચારીને નિષેધ નથી. અને આ નિષેધ (મનાઈ) પાક ખાગતનો છે. બ્રાહ્મણ વિગેરેને શદ્રને ત્યાં પાક કરવાની મનાઈ છે. કારણ કે કલિયુગમાં રસોઈ કરવાની મનાઈ કરેલી છે. અને નિષેધની ગણનામાં ગણતી કરેલી છે. માટે તેમ ન કરવું જોઈએ. તેથી આ મતને અનુસરીને કલિયુગમાં શદ્રે રાંધેલું અન્ન, ગ્રહસ્થ બ્રાહ્મણ વિગેરેએ ભોજન કરવું નહીં. બ્રાહ્મણાદિ દ્વારા રાંધેલું અન્ન તો ખાવામાં હરકત નથી. અને બ્રહ્મચારી વિગેરેને તો તેણે રાંધેલું અન્ન ભોજન કરવા લાયક છે એમ જણાય છે. આ ઠેકાણે મને તો (ગ્રંથકાર શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે,) આ બાબતમાં એમ ભાસે છે કે, દેવલઋષિએ એમ કહ્યું છે કે, સ્વદાસ જાતિનો શદ્ર, નાપિત, (નામ) ગોપ, (ગોપાળ) કુંભાર, ખેડુ, આટલા શદ્રોને ઘેર બ્રાહ્મણોએ ભોજન કરવું. વળી યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે, શદ્રોમાં દાસ, ગોપાલ, કુલમિત્ર, અને અર્ધસીરિ, અને વળી નાઇ, અને જે શદ્ર પોતાનો આત્મા પણ નિવેદન કરે તેવાઓનું અન્ન ભોજન કરવા લાયક છે. હારીત પણ જણાવે છે કે, કુલ નામક શદ્ર, મિત્ર નામક શદ્ર, કુલપુત્ર, એટલે જેના કુલમાં પ્રાયઃ પુત્રજ જન્મ પામતો હોય તેવો, ભિક્ષા માંગવા આવે તેને ભિક્ષા આપનારો શદ્ર, શિષ્યક સુહૃત, અને જેને લાભમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય, લયથી રક્ષા કરનારો હોય, આવા શદ્રોનું અન્ન ભોજન કરવા લાયક છે. કે જ્યાં અતઃકરણ પ્રસન્ન રહે. આ પ્રમાણે અપરાધમાં અનેકોને ભોજન કરવા લાયક એવ-ણનું અન્ન છે, એમ જણાવ્યું છે. અને કલિયુગમાં અમુક નહીં કરવું, આ બાબતની ગણનામાં દાસ વિગેરે ચાર જણોનું કથન છે. માટે તે શિવાયના બીજા શદ્રોનું અન્ન ભક્ષણ કરવામાં હરકત નથી જણાતી, તો પણ એવાં વચનો છે કે, શદ્રનું અન્ન સ્વર્ગને આપનારું નથી. લોકવિદિષ્ટ. (મનુષ્યો જે બાબતનો દ્રેષ કરે તેવું) અન્ન છે. માટે તેની જાતના ધર્મનું

આચરણ ન કરવું એવું નિષેધ (મનાઈ) વચન છે, પરંતુ તે નિષેધ વચન પકવાન્ત ભોજન સંબંધી છે, માટે શદ્દનું પકવાન્ત નહીં લેવું. દુધવાળું, શેરડીના રસસંબંધી, ફલાદિક ભોજન કરવામાં દરકત નથી માટે લેવું. માટે મનુ પણ કહ્યું છે કે, શદ્દનું પકવાન્ત ભોજન કરવું નહીં. વળી જેમ નદીનું જલ એક સમયમાં પીવા લાયક થતું નથી. અને બીજા ક્રમયમાં પીવા લાયક થાય છે તેમજ અન્નપાન વિધિપૂર્વક દિવ્ય વિગેરેના પાત્રમાં જે આવે તો તે દૂષિત થતું નથી એમ અપરાધમાં સ્મૃત્યંતર છે. સદાચાર્યદ્રોહ્યમાં વળી કહ્યું છે કે, જેમ નદાંજલ પવિત્ર થઈ જાય છે. એટલે અર્પવત્ર દરેક જલ પણ નદી જલમાં બ્યારે બળી જાય ત્યારે જેમ પવિત્ર થાય તે તેમજ શદ્દથી બ્રાહ્મણના ઘરમાં આવેલું અન્ન પવિત્ર થઈ જાય છે. વળી બીજું વચન છે કે, ત્યાં સુધી શદ્દનું અન્ન અપવિત્ર રહે છે જ્યાં સુધી બ્રાહ્મણના હસ્તનો તે અન્નને સ્પર્શ નથી થતો ત્યાં સુધી. અર્થાત્ બ્રાહ્મણના કરતો સ્પર્શ થવાથી સર્વ પવિત્ર થાય છે, એમ પરાશરનું પણ વચન છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, સમ્બૂદ્રના ધનું અન્ન, શદ્દના ઘરમાં એટલે સમ્બૂદ્રના ધનમાં બ્રાહ્મણે રાંધેલું હોય અને બ્રાહ્મણ પવિત્ર રાતથી લઈ આવે અને દિવ્યના પાત્રમાં આપે યા રાખે તો તે અન્ન દૂષિત થતું નથી તેમજ સાથેના ધાણી વિગેરે શદ્દના ઘરના પાકેલા બોકદોષ ન થતો હોય તો તે પણ દૂષિત નથી. તથા જે શદ્દાદિકનું અન્ન નહીં ખાવું જેમજે તેવાઓના ઘેર પણ તેના ધનમાંથી કાચું અન્ન લઈ બ્રાહ્મણ પોતે પોતાના પાત્રમાં રાંધી જે ભોજન કરે તો દોષ નથી. સમ્બૂદ્રનું લક્ષણ સદાચાર્યદ્રોહ્યમ બૃહત્પરાશરે કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે-શુદ્ધ વંશમાં પેદા થનારો, મદ્યમાંસથી પાછો વળેલો, ત્રિવર્ણની સેવા કરનારો, વૈશ્યની વૃત્તિ કરનારો. સમ્બૂદ્ર કેહેવાય છે પોતાને આપી દીધેલા ઘરમાં પોતેજ પાક કરે તો તો બિલકુલ દોષ નથી. કારણ કે નિવદન પછી તેટલો વખત તેની તેમાં સના રહેતી નથી. વાસ કરનારની સત્તા રહે છે. ॥ ૨૨ ॥

॥ ૨૩ ॥ અથોદકશુદ્ધિવિચારઃ ॥

મૂ૦—તત્ર મનુઃ ॥ “આપઃ શુદ્ધા મુમિગતા ચૈતૃણ્યં યત્ર ગોર્ધ-
વેત્ ॥ અવ્યાપ્તાશ્ચેદમેધ્યેન ગંધવર્ણસમન્વિતાઃ” इति ॥ एवं शिला-
गतमपि ॥ “भूमिष्ठमुदकं शुद्धं चैतृण्यं यत्र गोर्धवेत् ॥ अव्याप्तं

चेदमेध्येन तद्देव शिलागतम् ” इति विष्णुवाक्यात् ॥ तथा “ न-
द्यादिभ्यः शुद्धपात्रोद्धृता अपि ॥ उद्धृता वा प्रशस्ताः स्युः शुद्धैः
पात्रैर्यथाविधि ॥ ‘एकरात्रोषिवास्तास्तु त्यजेदापः समुद्धताः’
इति पूर्वोक्तधर्मानुवृत्तौ देवत्ववाक्यात् ॥ अप इति विभक्तिव्यत्यय
श्लां दसः ॥ अत्र ता इति सर्वनाम्ना गोतृप्तिमात्रपर्यस्ता अल्पा एव
परामृश्यन्ते ॥ अतो बहूदकात्तडागादेरुद्धृतानां राव्युषितानां न दोष
इति पारिजातः ॥ एतदप्यनुषितोदकासंभवे ॥ अत्र पर्युषितजलवर्जनं
तीर्थोदकव्यतिरिक्ताविषयम् ॥ “तीर्थेतेयं न दुष्येत करकादिस्थितं
सदा” इति मर्यादासिधौ वचनात् ॥ एवं चरणामृतेऽपि तीर्थत्वाद्दो-
ष्यम् ॥ तथाऽपरार्के देवलः ॥ “अक्षोभ्यानामपि नास्ति प्रसृतानां
च दूषणम् ॥ “स्तोकाणामुद्धृतानां च कश्चलैर्दूषणं भवेत् ॥ अ-
क्षोभ्यानि तडागानि नदी बाप्यः सरांसि च ॥ कश्मलाशुचिर्नस्पर्शे
तीर्थतः परिवर्जयेत् ” इति ॥ अत्रामेध्ययुक्तः प्रदेशस्तीर्थम् ॥ क-
चित्तु चांडालाद्यशुचिस्पृष्ट इति पाठः ॥ तदा तीर्थस्वतरेष्वमार्गः ॥
गंधाद्युक्ताः शुद्धा इत्यनुवृत्तौ पैठीनसिः विपर्यस्तं महोदकमायि
वर्ज्यामित्याह ॥ उद्धतेषु तु विशेषं यम आह ॥ “प्रपा अरण्ये घटगं
च कूपे द्रोण्यां जलं कोशगतास्तथापः ॥ ऋतेऽपि शुद्रात्तदपेयमाहु-
रापद्रवो भूमिगताः पिबेत्तु” इति ॥ प्रपा जलसत्रशालाः ॥ घटगं
घटस्थं ॥ घटकमिति जलोद्धरणार्थं स्थापितः सर्वसाधारणो घटः ॥
द्रोणी अश्मादिमयी सर्वार्था जलपात्री ॥ काष्ठांबुवाहिना वा ॥
कोशो वृत्तिः ॥ द्विजातिपानकमप्यरण्यगतमपि प्रपादिगतं जलं
शुद्रव्यतिरिक्तैरपेयम् ॥ आपदि तु शुद्धभूमौ क्षिप्तं पेयमिति वाक्या-
र्थः ॥ नादृशस्य भूगतस्थापि कचिदपवादमाह मर्यादासिधौ हारीतः ॥
भूगाः पुण्या अशु शुभागमनवर्जं यादं तदरण्ये गतं प्रपादे स्या-
दिति अरण्यप्रपादिजं शुद्धभूगतमप्यशुभागमनं सति वर्ज्यामि-
त्यर्थः ॥ २३ ॥

॥ ૧૩ ॥ જલની શુદ્ધિનો વિચાર ॥

ગુ૦ ૬૧૦--આ બાબતમાં મનુ લખે છે કે, જમીનમાં રહેલા જે જલથી ગાયત્રી તૃપ્તિ પૂર્ણ થાય, અપવિત્ર પદાર્થથી અચ્ચાત્પ હોય, અને શુદ્ધ ગંધવર્ણ (રંગ) વાળું હોય તો તે જલ શુદ્ધ સમજવું. એમજ પથ્થરમાં રહેલું જલ પણ શુદ્ધ સમજવું. વિષ્ણુ પણ લખે છે કે, જમીનમાં રહેલું અથવા શિલામાં રહેલું જલ ગાયત્રી તૃપ્તિ પૂર્ણ કરનાર હોય અને અપવિત્ર પદાર્થથી અયુક્ત હોય, તો તે જલ શુદ્ધ પાત્રમાં રહેલા, પણ જલ સમજવાં. શુદ્ધ પાત્રોમાં યથાવિધિ રાખેલાં જલ પ્રશસ્ત (ઉત્તમ) જાણવાં, અને જે તે પાત્રમાં રાખેલા જલ એક રાત્રિના વાસી થઈ જાય તો તે જલનો ત્યાગ કરવો એમ દેવલ વાચ્ય છે. આ ઠેકાણે ગાયત્રી તૃપ્તિ પૂર્ણ તનું જલ સમજવું. માટે ઘણું જેમાં જલ હોય એવા નદી વિગેરે સ્થાનોથી બાહાર કાઢેલાં જલ રાત્રિવાસી હોય તોપણ દોષ નહીં, એમ પારિજમ નામનો ગ્રંથ કહે છે. આ ઠેકાણે પણ પ્રીક્ત જલની બાબત જાણવી. આ ઠેકાણે વાસી જલ કાઢી નાખવું એમ જણાવ્યું છે, પરંતુ તીર્થવિનાનું તે જલ હોય તો તેમ કરવું. તીર્થનું જલ હોય અને વાસી જલ હોય તો પણ હરકત નહીં. મર્યાદાસિંહુમાં લખ્યું છે કે, કરકાદિ (કરવા કરંડીયા વિગેરે) માં પણ રહેલું તીર્થનું જલ દૂષિત થતું નથી. એમજ ચરણામૃતની બાબતમાં પણ જાણવું. શરણુ કે, તેને પણ તીર્થપણું છે માટે. તેમજ અપરાર્કમાં દેવલ કહે છે કે, અક્ષોભ્ય જલને એટલે નદી, તળાવ, જલને અને પ્રસૂત જલને, મોહોટા વિસ્તારવાળા જલને, દૂષણ લાગતું નથી, અને થોડા તથા બાહાર કાઢેલાં જલને, ખરાબ પદાર્થથી દુષણ લાગે છે. જે કાંઠા ઉપર અપવિત્ર યા ખરાબ સ્પર્શવાળો જળ હોય તો તે ઠેકાણાનું જલ નહીં લેવું, અથવા ચાંચલ વિગેરે અપવિત્રના સ્પર્શવાળો માર્ગ હોય તો પણ તે ઠેકાણેથી જલ ગ્રહણ ન કરવું. કોઈ ઠેકાણે ઝાઝુ જલ હોય, અને અપવિત્ર ગંધાદિવાળું હોય, તો તે પણ દૂષિત જાણવું. બાહાર કાઢેલાં જલને માટે યમ કહે છે કે વનમાં પ્રવા, (જવસત્ર શાળા) જલનું સદા-વ્રત, ઘડામાં રહેલું જલ, અથવા જલ કાઢવા સાર રાખેલો સર્વ સાધારણુ ઘડો, પથ્થરનું સર્વને માટે રાખેલું પાત્ર, અથવા કાદનું જલપાત્ર, મસકનું જલ, આટલી ઓળંગમાં રહેલું જલ, ગૂદ શિવાય બીજાઓને પાન કરવા લાયક ન સમજવું પરંતુ જે આપત્તિકાન હોય તો જમીનમાં રહેલું જલ

પીવામાં હરકત નહીં. કોઇ ઠેકાણે પૂર્વોક્ત જલને માટે પણ પીવાની મનાઇ કરી છે. જેમ કે તેવું જલ જમીનમાં રહેલું હોય અથવા સ્વચ્ચ હોય એટલે પવિત્ર હોય તો પણ જો અશુભ જગામાંથી આવતું હોય તો ગ્રહણ ન કરવું, અને જો અરણ્યમાં રહેલું જલ સત્ર શાલા વિગેરેનું પણ હોય પણ જો અશુભમાંથી આવતું આવતું હોય તો ત્યાગ કરવા લાયક છે એમ જાણવું. ॥ ૨૩ ॥

॥ ૨૪ ॥ એથ જલાશયશુદ્ધિવિચારઃ ॥

મૂળ—દેવલઃ ॥ “અમૃગાલંકરોષ્ઠૈશ્ચ કવ્યાદ્ધિશ્ચ જુગુપ્સિતમ્ ॥
 હદ્ધરેદુદકં સર્વં પંચ પિંડાન્ મૃદસ્તથા” ઇતિ ॥ બ્રાહ્મે ચ ॥ “યે-
 ષામભક્ષ્યં માસં ચ તચ્છરીરૈર્યુતં ચ યત્ ॥ વાપીકૂપતટાગેષુ જલં
 સર્વં હિ દુષ્યાતિ” ॥ શરીરૈર્મૃતશરીરૈઃ ॥ “સકર્દમં સકુળપં તેમ્ય-
 સ્તોયમપાસ્ય તત્ ॥ પ્રક્ષિપેત્પંચગવ્યં ચ સમંત્રં સર્વશુદ્ધિકૃત્ ॥ અપા-
 સ્ય કુળપં તેભ્યો બહુતોયેભ્ય એવ ચ ॥ શતં પષ્ટ્યથવા ત્રિંશતોય-
 કુંભાન્યમુદ્ધરેત્ ॥ પંચગવ્યં તતસ્તેષુ પ્રક્ષિપેન્મંત્રસંયુતમ્ ” ઇતિ ॥
 વાપી સોપાનયુક્તો જલાશયવિશેષઃ ॥ જમદાગ્નિઃ ॥ “વાપીકૂપતટા-
 ગેષુ સ્થાવરેષુ ચ ॥ સ્થૂલસૂક્ષ્મપ્રાણિશ્ચે ક્ષિન્ને જીર્ણે ચ તઽજલમ્ ॥
 સર્વમુધ્વૃત્ય મૂત્સ્રાતં પંચગવ્યં તતઃ ક્ષિપેત્ ॥ પાષાણૈરિષ્ટકાભિર્વા
 દહેત્તત્સ્થાનમેવ તુ ॥ સરબદ્ધે તુ સંપ્રોક્ષ્ય વિપ્રાશીર્વચનં તથા ॥
 બહુદકે તુ દુષ્ટેઽસ્માત્કલશાન્ પાષ્ટિમુદ્ધરેત્ ॥ સૂક્ષ્મપ્રાણિભિર્દુષ્ટે
 ત્રિશત્ કુંભાંસ્તથોદ્ધરેત્ ” ॥ કૂપવિષયે વિષ્ણુઃ ॥ “મૃતપંચનસ્વા-
 ત્કૂપાદત્યંતોપહતાત્તથા ॥ અપઃ સમુદ્ધરેત્સર્વાઃ શેષં શસ્ત્રેણ શોધયેત્ ” ॥
 શસ્ત્રેણ કુદાલાદિના ॥ “વહ્નિમજ્જ્વલનં કૃત્વા કૂપેકષ્ટકાચિતે ॥
 પંચગવ્યં ન્યસેત્પશ્ચાન્નવતોયસમુદ્ધ્રવે ॥ જલાશયે તથાલ્પષુ સ્થાવ-
 રેષુ વસુંધરે ॥ કૂપવત્કાર્થિતા શુદ્ધિર્મહત્સુ ચ ન દૂષણમ્ ” ॥ સ્થા-
 વરેષુ પ્રવાહીનેષુ ॥ વસુંધરે વસુંધરાયામિત્યર્થઃ ॥ ક્વચિત્તુ

महीतल इति पाठः ॥ आपस्तंबः ॥ “उपानच्छेलष्मविष्मूत्रस्त्रीरजो-
 ऽमेध्यमेव च ॥ एमिश्च दूषिते कूप्ते कुंभानां षष्टिमुद्धरेत्” ॥ बृह-
 स्पतिः ॥ “अस्थिचर्मविनिर्मुक्तैर्दूषितैः श्वखरादिभिः ॥ उद्धृत्य
 तज्जलं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ बापीकूपतडागेषु दूषितेषु विशो-
 धनम् ॥ घटानां शतमुद्धृत्य पंचगव्यं ततः क्षिप्ते” ॥ परिमार्जनं
 अपद्रव्यनिरसनम् ॥ अस्थिचर्मविनिर्मुक्तैः—क्षिरवासेन विशीर्णैरि-
 त्यर्थः ॥ अत्रेयं व्यवस्था ॥ सर्वजलोद्धरणं तु स्वल्पतोये ॥ एक-
 स्मिन्नेवोपघाते यल्लघु गुरु शोधनं तद्व्यूष्याऽनल्पत्वाल्लपेत्वापक्षया
 दूषकलगुत्वगुरुत्वापेक्षया च ॥ असंयमहस्तु चोपघाते तदुपघातक-
 युक्तदेशातिरिक्तदेशे दोषाभाव एव कुंभानां तु स्वल्पमध्यधिको-
 धरणं तदपि तोयतारतम्यापेक्षयेति ॥ तेन बृहज्जले कूपे यदि सू-
 षकादिसूक्ष्मपाणि तवस्य जलदौर्गन्ध्यदिना संदेहस्तदोक्ताजमदग्नि-
 वाक्याग्निशदादिकुंभजलोद्धरणात्पूर्वं तेन जलेन स्नानसंध्यादिकर-
 णेऽपि निश्चयात्मकज्ञानाभावात् पापापत्तिः ॥ ज्ञानोत्तरं तु उद्धार-
 णकुंभस्य मार्तिकत्वे सागो धातवीयत्वेऽग्निज्वालासंस्पर्शोऽस्लादि-
 भिरमार्जनं चेति मे भाति ॥ अथ बृहस्पतिः ॥ “उच्छिष्टं मलिनं
 क्लिन्नं यच्च त्रिष्ठानुलेपितम् ॥ अग्निः शुद्ध्यति तत्सर्वमपां शुद्धिः
 कथं भवेत् ॥ सूर्यवुराग्निपातेन मारुतस्पर्शनेन चागवां मूत्रपुरीषेण
 शुद्ध्यंत्याप इति स्थितिः” ॥ यमः “अजा गावो महिष्यश्च ब्राह्म-
 ण्यश्च प्रसूतिकाः । दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति भूमिष्ठं च नवोदकम्”
 ॥ अत्र भूमिष्ठपदमंतरिक्षजलव्यावृत्त्यर्थम् ॥ बृहत्पाराशरः ॥ “वदे-
 त्यपां पवित्रत्वं दिवाकिराग्निवायुभिः ॥ मुनयो धर्मवेत्त रो रात्रौ
 चंद्रांगमारुतैः” इति ॥ म्लेच्छादिष्व तविषये आपस्तंबः ॥ “म्ले-
 च्छादीनां जलं पत्वा पुष्करित्यां द्देऽपि वा ॥ जानुदध्रं शुचि

જ્ઞેયમથસ્નાદશુચિ સ્મૃતમ્ ॥ તત્તોયં યઃ પિવેદ્વિમઃ કામતે ડકામતો-
ડપિ વા ॥ અકામાન્નચ્કમોજી સ્વાદહોરાત્રં તુ કામતઃ ઇતિ મર્યા-
દસિધૂકા ઉદકશુદ્ધિઃ ॥ ૨૪ ॥

॥ ૨૪ ॥ હવે જલાશય (તળાવ કુવા વાવડી હોજ વિગેરે)
ની શુદ્ધિનો વિચાર.

ગુ ૦ ૧૦-આ બાબતમાં કવલ ઝડપી કહે છે કે. કૂતરાં, શિયાળા,
ગધેડા, ઉટ અને માંસને ખાનારાં બીજા જનવરોથી નિદાને પ્રાપ્ત થનારૂં
જો જલ હોય તો થાય તો અધું જલ કાઢી નાખવું. અને તે જલાશય-
માંથી પાંચ માટીના પિંડ પણ બાહાર કાઢવા. બ્રહ્મપુરાણમાં લખે છે કે,
જો જનવરોનું માંસ ખાવા લાયક નથી તેવાં જનવરના શરીરોથી વાવ,
કુવો તથા તળાવનું જલ યુક્ત થાય તો સર્વ જલ અપવિત્ર થાય છે. આ
કેંકાણે જનવરોના શરીરવાળુ એમ કહ્યું છે, આ ઉપર તે જનવરના મરેલા
શરીર એમ સમજવું. તે જનવરોના શબવાળુ જો જલ થાય તો સર્વ
જલ કાઢી નાખી મંત્ર પૂર્વક સર્વની શુદ્ધિ કરનારૂં પંચગવ્ય તે જલાશય-
માં પધરાવવું. ઘનાં જલમાંથી તે શબ કાઢી નાખવું. અને પછી ૧૦૦
અથવા ૬૦ થા ૩૦ જલના ઘડા બાહાર કાઢી નાખવા. અને પછી મંત્ર
પૂર્વક પંચગવ્ય તેમાં નાખવું. વાવ, અથવા પગથીયા જેને હોય તે જલા-
શય સમજવો. આ બાબતમાં જમદગ્નિ કહેછે કે. વાવ, કુવો, તળાવ અથવા
નાના સ્થાવર જલાશયમાં મોહોટા, નાના, પ્રાણીના શબ પડી જાય તો અ-
થવા કોઈ કારણને લીધે તેમાં સડી જાય, શુભ થઈ જાય, તો તે જલ
સર્વ કાઢી નાખી તેની અંદર પંચગવ્ય (દુધ, દહી, ઘી, ગોમૂત તથા
ગોખર) પધરાવવું પથ્થરથી અથવા છાંટોથી તે સ્થાન બાંધી નાખવું,
તેમાં બાંધેલા બાગમાં પ્રોક્ષણ કરી બ્રાહ્મણોના આર્શીર્વચન દેવાં. ઘણાં જ-
લમાં તેમ થયું હોય તો સાઠ ઘડા જલ બાહાર કાઢવું. ઝીણાં ઝીણાં હા-
ડકાવાળા પ્રાણીથી જલ દુષ્ટ થયું હોય તો ત્રીશ ઘડા જલ બાહાર કાઢવું.
હવે કુવાની બાબતમાં વિષ્ણુ કહે છે કે, જેના પાચ નખ હોય તેવાં
જનવરોથી દૂષિત જલ થયું હોય તો તે કુવામાંથી સર્વ જલ બાહાર કાઢી
નાખવું. બાકીનું રહેલું જલ શસ્ત્રથી શોધવું. એટલે કોણગી વિગેરે હથી-
યારથી ખોદી બાહાર કાઢવું. પાકેલી છાંટવાળા કુવામાં અગ્નિ બાળવો. નવીન
જલ નીકળવા લાગે એટલે તેમાં પંચગવ્ય પધરાવવું. તેમજ અન્ય સ્થાન-

વર જલાશય હોય તો તેમાં પણ યા જમીનમાં જલાશય સાધરણ હોય
 તો તેમાં પણ તેમજ કરવું. અને જે ઘણાજ મોહોટા જલાશય હોય તો
 હરકત નહીં. સ્થાવર એટલે પ્રવાહવિનાનો જલાશય એમ સમજવું. આપ-
 સ્તંભ કહે છે કે, પગરખાં, કદ, વિષા, મૂત, સ્ત્રીતું રજ, આટલી સીત્તે-
 થી અપવિત્ર થયેલો જલાશયમાંથી સાઠ ઘડા જલ કાઢી નાખવું. બહુ-
 સ્પતિ કહે છે કે, હાડકાં, ચામડાં, કૂતરાં, ગધેડાં, આટલા પદાર્થોથી દૂષિત
 થયેલું જલ બધું બાહાર કાઢી નાખવું. અને તે જલાશયને શુદ્ધ કરવો.
 એમજ વાવ, કુવો તથા તળાવ દૂષિત થયાં હોય તો સો ઘડા તેમાંથી કાઢી
 પંચગવ્ય તેમાં પધરાવવું. ખરાબ પદાર્થો તેમાંથી કાઢી નાખવા. જીર્ણ
 થયેલા યા સડી ગયેલા પદાર્થો કાઢી દૂર કરવા. આ ઠેકાણે આ પ્રમાણે
 વ્યવસ્થા કરવી. જલાશયમાં થોડું જલ હોય તો બધું કાઢી નાખવું. એક
 તરફના અપવિત્રપણાના સંસર્ગમાં જે નાલાતું અથવા મોહોટું શોષન જ-
 લાવ્યું છે તે ન્હની મોહોટી અપવિત્રતાના અંગે જાણવું. અથવા દૂષણ
 કરનારો પદાર્થ અદ્ય હોય તો તેમ યા મોહોટા હોય તો તેમ થોડા વ્ય-
 વસ્થા સમજીને કરવી. અત્યંત પ્રબલ જલાશયમાં કાંઈ અપવિત્રતાનો સંસર્ગ
 થયો હોય તે ઠેકાણા શિવાય બીજે ઠેકાણે અપવિત્રતામૂલક અડચણ જણવી
 નહીં. એટલે બીજે ઠેકાણે દોષ નથી. જલના ઘડાં ઝાઝા યા થોડા ભરી
 જલ બાહાર કાઢવું આ બાબતમાં જલના તારતમ્યથી (ન્યુન અધિકપણા-
 થી) વિચારી લેવું. આ ઉપરથી ઘણું જેમાં જલ હોય એવા કુવામાં જે
 મૂલક (કંદર) વિગેરે સૂક્ષ્મ પ્રાણીના શયની દુર્ગંધ આવતી હોય તો
 અથવા તે બાબત સદેહ થાય તો પ્રોક્ત જમદગ્નિ વાક્યથી ત્રીશ વિગેરે
 જલના ઘડા બાહાર કાઢવા, અને તે કુવાના જલથી સ્નાન સંધ્યાદિ કર-
 વામાં આવે તો જ્યાં સુધી નિશ્ચય પૂર્વક જ્ઞાન ન થયું હોય ત્યાં સુધી સુધી
 પાપ લાગતું નથી. અને નિશ્ચય થયા બાદ તો જે ઘડાથી તે કુવાતું જલ
 બાહાર કાઢવામાં આવે તે જે માટીનો ઘડો હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો.
 જે કોઈ ઘાતુનો હોય તે અગ્નિજવાલાનો સ્પર્શ કરાવવો. અને ખટાસથી
 તેને માંજ શુદ્ધ કરવો એમ ભાસે છે. આ ઠેકાણે બૃહસ્પતિ લખે છે કે,
 ઉચ્છિષ્ટ હોય, મલીન હોય, ખરાબ હોય, વિષાનો લેપ હોય તો પણ તેની
 સર્વેની જલથી શુદ્ધિ થાય છે, પરંતુ જલની શુદ્ધિ શેનાથી કરવી. તો
 જલની શુદ્ધિ સર્વ ચંદ્રના કિરણોથી, પવનના સ્પર્શથી, ગાયની મૂતવિષાથી
 સર્વ જલ શુદ્ધ થાય છે એવો નિર્ણય છે. યમ કહે છે કે, બકરી, ગાય,
 બેંસ, બ્રહ્મણની સ્ત્રીઓ અને પ્રસૂતિકા દશ રાત્રિથી શુદ્ધ થાય છે. અને

જમીનમાં રહેતું નતીન જલ પણ દય દિવસથી શુદ્ધ થાય છે. આ દેહાણિ જમીનનું જલ આ શબ્દથી અંતરિક્ષ જલનો અપવાદ તરીકે તે જલ જાણવું. બૃહત્પરશર કહે છે કે, જલનું પવિત્રપણું વિવિધમાં સૂચના કરેલોથી, પવનથી તથા સરિખાં અંદરના કિરણોથી, પવનથી, પવનતા ધર્મને જાણનારા મુનિઓ કહે છે, અનાર્યના આત્માના અપવિત્રતા કહે છે કે, અનાર્ય વિગેરેનું જલ હોજમાંથી અથવા મુનામાંથી પીવામાં આવે તો જો તે જલ જોડણ પવનનું હોય તો પવિત્ર જાણવું. અને જો જોડણથી નીચેનું હોય તો અપવિત્ર જાણવું. તે જલ જે બ્રાહ્મણ કામનાથી પિયે અથવા કામના વગર પિયે તો પણ કામનાવિના જો જલ પિયામાં અવ્યું હોય તો સવારથી સાંઠ સુધી બોજન ન કરતાં સાંજના બોજન કરે અને કામનાથી પાન કરવામાં આવે તો અંદોરનપર્યંત બોજન ન કરવું. આ પ્રમાણે મહાદાસિંહુમાં ઉદક (જલ) ની શુદ્ધિ કહી છે. ॥ ૨૪ ॥

॥ ૨૫ ॥ અથ મૂચુદ્ધિવિધાંઃ ॥

મૂ૦—તત્ર મયીદાસિંધાવપારકે ચ દેવજઃ ॥ “પંચથા વા ચ-
તુથી વા મૂરમેધ્યા ષિજુચ્યતિ ॥ દુષ્ટાદિના ધિરા વાપિ શુદ્ધ્યતે
મલિનૈકથા” ॥ અગુદ્ધા મૂમિરમેધ્યદુષ્ટમલિનમેદેન વિધા ॥ તત્રમે-
ધ્યાં તચ્છુદ્ધિં ચાહ સ એવ ॥ “પ્રભૂતે મર્મિણી યત્ર મિચતે યત્ર મા-
નુષઃ ॥ ચંડાલૈરુપિતં યત્ર યત્ર વિન્યસ્યતે વઃ ॥ વિષ્ણુવોપહતં યત્ર
કુળવો યત્ર દ્વચતે ॥ એવં કદમલમૂચિષ્ઠા મૂરમેધ્યોતિ લક્ષ્યતે ॥
દહનં સ્વનનં મૂમેરુપલેપનવાપને ॥ પર્યન્યવર્ષણં ચેતિ શૌચં પંચવિધં
સ્મૃતમ્” ॥ ઇતિ ॥ અપારકેતુવાપનસ્થાને ધાવનં પાઠિતમ્ ॥ દહનં
તૃણકાષ્ઠાદિપ્રક્ષેપેણ જ્વાલનમ્ ॥ સ્વનનં તક્ષણ શસ્ત્રાદિનોલ્લેખનં
વા, ઉપલેપનં ગોમૂત્રમસ્મગોમયાદિના ॥ વાપનં મૃદંતરેણ પૂરણમ્ ॥
પ્રત્યક્ષે પંચાભિશ્ચતુર્ભિર્વા અમેધ્યા મૂઃ શુદ્ધા ભવતિ ॥ દુષ્ટાં મલિનાં
ચ સ એવાહ ॥ “ક્રુમિકીટપદક્ષેર્પેદૃષિતા યત્ર મેદિની ॥ દ્રવ્ષાપક-
ર્ષણોચ્છિદૃર્થતૈર્વા દુષ્ટાં વ્રજેદ્ ॥ નસ્વદંતતનુજતપશ્ચુષ્પાંસુરજોમલૈઃ

॥ भस्मपंकतृणैर्वापि संपन्ना मलिना भवेत् ” इति अपरार्के मित-
क्षरायां च ॥ “श्वसूकरखरोष्ट्राद्यैः संस्पृष्टा दुष्टतां व्रजेत् ॥ अंगार-
तुषकेशास्थिभस्माद्यैर्मलिना भवेत् ” इति पाठः ॥ पूर्वपाठे द्रप्सा-
पदेन घनीभूतः श्लेष्मोच्यते ॥ तत्र दुष्टाया दहनादित्रयेण ह्येन वा
शुद्धिः ॥ अगपरार्के विकल्पो व्यवस्थापितः ॥ तत्र श्मशानभुवः
पंचाभिः शुद्धिः ॥ तदन्यस्या अमेध्याया वर्षणवर्जितैश्चतुभिः ॥
चिरकालं दुष्टाया दहनस्वननोपलेपनैस्त्रिभिः ॥ अचिरकालं दुष्टाया
उल्लेखनदाहाभ्याम् ॥ चिरं मलिनाया उल्लेखनेनैवेति ॥ पिज्ञानेश्व-
रस्तु मार्जनानुलेपनयोः सर्वत्र समुच्चयमाह ॥ एवं, अचिरं मलिना-
या उपलेपेन धात्रेण वर्षणेन वेति बोध्यम् ॥ यन्नु ॥ “स्वनना-
त्पूरणादाहादभिवर्षणलेपनात् ॥ गोभिराक्रमणात्कालाभिः शुध्य-
ति सप्तधा” इत्याह ॥ वाङ्मवल्क्योऽपि ॥ “भूशुद्धिर्वाजनाद्रात्रि-
लाद्रोक्रमणात्तथा ॥ सेकादुल्लेखनानुलेपाद्भूमार्जनलेपनात् ” इति ॥
मनुस्तु ॥ “संमार्जनेनांजनेन सेकेनोल्लेखनेन च ॥ गवां च परिवा-
सेन भूमिः शुध्यति पंचभिः ” ॥ संमार्जनं अवकारापनयनम् ॥ अ-
जनं गोमयोपलेपनम् ॥ सेको जलेन प्रक्षालनं वर्षणं वा ॥ उल्लेखनं
कशलापनयनहेतुस्तक्षणम् ॥ गवां परिवास एकाहमात्रं गोष्ठीकर-
णम् ॥ अत्र सेकगोवासयोर्निर्लेपाविषयत्वमन्येषाममेध्यालिप्तविषयत्व-
मिति मर्यादासिन्धुः ॥ भेषातिथिस्तु ॥ मूत्रपुरीषादिलेपे उल्लेखनमा-
र्जने ॥ सेको नदीपुलिनवनादिषु ॥ आवपनं त्वस्थ्याद्युद्धस्य मृदतरं-
प्रक्षेपः ॥ श्मशानादिभुवस्तु सर्वं कतव्यमित्याह ॥ बोधायनस्त्वत्र
विशेषणमाह ॥ घनाया भूमरूपघाते उपलेपनम् ॥ सुषिरायाः कर्ष-
णम् ॥ लिन्नाया अमेध्यमाहृत्य प्रच्छादनम् । ऊर्ध्वं शवोपघाते
भित्तितक्षणम् ॥ सूर्यरश्मिप्रवेशोऽग्निज्वालाभिमर्शनम् ॥ चतुर्भिः
शोधयते भूमिर्गोभिराक्रमणात्स्वननादहनादभिवर्षणात्पंचमाद्योपले-
पनात् षष्ठात्कालादिति ॥ घना निविडावयवा ॥ सुषिरा सन्धिद्रा

॥ ક્ષિત્ત્વા અમેધ્યાર્દ્રા ॥ અત્ર યનાયા ઇત્યાદૌ સર્વત્રોપઘાત ઇત્યસ્ય સંવધઃ ॥ અમેધ્યમાહસ્યેતિ ॥ અમેધ્યમુધ્વૃત્ત શુધ્ધમૃદાદિના પ્રદેશ-પૂરણમ્ ॥ કાલોઽત્ર લેપાદિક્ષયદેતુસ્તસ્મ-તુ ॥ યમઃ ॥ “અરઘ્યા વસુધા મેધ્યા ગ્રામમધ્યે કાચ્ચિત્કાચિત્ ॥ સર્વત્રવસુધા મેધ્યા યત્ર લેપો ન દૃશ્યતે ” ઇતિ ॥ બ્રાહ્મે તુ ॥ “ ગ્રામાદંડશતં ત્યક્ત્વા નગરાચ્ચ ચતુર્ગુણમ્ । ધૂમિઃ સર્વત્ર શુધ્ધા સ્યાદ્યત્ર લેપો ન દૃશ્યતે ” હનિ વિશેષ ઉક્તઃ ॥ મધિષ્યપુરાણે ॥ “આપયેદ્યત્ર નીલી તુ તાવતી ત્વશુચિર્મેદી ॥ પ્રવાણં દ્વાદશાબ્દા નિ નત ઝર્વ્યં શુચિર્મેદેત્ ” ઇતિ ॥ યમઃ ॥ “બ્રાહ્મણાવતથે ધૂમિર્દેવાગારે તથૈવ ચ ॥ મેધ્યા ચૈવ સદા મન્યે સર્વાં ગોષ્ઠે તથૈવ ચ ” ઇતિ ॥ સદૈતિ ગોમયાદ્યત્ર લેપાભાવેઽપી-સર્થઃ ॥ એતદ્વાતુપદ્ધતભૂમિવિષયમ્ ॥ વૌધાયનઃ ॥ અનૈકપુરુષોધ્યાર્યે દામગિઝે ભૂમિસમે દૃષ્ટ્વાશ્ચ સંકીર્ણભૂતા ઇતિ ॥ ભૂમિસમે ઇતિ ॥ મૂળાધિવસવાનશુધ્ધિઃ ॥ સંકીર્ણભૂતા ઇતિ સુધ્યાદિના મિથઃ સંવધ્યા પ્રાતઃપ્રજ્ઞા વદ્વા આપિનાઽશુધ્ધા ઇતિ મર્યાદાસિંધુઃ ॥ એતેષાં ચૈવગર્ભાદિપર્યે મૂળાધિવસેવ શુધ્ધિઃ કાર્યેષ્વપરાર્કઃ ॥ ૨૨ ॥

॥ ૨૫ ॥ હવે જમીનની શુદ્ધિનો વિચાર.

શુદ્ધિ-એ તે જાતમાં મર્યાદાસિંધુમાં અપરાધ અને દેવડા કહે છે કે, અમેધ્ય (અપવિત્ર) થયેલી જમીન પાંચ પ્રકારે અથવા ચાર પ્રકારે શુદ્ધ થાય છે. અને દુષ્ટ થયેલી જમીન બે પ્રકારે અથવા ત્રણ પ્રકારે શુદ્ધ થાય છે. અને મલીન થયેલી જમીન એક પ્રકારે શુદ્ધ થાય છે. અશુદ્ધ થયેલી જમીન અમેધ્ય, દુષ્ટ, અને મલિન આ ત્રણ નામોના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની છે. એ ત્રણ પ્રકારમાં પહેલી અમેધ્ય નામની જે જમીન હોય તેની શુદ્ધિ કહે છે. જે જમીન ઉપર ગમિંણી સ્ત્રીને પ્રસવ થાય, અથવા જે ઠેકાણે મનુષ્યનું મરણ થાય, અથવા જે ઠેકાણે ચાંડાલો ખેડા હોય યા જે ઠેકાણે સર્વ રાખવામાં આવ્યું હોય, યા વિદ્યામૂત્રવાળી જમીન હોય, અથવા જે ઠેકાણે શય જેવામાં આવે, એ પ્રમાણે અપવિ-ત્રતાવાળી જે જમીન હોય તે જમીન અમેધ્ય તરીકે જાણવી. એવી અમે-ધ્ય જમીનને બાળવી, ખોદી નાખવી, લીપવી, યા ખોદીને લીપવી, વત્સા-

દનું તેમાં જલ પડે તેમ કરવું. આ પાંચ પ્રકારે શુદ્ધિ કરવી. અપરાધે
માં કહ્યું છે કે વાપન (ખોદીને વૃક્ષાદિ વાપન) ને ઠેકાણે ધાવન (ધોઈ
નાખવારૂપ) કર્મ કરવું. આળી નાખવાને જણાવ્યું છે તે ઠેકાણે ધાસ કાળ
વિગેરે નાખીને તે જમીન બાળવી. ખનન (ખોદવું) તેને ઠેકાણે શસ્ત્રથી
ખોદી નાખવું. અથવા ઉપલેપન (લીપવું) તે ગોમુત્ર ગોમર, ભરમથી
લીપવું. વાપન એટલે બીજી માટી લદને તે જમીન પૂરવી. આ બાબતથી
ચાર પ્રકારે યા પાંચ પ્રકારે અમેધ્ય થયેલી જમીન શુદ્ધ કરવી. હવે દુષ્ટ
તથા મલિન જમીનનું લક્ષણ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે, કુમ્ભી, (કરમીયાં)
કીડાના પગ જે જમીન ઉપર રાખવામાં આવતા હોય, અથવા ઘાટે જેની
ઉપર કદ પડ્યો હોય, અથવા એકું જે જમીન ઉપર પડ્યું હોય, તો તે
જમીન દુષ્ટ તરીકે જાણવી. અને જે જમીન નખ, દાંત, રેવાણાં, ચાંમડી,
ફાતરાં, ધુડ, રજ, મઝ, રાખ, ગારો, ધાસવાળી થઈ હોય તે જમીન મલિન
તરીકે સમજાવી. અપરાધમાં મિત્રાક્ષરમાં કહ્યું છે કે, કુતરે, સુવર,
ગધેડું, ઉંટ વિગેરેના રપસવાળી જે જમીન થાય તે જમીન દુષ્ટતાને પ્રાપ્ત
થઈ એમ જાણવું. અંગારા, ફાતરાં, કેશ, હાડકાં, રાખવાળી જમીન મલિન
તરીકે જાણવી. હવે દુષ્ટ થયેલી જમીન ત્રણ પ્રકારથી શુદ્ધ કરવી, એટલે
દહન, (બાળવાથી) ખનન, (ખોદવાથી) અને લીપવાથી. અથવા દહન
અને ખનનથી ત્રણ પ્રકારે અથવા બે પ્રકારે શુદ્ધ થાય છે, અપરાધમાં
વિકલ્પ કહ્યો છે. હવે સ્મશાનની જમીનની શુદ્ધિ પાંચ પ્રકારે કરવી, અને
બીજી કોઈ અમેધ્ય જમીનની શુદ્ધિ વરસાદ શિવાય ચાર પ્રકારથી એટલે
દહન, ખનન, ઉપલેપન, અને વાપન આ ચાર પ્રકારથી કરવી. ઘણાક વ-
ખતથી દુષ્ટ થયેલી જમીન દહન, ખનન, અને ઉપલેપન. આ ત્રણ પ્રકારથી
કરવી. અને થોડા વખતથી દુષ્ટ થયેલી જમીનની શુદ્ધિ ઉલ્લેખન. (ખોદવાથી)
અને દાહ, (બાળવાથી) બે પ્રકારથી કરવી. ઘણાક વખત મલિન થયેલી
જમીનની શુદ્ધિ એક ઉલ્લેખન કરવાથી જ જાણવા. વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે
કે, સ્માર્જન અને અનુલેપન તો બંને ઠેકાણે કરવું, અથવા બેય સાથે
કરવું. એમજ થોડો વખત મલિન રહેલી યા થયેલી જમીનની શુદ્ધિ ઉપ-
લેપનથી. ધાવન, (ધોવાથી) અને વર્ષણ. વરસાદથી જાણવી. યમ કહે છે
કે, જમીન સાત પ્રકારથી શુદ્ધ થાય છે તે આ પ્રમાણે કે, ખનનથી

૧. ઉલ્લેખન એટલે ખોદવું. ૨. સ્માર્જન એટલે જલ છાંટવું. ૩. અનુ-
લેપન સમઘી ત્રીપવું

પૂરણથી ઐટલે જમીનમાં ખીણ માટી નાખવાથી, દાદગી, અભિવર્ધણ, (વરસાદથી) લેપનથી, ગયના ફેરવવાથી, અને સમયથી, આ પ્રમાણે સાત પ્રકારે જમીન પવિત્ર થાય છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે, જમીનની શુદ્ધિ માર્જન કરવાથી, દાઢથી, કાલથી, ગાયના ફેરવવાથી, સેક, (જલના ઘાંટવાથી) ઉદ્લેખનથી, લેપથી, અને ઘર ફક્ત માર્જન અને લેપનથી શુદ્ધ થાય છે. મનુ કહે છે કે, પાંચ પ્રકારે જમીન શુદ્ધ થાય છે. સમાર્જન, (લીંપવાથી) અથવા કચરો કાઢવાથી, લીંપવાથી, જલ ઘાંટવાથી, ખોદવાથી, અને ગાયના વાસથી, જમીન શુદ્ધ થાય છે. આ ઠેકાણે ગાયનો વાસ એક દિવસ પર્યંત સમજવો. આ ઠેકાણે સેક, (જલથી જમીનના ધોવામાં) અને ગોનાસમાં, લેપ રક્તિપણું જાણવું. અને અમેધ્ય જમીન બાબતમાં લેપ-વાળાપણું જાણવું, એમ મર્યાદાર્સાંશુનો મત છે. મેધાતિથી કહે છે કે, જે જમીનમાં પેશાબ યા વિષા ઇત્યાદિનો લેપ થયો હોય તે ઠેકાણે ઉદ્લેખન અને માર્જન એ સંસ્કાર કરવા, અને સેક (જલથી ધોઈ નાંખવું) તે રૂપ સંસ્કાર નદીના કાંઠામાં વન વિગેરેમાં કરવો આ વપનરૂપ સંસ્કાર હાડકાં વિગેરે દૂર કરી ખીણ માટી નાખવી તેનું નામ સમજવું. શ્મશાનની જમીનને બધા સંસ્કારો કરવા. ઐશ્વાયન આ બાબતમાં વિશેષ કહે છે કે, ઘાટી જમીનને અપવિત્રતાનો સંસર્ગ થયો હોય તો ઉપલેપન કરવું. છિદ્રવાળી જમીન ઉપર કર્પણ (ખેડવા) રૂપ સંસ્કાર કરવો, અને કિલ્લ (અપવિત્ર પદાર્થથી ભીની થયેલી) જમીન હોય તો અમેધ્ય પદાર્થ દૂર કરી લીંપી નાખવી, અને જે શબનો સંસર્ગ થયો હોય તો ઉપર ભીંતને ઝાડી નાખવી. અથવા ઉપર ઉપરથી ખોદી નાખવી. સૂર્યના કિરણોનો પ્રવેશ કરાવવો, અને અગ્નિની જ્વાળા દેખાડવી. જમીનની શુદ્ધિ ગાયના ફેરવવાથી, ખનનથી, દહનથી, વરસાદના વરસવાથી, ઉપલેપનથી, અને કાલથી, થાય છે. આ ઠેકાણે કાલથી શુદ્ધિ થાય છે આ કાલ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, જે જમીન ઉપર કોઈ અપવિત્ર, પદાર્થનો લેપ થયો હોય તો તે લેપનો ક્ષય ન્યાં સુધી ન થયો હોય ત્યાં સુધીનો સમય સમજવો. ચમ કહે છે કે, રસ્તાવિનાની જે જમીન હોય તે પવિત્ર જાણવી. તે ગામમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જાણવી. બધે ઠેકાણે જમીન શુદ્ધ જાણવી. જે ઠેકાણે કાંઈ લેપ વિગેરે ન થયો હોય તો. બ્રહ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે, ગામગાથી સો દંડ જમીનનો ત્યાગ કરવો. શેહેરથી ચારસો દંડ જમીનનો ત્યાગ કરવો. બધે ઠેકાણે જમીન શુદ્ધ જાણવી, ત્યાં કાંઈ લેપ વિગેરે જોવામાં ન આવે ત્યાં આટલો વિશેષ જણાવ્યો છે. ભવિષ્યપુરાણમાં લખ્યું છે કે, જે ઠેકાણે ગળી વાવવામાં આવે તેટલી

જમીન બાર વર્ષ પર્વત અશુદ્ધ રહે છે, અને બાર વર્ષ પછી તે જમીન પવિત્ર થાય છે. યમ કહે છે કે, જે જમીન ઉપર આહુતિ રહેતા હોય તે જમીન, જે દેકાણે દેવમંદિર હોય તે જમીન, જે દેકાણે ગાયોનો વાસ હોય તે જમીન સદા પવિત્ર હોય છે, એમ એમો સદા માનીયે છીયે. આ દેકાણે સદા એ શબ્દથી એમ જાણવાનું છે જોબર વિગેરે વિનાની પણ જમીન હોય તો પણ સદા ગાયના વાસની પૃથ્વી પવિત્ર છે. આ વાક્ય અપવિત્રતા સંસર્ગવિનાની જમીન ઉપર લાગુ પડે તે બોધાયન કહે છે કે, અનેક પુરુષોથી ઉચ્ચકાવામાં આવે એવું કાંઈ જમીન બરાબર જાણવું, અને ઇંટો પણ ભેળી ભેળી હોય જુદી જુદી હોય તો પણ જમીન બરાબર જાણવી. જમીનની શુદ્ધિ મારક શુદ્ધિ કરવી. ઇંટો ચુનાથી ચોંટકીયો હોય તો અથવા ન હોય તો પણ અશુદ્ધ તરીકે ન જાણવી. એ મર્યાદાસિંધુ કહે છે. ઇંટો વિગેરેને આગ્રહ વિગેરેનો સ્પર્શ થાય તો જમીનની શુદ્ધિ માફક તેની શુદ્ધિ કરવી એમ અપરાર્કનો મત છે. ॥ ૨૫ ॥

॥ ૨૬ ॥ અથ ગૃહશુદ્ધિવિચારઃ ॥

મૂ०—તત્ર મર્યાદાસિંધૌ મનુઃ ॥ માર્જનૌપાંજનૈર્વેદ્યમેતિ અન્ન શુ-
દ્ધતીત્યનુપંગઃ ॥ માર્જનં માર્જન્યા મૃત્તૃળકાષ્ઠાચપનયનમ્ । ગૃહસ્ય
ધૂમાંધકારાચપનયનં ચ ॥ ઉપાંજનં મુધાગોમયાદિભિર્મૂં મામસિ-
વિલેપનમ્ ॥ एतच्च ॥ શવચાંડાલાદિભિર્મિતિસ્પર્શે વ્યાપિનિ દ્ર-
ષ્ટવ્યમ્ ॥ અવ્યાપ્તૌ તુ તાવન્વાત્રમપિ ॥ યાજ્ઞચલક્યેન તુ મૂશુદ્ધિમુ-
પક્રમ્ય તત્રેવ તસ્મિન્નેવ શ્લોકે ગૃહં માર્જનલેપનાદિતિ પુનર્માર્જનં
લેપનં ચોક્ત તદ્ગૃહસ્ય પ્રત્યહં માર્જનલેપનયામયર્થે વેદિતવ્યમ્ ॥
શવદૂષિતે તુ ચંવર્તઃ “ગૃહશુદ્ધિ પ્રવક્ષ્યામિ અંતઃસ્થશવદૂષિતે ॥
પ્રોત્સૃજ્ય મૂળમયં માંડં પિદ્મમં તથૈવ ચ ॥ “ ગૃહાદપાસ્ય તત્સર્વ
ગોમયેનાંપઠેપયેત્ ॥ ગોમયેનાંપલિપ્યાથ છાગેનાક્રામયેદ્ બુધઃ ॥
બ્રાહ્મણૈર્મત્રપૂતૈશ્ચ હિરણ્યકુશવારિણા ॥ તર્વમભ્યુક્ષ્યેદ્દેશમ તતઃ શુ-
દ્ધત્યપંશયમ્” इति ॥ અંત્યાદીનાં ગૃહમરણે બૃહદ્યમઃ ॥ “શ્વજૂ-
દ્રપતિતેંડલ્યે ચ મૃતે માસચતુષ્ઠ્યમ્ ॥ અસંતે વર્જયેદ્દેહમિત્યેવં મનુ-

रब्रवीत्” इति ॥ अंत्यो म्लेच्छः ॥ अत्यन्तश्चंडाल इति मर्यादासि-
 धुः ॥ स एव ॥ “ द्विजस्य मरणे वेश्म संगद्वयेन दिनत्रयात् ॥
 दिनैकेन वहिर्भूमिरग्निप्रोक्षणलेपनैः ” इति ॥ अत्र यथोक्तशोधना-
 नंतरमपि मंत्रशोधनं कार्यं प्रागुक्तसंबर्तोक्तेः ॥ चंडालादेर्गृहे वासे
 लघुपाराशरः ॥ “ अविज्ञातस्तु चंडालो निवसेन्नस्य वेश्मनि ॥
 विज्ञाते चोपसन्नस्य द्विजाः कुर्युरनुग्रहम् ” इत्युपक्रम्य ॥ “ अकारे
 तु भवेच्छुद्धिरारकूटे सकांस्पके ॥ जलशौचं तु वस्त्राणां परित्या-
 गस्तु मृण्मये ॥ कुक्षुभगुडकार्पासलवणं दधिसर्पिणी ॥ द्वारि कृत्वा
 तु धान्यानि गृहे दद्याद्धुताशनम् ॥ ज्वालास्पृष्टं तु तत्सर्वं शुचि
 तन्मनुरब्रवीत् ॥ रजकी चर्मकारीच लुब्धकी वेणुपुष्कसी ॥ चातु-
 र्वर्ण्यगृहेष्वेवमज्ञाता यदि तिष्ठति ॥ ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात्पू-
 र्वोक्तस्यार्धमेव च ॥ गृहदाहं न कुर्वीत शेषं सर्वं तु कारयेत् ॥ गृ-
 हस्याभ्यन्तरं गच्छेच्चांडालो यस्य कस्यचित् ॥ तस्माद्देहाद्रिनिःसृ-
 त्य भांडान्यपि च वर्जयेत् ॥ रसपूर्णं तु यद्भांडं न त्यजेतु कदाच-
 न ॥ गोमयोदकलेपेन प्रोक्षयेत्तद्गृहं तथा ” इति ॥ उपसन्नस्येति
 प्रायश्चित्तार्थं कृतपर्वदुपस्थानस्य ॥ आकार इति द्रवीकृत्य पुनरा-
 कारकारणम् ॥ आरकूट इति ॥ पित्तले हुताशनदानस्यैव व्या-
 ख्यानं ज्वालास्पृष्टं कृत्वेति ॥ इयं शुद्धिश्चातुर्वर्ण्यस्य तुल्या ॥ अ-
 ग्निमश्लोके तथा वक्ष्यमाणत्वात् ॥ निष्कृतिस्तु प्रायश्चित्तप्रकरणा-
 भावादिह न लिख्यते स्मृतिं दृष्ट्वा ज्ञेया ॥ रसाश्च गुडलवणादयो
 न तु दाधिपयस्तक्रादयः ॥ तेषां त्याज्यत्वात् ॥ तदाह च्यवनः ॥
 चांडालसंकरेस्वभवनदहनं पावनम् ॥ सर्वमृद्भांडभेदनम् दारवाणां
 तु तक्षणम् शंखशुक्तिरजतचैरानामद्भिः प्रक्षालनम् ॥ कांस्यताम्रा-
 णामाकारे शुद्धिः ॥ सौवीरपयोदधितक्राणां परित्यागः ॥ शेषर-
 सद्रव्यरक्षणम् इति ॥ मरीचिरपि ॥ “ गृहेष्वजातिसंवेशे शुद्धिः
 स्या पलेपनात् ॥ संवासो यदि जायेत दाहतापैर्विनिर्दिशेत् ” इ

તિ ॥ “ધાન્યાનિ સર્વવીજાનિ ગઢાદિરસ એવ ચ ॥ કુમુંભકાર્પા-
સમથો ગુદ્યેદ્યાર્યશિશોધનાત્” ઇતિ ॥ અજાતિર્ધાંડાલાદિઃ ॥ સં-
વેશઃ પ્રવેશઃ ॥ શયનમિતિ કોચિત્ ॥ સંવાસાશ્ચરકાલાવસ્થાનમ્ ॥
વાર્યશિશોધનં વારિણામ્બુક્ષણમગ્નિના પર્યગ્નિકરણમિત્યપરાકઃ ॥
એવં ચ ગૃહે દેવાલયાદૌ વા યદિ દુષ્ટૈઃ પશ્વાદિર્માર્યત ઉવ્યતે વા
તદા કચ્છમલમુશુદ્ધિ પંચવિધાં ચતુર્વિધાં વા વિધાય પાવમાનીપ્રમૃ-
તિભિર્હિરણ્યકુશવારિણા ગોમૂત્રાદિભિશ્ચ પ્રોક્ષ્ય યથાશક્તિ બ્રાહ્મ-
ણભોજનં ચાંદલસંવાસે પરાશરોક્તં ત્રિશદ્ધાવો વૃષં ચૈકં તેભ્યો દ-
ત્વા પુનર્વાસં દેવાયતનં ચ કુર્યાદિતિ પ્રતિમાતિ ॥ ૨૬ ॥

॥ ૨૬ ॥ હવે ધરની શુદ્ધિનો વિચાર. ॥

ગૂં ૦ ટીં ૦-એ બાબત મર્યાદાસિંધુમાં મનુ કહે છે કે, ‘માર્જન તથા
ઉપાંજન (લીંપવા)થી ધરની શુદ્ધિ થાય છે. આ કેંડાણુ ઉપાંજન આ
શબ્દનો અર્થ લીંપવું આટલુંજ નહીં પણ ચુનો ગોખર વિગેરેથી જમીન
તથા ભીંતનું લીંપવું સમજવું. આ માર્જન અને ઉપાંજન શબ્દ આંડાવ
વિગેરેના સંસર્ગમાં કરવાનું છે એમ જાણવું, અને જો તેમ ન હોય તો ન
કરવું. યાજ્ઞવલ્ક્યે જમીનની શુદ્ધિ કેંડેતાં કેંડેતાં કહેવું છે કે, ધરની શુદ્ધિ
માર્જન અને લેપનથી કરવી. એમ કહીને ફરીથી માર્જન લેપનથી કરવી,
એમ સમજવાનું છે. શબ્દના હોય ખાતામાં સંવર્ત કહે છે કે, ધરની અંદર
શબ્દનો હોય થયો હોય તો માટીના વાસણ તથા રત્નિયું અન્ન દૂર કરી
બધુ ધર ગોખરથી લીંપી નાખવું. અને પછી બકળને ધરમાં ફેરવવું. પછી
મંત્રથી પવિત્ર કરેલાં દર્ભ, સુવર્ણ, અને જડે કરીને આખા ધરમાં પ્રોક્ષણ
કરવું. ત્યારે તે ધર શુદ્ધ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. અનાર્થ વિગેરેનું
ધરમાં મરણ થયું હોય તો બૃહદ્રમ કહે છે કે, કૂતરું, શરૂ, મડાપાતડી,
અને અંત્ય, (સ્તેચ્છ) મુસતમાન, આંડાવ, આટલામાંથી કાઢવું મરણ
થયું હોય તો ચાર માસ પર્યંત તે ધરનો ત્યાગ કરવે, એમ મર્યાદાસિંધુ
કહે છે. એમજ વળી આગળ તેજ કહે છે કે ત્રિવર્ણમાંથી કાઢવું પણ
મરણ ધરમાં થાય તો ત્રણ દિવસે ધરની શુદ્ધિ થાય છે. અને બાહારની
જમીન એક દિવસે અગ્નિ ફેરવવાથી તથા લેપન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. આ

૧ માર્જન એટલે માટી, ઘાસ, કાઢવું ફરીકરણ. ૨. આંડાવ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય.

ઠેકાણે મંત્રથી જલ ધોક્ષણ કરવાની જરૂરી જણાય છે એમ જાણવું. એમ પ્રથમ કહેતા સંવર્તનના વચનથી જાણવું. હવે ચાંદલ વિગેરેનો ઘરમાં વાસ થયો હોય તો તે બાબતમાં લઘુપારાસર કહે છે કે, અગ્નિદેવો ચાંદલ જેના ઘરમાં વાસ કરે તે જ્યારે જાણવામાં આવે ત્યારે તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણની ઉપર ખીન્ન બ્રાહ્મણોએ દયા કરતી. એમ કહીને આગળ જણાવ્યું છે કે, પીતલના વાસણ તથા કાંસાના વાસણનો શુદ્ધ આધાર કરાવવો. વસ્ત્રોને જલથી પવિત્ર કરાવવાં. માટીના વાસણનો ત્યાગ કરવો. કસુંબો, ગોળ, કાપૂસ, લૂણ, દહીં, ધી, અને ધાન્ય આટલી ચીજોને ઘરના બાહાર બારણામાં મુકવી અને ઘરમાં હુતાશન (અગ્નિ) પ્રકાશીત કરી સર્વજન જવાલાદર્શન કરાવવું એટલે સગરત ઘર શુદ્ધ થાય છે એમ મનુ કહે છે ધોબણ, મોચણ, પારાધણ, વાંસતું કામ કરનાર, ધાંચીની સ્ત્રી, ચારે વર્ણના ઘરમાં અગ્નિદેવો જે આવી રહે તો જાણવા પડી પ્રાપ્ત જે શુદ્ધિ કહી ગયા તેની અરધી શુદ્ધિ કરતી, ઘરને બાળવું નહીં. બારીવું સારું કરવું. જે કાંડના ઘરમાં અંદર ચાંદલ જાય તો તે ઘરમાંથી રસ પૂર્ણ મટીના વાસણ બાહાર ન કાઢતાં ગોખર અને જલથી તે ઘર છાંટી નાખવું. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને માટે બોલાવેલી સમાના સ્થાનના આકારમાં પણ તેમ કરવું. પીતલનાં વાસણને ગળાવી નાખતાં અથવા તેમાં અગ્નિ નાખી તપાવવાં. આ શુદ્ધિ ચારે વર્ણને સમાન સમજતી. આગળના રક્ષોકમાં તેમ લખ્યું છે માટે પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રકરણ આ નથી માટે આ ઠેકાણે તેનો બદલો લખતા નથી, માટે તે ઠેકાણની સ્મૃતિ તપાસી જાણવું. રસ એ ઠેકાણે ગોળ, લૂણ, સમજવાં; દહીં, દુધ, છાશ વિગેરે નહીં. કારણ કે તે ત્યાગ કરવા લાયક છે માટે તે બાબતમાં અવન નહિ કહે છે, ઘરમાં ચાંદલનો સંકર થયો હોય તો ઘરને પાવનરૂપ આ ઠેકાણે દાદ જાણવો. મટીના વાસણો બાહાર બાંધવાં. કાષ્ટનાં વાસણો છોડાવી નાખવાં શંખનાં, કીપનાં, રૂપાનાં વસ્ત્ર વિગેરેના પદાર્થો જલથી ધોઈ નાખવા. કાંસાના, ત્રાંખાના વાસણોની આકારથી શુદ્ધિ કરતી. કાંજ, દૂધ, દહીં, છાસનો ત્યાગ કરવો. બાકાના રસ અને પદાર્થ રાખવા. મરીચિ પય કહે છે કે, ઘરમાં ચાંદલ વિગેરેની સ્થિતિ યા.એમનું થાય તો ઉપવેષન, દાહ, તાપથી શુદ્ધિ કરતી. ધાન્ય, ગોળ વિગેરે રસ, કસુંબો, કાપુસ, આટલી ચીજો જલ, અગ્નિથી શુદ્ધિ થાય છે, એટલે જલ છાંટી અગ્નિ ચોતરફ ફેરવવો. એમજ ઘરમાં દેવાલય વિગેરેમાં જે કદાચિત કાષ્ટ દુષ્ટોથી પશુ વિગેરે મારવામાં આવે અથવા મૃત રાખવામાં આવે ત્યારે અપવિત્ર થયેલી જમીન પાંચ પ્રકારે યા ચાર પ્રકારે શુદ્ધિ

કરીને 'પાવમાની' વિગેરે મંત્રોએ કરીને સુવર્ણ, દર્ભ અને જલથી ગોમુ-
ત્રાદિકથી પણ પ્રોક્ષણ કરી યથાશક્તિ આહ્વાન બોજન ચાંડાલના નિવાસ
સંબંધે કરવું એમ પરાશરે કહ્યું છે, અને વળી જણાવ્યું છે કે, ત્રીશ
ગાય એક એક આહ્વાણને આપી ઘરમાં ઉપર પ્રમાણે થયું હોય તો આટલું
કર્યા પછી ઘરમાં વાસ કરવો, અને દેવાલયમાં તેમ થયું હોય તો આટલું
પૂર્વોક્ત વિધાન કરી દેવતાનું સ્થાપન કરવું, એમ મને (અન્યકાર કહે છે કે)
ભલે છે. ॥ ૨૬ ॥

॥ ૨૭ ॥ અથ રથ્યાદિશુદ્ધિવિચારઃ ॥

પરાશરઃ ॥ “રથ્યાકર્દમતોયાનિ નવપંથાસ્તૃણાનિ ચ ॥ મારુ-
તાર્કેણ શુદ્ધયંતિ નિશિ ચંદ્રર્ક્ષમારુતૈઃ” इति ॥ યાજ્ઞવલ્ક્યઃ ॥ “ર-
થ્યાકર્દમતોયાનિ સ્પૃષ્ટાન્યત્યંશ્ચવાયસૈઃ ॥ મારુતેનૈવ શુદ્ધયંતિ પક્ષ્ઠ-
કચિતાનિ ચ” इति ॥ અત્ર વહુવચનં તદ્વતગોમયશર્કરાદિપ્રાપ્ત્યથમ્ ॥
પક્ષ્ઠકચિતાનિ ધવલગૃહાદીનિ ચંડાલાદિસ્પૃષ્ટાનિ મારુતેનૈવ શુદ્ધયં-
તીતિ કથનં પૂર્વવિહિતસ્ય સંહતપ્રોક્ષણસ્ય નિવૃત્ત્યર્થમ્ ॥ તૃણકાષ્ઠ-
પર્ણમયાનાં તુ પ્રોક્ષણમેવેતિ વિજ્ઞાનેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥ એવં ચ “અરથ્યા
વસુધા મેધ્યા” इति પૂર્વોક્ત્યમવ ક્યસ્ય ભોજનાદૌ રથ્યાયા અમે-
ધ્યતાવોધકલાદિ વિરોધઃ ॥ ૨૭ ॥

॥ ૨૭ ॥ હવે શેરી વિગેરેની શુદ્ધિનો વિચાર. ॥

ગૂ-ટી-પરાશર કહે છે કે, શેરીનો ગારાપાણી, નરીન રસ્તો
અને ઘાસ આટલી ગીજો પવનથી અને દિવસમાં સૂર્યથી શુદ્ધ થાય છે.
અને રાત્રિમાં ચંદ્ર, નક્ષત્ર અને પવનથી પવિત્ર થાય છે. યાજ્ઞ-
વલ્ક્ય કહે છે કે, શેરીના ગારાપાણીને ચાંડાલ, કૂતરું અને કાગડાએ સ્પર્શ
કર્યો હોય તો તે પવનથીજ પવિત્ર થાય છે તેમજ ઈંટના ઘોળા ઘર પણ
પવનથી પવિત્ર થાય છે. આ ઠેકાણે શેરીના ગારાપાણી આ પ્રમાણે બહુ
વચન જણાવ્યું છે તે ઉપરથી જાણ્યર અને કાંકરાનું પણ ગ્રહણ થાય છે
અર્થાત્ તે પણ પવનથી પવિત્ર થાય છે એમ જણવું. વિજ્ઞાનેશ્વર કહે
છે કે, ઘાસ, કાક, પાંદડાંઓ ઉપર પ્રોક્ષણ કરવું, એટલે રસ્તાવિનાની જમીન
મેધ્ય (પવિત્ર) છે એમ જણવું. પૂર્વોક્ત વચનથી યમ વાક્યનો ભોજનાદિક-
માં શેરીમાટે અપવિત્રપણાના ઓષકપણાથી વિરોધ જણવો નહીં. ॥ ૨૭ ॥

॥ २८ ॥ अथ प्रकीर्णशुद्धिविचारः ॥

मू० -तत्र मर्यादासिधौ शंखः॥ “नारीणां चैव वत्मानां शकु
नीनां शुनां मुखम् ॥ रतौ प्रसवगे वृक्षे मृगयायां सदा शुचि” इति॥
अत्र सर्वत्र लालासंसर्गकृतदोषापवादस्तत्रापि वत्सस्थले “मावो
मेध्या मुखदृते” इत्यस्याप्यपवादः॥ वत्सपदं बालारयोऽलक्षणार्थम्॥
“बालैरनुपरिक्तां तं निषं मेध्यमिति स्थितिः” इति वचनादिति
विज्ञानेश्वरः ॥ शकुनिः काकादिभिर्द्भिभुगतिरिक्त इति मेघातिथिः॥
मनुविष्णू ॥ “नित्यं शुद्रः क रुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारतिम् ॥
ब्रह्मचारिगतं भैक्षनाश्रयाः सर्व एव हि” इति॥ अत्र हस्तोऽमेध्या-
नुपहतो ज्ञेयः ॥ प्रसारि तमिति नानाक्रेतून्स्पर्शोपपादोपनिरा-
सार्थम् ॥ एतेन गृहस्था व्यावृत्तिः ॥ “शेषे मनेव व्याख्यातम्”
॥ बौधायनः ॥ “अदुष्टा संतानं धारा त्रातोऽद्भूताश्च रेणवः” इति ॥
यमः ॥ “गौरव्यो विप्रपुच्छायां पक्षिकाः शलभाः शुकाः ॥ अर्जो
हस्ती रणे छत्रं रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ भूमिरग्नी रजो वायुरापो दधि
घृतं पयः ॥ सर्वाण्येतेषां शुद्रानि स्पर्शे मेध्यानि सर्वशः” इति ॥
यत एतेषां सर्वेषां शुद्रानि ततोऽशुचिस्पर्शेऽपि मेध्यानीत्यर्थः ॥
अत्र गोमृगवीनां स्पर्शे शुचित्वेऽपि याज्ञवल्क्येन “अजाश्वं मुखतो
मेध्यं न गौर्न नरजा मलाः” इति विशेषकथनात्तयोर्मुखं विशेषेण
शुद्धिमिति शापादीनां तत्स्पर्शेन शुद्रावुपयुज्यन्ते ॥ विप्रुषां शुचित्वं
नखाग्रादिच्युतव्यतिरिक्तविषयम् ॥ लिङ्गपुराणे ॥ “नखाप्रक्षेप-
निर्धूतस्नानयस्नानवस्त्रद्वयोदकम् ॥ अश्रीकरमण्यं च अशुद्धं सं-
स्पृशेद्यदि” इति तत्स्पर्शे दोषकथनात्” इति मर्यादासिधुः॥ विप्रुषः
सूक्ष्मा जलकणास्तापां शुचित्वं प्रयत्नानापि चंडालाद्यंगसंनितां
वायुना नीयमानानामशुचिर्न भङ्गं तां शुचिमे विप्रिषादित्यपराकः॥

यत्तु याज्ञवल्क्यः ॥ “मुखना विप्रो मेध्यास्तथाऽऽचमनविंदवः”
 इति प्राह ॥ तत्र विशेषः ॥ न मुख्या विप्र उच्छिष्टं कुर्वति न
 चेदमे निपतंतीति वसिष्ठवाक्यात् ॥ “स्पृशंति विंदवः पादौ य
 आचामयतः परान् ॥ भूमिकैस्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत्”
 इति मनुवाक्याच्च बोध्यः ॥ एवं चांगवद्गवद्गोमतामश्रययादा तत्त-
 त्पातेऽप्यशुचित्वं बोध्यम् ॥ सर्वत्र जगन्नायादिमहास्थलेषु पाका-
 दिसेवाकर्तृणां मुखप्रावरणवचनाशिष्टाचारमिति । छायायाः शुचित्वं
 चांडालादच्छायाव्यतिरिक्ताविषयम् ॥ “चांडालपतिच्छायां स्पृष्ट्वा
 स्नानं समाचरेत्” इति स्मृत्यंतरे ॥ “यदि छायां श्वपाकस्य ब्राह्म-
 णो ह्यविरोहति ॥ तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति”
 इत्यांगिरोवाक्ये ॥ “दीपमंचकयोश्छाया बोधिच्छाया तथा निशि ॥
 तथा नीचजनच्छाया हति पुण्यं पुराकृतम्” इति स्मृत्यंतरे च तासां
 दुष्टत्वलथनात् । एवं च चितानशिविरादिच्छायामु दोषाभावात्तत्र
 भोजनादिकरणे दोषाभावः ॥ यत्तु ॥ “चांडालपतिच्छाया स्पर्शं
 दुष्टा तु नो भवेत्” इति ब्राह्मं तत्त्वकान्तः स्पर्शविषयं चतुर्युगा-
 दिपरिमाणाधिकच्छायाविषयं चेति न विरोधः ॥ अग्निश्चांडालश-
 वाग्न्यादिव्यतिरिक्तः ॥ एवंप्रमिरापो दध्यादि च ॥ रजोऽप्यजा-
 दिव्यतिरिक्तम् ॥ तदाह शातातपः ॥ “रेणवः शुचयः सर्वे वायुना
 समुदीरिताः ॥ अन्यत्र रसभाजाविश्वसूहानेवाससाम्” इति ॥
 समूहनी संमार्जनी ॥ एतच्च रेण्वंतरस्याप्युपलक्षणम् ॥ “श्वकाको-
 ष्णखरोलूकमूकरग्राम्यपक्षिणाम् । अजाविरेणुः स्पर्शदायुर्लक्ष्मीश्च
 हीयते” इति मिताक्षरायां स्मृत्यंतरात् ॥ तत्स्पर्शं संमार्जनं कार्यामि-
 ति विज्ञानेश्वरः ॥ पवित्रास्तु रेणवो मर्यादारिधौ गारुडे उक्ताः ॥
 “गजाश्वरथचरान्पानां गवां चैव रजः शुभम्” ॥ तथा ॥ “गवां
 रजो धान्यरजः पुत्रस्यांगभवं रजः ॥ एतद्रजो महाज्ञसं महापातकना-
 शनम्” ॥ इति धृतेऽपि शुद्धः ॥ घूपप्रिजांसि वायुतीरितानि

શુદ્ધનીત્યપરાર્કે શંખવાક્યાત્ ॥ મશિકાગ્રહયવર્જનીયસાર્શનાં
 દંશમશકપિપીલિકાદીનામુપલક્ષણાર્થમિત્યપરાર્કઃ ॥ વાયુસ્તુ વહન-
 શુદ્ધો ન તુ વસ્ત્રદશાદિજન્યઃ ॥ “શિગ્વાતઃ શૂર્વવાતશ્ચ વાતઃ પા-
 ણ્ગોર્ગુલ્લસ્ય ચ ॥ મુકુતાનિ હરંત્યેતે સંસ્પૃષ્ટઃ પુરુષત્યા ચ” इति
 મર્યાદાર્શિધૌ લૈંગાત્ ॥ શિગ્વસ્ત્રદશા, બૃહસ્પતિઃ ॥ “દ્રાક્ષેશ્ચૈવંક-
 રક્તારુહસ્તા ગોદોદહની યત્ર વિનિઃસ્રુતાનિ ॥ વાલૈરથ સ્ત્રીમિત્તુષ્ઠિ-
 તાનિ પ્રત્યક્ષદૃશ્યાનિ શુભીનિ તાનિ” इति॥ સ્વરોપહતિયુક્તૈર્વાલૈઃ
 સ્ત્રીભિશ્ચ યાનિ કૃતાનિ તાન્યશુચિભિઃ કૃતાનીં પ્રત્યક્ષતો દૃશ્યાન્ય-
 પિ શુદ્ધાનોતિ વ્યારુયાતં મર્યાદાર્શિધૌ ॥ દેવલઃ ॥ “ગોશકૃચ્છુદ્ધ-
 ધ્વેદેશમ્થં ક્ષમસાનાદ્દૃષ્ટં શિવમ્ ॥ અગ્રામ્યા મૃદ્ધેચ્છુદ્ધા શુકાવિ-
 ણ્મૂત્રાવર્જિતા” इति મર્યાદાર્શિધુપ્રમૃતિષ્વન્યાન્યાપિ સ્ત્ર્યાદિશુદ્ધિવો-
 ધકવક્યાનિ વહ્નિ સંતિ તાન્યનુપયુક્તત્વાન્ન લિખ્યંતે ॥ इति
 પ્રકીર્ણશુદ્ધિઃ ॥ ૨૮ ।

॥ ૨૮ ॥ હવે જુદી જુદી શુદ્ધિનો વિચાર. ॥

ગૂ ૦ દી૦-આ બાબતમાં મર્યાદાર્શિધુમાં શંખ કહે છે કે, સ્ત્રીઓનું,
 વત્સ પાછડાઓનું, શકુની પક્ષિઓનું, અને કૂતરાઓનું મુખ, સદા પવિત્ર છે.
 એટલે સ્ત્રીઓનું મુખ, રતિમાં (સંગમાં) પવિત્ર. વાછડાઓનું મુખ સ્નાવમાં.
 શકુની પક્ષિઓનું મુખ, વૃક્ષમાં (ઝાડમાં) અને કૂતરાઓનું મુખ મૃગયા
 (શિકાર) કરવામાં. પવિત્ર છે એમ સમજવું. આ ઠેકાણે સર્વ મુખ સં-
 બંધી બાબતમાં મોઢાની લાળના સંસર્ગથી થયેલા દોષનો અપવાદ બાબતે.
 તેમાં પણ વાછડાની બાબતસર એવું વચન છે કે, મોઢા શિવાય ગાયો
 પવિત્ર છે. આ બાબતનું આ અપવાદ વચન તરીકે બાબતનું. મૂળ અંથમાં
 વત્સ શબ્દ છે તે ઉપરથી બાલક પણ સમજવું. વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે કે,
 બાલકોએ કરેલું કેટલુંક કાર્ય હમેશ પવિત્ર તરીકે બાબતનું, એમ વિજ્ઞાનેશ્વર
 કહે છે. આ ઠેકાણે શકુની શબ્દ લખ્યો છે તે ઉપરથી કાગડા વિગેરેની
 વિજ્ઞાનો બાનારો પક્ષી શિવાયનો પક્ષી શકુની નામક છે એમ મેધાતિથિ
 કહે છે. મનુ અને વિષ્ણુ કહે છે કે, હમેશ કારીગરનો હાથ શુદ્ધ છે.

૧. વત્સ શબ્દથી બાલકનું પણ મહત્વ થાય છે.

તેમજ બળ્લરમાં જે તામાટે રાખવામાં આવેલી ચીજ પણ પવિત્ર સમજવા.
 અને બ્રહ્મચારીને મળેલી ભિક્ષા તથા સર્વ આકરો (ખાંસો) યા ભઠ્ઠીયો
 પણ પવિત્ર જાણવી. આ ઠેકાણે કારીગરનો હાથ પવિત્ર એમ લખ્યું છે તે
 ઉપરથી કારીગરનો હાથ અપવિત્રતાના સંસર્ગવિનાનો હોવો જોઈએ એમ
 સમજવો. મૂલમાં પ્રસારિત એટલે બળ્લરમાં ફેલાયેલી વસ્તુ સમુદાય આમ
 લખ્યું છે આ ઉપરથી એમ સમજવાનું કે નાના પ્રકારની વેંચવાની ચીજોનો
 સ્પર્શદોષ મટવામાટે છે એમ જાણવું. આ ઉપરથી ઘન્ટી મનઠ એમ
 જાણવું. શિવાયની બાબત પ્રથમજ કહેલી છે. ઘેઘાયાન કહે છે કે, નિરંતર
 આલતી ધારા અદૃશ્ય સમજાતી. પવનથી ઉડવેલા રજકણ (રજ) પણ
 પવિત્ર સમજવાં. યમ કહે છે કે, ગાય, ઘોડો, જલના છાંટા, છાયા. માંખી,
 શક્તળ, (ટીડ) પોપટ, બોકડો, હાથી, રણમાં છત્ર, ચંદ્ર સૂર્યના કિરણો,
 જમીન, અગ્નિ, રજ, વાયુ, જલ, દર્દી, ધી, દુધ, આટલી ચીજો સ્પર્શમાં
 પવિત્ર જાણવી. ઉપરની કહેલી બધી ચીજો પવિત્ર છે. એટલે તેઓને અપ-
 વિત્રનો સ્પર્શ થાય તો પણ તેઓ પવિત્ર છે એમ જાણવું. આ ઠેકાણે
 ગાય વિગેરેના સ્પર્શમાં પવિત્રપણું જાણવું છે તે પવિત્રપણામાં પણ યાજ્ઞ-
 વદકથે કહ્યું છે કે, બકરીનું અને ઘોડાનું મોઢું પવિત્ર છે. પરંતુ ગાય
 અને નરના મસો નહીં આ વિશેષ કથનથી તેઓનું મુખ વિશેષથી પવિત્ર
 છે. એ પ્રમાણે પાત્રાદિકના સ્પર્શ કરીને શુદ્ધિની જરૂરી જણાય છે. આ
 ઠેકાણે એમ સમજવાનું છે કે, નખના આયનાગથી પડેલા જલના બિંદુ
 શિવાયના જલબિંદુ સમજવા. સિંગપુરાણમાં લખ્યું છે કે, નખના આય-
 ભાગના, કેશના ધોવાણના, સ્નાનનેમાટે ધારણ કરેલા વસ્ત્રના છેડાના જલ-
 બિંદુઓ અથવા જલ વહનોનો નાશ કરનાર અપુષ્પ તરુ અશુદ્ધ જાણવું.
 તેના સ્પર્શમાં પણ દોષ લાગે છે એમ મર્યાદાસિંહનું કથન છે. જલબિંદુના
 સૂક્ષ્મ જલકણ પવિત્ર જલથી પેદા થયેલા હોય અને આંહાળના અંગના
 રાંગના પવનથી અપવિત્રપણાનો સંદેહ પેદા થવામાં પવિત્રપણું સમજવું
 એવો વિધિ છે એમ અપરંકનો મત છે. યાજ્ઞવલ્કય કહે છે કે, મુખથી
 પેદા થયેલા જલના બિંદુઓ પવિત્ર છે. તેમજ આયમનના પણ બિંદુઓ
 પવિત્ર છે. આ બાબતમાં આટલો વિશેષ છે કે, મુખસંબધી જલબિંદુઓ
 હિચ્છિતપણું નથી કરતા. જો અંગઉપર ન પડે તો એમ વશિષ્ઠનું વચન
 છે. આયમન કરનારથી જલનાબિંદુઓ પગને યા બીજાઓનો સ્પર્શ કરે તો
 તે જલબિંદુઓ જમીનથી પેદા થયેલા સમાન સમજવા. અને તે જલબિં-
 દુઓથી મનુષ્ય અપ્રયત્ન (અપવિત્ર) થતો નથી એમ જાણવું વચન છે

માટે જાણવું. એમજ અંગનો પરશેવો પ્રભુની જોગ સામગ્રી વિગેરેમાં તે તે ઠેકાણે પડે તો પણ અપાત્રપણું જાણવું. બધે ઠેકાણે જગન્નાથજી વિગેરે મોઢોટા સ્થલોમાં પાક વિગેરે સેવા કરનારાઓને મોઢા ઉપર વસ્ત્ર-બંધન કરવાનો સદાચાર છે તેથી છાયાનું પવિત્રપણું ચાંડાલ છાયાવ્યતિ-રિક્ત^૧ (શિવાય) બાબતમાં જાણવું. ચાંડાલ અને માહાપાતકની છાયાનો સ્પર્શ કરી સ્નાન કરવું એવું વચન છે. જે આપાક (કૂતરાને રાંધી ખાનારો) ચાંડાલની છાયા ઉપર આઠાણુ ચડે તો તે આઠાણુ સ્નાન કરવું. ધીનું બક્ષણુ કરી તે આઠાણુ શુદ્ધ થય છે એમ અંગિરાનું વચન છે રાત્રિમાં દીવાની, મંચક (ખાટકો યા પત્રંગ) ની, તથા રાત્રિમાં બોધિ એટલે પીપ-ળાની છાયા, તેમજ નીચ જનની છાયા, પ્રાચીન સમયના પુણ્યનો નાશ કરે છે. ધારણ કે, પ્રોક્ત છાયાઓને દુષ્ટપણુ કહ્યું છે. એમજ ચદરવા શિબિર વિગેરેની છાયાને દોષની મનાઈ કહેલી છે માટે ભોજન વિગેરે કરવામાં દોષ નથી. ચાંડાલ માહાપાતકની છાયા સ્પર્શમાં દુષ્ટ નથી એમ જે બ્રહ્મ-પુરાણનું વચન છે તો તે વગર મરજીથી સ્પર્શ થઈ જાય તે બાબતસર છે. અથવા જે ચાર યુગ વિગેરેના પરિમાણથી અધિક છાયા વિષય સંગ્રહી હોય તો વિરોધ નથી. અંગ શબ્દથી એવો તે અગ્નિ સમજવો કે ચાંડાલના શબ્દના શિવાયનો અગ્નિ. તેમજ, જમીન, જલ, દહીં વિગેરે અને બકરી વિગેરે શિવાયની. રજો શાતાતપ કહે છે કે, પવિત્ર છે. જે રજો પવનથી ઢોલીયો છે તે. પરંતુ ગંધેડાની, બોકડાની, બકરીની, કૂતરાની, સાવરણીની, વસ્ત્રોની, આટલાની રજ પવિત્ર નથી એમ જાણવું. કૂતરાની, કાગડાની, ઉંટની, ખરની, (ગંધેડાની) ઘૂડની, સુવરની, ગામના પક્ષીયોની, બકરાની, ગાડાની, રજો, સ્પર્શથી આયુષ્ય અને લક્ષ્મીને હણે છે. એમ મિતાક્ષરામાં શાસ્ત્રનું વચન છે. અથવા તેના સ્પર્શમાં સારી રીતે, મર્જન કરવું એમ વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે. પવિત્ર રજો મર્યાદાસિંધુમાં તથા ગરૂ-ડપુરાણમાં કહેલીયો છે તે આ પ્રમાણે. હાથીની, ઘોડાની, સ્થની, ધાન્યની અને ગાયની રજ પવિત્ર જાણવી. તેમજ વળી કહે છે કે, ગાયોની રજ, ધાન્યની રજ, પુત્રના અંગની રજ, આટલા પ્રકારની રજો માહાપાતકને નાશ કરનારી તથા પવિત્ર છે. ધુવાડો પણ પવિત્ર ગણ્યો છે. જેમ કે અપરાધમાં શાંખનું વચન છે કે, પવનથી આવેલ ધુમાડો, અગ્નિ તથા રજ પવિત્ર જાણવાં. પૂર્વમાં માખીનો સ્ત્રીકાર કર્યો છે તે ઠેકાણે એમ સમ-

૧. અતિરિક્ત એટલે શિવાય, વિના, ભેદ પ્રત્યાદિ અર્થો થાય છે.

જનુ' કે, ઝંઝ, મસક, (મસકાં) કીડીયો વિગેરેના ઉપવ્રક્ષણમાટે છે. એમ અપરાધનું કથન છે. અને પવન તો ચલતો શુદ્ધ જાણુવો, પણ કપડાના છેડાની પેદા થયેલા શુદ્ધ નથી એમ સમજવું. વસ્ત્રના છેડાનો પવન, સૂપડાનો પવન, બે હાથનો પવન, મોઢાનો પવન, આટલી જાતના પવનોનો સ્પર્શ થાય તો પુરૂષના સ્ફૂટનો નાશ થાય છે. એમ મર્યાદાસિંધુમાં તથા લિંગપુરાણમાથી જાણવું. દ્રાગ્ધ, શેડીના વંત, આણુ, અથવા બડી, કારીગરનો હાથ, ગાયત્રી દેણી, બાલકોનું બાહાર નિકળવું, સ્ત્રીઓનું અનુષ્ઠિત, આટલી સ્ત્રીને પ્રત્યક્ષ જોયેલીયો પવિત્ર જાણુવી, સાનાંશ કે આલ-દાપે સ્ત્રીઓએ તે દેવા કે અદ્ય વિગેરે અપવિત્રતાના સંસર્ગનાંવાલા હે.ય તથા તે લોકોએ જે કાંઈ કરેલ તે અપવિત્રતાથી કરેલ છે એમ પ્રત્યક્ષતાથી જોવામાં જે આવે તો તે આચરણ શુદ્ધ છે એમ જાણવું. એમ વ્યાખ્યા કરનારે કરેલી છે. મર્યાદાસિંધુમાં દેવલ કહે છે કે, સ્મશાન શિવાયનું શુદ્ધ દેશમાં એટલે શુદ્ધ સ્થાનમાં રહેવું જોખર પવિત્ર જાણવું. અને ગામ શિવાયની માટી, વીળ, વિશા, મૂત્ર શિવાયની જે હોય તો તે પવિત્ર જાણુવી. એ પ્રમાણે મર્યાદાસિંધુ વિગેરેગ્રંથોમાં સ્ત્રી વિગેરેની શુદ્ધિને જાણવાનારાં અનેક વચનો છે. પરંતુ ઉપયોગ શિવાય આંત્રી લખવામાં આવ્યાં નથી ॥૨૮॥

॥ ૨૯ ॥ અયાત્મશુદ્ધિવિધારઃ ॥

મૂં-મા ચ સ્વેતજ્જસ્યેશ્વરજ્ઞાનાદિતિ યાજ્ઞકલક્રયેન ॥ “ જ્ઞાનં તપોઽભિરાદારોમૃગ્મનોવાયુપાંજનમ્ ॥ વાયુઃ કર્મકર્કકાલૌ ચ શુદ્ધઃ કર્તુણિ દેહિનામ્ ” इति मनुना च श्रावणमादिभिरुपજ્ઞાનેનોક્તિ તથા પિ મનવતૈકાદશસ્કંધસ્યૈકર્ષિણે “ મત્સૃત્યા આઽઽત્મનઃ શાચં શુદ્ધઃ કર્માચરેદુઘઃ ” इति कथनात् ॥ તૃતીયસ્કંધેઽપિ “ વક્તામધેયશ્રવણા-નુક્તીર્તતઃચત્વરણચત્સવરમાદિક્કચિત્ ॥ શ્વાદોઽપિ સઘઃ સવનાય કલયતે કુઃ ॥ પુનરેવં મગધનુદર્શનાત્ ” इति ॥ દ્વાદશસ્કંધેઽપિ ॥ “ વિદ્યાતપઃપ્રાણનિરોધમૈત્રીતીર્થામિષેકવ્રતદાનજાપ્યૈઃ ॥ નાત્યંતશુદ્ધિં લભોઽતરાત્મા યથા હૃદિસ્થં મગધત્યનંતે ” इति षष्ठस्कंधेऽपि श्री-शुक्लैः सर्ववापानां निःशेषनिवारकतया भक्तिरेवोक्ता ॥ “ કેચિત્કે-

वलया भक्त्या वासुदेवपरायणाः ॥ अथ धुनन्ति कात्स्न्येन नीहा-
 रमिव भास्करः ॥ न तथा ह्यवयान राजन् पूयेत तपआदिभिः ॥
 यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया” इति कथनाच्चात्मशोधने
 भक्तिरेव दृढ उपायः ॥ नच ज्ञानेनाऽस्या विकल्प इति शङ्क्यम् ॥
 तत्त्वावमर्शनस्य प्रायश्चित्तत्वकथने “वेणुगुल्ममिवाऽनलः” इति
 दृष्टान्ते किञ्चित्काण्डोत्तरं पुनः प्ररोदन् सूचनाद्भक्तौ च “नीहारमिवभा-
 स्करः” इति दृष्टान्तेननिः शेषप्रापनाशसूचनात् ॥ ज्ञानोत्तरं भक्तेः
 कथनेन तत्प्रापणजामिलोपाख्यानोपन्यासेन तत्र च शैवस्यागस्त्य-
 स्य संमतिप्रदर्शनेन ज्ञानाभेदवापि भक्तेरेवाधिक्यस्य भगवद्भक्त-
 न्यति साधितत्वाच्च ॥ किञ्च ॥ लिङ्गशरीरस्यापि शुद्धिराहारशुद्ध्या
 तच्छुद्धिश्च ज्ञानोपयोगिनी ॥ आहारशुद्धौ सत्वशुद्धिः सत्वशुद्धौ
 ध्रुवा स्फुरिति छांदोग्यश्रुतेः ॥ सर्वचान्तः करणम् ॥ तथा ॥
 अन्नमयं हि सौम्य मन आपो मयः प्राणस्तेजोमयी वायुश्चापि छांदा-
 ग्ये मनःप्राणवाचामाहारपरिणामत्वं तत्प्रोपितत्वं चाभिप्रेतम् ॥ आ-
 हारशुद्धिश्च स्वर्णाश्रमवृत्त्या संपादितास्तेन तस्य च सिद्धस्य भाव-
 त्समर्पणानंतरं प्रसादतया तद्भोजनेन ॥ तद्भुक्तं हरिबल्लभमुद्योदय-
 निबन्धे ब्रह्मांडे ॥ “पादोदके पिबेन्नित्यं तन्निवेदितमग्रतः ॥ अथा-
 दात्मा शुद्ध्यर्थं सर्वकावासयेतथा” इति ॥ पात्रेऽपि ॥ “मुकुंदाश-
 शेपं तु यो हि भुंक्ते दिने दिने ॥ सिक्त्य तिस्र्य भयेत्पुण्यं चांद्रा-
 यणशताधिकम् ॥ भूक्त्वान्येदवनैवेद्यं दिजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ भूक्त्वा
 केशवनैवेद्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते” इति ॥ अतो ज्ञानपक्षेऽपि त य
 स्वरूपोपकारय स्वरणादिरूपा भक्तिरवश्यमपेक्षितेति सुकरेति च
 सैवात्मशोधनार्थं सेवोपयोगाय च कर्तव्येति दिक् ॥ इति श्रीवल्ल-
 भाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ॥ नानानिवंधावालोक्त्य द्वेया शुद्धिः
 स्फुटीकृता ॥ १ ॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणांबुजदासदासेन
 पीतांबररात्मजेन पुरुषोत्तमेन स्फुटीकृता द्रव्यशुद्धिः संपूर्ण ॥

॥ ૨૬ ॥ હવે આત્માની શુદ્ધિ કરવાનો વિચાર. ॥

ગુરુ ટીક-શુદ્ધિ જીવાત્માને પરમેશ્વરના જ્ઞાનથી થાય છે, એમ યાજ્ઞ-વલ્ક્ય ઋષિનું કહેવું છે. જ્ઞાન, તપ, અગ્નિ, આહાર, મૃતિકા, મન, જન, પવન, કર્મ, અને સગય આઠઠા પદાર્થો મનુષ્યોને પવિત્રતાના કર્તા તરીકે કહ્યા છે. અને મનુષ્ય પશુ કહે છે કે, શ્રવણ, (સાંભળવું) મનન, (સાંભળેલાનો વિચાર કરવો) વિગેરે કેપ જ્ઞાન થવાથી થાય છે, તો પશુ ભગવાને શ્રીભાગવતના અગ્નીયારમા સ્કંધના એકવિંશમા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે, માણસે સ્મરણ કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, અને શુદ્ધ થઈ પાંડિત માણસે કર્માચરણ કરવું, એમ તેઓનું કથન છે. તૃતીય સ્કંધમાં પશુ લખ્યું છે કે, જે ઇશ્વરના નામનું શ્રવણ કરવાથી, કીર્તન કરવાથી, દંડવત કરવાથી, સ્મરણ કરવાથી, કોઈ વખતે નીચ પણ કન્યાશને પ્રાપ્ત થાય છે. તો પછી જ્ઞાનને માટે દર્શનાદિક આપ આપો અને કન્યા-શુદ્ધિ થાય એમાં નવાઈ શું. સારાંશ કે નીચ પણ ભગવાનનામથી પવિત્ર થાય તો દર્શન કરવાથી પવિત્ર થાય એમાં સંદેહજ શું કરવો. કાંઈ પણ નહીં. દ્વાદશ સ્કંધમાં પશુ લખ્યું છે કે, વિદ્યા, તપ, પ્રાણનો નિરોધ, મૈત્રી, પરમેશ્વર સાથે મિત્રભાવ, તીર્થનો અભિષેક, વ્રત, (એકદર્શી વિગેરે) દાન, જપ, ઇત્યાદિ કરવાથી અંતરાત્મા અત્યંત શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતા નથી જેવી તરેથી ભગવાન અત્યંત હૃદયમાં રહે ને થાય તેમ. સારાંશ કે, હૃદયમાં ભગવાનનું નામ ગિરાજનું હોય અને જેવી અંતરાત્માની શુદ્ધિ થાય તેવી ઉપર બતાવેલા માર્ગોમાં આશ્રયથી શુદ્ધિ થતી નથી. ૫૩ સ્કંધમાં પશુ શ્રી શુકદેવજીએ સર્વ પાપોના નિઃશેષ નિવારણ માટે ભક્તિ-જ કહી છે, અને લખ્યું છે કે, વામુદેવને પરાણ થયેલા કોઈ માણસો કેવલ ભક્તિથીજ પાપને ઘોષ નાખે છે, જેમ ભાસ્કર (સૂર્ય) નિઃશેષ આંકરનો નાશ કરે છે તેમ. વળી પરીક્ષિત રાજાને શુકદેવજી કહે છે કે, હું રાજા તપશ્ર્ચર્યા વિગેરે કરવાથી પાપી મનુષ્ય તેવો પવિત્ર થતો નથી જેવો પરમાત્માના સેવકોની સેવા કરવાથી અથવા પરમાત્મામાં પ્રાણનું અર્પણ કરવાથી થાય છે. આ પ્રમાણે કથન છે. માટે આત્માની શુદ્ધિ માટે ભક્તિજ દૃઢ ઉપાય છે જ્ઞાનથી આનો વિકલ્પ નહીં સમજવો, કારણ કે, તત્વ વિચારમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણાનું કથન છે માટે વાંસડી ગાંઠોને અગ્નિ જેમ બળે તેમ આ દર્શન ઉપરથી એમ જણાય છે કે, ઘોઘ વખત પછી પાછા વાંસના અંકુશ પેદા થવાજ નેહીવે. આ ભક્તિની બાબતમાં એનું દર્શન આપવામાં આવ્યું છે કે, આંકરનો સૂર્ય જેમ નાશ કરે તેમ આ

દષ્ટાંત ઉપરથી સમસ્ત પાપ નાશ કરવાની સૂચના કરવામાં આવી છે, અને જ્ઞાન પછી ભક્તિ કહી છે, અને તે બાબતમાં તે બાબતને પોષણ કરનારું અન્નભિજનું આખ્યાન ઉપયુક્ત થવાથી અને તે કેકાણે શૈવ અગત્યનું જ્ઞાન દર્શનથી જ્ઞાનની અપેક્ષા કરીને ભક્તિનું આચિત્ત ભગવદ્દનકોળી સામે સાધેલું છે. માટે વળી ત્રિંગ્લરીરની પયુ શુદ્ધિ આધારની શુદ્ધિયે કરીને કહી છે અને તેની શુદ્ધિ જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળી કહી છે. આધારની શુદ્ધિથી સત્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે, અને સત્ત્વશુદ્ધિથી નિશ્ચિત સ્મૃતિ થાય છે, એમ છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં જણાવેલું છે, અને વળી કહે છે કે હે સૌમ્ય, અત્તમય મન છે, જતમય પ્રાણ છે, અને તેજમય વાણી છે, એમ પણ છાંદોગ્યમાં મન પ્રાણ વાણીને આધારનું પરિણામપણું તથા તેનું પોષણ પાણું માનેલું છે. આધારની શુદ્ધિ પોતપોતાની વર્ણાશ્રમ વૃત્તિથી સંપાદન કરેલા અને કરીને અને તે અત્તની ભગવત્તમર્ષણ કરવાથી પ્રસાદપ્રાપ્તિ ભોજનરૂપે થાય છે. તે હરિવલ્લભમયુદોદય નિબંધમાં બ્રહ્માંડમાં જણાવેલું છે. વળી કહે છે કે શ્રીહરિનું ચરણોદક નિરંતર પાનમાં લેવું. અર્થાત્ પીવું, અને હરિને નિવેદન કરેલું અન્નાદિ ભોજનમાં ચડણ કરવું. તેનું કારણ સર્વ કામની પ્રાપ્તિ માટે તથા આત્મની શુદ્ધિ માટે કરવું જોઈએ, પદ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે, શ્રીમુકુંદાશનનો શેષ ભાગ જે માણસ દિવસે દિવસે ભોજનમાં ચડણ કરે છે તે માણસને પગલે પગલે સોથી વધારે આંત્રાયણ વ્રત કરવાનું પુણ્ય થાય છે. બીજા દેવનું નૈવેદ્ય જે દિવ (ત્રિવર્ણ) ભોજન કરે તો દિવને આંત્રાયણ નામક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ, અને કેસવનું નૈવેદ્ય ભોજન કરે તો સર્વ પાપથી મુક્તિ માટે જ્ઞાનપક્ષમાં પયુ તેને સ્વરૂપના ઉપકાર માટે સ્મરણાર્થિ ભક્તિ જરૂર અપેક્ષિત છે, અને સારી રીતે કરવાની જરૂરીયાત છે, માટે ભક્તિજ આત્માની શુદ્ધિ કરવા માટે યત્નોગ્ય ઉપયુક્ત છે. આ બાબતમાં જોઈને તેજલા પ્રમાણ પુરાવા છે પરંતુ અમો એક દિક્ષાત્ર બતાવે છે. ઇતિ શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચરણકમલનો પ્રતાપથી અનેક નિબંધો જોઈ તપાસી એ પ્રકારની શુદ્ધિ સ્પષ્ટ કરી છે. આ પ્રમાણે શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચરણકમલના દાસના દાસ શ્રી પિતાંબરજી માહારાજના પુત્ર શ્રી પુરુષોત્તમ માહારાજે સ્પષ્ટ કરેલી દ્રવ્યશુદ્ધિ સંપૂર્ણ —

મારા તરફથી છપાઇ બહાર પડેલાં પુસ્તકો.

હારકાં મહાત્મ મૂ. ભાપાંતર. ૨-૦-૦	શ્રીવલ્લભાચાર્ય જીવનચરિત્ર ૦-૪-૦
શ્રીકૃષ્ણજન્મખંડ ભાપાંતર ૧-૮-૦	શિવસ્તોત્ર મૂ. ભા. ૦-૩-૦
ભોજપ્રબંધ મૂ. ભાપાંતર છ. ૧-૮-૦	નિષ્ણુસદસ્વનામ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
અધ્યાત્મ રામાયણ ભાપાંતર. ૧-૮-૦	ભીષ્મસ્તવરાજ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
રસમંજરી મૂ. ભા. છ. ૧-૮-૦	અનુસ્મૃતિ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
વલ્લભદિગ્વિજય ત્રીજી આવૃત્તિ ૧-૮-૦	ગજેન્દ્રમોક્ષ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
મહાભારત અક્ષરે પર્યંતો સાર ૧-૮-૦	રામગીતા મૂ. ભા. ૦-૧-૬
સતીધર્મ-પતિસેવા વિ. ૩૦૦૦ તુ ૧-૪-૦	આત્મમોઘ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
વ્યવહાર દર્પણ. ૧-૦-૦	તત્ત્વમોઘ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
પંચરત્ન ગીતા મૂ. ભા. પુ. ૧૬ ૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીનો સાથી ૦-૧-૬
આવતાં ૪૦ વર્ષનું ચૈત્રીપંચાંગ ૧-૦-૦	વાસવદત્તા એક પ્રેમી વાર્તા ૦-૧-૬
પુષ્ટિમાર્ગિય દ્રવ્યયુદ્ધિ ૦-૧૨-૦	સાનોપદેશ વાક્યાવળી ૦-૧-૬
પુ. સેવાપ્રકાર સચરિત્ર ૦-૮-૦	શૈવસુધાકર ચંદ્રિકા. ૦-૧-૬
વૈષ્ણવોના બાવીસ ગ્રંથ મૂ. ભા. ૦-૧૦-૦	જયશંકર મહિમન મૂ. ભા. ૦-૧-૦
દેવી મહાત્મ્યખન્નેભાગ જી. ૧૦-૧૨-૦	કૈવલ્યોપનિષદ મૂ. ભા. ૦-૧-૦
સ્તોત્રરત્નાક મૂ. ભા. છપાયછે ૦-૧૨-૦	શીવકવચ મૂ. ભા. ૦-૧-૬
કામિની ચરિત્ર વાર્તા ૪૬ ૦-૧૦-૦	શીવસદાજ્ઞ નામાવાળી ૦-૧-૬
કામિની ચરિત્રવાર્તા ભા. ૨૭૦-૧૨-૦	શિવરક્ષા મૂ. ભા. ૦-૧-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા મૂ. ભા. ૦-૮-૦	શુકરભા અને રાધાકૃષ્ણ સં. ૦-૧-૦
ચંડિપાઠ મૂ. ભાપાંતર ૦-૧૦-૦	સૂતક નિર્ણય. ૦-૦-૮
છશાવટોપનિષદ મૂ. ભા. ૦-૧૦-૦	નારાયણ કવચ. રામરક્ષા. ૦-૦-૬
સહવિદ્યાનાંશજ શ્લોક સાથે ૦-૧૦-૦	શબ્દરૂપાવળી સંસ્કૃત ૦-૦-૮
બ્રહ્માતરખંડ ભાપાંતર ૦-૧૦-૦	શિવપૂજન અને પાર્થિવ પૂ. ૦-૦-૬
જનમી વિભાજી જીવનચરિત્ર ૦-૬-૦	રેત્રવેનો ભોળીયો. ૦-૦-૬
ચંડીપાઠપાનાં તથા ભા. જી. ૦-૪-૦	પૈસા કમાવાનાં સાધન. ૦-૦-૬
ભામિનીનિલાસ મૂ. ભા. ૦-૪-૦	

આ સવળાં પુસ્તકો મુંબઈમાં પ્રિન્ટ નારાયણ મુદ્રણ તથા જ્ઞેષ્ઠારામ મુકુંદજીને ત્યાંથી તથા અમદાવાદમાં મહાદેવ રામચંદ્ર તથા જવેરભાઈ અને કચ્છ, કાડીઆવાડ ચણેડોના નામીયા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

આ શિવાય દરેક જગ્યાનાં પુસ્તકો, પંચગો અને ડાઘરીએ મારે ત્યાંથી રોકડી કિંમતે મળશે આવા અગરથી મંગારી આપવામાં આવશે.

વિશ્વનાથ ગોવિંદજી દ્વિવેદી.

પુ. પ્ર. જામનગર.

ઉષાના

ઉત્થાપન.

શીતનાઉત્થાપન.

ઉષાકાળના ભોગનું ચિત્ર.

શીતકાળના ભોગનું ચિત્ર.

ઉષાકાળની સંધ્યાનું ચિત્ર.

શીતકાળની સંધ્યાનું ચિત્ર.

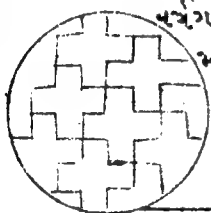
ગીષાકાળના

શ્રીનગુમિત્ર

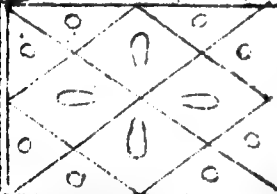
શ્રીનકાળના

શ્રીનગુમિત્ર

પરિગાંડ તથા જમાણ
શ્રીનામહામોગ
ની આરતી.

પરિગાંડને
ચોક.

પરિગાંડ
ના

શ્રીગાંડનું
મિત્ર

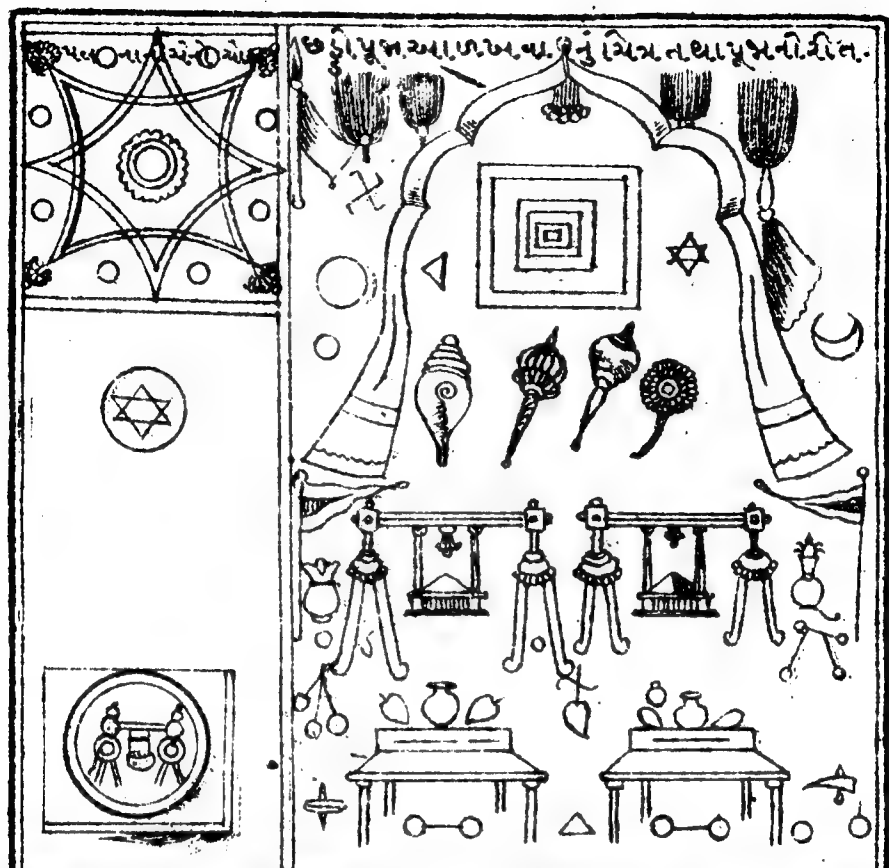
શ્રીચયાઈ
પીળી

જમાણમી
ના શ્રીગાંડ
નું મિત્ર.

શ્રીચયાઈ
પીળી

८

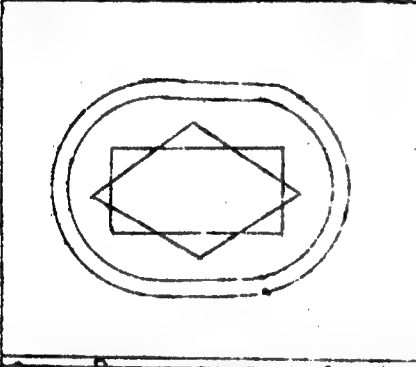
श्रीजीजीजी भिः.

શ.પા.સમીના સિંગારનું ચિત્ર

સનચકાકરી ના સિંગારનું ચિત્ર

ગોકુળની સાજ

પિણ્ડશની સાજ

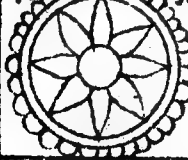
બરસાનાની સાજ

નૃપચનની સાજ

નંદ ગામ

ગિરી નગર

સાંજ

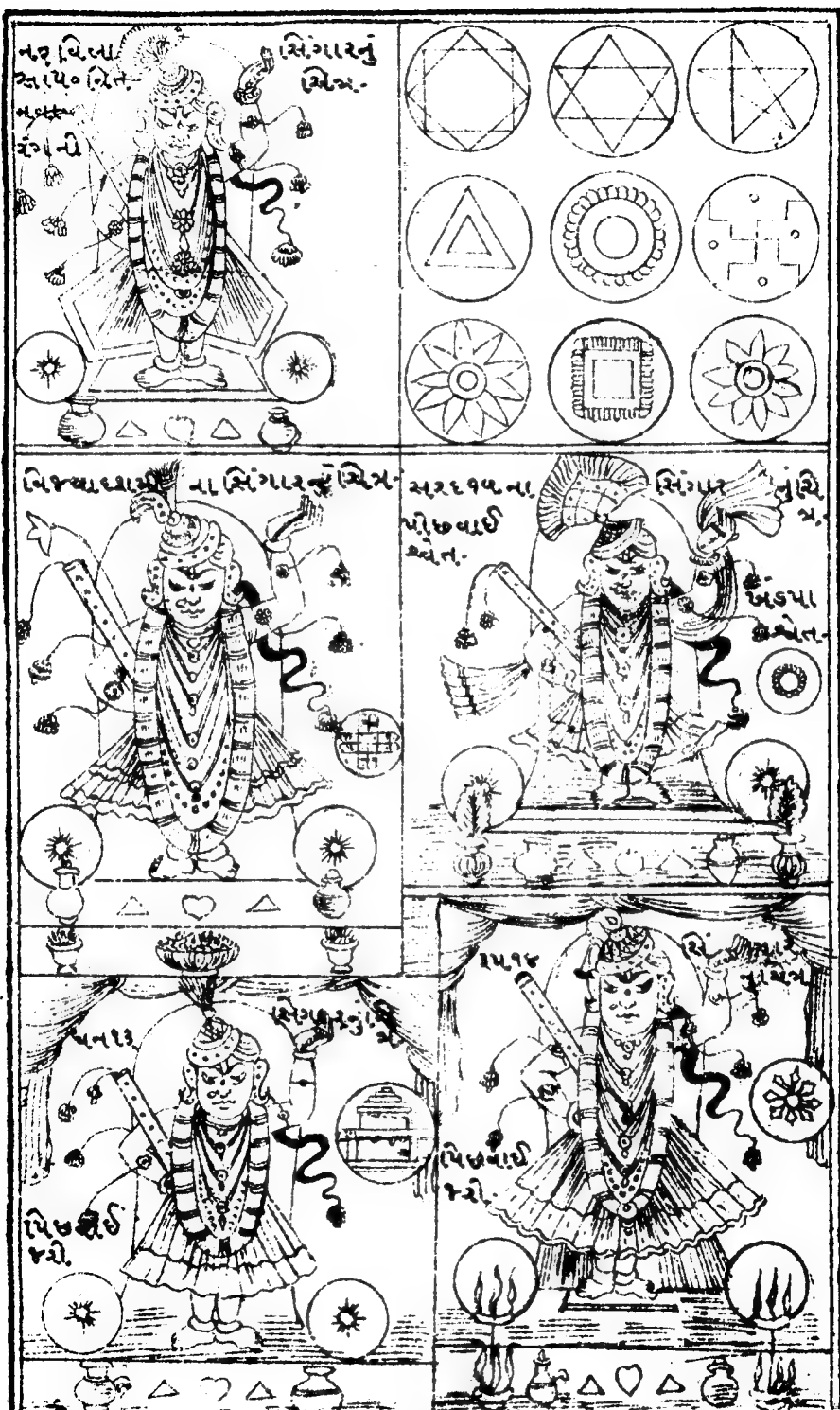

સાંજ ના સિંગારનું ચિત્ર

નિત્યનથી એક એક આરતી ખોલી ની

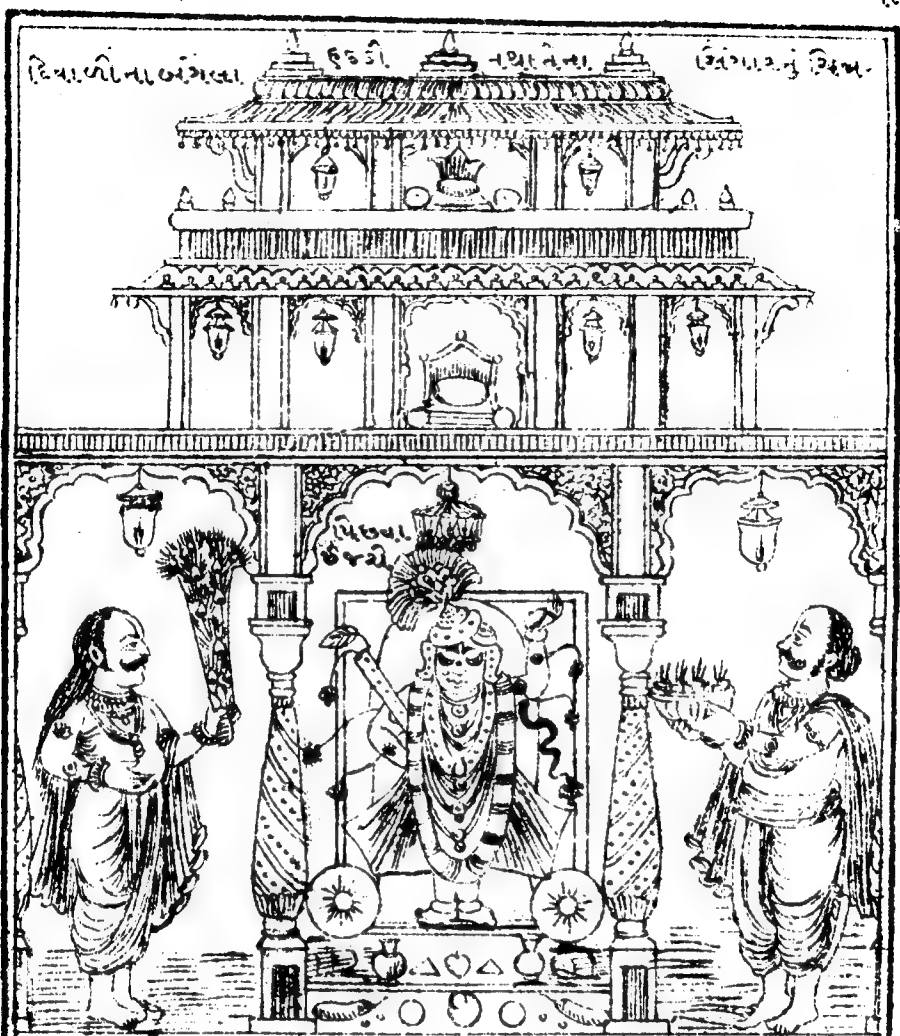

દિવાળીના બંગલા

૬૬૩ી

૧૪૫૧ નેના

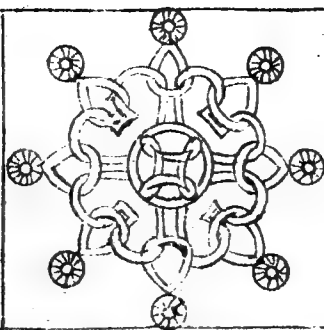
૧૬૦૫.૨.૩૦ રિ.મ.

અનકોર પૂરવાની ચીત્રનો ચોક.

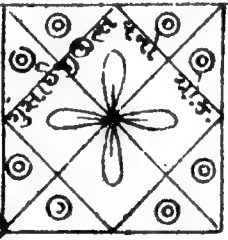
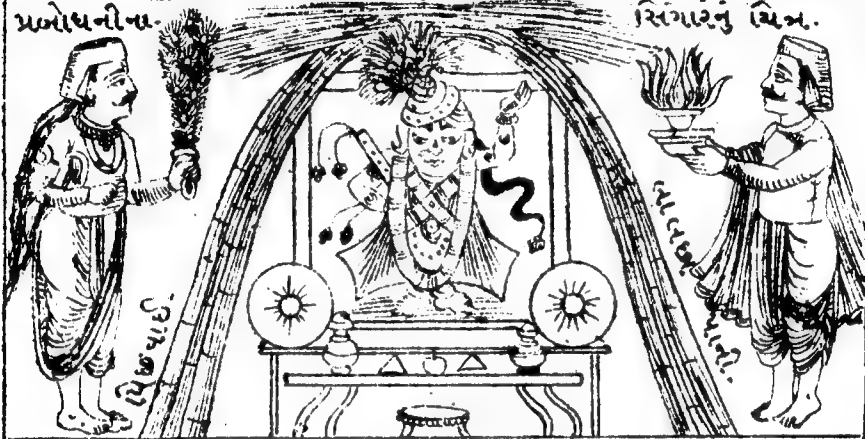
○	અન સખડી.	○									
પુખર.	<table border="1"> <tr> <td>○</td> <td>○</td> <td>○</td> </tr> <tr> <td>○</td> <td>અખડી</td> <td>○</td> </tr> <tr> <td>○</td> <td>○</td> <td>○</td> </tr> </table>	○	○	○	○	અખડી	○	○	○	○	આપણાં બિગડે મેં.
	○	○	○								
	○	અખડી	○								
	○	○	○								
	○	અગડી.	○								

પ્રતોષનીચ.

સિંગારનું ચિત્ર.

ગુચાંકીના
ચોંકવ સિં

ચિત્ર

અંકીશી, ડબ્બાબી, અમા, પો.

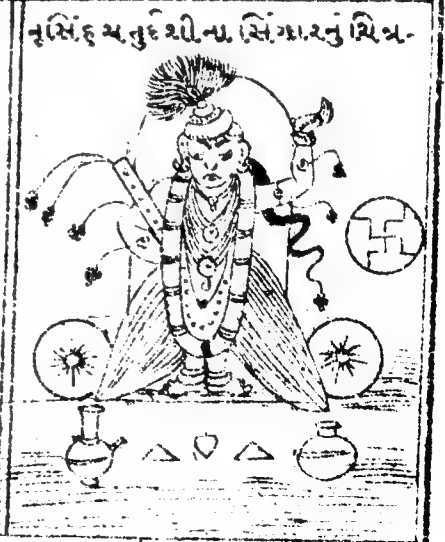
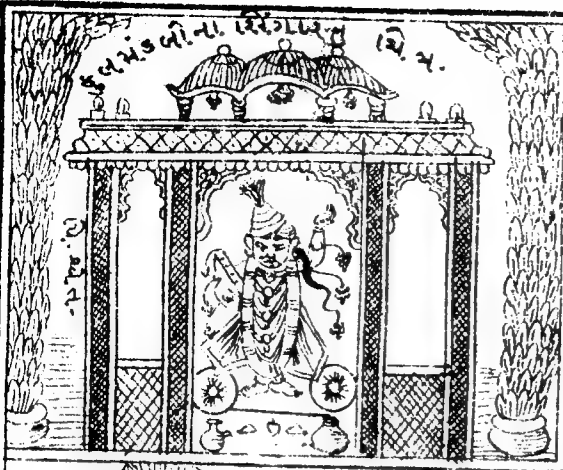
ચાસિંગારનું

ચિ. મ.

મકરરંજીતિ

શ્રી વલ્લભોજયતિ.

સેવા પ્રકાર.

અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી દેહ શુદ્ધીનો પ્રકાર.

ઉત્તમ અમેધ્ય.

લાલોપજીવીમાં સુપડું, મંદિરની સાવરણી, કાનનો મેલ, અપ્રસન્ન દૂધ જળ પીછાએ, કાળ વિગેરે ખાધ, છીંક આવે, વાસરે (તો ઘોતી બદ-લની) પક્ષીમાં છીપા ખખુર, ચિડીયાં, બાંડબવૈયાના લોકીક મુખપરસ જોડા સુઠા ચામડાના ઘોતીથી નીચેપર ભીંજેલી ભૂમીને અશુદ્ધ જળથી સ્પર્શ વરસાદનો કીચ, ગામંતો કચરો, દોવો, થોડી નિદ્રા, ખિલાડીનું અંગ, અને ભૂમિ અમિથી લાગેલી આ સર્વે ખામતના સ્પર્શથી માત્ર બગડેલું અંગ ઘોઈ આવ્યમન ૧૬ કરવાથી શુદ્ધ થાયછે.

૧ પ્રકાર મધ્યામેધ્ય.

સ્ત્રીધાતી, ખાલધાતી, સ્ત્રીસંગ, ધ્વજ, ખિલાડીનું પૂંછ, ખરચુવાળો, રોગી જાંટ, ગધેડો, નિષેધ જળ, કામ, કોપ, ઘણી નિદ્રા, પરનિધા, દેષ, મળીનો સ્પર્શ, લીકું ચામડું, થુંક, લીંટ, (સેડાં) ભૂમિ અમિ વિષે લાગ્યા વિનાનું ઠીકરું, ચાંડાળની છાયા, કૂતરો, દેવદ્રવ્યજીવી, દેવદ્રવ્યભાહી, ગામેટ પાડેલા વાળ, સૈવ, સર્પ, પાડેલા નખ, ઘાઘ, નિરીશ્વરવાદી, ભસ્મધારી, રૂદ્રાક્ષધારી કપાલીક, તસ્કર, જાતખાહાર, નીચવર્ણ, જુડું અન્ન તથા જળ, જ્ઞાનપા-લક, ચિત્રો, વાધ, કુકડો, ગીદ્ધ, ધુવડ, વાંદરો, ચીંચર, સ્તનનું દૂધ, હજા-મતવાળો, સુતકી કોગળાનું જળ, જાજરેલ ગ્રહણના પાત્રને સ્પર્શ કરનાર નો સ્પર્શ, ખાહારની સાવરણી, વેસ્થા, તથા વિષ્ટા, આ સર્વેના સ્પર્શથી માત્ર સ્નાન કરવું પડે. અને વસ્ત્રને પ્રોક્ષણ કરી બેવાથી શુદ્ધ થાય છે.

૩ અધમમેધ્ય.

મુએલાં જીવ, સ્મશાનમાં અજાણે સ્પર્શ સ્મશાનના વૃક્ષ, રજસ્વ-
લાનો સ્પર્શ મહા પાતકી સૂઆવડી, શયનો સ્પર્શ અજાણે ચિતાનો ધુમા-
ડો, ચિતાના કાષ્ટ ગ્રહણમાં રહી ગએલા અશુદ્ધ પાત્ર, મધ, મધ્યપાત્ર, મ-
ઘનો વેચનાર, તાળુ હાડકું ચાંડાળ, રજસ્વલાનું રૂતું, વિષ્ટા, પશુપક્ષીમાં
ગાયાદી બાદ કરી બાકી જનાવરની વિષ્ટા, ધોળી, મોચી, ઘાંચી, નટ, શુ-
ક, ગાયનું મુખ, છાબકી, ગીદ, કાગડો, છાંદર, અને જેની દેહશુદ્ધી લખી
છે તેનો સ્પર્શ તથા મૂત્ર, વમન, હજમત, બ્રહ્મહત્યારો, ગૌહત્યારો, પાર-
સી, મુસલમાન, ક્રિસ્તાન, મ્હેચ્છ, એ સર્વ બાબતના સ્પર્શથી સચેલ સ્ના-
ન કરવું.

૪ અધમોધમ અમેધ્ય.

રધાએલો જીવ, ગાય બ્રાહ્મણનું રૂધીર. અથવા જે સ્થાન કે ગાય
બ્રાહ્મણની હત્યા થઇ હોય વગેરે જગ્યા. આ માટે હોમ વ્રતાદિક કરવાં પડેછે.

:૦:

દેહ શુદ્ધી અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી રજસ્વલા આદી અશુદ્ધ
વસ્તુ સ્પર્શથી દેહને પવિત્ર કરવાનો પ્રકાર જાણવાની રીતી.

	જાણ તથા અજાણથી	પહેલો ઉત્તમ મેધ્ય લાભ પણી આદી.	બીજો મધ્ય મેધ્ય ગળી દીવો વગેરે.	અધમ અમે- ધ્ય મરેલા જીવ રજસ્વલા અદિ.	અધમો અમે- ધ્ય રધાએલા જીવ વગેરે.	આ સર્વ નારે પર્શ- થી.
પહેલો સ્પર્શ કરનાર તથા તેના વસ્ત્રને સ્પર્શ	જાણથી	અંગ ધોળ આચમન.	સચેલ સ્નાન.	સચેલ સ્નાન નદી તળાવ.	સચેલ સ્નાન અડકેલું અંગ ધોવું.	પ્રોક્ષણ.
બીજો,,	,,	°	સ્નાનને વ- તીસો પાપ્રો	સચેલ સ્નાન નદી તળાવે.	સચેલ સ્નાન નદી તળાવે.	પ્રો.
ત્રીજો,,	,,	°	આચમન.	સચેલ સ્નાન નદી તળાવ	સચેલ સ્નાન નદી તળાવે.	પ્રો.
ચોથો,,	,,	°	°	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	પ્રો.

પાંચમો.	"	°	°	વસ્ત્રનેપ્રોક્ષ	આયમન.	આયમન.	પ્રો.
છટો. પહેલો,,	અન્નભુજી	અંગ ધોધ	°	સ્ના. વસ્ત્ર પ્રો.	સચૈલ સ્નાન નદી તળાવે.	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	પ્રો.
બીજો,,	"	°	°	આયમન.	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	આયમન.	પ્રો.
ત્રીજો,,	"	°	°	°	આયમન.	°	પ્રો.
ચોથો,,	"	°	°	°	°	સચૈલ સ્નાન. નદી તળાવે.	પ્રો.
હવ લાકડી વગેરેસ્પર્શ	"	આયમન	°	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	સચૈલ સ્નાન નદી તળાવે.	સચૈલ સ્નાન	પ્રો.
બીજો,,	"	°	°	આયમન.	સચૈલ સ્નાન નદી તળાવે.	સ્નાન.	પ્રો.
ત્રીજો,,	"	°	°	°	સ્નાન.	આયમન.	પ્રો.
ચોથો,,	"	°	°	°	આયમન.	સ્નાન.	પ્રો.
લાકડી સ્પર્શ પેહેલાને	અન્નભુજી	°	°	સ્નાન પ્રો- ક્ષણ.	સ્નાન.	સ્નાન. વ. પ્રો.	પ્રો.
બીજો,,	"	°	°	આયમન	સ્નાન વસ્ત્ર પ્રોક્ષણ.	આયમન.	પ્રો.
ત્રીજો,,	"	°	°	°	આયમન.	°	પ્રો.
ચોથો,,	"	°	°	°	°	°	બાળકની શુદ્ધિ.

આ ઉપર જણાવ્યા પ્રકારમાં સ્નાનની વિધી પાને છે. તે પ્રમાણે દિવસોતો સ્પર્શ થએલાને દિવસે નહાવું અને રાત્રે સ્પર્શ થએલાને રાત્રે નહાવું વળી ફરી સવારે નહાવું તથા ૪ વર્ષની અંદરના બાળકને પ્રોક્ષણ

કરવું બગડેલું અંગ અને વસ્ત્ર ઘોષ સંદેહ ટાળીને નહાવું.

સર્વેને સ્નાન વિધિ.

સુતક નિવૃત્તિ વખતે નદી તળાવે નાચે લખ્યા પ્રમાણે સંદેહ ટાળીને નહાવું.	૧૬ કોળા કરવા.	૧૬ કોગળા અને આદમાં ૩ ઉપવાસ	૩ વખત એક ઝાંખો હાથ ઘોષ, ૬ વખત દ્વિકર મા ટીથી ઘોવા નાંવું.	૧૬ કોગળા કરવા ત. નહાવું.	સંદેહ ટાળી ૧૫ કોગળા કરી પ્રતહાવું	આમળા, અરીસાંથા તોતે જળે અંગ યોગી સં.ટા. ૧૬ કો. નાં.	ઉપર પ્રમાણે.	નિવૃત્તિ વખતે ઉપર પ્રમાણે સચેવસ્નાન.	૧૬ કોગળા સ્નાન ઉપર પ્રમાણે	૩ વખત બગડેલું અંગ માટી-થી ઘોષ ઉપર પ્રમાણે સ્નાન
સખ સ્પર્શ તથા દાહગ તથા વહન સુતકી ઉપર.	સ્ત્રી સંગ દી-૧૧૪૧ વસ. ૩૦ વિ.ઝ.	પડે ખરચુ યુક્ત.	ઉલટી જમવા વખતે થાયતો.	હજમત.	પડે રજસ્વ લા ત-થા સ્ત્રી વાવડી.	પડે પોંડર યુક્ત.	સ્વ સુ-તકી.	પડે રોગી.	અમે-દ્ય સ્પર્શ વગે	

હવે આ ઉપર લખ્યા તેને તથા આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે

સર્વેને સ્નાન વિધિ.

પ્રથમ સુતકવાળાને નિવૃત્તિ વખતે તથા અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી તેજ વખતે નહાવું તથા રજસ્વલા આદિને નિવૃત્તિ વખતે નદી તળાવે જ-ધને જેના જેના કોષ્ટકમાં લખ્યા પ્રમાણે અંગ ઘેષ સંદેહ કાઢી હાથ પગ ઘોષ ૧૬ કોગળા કરી, લુગડાનો સંદેહ ટાળી પછી સચેલ અથવા ઉપર ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે નાહવું. જો નદી તળાવ ન હોય તો ઉના જળથી નવરાવનારને છાંટા ન પડે તેમ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે નાહવું. દિવ-સનો અડકેલો દિવસે નાહ, અને રાતનો અડકેલો દિવસના લાવેલા જળથી રાત્રે નાહ, વળી સોના પાણીથી નાહી અગ્નિનો સ્પર્શ કરી તથા અગ્નિની શાક્ષીથી નાહવું. સખ સ્પર્શ વાળાને નદી તળાવે નાહવું બ્રાહ્મણને આગળ લખ્યા પ્રમાણે દેહશુદ્ધી કરી વિશેષમાં પ્રાણાયામ કરવું, બીજાવર્ણને ભગવત સ્મરણ કરવું, રાત્રે નાહવું પડે તેને ફરીથી સુચોદ્ય વેળા નાહવું. પશુ રાતે અસુદ્ધીપણે સુષ ન રહેવું. કારણ તે વખતે ન નાહ અને એક પોહોર

વિતી જાય તો છ ગણો દોષ વધે છે. ધાવણા બાળકને નવરાવતું નહીં, સા-
ક્ષાત સ્પર્શ થયો હોયતો તેનું બગડેલું અંગ ઘોષ સોનાપાણીથી પ્રોક્ષણ કર-
વાથી શુદ્ધ થાયછે.

પેટમાં દુષ્ટ અન્ન જળ તથા જમવા વખત દુષ્ટનો સ્પર્શ.

દુષ્ટ જલ	પીનાર	એ અપવાસ કરાવી પંચગવ્યનું ફરાળ કરાવી, એક નિર્જળા પ્રત કરાવી બ્રહ્મભોજ ગૌઆસાદો કર્યાથી શુદ્ધ થાય છે.
દુષ્ટ અન્ન	ખાનાર	કચ્છચાંદ્રાયણ તીર્થયાત્રા કરી બ્રહ્મભોજ તથા પ્રાયશ્ચિ- ત દાન કરાવ્યાથી શુદ્ધ થાય છે.
જીભે મોઢે	દુષ્ટનો સ્પર્શ.	એક ઉપવાસ નિર્જળા, બીજો ઉપવાસ ફરાળ યુક્ત કરી ત્રીજો દીન દો પંચગવ્યાપાન કરી ચરણામૃત ગં- ગાયમુનોદકથી શુદ્ધ થાય છે. આ વખત અધમમેધ્ય ને સ્પર્શ થાય નો ઉપર જણાવ્યાથી બચાવું કરવું.

દ્રવ્ય શુદ્ધી તથા સુતક નિર્ણયમાં જણાવેલી અશુદ્ધ વસ્તુના
સ્પર્શથી કેટલે ઠેકાણે દોષ આવતો નથી ? તેનો તથા
પાત્રાદિક પણ અંભડાતાં નથી તે બાબતની સમજણ.

તીર્થ, વિવાહ, સંગ્રામ તથા દેશમાં જ્યારે ઊપદ્રવ હોય ત્યારે અને
અગ્નિભય, મહાદુષ્ટ, ક્રોધ, પીડા, ભય, માતા, પીતા, ગુરુ આગ્રા વખતે તથા
ઓછવમાં, યજ્ઞમાં, મંદિર પાસે દર્શનમાં ગાય તથા બ્રાહ્મણ વગેરે જીવંતે
ઊગારવામાં, ગૌશાળા અને ગૌ ખુરીમાં અને તેલની ધાણી, શેરડીના અખા-
ડામાં તથા રાજ દ્વાર વગેરે જગાએ કંઈ બાધ લાગતો નથી.

હવે જે પવિત્ર વસ્તુ છે તેનો પ્રકાર.

ઘોડા તથા બકરાનું મુખ, મોઢાવિના ગાયનું અંગ, બ્રાહ્મણનું અંગ
તથા પગ, (તેમાં જમણો પગ અતિ પવિત્ર છે.) ગૌ માતાનું ગોખર, મ-
ધની માખી તથા ગૌ મુત્ર એ સર્વ પવિત્ર છે. વળી દુલેલાં વૃક્ષમાં સરસવ,
આકડો, પદ્મ, આંબલી, હળદર, પીપળો, ચંદન ખાખરો, ખેર, તુલસી, ધા-
વડી. વડ, તે પવિત્ર છે, રસમાં મધ તથા ધી ધાતુમાં સેતું. તૃણમાં દર્ભ,
દુર્વા, અધેડો એ પવિત્ર છે કણુમાં તીવ્ર, કાંગ, જવ, ચરશવ તથા અક્ષત
પવિત્ર છે. તેમજ ફળમાં આંબા તથા જળ પ્રવાહ અને ત્રિયોદક પવિત્ર

પીતળના પાત્રની શુદ્ધિ.	૧૧ ૨૧ ૩	માંડી ધોવાથી બકામઆવ.	,, બાર કામ આવે.	,, બાર કામ આવ.	ઉ. પ્ર કરવાથી બકા. આ.	ઉ. પ્ર કરવાથી ૨ કામ માં આવ.
કલીના પાત્રની શુદ્ધિ.	૧૧ ૨૧ ૩	છોલાવી માંડીને ધોવાં મુત્રથી ધો.	છોલાવી માંડીને ધોવાં મુત્રથી ધો.	સરસવના ખડથી ધોવાં.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.
લોઢાના પાત્રની શુદ્ધિ.	૧૧ ૨૧ ૩૪ ૫	લુલુ ખટાસથી માંડી તપાવવાં.	અમીમાં તડાકા સાંક.	છો. લુ. ખ માં ત સાફ કરવાં.	ચો. ત. લુ ખ. મા.	ચો. લા. ૩ ફે ચો. લુ. ખ. માં.
લાકડાના પાત્રની શુદ્ધિ.	૧૧ ૨૧ ૩૪	છોલાવી ધોવાં.	છો. વ. ગૌ. મુ. સા બકા. આ.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.
મૃતીકાના પાત્રની શુદ્ધિ.	૧૧ ૨૧ ૩	ખુબ તપાવી સાફ ધોવાં.	કાઠી નાંખવા.	,,	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.
પથ્થરના પાત્રની શુ.	૧૧ ૨૧ ૩	વેલુથી ધસી ધોવાં.	ઉદી. ભુ. રાખી ધસીને ધોવાં.	ધસીને ધોવાં ૭ ભુમીમાં.	કાઠી નાંખવાર કામ કામ આવે.	બાર કામ માં આવે.
શંખના પાત્રની શુ.	૧૧ ૨૧ ૩	ગૌમુત્રથી ધોવાં.	છોલાવી ગૌમુત્રથી ધો.	છો. ગૌમુ. ધો. પ્રભુસ્મરણ.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.
શીંગના પાત્રની શુ.	૧૧ ૨૧ ૩૪ ૫	છોલાવી ધોવાં.	બાર કામ આવે.	બાર કામ આવે.	,,	,,
તુંબડીવાશંખ તે ભુમી ઉપર નહાય તા પ્રે.	૫	એક દીવસ ગૌ મુત્રમાં રાખી ૭ ફેરા ધોવાં.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવાં.	,,	,,
દાંતના પાત્રની શુ.	૫	ગૌમુત્રથી ધોવાં.	છોલાવી ગૌમુત્રથી ધો.	સાત દી. ભુમી રા. સાફ કરવાં.	ચો. સા. ભો. ગૌમુ. ધો.	,,
કાચના પાત્રની (તે માઠી જે વા છે) શુ.	૭	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવા.	કાઠી નાંખવાં.	કાઠી નાંખવા.	,,

ઉપર લખ્યા પાત્રની શુદ્ધિ દેશકાળ સમૃધ્ધી પ્રમાણે કરવી અસામ-

ધર્મે થોડે સંસ્કારે શુદ્ધિ થાય સમર્થને પુરા સંસ્કારથી શુદ્ધિ થાય એમ વિચારવું કે આ ધણીથી આ વસ્તુ ફરી બને એમ નથી તો થોડા સંસ્કારે શુદ્ધિ કરાવવી.

અભડાએલા વસાદીકનો શુદ્ધતાનું કોષ્ટક.

જે જાતની અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી જેની જાતની વાંધાવાળી તે શુદ્ધિ.	૧ ૨ ૩ ને પરશની શુદ્ધિ.	૭. અમેઘ્યાલાલોપજીવી આ દી તે રશથી શુદ્ધિ.	જીને મધ્યમ મેઘ્ય ચામડું વગેરે પરસથી શુદ્ધિ.	ત્રીજો અધમ અમેઘ્ય જીવ આદી પાપછે તે પાપથી શુદ્ધિ.	ચોથો અધમોધમ અમેઘ્ય-જીવ રંધાએલા તે ૧૦ છે તે પ. શુદ્ધિ.	ગાય બળી જાય તથા ખા-લણનું રંધીર પડેલું તથા મેલેલ વ. આ. પા. છે.
સુતરં વસ્ત્ર ધો-યેલાની શુદ્ધિ	૭	ધોવું તથા પ્રોક્ષણ.	સં. દેહકા ધોવું.	ખારા વ. ડિ નાજળવો.	ખાહર કામમાં આવે.	કાઠી નાંખે.
સુતરં વસ્ત્ર વ-ગેરે ધોયેલા માંડ કાઢેલાની શુદ્ધિ.	૩	પ્રોક્ષણ.	સં. કા. પ્રો.	ડાગન હોય તો કુશોદક નું પ્રો.	તાતા જળથી ધોવી સં. દેહ કાઢે.	સં. કા. ના. ખા. કા. આવે.
રંગેલા વસ્ત્રની શુદ્ધિ.	૩	ઝાટકીને સુકવે.	સં. કા. ખા. પ્રોક્ષણ	ડાગન હોય તો પ્રો. ક.	સં. કાઢે પ્રો.	"
રેશમી વસ્ત્રની શુદ્ધિ	૩	સુકવે.	ડાગ કાઢી પ્રોક્ષણ	સં. હોય તો ધોવું.	સં. લા. હોય ધો. ને સુકવું	સં. કા. પ્રોક્ષણ કરવું.
ઉન વસ્ત્રની શુદ્ધિ.	૩	સુકવે.	"	સં. ન હોય તો. પ્રો.	બગડેલું ડાઢી થીગડી દેવી.	"
કંતાન વસ્ત્રની શુદ્ધિ.	૩	ઝાટકી સુ-કવે.	"	સં. કા. ન થીગડીઆ	સં. કા. નવી થીગડી આપે.	સં. દેહ કા. ધોવું
૧ માણસથી ન ઉઠે એવા મો. વ. શુ.	૩	પ્રોક્ષણ.	ડા. કા. સુ. પ્રોક્ષણ.	સં. કા. ન. થીગડીનાં ખા પ્રો.	સં. કા. નવી થીગડી આપી પ્રો. કરવું.	સં. દેહ કા. પ્રો.

અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી રસશુદ્ધિનું કોષ્ટક.

આ વસ્તુ એક માણસથી ન ઉપડે તેમાં અમેધ્યવસ્તુ પડે તો અશુદ્ધ થી ૪ ગ. કા. બા. પ્રો.	સ્પર્શ કરેલો ૧૨૧૩ શુદ્ધ અશુદ્ધ થાય.	પેલો ઉત્તમમેધ્ય લાલોપણ. વી આદી પા. છે તેના પથી. શુ.	બીજો મધ્યમમેધ્ય ગળીચર્માદી પા. તેના સ્પર્શથી શુ.	ત્રીજો અધમમેધ્ય પા. તેના સ્પર્શથી શુ.	ચોથા અધમમેધ્ય અમેધ્યલ વરખાય તે પા. છે તેના પ. થી. શુ.	પાંચમો ગાંધ્ય આણખુ બળી બળય તથા તેના રૂધીરના સ્પર્શ પા. તેની શુ.
ધીની શુદ્ધિ.	૩ શુદ્ધિ.	તાવવું.	તપાવી બીજા પાત્રમાં ગળી લેવું.	તાવી ગાળી બીજા પાત્રમાં લે.	ચોથો બાગ કાઢી નાંખી ચાર ફે. તા. લે.	૪ ભાગ કા. ના ત. ગા. લેવું.
તેલની શુ.	૩ શુ.	તપાવવું.	તપાવી બીજા પાત્રમાં લેવું.	તપાવી ગાળી બીજા પાત્રમાં લે.	જીવથી ચોગણો કા. તપાવી ગાળી લેવું.	"
મધની શુ.	૩ શુ.	તપાવવું.	"	તપાવી ચારણીથી ગાળી બીજા પા. લેવું.	અશુદ્ધ વસ્તુથી ૪ ભાગ કા. ત. ગાળવું.	૪ ભાગ કા. ના. અ. સ્પ. કરવો.
ગોળની શુ.	૩ શુ.	૪ કોરે અમીઘાસનો પ ક.	અમી સ્પર્શ તથા પ્રો.	અમી સ્પર્શ પ્રો. માર્જન	અશુદ્ધ વ. ૪ ગણું કા. ત. ગા. લે.	૪ ભાગ કા. ના. અ. સ્પ. ત. પ્રો.
ખાંડની શુ.	૩ શુ.	અમી સ્પર્શ	"	ધોષ લેવી.	ધોષ ખુર કરવું. ગા.	૪ ભાગ કા. ના. ધો. ગા. ખુર કરવું.
દહીં, દુધની શુ.	૩ શુ.	બીજા પાત્રમાં લેવું	"	દહીમાંથી છાપ કાઢી નાંખી દુધ નોમાવો ક	ચાર ભાગ કાઢી નાંખી માખણ લે	૪ ભાગ કા. નાં છાપ કા. ના. મા. લે. દુધ ૪ ભા. મા. કા.

ઉપર લખ્યા સર્વે ૧૬ શેરથી ઉપર હોય તો પડેલી વસ્તુ અશુદ્ધ વસ્તુથી બમણી કાઢી નાંખતાં બાકી કોષ્ટકમાં લખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધી કરવી. અને થોડું હોય તો ૪ ભાગ કાઢી નાંખી શુદ્ધી કરવી.

ભીંત તથા ભુમી અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શથી શુદ્ધતાનું કોષ્ટક.

જે જે અશુદ્ધ વસ્તુના સ્પર્શ ત.જેવે વ.શુ. તે.	૧૨ ૧૩ સુધીની શુ.	ઉત્તમ મે. લાલોપજી વીપા છે તે પથી શુ છે.	મીજે મ. મે.ગળાય- મોદીક પા છે. શુ.	ત્રીજે અ. મેધ્ય અ.મ રેલા જીવ આદી પા. છે તે પ.સુ. તે.	ચોથો અ. ધમોધમ અ રંધાએ લાદિ પા. છે તે. પ શુ.	પાં.ગાયબ્રાહ્મ ભુખીજીવત. તેના ર્ધીર પ. પા. સુદી.
પાકી ભુમીની શુદ્ધિ.	૩ સુધી	ધોવી.	ઉના જળ થી ધોવી	સંદેહને ઉ ના જળથી ધસીને ધે.	હોલાવી ધોવી.	ફરી હો કરાવી અમી સ્પ. અ. પ્રતિષ્ઠા.
કાચી ભુમીની શુ.	૩ સુ.	લીપની	લીપી ગો મુત્રછાંટવું	સંદેહકાઢી લીપની.	ચારતસુજ મીન ખોદી ફરી લીપ.	જમીન ખોદી તેમુતીકા કાઢી નવીમ.પુરી ક
કાચી ભીંતની શુ.	૩ સુ.	લીપની ગોમુત્ર.	લીપી ગો- મુત્ર.	સંદેહકાઢી નાખી લી. ગોમુ. છાં.	ગાર ઉછેડી નવી ગાર કરી ગોમુત્ર છાંટવું.	ચારતસુજમી. ખો.કા.નવીમ પુરી લી. ગો.
પાકી ભીંતની શુ.	૩ સુ	ધોવી	ઉના જળ થી ધોવી.	સંદેહકાઢી ઉના જળ થી ધોવી	સંદેહ કા. યો. અમી સ. પ્રો.	હોલાવી તાતા જળથી ધોવી દન હોમ પ્ર.
આ ઠેકાણે ભુ મી પવિત્ર છે.	ગૌશાળા, હૃયશાળા, ગામથી સો વાંસ છેડી શહેરથી ચારસે વાંસ છેડી, તીર્થની લીપ્યા વિનાની કોરી ઇત્યાદિક જમીન પવિત્ર છે.					

જળાશય તથા જળરેલ લાકડાંની શુદ્ધિ જાણવાનું કોષ્ટક.

જેવી અમેધ્ય નો સ્પ.જે જે વસ્તુનેલા સુદ્ધ કરવાનો.	૧૨ ૩ સ્પ. શુ.	ઉપર લ- ખ્યો હિતમ અમેધ્યપા. તેથી સુ.	ઉપર લ- ખ્યો મધ્ય- મમેધ્યપા. સ્પર્શ. લી	ઉપર લ- ખ્યો અધ- મ અમેધ્ય પા.તે સ્પ. શુદ્ધી.	ઉપર લ- ખ્યો અધ- મોધમ અ મેધ્ય પાને તે પ.થી.શુ.	ઉપર લખ્યો ગાય બ્રા. બજે તથાર્ધીરામ્ભે અ પા. શુ.
લાકડું જળરે લ તથા મારગ ની વસ્તુ સુસ મેટલ.	૦	એક માણ- સથી ઉઠે તે ન પ્રોક્ષણ મા. ધોવું.	ધોવું. ૧૬ સે. સુ.	પ્રોક્ષણ છે.લાવીને.	હોલાવી ધોવી પ્રો. ક.	સંદેહથી ચાર ગણુંધોઈ પ્રો.

કાચુ અનાજ.	• પ્રોક્ષણ	સુકવીને પ્રો	સંદેહ કાઢી ધો ધ સુકવવું.	૧૬ શેરના પ્રમાણમાં ૪ કાઢી નાં.	૪થો ભાગ કાઢી ધોઈ સુક. પુનઃ દાનકરવું.
રાંધેલ અનાજ.	• યોથોભાગ કાઢી પ્રો	૧૬ ઉપરાંત અ મેધ્યથી ૪ ગ ણું કાઢી સુ. પ્રોક્ષણ.	૧૬ શેર ઉપરાં ત અમેધ્ય ૨૫. નો ૪ ભા. કા સુકવી પ્રો.	કાઢી નાં.	કાઢી નાં.
સેવપાપડતથા જળથી ભીજે લ અનાજ (સુ- કવું) કામ ન આવે.	• ૧ મનુષ્ય થી ન ઉપ ડે તો પ્રો. નહીં તો કા- ઢી નાં ખવું.	૧ થી ન ઉપડે તો પ્રોક્ષણ ન હીં તે કાઢી નાં	૪ ગણું કાઢી પ્રોક્ષણ કરી	"	"
નાગરી ચીજ જળ વગરની પ્રોક્ષણની ખ	• પ્રોક્ષણ.	પ્રોક્ષણ.	સુકવવું. અસુક વસ્તુ થી ૪ ગણું પ્રો.	૪ ગણું કાઢી પ્રોક્ષણ	૪ ગણું કા- ઢી પ્રોક્ષણ.
દૂધ-ધર સર્વેવ જળવનું કામ આવે.	• બીજા વા- સણમાં લેવું.	૪ ગણું કાઢી પ્રોક્ષણ.	૪ ગણું કાઢી નાખવું.	કાઢી નાં- ખવું.	કાઢી ના- ખવું.
અન્નસખડી (શુદ્ધ બાદ.)	• ૪ ગણું કા- ઢી પ્રોક્ષણ	૧૬ શેર ઉપરાં ત હોય તો ૪ ગ- ણું કાઢી પ્રોક્ષ.	"	કાઢી નાં- ખવું.	કાઢી ના- ખવું.
રસસખડી ખા ણણી કામ આવે.	• કાઢી ના- ખવી.	કાઢી નાખવી	કાઢી નાખવું	"	"
કઢી વગરે પાતળું અન્ન.	"	"	"	"	"
ફસસુદ્ધિ.	• ધોઈ લેવાં	ધોઈ લેવાં.	અશુદ્ધના ૨૫- શીથી ૪ મણું કાઢી ધોવાં	૪ મણું કાઢી ધોવાં.	૪ મણું કાઢી નાંખવું.

કુલશુદ્ધિ.	•	”	સ્પર્શથી ઠગણું ઠાઠીના ખતું.	”	”	ઠાઠી ના- ખતું.
પાનપાત્રો શુદ્ધિ.	○	”	ઘોઘ લેવાં.	”	”	ઘોવાં.
શાકભાજી શુદ્ધિ.	○	”	”	”	”	”

વિશેષતામાં વિનંતી કે, વૈષ્ણવોને પુણી માર્ગમાં પગલે પગલે સુદ્ધતા વાસ્તે વિચાર કરવાનો છે તો પણ શાસ્ત્રો પુકારી કહે છે કે જેનાથી જેટલું સત્યભાવે પળે તેજ પુણ્યવાન બાલ્યવો. સુતક નિર્ણય તથા દ્રવ્ય, દેહ અને વસ્તુ શુદ્ધતા પ્રકરણ સંપૂર્ણ દરશાવવા મારી હજી જણાસા છે, પરંતુ કદ મોટું થઈ જતાં ટુંકસાર જણાવ્યો છે.

અથ ગ્રહણ પ્રકાર.

વૈષ્ણવો ! જે ગ્રહણ અસ્તોદય વેળા હોય તો ઉગ્રહ પછી ધર વ્યહવારની રસોઈ અથવા તે પહેલાંની સામગ્રી કામ આવતી નથી. હવે ગ્રહણ મુક્ત થયા પછી શુદ્ધ સૂર્ય જેઠ નવા જળથી પ્રભુને સ્નાન કરાવી શુદ્ધ જળથી રસોઈ સેવા સામગ્રી કરી મંગળા ભોગમાં ગોલપાપડીનો ભોગ ધરવે. પછી નિત્યની રીત પ્રમાણે નવી સામગ્રી ધરવી વળી એક પહોર પહેલાં સયનભોગ વગેરે કાર્ય થાય. એમ નવા જળથી સ્નાન કરી ઠાકારજીને સ્નાન કરાવી સામગ્રી કરી તરત ભોગ ધરી, સેન ભોગમાં નવા જળની બારી તથા ખીડાં ધરી પછી પ્રભુને પેઢાડવા. વળતે દિવસે સૂર્યોદય થયા પછી પ્રભુને નવી સામગ્રી ધરી પછી પોતાથી પ્રસાદ લેવાય. તે પહેલાં જે પ્રસાદ હોય તે ગૌ માતાને આપવો. બાકી નિત્યની રીતે કરતાં ઉગ્રહ થયા પછી વળતે દિવસ પહેલાં સામગ્રી તૈયાર કરવાથી કંઈ ફિકર નથી.

વળી સૂર્યગ્રહણથી ચાર પહોર અને ચંદ્રગ્રહણ પહેલાં બે પહોર પ્રસાદ બઈ રાખાય છે. તેમાં ચંદ્રગ્રહણ કદાચ અબો (ગ્રહણયુક્ત) આ થમે તો પછી સંધ્યાકાળે નિર્મળ ચંદ્રને જેઠ પ્રસાદ લેવાય છે. ઉગ્રહ પછી ઉપર જણાવ્યા મુજબ ધરેલો ભોગ ગાયને ફેવાય છે.

હવે અનકુટ વગેરે ઓચ્છવમાં કદાચ ગ્રહણ આવે તો નામરી, દૂધધર અને અનસખડી સામગ્રી અગાઉથી થઈ શકે છે તેની શુદ્ધતા જાળવવા માટે નાગરી તથા દૂધધર સામગ્રીમાં દર્ભશાખા રાખવી અને અન

અખડીને દર્ભ નાંખી કંતાનથી સમેટી વાંસના ટોપલામાં દર્ભયુક્ત આવશ્ય-
કકર્મથી રાખી શકાય છે તેમ સામગ્રી અનકુટ વગેરે ઓચ્છવમાં ધરવા
માટે કામ આવેછે. તે મુજબ લોટની સીંજેમાં સેવ, પાપડ તથા વડી
અને સંધાના પણુ દર્ભ રાખી શુદ્ધ કરવાથી અનકોટમાં ધરવામાં આવે
છે. ઉગ્રહ પછી શાક, રાઇતાં, સેવ, દૂધપાક, ખીર તથા અખડીના પદાર્થો
અહણુનો બાધ વિત્યા પછી કર્યા હોય તેજ કામ આવેછે. ઉપર જણાવેલી
નાગરી તથા દૂધધર સામગ્રી રાખી મુકવાના પ્રકારમાં તે ઉપર સૂર્ય અથવા
ચંદ્રની છાંયા પડતી હોય તો તે પદાર્થ ધરવા કામ લાગતું નથી. વર્ણ
સૂર્ય વા ચંદ્ર અહા આથમે તો ઉગ્રહ પછી ૧ પહોર વિતિત થયા પછી
સખડી આદિ પદાર્થ થાય અને અનસખડી તથા દૂધધર આગળના રાખે-
લાં હોય તે ધરાય છે. પરંતુ ધર્યા પછી સોળમો દિસ્સો ગૌઆસ કાઢી
નિર્મળ સૂર્ય વા ચંદ્ર નિરખી પછી પ્રસાદ લેવાય છે. (ખીજા ઓચ્છવ માટે
પણુ તેમજ સમજવું.)

હવે જો ડોલઓચ્છવમાં અહણુ આવે તો તેમાં પ્રથમ ઉત્તરદાહ્યુની
આગળ વા પાછળ હોય તો તેમાં કાર્ય કરવું અને નહીં તો અનકુટ પ્ર-
માણુ આવશ્યકમાં અનસખડી વગેરે કંતાનથી વિંટી દર્ભયુક્ત રાખવાથી
કંઈ બાધ આરતો નથી.

તેમજ સ્નાનયાત્રા વગેરેમાં અહણુની હરકત પડેતો અનસખડી,
ધૂનપકવ તથા ગોરસ છત્યાદી પદાર્થો દર્ભ યુક્ત રાખવાથી બાધ નથી, પણ
તે પદાર્થ ઉગ્રહ સમે સ્નાન દાન વગેરે કર્યા પછી ખપ આવેછે મધ્યાન
વિધિમાં ડોલ અનકોટ વગેરે ઓચ્છવ સ્નાનયાત્રામાં તરત જળ લાવી અ-
બ્યંગ કરાવવું. દીવાળીમાં અહણુ મુકાયા પછી પવિત્રતા કરી શાક સખડી
વગેરે કરવાં અને અનસખડીનું આગલ જણાવ્યા મુજબ સમજવું.

જો અહણુ કદાચ અસ્તાસ્ત હોય તો શાસ્ત્રાધારે મોક્ષકાળ જાણી
શ્રીહકોરજીને જગાડી સ્નાન કરાવી મંગળા, શ્રંગાર તથા ઓચ્છવ ભોગ
ધરાય પણ પોતાથી પ્રસાદ લેવાય નહીં. શુદ્ધ સૂર્ય વા ચંદ્રના દર્શન કર્યા
બાદ કંઈ શીકર નથી. અસ્તોદય હોય તો ૧ પહોર પહેલાં ઓચ્છવ વગેરે
કરી રહે, અથવા દ્વાદશીપર્યંત દીનાંતર કરે એમ અનકુટ ડોલ અને સ્નાન
યાત્રા તથા શરદપુનમ અનેતો ઉપરના પક્ષની અંદર કરવાં તે સંપ્રદાય
શાસ્ત્રમાં પ્રમાણુ સિદ્ધ છે.

ઇતિ અહણુવિધિ સંપૂર્ણ.

જપ કરવાના મંત્ર નીત્ય નીયમમાં ઉપયોગી છે.

માટે તે બાબત નીચે જણાવી છે.

અષ્ટાક્ષર.

“ શ્રી કૃષ્ણ શરણં મમ ”

દ્વાદશાક્ષર.

“ શ્રી નમો ભગવતે વાસુદેવાય ”

ગોપાલ

“ શ્રી દેવકી સુત ગોવિંદ વાસુદેવ જગતત્પતે દેહિ ”
“ તનય, કૃષ્ણં શરણાગત વત્સલ ”

હવે શ્રી ઠાકોરજીની સેવા વીધીના અંગમાં ઓચ્છવાદિકમાં ધરવા માટે જોઈતી સામગ્રી કરવાની અવશ્ય છે તેથી સામગ્રી કેમ બનાવવી?

તેની પાક વીધીનો પ્રકાર સાધારણ રીતે લખું છું.

૧ નાગરી સામગ્રી કરવાની ક્રિયા.

મગદ.

ચણાના લોટને દુધનો ધ્રાવો આપી પછી ચુલા ઉપર કડાઇમાં ધી ઉતું થઇ પાકે ત્યારે તેમાં લોટ નાખીને દાણો પડે ત્યાં લગી શેકી પછી નીચે ઉતારી તરત ખુર, તથા સુગંધી મેળવી લાડુ વાળવા (ધી ખાંડ લોટ સરખે બાગે)

મેસુમ.

ચણાના પાશેર લોટમાં ૧ રૂ. બાર ધી નાંખી થોડું શેકી પછી ખીન્ન વાસણમાં ખાંડ અથવા સાકરની ચાસણી નરમાસથી કરી તેમાં શે-કેલ વેસણ નાખી ધીમે ધીમે હલાવતાં જવું તથા ખીજું તાતું ધી કડ-છોથી નાખતા જવું તે બદામી રંગ થાય ત્યારે ઉતારી ચોસલાં પાડવાં (એ મ ધણા લોટનું સમજવું.)

મોનથાળ.

ચણાના લોટને તેના વજન મુજબ ધી નાખી શેકી તેનાથી અમ-ણી ચાસણીમાં નાખી જરા હલાવી ઢાળ પાડવો.

અડદીઆ.

અડદના લોટને શેર શેર ધી નાખી બદામી રંગ થાય ત્યાં સુધી શેકી દાણો પડે છે ત્યારે ઉતારી તેમાં ૩ ગણી ખાંડ અથવા સાકરનો ભુ-કો નાખી હલાવી સુગંધી મેળવી લાડુ વાળવા.

મગદળ.

મગના લોટને શેર શેર ધી નાખી શેકી તેનાથી બમણું યુર નાંખી સુગંધી મેળવી લાડુ વાળવા.

ગોળપાપડી

પહેલાં ઘઉંના લોટને ધીમાં શેકી પછી ધી ગોળની પાક કરી તેમાં શેકેલ લોટ નાખી હલાવી ઢાળ પાડવો.

૨ દુધધર સામગ્રી કરવાની ક્રિયા.

પ્રુવો. (માવો)

સુક્ષ્મ ઉપર કડાઈમાં દુધ નાંખી માવો કરવાની પેઠે ધીમે આંચે હલાવ્યા કરવું તે બ્યારે પાણી બળીને દુધ લોચા જેવું થાય ત્યારે ઉતારવું.

પેંડા.

ઉપર મુજબ માવો તૈયાર થાય તેનો બારીક ભુકો કરી પછી તેનાથી બમણી ખાંડ અથવા સાકરની ચાસણીમાં તે ભુકો નાખી નીચે ઉતારી સુગંધી મેળવી હલાવવું જરા ઠરે કે તેના પેંડા વાળવા.

બાસુદી.

સુક્ષ્મ ઉપર કડાઈમાં દુધને ધીમે આંચે ઉકાળતાં હલાવતાં હલાવતાં દુધ છેક ઠરી જેવું થાય ત્યારે તેમાં સાકર અથવા ખાંડ નાખી સુગંધીયુક્ત ઉતારવી.

(સીખરણ.)

દુધને જમાવેલા તાલ દહીને લુગડામાં નાખી તેમાંથી તમામ પાણી નિતારી પછી તેને છાંયી તેમાં ખુરં અને સુગંધી મેળવવી.

બરશી.

દુધના ખુવાનો બારીક ભુકો કરી ખાંડ અથવા સાકરની ચાસણી આંગળી ઉપર જોવા લેતાં ગોળી વળે ત્યારે પાકી ચાસણી થાય તેમાં માવો નથા સુગંધી મિલાવી પછી પાત્રમાં ઢાળો પાડવો.

દુધપાક.

સુક્ષ્મ ઉપર દુધને ખુબ ઠંડી ઉંચા (ચોખા અથવા હલવાના) દુધને આઠમે દિવસે નાખી હલાવતા રહેવું તે છેક ચોખા પાકી સર્વે એક રસ થાય ત્યારે યુર અને સુગંધી મેળવી પાછી નીચે ઉતારી ભેવું તે દુધપાક કહેવાય.

દુધની પુરી.

ચુસા ઉપર કડાઇ વગેરે પાત્રમાં દુધને ખુબ ઉતું કરી ખદખદાવતું અને હલાવતું જવું જ્યારે ઘાટું થાય ત્યારે નીચેથી ખળતું કાઢી ખાલી અંગારાથી ધીમે આંચે રાખી વાટકાથી ખુબ હલાવી જ્યારે દુધમાં કણી જેવું માલમ પડે ત્યારે તેમજ ધીમે આંચે ૧ પહોર ઠરવા દેવું એટલે તેમાં ભડી થર ભભી રહેશે તેને ઝારેથી ઉતારી પાત્રમાં ફેરવીને નાખી ઉપર ખુર અને સુગંધી મેળવવી તે પુરી.

ઘેયાં.

દુધ સારી રીતે મરમ કરી જ્યારે ખુબ ઉકાળાં આવે ત્યારે ખીન્ન વાસણમાં ઉતારી ઢાંકી દેવું જ્યારે જરા શિતળ થાય ત્યારે હાથરવાઈથી મથતાં શીણુ વળે તે ઉતારી લેવાં તેને ઘેયાં કહે છે.

દુધધર. (જે વસ્તુમાં દુધ વપરાય તે.)

અનસખડી અથવા સખડી જે સામગ્રી કરતાં જે વસ્તુમાં દુધની પ્રથમ જરૂર પડે છે તે પણ જ્યાં લગી લુણુ, હળદી ન પડે ત્યાં લગી દુધધરમાં ગણાય છે. જેમકે, લોટમાં ધાણો દેવા વખતે દુધની જરૂર પડે છે.

મલાઈ.

ગરમ કરેલા દુધ ઉપર ખદખદીને જે પોપડી બાઝી ભય તેને તર કહે છે, તે તરને દુધ ઉપરથી ધીરેથી ઉતારી ફરી ધીમે આંચે જરા ખદખદાવી સુગંધી નાંખે તેને મલાઈ કહે છે.

તરમેવા.

લીલો મેવો તે સર્વે તરમેવો (તે કંઈ દુધધરમાં ગણાતો નથી.)

તિલવા, (તિલવત) પિંઝરી, આંકારી.

પાકી આસણીમાં શીણુ વળે ત્યારે તેમાં તલ નાખી પછી તેનો ઢાળો ખાડવો અથવા લુગડાં ઉપર પતાસાંની પેટે નાખવું તેને તિલવા કહે છે.

સુંઠ, સુવા, ધાણા, ટોપરું તથા ધી ખાંડ એ સર્વે તેના હિસ્સા મુજબ લઇને તેના કરેલા જુકાને પિંઝરી કહે છે.

મગ વગેરે બિંજવેલી દારને આંકારી કહે છે.

૩ અંનસખડીની સામગ્રી કરવાની ક્રિયા.

સાટા સુતરફેણી કેસરી તથા સફેદ.

આખા ઘઉંને દૂધનો કરમો આપી તેનો પરસુદી લોટ પીસાય તેને લુગડે છાંણી મેંદા કાઢી તેમાં શેર ૧ એક ત્રણ પૈસાભાર માખણ તથા જળયુક્ત ચુરમા જેવો લોટ બાંધી ૧ પહોર સખી મુકવો, પછી તે મેંદાને ગુંદી હાથે તાંતણા ૧ હાથ લાંબી થાય એવા કાઢવાં, એમ મેંદા તૈયાર થાય ત્યારે તેને ચોખાના લોટમાં ચિંણુંધી મથેલ હોય તેયુક્ત કરી બડી પુરી જેવા પાટલા ઉપર કરી ધીથી તળેછે તે સાટા કહેવાયછે, અને ઉપર જણાવેલા તેજ મેંદાને પાટલા ઉપર શિતળ નરમ ધી ચોપડી પછી તે મેંદાના આંગળી જેવા લાંબા કાઢેલ તાંતણાના ગોળ જલેખી જેવાં ગુંછા જાંઘાળી ધીમાં ધીમે તામે તળી પછી તેને ચાસણી ઉપરથી પાવી તેને સુતરફેણી કહેછે. હવે ચાસણી કેસરયુક્ત હોય તે કેસરીસુતરફેણી થાયછે અને કેસર નાખ્યા બગરની સફેદ થાયછે. મેંદામાં મોણ નાખી પુરી તરે તે ખાજું કહેવાય.

ઘેવર બાબર.

સુતરફેણીના જેવો મેંદો પરંતુ તેમાં જળ વિશેષ નાખવું એટલે તે મેંદાને ઘાટા દૂધ જેવો રેડીઓ કરી પછી ચુલા ઉપર ઘેવરીઆમાં પેલા મેંદાનો જલેખ એક વાટકો ભરી રેડવો એટલે તેનો ઠોર જેવો ઘેવર બધાશે તેને પાકે ત્યારે બહાર કાઢી ઉપર ચાસણી રેડીને પાવી તે ઘેવર બળી આ પ્રમાણે ચાસણી પાયાવગર તળેલા ઘેવર ઉપર ખુરું તથા સુગંધી ભભરાવે તેને બાબર કહેછે.

ગુંળ.

ઘઉંના ૧ શેર બડા લેંટને ચુલા ઉપર તેટલાજ ધીમાં સેફા પછી ભરી ચીરોલી મેળવી તે શિતળ થાય ત્યારે તેમાં ૧ શેર ખાંડ નાખવી હવે ખીજો અરધો શેર ચટામણ અને મોણ મેળવી તેને જળ બાંધી તેની પુરી વણી તે ઉપર પુરણ તેમાં ભરી પુરીને વાળી ઉપર ચિત્ર પાડી ધીમાં તળવાં ત્યારે તે ગુંળ કહેવાય છે.

કપુરનાડી.

ઘઉંના મેંદામાં મોણ નાખી જળથી બાંધી જરા પક્કળવા દઇ, પછી ચોખાના લોટમાં ધી મથી રાખવું (તેને સાટો કહેછે) અને મિશ્રીનો ભૂકો

માસે તૈયાર રાખવો. હવે મેંદાને ગુંદી રોટલી જેવો વણી તેને ચોખાનો કરી રાખેલ સાટો ચોપડી વચમાં તીનું પડે તેજ જગ્યાએથી કારતરફ ગોળ બાળતા જવું તે જ્યારે ગોળ વિટલો થાય ત્યારે ફરી ગાંડોઆ જેવા વીંટા-યુક્ત વણી તેનાજ નાના લુવા કરી વણી તેમાં મિશ્રીનું ચુરણ મેળવી તે ઉપર ખીજી પુરી નાંખી જરા વણી ઝાર બાંધી ધીમાં તળવી તે કપુરનાડી પુરી કહેવાય છે.

છુરી.

ઘઉંના લોટમાં આઠમે હિસ્સે વેપણ મેળવી ગરમ પાણીથી તે લોટને બાંધી તેનાં પિંડીઆંવાળા ધીમાં તળી તેને બાંડી બૂકામાં ફરી શેર શેર ધી બાંડ અને સુગંધી મેળવી નંગ વાળ્યાં.

સીરો.

ઘઉંના ઝરા (જડા લોટને) શેર શેર ધી સેકતાં જ્યારે તે લાલાશ પડે અને સેકવાની સુગંધ નીકળે ત્યારે તેમાં ગોળ કે ખાંડનું કરેલ તાતું ખદખદતું જળ પ્રમાણથી નાખવું તે પાણી સોપન થઇ જાય ત્યારે તેમાં સુગંધી વગેરે નાખી ઉતારવું તેને સીરો (મોંતલોગ) કહેછે.

પુરી.

ઘઉંના લોટને મોણ જલયુક્ત બાંધી ખૂબ મસળી પછી તેનાં ગોળ નાના રોટલી જેવા લુવા કરી વણી તેને ધીમાં તળવી તે પુરી.

ખિલસાર.

આંખાની શાખોને ચીરી તેનો છુંદો ફરી તેને નિચેવી પછી બુરં મેળવી ખાંડની આકરી કરેલી ચાસણી પાછ કસર સુગંધી મેળવીને ચિકાસ પકડે ત્યારે ઉતારવું.

લાલખીર.

આ સામગ્રી સ્થળમાં થાય છે.

પાકવિધિ અંનસખડી પ્રકાર.

સકરપારા.

ઘઉંના પડસુદી મેંદામાં ગરમ ધી તથા જળ બરાબર મેળવી તેને ચુરમાના લોટ જેવો કઠણ બાંધી મસળી પછી તેને રોટલી જેવો વણી તેમાં ચાકુથી આંક પાડી લાંબચોરસ ચોસલાને તાત્ત ધીમાં તળવે તે સકર-

પાશ, અને તેજ બાંધેલા લોટના ગાંડીઆ જડા વણે તે ગગન તથા બીજા ઠોર, માઠ વગેરે તેજ મેંદાના થાય છે. હવે તે સર્વે મોરી સામગ્રીને જે-તારી ખાંડની ચાસણીમાં ગલેફે ત્યારે મીઠી સામગ્રી થાય છે.

ખુંદીના લાડુ.

ચણાના લોટને બજાયાંના લોટ જેવો નરમ બાંધી પછી ચુસા ઉપર તવીમાં પાકેલ ધી હોય તેમાં જેવો મોટો દાણો પાડવો હોય તેવો ઝારો લઇને તે તવીમાં ખુંદી પાડવી, બીજા બાજુએ આગળથી ખાંડની તે ખુંદીથી બમણી ચાસણી કરી રાખી હોય તેમાં પાકેલ ખુંદી ઝરાથી નાખવી જ્યારે તે દાણા ચાસણી પીને પુલે ત્યારે કાઢી લેવા પછી જરા ઠરે એટલે તેના મોઢક વાળવા તે મોતીઆ લાડુ કહેવાય. ખુંદી આખી રહેવા આપે તે આખી ખુંદી ને જરા ખાંડી પછી લાડુ વાળે તે કુટલી ખુંદીના લાડુ કહેવાય છે. તેજ સુજળ સેવિયા લાડુ કરવા તે સેવના લાડુ કહેવાય છે.

મનોહર લાડુ.

ચોખાના ૧ રોર લોટને થીણુ મથી પછી માખણ જેવો નરમ બાગ થાય ત્યારે તેનાં મેંદા અરધોશોર મેળવી ફરી મથીને તેની ખુંદી જડી કરી ઝારોવતી ચુસા ઉપર તાતા પાકા ધીમાં તળીને તેને ચાસણી પાછ જરા ઠરે એટલે સુગંધી મેળવી લાડુ વાળવા તે મનોહર.

જદેબી.

ધઉંતા લોટનેા આથો જળયુક્ત ૩ દિવસ પહેલાં બાંધી પછી તેને માલપુચા જેવો નરમ રેડ કરવો, પછી ચુસા ઉપર તાતા ધીની તવીમાં તે રેડ તેને ને કોઇ નીચે કાણાયુક્ત પાત્ર લઇ તેથી પેલી તવીમાં પડતી ધારવને સુજળારૂપ પાડતી તે જ્યારે પાકી જાય ત્યારે તેને ઝારથી કાઢી પાસે ચામણી તૈયર કરી રાખી હોય હોય તેમાં ખુડતાં રાખવા જ્યારે છતરો ખાંડ પી રહે ત્યારે તે જલેથી.

ખરમંડા.

ધઉંતા મેંદાને મોણવગર જળથી બાંધી તેના છુદા કરી તેને પુરીની પેઠે વણી જે બાજુ તરફ ખાંડ બમરાવી પછી તે વડેલ પુરીની કાર બાંધી લેવી પછી વણી તેને કરી ખાંડ બમરાવી કાર બાંધી પાછી જરા દાખી વાંટીને ધીમાં તેને ધીમે આંચે તરવી તે પુરી ખરમંડા.

અંદરસા.

ચોખાના લોટ અને ખાંડ આગલી રાતે જળયુક્ત કઠણ ફરી બાંધી

રાખવાં વળતે દિવસ તે લોટના નાના લુવા કરી ખસખસમાં ભરેલી ધીમાં તળવાં.

મેચાલી.

બદામ, પીસ્તા તથા સાકરના સમભાગ બૂકામાં ખીસખીસીધાખ અને ચારોલી જરા મેળવી તે સર્વે પુરણુ તૈયાર કરવું ખીજી બાજુ મેંદાને મોણુયુક્ત કરી જરા કાણુ બાંધી તેની પુરી વણવી તેમાં ઉપલું પુરણુ નાખી ઉપર બીજી પુરી નાંખી તેની કાર વાળી ધીમાં તળા ઠારની પેઠે ચાસણી પાવી.

માલપુવા.

ધઉંના લોટમાં ગેળનું પાણી નાખી જલેબી જેવે નરમ લોટ બાંધી પછી તવીમાં પકેટ ધી હોય તેમાં વાટકા ભરીને તળવા નાખવા વખતે પસરાવી દેવું એટલે તે પુરી જેવું જરા જામે કે બીજી બાજુએ એકસીધી ફરવી પકાવીને ઉતારી ખાંડ ભભરાવવી તે માલપુવા.

ઉપરેઠા.

મેંદાને સુત્રફેણીના લેટ જેવે બાંધી તેજ મુજબ તેની રોટલી વણી ઉપર જણાવેલો ચોખનો સાટો તે રોટલી ઉપર ચોપડી પછી વચમાં છેદ પાડી તેજ જગ્યાએથી વીંટી ગેળ પીપોડી જેવું વાળવું પછી આંગળી ઉપર વીંટી તેના લુવા કરી દબાવી પૂરી કરી તળાવી તે પછી ખાંડ ભભરાવી.

ખાખં તથા સાટાં.

સુત્રફેણીના પ્રકારમાં સાટાની રીત તે મુજબ દરશાવી છે તેમજ મોરા સટા તે ખાખંને ચાસણીયુક્ત ગલેફેણ ખાખં તે પણ સાટા કહેવાયછે.

થપડી.

ચણાના લોટના વાનવા તે થપડી કહેવાય છે.

મિરચ ફાસેન મુહારી.

હવેજ મરીયુક્ત જાડી મોટી પુરી કરે તે.

બીજ, ચીરોલીના કાંડુ.

ખરખુખના ચીરોલીના બીજના કાંતરા ઉતારી તેને નહીં જેવા કચરફે ખાંડની ચાસણીમાં મસાલાવું ચુરણુ તથા થોડું ધી મેળવી કરે ત્યારે કાંડુ વાળવા.

પણા.

જે જે પ્રકારના પણા કરવા હોય તે પ્રકારને મીઠાયુક્ત જળમાં

સુગંધી નાંખવી તે પણ કહેવાય છે.

જીરજીરા.

(અ. સામગ્રી પ્રજામાં ચાલે છે.)

સખડી પ્રકારની ક્રિયા.

(સુલા ઉપર જે ચીજ રાંધતાં હુણુ હલદી નાખે તેજ સખડી કહેવાય છે.)
ભાત. (ચાર પ્રકાર.)

પાણીમાં ચોખ્ખા રાંધી ઉપર ધી નાખે ૧ સફેત ભાત, જળમાં ચોખ્ખા રાંધી પાકે ત્યારે દહીં પધરાવે તે ૨ ખાટા ભાત, ખાંડ સાકર કે ગોળના પાણીથી ભાત ચડાવી તેમાં સુગંધી મેળવી તે ૩ મીઠા ભાત, પાણીથી રાંધી ધી પધરાવીને કેસરયુક્ત કરે તે ૪ કેસરી ભાત કહેવાય છે.

દાળ.

તુવરની દાળને ચડાવી પછી તેને ચોસાવી પાણી રહિત દાળના મેંદાને હલાવી હુણુ હલદી નાખે તે કઠણ દાળ અને તેમજ પાણી રહેવા દહાએ તે નરમ દાળ કહેવાય છે (તેવીજ રીતે અડદ મગ વગેરે છોડે કઠોળોની નરમ દાળ થાય છે.

કઠી તિનકુંડા.

દાળના ચોસામણને અથવા છાશને વેસણું હલદીયુક્ત કરી વધારી અને ખૂબ ખદખદાવી ઉતારે તે કઠી તેમજ મગના ચોસામણને વધારે તે તિનકુંડા કહેવાય છે.

છુટી દાળ અથવા કઠોર.

મગ વગેરેની દાળ પથ્થાળા કિતવું ઉતારી પછી વધાર મુકી વધારી પાણીવગર છુટી રાખે તે ધ્રેણ દાળ કહેવાય છે અને દાળને આમ જથી કરેમો દહા છડીને ફાતરું ઉતર્યા પછીની છડીઆર કહેવાય છે. તેમજ કુટડી દાળ, મગ, ચણા વગેરેની થાય છે. વળા વાત, વટાંણા વગેરે ચોખ્ખા થાય ને તે કઠોળમાં ગણાય છે.

ખીર. (ચાર પ્રકારની.)

જળયુક્ત ચોખ્ખા ચડાવી પછી તેમાં દૂધ નાંખી ફરી ચડાવી ખડાં સુગંધી મેળવે તે પહેલો પ્રકાર અને દૂધમાં ઘર્જની સેવ પઠાવી ખાંડ સુગંધી મેળવે તે ખીજો પ્રકાર તથા ઘર્જની થુલી બીમાં શેકી દૂધમાં પઠાવી ખાંડ સુગંધી મેળવે તે ત્રીજો પ્રકાર તથા તેમજ વેસણુની થુલીની ખીરનો ચોથો પ્રકાર ગણાય છે.

ચીલો (પુડલા.)

માલખુવા જેવો નરમ લોટ જળયુક્ત હલાવી લોઢી ઉપર તેનીજ પેડે કરવા તે પુડલા અથવા ચીલા. (મગ, અડદ, ચણા વગેરેના થાયછે.

ભુળના. (ભળ્યા ફુલવડી)

જળમાં ચણાનાં વેસણના પ્રમાણમાં ખારો નાંખી તે જળ યુક્ત વેસણ નરમાસથી ગાંધી તેમાં હીંગ હવેન્દ્ર હલદી મીઠાવી પછી તેમાં કંદ વગેરેનાં સુધારેલ પાંતકાયુક્ત તે વેસણને તેલમાં તળે તે ભળ્યાં અને કંદના કટકા વગર ખાલી લોટેના લુવા તળે તે ફુલવડી વળા તે કરેલા વેસણના રેડને લુણ હલદી વગેરે ધીમાં તળે તે ભળ્યાં અનસખડીમાં ગણાય છે. કંદ તથા શાકમાં, કેળાં અજમો, વધતાક કતાણુ વગેરેના ભળ્યાં થાય છે.

સેવ.

ખાડીઆ ઉપર વણેલી ઘઉંની સેવને મીઠા જળમાં ચડાવી પાણી હિત થાર ત્યારે સુગંધી ધીં મેળવે છે તે મીઠી સેવ અને ચણાના વેસણ-જળયુક્ત મસાલો લુણ ખારો વગેરે મેળવી તેને ઝરાથી તેલમાં તળે છે ત્યારે તે છુટી સેવ થાય તેને કળી કહે છે તેમજ વેસણના જડી સેવ અને ગાંધીઆ થાય છે.

વડી.

અડદના લોટમાં કોળાતું પાણી નાખી તેમાં હિંગ, મરચાં, હવેન્દ્ર, ધાણા, કોઠ અને કોકમ લુણ ગાંખી ભળ્યાના જેવો લોટ કરી તે આથાનાના લુગડા ઉપર નાના નાના લુવા જૂઠા જૂઠા મૂકી સુકવે તે વડી આ રીતે ચણાની પણ થાય છે તે વડી જૂદી તેલમાં તળાય છે અથવા શાક દાળમાં પણ પડે છે.

કચોરી-મગોડી.

ઘઉંના મેંદાની નાની જડી પુરી વણી તેમાં મગની પલાળેલ દાળા તથા તજ લવિંગનો ગરમ આલો નાખીને પુરીની ફરતી દાર વાળીને ધેવ તેલમાં તળે તે કચોરી મગની કરેલી વડી તે તળાય ત્યારે મગોડી કહેવાય છે.

રાયતાં.

જે જાતનું રાયતું કરતું હોય તે જાતના શાકના છુંદાને ચોડવી પછી ખીજ બાથુએ દહીં, રાઈ, મરચાં, લુણ યુક્ત મધી તેમાં પેલો શાક

નો છુંદો નાખી હલાવવું તે રાવતું કહેવાય છે તેવીજ રીતે સેવનું રાવતું કરવું હોય, તો તેને તાતા જગમાં જરા ચઢવા દઇ મથેલા દહીમાં નાખવી, તેમજ ખુંદી વગેરેનું રાવતું પણ તેવીજ રીતે થાય છે. (લુણુ હલદી પછી નાખે તો અનસખડીમાં તે ચીજ ગણાય છે,)

વડાં.—(પુલવડાં, દહીંવડાં, ખટવડાં, ઢોકરાં, ધારડાં, લીલવડાં, વગેરે.)

અડદના લોટને લુણુ જળયુક્ત તથા હવેજ મસાલો નાખી જરા નરમાશથી તે લોટને બાંધી પછી તેજ અથવા ધીમાં નાના લુવા તળે તે પુલવડી, અડદના લોટને મીઠાના પાણીથી બજીઆંના લોટ જેવો નરમ મથી હવેજ હીંગયુક્ત રેડને વાટકા જેવા વાસણમાં કાણું પાડેલું હોય તેમાં બરીને ધી તેલમાં તે રેડને ખાર પાડીને ચુછળા જેવા તળે તે બીજે પ્રકાર અડદ, મગ વા અણાની દાળ પલાળી તેને વાટી મેંદો કરી તેમાં મસાલો હવેજ હીંગ મેળવી તેના લુવા તેજ વા ધીમાં તળે તે વાટીદાળના વડાં કહેવાય છે. તેમજ વાટીદાળનાં મેંદાની ચપડી પુરી કરી તેને વરાળથી પકાવી દહીં, હવેજ, હીંગ, લુણુ નાખી આથો કરી વરાળથી પકાવી ઢોકરાં પણ કરે છે. વળી ખાટાં વડાં, ધારડાં પણ તેજ પ્રકારે કરે છે લીલવડાંની સામગ્રી મગમાં થાય છે.

શાક બાજી. (કંદબડય વગેરે.)

શાકબાજીમાં, ભીંડ, કારેલાં, તુરીયાં, વઘતાક, (તે અનકુટ પછી) વગેરે જે જે સામગ્રી શાકની કરવી હોય તેનો તેલમાં હીંગ, રાઇ, મેથીનો વધાર મુકી વધારે અને ચુલા ઉપર લુણુ હલદી પછે પડે તે સામગ્રી અનસખડીમાં ગણાય છે તેવીજ રીતે બાજીમાં તાંદળિયાની મેથીની સર્વે શાકયુક્ત કરવી તથા તેને માટે પણ ઉપર મુજબ સમજવું હવે કંદમાં સુરણુ ખટાકા, રતાળુ, સકરકંદ વગેરેને ધીમાં હીંગ સર્ધ મેથી યુક્ત વધાર મુકી વધારી નીચે ઉતારી લુણુ નાખવું તે અનસખડી કહેવાય અને તેજ સામગ્રી તેલથી વધારી લુણુ નાખે તે સખડીમાં ગણાય. વળે વઘતાક (રીંગણા) નો ઝોળો તે બડયા કહેવાય છે.

કાચરી-પાપડ.

કાચરીના પ્રકારમાં ગુવાર, ભીંડ, ચીંબડા, વઘતાક, મેથી વગેરે જે શાક સામગ્રી શુદ્ધતાથી શુદ્ધ કરેલી લુણુ રહિત સુકવી રાખી હોય તેને તે લમાં તળી લુણુ ભરવાનું તે સખડી અને ધીના પ્રકારે કરે તે અનસખડી કહેવાય. હવે અડદના લોટને શુદ્ધતાથી લુણુ તથા ખાસના જળથી અ.

થવા કેળના પાણીથી મરી મસાલા યુક્ત કઠણુ બાંધી પછી તેના નાના લુગા વણી તડકે સુકવે પછી ધી વા તેલમાં તળવા તે પાપડ કહેવાય છે.

પુરવણી.

મધ્યમચક્ર.

મોટા ગુંજ તે મધ્યચક્ર પરંતુ જરા ગોળ કરી ચિત્ર વધુ પાડવાં તેને અંનસખીમાં ગણવામાં આવ્યા છે. (ગુંજ પણ અંનસખીમાં.)

લાપસી-બુંજ.

ધઉંનો ડારો લોટને જડો જરડી તેની કણીકને તેલનું સારી રીતે મોંણુ આપી પછી ખદખદના ગોળના પાણીમાં ચડાવી ઉપર ધી નાખે તે થુલી, કંસાર અને શેકીને કરે તે લાપસી વળી આ રીતે બાટ પણ થાય છે હવે જે ચોખાની કણકા જેવા જરડીને અથવા (બારીક લોટના મેંદાને) છુટ ધીમાં શેકી ખાંડનું ખદખદનું પાણી તેથી બમાણું પાછ કસર, સુગંધી મસાલો, બદામ પીરતા ખસખસ વગેરે નાખે તે બુંજ કહેવાય છે આમ કોઇ ધઉંની પણ કરે છે.

સંધાના.

આદુ, લીંબુ કેરી, કરમણ, ખારેક, ગરમર, ગુંદા વગેરે શાક ફળના આથણાને સંધાના કહે છે. જે સામગ્રીનો સંધાનામાં ઉપયોગ કરવો હોય તેને શુદ્ધ કરીને પછી લુણ, હીંગ, મરચું, હલદર, તેલ, રાષ, મેથી વગેરે જે મેળવવું ઘટે તે મેળવીને કોઇ ન અડે એવી જમ્યાએ સુકયાં, હોય તો તે દુધધરમાં ગણાઇ શકે છે.

 પાકવિધિ—ટુંક સાર સંગ્રહ પ્રકાર પુરો થયા પછી હવે સેવા પ્રકારનું વિવેચન ચલાવતાં પ્રથમ સેવામાં દાખલ થતી વખતે શરીર શુદ્ધતા (દેહશુદ્ધિ) ની આવશ્ય છે. માટે વૈશ્વે 'પાછત્રી રાત્રે વહેલા ઉઠી મલમુતનો ત્યાગ કરી અશૌચ સ્નાન કરવા માટે દરેક દિવસની આગલી રાત્રે સેવાના વખતમાં અપ્રશમાં જળની કુંડી ભરી રાખીને તેનું નાળયું બંધ કરી રાખવું હવે તે ઢાંકણને ખુલીઆ અથવા કંતાનથી ઉઘાડી અપ્રશવાળો શુદ્ધતાથી નહાય તો અપ્રશ વખતે સેવા પ્રકારમાં તે વૈશ્વ કામ આવે છે.

સેવા કરનારને મુસાફરીમાં અપ્રશ કરવાની રીત.

વૈશ્વેને સવારે ઉઠી પ્રભુનું ધ્યાન કરી મલમુતનો ત્યાગ કરવા

જલપાત્ર લે માથે વસ્ત્ર વીટી જતું પાણી લે પછે ચારવખત એક હાથ માટીથી ઘોષ છવખત બે હાથ માટીથી ઘોષ ઘસી પછે પગ માટીથી ઘોવા પછે આગલી રાત્રે અપ્રશવખતે જલની ઢાંકેલ કુંડી ભરી રાખી હોય તેની ભુંગળીનો ડાટો કંતાનથી કાઢી અપ્રશવાળો શુદ્ધતાથી નાવાટાણે કાન, કાંખ, ડોણિ, કેશ કરી વસ્ત્ર (પીઠ) ને વાંસો તથા પગ ઉપર લખ્યા કયાંય કોરા ન રહે તેમ નાખ પેલાથી દાતણ ન કર્યું હોય તો સોળ કોગળા કરી હાથ ખાસા કરી દાતણ ઘોષ દાતણ કરવું ફરી આઠ કોગળા કરી હાથ ઘોષ મુખ ઘોષ પાછા સ્નાન કરી ફરી ૧૬ કોગળા કરી મુખ ઘોષ અંગુથાથી ડીઝ કોરું કરી પછે વસ્ત્ર નીચેવીને અપ્રશ સુકવવાની જગ્યામાં સુકવી દેવું ને ચરણામૃત લઈ હાથ ખાસા કરી આગલા દિવસનું સુકવેલું અપ્રશનું વસ્ત્ર પેરવું પછી તિલક કરી ખાસેજલે હાથ ઘોષ પછી ખાસા અપ્રશમાં કામકાજ, પ્રભુની સેવા, પ્રભુસ્પર્શ, રસોઇ વીગેરે ખુશીથી કર્યા કરે પણ સખડી લીધે જલસ્પર્શ થૈ જ્યારે પછે રસોઇ તથા પ્રભુને સ્પર્શ થાય નહીં અને પોતનુ ઉડાવ્યાથી ખાસાજલ અપ્રશ પણ જ્યારે કેવલ સેવકી રહેછે ને વાશી વસ્ત્રાદિ મુખીયાળથી અલગાં એટલે પેરીને ઉતારેલાને સ્પર્શ કરે તો સેવકી પણ રેતી નથી તેમ જલથી કરી પાણી લઈ છ કોગળા કરી હાથ ખાસા કરે, તોપણ રસોઇ તથા પીતળના વાસણ તથા પ્રભુનો સ્પર્શ થાય નહીં. કેવલ ખાસા સેવકિના જલ તથા ત્રાંમાના પાવાદિના વાસણ તથા ચાંદીના વાસણ તથા પ્રસાદને સ્પર્શ કરી શકાયછે.

ઉપર લખ્યા તિલકમુદ્રા છાપાના સ્થાન તથા આકાર વૈશ્વવોએ રીતે રીતે કરવા તેનો પ્રકાર.

પહેલાં લલાટે ઉર્ધ્વપુંડલ ચરણાકૃતીવાળું, હૃદયમાં કમલપત્ર જેવું, બે બાહુમાં વાંસના પત્ર જેવું, બે કાનના મૂલમાં લાકડી જેવું, બે પડખે તુલશીપત્ર જેવું, વાંસામાં દીવા જેવી આકૃતીવાળું, તાળવે મીઠા જેવું, નાભીએ ગોત્ર, કાંધે પીપળાના પાન સમાન એ રીતે ૧૨ તિલકને નમમુદ્રા તિલકમાં તથા કંઠ હૃદયમાં ધારણ કરવી ને શંખચક્રાદિક બાહુએ ધરાય ને મુદ્રા સરવે ગોપીચંદન અથવા ગંગાયમુનાની મૃતીકાથી કરાયછે ને મુસાફરીમાં અપ્રશ કરવાનો પ્રકાર બાકી રહ્યો તેની વીગત કે ડોલચી ભરી હાથ ખાસા કરી ઉપરલખ્યા પ્રમાણે દાતણ કોગળા કરી હાથ ઘોષ ફરીથી ડોલચી ભરી સરખી મુકી ખરચુ જૈઆવી ઉપર પ્રમાણે કાણીથી ડોલચીને

ઉપાડીને માટીથી ઉપર પ્રમાણે હાથપગ ઘોઈ ડોલચીથી ઉપર પ્રમાણે નાખ અપ્રશના વસ્ત્રાદિને ગુણીયામાં વીટેલાને કાઢી પહેરે તો ખાસા તથા સેવકિના પાત્રને ડોલચી ન અડે તે રીતે ઉપરથી રેડે તો આવશ્યકમાં થાયછે. આગલ અંથમાં સૂતકનિર્ણય, દ્રવ્યશુદ્ધિ, નામસ્મરણ, સામગ્રીવિધિ તથા અ-હણુવિધિ તિલક ચરણામૃતથી શુદ્ધિ સામગ્રીપ્રસાદી ખાસા સેવકિ સખડી તથા અનસખડી તેમાં પણ બ્રહ્મસંબંધ કર્યા પછે સેવા કરવા યોગ્ય થાયછે.

આ ઉપર લખ્યા આઠ પ્રકારને જાણ્યા પછી સેવા કરવા યોગ્ય થાયછે તોપણ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે અપ્રશયી થાયછે.

અથ સેવાવિધિ.

(અંથમાં આગલ જે પ્રકાર જણાવ્યા છે તે સેવાવિધિને ઉપયોગી છે કારણ તે કાંઈ શુદ્ધતાથી જાણ્યા વગર સેવાપ્રકારમાં દાખલ થવાનું નથી.)

અથ પ્રાતઃકાળેથી મંગલાપર્યંતની ભાવના.

પ્રથમ પ્રાતઃકાળમાં પ્રભુ પોઢ્યા હોય તે નિજમદિર પાસે આગળ જણાવ્યા મુજબ દશેદ્રિ સ્વચ્છ વસ્ત્ર શુદ્ધતાથી અપ્રશના જળે બદારથી નહાઈ શરીર મુખ લુછી અંદર નહાઈ શરીર સાફ કરી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી દિનદયાસના દાર પાસે દંડવત કરી દાર ઉઘાડી અંદર જઈ શય્યા પાસે દિનભાવ અને સ્નેહપૂર્વક દ્વિકર જોડી.

“ જય જય !!! શ્રી મહારાજાધિરાજ શ્રી ગોરધનધર-
ન, ધીર કૃષાનિધી વિશ્વ મંગલ, વિશ્વપાવન, રાજીવલોચન,
અશરણશરણ, શર્ણગતમક્તવત્સલ વ્રજફંજર, અપીતયાહીજાત
મહાપ્રભો !!! જય જય જય !!! ”

એમ કહી સ્તુતી કરી પછી શંખાનાદ કરી ત્રણ વખત ધંટાનાદ કરવો, અને તે સાથે વળી મંગલાભોગની સામગ્રી પણ તૈયાર કરવી અને ઉષ્ણકાળ હોય તો સ્વચ્છ, શિતળ નિર અને સુવાસિત મુગંધ વગેરેની તળવીજ રાખવી. હવે પ્રભુને જગાડવા વખતે શ્રીમુખારવીંદ ઉપરથી વસ્ત્ર ઉતારી નાનું આત્મસખવસ્ત્ર ઓઢાડી સિંહાસન ઉપર પધરાવી તથા શ્રીસ્ના-મીનીજી હોય તો વામરૂપ હોય તો આત્મમુખ ઓઢાડી સિંહાસન ઉપર પ-ધરાવી આત્મમુખ યુગલજોડી તે યુક્ત ઓઢાડી નમસ્કાર કરી દર્પણ [આ-રશી] દર્શાવવી. ઉષ્ણકાળમાં માત્ર એક પરદની રાખવી પછી આગળથી જે

મંગળ ભોગ સાજી રાખ્યો હોય તે ચરણચોકી પધરાવી તે ઉપર ભોગ સ
મરપી, શીતળ સ્વચ્છ જળની ઝારી ભરી, ટેરો દઈ બહાર આવીને શય્યા
મંદીરમાં શ્રી દાકોરજીની સખ સુખરૂપ કરી બહારીથી ઝટકી સાફસુફ કરો
પોતાના કરીને શય્યા ઝટકી ફરી બિછાવી પછી ચરણવસ્ત્ર ધરીને એક અ
થવા બે ઘટિકા વખતમાં પોતાથી બને તે સ્નેહ પુર્વક નિત્ય નિયમમાં શ
ખ ચઢાદી તિલકમુદ્રા કરી મુખ પાક કરવા જમના મંત્રોત્તો ઉચ્ચાર કરવો
શેષ રહે તે શૃંગાર વખતે મુખ પાક કરવા. એટલામાં ભોગ દોઢ ઘટિકા
વખત વીત્યો કે તરત મંગલ ભોગ સરાવી, મુખવસ્ત્ર પોંછી બીડાં ધરવાં
અને આચમન કરાવેલી ઝારીનું જળ બદલાવી સ્વચ્છ તાગું જળ ભરવું
અને ભોગ ધરેલ સ્થળે બને બાળુના તકિબા પંખાળી જળયુક્ત હાથ
ફેરવી હાથ ઘોઘ ફરી તે જગ્યા કોરી સાફ થએ વસ્ત્ર બિછાવી ચોપટબાજી
સોગદાં પાસાયુક્ત રમત માંડીને ધરવી ત્યારે દર્શન ખુલ્યાબાદ મંગલાઆ-
રતી કરી હાથ ઘોઘ ટેરો આવે.

અથ અભ્યંગ તથા શૃંગારની ભાવના.

(મંગળાઆરતીનો ટેરો આવ્યા પછીથી.)

પ્રથમ અભ્યંગ—મંગળાઆરતીમાં ટેરો આવ્યાપછી હાથ ઘોઘ
શૃંગાર ચોકી ઝટકી ફરી બિછાવવી અને બીજી બાળુએ ચોકી ઉપર
શૃંગારવસ્ત્ર તૈયાર કરી પછી ઋતુ પ્રમાણે તાતા જળમાં શિતળ જળ મિ-
લાવી રાખેલ ઝારીવડે ત્રાંસમાં બાજેઠ ઉપર સ્વેત ચોવડું વસ્ત્ર બિછાવી
તે ચોકી ઉપર શ્રી પ્રભુને પધરાવી કોમળતાથી સ્નાન કરાવવું તેમાં જો
શિતકાળ હોય તો ચોકી પાસે અંગીદી તૈયાર રાખવી અને પ્રથમ રાત્રિ
સમયના શ્રી પ્રભુએ ધરણ કરેલાં આભુપણુ હોય તે ઉતારીને વસ્ત્રવડે
તિલક તથા કંજળ પોંછી હસ્તવડે કોમળતાથી ડુલેલ ઉવટનું કરી પછી
સ્નાન કરાવવું, ત્યારપછી તરત સ્વચ્છ અને કોમળ વસ્ત્રે શ્રીઅંગ પોંછી
વસ્ત્ર ઓઢાડી શ્રી દાકોરજીને શૃંગારચોકી ઉપર પધરાવવા પછી સ્વામીનિજને
તેવીજ રીતે સ્નાન કરાવી શ્રી પ્રભુને વામાંગે પધરાવવાં.

હે સુર વાંચકો ! શિતકાળમાં શ્રી પ્રભુને નિત્ય અભ્યંગ કરવાની
કંઈ જરૂર નથી પરંતુ શનિવાર અને ઓચ્છવને દિવસે અભ્યંગ કરવાની
અવશ્ય છે. બાકી વખતે ફક્ત ડુલેલ અને જળયુક્ત હાથ કોમળતાથી
શ્રીઅંગે ચોળી સ્વચ્છ અને કોમળ વસ્ત્રે પાછું પોંછી લેવું અને ઉબ્જકાળ

હોય તો ઉપર જણાવ્યા મુજબ નિત્ય ઉવટનો સ્નાન કરાવી વળી ફરી ઉવટનો કરી તાતા જળમાં ઠંડું પાણી મિશ્રીત કરી સ્નાન કરાવી ચરણ-રવિંદ્રમાં પ્રથમ ચંદન સમર્પિએ. (શિત કાલમાં ઉવટનો તાતો કરી સમર્પય છે.) વળી ઉજ્જ્વલાળમાં આંખળાનું અભ્યંગ પણુ થાય છે તેમાં આંખળાનું ચુરણ અને કુલેલ ચોપડવું. પરંતુ પછી અથવા દ્વાદશીને દિવસે જો શનિવાર હોય તો તેલ સમર્પવું. એમ રજ્યા પ્રમાણે અભ્યંગ સ્નાન, ઉપર જણાવ્યા પછી શ્રી આંગ કોમળ વસ્ત્રે પોંછીને સ્વચ્છવસ્ત્ર શ્રી પ્રભુને ઓઢાડી શૃંગાર ચોટી ઉપર પધરાવ્યા પછી હવે શૃંગાર કરવાનો પ્રકાર જણાવું.

શૃંગાર—પ્રથમ બિરાજેલ સ્વરૂપમાં શ્રી મોહનમુર્તિ મોટી હોયતો તનીઆ સુથન તથા ચરણે નેપુર ધરાવવાં અને વાઘો, પાંચ પટ્ટકા અને શ્રીઆંગે અલંકાર સર્વે ધરાવવા પણુ જો સ્વરૂપ બાળગોપાળ હોયતો પ્રથમ સ્યામ વસ્ત્રનો પટ્ટકો મસ્તકે ધરાવી તે ઉપર પાંચ તથા તિલક અલંકારવળી અને ચરણે નેપુર ધરાવવાં, તેમાં જો શિતકાલ હોય તો રૂએલ કોમલ વાદા ઉપર રેશમી વાદા ધરાવવા. અને ઉજ્જ્વલાળ હોય તો રંગીત અથવા શ્વેત કોરા વાદા ધરાવવા. વળી સખ્ત ઉજ્જ્વલાળ હોય તો પિછોડાજ માત્ર ધરાવવા.

આભુષણ—આભુષણમાં ઘણું કરી વિશેષતામાં મોતીના આભુષણ ધરાવવાં. તેમાં શ્રીઆંગે વાઘો પહેરાવી તે ઉપર કટિમેખલા, શ્રીહસ્તે પોંચી, કાંઠાં, કંકણ, મુદ્રિકા અને શ્રીકંઠે મુક્તાદળ મણીયુક્તહારમાળા ધરાવવી. એમ જ આભુષણ હોય તે ધરાવી પછી શ્રીનેત્રે અન્નન આંજીને વામગાલે કાન્નલ બિંદુ કરી ત્યારપછી કસ્તુરીનું તિલક કરવું અને કુંડલ નકવેશર તથા કર્ણકુલ ધરાવવાં તેમજ યુગલ ગાલે કસ્તુરીના કમલપત્ર કરવાં અને પછી ચારો ચંદ્રિકા જમણી દિશાએ ઢળકતી ધરવી.

શૃંગાર પુરો થયા બાદ શ્રી હસ્તે વેણુંવેત્ર ધરાવી પ્રભુને સિંહાસન ઉપર પધરાવી પછી વેણું વેત્ર ગાદી આગળ દક્ષિણ બાજે રાખી તુલસી, ચંદન ચરણમાં સમર્પિએ. વળી તુલસી પણુ અરધિ ઘટિકા પછી પાંચી પધરાવી. લેવી પછી શૃંગાર ભોગમાં મેવા, મિશ્રી, બાસુંદી વગેરે ધરાય છે. વળી શૃંગાર ધરવામાં સમયાનુસાર સાવચેતી રાખવી જેમકે શિતકાળમાં કટોરીની (તારાટપકીયુક્ત) ટોપી અથવા કુલહી અને કોઈ સમય ઓછવમાંકે ઓઢાશી વા પુનમ હોય તો પ્રભુને મુકુટ અથવા તે સ્થળે ઘેરાચંદ્રિકા ધરેછે બાકી ઓત્સવની રીત મુજબ સમજવું.

ચોમાસામાં ઘણું કરી પાધ ધરાયછે અને ઉબ્જકાળમાં બાળકસ્વરૂપ ને ટેપી અને સમર્થસ્વરૂપને પાગ ધરાય છે પછી શ્રી સ્વામિનિહીને શૃંગાર ધરવામાં સાડી, ચોલી પહેરાવી અંગે કુમકાં બે બાંધી, કટિમેખલા, પોંચી, કંકણ તથા કંઠસરો, હારમાળા, નકવેસર, કરણકુલ અને મસ્તકે શ્યામ વસ્ત્રનો દુક રાખી સેંચો પુરવો, પછી તિલક કરી શિષ્યકુલ ધરી, નેત્રે અંજન આંછ, ગાંધે કસ્તુરીના ચિર્ણ ત્રાજવારૂપે કરી શ્રી ઠાકોરજીને વામભાગે પધરાવીએ જો શિતકાળ હોય તો ચાદર ઓઢાડવી એમ શૃંગાર સર્વે ધરાયા બાદ ભોગ ધરો પછી દીનાનાથના દર્શનની ઝાંખી વાસ્તે ટેરો ખુલે.

અથ ગોપીવલ્લભ તથા ગ્વાલભોગની ભાવના.

(શૃંગારના ટેરા પછીથી).

હવે શૃંગારના દરશનનો ટેરો આવ્યા પછી ભરી ભરી ગોપીવલ્લભ ભોગ ધરવો. તેમાં પુરો ધી, સાકરતું ખુરં તથા શાક સંધાણા ધરવાં, ઉબ્જકાળ હોય તો નેત્ર વીંચી પંખો કરવો અને શિતકાળ હોય તો પાસે અંગીઠી તૈયાર રાખવી, પછી ટેરો દધ બહાર દોઢ ધડકા થાય ત્યારે ભોગ સરાવી આચમન મુખવસ્ત્ર કરી ખીડી ધરવી બને, તો આ સ્થળે ચોક્કી ઉપર ઘૈયાં એક એક તખકડી ઉપર એક એક અથવા કઢેલું દૂધ ધરવું. બળી સમર્થ પ્રમાણે બાળભોગ ધરાયછે તેમાં કઢેલું દૂધ શેર ૫ તેને થંડુ કરો મથનીમાં ભરી ખુરં તથા સુગંધી મેળવી સિંહાસન પાસે ધરવું. વિશેષતામાં નવિન સામગ્રી દૂધ ધરવામાં ગ્વાલના ડબરામાં પણ ધરાયછે. એ પ્રમાણે ભોગ સમર્પિ ઉપર જણાવ્યા મુજબ કરવું તેમાં ધરેલ ભોગસ્થળે પોતાનું કર્યા પછી ચોપડની રમત માંડવી અને ખીલોના (રમકડાં) તખકડી અને પલના ભોગમાં મીઠાઈની કટોરી ધરવી. પછી દર્શન ખુલે દર્શન થાય ત્યારે અંદર રાજભોગ સાજવાની તૈયારી કરવી.

અથ રાજભોગની ભાવના.

(ગ્વાલ દર્શન પછીથી.)

રાજભોગની સામગ્રી શુદ્ધ હોય ત્યારે ચોપાટની રમત તથા ખિલોના ઉઢાવી પછી જરા ભોગ ધરવાની ચોક્કીતણે પેતાનું કરી તે ઉપર ચોક્કી માંડી તે ચોક્કી માથે ભોગ ધરી ધ્રુપદીપયુક્ત ભોગ ધરવો સામગ્રી

રોટી, ખીર તથા સેવ તે શ્રી પ્રભુની વામદીશાએ ધરવી અને ભાતનો થાળ વચમાં તથા તે ઉપર ગરમ કરેલા ધીનો કટોરો ચમચાયુક્ત ધરવો, વળી દાળ શાક, કઢી વગેરે સખડી ભાગ જમણી તરફ રાખી લુણુ ધરવું અને મીઠાઈ તથા રોટીનો થાળ મધ્યમાં રાખવો, તેમજ અનસખડીના પદાર્થો તથા દુધધર જેમકે ગોરસ, દુધ, શીખંડ તથા સંધાણું વગેરે સામગ્રી ખીણ ચોકી ઉપર સખડીના ભાગથી જરા છોટે ધરવાં એમ સર્વે સામગ્રી શ્રી દાકોરજી સન્મુખ ધરવી તથા શીતળ સ્વચ્છ જળ ઝારીએ ભરી તૈયાર રાખવું (સામર્થ્ય પ્રમાણે કંઈ પકવાન અવસ્ય ધરવાં પછી તુલસીદળ જમણા હાથમાં રાખી પ્રભુને ભોજ સમર્પયામી કરવા નીચે જણાવેલા શ્લોક એ હાથ નેડીને સ્નેહ પુર્વક બોલવા.

॥ શ્લોક. ॥

યશોદાયાસ્તન્યેસ્તદ્દનુવનાતે ॥ બ્રજગવાંવિહારેદધ્યંનોદ્વિજયુવતો

દત્તંત્રિગુણેઃ—

પ્રયામિત્રાણાસેઢાથૂ કવરમુષ્ઠ્યૈઃમુરહરેયથાપ્રીતિસ્તાપ્રકઠ્યસુને

વેદ્ય નીચયેઃ ॥ ૧ ॥

વિદુરસ્યગૃહે પ્રીયા યથા ભુજનિજેચ્છયા ॥

તથૈવદહનૈવેદ્યનિમયિનાથં કૃપાકુરુ. ॥ ૨ ॥

બ્રહ્માઐર્યહરિત્વડ્ચુ ખીરુપવેશોલક્ષ્મ્યાસિજઃ ॥

જદ્રલયકરવાદરંવિજ્યમાનં નરમક્રીડાપ્રસીદતઃ ॥ ૩ ॥

મુલ્લો ભાજયંપંક્તિ ભોક્ષ્યંભાંડપાત્રે કનકઘાઢિતે સંદુશં શ્રીરમેશ ॥

નાથકિષ્ટકયુક્તોત્રભોજનંકુરુમાધવ વિદુષામૃતનૈવેદ્યંસ્વર્ણપાત્રે

સમર્પિતં ॥૪॥

(આ વખતે વળી ખીણે શ્લોક બોલી ધંટા નાદ કરવો)

અસ્મદીયપદાર્થીનાં ભોગકાર્યં ત્વયૈવાહિ ॥

અન્યથામાર્ગમર્યાદા ન લક્ષ્યં ભોજલોચનં. ॥ ૧ ॥

ઇક્ષુતરોગશંસ્ટ વદહનં ॥ સુતસમંતરસ્માકં ॥

સ્વાંગીકૃતીનકજલદેશિશિરયગોપીજનપ્રાણ. ॥ ૨ ॥

આ શ્લોક ભર્યા પછી હાથમાંથી તુલસી દળ હોય તે ધરેલી સામગ્રી સર્વેમાં પધરાવી પછી ટેરો દઇ બહાર આવવું, પરંતુ જો ઉષ્ણ હોય તો નેત્ર બંધ કરી વાળાનો પંખો કરવો એમ દોઢ ઘટિકા વખત વિત્યા બાદ મંદિરમાં જઇ વળી નમસ્કાર વખતે ત્રીજો શ્લોક બોલવો.

યથાત્વં ગોપિકાદીનાં નિજાનંદ પ્રયચ્છતિ ॥

તથૈવં તત્વાશિષ્ટાનાં મુક્તેભ્યો ચચ્છપુષ્કલં. ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માદ્યાસનકાદ્યાથ નારદાદ્યામહત્તમં ॥

હરિર્મુક્તાવાશિષ્ટાશ્ચં સર્વ ગ્રંથંતુ વૈષ્ણવાઃ ॥ ૨ ॥

ઉપરનો શ્લોક ભણીરહ્યા બાદ નમસ્કાર કરી ભોગ સરાવી, આચ-મન સુખવચ્ચ કરી બીડી સર્વે તબક્કામાં સમર્પિએ ફક્ત એક દ્વીગુણુપાન તથા અમણી કાથાયુક્ત ચુરો કરેલી શોખારી અને સુમધીયુક્ત બીડું સ્વ હસ્તે આરોગાવિએ. અને ભોગ ધર્મા વખતેની ઝારી પખાળી ફરી સુંદર જળથી ભરી તે પછી બીડાં ૨ સિંહાસન ઉપર ધરવાં, ત્યારપછી બીડાં તથા બીજી પ્રસાદી લઇને સિંહાસનનો આગલો ખંડ ફરી બિછાવવો તેમાં દરેક ખંડમાં બે બે ગાદી બિછાવવી વળી બીથોના, ગેંદુક વગેરે તૈયાર કરી ધરવાં, પછી શ્રી હાકોરજીને સિંહાસન ઉપર પધરાવી દર્શન ખુલે. પશુ જો ઉષ્ણકાળ હોય તો ચંદનાદિક સર્વે રીતી પ્રમાણે થાય અને શિતકાળ હોય તો ફલચુલ, અગીડી વગેરે સાજ સજવો. પછી વેણુંવેત્ર ધરી દર્પણ દરશાવી કુલની માળા ધરાવી, આરતી ઉતારી, સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી પછી ચરણસ્પર્શ કરી, પ્રસાદીહસ્ત ધોઇને ફરી પછી વેણુંવેત્ર ગાદી ઉપર ધરવું અને શૃંગોદકથી નિરાનન કરવું તથા કુલની માળા વામભાગનાં તકીઆ ઉપર ધરાવી પછી પેંડો બિછાવવો તેમાં બે પ્રકાર છે. જો ઉષ્ણકાળ હોય તો પેંડો અચ્છો કેવળ વચ્ચેનો બિછાવવો અને શિતકાળ હોય તો રૂનો બિછાવવો તે ઉપર સમૈ બિછાવી. ગાદી એક શય્યા પાસે ધરવી નથા એક ગાદી સિંહાસનની માંડવી. પછી જળ બદલાયેલી ઝારી શય્યાને વામભાગે રાખવી તથા બે બીડાં ધરવાં અને પુષ્પ, હાર, માળા શય્યાને પાસે ટાંગવી. ઉષ્ણકાળ હોય તો ચંદનની કટોરી તથા અત્તર ધરી શય્યા પાસે રાખવું, (રાત્રે ધરવું નહીં) પછી શ્રી હાકોરજીને ઘણાજ સ્નેહપૂર્વક નમસ્કાર કરી હાર મંગળરૂપ કરી બાહાર આવવું. ત્યારે સરાવેલ ભોગમાંથી ગોપ્રાસ કાઢી વૈષ્ણવને પ્રસાદ લેવરાવવા અને પોતે ઠામ

વાસણુ વગેરે સાફ કરી અપ્રશના જળની તૈયારી તથા ફરી ઉધાપન વખતે નાહાયા અપ્રશયુક્ત જળની કુંડી ભરી રાખવી અને પછી બહાર આવી પોતાના કરી પ્રસાદ લેવા ખેસવું, ત્યાર પછી નવરાશના વખતમાં આગળ પાછળ ઓત્સવ આવનાર છે તેના કાર્યની ગણતરી રાખવી જેમકે શ્રી પ્રભુના જન્મોત્સવ અથવા શ્રીગુસાંધજીના આગસ્વરૂપના જન્મોત્સવ વગેરે ભગવદ્વાર્તાના અંગમાં જણાવેલા છે તે તથા સોપાનકારની રીત મુજબ સર્વે સામગ્રી વસ્ત્ર તથા આભુષણની બનતી તબવીજે કાર્ય સિદ્ધ કરવું પછી પોતાના ધરવ્યવહારના કાર્યોમાં ગુંથાવું. વળી દરેક કાર્ય કરવામાં શ્રી ભગવદ્વાર્તાના દ્રોહી નથવા માટે મુહૂર્ત, પ્રશ્નોત્તરી વગેરે જોતીયની જરૂર જણાય તો “ શ્રી ગોકુલનાથજીના વચનામૃત ” શ્રી ભગવદ્વાર્તાના અંગમાં છે તે ઉપર સોપારી મુકી પ્રશ્નનું ચિંતન કરી સ્વકાર્ય સિદ્ધ કરવું.

અથ ઉધાપનની ભાવના.

(રાજભોગનો ટેરો આવ્યા પછી.)

ઉધાપનવિધિ રાજભોગના વખત પછી શુદ્ધવહાવારમાં તથા દરેક વખતે અષ્ટાક્ષર મુખ પાઠ કરતા આવતા ઉત્સવોનું ચિંતન તે મુજબ સામગ્રી તૈયાર કરવી, ઉપાંત અવકાશ હોય તો ભગવત તથા યત્નમાર્ગિય અંથનો આશ્રય કરવો એમ કાર્ય કરતાં જ્યારે દિવસના ત્રણભાગ વ્યતિત થઈ ચોથો પહોર શરૂઆત કરે તે વખતે આગળ જણાવ્યા મુજબ અપ્ર. શમાં શુદ્ધ થઈ ૩ વખત ઘંટાનદકરી મંદિરમાં જઈ નમસ્કાર કરવો. પછી પેંડાની ગાદી વડી કરી, શય્યાની ઝારી ફરી સ્વચ્છ જળથી ભરવી અને પુષ્પમાળા, ચંદનની કટોરી તથા ચોપાટની ચોકી તે સિંહાસન પાસે ધરવાં તેમજ સિંહાસન પાસેની ઝારી પણ સ્વચ્છ જળની ભરી ફરી પ્રસાદી બીડાં કાઢીને બીજા બીડાં ધરી, ખિન્નોના ખિછાવીને પછી મારા દીનાનાથના દર્શન ખુલે.

અથ ભોગની ભાવના.

(ઉધાપન પછીથી.)

ઉધાપનના દર્શન વખત પુરો થએ ટેરો આવ્યા પછી ભોગ સમર્પિએ તેમાં પકવાન મેવા, મિઠાઈ, ખુરો અથવા ફળ ફળાદિ મીઠાં વગેરે ધરી, સમય મુજબ આચમન મુખવસ્ત્ર કરીને પછી બીડાં ધરવાં. પછી ટેરો દબને એક ઘટિકાત્રગી વખતમાં શય્યા ઝાટકીને ફરી ખિછાવવીને પછી

વખત વિત્યાબાદ ભોગ સરાવી શ્રી ઠાકોરજીને સિંહાસન ઉપર પધરાવી, ઝારી ખીડાં બદલાયાં પછી મારા પ્રભુની ઝાખી થાય, (ઉષ્ણકાળ હોય તો સ્વહસ્તે પંખા કરવા) સારપછી ખિલોના અને ખંડપાટ વગ કરી પાછો ટેરો આવે.

અથ સંધ્યાસમયની ભાવના.

(ભોગ પછીથી.)

ભોગના દર્શનનો ટેરો આવ્યા પછી કંઈ યથાશક્તિ સામગ્રી ધરવામાં મેલામિત્રી ધરી એક ઘટિકા પછી ભોગ સરાવી મુખવચ્ચ કરી ઝારી બદલાવીને ખીડાં ધર્યાં પછી દર્શન ખુલે ત્યારે વેણુંવેત્ર ધરી, સંધ્યા આરતી કરી, હાથ ધોયા પછી વેણુંવેત્ર વગ કરી ગાલીઉપર ધરે કે તરત ટેરો આવે.

અથ સેનભોગની ભાવના.

(સંધ્યાસમય પછીથી)

સંધ્યાર્તિનો ટેરો આવ્યા પછી શ્રી ઠાકોરજીને શૃંગારચોકી ઉપર પધરાવીને શૃંગાર વડ કરવા, તેમાં ને શીતકાળ હોય તો વાઘો ટોપી રાખવાં પરંતુ પોઢણુ વખતે કાઢી લેવાં, વળી પાઘ તિલક, કંઠસરી, હલકી પોંચી, નેપુર, નાનાકરણકુલ, નકવેસર અને નાના બાળુગંધ એટલા આભુષણયુક્ત રાખવા અને શ્રી સ્વામીજીની સાડી પહેરેલ રહેવા આપવી ફક્ત કદિમેખલા ઉતારવી. ખીજ સરૂમ આભુષણ જેવાં કે કંઠસરી, નકવેસર વગેરે પેચી રહેછે. એ પ્રમાણે શૃંગાર વડ કરી, ચરણ ચોકી ઉપર પધરાવી સેનભોગ ધરવા, તેમાં ખાત, દાળ, શાક, કઢી તથા ધી કદાચ સખડી ન બનેતો અનસખડી અથવા દૂધધરમાંથી દૂધ સમર્પાએ, પછી ઝારી બદલાવી હવે શીતકાળ હોય તો નેત્ર વીંચી પંખો કરવો, પછી અરધા કલાક દૂધની કટોરી આચમન મુખવચ્ચ કરી ખીડાં ધરવાં અને ઝારીતું જળ બદલાવતું પછી શયનસમય ત્રિપારીમાં શીતકાળ હોય તો અંદર અંગીડી મુકવી અને ઉષ્ણકાળ હોયતો જલ છંટકાવ કરી પછી નાના સિંહાસન ઉપર પ્રભુને પધરાવી, કુવારા, અંદન મુલાખજળ તથા પંખાયુક્ત દર્શન ખુલે સારે વેણુંવેત્ર ધરાવીને આરતી કરવી, પછી દંડવત કરી પ્રસાદિહાથ ધોઈ વેણુંવેત્ર વડ કરીને દર્શનસમય વીતેટરોઆવેછે.

શ્રી ઠાકોરજીને શયનસમય પોઢાડવાની રીતમાં—શીતકાળ હોય તો શય્યા ઉપર સ્વચ્છ જાડી ચાદર ખીજાવવી તથા ઓઢાડવાની ચાદર પણ જાડી વપરાય છે, તથા ઉષ્ણકાળમાં ચાદર ઝીણી બાસ્તાની ઓ-

હવા પાથરવામાં વપરાયછે. મતઘન સર્વેકાર્ય જાગુને અનુસરીને કરવાં, વળી શીત વખતે શય્યામંદીરની અંદર ખીજાવવી અને ઉજ્જુ સમય બહાર ત્રિ-ખારીમાં ખીજાવવી તેમાં દરેક સ્થળે દીપક ધણા ચલતી રાખવો તે પછી ફરી ઝારી, ખીડાં તથા શય્યાવાડ ધરવા અને સિંહાસન વગ્ગાની ધડી કરી પછી મંદીરદ્વાર વધાવી બહાર આવીને વાસણકસણ સાફસુક કરી પ્રસાદ લેવા ખેસવું.

અથ જન્માષ્ટમીનો આચ્છવ.

જન્માષ્ટમી સમ્પન્નિયુક્ત ન હોય તે કરવી, એટલે આગલે દિવસ સાતમ પદ ઘટિકા ઉપરાંત ૧૫ પળ હોય તો પણ શુદ્ધ અષ્ટમી ખીજે દિવસ કરવી.

પ્રથમ નિત્યનિયમની ભાવના મુજબ મંગળા આરતી પછી શ્રી હા-કોરજીને સ્નાન કરાવવા સાજ તૈયાર થયા પછી ઉત્તરમુખે ખેસીને સંક-૪૫ કરવો.

શ્રી ગોવિંદ વિષ્ણોઅચ્ચતિયૌર્વર્વતમાનસ્ય અચ્ચ બ્રહ્મણો દ્રીતિય પરાર્થે શ્રીશ્વેત્તવારાહકલ્પે વૈવસ્વતમન્વંતરે અષ્ટાર્વિંશતિમે કલિયુગે ર્દ્વંસંવત્સરે અત્રાચ્ચ તિથૌશ્રીપુરુષોત્તમસ્ય કૃષ્ણાવતારાં-ત્સવ પ્રાદુર્ભુવિકર્તુ પંચામૃતસ્નાન કરિષ્યે. ॥

ઉપરનો શ્લોક બણ્યા પછી સ્નાન કરાવવાનો પીડો ત્રાંસ જેવા પ-હોળા વાસણમાં ધરી તે ઉપર પીતાંબર ખીજાવી પીઠાઉપર ચંદનનો પદ-કાણુ કરવો ત્રાંસ નીચે કોરી હલદીનો અણદલ ચોક પહેલાંજ પુરવો જોઈ-એ પછી બિજાવેલા પીતાંબર ઉપર શ્રી હાકોરજીને પધરાવી કુંમકુંમ તથા અક્ષતતું તિલક કરી, પંચામૃતમાં તથા આસન ઉપર તુલસી પધરાવીને “શ્રી ગોપાલમંત્ર તથા શરણુમંત્ર ” મુખ ખોલતાં શ્રાખમાં દૂધ, દહીં, મધ, ઘૃત તથા ખુરં એ પાંચ ભરી તે વડે કોમળતાથી સ્નાન કરાવવું. વળી દૂધથી પછી સ્વચ્છ શિતળ જળ તથા ચંદનના જળથી સ્નાન કરાવવું, એમ અ-બ્યંગ કરાવી પછી તિલક તથા તિલકઆરતી મુકતાફળની પુરેલી હોય તે ઉતારીને હાથ સ્વચ્છ કરવા ત્યારબાદ શૃંગારમાં શ્રીપ્રભુને શૃંગારચોક્કી ઉપર (નીચે હલદીનો ચોક પુરવો) પધરાવીને શ્રી સ્વામીનીજીને અબ્યંગ

કરતું, અંગ વસ્ત્ર પોંછી વસ્ત્રી ઓઢાડીને બાબુમાં બીજી ચેકી ઉપર પધરાવવાં. હવે શંગારમાં પ્રભુને તનિઓત્રાત્ર, સુથનકમુંબો, કેસરીય સત્તાનોવાથો કેસરીતતયુખનોધારી, કુલદશ્વેત, પટકાલાત્ર કિન રીયુક્ત, આબુપણમાં મશિમાણેક સુનીયુક્ત મોટાકાર, વૈજયંતી વગેરેધનરી પછી શ્રીસ્વામીનીછને કેસરીધારી, સામઅનત્રસારીત્રાત્રકિનરીયુક્તચેકી, કસુંબીદુલરો તથા આબુપણમાં કર્ણપુત્ર, માંગ, કરકંકણ, બાબુગંધ, જડાવલાર, નકવેસર, અને ભાત્રખીંદી વગેરે ધરવાં, વળી શ્રી ઠાકોરછને નેત્રાંજન કરી શુંજમલા ધરાવીને કુમકુમ અક્ષતયુક્ત તિત્રકકરી વધારીને યુગલશ્રીદ્વગ. યુગલગીડ અને યુગલ રૂ. ૨૫ ભેટના ધરી પછી સુતની (લોટની) અરતી કરવી. ભેટધરવા વખતે બોલવાનો શ્લોક.

શ્રી ભગવતે પુરુષોત્તમસ્યાસ્ત્રયી મિટ્વદ્યેયં નામગોત્રેભ્યો બ્રાહ્મ-
જેભ્યો દાતું સમુમ્જે. ॥

ગાદી.	વાઘો.	સુથન	પાધપર.	ઉપરણા.	શુંગાર.	સામગ્રી.
ગે.કુલેશ.	પીળા.	પીળા.	કેસરીકુલે ચંદ્રિકા.	કેસરી.	સુવર્ણ જ- ડાવ.	સૂતરફેણી.
નવનીતબા લસુકંદજી	કેસરી.	કેસરી.	કેસરીકુલે ચંદ્રિકા.	પીળા.	સુવર્ણ જ- ડાવ.	જલેબી.
ચંદ્રમા. મદન મોહનજી.	કેસરી.	કેસરી.	પાધચં- દ્રિકા.	કેસરી.	ચેકી જ- ડાવ.	શુંજ-ખા- ટવડાં.
વિદ્યલેશજી.	કેસરી.	કસુંબી.	ચંદ્રકળા	લાલ.	સુવર્ણ જ- ડાવ.	માઠધોમદાળ.
દારિકેશજી.	કેસરી.	લીલી.	કુલેચંદ્રિક ધેરા.	પીળા.	ચેકી જ- ડાવ.	સકરપારા.
મથુરેશજી.	કેસરી.	પીળા.	કસુંબીચં- દ્રિકા	જરોકેસરી	એકજોડ સોનું.	મનોહરખા- નું સૂતરફેણી.

આ શ્લોક મુખ બણી ભેટ ધરીને પછી સુપાત્ર બાહાણુને દક્ષિણા આપવી અને પછી શંગાર ભોગ સમર્પવાની તૈયારી કરવી તેમાં દુધ તથા

તિલ યુક્ત ભોગ ધરાયછે હવે ગોપીવલ્લભ ભોગમાં વિશેષતામાં સેવ તથા
હથ બાકી નીત્યની રીત પ્રમાણે ધરવું પછી રાજભોગમાં સામગ્રી ધરવી તે-
માં વીશેષ ખુંદી, સડરપારા, છડીકાળ, નિનકુળ, વડી, પાપક, તિલવડા, ભુ-
જના તથા શાન્ભાજી વગેરેધરવાં બાકી સર્વે નીત્યનિયમ મુજબ સમજવું
પછી રાજભોગની આરતીસમય મુકનાદવાના સાચીઅયુક્ત આરતીકિતારી,
રાજ હુલુ મોચાગવર કરીને તિલકયોગાદ પછી ટેરો આવે છે બાકી નીત
પ્રમાણે સમજવું સામગ્રી કરવાની વિગત આગળ પાક વિધીમાં જણાવી
છે તે જુઓ. હવે ત્યારપછી ક્યારપતનો સમય અર્ધવટિકા દિવસ રહે ત્યારે
થાય તેમજ સયનભોગ પણ મોડો જ આવેછે આ સમય સર્વે નિત્યમુ-
જ્ય સાયવતાં સુનની આરતી કરીને હાથ ધોઈ શય્યા બિઝારી, શય્યા
પાસેના સિંહાસન પાસે યુગલમીઠાં ધરીને શ્રી કાકેરજી બિરાજ્યા હોય ત્યારે
આગળ સન્મુખ કિર્તનકરવાં ધણો વખત થયાપછી મધ્યરાત્રીના આરંભ
અદ્રોહ્યની પુર્વે મંદીરનાદ્વાર તથા ટેરો વધાવી, પોતા પસે ધંટા રાખી,
સ્વ અને સર્વેને બોલતા બંધરાખી નામસ્મરણકરતાં જન્મસમય પોતાના
નેત્ર બીંચીને નીચેના શ્લોક બોલવા.

અથ સર્વગુણોપેતઃ કાલઃ પરમશોભનઃ ॥

અથૈ વાજનજન્મરક્ષે શાંતર્ષગ્રહતારકમ્ ॥

દિશઃ પ્રસેદુર્ગગનં નિર્મલોદુગણોદયં ॥

મહી મંગલભૂયિષ્ઠપુગ્રામવ્રજાકરા ॥

નદ્યઃ પ્રસન્નસલિલાહ્વાનલરુહશ્રિયઃ ॥

દ્વિજાલિકુલસન્નાદસ્તવકાવનરાજયઃ ॥

વવૌવાયુઃ સુતસ્પર્શઃ પુણ્યગંધવહઃ શુચિઃ ॥

યમયશ્ચદ્વિજાતીનાંશાતાસ્ત્રસર્મિધત્ ॥

મનાંસ્યાસન્નપ્રસન્નાનિસાધૂનામસુરદ્રુહામ્ ॥

જાયમાનેઽજનેતસ્મિન્નેદુદુંદુભયોદીવિ ॥

જગુઃકિન્નરગંધર્વાસ્તુષ્ઠુબુઃ સિદ્ધચારણાઃ ॥

વિદ્યાધર્મ્યશ્ચનૃતુરપ્સરોભિઃ સંમતદા ॥

મુમુચુર્મુનયોદેવાઃ સુમનાંસિમુદાન્વિતાઃ ॥

મંદમંદજલધરાજગર્જનુસાગરં ॥

નિશિથેતમઝદ્રુતેજાયમાનઃ જનાર્દને ॥

દેવક્યાંદૈ રૂપિણ્યાંવિષ્ણુઃ સર્વગુહાશયઃ ॥

આવિરાસીચયામાચ્યાંદિશીદરિવપુષ્કલઃ ॥

ઉપરના સાડાઆઠ શ્લોક મુખ પાઠ પુરા થયે બહુજન રનેહ પુવંક ધંટા નાદ કરી પ્રેમ સહિત જન્મેત્સવ (જન્મ) કરવો. પછી ટેરો ખુલ્યા બાદ સ્ત્રીઓ સારાં વસ્ત્ર પેરી લીલાના પદ ગાય છે. હવે પોને પંચામૃતની સામગ્રી આગળથી સાજી રાખી હોય તે લઇને સંકલ્પ કરવા વખતે આગળ અભ્યંગ સમય તુલસી પદ્યારાવી ઉપર જણાવેલો શ્લોક છે તે મુખ પાઠ કરવો.

પછી પંચામૃત થાય તેથી શ્રી શાસ્ત્રિઆમ અથવા મીરીરાજજી યુક્ત શ્રી હાકોરજીને સ્નાન કરાવીને સિંહાસન ઉપર પદ્યારાવી, પિતાંબર ઝોઢાડી-મે ચૂના, ચંદન ચડાવી અખીલે ખિલાવ્યા બાદ નમસ્કાર કરીને દીપક, આરતી કરી, હાથ પગ ધોયા પછી મહા ભોગ ધરવો તેની અંદર વિશેષતા-માં ધોએલદાળ, તિનકુડા, રાયતા, ચાર પ્રકારનાં વડાં, વડાંની કઢી, સેવ, વડી, ભુન્જના, મીઠો શાક, પાપડ સુકા લીલાં મિરચદાળ, તિલવડી, વડી. વડીતું શાક, દહીં ભાત, મીઠો ભાત, ખાટો ભાત વગેરે સખડીના પદાર્થ વગેરે સખડીના પદાર્થ મહા ભોગમાં ધરવા.

મહાભોગ સમય અનસખડી—તે સામગ્રીમાં ખુંદી, સકરપારા સેવના લાડુ, માઠ, સુન્દેલી, બાજર, કપુરનાડી, મનોહર, મેવાતી, અંદરસા મેવા, મીઠાઇ, પેંડા, પંજરી, રાયતા, ખિલસાર, શીખંડ, થપડી, સેવ, લાલખીર, દહીં, સંધાના, મિરચ, દ્રાક્ષ. પિત્તર વગેરેનું સંધાણું એમ જે બને તે યથા શક્તિ મહાભોગ સખડી અનસખડી ધરી પછી બહાર આવવું ઉપર લખેલી સામગ્રી કેમ બનાવવી ? તે રીત આગળ પાક વીધીમાં જણાવેલી છે પછી ૧૫ ધટિકા વખત ચિત્તાપ્પાદ ભોગ ધરાવી, આચમન મુખ વસ્ત્ર કરીને ખીડાં આરોગાવી હાથ ખાસા કર્યા પછી મુક્તાદળની પુરેલ આરતી ઉતારી, નોઝવર કરી હાથ ધોઇને ટેરા બહાર આવવું ત્યારે નીચે મુજબ હડી આરખેલ તૈયાર હોવી જોઇએ તે છટ્ટીને વસ્ત્ર ધરાવી, માળા પિતાંબર ઝોઢાડીને વસોદાસ કરી ગંગાક્ષત કરવું પછી ચુનની આરતી ઉતારી કાચી ખીચડી ધરવી તથા કુપ દીપ કરીને સંકલ્પ

વખતે કહેવું કે “પ્રથમ વ્રજરાજ પુજા કરીવ્યતે” ત્યાર પછી વેવધારી નંદ યશોદા અને ગ્વાલ ગોંપીઓને શૃંગાર પરેરાવી જન્માષ્ટમી પ્રથમ યશોદાજીને પધરાવી તેને તિલક કરવું પછી નંદ ગોપ ગ્વાલ પધરાવીને તિલક કરી તૈયાર રાખવા.

આ પદ્ધતિના ચીત્ર મુજબ પદ્ધતિ નીચે સામેત્ર રાખેત્ર ચીત્ર મુજબ ફોરી હાગીને ચોક પુરીને શુદ્ધ કરીને પત્રનું પધરાવી કુમકા બાંધવાં. તેમજ જુમરી તથા તોરણ બારણામાં બાંધવાં તથા કુમકુમના થાપા દેવા હવે પારણામાં ગાદી તકીયા ખિજાવી પારણાની બંને બાજુએ મીઠાઈના કટોરા ધરવા તથા ખિજોના પાંસે કપુર ધર્યા પછી દીનદયાળ સમર્થ શ્રી હાકોરજીને પાલનામાં પધરાવી ખિડાં આરોગાવીને યત્નતઃથી ઝાંખી થાય ત્યારે પત્રનું જુઝારી ખિજોનાથી ખેજાવીને પછી તરત નંદ યશોદાજીને પધરાવી તેની કુમકુમ અક્ષતથી પુજા કરીને પદ્ધતિ પાસે ખેસારવા એટલે પદ્ધતિ પાસે ખેસારવા એટલે પદ્ધતિ પાલના નાન્દી સ્થળે નંદ યશોદા ખેસી નંદ કીશોરને સ્નેહ પુવક પલને જુઝાવે તથા ખિજોનાથી ખેજાવે કે તરત પોશાખિ યુક્ત ગોપ ગ્વાલ ત્યાં આવે તેમાં ગોપીઓ દધીની મટુકીઓ હાલદીયુક્ત હોય તે લાવે અને ગોપ દધી મટુકીની કાવડો કાંધ ઉપર લાવે તે પદ્ધતિ પાસે મુકીને નંદરાયજીને દંડવત કરી, દ્વાર ઉપર થાપા દધને સર્વ ગોપ ગ્વાલ દુધ દહીં ખુબ ઉડાવે તથા નાચે ત્યારે ‘નંદ ઘેર આનંદ મયો જય કનૈયા લાલકો’ એમ મુખથી સર્વે બોલતા ઉલ્લાસ જણાવે ને દધી ઉડાવે તે કીચ થાય અને ગોપીઓના હાથમાં શીદળ હેય તે શ્રી પ્રભુ આગળ ધરી નંદ મહોત્સવ કરે વળી તે સમય નંદ યશોદા ગૌહન વગેરેના સંકલ્પ કરી બ્રાહ્મણને અપાવવા તેમજ પિતૃદેવાર્ચન આદિ કર્યા પછી દાન આપવા બહાર ગોપ ગ્વાલ તથા વૈષ્ણવો અરસપરસ સ્નેહયુક્ત નાચી કુદી નંદમહોત્સવ જયજયકાર વર્તાવે ત્યાર પછી પદ્ધતિ ભોગ આવે તે ભોગ આગળ મહા ભોમમાંથી શેષ રાખેલી સામગ્રી સર્વે થોડી થોડી ધરાવી તે શ્રી હાકોરજી આરોગે પછી દર્શન ખુલ્લે ત્યારે આરતી મુક્તદ્ધને કરી પદ્ધતિની ચિત્રેલી હોય તે ઉતારી, નોઝાવર તથા રાઇ કોણુ ધર્યાબાઃ ટેરો આવે તે સમય પછી મંગળા આરતી ટેરો આવે, પછી રાજભોગ સમય ગ્વાલ ભોગના ડબરા આરોગાવી રાજભોગની આરતી ઉતારીને પછી શ્રી પ્રભુ પોડે છે બાકી સમય નિલની રીત મુજબ થાય છે.

અથ રાધાષ્ટમીની ભાવના.

નોમના બાગમાં ઓચ્છવ ન કરવો સાતમ વેધાની ચીંતા નહીં સુ-
યોદ્ય વખતે આદમ નેધએ જે એ રીતે બેઠી હોય તો પેલેદી ઓચ્છ-
વ કરવો.

હવે ભાવનાનીરીત જે દિવસે ઓચ્છવ હોય તેદી મંગલાથી અ-
વ્યંગપર્યંત નિત્યની રીતે કરી વાઘો જન્માષ્ટમીની રીતે કરી શ્રી સ્વામીની-
છને દૂધે નવરાવી કંકુ અક્ષત તિલક કરી સાડી નવી કેસરી. ચોત્રી શામ.
અતલશની શ્રી હાકોરછને ઉવટને ચંદનથી સ્નાન આગળ કરેલ હોય તે
રીતે સીંગાર જન્માષ્ટમીની શ્રતે કરો. ખંડપટ જન્માષ્ટમીની રીતે મધ્યાન-
વિતે થાય તારે શ્રી હાકોરછને સીંહાસનપર પધરાવી પિતાંબર ઓઢાડી શ્રી
સ્વામી ળીછને પધરાવી, ભોગ ધરવો, ઓચ્છવ ભેગની રીત. સેવ, વડાં,
તિનકુડા, ભુંગના, એ જાતનો ખટો ભાત, તથા મીઠો, દહીંભાત, યૃંજ,
શીખંડ, શાકભાજી અનસખડીયાં. ખીર, મિલસાડ, પેંડા, રાયતાં, ખુદી,
સકરપારા, પંજરી, સંખાના, ઇસાદીક જે બને તે ધરવું. ઉપર લખી સા-
મઘી રાંધવાની પાકનિધી આગળ જણાવી છે. તે પ્રમાણે કરવી, પછી સ-
મયથાય ત્સારે ભોગસરાવી, મુખવસ્ત્ર ખીડાંધરી, સિંહાસને પધરાવી, દરશન
ખુલે ત્યારે, મોતીની આરતી, સાચિયાવાળી, આ પ્રમાણે આરતી ઉતારી,
બીડ ચલાવી, ચુનની આરતી કરી, મુઠિયાં નોંચાવરી, રાયસોન કરી, ઉપર
લખ્યા થાળમાં, ઓઢો હોયતે પછી તિલક કરી, મથાશક્તિ ભેટ ધરે, પછી
નિત્ય રીતે, રાધાષ્ટમી શૃંગારનુ ચિત્ર તથા મોતીની આરતીનું ચિત્ર સામેલછે.

માદી. વાઘો. સુંથન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામઘી.
ગોકુલેશજી. કેશરી. કેશરી. કુલેચંદ્રિ. લાલ ૨ જોડ. માલપુવા.
નવનીતલાલ. બા. કે. કેશરી. કુલે કેશરી. પીજો. સુ જડાવ. જલેખી.
ચંદ્ર. મદન. કેશરી. લાલ. પાગચંદ્રી. કેશરી. ચોટી જડાવ. ચુંગ ખાટવડાં.
વિંકલેશ. કેશરી. કસુંખી. કુલચંદ્રો લાલ. સુ જડાવ માઠ ઘોઈ દા.
દારિકેશ. પીજો. લીલો. ચંદ્રિકાએક. પીજો. ૩ જોડી. શિખરણુ વડી.
મથુરેશ. કેશરી. લીલી. કુલેચંદ્રીકે. જરીનો જડાવ ભારી. શેવલા મનો.

અથ દાનએકાદશીની ભાવના.

રાજભોગમાં નિત્ય દહીંની મટુકી ધરાય. દાન એકાદશી વ્રતની તે-
મજ ઉદિયાત હોય તે દિવસ ઓચ્છવ કરવો તેની રીત મંગળાથી અવ્યં

મ સુધી નિત્યની રીતે કરી સંગારમાં મુકટ કાંચની, પીતાંબર વગેરે ધરી-
ગોપીવલ્લભ ભેગમાં કાંઈ નવી સામગ્રી નિત્ય આરોગે તે સામગ્રી સંધવા-
ની પાક વિધી આગળ પાકસાજમાં જણાવી છે. રાજભોગમાં આરતી આ-
ચિત્રમાં જણાવેલ છે તે પ્રમાણે મોતીની ગોઠવીને ઉતારવી.

ગાદી વાઘો. સુંથન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નવનીતખાલીશોરેશમી.શામ. મુકટ. પીલો. મોતીના. ખીરવડાંકેતીમીશે.
ચંદ્રમામદ.લાલ. લાલ. છડીદુમાલો. શામ. મોતીના. ખુદીસકરપાર.
વિકલેશ. કેશરોજા.લીલીકી. મુકટકાજી. લાલ. જોડીજડાવદુધનીસામગ્રી.
મથુરેશ. કસુંબી. કસુંબી. મુકટકા છંદી કસુંબી. જોડી. ખાદુંમીદું દહીંસેવ.
હારકેશ. લાલ. લીલી. મુકટ કા.જી. કસુંબી. જોડીપંચરત્ન.કપુરના.દ.ભા
ગોકુલેશ. લાલ. પીળી. કિરિટમુકટ. લાલ. જડાવપ્રભા. મેવાતિસિખરન

અથ વિજ્યાદશમની ભાવના.

દશમ-નક્ષત્ર ઉદય હોય તે વખતની દશમ લેવી અથવા નોમ વા
દશમને દિવસની અથવા દશમી ન હોય તો નોમને દિવસની, અથવા દ-
શમ શ્રવણ ન હોય તો નોમને દિવસની, અથવા સંધ્યા સમય એકાદશી
શરૂ હોય પરંતુ શ્રવણ હોય તો તેજ દિવસની દશમી ઓત્સવમાં ગણવી.

ભાવના—મંગળા પછી પ્રથમ અભ્યાંગ કરાવી સંગારમાં શ્વેત
પાદ્ય મુદ્દેદધારી કુલ્લડી, સુથનલાલ, તનીઓ શ્વેત આલસનો, વાઘો લાલ
કિનારીયુક્ત, પટુકાલાલ હાર કંકણ, આદી આભુષણ ધરાવીને બાકી નિ-
ત્ય નિયમની ભાવના મુજબ કરવું. રાજ ભોગમાં પર્વની રીતે કંઈ નવી
સામગ્રી ધરવી, તેમજ ગોપી વલ્લભ ભોગમાં પણ સમજવું, (પરંતુ તેમાં
સખડી ધરવી) પછી નિત્ય મુજબ કર્યા આદિ સંધ્યાઆરતીમાં જતારા
મોતીનીઆરતી દશખંડની ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ ચિત્રીને શ્રીપ્રભુને પાદ-
માં જતારા ધરાવીને આરતી ઉનારી મુકીઆ ઉતારી, તિલક કરીને ખિડાં
તથા જતારા ધરવા. વળી ઓત્સવભોગમાં ઠોર સંધાના ધરી સમયવિતે
ભોગ સરાની યુગલખિડી ધરીને વાઘો વડોકરી શ્રીપ્રભુને પ્રેમ પૂર્વક પોતા-
ડીએ બાકી નિત્યનિયમ મુજબ કરવું તે દિવસે હાકોરજીને હથિયાર ધરાવવાં.

ગાદી વાઘો. સુંથન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નવનીતખા. શ્વેતજરી સુરંગી. લાલચંદ્રિકા. જરીનો. પર્વનીરીતે. ખીર છાશવડા
ચંદ્રમા મદન.લાલજરી લાલજાપી.લાલકિર્તી.લાલકિર્તી.લાલ-કિર્તી. હિરાનીકડી દ-
વલ્લેશજી. શ્વેતમાગલ. લાલ. શ્વેતકુવે. લાલમા ગંગ. ચદનકરકં શિરોપુરી

મથુરેશજી. શ્વેત. ભાગળ.લાલ. કતરાકિલ. લાલકોરનો. હિરાકંઠી. માહમુન્નના. દારિકેશ. ગુલાબી. સુરંગી. કતરાનકરા જરીનો. હિરાજોડ. માહમટડી. એકુલેશ. શ્વેતજરી. લીલી. જોડકિલંગી. લાલકોર. ચોકીજડાવ. ઘેર અમર.

અથ શરદ્પુનમની ભાવના.

ન્યારે પૂર્ણચંદ્રાદ્ય વેળા પુનમ હોય તે દિવસ અથવા યુગલપૂર્ણિ-
મા હોય તો પેહેલે દિવસ શરદ્પુનમનો ઓત્સવ કરવો.

ભાવના—મંગળાપછી શૃંગારમાં પ્રથમ અભ્યંગ કરાવી મુકટ કાં-
ચતીનો તથા ઉપરણા સુત્ર રંગીન અને શ્વેત જરીયુક્ત એ વિશેષતામાં છે.
પછી ગોપીવલ્લભભોગમાં કંઈ નવી સામગ્રી ધરવી. તથા સેનભોગ પછી
ઓત્સવભોગમાં ઉપરેઠા, આસુદીપુરી છત્યદિ જે અને તે ધરવું. (સામગ્રીનો
પ્રકાર પાકશાસ્ત્રમાં જણાવ્યો છે.) પછી સોમિતી શરીની ચાંદની ખુલ્લે
ત્યારે સ્વચ્છ ચોક્કમાં સિંહાસન પધરાવી સ્વેતવસ્ત્ર બિઠાવી શ્રીપ્રભુ ગિરાજે
તથા કીર્તન થાય, ત્યારે ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ આરતી ઉતારીને ટેરો
આવે બાકી નિત્યની રીતે.

ગાદી. વાઘો. સુયન. પાઘપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નવનીતગા. નારંગીજરી. લીલોખીન. હિરાનોમુક. લીલોજરી હીરામોતી. ખીરસેવડાં.
ચંદ્રમામદન. શ્વેતજરી. શ્વેતજરી. રૂપેરીમુકટ. શ્વેત. વૈજંતીમોતી આસુદીપુરી.
વિહલેશ. શ્વેતજરી. લાલજરી. જરીનોમુક. નારંગી. મોતી હીરા. ઉપરેઠા આસુદી
મથુરેશ. શ્વેત. શ્વેત. મુકટ. શ્વેતજરી. શ્વેત. મોતી હીરા. માહ. ઉપરેઠા. લુચે. આ. સુરમો.
દારિકેશ. શ્વેતજરી. શ્વેત. હીરાનો. શ્વેત. મોરીબા વૈજસિખંડ પુરી.
એકુલેશ. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતમુકટ. શ્વેત. મોતીપ્રભા દુધની પુરી.

ધનતેરસની ભાવના.

ભાવના—મંગળાપછી શૃંગારમાં અભ્યંગ કરાવીને વસ્ત્રમાં વાઘે
લીલીતાસનો જરીયુક્ત તથા આભુપણુ પર્વની રીતે અને પાઘલાલ જરી-
યુક્ત, તથા જડાવકતરા ગાદી નિત્યની રીતે થાયછે. પછી ગોપીવલ્લભ ભો-
ગમાં કંઈ નવી આરોગાવવી. (સામગ્રી પાકશાસ્ત્રમાં જણાવીછે.) પછી
સેનભોગ તથા આરતીમાં અંગદાઆરતી બાકી નિત્યનીરીતે થાયછે. ફક્ત
સાંજે અંગદા ધરાયછે. તેનું ચિત્ર દિવાળીમાં છે.

ગાદી. વાઘો. સુયન. પાઘપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નવનીત ગા. લીલો. લીલી. કત્રાકિલંગી. કેશરી. જડાવ સિરો.

ચંદ્રમા મદન. શ્વેતજરી લાલ. લી. જરી. પરશખે. શ્વેત. હિરામોતી. જુદી. વિકલેશ. લીજોતાસની. લાખિનખા. કિલંગી. જોડછાપે. શાજડાવપર્વરીતેશિરોપુરી મથુરેશ. લીજોકિનખા. લીખિનખા. કતરાજરીપા. છાપાનો. જડાવપર્વરીતેશિરોપુરી નવનીતખા. લીજો લીલી. કત્રાકિલગી. કેશરી. જડાવ. શિરે. ચંદ્રમા મદન. શ્વેતજરી. લાલ. લી. જરી. પરશખે. શ્વેત. હિરામોતી. જુદી. વિકલેશ. લીજોતાસની. લાખિનખા. કિલંગી. જોડછાપે. શાજડાવપર્વરીતેશિરોપુરી. મથુરેશ. લીજોકિનખા. લીખિનખા. કતરાજરીપા. છાપાનો. જડાવપર્વ. શિરે. દારકેશ. શ્વેતખિનખાલાં. ખિન. કતરા. કેશરી. જડાવ. શિંજ. જોડકલેશ. લી. ખિનખા. લાખિન. ઘેરાકતરા. કેશરી. મણિના. પૂવે.

અથ ચતુર્દશીની ભાવના.

લ્પતિથી બાદકરીને સર્વોદયવેળા ચતુર્દશી હોય તે લેવી તેમાં યુગલ હોય તો પ્રથમ ચતુર્દશીનો ઓત્સવ કરવો.

ભાવના—ચતુર્દશીને દિવસ પાછલી રાત્રે ચંદ્રોદય સમય અન્યંજ કરતી વખતે કીર્તન થાયછે તથા તિલક કરીને પીંડા ઉપર તેજ લગાવી સ્નાન કરાવી પછી શંખારમાં વાઘો, પાવ લાલજરીના તથા શીરપેંચ કલંકો, બાકી સર્વે ઓત્સવની રીત મુજબ કરવું. આભુવણમાં રત્નજડીત આભુવણ ધરાય છે. પછી ગોપીવલ્લભભોગમાં કંઈ નરી સામંત્રી તથા રાજભોગમાં ગોળના પુડા ધરાયછે. પછી આરતી ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ ચીત્રોને ઉતારી, રાધ હુંજ કરવા બાકી નિત્ય મુજબ કરવું.

ગાદી. વાઘો. મુથન. પાધપર. ઉપરના. સિંઘાર. સામંત્રી. નવનીત ખા. લા. સોનેરી. લીલી. કિલંગી. પીળા. જડાવ. સેવમાલપૂવા. ચંદ્રમા મદન. લા. છાપાવા. શ્વેતજરી. નારંગીદુમાત્રો. સુફતજરી જડાવ. સૂતફેની. વિકલેશ. લા. જરીનો. લીલી. લાલકિલંગી. શામજરી. પર્વનીરીતે. ગોળનાપૂવા. મથુરેશ. લા. ખિન. લીજોખિન. જરીપાધશિરપેંચ કસુંબી. ભારીસિંઘાર. સેવડાંદુવધર. દારકેશ. લા. ખિન. લી અતલસ ત્રણકિલંગી. પીળા. ભારીસિંઘાર. બર્ફીપુરીવડાં. જોડકલેશ. લા. ખિન. લીજો ખિન. કિલંગીકત. નારંગી. જડાવ. સેવ વડાં

અથ દીવાળીની ભાવના.

સર્વાસ્તથી છ ઘટિકા રાત્રિ સુધી અભાસ હોય તો પ્રદોશ કહેવાય છે, તે મુજબ જો ચૈત્રશમાં હોય તો તેમાં, અથવા યુગલ દિવસ હોય તો પહેલે દિવસ ન હોય તોપણ તે પહેલે દિવસ ઓત્સવ કરવો.

ભાવના.—મંગળા પછી અન્યંગ શૃંગારમાં વાધો શ્વેત લાલ કિનારીયુક્ત. તથા શ્વેત કુલ્લ અને સુથન લાલ અતલસની તથા તનીઆ કસુંખી, લાલ પટકાં અને આભુપણમાં ચુની હીરા, રત્નજડાવ મોટા હાર વૈજયંતિને સ્થળે ધરવા, બાકી નિત્યની રીત મુજબ કરતાં, રાત્રિ સમય સંજ્યા પાસે હાટડી ધરવી તેમાં મીઠાઈ ખાંડના રમકડાંનાં ખિલોના, દીવડાં, મેવા, પકવાન, ફળ ફળાદી ધરવાં, તેમજ ચુા ચંદન, અખીર, કપુર વગેરે થાળમાં સયાની યુગલ બાજુએ યથોચિત ધરી બે પાવલી ઘેર્ય પછી પેડો ખિજાવીએ. દીપ માળા ભરવામાં આગમ એની રાખવી. પછી શ્રી પ્રભુને વેણું વેત્ર શૃંગાર સહિત પોઢાડીએ. ત્યારે સિંહાસન તથા પેડો એમજ ખિજાવ્યા રહેછે. ત્યાર પછી મોટા હાર વડા કરી પછી વેણું વેત્ર ચંદ્રિકા સયા ઉપર રાખી ટેરો દઈ બહાર આવવું હાટડીની આરતીનું ચિત્ર સામેલ છે.

ગાદી. વાધો સુથન. પાદપર. ઉપરના. સિંગાર સામગ્રી.
 નવનીત બા. શ્વેતજરી લાલજરી. લાલ કુધે. નૈ. જડાવ મો. ખીર સેવ પુ
 ચંદ્રમા મદન. „ શ્વેતજરી. શ્વેત કુ. ધે. નૈ. જડાવજેડી. ખી. ખાંડના
 વિઠ્ઠેશ. શ્વે લા કિ.લાલ અતલ. „ કસું. જ. ચુની જડાવ. પકવાન
 મથુરેશ. શ્વેતજરી લીલીજરી. શ્વેતજરી કુ. લાલકિન ત્રણ જેડી.સેવ પુવા.
 હારકેશ „ લા. અનલ જરીનીકુલે. કસુંખી. જેડી જડાવ.
 હગોકુલેશ „ લાલકિન. શ્વેતજરી કુ. કસુંખી. સોનાના. ખડમંડા.

અથ અન્નકોટની ભાવના.

પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉડી નિલની રીતે મંગળા કરી, શ્રી પ્રભુને શૃંગાર આગસા દિવસના રહેછે, ફક્ત વધારામાં તોરા, લાલ કસુંખીના કર્ણકાર વ્યતિત દિવસની કુલ્લને લગાવવો, બાકી સર્વે આપભુણ તથા ફુલનો હાર ધરાવીને ગ્વાલરાજભોગ સમય અન્નકુટમાં કરેલી સામગ્રીમાંથી થોડી થોડી ધરવી અને ચિત્રમાં જણાવેલી અષ્ટદશ આરતી રાજભોગમાં કરવી પછી પોતનું કર્યાઆદ ધ્યાન તથા નૈરૂલમાત્રે લાંબા ગોખરનો ગોવર્ધન પર્વત કરીને તેનું મુખ ઉત્તર દિશામાં રાખવું તથા વક્ષલતા, પુષ્પ તથા ધ્વજ અડે દિશાએ મુકવી, તેમજ અષ્ટદિશાએ દિપીકાને મુક્તા અખીલના ચોક પુગી, ગોવર્ધનની આસપાસ નાથુત્ર ચિત્રી તૈયાર થાય ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીને પૂર્વ તથા ઉત્તરમુખે પધગવી, શ્રી ગોવર્ધનની અને શાલીગ્રામજીને શંખવડે પંચામૃતથી સ્નાન કરાવીને ધુપદીપ કરવાં. તથા ભોગમાં પુડલા ગોળના અને મું નધાને પીળું વસ્ત્ર ઓઢાડવું. તેમજ ચંદન, અખીલ, મુક્તાલ તથા

તુલસીઅર્ચન કરવાં પછી ગોવર્ધન ચિત્રેલી આરતી જાકર ઘંટા વાગે તેની સાથે ઉતારીને શ્રી ગોવર્ધનગિરિના પ્રસાદી વસ્ત્ર સજ્જન વૈષ્ણવને આપવાં તથા તેની પીઠ ઉપર કુંભકુમના) થાપા દેવા અને પૂજા કરી પછી આશુપણુ વસ્ત્રયુક્ત ગાય ત્રી પ્રદક્ષિણા કરવી તથા શ્રી ઠાકોરજીને મીઠીયુક્ત ખણા તથા શિતળ ભોગ ધરાય છે.

અન્નકુટ ધરવાની રીત—ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ ચોક પુરી, ગાડર મિઠાવી તેઉપર નવું ભીંજેલ વસ્ત્ર મિઠાવી મધ્યમાં બાતનો સરખો ઢગલા ઉપર ચંદ્ર કળા તથા મોટા શુન્નસરખી રીતે ગોડવી તેને તુલસીની માળા પહેરાવી ઉપર મધ્યચક્ર તથા ગરમ ઘાતનો કટોરો ધરવો. હવે બાતસખડીની આજુબાજુ બીજી સખડીની સામગ્રી ધરવી-પછી અનસખડીની સામગ્રી અંદરના ચોકની બહારની બાજુમાં ધરવી, સખડીના ચોકની બાજુમાં ચાર પ્રકારનો ભાત, કોરી ભીંજીમગેડી, ખરખુજ, રાયતાં, મીઠાં શાક, કોરવડી સર્વે જાતના પાપડ, ભુન્જના સેવ, દાળ, થુલી મગભાત, તરેહવાર જાતનાં શાક, વડાં બે જાતની ખીર, કઠી, રાયતાં સેવના, ચુરણ સંધાના કાયરી, તેના શાક વગેરે સામગ્રી ધરવી. હવે અનસખડીનાં પદાર્થ સખડીમાં અને સખડીના પદાર્થ અનસખડીમાં ન ધરાય તેની સાવચેતી રાખવી. વળી અનસખડીમાં બુદી સફરપારા, શુન્ન માહ, સેવના લાડુ સુતરફેણી શ્વેત તથા કેશરી, બાખર, ઘેવરકેશરી, જલેખી, ખરમંડા, કપુરના અંદરસા, મેવાડી માલપુવા ગોળના, થપડી, જુરજુરા, સેવ મિરચ ફાસનની, પુરી વેસણુની સુહારી ઘોળા તથા પીળા, અંકારી, મગોડી, વડી, માખણુ, મીઠી સંધાણા, સર્વે પ્રકારની ખીર, ખિલસાફ, સીરાપુરી, રાયતાં ભુન્જના, શાક વગેરે સર્વે સામગ્રી સખડીના ચોકની બહારના ખંડમાં ધરવાં તથા શિતળ જળના હાંડા ધરવા. (સામગ્રી બતાવવાની રીત આગળ પાકશાસ્ત્રમાં, જણાવી છે.)

સર્વે વસ્તુમાં તુલસીદળ સમર્પવાં ભુજવું નહીં, પછી શંખોદક કરી ટેરે દષ્ટ બહાર આવવું એક કલાક વ્યતિત થયાપછી ભોગ સરાવવો સારે આચમન મુખવસ્ત્ર કરીને બીડાં વિશેષ ધરવાં તેમજ અન્નકુટસમય દીન દયાળના દર્શન ખુદવાં કે તરત કીર્તન થાય અન્નકુટની ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ આરતી મુક્તાફળની કરીને ઉતારવી. પછી રાધાદેવ નોઠાવર કરવાં બાદ સેનભોગપર્યંત પકવાન ધરાય બાકી સર્વે નિસતી રીતે સમજવું.

અથ બાઈબીજનીભાવના

સૂર્યોદયથી ત્રિજા પોહોરસુધી બીજ હોય તે દિવસ ઓતસવ કરવો એ રીતે બે દિવસ હોય અથવા ન હોય તો જેમાં કાંઈ વધારે બીજ હોય તેમાં કરવો નહીંતો પેલે દિવસ કરવો પણ ત્રીજયુક્ત ન કરવો.

ભાવના—સવારે અભ્યંમ કરાવી લાત્ર પાંટનો નવોવાધો કુલહ કસુંબી તનિયા શ્વેત પટુકા મનમાને તેવો, બાકી નિત્યની રીતે શૃંગાર ગોપીવલ્લભ માં ખીચડી, પાપડ કચરીયાં, દ્રવ, રાજભોગમાં કાંઈ નવી સામગ્રીની થાળી ધરવી. આ પ્રમાણે મોતીની આરતી ઉતારી તિરક કરી અક્ષત લગાવી, બીડાં ધરી, પીંડીયાં વારી ઓતસવભોગમાં મગોહીને સેવ આરોગે બાકી નિત્યની રીતે કરવું. બાઈબીજના શૃંગારનું ચિત્ર તથા મોતીની આરતી સામેલ છે.

ગાદી. વાથો. સુંધન. પાપપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવનીત બા. લાલ. લીલી. ફિલંગી. લીલો. નિત્યરીતે. દહિ ભાત. ખીચડી. મદન. „ કેસરી. ટિકડા જડા. શ્વેત. હીરાના. સેવ ખીચડી વિશેષ. „ જાંબલી. કુરે. કસુંબી „ નિત્યરીતે. ખીચડી સીરા. મયુરેશ. સોનેરી. કેસરી. કુલહલાલ. લાલ. નાના સિંગ સેવ ખીચડી શૃંગાર. દારકેશ. લાલ. લીલી. કુરે. કસુંબી લીલી. નિત્યરીતે. સેવ ખીચડી. ગોકુલેશ. સોનેરી. કેસરી. લીલીકલ. શ્વેત. પનાના. દહીં ભાત ખી

અથ ગોપાષ્ટમીની ભાવના

સૂર્યોદયવેળા આઠમ હોય તો તે દિવસ ઓતસવ કરવો એ રીતે બે દિવસ હોય તથા નહોય તો પેલે દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી શૃંગારમાં અભ્યંમ કરાવી મુગટ કાઢીને સ્તંભાર, પિતાંબર વજ્ર, વાપા પટુકા ધરાવી મોટા હારનો સંગાર, કરવો ગોપીવલ્લભમાં કાંઈ નવી સામગ્રી આરોગ્યાવવી તે સામગ્રી રાંધવાની પાકવિધિ આગળ છે. રાજભોગમાં અષ્ટદશની મોતીની આરતી ઉતારવી તે શૃંગાર-ચિત્ર તથા મોતીની આરતી સામેલ છે.

ગાદી. વાથો. સુંધન. પાપપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવનીત બા. શ્વેતજ. લીલી. મુકટ લાલ. ભારી. સીરા પુત્રી અદ્રમામદન. નારંગી નરંગી. „ નારંગી. ફૂલના. બેદી નિરવેશ. ખીચા. કેસરી. મુકટકાચ. „ મોટા હાર. સીરા.

મથુરેશ. લાલ. લાલ. મુકટ કા. લાલ. ત્રણુજેડી. ભાત કેળાની કઠી.
દારિકેશ. „ લીલી. „ „ બે જેડી. ઘૂંદી સકરપારા.
ગોકુલેશ. પીરોજી. કેશરી. „ „ ત્રણુ જેડી. સીરોપુરો.

અથ પ્રબોધનીની ભાવના.

પ્રબોધનીવ્રતની હોય તે દિવસ ઓત્સવ કરવો બદા તજીને મંડપ રોપવો રાત્રીએ બદા હોય તો દિવસે ઓત્સવ કરવો ત્રિજારીમાં ચોક પુરવો તેની રીત નીચે છે. તે ચોક વિચિત્ર રંગથી તથા હલદીથી પુરવો ને સોળ સાંઠા શેરડીનાનો મંડપ ચિત્રમાં છે તે પ્રમાણે કરી તેમાં સાંગા-માચી ધરી ૮ દિશાયે ૮ દિવા ધરી શ્રી હાકોરજીને સાંગામાચી ઉપર પધરાવી નમસ્કાર કરી મંત્ર બણવો.

તે શ્લોક બણી ત્રણુકેરા સાંગામાચી ઉઠાવતે જાળવીને મંત્ર બણુ-તો જવો પછે. શ્રી શાલિગ્રામને નમસ્કાર કરી, પંચામૃત કરી ધુપદીપાદી આર્યન કરી, પિતાંજર ઓઢાડી શ્રી હાકોરજી પાસે પધરાવી, ચુવા ચંદન સમરપી માલા પેરાવી, પછી આજથી શીતકાળ છે માટે આત્મસુખ તથા ગદ્દ ઓઢાડીને અંગીડી ધરીયે, પછી ભોગ ધરવો. તેમાં પકવાન તથા ફરાળ સમરપીયે. સમય પ્રમાણે ભોગ ધરાવી મુખવસ્ત્ર ખીડાં ધરી, મોતીના સાથીયાવાળી આરતી ઉતારી સિંહાસન ઉપર પધરાવી શેરડીના સાંઠા છોડી સિંહાસનની આસપાસ ધરવા, ચોપડ ખિલોના ધરી ત્રિષ્ટી ધરી તેની ઉપર નાના દિવા ધણા દક્ષણોત્તર મુખે ૮ ધરી ચારચારની પકિત કરી પછે જાગ્રણ થાય ને અર્ધા પહોરમાં ચાર ભોગ આવેછે હેલા ભોગમાં કુંજલુ-વન ચિત્રેલી આરતી મોતીની કરવી ભોગમાં સામગ્રી ખુંદી, સકરપારા મઠ્ઠ, જીંજના, ખુંદીના લાકુ, તથા સંધાણા બાકી ઉપર લખ્યાં શાક સખડી જે બને તે પ્રત્યેક ભોગે ધરવાં.

ગાદી. વાઘો. સુથન. પાધપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી તવનીત બા. લાલ ૨ નો. લીલી. ૩. કુલેચંદ્રિ લીલીદલગુ. ૪ જે હમે. ખુંદી. સક. ખાં ચંદ્રમા મદન. સુપેત ૪. ૩. લાલ ૩. દુમાલો. જાંબલીફલગુ. „ સેવના લાકુ. વિઠલેશ. કેશરી ૩. „ લાપા કુકેચં. રવેત. „ હમે. જે સિં. માંડભગ ચણેચો. મથુરેશ. લાલકિન ૩. રવેત ૩. કે. કુલે. ચં. જાંબલી ફ. ભો સિં. હ સેવસીરા ખું મુર. દારિકેશ. લાલઅત. ૩. લીલો ૩. જરીનીકુ. લાલફલગુ. ભારીમાલુક માઠ મેવાતી. ગોકુલેશ. લાલ કિન. ૩. લાલ ૩. કે. કુ. સે. લીલો કિ. ફ. જડાવભારી. સેવના લાકુ.

તુલસીના વિવાહની રીત.

સંકલ્પનો મંત્ર.

સંકલ્પ—મગવતાસાહચાતુલસ્યામુદ્વાહકરિષ્યે તે બણી ધુપ-દીપ ભોગ સમરપી મીઠાણ બલોયાં બાંધી વસ્ત્ર ઓઢાડી પગાસાં ધરી શેરડી ચારેકોરે બાંધી આરતી કરતી પછી છેલા ભોગમાં બડથ, ખોર, સીંધરે, ચણેચી, ચુનની, સકરકંદ વગેરે બાંધી જીપર પ્રમાણે અનસખમડી ધરી ભોગ સરાવી, દર્શન બુલે છે. જીપર લખી આરતી કરી જમણે થાય સવાર સુધી મગલાથી રાજભોગપર્યંત સર્વે સમય સવાર સુધી કરિ સેવા જોઈએ. હવે શૃંગાર સમય વાઘો કેસરી ચાકદાર અતલસની પાંચ હમેલ ધરાવે, કેસરી કુલહ તનિયા શ્વેત રૂઢનો વાઘો વસ્ત્ર નવાં ધરે જોડી શૃંગાર મોટી ચંદ્રકલાસહીત એવી રીતે શૃંગાર કરવો. હવે દ્વાદશીને દિવસે ગોપીવલ્લભ તથા રાજભોગમાં આગલા દિવસની સામગ્રી રાખેલી હોય તે ધરે બાકીની નિત્ય રીતે આ શૃંગારનું ચિત્ર તથા ચોક તથા આરતી સામેલ છે.

અથ પોશ શુદ્ધ ૬ શ્રી ગુસાંઈજીનો ઓત્સવ,

તે સર્વોદયવેળા નોમ હોય તો કરવો. એમ બે દિવસ હોય તથા ન હોય તો પેહેલે દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અબ્યંગ કરાવી 'પિતપાટનો વાઘો, પાગ કેસરી, કુલહ સુંથન પીળા તે સર્વે રેશમી તનિયા કસુંબી પટકા જરકસી તથા શ્રી પાદુકાજીને દૂધે સ્નાન કરાવી ન્યારો ભોગ ધરવો. પાદુકાજીને નોખી આરતી મોતીની સાથીયાવાળી કરવી. રાજભોગમાં યથા સામર્થ સામગ્રી આરોગે વળી ગોપીવલ્લભમાં જણેબી, બુંદી, શીખંડ, વડી, પેડા, છત્વાદિક જે બને તે રાજભોગમાં મોતીની આરતી અષ્ટદલની ઉતારવી. પછી રાહસોણ નોહાવર તિલ કરી, મુડીયાંવાળી, આરતી ઉતારે, સાષ્ટાંગ કરી, બાકી નિત્યની રીતે ચોક જીપર લખ્યા પ્રમાણે પુરવો ઉપર લખેલી સામગ્રી રાંધવાની પાકવિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરવી શૃંગારના ચિત્ર તથા ચોક તથા મોતીની આરતી સામેલ છે.

અથ મકર સંક્રાંતીની ભાવના.

આગલે દિવસ સંક્રાંત બેસરાનો યોગ હોય તેદી અબ્યંગ કરાવી રાજ ભોગમાં અડદના ચીલા તથા ગોળ ધી ધરવાં બીજે દીવસ સંક્રાંતીના પુણ્ય કાર્યે અબ્યંગ કરાવી. શૃંગાર કરી તિલના સમર્પિયે રાજભોગમાં

ગોલના પુડલા ધરવા તથા સાત ધાન્યની ખીચડી ધરવી સામગ્રી સંધ્યાની વિગત પાકવિધીમાં છે ચીત્ર તથા મોતીની આરતી સામેત્ર છે.

ગાદી. વાઘો. સુંથન. પાઘપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવનીત બાનીત્ય પ્ર નિત્ય પ્રમાણે નિત્ય નિત્ય. નિત્યહમેત્ર. પૂવા ખીર વડાં. ચંદ્રમા મદનલી. રૂનાલી. રેશમી ઘેરાકિલં. સુગપંખી જોડી હમેત્રમેવાનો ખીચડોમી. વિહલેશ. નિત્ય રૂ. નિત્યરીતે રૂ. „ રેશમી. „ અડદના છીલાતી. મથુરેશ. નિત્ય રૂ. „ ઘેરાચંદ્રિ નિત્યરી. હમે ભા સિં. અડદ છી લા. પૂવા. હારિકેશ. „ નિત્ય. સેહેરા. ફલગુ. ભારી હમેત્ર તાલવા છીલા. ગોકુલેશ. „ „ ઘેરા. „ „ ખચુમંડાતિલવા.

અથ વસંત પંચમીની લાવના.

જિદ્યાત હોય તે દિવસ આત્મવ કરવો એ રીતે બે દિવસ હોય અથવા નહોય તો પેહેલે દિવસ કરવો.

લાવના—મંગળા પછી સ્નાન કરાવી શૃંગારમાં સુંથન વાઘા સુપેત પાટના કુલહ પાગશ્વેત પટકા લાલ રાજભોગ પછી પછી શ્રી સ્વામિનિજી આદ્યેશી આઠે ગુજા પુલના હાર બાકી આગ્રણુ સર્વે ધરાવી આપાનો મોર શીર પંચમાં ધરાવે છે. રાજભોગમાં સેવ, વડાં, નિનકુલ ભુજના, ઘોષદિલ, શાક વિશેષ, ગોપી વલ્લભમાં ખુંદી, સકરપારા, સેવાના લાડવા સંધાણા, ધરે વગેરે ખેલની કટોરી તથા મેવા મિહાઈ ધરે છે રાજભોગ પછી હાકોરજીને વસંત ખીલાવે વસંત રોપવો, વનસ્પતીની લતા કુલ પુષ્પવાળી રોપવી તેને લેગો લાલ ધરાવી ખજુરી, બોરડીના બેર લગાવેલી તથા ઘંડુની હુડીયું તથા અંબાના મોર ઇલાંદિ રોપવું તેને ગુલાબ અખીર અક્ષત જલની ઝારી તથા પંચ પલ્લવ શ્રી ફલવાલી પીલા વલ્લ એઠાવા પછી સંકલ્પ કરવો તથા ઉપર લખી સામગ્રી વસંતને અર્ચન કરી વંધાવી દર્શન સમય પછી શ્રી હાકોરજીને ખેત્રાની આરતી મોતીની તે જિતારવી આપી સર્વે સમયમાં તસંત બોલાય આ શૃંગારનુ ચિત્ર તથા મોતીની આરતી સામેત્ર છે.

ગાદી. વાઘો. સુંથન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવનીત બા. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતકુલે. શ્વેત. પર્વતીરીતે. મ. બાસુદીસાંખો ચંદ્રમ મદન. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતકુલે. શ્વેત. જગત. ખુ. સકરપારા રા. વિહલેશજી. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતકતરાકિ. લ. લ. ગુજપનાહાર સેવાડીસેવલા. મથુરેશજી. શ્વેત. શ્વેત. કુલહેશ્વેત. કસુખી. જોડીસિપિત્રી. સેવાના લાડુ.

દારિકેશ. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતકુલે. શ્વેત. જોડ. મનોહર.
ગોકુલેશ. શ્વેતજરી. શ્વેત. શ્વેતકુલે. શ્વેત. જોડ. અંદરસા.

અથ માધ શુદ્ધ ૧૫ હોરાડાંડા.

તે ઓતસવ સાંજના ભાગમાં લેવો.

ભાવના—મંગળા પછી અભ્યંગ બદા તંજને કરવું. બદા કેતાં વિષ્ટી જાણવી. અને પાછલી રાતે હોરીડાંડા રોપાય તો આગલે દિવસે અભ્યંગ કરવું. તે હોરી ડાંડા બદાનું મુખ ટાળીને રોપાય છે. હોરીડાંડા તથા હોરીને ઠેકાણે થંભ રોપી જાડની લતા ધરી ધન્ય ચડાવીને અખીર ગુલાબ આદીથી ખિસાવી પુજા કરાવી પછી ધુમાર બોલાય અને તે દિવસે અભ્યંગ કરી પાદ સુત્ર મુકટ વાધાસુત્ર સપેત ઇત્યાદિ સંગાર કરી ગોપી વલ્લભ ભોગમાં કાંઈ નવી સામગ્રી આરોગે આરતી હોરી ડાંડા ચિલી બાકી નીતની રીતે રાજ ભોગ પછી દાકેરજીના શૃંગારનું ચિત્ર તથા મોતીની આરતી આમાં સામેલ છે.

ગાદી. વાઘા. મુથન. પાદવર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નવનીત બા. શ્વેત. શ્વેત. શ્વેતરાય. શ્વેત પર્વરીતે સેવખીવડાં
અદ્રમા મદન. શ્વેત શ્વેત. શ્વેતકતચં. શ્વેતા સ્કવણમણિ. મેવાવાટી.
વિઠલેશ. શ્વેત શ્વેત. શ્વે.મુ.કચં. લાલ અર્વરીતે. શિરો.
મથુરેશ. શ્વેત શ્વેત. શ્વેતરાય. લાલ મો.જોસોના શેવ શીરો.
દારિકેશ શ્વેતજની શ્વેત. સુવેતી, લાલ પર્વરીતે. મેવાતી.
ગોકુલેશ- શ્વેત. શ્વેત. સરખેચકિ. શ્વેત. સોનાના. સેવનીખીર.

ફાગણ શુદ્ધ ૭ અથ પાટોત્સવની ભાવના.

આ ઓતસવ સર્વોદય વેળા સાતમ હોય તે અથવા બે દિવસ હોય તે પ્રથમ દિવસે અને ન હોય તો પહેલે દિવસે કરવો.

ભાવના—વાઘો તથા મુથન રેશમી પીળા, કુલહ કેશરી, તનીઆ શ્વેત, અને આભૂશણ ઓતસવ રીતે પછી ગોખીવલ્લભ ભોગમાં જલેખી, શીખંડ, વડી, ખરમંડા, વગેરે ધરાય છે, તેમજ રાજ ભોગમાં કાંઈ નવી સામગ્રી આરોગાવવી. તથા પાટ સિંહાસન મુકત ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ આનંતી ઉતારવી. બાકી નિત્ય પ્રકરણ મુજબ કરવું (સાંમગ્રીની વિધિપાક શાસ્ત્રમાં છે.)

આમાં ૭ ગાદીની. સેવાસિંગાર. એક રીતેછે. પણ ઓછવ ન્યારા ન્યારા છે તેની વિગત. શ્રીનાથજી. મહાવદી ૭ નવનિતપ્રિયા તથા બાલકમુદ

મથુરેશ. ફાગણ શુદ્ધ ૭

હારકેશજીનોપાટોત્સવ. ચંદ્રમાજીનોપાટોત્સવ. મદનમોહનજી.

વિકલનાથજીનોપાટોત્સવ. પોપ વ. ૯ ગોકુલનાથજીનો પાટોત્સવ.

ફાગણ શુદ્ધ ૧૨ અથ કુંજ એકાદશીની ભાવના.

આ એત્મવ વ્રતની એકાદશીને દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી શૃંગાર મુકટ કાંચનીતો, તથા પટુકા અને સફેદ વસ્ત્ર ધરવાં એમ એકાદશી પ્રમાણે શૃંગાર તથા પીછવાઇ શુભાલના છાપા વાળી ધરવી. હવે ગોપી વદનભમાં કંઈ નવી સામગ્રી આરોગે બાકી નિત્ય પ્રકરણ પ્રમાણે પ્રમાણે સમજવું, (સામગ્રી પાક શાસ્ત્રમાં જણાવી છે.)

ગાદી, વાઘો, સુથન, પાગપર, ઉપરના, સિંગાર સામગ્રી.
નવની. બા. મુ. સ્વેતજા. સ્વેત. મુગટ સ્વેત. મીટા શિરાપુરીદરાજ.
ચંદ્રમા મદ. સ્વેતજાપા. " " " જડાવ. શિરોદરાજ.
વિહલેશ રાજ.

ભોગપેલાખે. સ્વેતજાપા. " ફૂલનો મુક. " મીટા. બંદીસનરપારા.
મથુરેશરાજ સ્વેત. " મુકટકાજી " ભારી. શિરોવિલસાર.
ભોગપછેખે. અતીરથીયે.
હારકેશ. સ્વેત. " સ્વેતમુગટ. " " ખુદી મોનથાજ.
ગોકુલેશ. " " ફૂલનો મુગટ. " જડાવ. સિખોરીદરાજ.

ફાગણ શુદ્ધ ૧૫ અથ હોળીના ભાવના.

આ એત્સવ સૂર્યોસ્ત પહેલા પુનમ ઉતરી જતી હોય તો આગસ્ટે દિવસ કરવો, અને યુગલ દિવસ હોય તો પ્રથમ પુનમમાં કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અન્યંગ કરાવી, શૃંગારમાં મુકટ કાછનીનો વગેરે પુર્ણિમાની રીતે શૃંગાર ધરવા પછી ગોપી વદનભ તથા રાજભોગમાં કંઈ નવી સામગ્રી ધરવી, તથા શય્યા પાસે ગોળના પુડલા અને પીચકારી ધરવાં હવે શૃંગારનું ચિત્ર તથા કેશરી રંગ યુક્ત ભરેલા ઘડ અને પીચકારીની અસ્તીના ચિત્ર સામેલ છે. તે મુજબ આરતી ઉતારવી બાકી નિત્ય પ્રકરણ પ્રમાણે કરવું—(સામગ્રી કરવાનું પાક શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે.)

ગાદી, વાઘો, સુથન, પાગપર, ઉપરના, સિંગાર, સામગ્રી
નવની. બા. મુ. સ્વેતજા સ્વેત. સ્વેદેરાચંદ્રી સ્વેત. પણાજડિત સેવખીરતીનકુડ.
ચંદ્રમા મદ. " " ચંદ્રિકાનોમુ. " હીરાના. ખુદીના લાડુ.
વિહલેશ માંખે

લપછેરાજભો.સ્વેતનકા. " મુકટ કા. લાલ. જોડીના ચુડનાપુત્ર.
મથુરેશ માંખે સ્વેત. " લાલધેરા. " વીણાકા. જે સેવ માત્રપુત્ર.
લપછેરાજભો
દારકેશ. સ્વેત. " નકા ઘેરા. લીલો. નીલમણી. ખુંદી સકરપારા.
ગોકુલેશ. " " સ્વેતધેરા. સ્વેત. મીણાકારી. ખીંજના લાકુ.

પ્રાગણ્ય વદ ૨ અથ ડોલોત્સવની ભાવના.

આ ઓછા પુત્ર, પડવો અને ખીજ એટલામાં જ્યારે ઉત્તરાશ્વિ-
દ્યુતી નક્ષત્ર હોય ત્યારે કરવો, અને ન હોય તો પડવાને દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અભ્યંગ કરાવી શૃંગારમાં વાઘો સુથન
સ્વેત તેમજ કુલહ પાદ તથા તનિયા સ્વેત અને પટુકાલાલ ધરવા વળી
ડોલ ઉપર ઓઢણી સ્વેત પાટની પરંતુ કોર લાલ હોય છે. બાકી નિત્યની
રીતે કરતાં, ડોલ અધિવાસન સમય સંકલ્પ કરવો ધુપદીપ ચંદનાદિ પુજા
કરી. નિવૈધ ધરીને તુલસી ગાદી ઉપર રાખી, ઓઢણી ઓઢાડીને ચુનનીઆ-
રતી કર્યા પછી પુષ્પમાળા પહેરાવવી હવે સંકલ્પ મંત્ર " **શ્રી મગવતે**
પુરુષોત્તમસ્ય ડોલોત્સવનાયકરીચ્યતે " આ શ્લોક ભણી પછી ઉતરે
વસંત અખીર ચુલાવથી ખિલાવી તુલસી સહિત ભોગ સમરપીએ, તેમાં
ખુંદી, સકરપારા, ખરમંડા, સુત્રફેણી, બૈબાબર વગેરે મીઠાઈ તથા મેવા,
સંધાણા વગેરે ધરવાં. એમ ત્રણે ભોગ ધર્યા પછી ધુપદીપ શખેદિક તથા
તુલસી સમરપી ભોગ સરાવી આચમન મુખવસ્ત્ર કર્યાબાદ શ્રી પ્રભુને બી-
ડાં આરોગાવવાં પછી ડોલ ઉપર ધરાવી ડોલની ચિત્રમાં જણાવ્યા મુજબ
આરતી હેલા ભોગમાં ઉતારી ટેરો આવે અને દર્શન ખુલ્લે તેમજ દીન દ-
યાળતા દર્શન સમય ખેત્રાવે પછી રાજભોગમાં શાક સખડી આરોગે પછી
આરતી ઉતારી ટેરો શ્રી દોડારજીને સિંહાસન ઉપર પધરાવી નિત્ય પ્રકરણ
મુજબ કરવું ફરી રાજભોગમાં તથા ગોખી વસ્ત્રભગાં પરવની રીતે ભોગ
ધરવા તેમાં શાક રાવતાં ધરવાં.

ગાદી. વાઘો. સુથન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
નાની.આ.મું.સ્વેતછાપોસ્વેતછાપો કત્રાકિલંગી સ્વેત. પર્વતીરીતે.ખું.મા.ખી.વ.
ચંદ્રમા મદ. સ્વેત. કત્રા. " સોનામણિકા.સેવ ધોવાદાળ.
વિહલેશજી.ખે.

લ પછે રા. " " કુલહસ્વેત કતલાલ. જડાવ. ખુંદી સક. ખંડફેની
મથુરેશને પ્રથમ લાલ સ્વેતકુલે. " મીણા ત સુમ સેવ લા સક.માત્રગું.

મચળી. ધી.

દારકેશ. " શ્વેત. કનરા. " જડાવ. સેવ. પૂવા ખાટવડાં.
ગોકુલેશ. " " કુલેકતરા. શ્વેત. સોનાના. બાજરસેની ખીર.

ફાગણ વદ ૨ અથ દ્વિતિયા પાઠની ભાવના.

આ ઓચ્છવ વ્યતિત દિવસે ડોલોત્યવ વિત્યા પછી મંદિરમાં ગુલાલ વગેરે સર્વ ધેઠને સાફ કરાવી તથા વસ્ત્ર પણુ સાફ કરવા પછી બીજને દિવસ કરવે.

ભાવના—મંગળા પછી અબ્યંગ કરાવી શૃંગારમાં લાલ જરીયુક્ત વાઘા, પાંચ કુલ્લડ ધરાવળી, બાકી શૃંગાર પરવળી રોતે થાય છે. હવે ગોખી વદ્ધમમાં કંઈ નવી સામગ્રી આરોગે પછી ગાત્રી તકીઆ યુક્ત ચિત્રમાં જણાવ્યા આરતી ઉતાર પછી નિત્ય પ્રકરણુ મુજબ કરવું વળી આજથી જળયાત્રા લગી કોઈ દિવસ કુંજ અને કોઈ સમય પુલ્લમંડળી ધરાવ છે.

ગાદી. વાઘો. સુન્ધન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવળી. બા. સુ. લાલ. લીલી. કુલ્લડેલ. શ્વેત. પર્વતીરોતે. શિરો. ચંદ્રમા મદ. " " ચંદ્રિલીલી નારંગી. હલકોમીનામો. મોહનયાળ. વિહલેશ. લાલજરી. " કુલ્લડે લાલ. પર્વતી રોતે. કટોરી. મથુરેશ. લાલ. અમુમા. કેશરીકુલે. " હીરાજડીવળે. કટોરી. દારકેશ. " લીલી. કુલે. નારંગી. હલકો. સિંગ. ગોકુલેશ. ગુલાખી. લાલ. ટિપારો. ગુલાખી. છીપમોતીના. યુલી.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ અથ સવત્સરા દિની ભાવના.

આ ઓચ્છ સંમોદય વેળા બે પ્રતિપદા હોય તો અથવા બે દિવસ હોય તો પ્રથમ દિવસે અને ન હોય તો પહેલે દિવસ કરવે.

ભાવના—મંગળા પછી અબ્યંગ કરીને શૃંગારમાં કતાનનો વાઘો ધરવો. પછી ગોખી વદ્ધમમાં ખાંડયુક્ત ખુંદીને કંઈ સામગ્રી તથા રાજ ભોગમાં વિધેસ સેવ, વડાં વગેરે ધરવાં પછી ચિત્રમાં જણાવેલ અષ્ટ દળ યુક્ત મોતીની આરતી ઉતારવી. બાકી સર્વે નિલ પ્રમાણે સમજવું. (પાકશાસ્ત્રમાં સામગ્રી બતાવવાની વિધી લખી છે.)

સૂચના—મંગળાથી રાજભોગ લગી નિત્ય પ્રકરણમાં જણાવેલા ઉજ્જુતાના પદ બોલવા, તથા કુંજ આે કુલ્લ મંડળીના પદ પણુ તેમાંથી બોલવાં. વળી ઉઘાપનથી સેન પર્યંત ઉપર મુજબ સમજવું.

ગાદી. વાઘો. સુન્ધન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર સામગ્રી.

નવની. આ મુ. નીતરીતે. નિતરીતે. નિસરીતે. નીતરીતે. નીસરીતે. નીંચમિ-
શ્રીસિખોરી.
ચંદ્રમા મદ. લાલ. લીલાં. મુકટ. લીલો. મોતીના. જલેખી શીરો.
વિહલેશ. નીતરીતે. નિતરીતે. કતરા. નીતરીતે. „ કટોરી.
મથુરેશ. શ્વે.છાપો.લીલી. બેકિલાં. ક. કેશરી. મોતીછીપ. નીંચમિશ્રીસિતલભો. ક.
હારકેશ. ગુલાબી. „ નીતરીતે. નીતરીતે. નીસરીતે. જલેખી.
ગોકુલેશ. લાલ. „ „ „ „ શિખોરી.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૯ અથ શ્રી રામ નવમીની ભાવના.

આ અષ્ટમી વેદા ન હોય તે દિવસ શ્રી રાજજન્મોત્સવ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અભ્યંગ કરવું તથા પંચામૃત સ્નાન સમય સંકલ્પનો મંત્ર—“મગવતે પુરુષોત્તમસ્ય શ્રી રામ પ્રાદુર્ભાવાત્સવ” પંચામૃત સ્નાન કરિયતે. એમ કહેતાં પિતાંચર પીઠા ઉપર બિછાવી ત્રાં-સમાં શ્રી પ્રભુને પધરાવી કુંમ કુંમ અક્ષતાદિ તિલક કરી, પંચામૃત તિલક કરીને પછી સંગાર ધરવો. તેમાં વાઘો, મુયન, તથા તનિઆ કેશરી જરીઆન અને કુલહ, ચંદ્રિકા, બાદી સર્વે સંગારાભુષણ પરવની રીતે ધરનાં. હવે ગોપી વક્ષભ ભોગમાં નાની પુંદી છત્યાદિ નવી સામગ્રી તથા રાજભોગમાં શ્રી શાસ્ત્રીશ્રામજીને અભ્યંગ પિતાંચર અર્ચન કરવાં અને નવી સામગ્રી ધરવી. તેમજ ઉત્તમ ભોગમાં પુંદી, સફરપારા, સંધાણુ તથા ફરાળ વગેરે ધરવી. પછી મિત્રમાં જણાવેલ સઃથીયા યુક્ત મોતીની આ-રતી ઉતારી રાહ ભોણુ નોઢવર, ઓવારણાં લઘ બાદી સર્વે કાર્ય નિત્ય પ્રકારની ભાવના મુજબ કરવું. (પાઠ શાસ્ત્રમાં સામગ્રી જણાવી છે.)

ગાદી. વાઘો. મુંચન. પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી. નવવી.આ.મુ.કેશરી. લાલ. કુલે. લાલ. મોટા જોડી. પું.સ દહીંભાતશી.ભોગ. ચંદ્રમાં મદ. પીળો. પીળી. ચંદ્રિકા. પીળો જડાવ ૧ જલેખી. વિહલેશ. કેશરી. કેશરી. કુલેચંદ્રિ. કેશરી. પર્વતીરીતે. ચીટી પુંદી. મથુરેશ. પીળોખિત. „ „ કમુખી. જોડીમોટા. શીરો શીતળ ભેગ. હારકેશ. કેશરી. „ „ કેશરી. જોડીજડાવ. જલેખી. ગોકુલેશ. પીળો. „ „ કમુખી. ભારી. મેવાતી

ચૈત્ર વદ ૧૧ શ્રી મહાપ્રભુજીએ ઉત્સવની ભાવના.

આ ઉત્સવ એકાદશી ઉડ્યાત હોય તો તથા યુગન્નવારે હોય તો

પ્રથમ દિવસે કરવો. કલ્પ્ય વ્રત ખીજે દિવસે થાય તો ફિક્કર નથી.

ભાવના—મંગળા પછી અબ્બંક કરી સંગારસમય તનસુખનો વાઘો અને ખાસતાની સુથન કેસરી રંગની લાલ કિનારીયુક્ત તથા લાલ કસુખી રંગની તનિઆં, કેસરી પાદ અને આબ્રજમાં કુલહયદ્રિકા બાકો સર્વે સંગાર ધરવની રીતે થાય છે. પછી ગોપીવલ્લભમાં ખુંદો, સફરપારા, જલેખી, શીખંડ, ફરાળ, મેવા તેમજ રાજભોગના કરતાં કંઈ નવી સામગ્રી ધરવી. પછી તીવ્રક અક્ષત કરી ચિતમાં જણાવેલ આઠદલયુક્ત મોતીની આરતી ઉતારી બાકી સર્વે નિત્ય પ્રકરણની ભાવના મુજબ કરવું. (સામગ્રી પાકશાસ્ત્રમાં જણાવી છે.)

વૈશાખ શુદ્ધ ૩ અથ અક્ષયતતિઆની ભાવના.

આ ઓચ્છવ જ્યારે ઉડ્યાત ત્રીજ હોય ત્યારે આ બે હોય તથા ન હોય તો પહેલે દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી તે દીવસ અબ્બંગ કરાવી પછી સંગારમાં ચંદનવાઘા ધરાય તથા પિછોડા કુત્તહ શ્વેત ધરીને ચંદન અવિવાસન કરવું તથા એક કટોરીમાં ચંદન તથા તુલસી, પુષ્પાદિ મુકીને ધ્રુપ દિપ વગેરે કરી સંકલ્પ કરવો. તેનો શ્લોક “**શ્રી ભગવદ્ પુરુષોત્તમસ્ય ચ દનાધિવાસન કરીષ્યમે**” એમ બોલવું હવે આજથી અતર, ચંદન, ગુલાબજળ, ખસ ખાના, પંખા તળાવ, વહાણ, પુરાવા ઇત્યાદિ જ જળયાત્રા લગી ધરાય છે, બાકી સમગ્રો સંગારની રીતે ધરવો. પછી ગોપીવલ્લભમાં કંઈ સામગ્રી આરોગ્યા બાદ રાજભોગ પહેલાં શ્રી હરિને સ્વહસ્તે અને ચરણાર્વિદમાં ચંદન સમર્પિએ, અને ખીજું જુદું ચંદન હૃદય, વક્ષસ્થલે તથા મસ્તકે ધરવું પછી રાજભોગમાં સતુવાના લાકુ તથા ઓચ્છવ ભોગમાં યુગલ જાતના પણાં, કાકડી, ખરખુજાં વગેરે ધરાય છે. વળી આજ શિતળ સ્વચ્છવ જળના કુંજ જળયાત્રા લગી ધરાય છે. પછી ચિત્રમાં જણાવેલ જળના કુંજયુક્ત મોતી ૧૧ આરતી ઉતારીને બાકી નિત્યપ્રકરણની ભાવના મુજબ કરવું. (પાકશાસ્ત્રમાં સામગ્રી જણાવેલી છે.)

ગાદી. વાઘો. સુથન પાગપર. ઉપરના. સિંગાર. સામગ્રી.
 નવતી.ખા.મુ.ચં.વાઘો. ચંદન કેશરીકુલે. શ્વેત ચં. પર્વચિ.મો.ખી.છા.વ.સી.ચો.
 ચંદ્રમા મદ્. „ „ કેશરીધેરા. „ મોતીછીપ.દ.ભા.મલા.શેવ
 વિઠ્ઠલેશ. „ „ શ્વેતકુલે. „ „ ક.સી.ભો.સતુયા.
 મથુરેશ. „ કેશરી ચં.કુ.કે.ચંદ્રિ શ્વેત કિં.ચં.મો.સિંગા.સેદભાસી.સ.

પછી ઓચવને દિવસ પુરુષોત્તમસહસ્ત્રનામનો વિપ્ર પાસે પાઠ કરાવીને ઊપર જણાવેલા જળથી : તથા પંચામ્રતથી શંખવડે સ્નાન કરાવવું તથા અબ્ધંગ થાય, તે પછી ચંદન વગેરે સુગંધિના પદાર્થો અર્ચન કરી ઘોતી ઊપરણા ધરવા તથા પરવની રીતે શૃંગાર કરવો તેમજ પુરણીમાની રીતે ઉણ્ણતામાં ઘેરા ચંદ્રિકા ધરી, તિલક કરી પછી વિપ્રની ચંદનાદિવડે પુજા કરી પ્રસાદિ. ખીણ તથા દક્ષિણ આપી વિદાય કરવો. હવે શ્રી ગોપી-વલ્લભમાં અકુરી, પણા, ખીજ ચીરોલીના લાડુ; સત્તુવાના લાડુ, ધરવા તથા રાજભોગમાં કંઈ નવી : સામગ્રી આરોગે, પછી ચિત્રમાં જણાવેલ વાણ્યુકત આરતી મોતીની ઊતારીને બાકી સર્વે નિલ મુજબ સમજવું વળી આજથી રથયાત્રાલગી ત્રાંસ જેવા સુંદર પાત્રમાં જળ તથા ચાંદીના જળાણવ મીન, કાચબા વગેરે શ્રી યમુનાજીનો ભાવ આણીને ધરવાં.

ગાદી. વાઘો. સુથ. પાગપરના. સિંગાર. સામગ્રી.

નવ. બા. શ્વે. ખિ. શ્વેત. શ્વેતકુલે. શ્વેત. નિલરી. મો. દહીંવડાં.

ચંદ્ર. મ. ઘો. શ્વે. ૦ „ „ મોતીછીપ. ખીજ લાડુ.

વિહલેશ. „ ૦ કેશ. કુલે. „ નિલરીતે. અંકોરી પણા પતાસા ખીજલાડુ.

મથુરેશ. રેશમીશ્વે. શ્વે. જરે. કુલેશ્વેત. જમલી. ખેળડીચીમો. મગોડી પાણ્ય ખુંદી સકરપારા.

દ્વારકેશ. ઘો. શ્વે. ૦ કેશ. કુલે. શ્વેત. મોતી. ખીજના લાડુ.

ગોકુલેશ. શ્વે. ખિ. શ્વેત. શ્વેતકુલે. ગુલાબી. થોડા. પતાસાં.

અષાઢ શુદ્ધ ૨ રથયાત્રાની ભાવના.

આ ઓચવ, પ્રતિપદા, ખીજ તથા ત્રીજ તે એકમાં જ્યારે પુણ્ય નક્ષત્ર હોય ત્યારે અથવા ન હોય તો શુદ્ધ ખીજને દિવસ કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી શ્રી હાકોરજીને સ્નાન તથા અબ્ધંગ કરાવીને શૃંગારમાં વાઘો શ્વેત સુથન લાલ સુતર તથા કુલહ શ્વેત અને ઘેરા ચંદ્રિકા ધરવાં, ખીજ આજૂપણ પરવની રીતે પછી રથના અધિવાસનસમય બોલવાનો મંત્ર “શ્રી ભગવતે પુરુષોત્તમસ્ય રથાર્પિરોહણંકરીષ્યતે” એમ : કહી રથને ચંદન ધુપદિપાદિયુક્ત આરતી કરી પછી શ્રી હાકોરજીને બહાર રથમાં ઉત્તરમુખે પધારાવીને દિનાનાથના દર્શન ખુલે છે. ત્યારે રથ ચલાવવો પછી પુર્વમુખે અને પશ્ચિમે ચલાવવો, એમ ત્રણે ભોગમાં દર્શન થાય, તેમાં ભોગસમય અંકુરી ખાંડ મિશ્રીના પણા, મેવા, કાકડી, ખરખર.

જાં, કેરો જાણુ ધત્યાદિ ફળ મેવા તથા પાંચ જાતના પકવાન, ખુંદી, સક-
રપારા, સેવના લાડુ માઠ, મીઠા ચીરેલીના લાડુ અને દહીં સંધાણા વગેરે
યથાશક્તિ ધરવાં, અને છેલા ભોગસમય ચિત્રમાં જણાવેલી રમ્યુક્ત આરતી
ઉતારીને શ્રી પ્રભુને સિંહાસન ઉપર પધરાવી, પાદ વડી કરાવી, વળી રા-
જભોગ તથા ગોપીવલ્લભમાં કંઈ નવી સામગરી આરોગે છે. બાકી સર્વે
નિત્યની રીતે કરતાં ફક્ત રથ બીજો દિવસ વડો થાયછે. (પાકવિધીમાં સ્પ-
ષ્ટ મંત્રી જણાવી છે.)

ગાદી. વાઘા. સુંથ. પાદપર. ઉપર. સિં. સામગ્રી.
નવ. બા. રથનેઘોડાનધરે. શ્વે.ખિ. શ્વે.કિ શ્વે. કુલે. લીલો. નિલ. બીજ ચીરેજી
અંકારી

ચંદ્ર.મ. રથનેચારઘોડા.લા. ખિ. લાલ. શ્વે. કુચં. લાલ. જડા. માઠમેવા.
વિઠલેશ. બે ઘોડા. શ્વે. રેશ, ,, કિલંગી ઘે. ,, ,, ચંદ્ર.સા.ક. પ
જાત પક. મેવા

મ.ધ.આદી.ખો.સ.રા. શ્વે.જરી.શ્વે.કો.કુલે ચંદ્રી.કસું. બારી.તર મેવા સેવ લાડુ
અંકારી.

દારકેશ. ઘોડા. ૨ લા.જરી. શ્વે.કિ શ્વે.કુલે. નારં. જડા. જલેખી મગોડી.
ગોકુલેશ. ઘોડા. ૨ શ્વે. ખિ. લાલ. કુલેચંદ્રી. જાંબ. જો. મો ઉપરેજી
અંકારી.

કસુંબાછઠની ભાવના.

આ ઓચ્છવ સર્વોચ્ચવેળા છઠ લખને કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અભ્યાંગ કરાવી, સંગારમાં વાઘા વચ્ચ
કસુંબી, તથા કલંગી પાદ, ઉપરણા વગેરે ધરના અને આભુષણ પરવની
રીતે કરવાં. પછી ગોપીવલ્લભમાં ઠોર તથા ખુંદી અને રાજભોગ ઓચ્છવ-
ભોગ ભેળો આવે છે તેમાં વડાં, ઘેઘદાળ, વગેરે ધરવાં. પછી ચિત્રમાં જણા-
વેલ વૃક્ષયુક્ત આરતી ઉતારી પછી નિત્યની રીતે કરવું.

ગાદી. વાઘા. સુંથન પાગપર.ઉપરના. સંગાર સામગ્રી.
નવ.બા.સુ. લાલ. લાલ ક. કુલે લાલ. નિલરીતે. સેવ.
ચંદ્ર. મદ. રા. કસુંબી. કસુંબી. શ્વે.પા.કિ લાગટકસું મીણાકારી. વીજલાડુ.
જમો ઉ મો.

વિઠલેશ બ. ,, કિલ ગી. ,, પર્વરીતે. ખુંદી ઠોર ઘોઘ દાલ.
મથુરેશ. ,, કસું. કિ. ,, હીરાનાભારે. શેવ. શિરોજી.

હારકેશ. „ લાલ ક. કુલે. કિ. „ પિરોજ. ધન.
ગોકુલેશ. „ કસુખી. કુલેધરા. „ હિરાના. ખીજના લાડ.

અશાડ વદ ૨ થી હીંડોળાની ભાવના.

આ ઓછવ અશાડ વદ ૨ ની આસપાસ સાડ ૩ મુહુર્ત જોધને કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી શૃંગાર નિત્ય નવા નવા નિત્યપ્રકરણમાં જ-
ણાવ્યા છે તે મુજબ કરવા, તેમજ પરવની રીતે આભુપણુ ધરવાં, અને
સામગ્રીમાં નિત્ય નવી એક એક સામગ્રી આરોગાવવી. હીંડોળા ધરતા સ-
મય અધિવાસનનો મંત્ર શ્રી મગવતે પુરુષોત્તમસ્ય હિંદોળા અધિ-
વાસન કારણ્યતે ” એમ બોલી પહેલે દિવસ ચંદન, ધુપદિપદિયુક્ત આ-
રતી કરીને પતાસાનો ભોગ ધરવો પછી ગાદી ઉપર તુલસી સમર્પિ શ્રી પ્ર-
ભુને હીંડોળામાં પધરાવેછે પછી છેલ્લે દિવસ હીંડોળાયુક્ત ચિત્રમાં જણાવેલી
આરતી ઉતારવી ધણુંકરી રક્ષાખંધન સુધી હીંડોળામાં જુલે છે. બાકી સર્વે
સમય નિત્ય પ્રકરણ મુજબ સાચવતાં ઓછવભોગમાં ઠોર ધરવા. કોઈ ધર-
માં આવણુ વદ ૪ સમાપ્ત થાયછે.

આવળુ શુદ્ધ ૩ અથ ઠકુરાનીત્રી ની ભાવના.

ભાવના—મંગળા પછી સંગારમાં મુકટને સ્થળે ઘેરા ચંદ્રિકા બાકી
પરવની રીતે ધરાય છે. હવે ગોપીવલ્લભમાં મેળના માલપુડા અને રાજભો-
ગમાં કંઈ નવી સામગ્રી આરોગે છે, બાકી નિત્ય પ્રમાણે સમજવું.

આવળુ શુદ્ધ ૧૧ અથ પવિત્રા એકાદશીની ભાવના.

આ ઓછવ ભદ્રા તજીને કરવો, તેમજ પવિત્રાં ધરવાં જેમકે ભ-
દ્રાં સવારે હોય તો સાંજે અને સાંજે હોય તો સવારે પવિત્રાં ધરવાં. ત-
થા ક્ષયએકાદશી હોય તો વતની હોય ત્યારે કરવો.

ભાવના—મંગળા પછી અન્યંગ કરાવી શૃંગારમાં પાંચ પિછોડા
કસુમલ તથા મુકટને ઠેકાણે ઘેરા ચંદ્રિકા બાકી પરવની રીતે શૃંગાર ધર-
વો હવે પવિત્રા એકાદશીને દિવસે પવિત્રા કશરી રંગીને પછી અધિવાસન
સમય પુરોકત રીતે સંકલ્પ કરવો પછી શ્રી પ્રભુને પહેરાવીને મિશ્રી મેવા
તથા મેવાતી, સંધાણા વગેરે આરોગાવીએ તેમજ જાલ તથા રાજભોમ-
માં કંઈ નવી સામગ્રી ધરવી. પછી ચિત્રમાં જણાવેલી અષ્ટદલની મોતીની
આરતી ઉતારવી બાકી નિત્ય મુજબ કરવું.

આવળુ શુદ્ધ ૧૫ અથ રક્ષાખંધની ભાવના.

ભાવના—મંગળા પછી અન્યંગ અને શૃંગાર સાડી પિછોડા લા-

લ રંગના વાઘા વસ્ત્ર અને મુકુટને સ્થળે ઘેરા ચંદ્રિકા ગાડી આલુપણુ પ રવની રીતે ધરનાં પછી ગોપી વલ્લભમાં તથા રાજભોગમાં કંઈ નવી સા- મગ્રી અને શીખોરી ધરવાં. પછી બદ્રા ન હોય ત્યારે તિલક કરીને રાખ- ડી બાંધવી પછી ચિત્રમાં જણાવેલી કળશયુક્ત મોતીની આરતી ઉતારી બાકી નિત્ય પ્રમાણે સમજવું. ફક્ત ઓચ્છવ ભોગમાં ગોળ પાપડી તથા સંધાણા વગેરે ધરાય છે.

શ્રી કૃષ્ણાય નમઃ ॥ ॥ શ્રી ગોપીજનવલ્લભાય નમઃ ॥ ॥ અથ
શ્રી પ્રભુ સ્વરૂપ છે તેમાં શ્રી મહા પ્રભુજના શ્રી ઠંકોરજના જ્યાં
જ્યાં ખિરાજે છે તે કેના સેવ્ય તથા કયા વૈસ્નવે સેવ્યા.

જં કં કૂં	શ્રી મહાપ્રભુ જના સ્વરૂપનાં નામ.	જે સ્વરૂપજ્યાં થી પ્રગટ થયાં તે સમજણુ	કયા વૈસ્નવે સેવ્યા.	કેને માથે હાલ ખીરાજે છે.	હાલ કયા ગામમાં ખીરાજે છે
૧	શ્રી નાથજી.	ગીરીરાજમાં	રામદાસ.	ટીકેતગીરીધરજી	શ્રીજીદારમાં.
૨	શ્રીતવનીનપ્રો- યાજી.	શ્રીયમુનાજીમાં થી ૪ સ્વ. અ. દો. જ.	ગજન ધાવન	ટીકેત ગીરીધર	શ્રીજીદારમાં.
૩	શ્રી મદનમોહ નજી.	યમુનાજીમાંથી શ્રી આચારજી.	અયુતાદાસ.	ટીકેત ગીરીધરજી	શ્રીજીદારમાં શ્રીના થજીની ગોદમાં.
૪	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી	અડેલમાંજમુ. માંથી પ્રભુને મળ્યા.	અડેલની બા- હણી.	ટીકેત ગીરીધરજી	શ્રીજીદારમાં શ્રીના થજીની ગોદમાં.
૫	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.	૦.	અમાલેત્રાણી	ટીકેત.	શ્રીજીદારમાં શ્રીન વનીત પ્રીયાજી ની ગોદમાં.
૬	શ્રી વિઠલના- થજી.	ગુસાઇજી. જ. સમે બ્રાહ્મણે આપ્યા.	સદાવલભકુલ સેવે છે.	બડે ગોવિંદજી.	શ્રીજીદારમાં.
૭	શ્રી વંદાવન- ચંદજી.	૦	પુરપો.દા. આ. રાજધાટ.	કાકાગીરીધરજી.	શ્રીજીદારમાં વિઠલ નાથજીની ડોલ- ની બા.
૮	શ્રી મદનમોહ નજી.		રાજજોધસીં ગજના.	કાકાગીરીધરજી.	શ્રીજીદારમાં વિઠલ નાથજીની ડોલ- ની બા.
૯	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.		મુસાબીલીવા- લી ડોકરીના.	શ્રી લાલજી.	શ્રીજીદારમાં.

૧૦	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.		રામદે માધવ દેના.	વલભદ્રસ મુખ્યા ને માથે.	શ્રીજીદ્વારમાં પ્રીત- તમ પ્રેરારીમાં.
૧૧	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.		ગણા વ્યાસના	અલદેવ મુખ્યામાં	શ્રીજીદ્વારમાં.
૧૨	શ્રી દારિકાના થજી.	અમરીશનાઠા- કોરજી.	દામોદરદાસસં- ભરવારાના.	બાલકૃષ્ણજીને મા	કાંકરોલીમાં.
૧૩	શ્રી મથુરેશજી.	શ્રી મહાપ્રભુજી નેજ. સમેઆ ધ્યા.	ગોવિંદદાસભ- લાના.	વલભજીને માથે.	કાંકરોલીમાં.
૧૪	શ્રી સામસ્તુંદ- રજી.	શ્રીવિષ્ણુ સ્વા- હારમધ આ.	કટરીયાંક્ષત્રીને પથરાવીઆ.	ગોપીકાલંકારજી- ને માથે.	ઉદેપુરમાં.
૧૫	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.	મહા પ્ર ભ્રતી કામાથીકર્યા	શેઠ પુરપોત્તમ દાસ.	મજ્જીશજીના મા	જોધપુરમાં.
૧૬	શ્રી મદનમોહ- નજી.	પંચ ગંગામાં- થી પ્રગટ.	સુરદાસનાસર- શામ કીર્તન- નાલા.	ત્રીકમજીના માથે.	જોધપુરમાં.
૧૭	સ્વામનાજી શ્રી શામ મનોહર		હરીદાસની બે- ટીના.	કુંજલાલજીને મા	ચાંપાશરીમાં.
૧૮	શ્રી બાલકૃષ્ણ જી.		પદ્મનાભદાસ.	કુંજલાલજીને મા	ચાંપાશરીમાં.
૧૯	શ્રી મથુરેશજી.	યમુનાજીની બ ખમાંથી	પદ્મનાભની બે ટીના.	કનૈયાલાલજીને મા	કોટા.
૨૦	શ્રી છોટા મથુ રેશજી.	મોટા મથુરેશ- માંથી પ્રગટ.	માવનની ક્ષત્રા ણી તલદેવ.	શ્રીમુરલીધર માથે.	કોટા.
૨૧	શ્રી ત્રંભગરા યજી	યમુનામાંથી માધલા.	હરિવંશ પાઠક ના.	ગોકુલેશજી માથે.	
૨૨	શ્રીનવનીતપ્રી- યાં	ગંગાજીમાંથી પ્રગટ.	માવજી પટેલ વિરજો.	માધોરાયજી માથે	કોટા.
૨૩	શ્રી અષ્ટભુજ- જી.			સાચેરાઆ. માથે.	કોટા.
૨૪	માલ કૃષ્ણજી.	•	•	ઉપાધ્યા વામનજી	કોટા.
૨૫	કલ્યાણરાયજી.	તલાવ દેવી ક. પુ. તેને પ્રભુ એ આપ્યા	વેણીદાસ ફરન દા.બધવદા.	બડે જડુનાથજી	શેરગઢ.
૨૬	શ્રીકપુરરાયજી	•	દામોદાસનીમા તા પ્ર. રે.	ચડુનાથજી માથે.	શેરગઢ.
૨૭	ગોપીનાથજી.	શ્રીમહાપ્રભુસા સરેથી પધાર્યા	ગોકુલનાથજી- ના ઠાકોરજી.	લક્ષ્મણજી માથે	ગોકુલ.

૨૮ નવનીત પ્રીયા જી રાખ.	૦	રામદાસ સાર-શ્રી પુરપોતમજી	ગોકુલ.
૨૯ બાલ કૃષ્ણજી.	૦	સ્વતકરજી માથે કષ્ટ્યું.	
૩૦ મદનમોહનજી	૦	લાડવાવાલીડો શ્રી વ્રજપતીજી	ગોકુલ.
૩૧ શ્રી લાલજી.	સસ્વતીમાં- થીમહા પ્રભુ ગોદાનીથી	કશીના. યા. નૃસિંમલાલજી	ગોકુલ હાલ મું- બઈ.
૩૨ મદનમોહનજી	૦	ગોપાલદાસના વ્રજરતનજીમાં.	ગોકુલ.
૩૩ અષ્ટભુજજી.	ત્રવેણીમાંથી પ્ર- ગઢ.	ચંદ્રમારાવના વિઠ્ઠલરાયજી.	મથુરાં.
૩૪ મદનમોહનજી	૦	જગનાથના હારકેશજી માથે.	કામવન.
૩૫ ગોકુલચંદ્રામા- જી.	યમુમાંથી જસ્વ- દા ત્રાણીને- જડયા.	નારાયણદાસ જોવિ દલાલજી.	કામવન.
૩૬ મદનમોહનજી	નારાયણ ભવ- માં. પ્રગ. વર.	વલભકુલેજી સે વ્રજપાલજી.	કાશીમાં દાગીજીયે પધરાવી આપ્યા
૩૭ મુકંદરાયજી.	૦	રામદાસમુખ્યા ગિરિધજી.	મુંબઈ મોઢું મં- દીર.
૩૮ બાલકૃષ્ણજી.	૦	૨ જો કશીના શ્રીજીવનલાલ	મુંબઈ.
૩૯ મદનમોહનજી	૦	કુલબાઈ. ગંગા બેટીજી.	સુરત.
૪૦ બાલકૃષ્ણજી.	યમુ. માંથી શ્રી- માહા પ્રભુજી મળ્યા.	૦ વ્રજરાયજી.	રાજનગર.
૪૧ નટવરજી.	મુંસાઈજીના રમકડાના.	ગોપાલદાસના વ્રજભુષણજી.	રાજનગર.
૪૨ શામલાલ.	૦	ગોપાલદાસના વ્રજભુષણ.	રાજનગર.
૪૩ બાલકૃષ્ણજી.	૦	જગનાથ નરહ તેનાવંશના આહ- ર જોશી. જી માથે.	ખિરાલુ.
૪૪ રસીકરાયજી.	૦	માધવનાસદલા વલભજી કામવન બના વાળાને માથે	વીરમગામ.

૪૫ વાડલેશજી.	યમુનાજીમાંથી	જયાનંદજીકુ-મમનજી	વેરાવલ.
૪૬ દામોદરજી.	૦	લદાસનંદદા-સ હરજી	દામોદરજીજી.
૪૭ દામોદરજી.	કુંડમાંથીમહા પ્રભુનીગોદમાં	૦	ગીરનાર આહાણજીનામહામંદ્રમોદર કિનારે.
૪૮ મદનમોહનજી	૦	ગીરનાર આહાણજીનામહામંદ્રમોદર કિનારે.	૦
૪૯ મદનમોહનજી	ચતુરભુજત્રવેજીમાંથી૫૦	નગરહાવાલા નારાયણદાસ	ગોપીનાથજીમાથે.
૫૦ બાલકૃષ્ણજી.	૦	ગદાધરદાસના	વવાનગર (અમ-નગર.
		પુષ્કરણાઆલ	બાદરાયની બેટી-ભુજમાં
		કૃષ્ણઆદરાયજી	ના ઘર માથે

હવે શ્રી ગુંસાજીના સેવ્ય સ્વરૂપનું કોષ્ટક.

ક્ર. નં.	પ્રાગટસ્વરૂપનું નામ.	પ્રાગટ.	કયા વૈશ્વવેસે-હાલ કેને માથે વ્યા.	કયા ગામમાં હાલ બીરાજે છે.
૧	શ્રી મદનમોહનજી.	યમુનાજીમાંથી	ઋષેશ્વરના ઠાકુર	મથુરાં.
૨	શ્રી મદનમોહનજી તથા સ્વામનાજી.	યમુનાજીમાંથી	ધણીધણીઆણી આગરાવાસના.	મથુરાં.
૩	હારકાનાથજી.	૦	મેરત.વાલાહરિદાસ.	મથુરાં.
૪	અદ્ભુતરાયજી	શ્રીગોવર્ધન.	શ્રીગોકુલનાથજીસેવ્ય.	મથુરાં.
૫	બાલકૃષ્ણજી.	૦	શ્રી પુરૂષહીશની પરિક્ષિયા.	કામવનગોકુલયંદ્રમાજીનાગોદમાં
૬	શ્રીમદનમોહનજી	૦	નરહરજેશીના.	કામવનયંદ્રમાજીનીડોલની ત્રી-બાસીમાં.
૭	ગો.પાલલાલ.	૦	યમુના બેટી-ખના.	કાશી.
૮	નવનીતપ્રીયાજી.	૦	શેઠઆગરાના ઠાલાઆકુલ-અરિયાં	મુંબઈમોટેમંદીર બાલકૃષ્ણજીની ગોદમાં

૯ બડા મદનમોહનજી	શ્રીગુણસાધજી- એ શ્રીહરતે કર્યા	રાજાઆરકાર- જી.	જીવનલાલજી	મુખમોહનમંદીર માં
૧૦ નવનિત પ્રીયા- બ.	૦	જીવા પારેખ- ના ઠાકોરજી.	વલભજી	સુરતમાં
૧૧ ચંદ્રમાજી.	૦	રાજમાનસીધ- ના ઠાકોરજી.	વજ્રભુપણજી	રાજનગર
૧૨ ગોપાલ લાલ- જી.	૦	દક્ષણના વૈસ્ન- વ.	વજ્રભુપણજી	રાજનગર
૧૩ બાલકૃષ્ણજી.	૦	ભાયા ઠાકોરી- ના.	વજ્રભુપણજી	રાજનગર
૧૪ ચત્રભુજી.	૦	નાની વડના.	સાચોરાબ્રાહ્મણ	રાજનગર
૧૫ મદનમોહનજી	૦	મુરારીઆચા- ર્યના.	સાચોરાબ્રાહ્મણ	રાજનગર
૧૬ ગોપાલ લાલ- જી.	૦	ગમનાપુરોહી- ત.	ગોવર્ધનેશજી	કડીમાં
૧૭ નારાયણજી- મોહનજી.	૦	રાજાઆશક- રજી.	વૈસ્નવમાથે	ધોલકામાં
૧૮ શ્રીહારિકાના- થજી.	૦	શોભાબેટીજી- ના.	લાલમણીજીમાથે	અમરેલીમાં
૧૯ બાલકૃષ્ણજી.	૦	મે ભાઇપટેલ- ના.	શ્રીલાલમણીજી માથે.	અમરેલીમાં
૨૦ બાલકૃષ્ણજી.	૦	ગોપાલદાસવ- ડનગરના.	શ્રીલાલમણીજી માથે.	અમરેલીમાં
૨૧ મદનમોહનજી	૦	શુજસતી પ- ટેલના.	નૃસિંંગલાલજીમા- થે	વેરાવલલાડલેશજી પાસે
૨૨ શ્રી બાલકરન- જી.	૦	કસ્તભટના.	તેનાવંશનેમાથે	રાજકોટમાં
૨૩ નવનીતપ્રિયા- જી.	૦	એકડોકરીના.	વજ્રનાથજીમાથે	જામનગરમાં
૨૪ મદનમોહનજી ચત્રભુજી સ્વરૂપ.	૦	રૂપમોરારીના.	૦	માંડવીમાં
૨૫ મદનમોહનજી	૦	ચાપાભાઇભં- ડારીના.	ડીકેટશ્રીગિરિધર- જી માથે	શ્રીજીદ્વારમાંમદન- મોહનજીની ગો- દમાં
૨૬ લાલજી.	૦	શંકરભાઇઅ- ધિકારીના.	ડીકેટ માથે	શ્રીજીદ્વારમાં નવ- નીતપ્રિયાજીની રસોઇઘર૦

૨૭	શ્રીસ્વામિનીજી	શ્રી ગુસાધજી	૦	કાકાગિરિધર	શ્રીજીદ્વારમાં વિહ- લના
		નેજ.			થજીનીકાલતી
		મુનાજીમાયો-			બારી.
		મત્રા			
૨૮	શ્રીવ્રજનાથજી	૦	૦	શ્રીબંકલાલ- જીમા.	સુરતમાં બાલ ક- ષ્ણજીનીગોદમાં.
૨૯	વંદાવનચંદજી	સ્વધર્મજીથીપ્ર- ગટ	તાજબીબીજી	ગોપીકાલંકા- રજીનેમાયે.	ગિદેપુરમાં.
૩૦	મદનમોહનજી.	૦	રાજજીમત- સીંગજીની- બેનના	કુંજલાલજી- નેમા	ચાંપાશરીમાં.
૩૧	ગોપાલલાલજી	૦	લાલબાઈના- દાકોરજી.	દામોદરજીમા- યે	મુંબઈમાં.
૩૨	મદનમોહનજી	૦	સેજપાલદે.શી	મધેરાયજી- માયે	કોટામાં.
૩૩	ગોકુલનાથજી.	૦	હરિદાસબળ- દના	ગોપલજીને- માયે.	કોટામાં.
૩૪	શ્રીવ્રજેશ્વરજી	૦	સુરતના સા- હુકારની બે- ટીના.	કનૈયાલાલજી નેમાયે.	કોટામાં.
૩૫	મદનમોહનજી	૦	૦	કેશોરાયજી- માયે	કોટામાંહાલ કુમ- લાબેટીજીસેવેછે
૩૬	બાલકૃષ્ણજી.	૦	૦	વાગરોદી બા- દ્રને માયે.	કોટા હાલ યમુના બેટજીમાં
૩૭	બાલકૃષ્ણજી.	૦	૦	વ્યસોહીસાલ- હર કૃષ્ણભ- ટજી	કોટાહાલચંદ્રાવલી બેટીજીસેવેછે.
૩૮	ગોપીનાથજી.	૦	૦	યદુનાથજીને- માયે	શેરગઢ.
૩૯	શ્રી મદનમોહ- નજી.	૦	મોહનદાસના દાકોરજી.	શ્રી વલ્લભજી માયે.	કીસનગઢમાં.
૪૦	શ્રી મહા પ્રભુ જીનું પ્રાચીન ચિત્ર.	૦	૦	રાજનથસીંગ- જીને માયે.	કસનગઢમાં.
૪૧	શ્રીમદન મોહ- નજી.	૦	પુરવના રાજા ના દેવોબજે નેસં.	વ્રજપતીની માયે	ગોકુલમાં.
૪૨	નગનીત પ્રી- યાજી.	૦	કાકા બાઈના દાકોરજી.	વ્રજપતિજી માયે.	ગોકુલમાં.

૪૩ શુભુવનલાલ તથા મદન મોહન.	૦	ભોરીપૌના ત- થા પ્રોહિત- બા રને	વજરવરળ માથે.	ગોકુલમાં.
૪૪ મદનમોહનજી	૦	હરજી કોહારી- ના હોકોરજી	વજરવરળ માથે.	ગોકુલમાં.
૪૫ ખાલજીનજી.	૦	આગરાના સ્ત્રી પુરસ્કારના.	વજરવજર- માથે.	ગોકુલમાં.
૪૬ ગજરાયજી.	શ્રીગુસાઈજીના ખીસોના.	૦	શ્રી વલ્લભજી માથે.	ગોકુલમાં.
૪૭ હોટાજી.	૦	નારાયણદાસ દાકરજી.	વજનાથજી માથે.	નગરદામાં.

હવે આગલ પ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે કે પેલા દ્રઢ આશ્રય શ્રી પ્ર-
ભુજનો રાખવાથી આ મર્મનો સિદ્ધાંત હૃદયમાં આવે છે. પણ તેનો મદિ-
મા જરૂર વાંચના આશ્રય દ્રઢ કેમ થાય ? તેમ આ વાત કોઈ પુરાણમાં
આગલ લખેલી હોય તો પ્રતિપક્ષવાદાને પણ માનવામાં આવે તે દેકાણા
માટે અશ્રીપુરાણનો શ્લોક ઠહુંછું.

વલ્લભોદ્યગિરુપસ્યાત્ વિઠલઃપુરુષોત્તમઃ ॥ इतिवचनात् ॥

પદ્મપુરાણમાં કહીના ચાર અવતારોનો નિર્ણય.

કૃષ્ણબુધોવિઠલેશોકિલિકમ્લેચનિકંદનં ॥ इत्यादि घणां पुरा-
णोना वाक्ये.

